

Soproni Szemle

2012. első szám

Hatvanhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Józsan Tibor, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 3000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 2600 Ft-ért.

Előfizetési díj 2011-re egy évre 2000 Ft, egyes szám ára 500 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

FORENO Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.
Felelős vezető: Földes Tamás ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748
Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2012. első szám

| hatvanhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

DOMINKOVITS PÉTER: Emlékezés Horváth Zoltánra (1931–2012)	3
---	---

RÉGÉSZET ÉS ANYAGI KULTÚRA

PÁSZTÓKAI-SZÉŐKE JUDIT: „Míg az anya fogy, a gyermek hízik. Mi az?” Gondolatok ókori nőkkel kapcsolatos társadalmi elvárásokról a scarbantiái borostyán guzsalyok kapcsán	5
BLAY ADRIENN: Későrómai ház Scarbantiában	20
GÖMÖRI JÁNOS: Vasolvasztó kemencék Zsira-Kenderszer dűlőben	31
NEMES ANDRÁS – GABRIELI GABRIELLA: A soproni ferencesek kápolnája és káptalanterme (építéstörténeti vázlat)	40

* * *

KÁDÁR ZSÓFIA: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorsága, 2. rész	54
--	----

MŰHELY

KARL KAUS: Erődítések Sopron-Várhely vaskori földvárának déli kapujánál	71
KIRÁLY GÉZA – BROLLY GÁBOR – HÁZAS GÁBOR – WOLFGANG TRIMMEL: Légi lézeres letapogatással felmért halomsírmező a Várhely környékén	76
GÖMÖRI JÁNOS: A „Borostyánkő Expedíció” projekt 2010–2011. évi soproni eseményei	82

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GÖMÖRI JÁNOS – KÖRÖSI ANDREA (SZERK.): Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története (Budapest, 2010), ism. Lyublyanovics Kyra	86
---	----

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2012. február 9-én tartott közgyűléséről	93
--	----

2012. január 13-án méltósággal viselt betegség után, életének 81. évében, családja körében elhunyt a leghűségesebb város fáradhatatlan szolgája, a történettudományok kandidátusa, a Soproni Levéltár egykori igazgatója, dr. Horváth Zoltán.

Horváth Zoltán 1931. május 6-án született Somlószőlősen. Szeretett városával intézményes kapcsolata iskoláztatásával kezdődött; 1943. november 1-jén a soproni Evangélikus Líceum diákja lett. A nagy múltú iskola után 1952-ben a Közgazdasági Egyetem, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyszakos történésze lett. 1956-ban kitűnő minősítéssel diplomázott. A levéltár szakot 1958–1961 között, már munka mellett végezte el. Első és egyetlen munkahelye a Soproni Levéltár, amelyben 1956-tól 1992-ig dolgozott, 1961-től több mint három évtizedig annak igazgatója volt. Ez az esztendő magánéletében is meghatározó változást hozott, feleségül vette hű társát, Nagy Anna tanítónőt. Két gyermekük pályaelejét a szülői minta is meghatározta, az 1962-ben született Zoltán ma informatikus, tanszékvezető egyetemi docens, míg az 1967-ben született László klasszika-filológus.

Horváth Zoltán levéltárosi, intézményvezetői időszaka a folyamatosan raktári gondokkal, gyakran létszámhiánnyal küzdő Soproni Levéltár életében a szakhivatalból tudományos intézménnyé válás periódusát jelentette. Az időszakról, a közel három évtized szakmai munkájáról, Horváth Zoltán nyugdíjba vonulása alkalmával, a Soproni Szemle 1992. évfolyamában részletesen beszámolt; egy későbbi interjúban az intézmény virágkorát 1968-tól jelezte. Intézményvezetőisége idején a levéltár iratállománya, dolgozói létszáma jelentősen gyarapodott; mindent elkövetett Sopron város és az egykori vármegye történetivé érett iratanyagának a megmentéséért, levéltári őrizetbe kerüléséért. A szűkös pénzügyi lehetőségek közepette infrastrukturális fejlesztéseket tett, így 1973–1975 között filmlaboratóriumot és könyvkötő műhelyt szerelt fel. Mindig elkötelezetten szállt síkra a helyi identitás, a történeti tudat megerősítéséért. A Soproni Levéltár egyedi gazdagságú iratanyagát, ezen keresztül a város történetét mind a város nagyközönsége, mind a diáksága számára kiállítások, speciális foglalkozások keretében tette ismertté. E folyamat első állomását az 1962-ben megrendezett megyetörténeti kiállítás jelentette. 1970-ben kezdődött el a megyeháza első emeletén az állandó kiállítási részleg kialakítása, ami 1973. július 1-jén nyílt meg. Ez évtől közel két évtizeden keresztül heti 2-2 órában helytörténeti szakkört vezetett általános- és középiskolások számára. Fontosnak tartotta a szakszerű várostörténeti alapokon nyugvó turisztikát, ezért idegenvezetők számára várostörténeti képzést tartott. Aktív, tevékeny résztvevője volt Sopron város közéletének, legismertebb talán a városcímer vitájában való határozott részvétele, állásfoglalása volt.

Horváth Zoltán történetkutatói munkássága döntően a polgárosodás kori Sopronhoz, és a történeti vármegyéhez kapcsolódott. 1957-től publikált szaktanulmányokat országos és helyi szakmai folyóiratokban. Több évtizeden keresztül tagja volt a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának, a város és társadalma polgárosodásáról szóló alapvető tanulmányainak jelentős része e folyóirat hasábjain jelent meg. Tudományos eredményei nyomán „A községi önkormányzat és a parasztság” témakörében írt egyetemi doktori disszertációját 1960 végén védte meg, 1964-ben országos tanulmánykötetben publikálta.

Három évtizeddel később, 1992-ben, kandidátusi fokozatot nyert, munkája 1993-ban „A soproni és sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története (1767–1950)” címmel jelent meg. Tudományos eredményei sorából ki kell emelni, hogy 1971-ben, a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként az elsők között foglalkozott bécsi források alapján az 1921-es soproni népszavazás történetével. Legismertebb, kézikönyvként használt kötetei, az 1964-ben megjelent „Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében” című, máig hiánypótló olvasókönyv, az 1976-ban napvilágot látott „A jobbágyvilág alkonya Sopron vármegyében”, valamint a címervita állásfoglalásának várostörténeti monográfiává érlelt kötetei: „Sopron város címeri a történelmi események háttérében” (1991), „Sopron önkormányzatának jogai és címeri. Várostörténet (1277–2002)” (2002). Betegágán Sopron vagyonos polgársága régóta tervezett nagymonográfiáját készítette

Horváth Zoltán történettudományi szakcikkei, monográfiái egyszerre jellemezte a források tisztelete, a filológusok precízsege, és Sopron, illetve a történeti Sopron vármegye iránti mély elkötelezettség. Ezen erények révén szakcikkei és kötetei az elkövetkező generációk számára is megkerülhetetlenek. Horváth Zoltán munkássága, életpályája példaként szolgálhat a ma nemzedékének is. Emlékét tisztelettel, szeretettel őrizzük.

RÉGÉSZET ÉS ANYAGI KULTÚRA

PÁSZTÓKAI-SZEŐKE JUDIT

„Míg az anya fogy, a gyermek hízik.
Mi az?” Gondolatok ókori nőkkel
kapcsolatos társadalmi elvárásokról a
scarbantiai borostyán guzsalyok
kapcsán¹

Bevezetés

A Soproni Múzeum római kori leleteket bemutató termének ékességei az ókori Scarbantia temetkezéseiből származó borostyánkő faragványok, melyek közül különös figyelmet érdemelnek a vékony fémhuzalra húzott hengeres borostyánkő gyöngyökből álló, guzsalynak tartható pálcák (1. ábra).² Funkciójuk egyértelmű bizonyítéka egy bronz szobor kéztöredéke, melyben a borostyánguzsalyok formájával egyező, gombos végű botra tekerve előfonat látható.³

Jelen dolgozatban emberek és tárgyak kapcsolatát vizsgálom. Az emberek a Római Birodalom határmenti közigazgatási egységeinek, Felső- és Alsó-Pannonia lakói, a tárgyak pedig a római korban fonalkészítésre használt orsók és guzsalyok, melyek a scarbantiai, borostyánból készült példányokhoz hasonlóan a térség római kori temetőiben nem ritka leletek, de sírkövek ábrázolásain is feltűnnek. Hagyományos értelmezésük szerint ezek a fonóeszközök egykoron az elhunyt személyes tulajdonát képezték, majd halálát követően sírgödörbe helyezésükkel életének egyik jellemző mindennapi elfoglaltságára, foglalkozására akartak utalni a hátrahagyott gyászolók.⁴ A dolgozatban a fenti megközelítés kritikáján kívül elsősorban a régészeti leletanyag vizsgálatán alapuló további lehetőségeket mutatom be. Úgy tűnik, hogy a római gon-

¹ Jelen dolgozat a IX. Nordic TAG 2007-es aarhusi (www.aal.au.dk/nordic-tag/forside/abstracts.pdf), valamint 2008-ban a Xith Seminar on Women's Studies in the Ancient World valenciai összejövetelén hangzott el, szövegét lásd Pásztókai-Szeőke, Judit: „The mother shrinks, the child grows. What is it?” The evidence of spinning implements in funerary context from Roman Pannonia. In: *Women and Clothing: Aspects of Female Identity in the Roman Empire and its Provinces. Proceedings of the Xith Seminar on Women's Studies in the Ancient World*. Szerkesztette Alfaro Giner, Carmen (megjelenés alatt). Magyarul 2007-ben Visegrádon a Fiatal Római Koros Régészek 2. Konferenciáján hangzott el.

² A scarbantiai borostyánkő guzsalyokra vonatkozóan lásd: Bella Lajos: Római borostyánkő leletek Sopronban. *Archeológiai Értesítő* [= *Arch. Ért.*] 15. 1895. 392–400; *idem*: Római leletekről Sopronban. *Arch. Ért.* 16. 1896. 255–259; Gottschalk, Raymond: Ein spätromischer Spinnrocken aus Elfenbein. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26 1996. 483–500; Gömöri János: Amber artefacts and the relics of the Amber Road from the Roman period in Sopron. In: AMBERIF 2009, 16th Seminar, Gdańsk – Warsaw, March 14, 2009. Szerkesztette Kosmowska, Barbara/ Ceranowicz, Wiesław Gierlowski. Gdańsk – Warsaw 2009. 17–24.

³ Lásd Keune, J. B.: H. Lothringen. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 1912. Abb 112.

⁴ Madarassy Orsolya: Házimunka: a textilkészítés példája – Hausarbeit: zum Beispiel die Textilherstellung (Aquincum). In: *Out of Rome Szerk. Furger, Alex R. – Guggisber, Martin – Korb, Karin – Zsidi, Paula: Augusta Raurica/ Aquincum. Das Leben in Zwei römischen Provinzstädten*. Basel, 1997. 194–195; Bíró Mária: Pannoniai csontművészet. Budapest, 2000; Gömöri János: Kézművészet emlékei. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Szerkesztette Visy Zsolt. Budapest 2003, 243–247; Barkóczy László: Megjegyzések a pannoniai köemlékek kocsiabrázolásaihoz. *Budapest Régiségei* [= *Bud. Rég.*] 42–43 2010, 41 és 45.

dolkozásban a fonás tevékenységéhez egy társadalmilag meghatározott és elfogadott szimbolizmus kapcsolódott szorosan és az orsó-guzsaly párosát a közösségen belüli kapcsolatok egyikének metaforájaként is értelmezték.

1. ábra. Borostyán guzsalyok Scarbantia temetőiből (Soproni Múzeum)

A pannoniai sírok

A római költő, Catullus szavaival jól illusztrálható a fonás művelete:

*"Baljuk a lágy gyapjú gomolyával jól beborított /guzsalyt fogta s a szálat a jobbkez húzta vigyázva./ fölfelefordított ujjal sodrotta, leszegzett./ fürge hüvelykujjal pergette a gömbölyű orsót."*⁵

A római sírokban talált orsógombok nem különösebben különböznek a településekről is ismertektől, szemben a sírmellékletként előkerülő guzsalyokkal: díszes kivitelezés, értékes, sokszor törekenynek vélt alapanyag (borostyán, üveg, vékony bronz lemez) jellemzi őket. Számolnunk kell fából és egyéb, az idők során lebomló szerves anyagból készült fonóeszközök használatával is, azonban ezek a tárgyak csak a legkritkább esetben őrződnek meg a kárpát-medencei talajviszonyok közt. Minden bizonnyal számos elhunyt mellé helyeztek ilyen eszközöket, azonban közvetett bizonyítékokon túl ezek régészetileg nem dokumentálhatóak.⁶

⁵ Catullus LXIV, 311–314. Devecseri Gábor fordítása.

⁶ Gostenčnik, Kordula: Aus den Augen – aus dem Sinn? Hölzerne Textilgeräte und ihre Nachweisbarkeit. in: *Lignum. Holz in der Antike, Akten des Öffentlichen interdisziplinären Symposiums im Rahmen des überfakultären Doktoratsprogramms „Antike Kulturen des Mittelmeerraums“ der Karl Franzens Universität Graz, (5–7 November 2009)* Szerkesztette Scherrer, Peter. Graz, 2011. 207–240; Pásztókai-Szeőke Judit: Város szélén kis mosoda... Egy textilműhely régészeti nyomai az ókori Savaria déli előterében (előkészületben).

A fennmaradt guzsalyok említett jellemzői alapján a mindennapi használaton kívül egy szimbolikus szempont sem zárható ki. A törekenységükből következő egykori használatukat kizáró véleményekkel nem érthetők egyet. A borostyán guzsalyok közepét egy fém huzal merevíti, míg az üvegből készített guzsalyok egy részénél egyértelműen megfigyelhető, hogy az üvegrúd belső magját egy a külső felületen látható sodrás irányával ellentétesen tekert vékonyabb üvegpálca alkotja, így adva megfelelő tartást a guzsalynak. A borostyán és az üveg, mint alapanyag szerintem éppen a használhatóságuk mellett szól: mindkét anyag jellemzője, hogy dörzsölés hatására elektrosztatikussá válik, s így a tisztított gyapjúból még fonallá sodrása előtt eltávolíthatóak a kisebb növényi eredetű szennyeződések, amivel a rómaiak is tisztában voltak.⁷ Kísérletek mutatják, hogy a gyűrűs gyapjufürtök dörzsölés hatására szétnyílnak, ezt követően fonásuk is könnyebb.⁸ A vékony bronz lemezből domborított guzsalyok hétköznapi használata sem zárható ki, mivel Tác-Fövenypusztá I. épületéből legalább két példány került elő számos orsógomb, szövéshez használt eszköz és talán gyapjúmosóként használt kádakkal együtt.⁹ Véleményem szerint némely guzsaly figurális díszítése sem szól funkcionalitásuk ellen. A vasguzsalyoknak is vélt,¹⁰ egyik végükön hegyben végződő, kerek keresztmetszetű vas pálcák szintén a textilművesség eszközkészletébe sorolhatók, azonban nem fonóeszközként, hanem ún. ceceként (ang. *pin-beater*) szövésnél vették hasznukat.¹¹

Az elérhető publikált antropológiai vizsgálatok alapján orsót, guzsalyt Pannonia Drávától északra eső részén csak biológiailag nőként meghatározható elhunytak sírjába helyeztek. Leggyakrabban olyan nők sírjában fordulnak elő, akik csontjaik alapján az *adultus* vagy *maturus* korcsoporthoz tartoznak, de esetenként *juvenilis* korcsoport tagjainak földi maradványaival együtt is.¹² Vagyis a tartomány 10 évesnél idősebb női lakosainak egy részét haláluk esetén a gyászoló családtagok fonóeszközzel temették el.

Felvetődik a kérdés, miként értelmezhető ez a meglehetősen tág korcsoport. Római lányok esetében a 12. életév tekinthető nagykorúságuk *terminus post quem* időpontjának, mivel az Augustus-kori törvénykezés értelmében ettől a kortól kezdve legalisan is férjhez adhatók voltak.¹³ A törvénykezés azonban nem mindig jelentette a

⁷ Plinius Naturalis Historia [=Plin. NH] 37. 37.

⁸ Elizabeth Barber személyes közlése, 2009. Guzsalyok hasonló használatát lásd egy Kr.e. 7. századi itáliai ábrázoláson: Gleba 2008. 30. fig. 8a.

⁹ Vö. Müller Róbert: Guzsalyok és orsógombok Pannóniában. *Zalai Múzeum* 18. 2009. 39–54; *idem*: Spinnrocken aus Metall und Spinnwirtel im spätkaiserzeitlichen Pannonien. *Acta Archaeologica Hungarica* [=Acta Arch.] 62.1 2011. 175–198; lásd Pásztókai-Szeőke, Judit: Following a Clew – from textile tools to textile production in Roman Pannonia (doktori disszertáció) [=disszertáció].

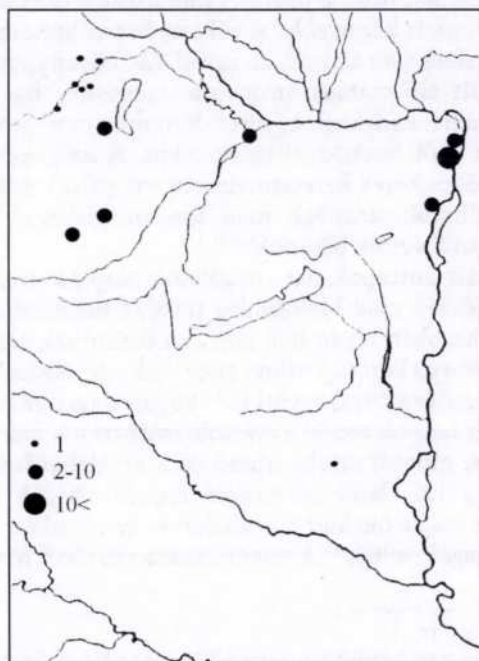
¹⁰ Legutóbb Müller 2009 és 2011.

¹¹ Pásztókai-Szeőke, Judit: Curry-comb or toothed weft-beater? The serrated iron tools from the Roman Pannonia. *Archaeological Textile Newsletter* 52. 2011. 3–13; használatukról és sírmellékletként való alkalmazásuk lehetséges gazdaságtörténeti okairól lásd *eadem*: „Three bags full” Textile production, climate and the lake Balaton in: *Purple Vestes IV. Szerkesztette Alfaro Giner, Carmen* (megjelenés alatt); *eadem*: Technologischer Wandel in der Textilproduktion Pannoniens unter römischem Einfluss. In: *DressID Catalogue*. Szerkesztő Annette Petz gen. Schieck (előkészületben); *eadem*: Vasból készült szövőeszközök és textilművesség a 4. századi Dunántúlon. *Hadak útján. Népvándorlásokor Fialat Kutatóinak XX. Konferenciája, 2010.* Szerkesztette Petkes Zsolt (megjelenés alatt).

¹² A sírok katalógusát lásd Pásztókai-Szeőke *disszertáció*.

¹³ *Digestae* XXIII, 1, 2; Cassius Dio LIII. 16, 7, továbbá Hopkins, M. K. The Age of Roman Girls at Marriage. *Population Studies* 18. 1965. 309–327; Treggiari, Susan: Roman Marriage. *Iusti Coniuges* from the Time of Cicero to the Time of Ulpian. Oxford, 1991. 40–43.

törvények betartását: hála annak a néhány síremléknek, melyek az elhunyt nő életkora mellett házasságban eltöltött éveinek számát is megadják, Pannoniában és a szomszédos Dalmatiában is tettenérhető az a korabeli gyakorlat, mely szerint a házasságkötés akár az ara 10 éves korában is történhetett, de a 12. életév körüli időpont sem számított szokatlannak.¹⁴ Feltételezhető ugyan, hogy azok a pannoniái nők, akiket fonóeszközzel temettek el, a helyi római kori társadalom felnőtt lakosai közé tartoztak, de vajon lehet-e őket olyan felnőtt nőnek tartani, akik valamiféle házastársi kapcsolatban éltek? Természetesen a régészeti leletanyag alapján ez a lehetőség sem zárható ki, ám még így is kérdéses marad a kapcsolat jellege, hogy az római házasság (*connubium*), vagy más házastársi életközösség (*contubernium*, *concubinatus*) volt-e.

2. ábra. Sírmellékletként adott fonóeszközök elterjedése Kr. u. 1–2. században

Publikált adatok alapján a Pannonia Drávától északra eső részén élő kelták körében a római hódítást megelőzően nem volt szokás orsók, guzsalyok sírba helyezése. E tény arra enged következtetni, hogy ebben a térségben a szokás a római hódítók közvetítésével jelent meg. Emellett szólhat, hogy a legkorábbi római sírokban előkerülő guzsalyok nemcsak hogy itáliai eredetű készítményeknek tarthatók, de formai előzményeik is oda kötik őket, illetve sírmellékletként is valószínűleg az utak mentén terjedtek el (2. ábra).

¹⁴ Sinobad, Marko: Ages of Women at the Time of Marriage: the Example of Ancient Salona. *Opuscula Archaeologica* 29. 2005. 173–186.

Térségünkhöz hasonlóan másutt is megfigyelhetőek hasonló változások. Érdekes példája ennek Dánia Római birodalom határain kívül eső területe, ahol női sírokban szintén ebben az időszakban jelennek meg textilműves eszközök. Elemzésük kimutatta, hogy a fenti szerszámok azokban a temetőben jelennek meg, ahol a római importtárgyak sokasága alapján egyébként is feltételezhető az erős római befolyás.¹⁵ Ezen túl a római politikai-kulturális befolyás alá kerülés olyan birodalom határain belül eső területeken is kimutatható jelentésbeli változást eredményezett, ahol a római hódítást megelőzően is bizonyítható a nőiség és fonás közti szoros kapcsolatot létezése.¹⁶

Összegzésként elmondható, hogy Pannoniában az orsó és guzsaly nemi specifikus és feltehetően nagykorúsághoz kapcsolható sírmelléklet. az új mellékletadási szokás mögött húzódó szimbolika pedig az új megszállókkal érkeztetett. Mivel a provincia bevándorlóinak első hulláma elsősorban Itália felől érkezett, kiknek szokásai, hagyományai erős hatást gyakoroltak a térség temetkezési gyakorlatára is, így érdemes megvizsgálni, mi volt Itáliában a helyzet.

Lanam fecit

Az ókori Itáliában a gyapjú fonása (*lanam fecit*) a szorgalmas, erkölcsös asszonyok szinonimájaként jelenik meg, ahogy azt többek között Plutarchos szavai is illusztrálják:

*Gaia Caecilia, Tarquinius egyik fiának felesége, egy jó és erényes asszony, kinek bronzszobra Sanctus templomában áll. Régmúlt időkben otthonszeretetének és dolgoosságának jelképeit: saruit és orsóját ennek megfelelően itt őrizték.*¹⁷

Már az itáliai nők kora vaskori sírjaiból is ismertek olyan értékes alapanyagból, borostyánból, bronzból stb készült fonóeszközök, melyek az elhunyt nők jelentős gazdasági és közösségi szerepének szimbólumának tarthatók.¹⁸ Kora császárkori művészetekben, valamint síremlékek felirataiban a gyapjúfonás az erényes római asszony posza, aki házassága révén a család és a nagyobb közösség folytonosságát is biztosította. Augustusnak a római birodalom első nagy politikai-jogi-erkölcsi reformereként jelentős szerepe volt annak a szimbólumrendszernek kialakításában, mely a római ősök hagyományait, erkölceit kívánta követendő példaként a polgárok elé állítani, és amelyben a gyapjúfonás már nem a feleség valóságos gazdasági erejét, hanem

¹⁵ Bergerbrant, Sophie: Tools of Textile production in Roman Iron Age burials and settlements on the Island Funen, Denmark. in: *Work and Identity: The agents of textile production and exchange in the Roman period*. Szerkesztette Páztóka-Szőke, Judit/ Gleba, Margarita (megjelenés alatt);

¹⁶ Peskowitz, Miriam B: *Spinning Fantasies. Rabbis, Gender, and History*. Berkeley–Los Angeles–London, 1997.

¹⁷ Plutarkhos, *Questiones Romanae* [= Plut. Q.R.] 30. Ehhez hasonlóan Plin. *NH* VIII. 194. A fennmaradt sírfeliratok is az elhunyt feleségek legfőbb erényei közt említik a gyapjúfonást (*lanam fecit, lanifica*) és az otthonülést (*domiseda*) (CLS II. 4639 és 4860; ILS 8402). Erre vonatkozóan lásd még Pearce, T.E.V: The Role of the Wife as CUSTOS in Ancient Rome. *Eranos* 77. 1974, 16–33 1974; Nielsen, Marjeta: Etruscan women: a cross-cultural perspective. In: *Aspects of Women in Antiquity. Proceedings of the First Nordic Symposium on Women's Lives in Antiquity. Göteborg 12–15 June 1997*. Szerkesztette Larsson Lovén, Lena/ Strömberg, Agnete. Jonsered 1998, 69–84; Larsson Lovén, Lena: LANAM FECIT – woolworking and female virtue. In: *ibidem*, 85–95; *eadem*: The Imagery of Textile Making. Gender and Status in the Funerary Iconography of Textile Manufacture in Roman Italy and Gaul. Göteborg, 2002. 82–87 és 135–140.

¹⁸ Whitehouse, Ruth: Exploring Gender in Prehistoric Italy. *Papers of the British School at Rome* 69. 2001. 49–96; Gleba, Margarita: Textile Production in Pre-Roman Italy. Oxford 2008; Cottica, Daniela: Spinning in the Roman world: from everyday craft to metaphor of destiny. In: *Ancient Textiles*. Szerkesztette Nosch, Marie Louise/ Gillis, Carol. 2007. 208–216.

hitvestársi lojalitását, erkölcsös életvitelét jelképezte.¹⁹ Ez a császárkori ideál terjedt el birodalomszerte, így az ókori Palesztinában is, ahol a rabbinikus szövegekben a fönás, mint szimbólum már ebben az értelemben tűnik fel.²⁰ Mivel a római társadalomban a gyapjúfonáshoz erős ideológiai tartalom is társult, az orsók és guzsalyok a női *gender*, azaz társadalmi nem erőteljes szimbólumaivá váltak. Az sem meglepő tehát, hogy ezek a fonóeszközök igen fontos szerepet játszottak a hagyományos római menyegzői szertartásban.²¹

Amikor az ókori szövegeket vizsgáljuk, a gyapjúfonás, mint elfoglaltság pozitív megítélést mutat nők esetében, míg igen lesújtó, negatív véleményt a férfiaknál. Lucretia vagy Claudia példájából láthatjuk, hogy gyapjút fenni és szőni makulátlan hitvesi erényességet jelent,²² azonban egy férfiről szólva a textilmunka szeretete mindenképpen morális romlottságra, gyengeségre, feminin karakterre utal. Egy késő kőztársaság kori itáliai terra sigillata edény oldalát díszítő reliefen Marcus Antonius Omphalé királynővel ruhát és szerepet cserélt Herculesként ábrázolták, amint legyezőjét, napernyőjét, gyapjús kosarát és guzsalyát kezükben tartó nők követte díszkocsin ül.²³ Más szóval, a fenti jelenet Antonius–Herculest olyan férfiként ábrázolja, akinek hozzá kellett szoknia, hogy erős, római értelemben férfias nők (mitológiai Omphalé, és valódi hitvesei: Fulvia és Cleopátra) uralkodjanak felette, és az így kialakult gyenge, nőies jelleméből következően egyértelműen alkalmatlanná vált a kormányzásra. Ezzel párhuzamosan Antonius már említett feleségéről, Fulviáról az a hír járta, hogy utált fenni, és élete folyamán soha nem dolgozott fel gyapjút.²⁴ Antonius és élete párjának példája jól illusztrálja az augusztuszi propaganda módszerét Antonius tekintélyének aláásására a római tömegek szemében, egy széles körben ismert, gyapjúfonáshoz kapcsolódó metaforában rejlő lehetőségek kiaknázásával.²⁵

Elagabalus császár példája is mutatja, hogy a politikai propaganda eszköztárában később is volt helye ennek a szimbólumnak: Cassius Dio mint rossz és gyenge uralkodót jellemzi, aki nőrokonai befolyása alatt állt. Ez a nőként öltözködő, arcát festő, egy másik római feleségként viselkedő férfi nemcsak biológiai nemén akart változtatni – informál bennünket a történetíró –, de kedvtelve font gyapjúfonalat.²⁶

A fenti két forrás rávilágít a fenni tudó római férfiakra utaló bizonyítékok csekélységének okára is. A (gyapjú)fonás erős ideológiai és társadalmi nemhez kötődő szimbolizmusának köszönhetően ezek a férfiak csak alig észlelhető nyomot hagytak a régészeti, írott és képi anyagban. Az egyetlen római korból ismert fonó férfi ábrázolása

¹⁹ Ld. még Zanker, Paul: *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor 1988; Bonfante, Judith Lynn: *Women's Costume and Feminine Civic Morality in Augustan Rome*. *Gender & History* 9.3 1997. 529–541.

²⁰ Peskowitz 1997. 67 és 106.

²¹ Plut. *Q.R.* 31. és Williams, Gordon: *Some Aspects of Roman Marriage Ceremonies and Ideals*. *Journal of Roman Studies* [=JRS] 48.1–2. 1958, 21; Nielsen 1998. 70.

²² Livius I. 57. 9; Ovidius *Fasti* 2.741–3 (*Lucretia*); CIL 6, 1527, 31670, 3705. és Wistrand, Erik: *The So-called Laudatio Turiae*. Introduction, Text, Translation, Commentary. Lund, 1976; Hemelrijk, Emily A: *Masculinity and Femininity in the Laudatio Turiae*. *Classical Quarterly* 54.1 2004. 185–197 (*Laudatio Turiae*); CIL 1, 1211 (*Claudia*); CIL 6, 10230 (*Murdia*); ILS 8402 (*Amymone*). Továbbá Kampen, Natalie: *Image and status: Roman working women in Ostia*. Berlin, 1981. 122.

²³ Volkmann, Hans: *Kleopatra. Politik und Propaganda*. München, 1953. Taf. 7a-b.

²⁴ *Plutarkhos vita Antonii* 10.3.

²⁵ Zanker 1988. 58–59.

²⁶ 80.14.4 és 80.16.7.

egy Ostiából származó szarkofágon látható. Ezzel az ábrázolással kapcsolatban két fontos részletet kell kiemelni: a kóláda egy cipész számára készült, az oldalát díszítő, cipésműhelyt bemutató reliefnek is ő a központi alakja, a jelenet jobb szélén álló segéd az, aki fon.²⁷ Az inas nem is gyapjúval dolgozik, hanem hosszabb szálú növényi rostból, valószínűleg a római cipők összevarrásánál használt lenfonalat készít: erre utalnak az övbe tűzött guzsaly hossza és a guzsalyon látható nyersanyag hosszú rostjai.²⁸

Mivel a társadalmi nem egy kultúra által teremtett rendszer, ezért társadalmi elképzelések, szokások és normák révén kel életre.²⁹ Más kultúrákhoz hasonlóan a rómaiak is saját rendszerük szerint, a személyek fizikai megjelenése (pl. öltözködés, arcfestés) és cselekedetei (pl. gesztusok, viselkedés) alapján határozták meg a *gendert*. Minthogy a római rendszer szerinti viszony maskulin és feminin *gender* közt hierarchikus (tökéletes/ erős és tökéletlen/ gyenge), a leíró nyelv ugyanazon eleme mást jelenít meg a különböző társadalmi nemek számára: egy tevékenység, mint például a gyapjú megfonása a jó erkölcsöt szimbolizálja a tökéletlen (=a római nő) számára, míg erkölcstelen gyengeséget, feminin jellemet a tökéletes (=a római férfi) számára.

A pannoniai sírkövek

A sírmellékletként adott fonóeszközök jelentésének megértését egy további pannoniai leletcsoport is segíti: a római sírkövek. Ezek a sírsztélék egyértelműen azért készültek, hogy az érdeklődő szemlélő felé írott és képi elemeiken keresztül közvetítsenek információt. A két komponens elemeit legtöbbször gondosan válogatták, így a család céljainak megfelelően közvetített információt az elhunyt(ak) társadalmi neméről, jogállásáról, társadalmi presztízsről, gazdagságáról stb. A rendelkezésre álló ikonográfiai eszköztárból kiválasztott egyes elemek beillesztése az elhunyttra vonatkozó újabb adatok – például családban, nagyobb közösségben betöltött szerep stb. – megjelenítését jelentheti. Latin feliratos sírkő állítása római eredetű szokás volt térségünkben is, ami a római társadalom egyes rétegei számára a társadalmi, gyakran éppen az újonnan elért státusz propagálására szolgált. Azaz ezek a sírkövek értékes társadalmi pozíciók elérésének, továbbá a római birodalomba történő (valós vagy éppen csak vágyott) integráció hirdetői voltak.³⁰ Más római provinciák gyakorlatához hasonlóan Pannoniában is láthatunk sírkövön ábrázolt orsót és kézi guzsalyt, mindig az elhunyt nő kezében elhelyezve.³¹ Valamennyi olyan pannoniai sírkő

²⁷ Zimmer, Gerhard: Römische Handwerker. in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.12.3, 1985. Taf. III.1.

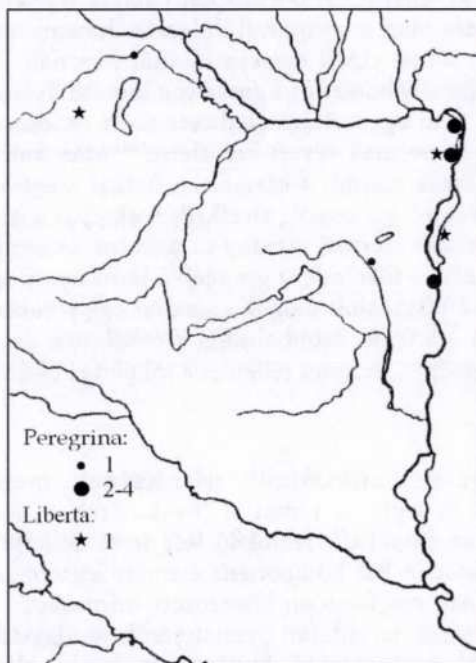
²⁸ Idősebb Plinius szerint "lent fonni tiszteletreméltó foglalatosság férfiak számára" is (NH 19.17).

²⁹ Montserrat, Dominic: Reading gender in the Roman world. In: *Experiencing Rome. Culture, Identity and Power in the Roman Empire*. Szerkesztette Huskinson, Janet. London – New York, 2000. 156–157.

³⁰ Meyer, Elizabeth A: Explaining the Epigraphic Habit in the Roman Empire: The Evidence of Epitaphs. *JRS* 80. 1990, 89; Woolf, Greg: Monumental Writing and the Expansion of Roman Society in the Early Empire. *JRS* 86. 1996, 22–39; Hope, Valerie M: Words and Pictures: The Interpretation of Romano-British Tombstones. *Britannia* 28. 1997, 245–258; *eadem*: Constructing Roman identity: funerary monuments and social structure in the Roman world. *Mortality* 2.2. 1997. 103–121; *eadem*: Negotiating Identity and Status. The gladiators of Roman Nîmes. In: *Cultural Identity in the Roman Empire*. Szerkesztette Laurence, Ray/Berry, Joanne, London – New York, 1998. 179–195; Larsson Lovén 1998. 91; Hope, Valerie M: Constructing Identity: The Roman Funerary Monuments of Aquileia, Mainz and Nîmes. *British Archaeological Reports International Series* 960. 2001; Carroll, Maureen: *Spirits of the Dead. Roman Funerary Commemoration in Western Europe*. Oxford, 2006.

³¹ Kampen 1981. 92. and Larsson Lovén 2002.

(összesen 15 darab), amelyiken fonóeszközök láthatóak, a Kr.u. 1. század második felére és a 2. század első felére keltezhető (3. ábra).

3. ábra. Fonó eszközöket ábrázoló sírkövek lelőhelyei

Az eszközökön látható nyersanyag néhol még kivehető vörös színe és a guzsalyra illesztett gombolyag alapján is jó okkal feltételezhető, hogy gyapjút ábrázoltak. Természetes színezőanyagokkal nagyon nehéz a lent és kendert megszínezni, ezért ez az ókorban sem volt jellemző. A római kori Észak-Afrikában is termesztett gyapothoz hasonlóan a len, kender és a selyem fonallá sodrásához sincs szükség előfonatra. Az előfonat a tisztított, mosott és már színezett gyapjúból készül fésüléssel (nem tévesztendő össze a kártolással): fésülés közben azonos irányba rendeződött elemi gyapjúsálakat a fésűből fokozatosan kihúzva hozták létre a hosszú hurkaszerű előfonatot, melyet gombolyaggá feltekerve a rövid kéziguzsalyra tűztek. Az előfonatkészítés nagy előnye, hogy fésüléssel a szennyeződésektől megtisztított és rendezett gyapjúsálakat könnyebben és gyorsabban lehet finom, egyenletes vastagságú fonallá sodorni. A sírköveken ábrázolt guzsalyokon látható gömb ezt a gombolyaggá tekert előfonatot mutatja.³²

A sírköveken megjelenített nők származás és jogállás szerint két csoportra különíthetők el: az első csoportba három elhunyt sorolható, ők latin nevet és római

³² Előfonat készítése két itáliai reliefen: Larsson Lovén 2002. Cat. nr. 1.4.1 és 1.4.2.

öltözetet viselő felszabadítottak.³³ E sírkövek egyike a Soproni Múzeum kőtárában található (4. ábra) és Iulia Urbana készítette egykori tulajdonosának, az elhunyt Petronius Rufusnak, valamint saját magának. Iulia Urbana a férfi felesége is lehetett, amint azt a jobb kezüket *dextrarum iunctio*ban összefonó pár sírkőre faragott képe tanúsítja.

4. ábra. Petronius Rufus és Iulia Urbana walbersdorfi sírköve (Soproni Múzeum)

A késő köztársaság kori/ kora császárkori Itáliában különösen felszabadított rab-szolgák körében volt kedvelt a mellképekkel díszített sírkőtípus, akik magukat így családi körben ábrázoltatva közszemlére teheték életük során elért anyagi és társa-

³³ Mócsy, András: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959. 225. Cat.nr. 114; Gabler Dénes: Scarbantia és környékének római köplasztikai emlékei. *Arrabona* 11. 1969. 5–57, Nr. 50 (Iulia Urbana); CIL III 10526; Mócsy 1959, Cat.nr. 186. 50; Nagy Mihály: A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője. Római kőtár. Budapest, 2007. Cat.30 (Fabricia); Facsády Annamária: Kőbe vésett családi fotók. Valeria Severa és Flavius Ursus sírköve. *Élet és Tudomány* 54.(1999). 39. sz. 1222–1224.

dalmi sikereiket.³⁴ A pannoniai felszabadítottak ehhez hasonló sírkövei feltételezhetően hasonló céllal készültek: római polgárrá válásuk hangsúlyozásával, akik törvényes házasságban legitim utódokat nemzhettek, kifejezésre juttathatták római azonosságtudatukat és betagozódásukat a római társadalomba. Ilyen kontextusban az orsó és guzsaly kettőse megfelelő szimbólum lehetett egy olyan nő számára, akinek nem születésétől adott, csak újonnan szerzett joga legitim utódok szülése.

5. ábra. Veriuga intercisai sírköve (Magyar Nemzeti Múzeum)

A második csoportot tizenkét Pannoniából származó sírkő alkotja (5–6. ábrák).³⁵ A sírkövek mindegyikén csak egyetlen nő tart kezében fonóeszközöket, őket a rómainól

³⁴ Zanker, Paul: Grabreliefe Römischer Freigelassener. *Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts* 90. 1975. 267–315; Kampen, Natalie: Material Girl: Feminist Confrontations with Roman Art. *Arethusa* 27.1. 1994. 128–131; Hope, Valerie M: Status and identity in the Roman world. In: Huskinson 2000. 131.

³⁵ CIL III 14359.18; Garbsch, Joachim: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. München, 1965. nr. 139. 4; Meid, Wolfgang: Keltische Personennamen in Pannonien. Budapest, 2005. 206 (*Suadr[u]*); Garbsch 1965, nr.114. 8; Barkóczy, László: Angaben der steinmetzarbeit der Trajanszeit in Gorsium und Intercisa. *Alba Regia* 20. 1983. taf. XIX.1; Visy, Zsolt: Die Wagendarstellungen der Pannonischen Grabsteine. Pécs, 1997. 38. Kat. Nr. 44 (*Basia*); Garbsch 1965. nr.114.7; Meid 2005. 181; Nagy 2007, Cat. 24 (*Veriuga*); Alföldy, Géza: Epigraphica Pannonica III. Inschriften aus dem Gebiet der Eravisker und vom Territorium von Aquincum. *Specimina Nova [=Spec.N.] XVIII* 2004. 1–48. 37 (*Bozd*); Garbsch 1965, 149.8; Visy 1997, 16 and Cat. Nr. 14; Maróti, Éva: Die römischen Steindenkmäler von Szentendre-Ulcisia Castra. Szentendre, 2003. 12 és Kat. nr. 6; Meid 2005, 143–144 (*Verodubena*); Visy 1997, 46–47 és Kat. Nr. 59; Meid 2005, 243–244 (*Flavia Usaiu*); Facsády, Annamária: Représentations de parures sur les stèles funéraires du Musée d'Aquincum. In: *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens. Celje, 8–12. Mai 1995. Situla* 36. 1995 [1997] 197 és 160. kép; Nagy Margit: Két késő római

könnyen megkülönböztethető helyi bennszülött viseletben ábrázolták, sírfelirataik is helyi, kelta eredetűket hangsúlyozzák: kelta neveket viseltek és egyikük büszkén hangsúlyozta helyi, eraviszkusz származását. Jogállásuk szabad születésű *peregrinae* volt, egy kivételével, aki szintén helyi kelta származású, de már római polgárjoggal rendelkezett. A sírfeliratok és az ikonográfiai párhuzamok alapján mindegyik fonóeszközökkel ábrázolt nő valamiféle házastársi kapcsolatban élhetett, de közülük csak egyetlen lehetett római jog szerint is törvényes feleség, mivel a többiek nem rendelkeztek római polgárjoggal.

6. ábra. Aquincumi sírkőtöredék (Aquincumi Múzeum)

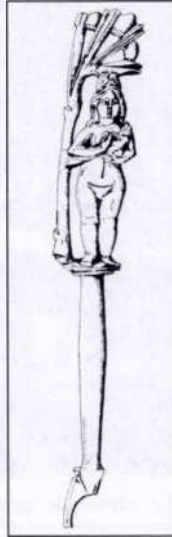
A fentieket alapján elmondható, hogy az orsó és guzsaly párosát, a házasság itáliai eredetű ikonográfia szimbólumát, Pannonia felszabadított jogállású lakói és szabad születésű bennszülöttjei egyaránt arra használták, hogy házastársi kapcsolatban letöltött életük üzenetét közvetítsék a sírkövüket szemlélő felé. Az első csoport esetében ez a törvényes római házasság, de a bennszülöttek az orsó és guzsaly szimbolizmusán keresztül fejezhették ki, hogy bár az ő házastársi kapcsolatuk saját törvényeik szerint kötődött (latinul *matrimonium iuris gentium*), de az eszményi rómaihoz hasonlóan erkölcsileg kifogástalan alapokra épült. A fenti üzenet egyértelműsítése érdekében a "nemzetközileg" is ismert római halotti ikonográfia nyelvezetének vonatkozó elemét faragtatták síremlékükre. A fonóeszközök tehát Pannoniában is a nők, pontosabban a

kori fegyveres sír az aquincumi canabae nyugati részén. Bud.Rég. 38. 2004. 235 és 9. kép (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.13; Maróti 2003, 16 és Kat. nr. 10 (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.10; Visy 1997, 20 és Kat. Nr. 20; Maróti 2003, 22 és Kat. nr. 16; Meid 2005, 116–117 (*Satimara*); Póczy 1959. 7. kép; Németh Margit: Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában. Budapest 1999. Kat. Nr.110 (név ismeretlen); Barkóczi 1983, Taf.XXI.1 (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.1 és Taf.13.10; Visy 1997. 17 és Kat. Nr. 16; Facsády 1997. 103; Németh 1999. Kat. Nr. 8 (név ismeretlen).

férjes asszonyok szimbólumai lehettek, bár olyanoké is, akik a törvényes római házasságtól eltérő házastársi kapcsolatban éltek.

Nőalakos gyűrűguzsalyok

Ismert Pannoniában még egy olyan tárgycsoport, amely ennél is tovább vihet bennünket. A római kori guzsalyok egyik figyelemre méltó típusát alkotják azok a díszes kivitelű, gyűrűben végződő csontpálcák, melyek másik végét általában 7–10 cm magas nőalak díszíti³⁶ (7. ábra). Guzsalyként való azonosításuk néprajzi párhuzamok és kis-ázsiai római kori ábrázolások alapján történt.³⁷ Fonás közben gyűrűje segítségével lehetett a guzsalyt az egyik ujra felhúzza rögzíteni, amint azt egy tunéziai mozaik is ábrázolja.³⁸

7. ábra. Csontból faragott guzsaly töredéke, ismeretlen pannoniai lelőhelyről (Bíró 1994a, plate LXXXVI.851. nyomán)

³⁶ Bíró, Mária: The Bone Objects of the Roman Collection. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Series Archaeologica II.* Budapest, 1994; *eadem*: The Unknown Goddess of Late Roman Popular Religious Belief. *Acta Arch.* 1994. 195–229; *eadem*: The Relationship of the Mother Goddess and Thracian and Danubian Equestrian Gods. *Spec.N.* 12. 1996. [1998] 97–107; *eadem*: Lucina és Szent Lucia. Az antik születésistennő továbbélése a néphitben. In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórából.* Szerkesztette Pócs, Éva – Voigt, Vilmos. Budapest 1996. 153–174; Bíró 2000; Pannonián kívüli darabokat lásd: von Freytag gen. Löringhoff, Bettina: ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΕΥΑΛΑΚΑΤΟΣ. In: *Tranquillitas. Mélanges en l'honneur de Tran Tam Tinh.* Szerkesztette Jentel, Marie-Odile / Deschènes-Wagner, Gisèle. 1994. 191–198; Cremer, M: Antike Spinnrocken. *Boreas* 19. 1996. 241–245; *eadem*: Venuskunkel aus Kleinasien. *Archäologische Anzeiger* 1996. 135–144; *eadem*: Fingerkunkel und Zettelstrecker. Neuzugänge im Archäologischen Museum. *Boreas* 21/22. 1998/1999. 327–332; Rauh, K: Votive sticks – small distaffs from the territory of Bulgaria. *Arheologia* 45.1–2. 2004. 61–68; Trinkl, Elisabeth: Zwei Fingerkunkeln mit ein Busenband bindenden Venusstatuetten. *Instrumentum* 24. 2006. 8–9.

³⁷ Wasowicz, Aleksandra: Deux aspects de l'art funéraire dans les antiquités du Bosphore cimmérien. *Revue du Louvre* 4. 1987. 268–273; Waelkens, Marc: Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür. Mainz am Rhein 2000.

³⁸ Fradier, Georges: Mosaïques de Tunisie. 1976. Tunis; Ennaifer, Mongi: La civilization tunisienne à travers la mosaïque 37.

A nőalakos gyűrűguzsaly elterjedése a birodalom keleti felére esik, elsősorban Kis-Ázsia és a Balkán területére, Pannonia az elterjedés nyugati határát képezi. Kr.u. 2–4. századra keltezhetőek, úgy tűnik, hogy nincs az 5. század elejénél későbbi darab. Ezeket a guzsalyokat számunkra igazán érdekessé az ábrázolt emberi alak teszi, melynek három változata különíthető el, azonban ezek közül eddig csak két típus képviselői kerültek elő Pannoniában: (1) gyermeket tartó női alak; (2) hasonló nőalak gyermek nélkül ábrázolva. A nőalak minden esetben vagy teljesen ruhátlan, vagy testét csak csípőtől lefelé takarja lepel.

A fedetlenül hagyott hasfal középvonalában egy köldöktől fölfelé húzódo függőleges vágás látható, melynek helyzete lehetővé teszi császármetszéssel való azonosítását, és így egy életveszélyes, de túlélte szülésre történő utalásként értelmezhető.³⁹ A bevágás gyógyult operációs hegként történő interpretációjából következően kizárhatjuk, hogy az ábrázolt alakok (szoptató) dajkákat (*nutrices*) ábrázolnak, helyette egy sokkal valószínűbb magyarázat kerülhet előtérbe, mely szerint a seb a gyermek és a nőalak között fennálló biológiai kapcsolatra, az anyaságra utal.

A gyermek és a hasfalon látható vágáson kívül más jellemzők is az anyasággal hozhatók kapcsolatba. A nőalak telt keblei, húsos combjai és széles csípője a rómaiak szemében is a női termékenység, az eszményi reprodukív szépség szimbólumai voltak.⁴⁰ Egyértelmű, hogy ezek a díszes guzsalyok az anyaság (ábrázolt nőalak) és a fonás (tárgyak funkciója) közötti szoros kapcsolat ókorban gyökerező gondolatának nyilvánvaló bizonyítékai.

A fonás az emberi sorsok feletti hatalom ókori szimbóluma is volt, hiszen a római mitológia három sorsistennőjének (*Parcae*) volt feladata minden egyes halandó életfonalát a születés pillanatától fonni, majd halálakor elszakítani. A római újszülött hagyományos rituális megfürdetését követő névadás alkalmával, *dies lustricus*kor a fenti három istennő határozza meg a gyermek sorsát is. Tulajdonképpen ez a gyermek szociális értelemben vett születésnapja, hiszen ekkor válik a közösség tényleges tagjává.⁴¹

A társadalom elvárásai szerint a római nők legfontosabb kötelességei közé a törvényes utódok kihordása és megszülése tartozott, minként alapvetően a római házasság explicit célja is legitim örökösök nemzése volt.⁴² A biológiai (és egyben társadalmi) folytonosság letéteményeseiként tehát a nőknek különleges szerep jutott a közösség

³⁹ Részletes kifejtését lásd: Pászttócai-Szeőke, Judit: Cut rising from her navel – an allusion to a protracted delivery and fortunate maternal and neonatal survival. in: *Ex Officina ... Studia in honorem Dénes Gabler*. Szerkesztette Bíró, Szilvia, Győr, 2010. 443–455; *eadem*: Császármetszés-ábrázolások a római kori guzsalyokon. *Ókor* 9.2. 2010. 34–39.

⁴⁰ Kampen 1994. 126–128; Matheson, Susan B: The Divine Claudia: Women as Goddesses in Roman Art. In: *I Claudia. Women in Ancient Rome*. Szerkesztette: Kleiner, Diana E.E. – Matheson, Susan B. New Haven 1996. 185–192; D’Ambra, Eva: The calculus of Venus. Nude portraits of Roman matrons. *American Journal of Archaeology* 99. 1995. 304; *eadem*: The calculus of Venus. Nude portraits of Roman matrons. In: *Sexuality in ancient art: Near East, Egypt, Greece and Italy*. Szerkesztette Boymel Kampen, Natalie, Cambridge, 1996. 219–232.

⁴¹ Cottica, Daniela: The Symbolism of Spinning in Classical Art and Society. *Cosmos* 20. 2004. 185–209; *eadem* 2007. A jelenet ábrázoló római szarkofágok: De Angeli, Stefano: Moirai. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* VI.1. Zurich – Munich 1992. 643–644. és Cat. 38–45; Huskinson, Janet: Roman Children’s sarcophagi. Their Decoration and its Social Significance. Oxford 1996. 11–2; Hänninen, Marja-Leena: From Womb to Family. Rituals and social Conventions Connected to Roman Birth. In: *Hoping for Continuity. Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*. Szerkesztette Mustakallio, Katariina / Hanska, Jussi / Sainio, Hanna-Leena / Vuolanto, Ville, Rome, 2005. 57.

⁴² Treggiari 1991. 5–13; Dixon, Suzanne: The Roman Family. Baltimore – London, 1992. 62. és 67–68; Rawson 2003. 95–96.; Hänninen 2005. 49.

sorsának alakításában. Amint azt az általunk vizsgált guzsalyok is bizonyítják, a fonást az antikvitásban az emberi faj fennmaradását biztosító asszonyi termékenység és szülőképeség metaforájaként is értelmezték. Hasonló felfogást közvetít a 6. századi Vienna Genesis is, amikor a Józsefet elcsábítani akaró Potifárné ellenpontozásaként a gyermekeivel együtt ábrázolt eszményi feleséget fonás közben jeleníti meg.⁴³

Érdeemes megjegyezni, hogy ez a fonás és anyaság között fennálló szoros kapcsolat a korai keresztények Mária-hitében is fellelhető, és később is megtalálható a keresztény hagyományok közt. Gábiel arkangyal látogatásakor néhány esetben Máriát gyapjúfonás vagy az előfonat guzsalyra tekerése közben ábrázolják, ahogy a jelenet egyik legkorábbi képi ábrázolásán, egy 5. századi ravennai szarkofágon is látható.⁴⁴ A Kr. u. 2. század közepéről származó ún. jakabi protoevangélium tanúsága szerint egyes keresztény közösségek körében már ekkor elfogadott volt a gyapjúfonás és a fogantatás közti szimbolikus kapcsolatba vetett hit – még a hivatalos egyházi tanítás teljesen kiforrott formában való kanonizálódását és a vizuális művészetek segítségével egyre szélesebb tömegekhez eljutását megelőzően.⁴⁵ A protoevangélium vonatkozó része szerint az angyali üdvözet pillanatában Mária éppen a jeruzsálemi Templom új függönyéhez szükséges fonalat fonja bíborszínű gyapjúból.⁴⁶ A jelenet egyik értelmezése szerint „a művész egészen nyilvánvalóan a fonalat fonó Istenanya képének szubtextuális szimbolikusságára, valamint az angyali üdvözet jelenetének fonásként való konceptualizálására utal, mely során a földi világba érkező Krisztus testének szövete készül.”⁴⁷ Ebben az esetben a fonást lehet a szeplőtlen fogantatás szimbólumaként, míg a szövést földi inkarnációként is értelmezni, ahogy azt Proklos, az 5. századi Konstantinápoly nagy hatású szónoka is tette: egyik metaforájában az Istenanya, a *Theotokos* méhét működésben levő szövőszékként jeleníti meg.⁴⁸ Nagyon valószínű, hogy a keresztény mariológia és a fonó-szövő *Theotokos* alakjának lényegét képező anyaság iránti tisztelet is korábbi előzményekre vezethető vissza.⁴⁹ Természetesen Mária anyasága volt a vonatkozási pont, amely alakját a pogány anyaistennőkhöz kapcsolta, és tiszteletének később kanonizált tanai a fonást, mint az anyaság metaforáját emelték át a késő antikvitásból.

Noha még nem világos, hogy az általunk tárgyalt díszes római guzsalyok egy már jól ismert anyaistennő vagy egy eddig ismeretlen, a vajúdo római nőket segítő istennő

⁴³ Fulghum Heintz, Mary: The Art and Craft of Earning a Living. In: *Byzantine Women and Their World*. Szerkesztette Kalavrezou, Ioli, 2003. 141 és 138, fig. 13.

⁴⁴ Badalanova Geller, Florentina: The Spinning Mary: Towards the Iconology of the Annunciation. *Cosmos* 20. 2004. 218 és fig. 3. Az Angyali üdvözet hasonló ábrázolásai ismertek egy 5–6. századra keltezhető elefántcsont pyxis oldalán kifaragva (Cremer 1996a. Taf. 25.7), illetve a római Santa Maria Maggiore egyik mozaikján (Benko, Stephen: *The Virgin Goddess. Studies in the Pagan Christian Roots of Mariology*. Leiden – New York – Köln, 1993. 164; Cottica 2004. fig. 15; Badalanova Geller 2004. 222).

⁴⁵ Benko 1993. 200–203.

⁴⁶ Ps.-Jac. 11, 1–3 (New Testament Apocrypha. Vol. I: Gospels and Related Writings. Szerkesztette Schneemelcher, Wilhelm, Cambridge, 1991. 430–431; Benko 1993, 198–199).

⁴⁷ Badalanova Geller 2004. 220.

⁴⁸ Constan, Nicholas P., Weaving the Body of God: Proclus of Constantinople, the Theotokos, and the Loom of the Flesh. *Journal of Early Christian Studies* 3. 1995. 182; *idem*: Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity. Leiden – Boston, 2003.

⁴⁹ Benko 1993; Dennis, George T: Popular Religious Attitudes and Practices in Byzantium. In: *The Christian East, its institutions and its thought A critical reflection. Papers of the International Scholarly Congress for the 75th Anniversary of the Pontifical Oriental Institute, Rome, 30 May – 5 June 1993*. Szerkesztette Taft, Robert F, Rome 1996. 246–247; Badalanova Geller 2004. 211–212.

kultuszának fennmaradt emlékei, annyit mindenképpen bizonyítanak, hogy a késő római gondolkodásban is helye volt a fonás és az anyaság közti kapcsolat elképzelésének. Véleményem szerint nem elképzelhetetlen, hogy a fonással-szövészel foglalkozó Isteni Anya keresztény elképzelése és ikonográfiája olyan késő antik, anyasággal kapcsolatos elképzelésekben, metaforákban gyökerezik, melyeket a fent tárgyalt késő római guzsalyok is tükröznek.

Konklúzió

E rövid elemzés alapján a hagyományos elképzelés, miszerint a sírokból származó és sírköveken ábrázolt orsók és guzsalyok az elhunyt korábbi munkájára, foglalkozására utalnak, véleményem szerint nem tartható, inkább hozható kapcsolatba a korabeli társadalom női *gender*hez kötődő elképzeléseivel és az említett kontextusban ezt az ideológiát hivatottak kifejezni. Más szóval, a gyapjúfonás egy interperszonális, mégpedig az eszményi házastársi kapcsolat metaforája volt, melyhez a női szemérmert, hűséget, termékenységet/ anyaságot, valamint a serénységet/ dolgosságot is magába foglaló komplex értékrendszer kapcsolódott.

A metafora római kort követő továbbélése is kimutatható,⁵⁰ amint azt többek közt mai bolgár találós kérdések egy csoportja is bizonyítja: az egyik ilyen kérdésre (*Míg az anya fog, a gyermek hízik. Mi az?*) a válasz: *ez a fonás guzsallyal (=anya) és orsóval (=gyermek).*⁵¹

⁵⁰ Bár a keresztény ikonográfiából egy idő után eltűnik a fonó Mária, az elképzelés mind a mai napig továbbél: így orosz Karéliában a néphit szerint tilos fenni az Angyali üdvözet egyházi naptár szerinti napján, mert a tiltás megszegésének esetén a köldökszínór a kis Jézus testére tekeredhet (Zhułnickova, S: Superstitions about the Spindle in Russian Karelia. URL: <http://www.forntidateknik.z.se/IFT/litte/spindlekarel.htm> 1999).

⁵¹ Badalanova Geller 2004. 231.

Kutatástörténet

A római emlékek kutatását Sopronban és környékén Bella Lajos kezdte meg az 1890-es években.¹ A város római kori topográfiájának megismerése azonban a következő század feladata lett. Ezt a munkát elsőként Póczy Klára vállalta fel, aki elkészítette a korai 1–2. századi Scarbantia úthálózatának rekonstrukcióját. Ekkor összesen 27 épület- és utcarészlettel tudott már dolgozni.² A topográfiai kutatásokat később Gömöri János folytatta, aki 1999-ig újabb 17 épületrészlettel és 21 útrészlettel gazdagította a római kori Sopron képét.³

Az 1950–1960-as évek városrégészeti kutatásai Sopronban Holl Imre, Nováki Gyula és Póczy Klára nevéhez kapcsolódnak, elsősorban a középkori városfal kutatásai nyomán.⁴ Alapvető eredményük volt a római kori, Árpád-kori és a középkori erődítmények egymáshoz való viszonyának tisztázása, a védőfalöv kontinuitásának a kimutatása.⁵ A várfal kronológiájának felállításában kiemelkedő szerepe volt Tóth Sándornak is, aki elpsorban művészettörténészként ismert és Sopronhoz kötődő kutatásai is többnyire a művészettörténet területéről származnak.⁶ Mindezek mellett azonban régészeti ásatásokat is folytatott; legfontosabb régészeti munkája éppen Sopronhoz kötődik. A városfalak kronológiai viszonyai tisztázásának szempontjából az Előkapunál és Hátsókapunál az 1960-as években végzett ásatásai kiemelkedően fontosak.⁷

Ebben az időszakban került sor a Városház utcában, az egykori mozi területén a feltárásokra,⁸ melyek során nem csak az ún. vörös sánc szerkezetének megfigyelésére volt lehetősége, hanem igen aprólékos munkával sikerült nyomára bukkannia Scarbantia késő római rétegeinek is.⁹ Részletes és pontos rétegtani feljegyzéseinek köszönhetően azonosítani lehetett az ezen a lelőhelyen feltárt késő római ház (1. ábra) elhelyezkedését a városon belül.¹⁰

* A jelen, rövid bemutató közlés létrejöttéért köszönettel tartozom dr. Gömöri Jánosnak, aki támogatta a tanulmány megjelenését, és szakmai tanácsokat nyújtott a munka során; továbbá dr. Vida Tivadarnak, aki a közlés alapjául szolgáló BA szakdolgozat megírásában építő jellegű tanácsokat és szakmai támogatást nyújtott. Ez úton szeretném megköszönni dr. Ottományi Katalin és dr. Tomka Péter útbaigazításait, tanácsait is, valamint köszönettel tartozom Gabrieli Gabriellának, hogy a Soproni Múzeumban a kutatás lehetőségét biztosította.

¹ Bella Lajos: Scarbantiai emlékek. *Archaeologiai Értesítő* XIV (1894), 74–76.

² Póczy Klára: Die Anfänge der Urbanisation in Scarbantia. *Acta Archaeologica Scientiarum Hungariae* XXIII (1971), 94–110.

³ Gömöri János: Archäologische Daten zur Topographie Scarbantias. Römische Baudenkmäler im Stadtbild von Sopron. In: *Landscapes and Monuments Along the Amber Road*. Sopron, 1999, 110.

⁴ Holl Imre: Sopron középkori városfalai I. *Archaeologiai Értesítő* 94 (1967), 155–183; Holl Imre: Sopron középkori városfalai II. *Archaeologiai Értesítő* 95 (1968), 188–205; Holl Imre: Sopron középkori városfalai III. *Archaeologiai Értesítő* 98 (1971), 24–44.

⁵ Holl Imre – Nováki Gyula – Póczy Klára: Városmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt. *Archaeologiai Értesítő* 89. (1962), 47–67.

⁶ Marosi Ernő: In memoriam Tóth Sándor (1940–2007) *Ars Hungarica* 2007/1, 204.

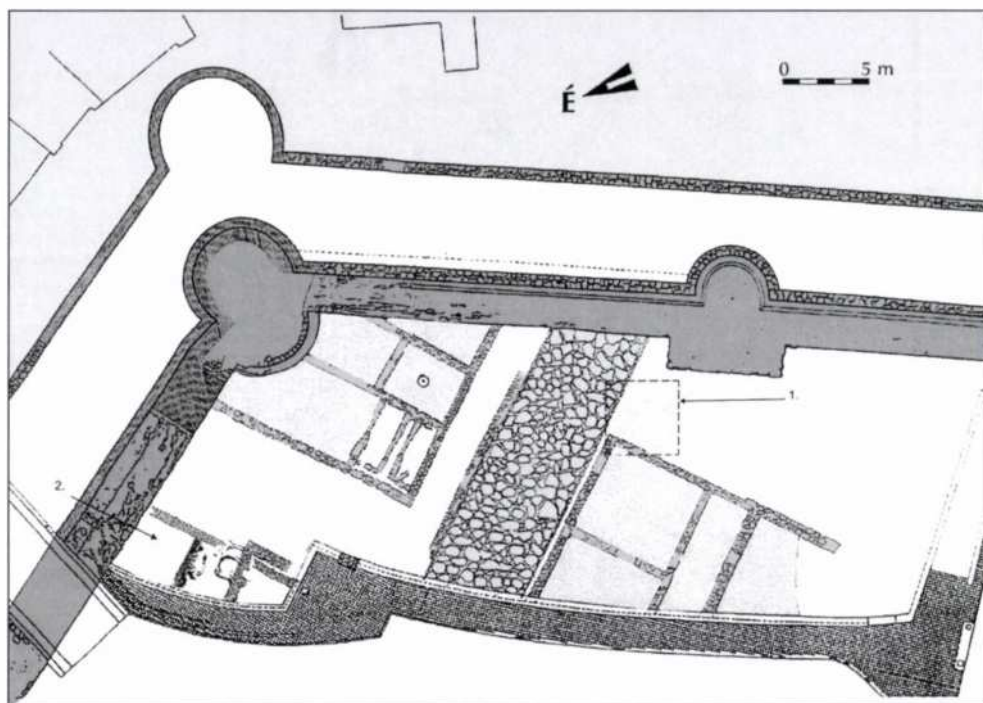
⁷ Tóth Sándor: Régészeti adatok az Elő- és Hátsókapu történetéhez. *SSz.* 46 (1988), 61–74.

⁸ Tóth Sándor: Sopron. In: *Régészeti Füzetek*. 1969, 45., Tóth Sándor: Sopron. In: *Régészeti Füzetek*. 1970, 33–35.

⁹ Marosi 2007, 204.

¹⁰ Tóth Sándor: V. századi ház. 1976. Soproni Múzeum Régészeti Adattár. 535.

A Városház utcai területen további késő római – kora népvándorláskori időszakhoz tartozó házcskát tárt fel Gömöri János 2000-ben. Ez a ház, csakúgy, mint a Tóth Sándor által feltárt, szintén agyagba rakott falazatú, fűtőberendezéssel kényelmesebbé tett épület volt. Gömöri János meghatározása alapján a szvéb népcsoporthoz köthető besimított korszok, tálak darabjai kerültek elő, köles és búza maradványaival együtt, ami arra utal, hogy feltehetőleg sietve kellett a lakóknak elhagyni a házat.¹¹

1. ábra. A Városház utcában feltárt épületek. 1. Tóth Sándor ásatásából származó ház helye, 2. Gömöri János által 2000-ben feltárt ház

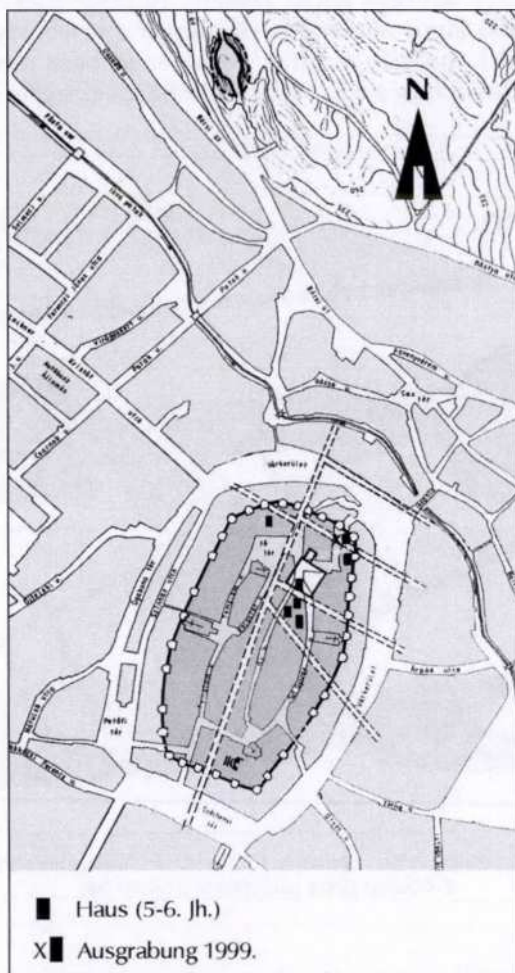
Scarbantia forumáról, valamint annak közeléből további öt késő római, a koránépvándorláskorban is használt ház ismert (2. ábra). Ezek közül egynek a feltárását az 1950-es években Radnóti Aladár,¹² a többit Gömöri János végezte.¹³ Az ásatási eredmények, valamint a római kori emlékek bemutatását az Országos Műemléki Felügyelőség

¹¹ Gömöri János: Von Scarbantia zu Sopron. Die Frage der Kontinuität. In: *Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 17, Wien 2001, 223–231.

¹² Radnóti Aladár: Sopron és környéke régészeti emlékei. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. Bp. 1956, 14–38.

¹³ Gömöri 2001, 223–231.

tervezésében is kivitelezésében Scarbantia Régészeti Park, valamint a Forum Múzeum keretein belül tették lehetővé.

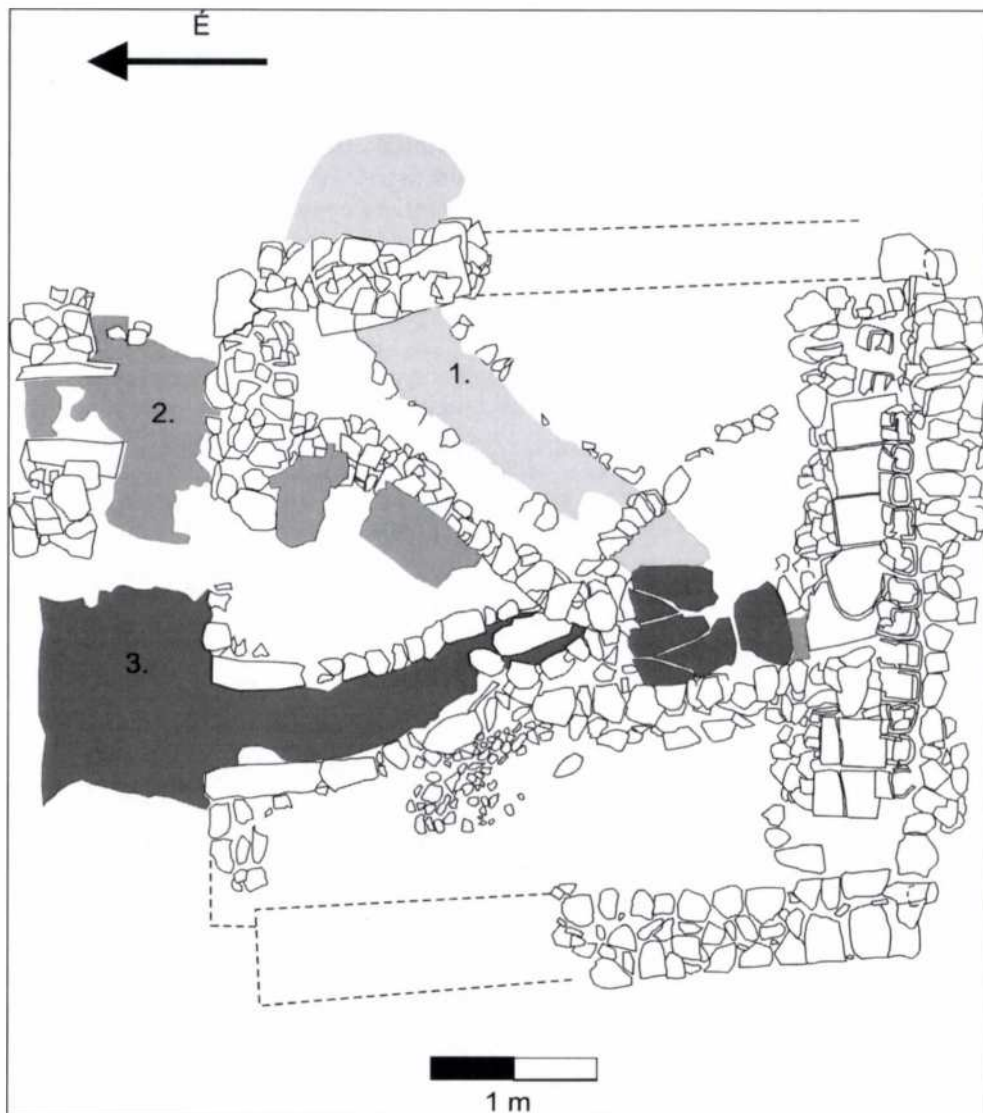

2. ábra. Scarbantia alaprajzán feltüntetett koranépvándorlás kori házak (Gömöri 2001, 224)

A Tóth Sándor által feltárt későrómai ház

A szóban forgó ház egy nagyjából 4×4 m-es, nyers kőből rakott, agyaggal tapasztott lakóépület. A déli fal mellett fűtőcsatorna húzódott, melyet téglákkal vízszintesen lefedtek. A meleg levegő tárolására használt tubustéglák egymás mellett, sorban álltak. A tűzhelyek a ház falán kívül helyezkedtek el, és ezeknek, illetve a bekötéseiknek három periódusát is meg lehetett határozni. A ház alaprajzát és a fűtőszerkezet változásait

a 3. ábra szemlélteti. Az ásatáskor készített fényképen jól látható a ház megmaradt déli fala, valamint a második periódusú fűtőcsatorna maradványa (4. ábra).

3. ábra. Az 5. századi ház alaprajza, a fűtőcsatornákkal: 1.: az első periódusú kemencéhez tartozó hamus felület és annak bekötése; 2.: második periódusú kemence faszenes része és a bekötő csatorna maradványai a kőlapokkal; 3.: harmadik periódusú kemencéhez tartozó hamus, paticsos felület, a bekötő csatorna és annak fedőlapja

A ház szerkezete a rendelkezésre álló adatok alapján viszonylag jól rekonstruálható. A felmenő falak magassága és a tetőszerkezet ugyan hipotetikus még így is, de mintegy 210–240 cm-es¹⁴ belmagassággal lehet számolni. Az épület vázszerkezetét négy sarokgerenda tartotta, amelyek közül háromnak a cölöplyukait sikerült megtalálni. A gerendák elhelyezése után töltötték ki kb. 40 cm vastag agyagba rakott kőfalakkal az oszlopok közti részt. Tóth Sándor feltételezése alapján, minthogy ezek a gerendák merevítő céllal készültek, kellett lennie vízszintesen elhelyezett koszorúgerendáknak is, amelyek a tetőszerkezetet tartották. Utóbbi a négyszöglethez közeli alaprajzi formából kiindulva talán egy csúcsban összefutó sátozott tető lehetett, de nem zárható ki természetesen másfajta nyeregtetős szerkezet sem.¹⁵

4. ábra. Az ásatás idején készített kép, az akkori Levéltár ablakából

¹⁴ A ház kidőlt fala, illetve a még álló falak *in situ* maradványai alapján 160–190 cm-es magasság jött ki, azonban erre még 50 cm nagyjából rá lehet számolni.

¹⁵ Tóth Sándor: V. századi ház. 1976. Soproni Múzeum Régészeti Adattár. 535.

Az objektum jelentősége

Az ásatás és egyben az objektum jelentősége is tulajdonképpen a pontosan elvégzett rétegtani megfigyelésekben rejlik. Ennek megfelelően lehetett ugyanis a leletanyagot is elkülöníteni, és a házacskát a késő római – kora népvándorlás kor időszakára datálni. A ház alsó kősoránál mélyebben került elő egy I. Valentinianus (364–375) kori érem, melynek pontos meghatározása után *terminus post quem* adatok is rendelkezésre állnak a házzal kapcsolatban.

A ház valamikor az 5. században pusztulhatott el, amint azt a kidőlt fal, és a közvetlenül alatta található rácsmintás besimítású kerámia is jelzi. Ez azonban nem jelenti feltétlenül az élet azonnali megszűnését, ugyanis a tárgyalt rétegek felett még továbbra is jelen van a besimított kerámia egy fajtája, mely sárgára égett, finoman soványított, s amelyet szinte minden edénytípusban használtak. Előfordul a simított, besimított és a házi kerámia között is. Ismert a területről egy másik hasonló típusú, fűtőberendezéssel ellátott ház is, melyet Gömöri János tárt fel 2000-ben, és 5–6. századiként értelmezett.¹⁶

Kerámiaanyag

A házból illetve közvetlen környezetéből összesen 269 kerámiatöredéket sikerült feldolgozni. Ebből 74 peremet lehet ténylegesen típusba sorolni, a többi oldaltöredéket felületkezelése, díszítése alapján lehetett meghatározni. Ennek megfelelően sikerült mázas kerámiát, besimított darabokat, simított felületű töredékeket, házikerámiához tartozó darabokat, és fésűmintás töredékeket azonosítani.

A soproni anyagból összesen 14 darab mázas töredék ismert. Ebből 6 darab biztosan formához köthető, egy aljtöredék pedig korsóhoz vagy fazékhoz is tartozhatott. A többi oldaltöredék esetén hat darab kívül mázas, egy darab pedig belül mázazott. Három oldaltöredéknek a teljes felületén megfigyelhető volt a máz, a többin azonban csak kisebb foltokban maradt meg. A máz színét vizsgálva találunk sötétzöld, világoszöld, sötétbarna és világosbarna töredékeket. Egy korsó és egy tál töredéke szemlélteti ezeket a darabokat (I. tábla, 1, 2).

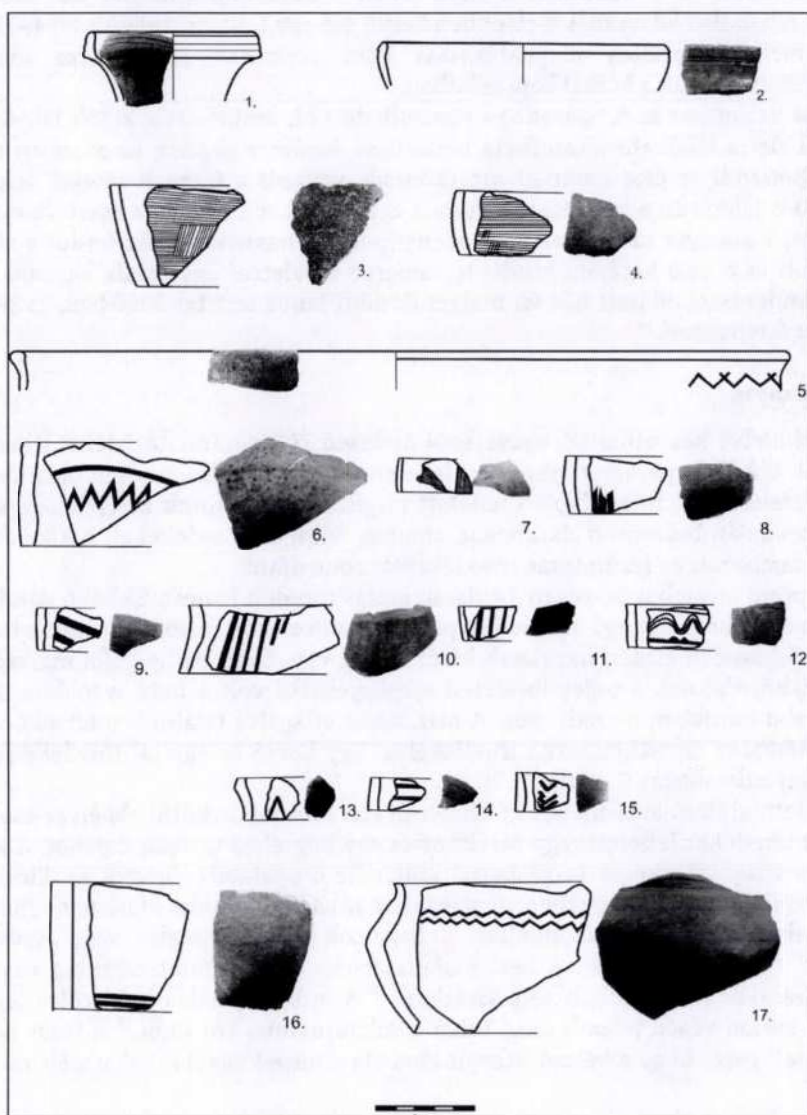
Simított felületű kerámiából 15 db került elő. Formához kötni ebben az esetben is csak két töredéket lehetett, egy fazékhoz és egy bögréhez tartozó darabot. A legtöbb edényt a világosszürke és sárgásbarna különféle árnyalatára égették ki. Előfordul a ház pusztulása utáni rétegekben, ugyanakkor annak működési idejére is tehető egy-két darab. Érdekesnek bizonyultak a bekarcolt hullámvonalas vagy fésűvonalas díszítésű oldaltöredékek is. A kerámiafajta azonosítására Boiotro/Passau anyagának feldolgozásakor R. Christlein tett kísérletet.¹⁷ A hullámvonalas bekarcolás legkorábban a 4. század végén jelenik meg, tehát a Valentinianus-kor után.¹⁸ A fésűs bekarcolásra az jellemző, hogy a kézzel készült kerámia elterjedésével a bekarcolás minősége

¹⁶ Gömöri 2001, Abb. 2., Abb. 3.

¹⁷ Helga Rodriguez, N. Hirsch: Vorbericht über Grabungen in Unterradlberg, NÖ., mit besonderer Berücksichtigung der kammstrichverzierten Keramik der spätantike. In: *Archäologie Österreichs* 5/1 (1994), 70

¹⁸ Rodriguez – Hirsch 1994, 72.

is romlik, illetve az egymást keresztező vonalakkal ellátott díszítés is megjelenik¹⁹ (I. tábla, 3, 4). A házi kerámia részletes bemutatásától itt eltekintek, de annyit meg kell jegyezni, hogy az a ház minden rétegéből került elő, sok esetben csak oldaltörédek, néhány esetben lehetett konkrét formát meghatározni.

I. tábla. Mázas, „Horreumskeramik” és besimitott kerámia

¹⁹ Rodriguez – Hirsch 1994, 74.

A besimított kerámia „csoportjai”

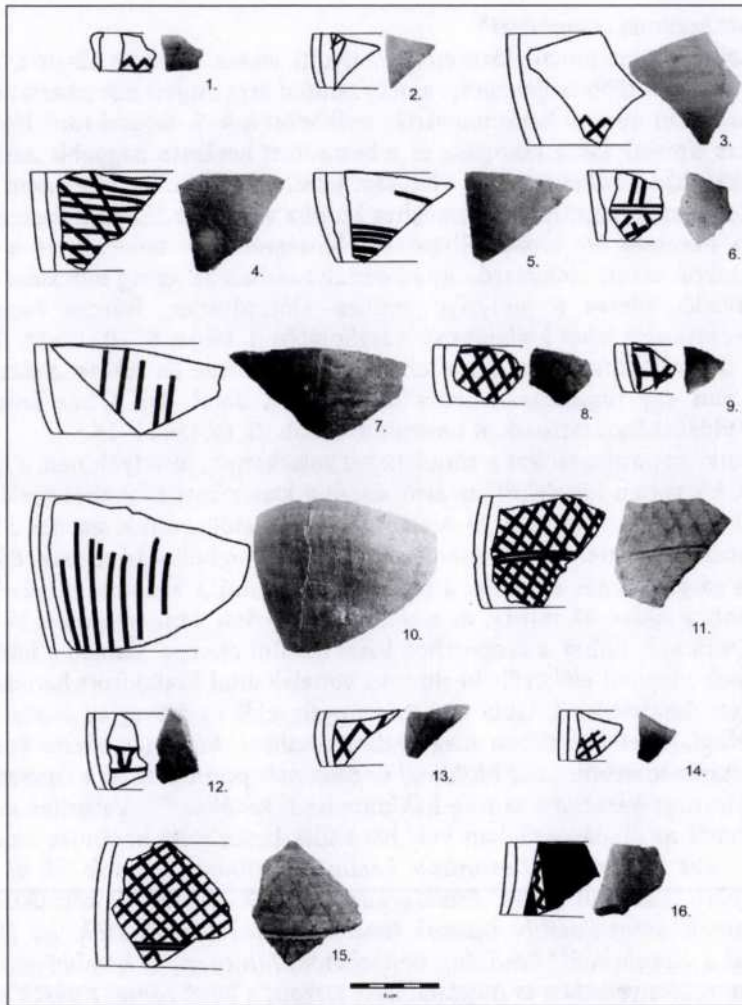
A kerámia anyag zöme római előzményekre nyúlik vissza, s megtalálható a területen a besimított kerámia több csoportja is, amely szintén arra enged következtetni, hogy itt is római alapokon nyugvó kerámiagyártás működött a 4–5. század fordulóján. A késő római mázas típusok lassú kikopása és a besimított kerámia nagyobb számú elterjedése a szokásokban bekövetkezett változást jelez. Természetszerűleg nem szabad és nem is lehet csupán egyetlen népszerűséghez kötni a változást,²⁰ annál összetettebb – a korszakban nemcsak itt tapasztalható – jelenségről van szó. Sajnos a formához köthető darabok száma elenyésző, így az osztályozásban az agyag minősége és a díszítés a mérvadó, illetve a mélység, amiben előfordultak. Három viszonylag jól elkülönülő csoportot lehet kialakítani. A legkorábbi (I. tábla: 8, 10, 12–14; II. tábla: 4, 5, 7) a ház fennállásának időszakára tehető. Színük szürke és fekete, a rácsminta dominál, de van egy függőleges vonalakkal díszített darab is. A ház fennállásának legkésőbbi időszakához tartozik öt besimított darab (II. tábla: 11–15.)

A második csoportba azokat a töredékeket sorolhatjuk, amelyek nem a házból, hanem annak közvetlen közeléből, az attól északra kialakított blokkból kerültek elő (I. tábla: 9, 10, 11 és II. tábla: 1, 2, 3) A szint, amelyről előkerültek, azonos a ház felhagyásakor létezett szinttel, illetve már az azt követő rétegből származnak. Ezek a darabok világos sárgás-barnás színűek, a besimítás egyszínű a kerámia színével. A motívumok között a cikk-cakk minta, és a rácsminta is jelen van, feltűnően jó minőségű darabokról van szó. Ehhez a csoporthoz lehet sorolni anyaga alapján a házból, a ház használatának idejéből előkerült besimított vonalak által kialakított háromszög mintával díszített darabot is. (I. tábla 10.) Ez a megfigyelés egybevág az ásatási naplóban és az összefoglaló jelentésekben megfogalmazottakkal. Érdemes idézni Tóth Sándor szavait a feltárás idejéből: *„F/2 blokknál és több más ponton is az a tapasztalat, hogy a barna besimított kerámia a szürke hálómintásnál későbbi.”*²¹ Valamint az összefoglaló jelentésből az általánosságban vett harmadik besimított kerámiás csoportra vonatkozóan: *„Ezt követően a besimított kerámia új típusai tűnnek fel, új edényformákkal együtt, valamint olyan fémtárgyak, amelyek inkább a következő időszak prototípusainak, mint korábbi típusok továbbélésének tekinthetők. Így meglehetősen biztonságosan a „hunkornál” későbbre keltezhetők. Minthogy a korábbi germán leletanyag ebben a környezetben is megtalálható, viszont a késő római típusok egyre szórványosabbá válnak, feltételezhető az előző periódusban beköltözött germán népesség továbbélése.”*²² A sárgás-barnára égett kerámia tehát már a ház fennállása idején is létezett, de az épület pusztulása utáni időszakban is megtalálható, tehát feltehetőleg egy továbbélő típusról van szó. Anyaga különbözik a késői fekete, szürke besimított darabokétól. A harmadik vizsgálati csoportból már ismét kevésbé jó minőségű, időnként apróbb kavicsal soványított, de még mindig besimított darabok kerülnek ki (I. tábla: 11, 14, 16).

²⁰ Kovács Péter: Hun kori sír Százhalombattán. In: *Communicationes archaeologicae Hungariae* 2004, 124–150.

²¹ Tóth Sándor: Sopron, Városház-utca. Ásatási jelentés 1968. Magyar Nemzeti Múzeum Adattár. 535. 1968, 23.

²² Uo., 13.

II. tábla. Besimított kerámia

Egyéb leletanyag

A ház melletti területről, metszetből került elő egy kétsoros csontfésű is, sajnos pontos rétegtani helyzete nem megállapítható. Kétoldalas fésűkről azonban szép számmal vannak ismereteink. A Sopronban talált fésű kétsoros, kétoldalú, átlós díszítésű, bronzszegeccsel rögzített darab. A Bíró Mária által összegyűjtött típusok közül a 74-es darabhoz hasonlít leginkább.²³ Ez a díszítés bár elég egyszerű és átlagos, mégis, csak Szombathelyről ismert hasonló díszű fésűn, illetve a kiszombori gepida temető 208-as

²³ Bíró Mária: The Bone Objects of the Roman Collection. In: *Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Ser. Arch. II.* Budapest, 1994, 43, 48./74. ábra

sírjának mellékletén bukkant elő.²⁴ Meg kell említeni továbbá még egy orsógombot és egy fenőkövet is. Egyiknek sincs etnikumjelző szerepe, az orsógomb kézműves tevékenységre, a fenőkö fémszerszámok használatára utal. A leletanyag minimális részét képezik az üvegleletek, összesen 6 töredék. Rétegtanilag a késő római kornak megfelelő szintről kerültek elő, a ház fennállásának legkorábbi periódusára keltezhetők.

A városkép átalakulása az 5. században

A ház felépítésének és leletanyagának ismeretében érdemes arra is figyelmet fordítani, hogy az, a többi ismert házzal együtt milyen kapcsolatban áll az egykori római városképpel, miként illeszthető bele abba. Ahogy az 1. ábrán is látszik, ezek a házak főleg az egykori Forum környékén csoportosulnak, de attól távolabb, a városfal tövében illetve a Forumtól északnyugatra is megjelennek. A Forumon néhány esetben számolni kell a korábbi épületek továbbélésével vagy újrafelhasználásával,²⁵ a Városház utcai területen²⁶ azonban újonnan felhúzott épületekről van szó.

A Tóth Sándor által feltárt házat szerkezetileg leginkább a Carnuntum 5. századi rétegeiből származó házakkal lehetne párhuzamba állítani. Az ottani táborban változást jelent a 6. periódusban – a késő római kor, illetve közvetlenül azután következő időszak – az építkezések számának megugrása. Az újonnan felhúzott épületek általában döngölt padlóval rendelkeznek, néhány esetben megfigyelhető volt egy egyszerű csatornából kialakított fűtőszervezet, illetve három szoba esetén tubustéglás falfűtés is volt.²⁷ Rétegtanilag ezek az építmények a valentinianusi időket követő átalakuláshoz kötődnek. Az időszakhoz, és egyben a házak fennállásának idejéhez szürke besimított mintával ellátott kerámia köthető.²⁸

A városkép látványos átalakulására a legjobb példa Arrabona, ahol a katonai tábor helyét lassan átvette egy népvándorlás kori falu. Idővel a tábor elveszítette katonai arculatát, és kisvárossá kezdett átalakulni, csak úgy, mint minden erődített római település a birodalomban.²⁹ A legfelső, római kor utáni rétegekben találunk kevert anyagot: római mázas, besimított, szemcsés, „tokodi jellegű” házi kerámiát, germán bikónikus edényformát és kézzel formált fazekat. A római jellegű kerámia száma csökken, és az utolsó, 3. periódusban már nincs is mázas edény.³⁰ A település 2-es és 3-as fázisa tehát már aligha tér el a barbár településektől, a római kultúra szinte teljesen eltűnt. Nehéz megállapítani, hogy ez az átalakulás meddig tartott, az azonban biztos, hogy később langobard leletek kerülnek elő a területről. Lehet számolni ebben az

²⁴ Bíró 1994, 43.

²⁵ Gömöri János: *Scarbantia Foruma*. I–IV. SSz. 39 (1985) 1–23; 95–118; 193–212; 289–300.

²⁶ Gömöri 2001, 226.

²⁷ Manfred Kandler: *Die Ausgrabungen im Legionslager Carnuntum: 1968–1973. Eine vorläufige Zusammenfassung*. Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1974, 35.

²⁸ Kandler 1975, 36.

²⁹ Tomka Péter: Kulturwechsel der spätantiken Bevölkerung eines Auxiliarkastells: Fallbeispiel Arrabona. In: H. Friesinger – A. Stuppner: *Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte*. Wien, 2004, 389–409.; Hansjörg Ubl: Die archäologische Erforschung der Severinsorte und das Ende der Römerzeit im Donau-Alpen-Raum. In: *Ausstellungskatalog Severin. Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*. Enns, 1982, 71–97.; Neil Christie: Towns and Peoples on the Middle Danube. In: Neil Christie and L.S. Loseby (ed.): *Towns in Transition: urban evolution in late antiquity and the early Middle Ages*. Aldershot, 1996, 71–98.

³⁰ Tomka 2004, Taf. 3–8.

esetben is az 5. század végi továbbléssel, de nem kizárt, hogy már korábban felhagytak volna a település használatával.³¹ Ezek mellett hasonló városkép-átalakulással számolhatunk még Gorsium,³² Vindobona³³ és Zeiselmauer³⁴ kapcsán is.

Összefoglalás

Az 5. századi Sopron képét legjobban a késő római, kora népvándorlás kori házacskák reprezentálják. Ebbe a képbe pedig beleilleszhető a Tóth Sándor által feltárt, fentebb röviden bemutatott 5. századi ház is.

A kerámiaanyag zöme római előzményekre nyúlik vissza, s megtalálható a területen a besimított kerámia több fázisa is. A későrómai típusok lassú kikopása és az új technológia (besimítás) megjelenése mutatja a fazekasságban bekövetkezett változásokat, ezt azonban korántsem lehet tisztán etnikai alapon magyarázni. Az azonban valószínűsíthető, hogy a besimítás technológiájának felélesztése barbár hatásra következett be,³⁵ bár előfordul a 3. században római környezetből, római formákon is.³⁶ Már önmagában ez is mutatja a problémakör összetettségét, s azt, hogy egyes díszítési módokat nem lehet egyértelműen egy néphez kötni. Sopronban a vizsgált ház esetén nem lehetett formához kötni a besimítást, de a témában jelenleg is folyó kutatások újabb eredményeket hozhatnak.

A kontinuitással kapcsolatban Gömöri János kutatásai alapján megállapítható, hogy a langobardokig számolhatunk a város folytonos lakottságával,³⁷ utána azonban a város hosszabb-rövidebb ideig elnéptelenedett.³⁸

Ezt a feltételezést azzal a több helyen tett megfigyeléssel lehet alátámasztani, hogy a római kori illetve legutolsó használatban lévő rétegeket egy fekete réteg fedi, amely legfeljebb csak szórvány leleteket tartalmaz.³⁹ A jelenség mibenlétére vonatkozóan a természetes talajképződési folyamatoktól kezdve a feltöltődésen át egészen a mezőgazdasági művelésig merülnek fel elképzelések. Ezeknek a kutatásoknak a középpontjában jelenleg az ún. atipikus városi földhasználat elnevezésű modell áll. Ez alatt városi környezetben történő állattartást, kertművelést kell érteni.⁴⁰ Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy ilyenfajta földhasználat tanúsága lenne Sopronban a fekete réteg, inkább egy feltöltődési folyamat eredményének tekinthetjük. Később ugyanis erre a fekete rétegre épült rá az ispánság vár sánca, a „vörös sánc”.

³¹ Tomka 2004, 389–409.

³² Schilling László: A római kor vége Tác/Gorsiumban. In: *Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. 2007, 379–387.

³³ Herwig Friesinger: Bemerkungen zu den frühgeschichtlichen Grab- und Siedlungsfunden von Wien-Leopoldau. In: *Archaeologica Austriaca* 68 (1984), 127–154.

³⁴ Peter Stadler: Die Bevölkerungsstrukturen nach Eugippius und den archäologischen Quellen. In: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg, 1987, 297–310.

³⁵ Friderika Horváth: Das spätantike Keramikspektrum in Keszthely-Fenekpuszta – erste Ergebnisse. In: Heinrich-Tamáska *Orsohya (Hrsg.): Keszthely-Fenekpuszta im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. 2011, 626.

³⁶ Ottományi Katalin: Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompaták. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungarica* 48. (1996), 115.

³⁷ Gömöri János: Grabungen auf dem Forum von Scarbantia (1979–82). In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986), 345.

³⁸ Gömöri 2001, 226.

³⁹ Stefan Groh – Helga Sedlmayer: Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. In: *Römische Limes in Österreich*. 42. Wien, 2002, 104.

⁴⁰ Groh – Sedlmayer 2002, 104.

A lelőhely¹

2005. szeptember 7-én Zsira nyugati határában, közvetlenül a Locsmánd (Lutzmannsburg) felé haladó közút és a magyar–osztrák határvonal szögletében, a tervezett zsirai golfpálya melletti szálloda helyén előzetes régészeti feltárást végzett a Soproni Múzeum² (1. ábra). Gabrieli Gabriella a Répce kiszáradt régi medrének É-i partjához közel, egy római villa kutatása közben vassalak-rétegeket talált, Kérésére kisebb archeometallurgiai kutatást végeztem a helyszínen, ahol szeptember 19-ig kibontottuk az itt rejlő kohók maradványait.

A villaépület egy kisebb dombon állt. A déli faltól a Répce felé eső lejtőn található a vassalakos rétegek és a kohó-omladékok, amelyek a korábban géppel lemélyített 45 m hosszú, 160 cm széles próbaásatási árokban, 140 cm mélyen bukkantak elő.

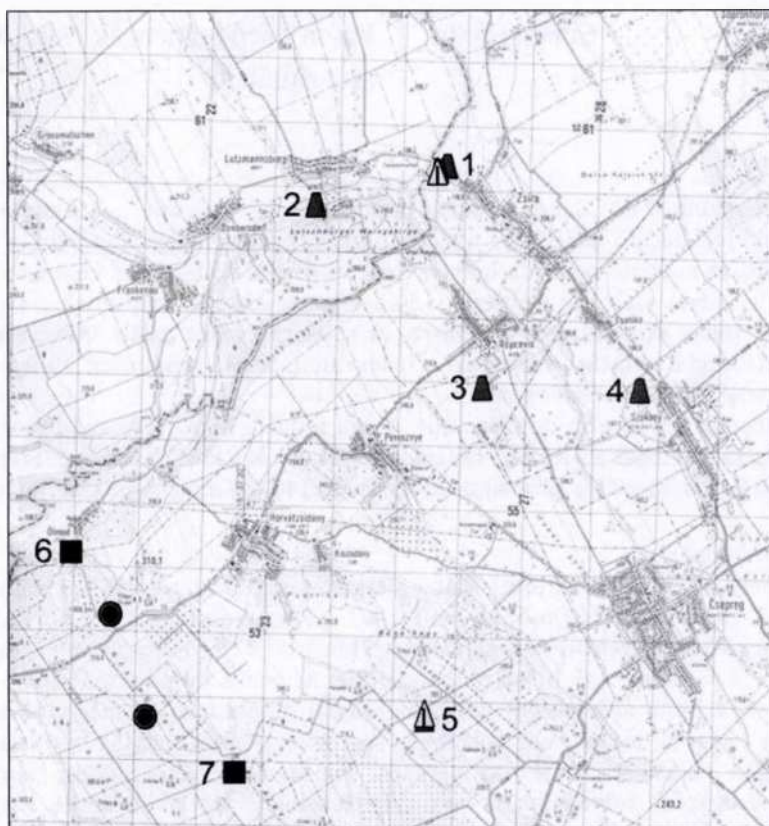
Az 1. műhelygödör

Az 1. műhelygödör (22. objektum) alját a mai szántás felszínétől 215 cm mélyen találtuk meg (2. ábra). A korábbi műhelyszint felett – a kohó újratapasztásából származó – sárga agyaggal kevert, vékony réteg húzódtott, kb. 10–15 cm-rel magasabb szinten, ami az 1. kohó 1B periódusának belső műhelyszintje. Az ovális formájú műhelygödör mintegy 240 cm hosszú, szélességét csak rábontással lehetett volna meghatározni, erre azonban a római fal miatt nem volt lehetőség. A nagy munkagödör feltöltésében 60 cm vastagon halmozódott fel az agyagos, faszenes, kohótöredékes, kevert föld (3. ábra), zsugor- és folyósalak is volt a feltöltésben, amelyben kevés római tetőfedőtégla töredék is előfordult. Sok vasérc, egy ép fúvócső, több fúvótöredék és mellfalazat-töredékek kerültek a felszínre az ismert korai középkori (avar, ill. Árpád-kori típusból).

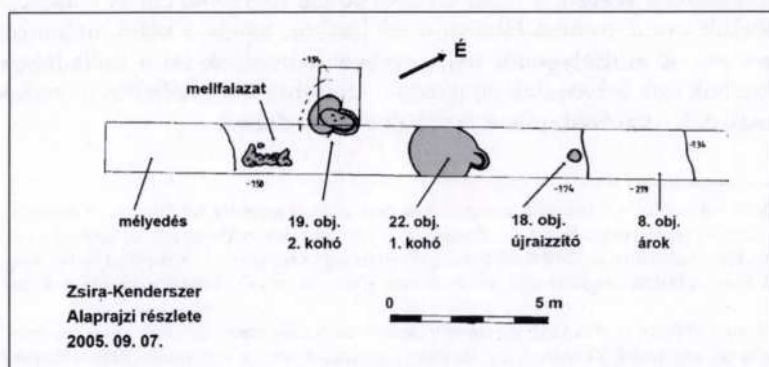
Az 1. kohó munkagödörében álló kohásznak a jobb keze felé esett a vasérc-lerakat helye: a munkagödör szélén, a kohó szélétől 40 cm-re 35×40 cm-es (vasércporos) vörös folt, pörkölt vasérc nyoma látszott a feltáráskor, amely a kohó medencéjével egy mélységben volt. A műhelygödör déli végében halmozták fel a hulladékokat: nagy vassalak darabok (sok folyósalak is), köztük – feltehetően kiselejtezett, redukcióra alkalmatlannak ítélt – vasércdarabok is voltak itt félredobva.

¹ Ezúton mondok köszönetet Gabrieli Gabriella kolléganőmnek, hogy az általa megtalált kohászati leletek kutatását a helyszínen átvehettem. Az abszolút régészeti korszakbeosztások kidolgozásában nagy segítségét nyújtanak a fizikai kormeghatározások, a zsirai lelőhelyen Márton Péter akadémikus, az ELTE Geofizikai Tanszék professzora a helyszínen és Budapesten, és Dr. Svíngor Éva fizikus az MTA ATOMKI debreceni laboratóriumában végezte el az archeomágneses, illetve a C14 kormeghatározásokat. Segységüket ezúton is köszönöm.

² 2006. május 26-án, a MNM-ban az MTA VEAB Iparrégészeti Munkabizottsága által szervezett előadói ülésen beszámoltunk az újabb Sopron környéki kohászatrégészeti ásatásokról és a fizikai kormeghatározási eredményekről; Gömöri János – Márton Péter: A zsirai vasolvasztó műhely feltárása (2005. évi ásatás) és kormeghatározásai archeomágneses módszerrel; Svíngor Éva: A zsirai vasolvasztó műhely kormeghatározása C14 módszerekkel. <https://sites.google.com/site/iparregeszetiakeszter/tudomanyos-tanacsokozasok-scientific-meetings>

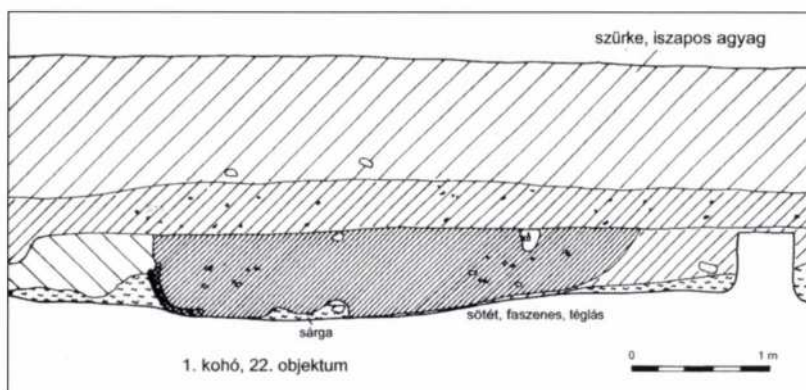
1. ábra. Vaskohók Zsira környékén, 1: Zsira-Kenderszer, 2: Locsmánd/Lutzmannsburg; Répcevis-Görbeárok; Szakony-Békás tó; Csepreg-Tömördi erdő; 6: Olmód; 7: Kőszegfalva

2. ábra. A zsirai kutatóárok alaprajza a feltárt kohászati maradványokkal

Az 1. kohó periódusai

Közvetlenül a villa nyugati kőfala tövében a salakos réteg helyenként 70 cm vastag volt, ami intenzív helyi vaskohászatra engedett következtetni. A Répce régi medrétől, a nyugat-keleti irányú, náddal benőtt vízfolyástól 45 m-re volt a kutatóárok déli vége. Az észak-déli irányú árokban, 197 cm mélyen két kohó maradványait találtuk meg. Az 1. kohó (22. objektum) az árok déli végétől 8 méterre került elő, tehát a Répcétől 53 méterre észak felé. Ettől déli irányban 4 méterre mélyedt a földbe a 2. kohó (19. objektum).

3. ábra. Az 1. kohó műhelyödrének metszete (Zsira, 22. objektum)

A 160 cm széles próbaárkon belül 70 cm széles kutatóárokkal átvágva a vassalakos réteget, előkerült a két kohó részlete, amelyeknek a próbaárrokba eső felső részét sajnos a munkagépek korábban átvágták. Szerencsére az árok metszetsfalában mindkét kohó oldala, és az árok alján az egész medencerész bennmaradt. Rábontva az 1. kohóra, kiderült, hogy legalább két nagyobb építési periódusa különíthető el. A korábbi periódusú, de magasabb szinten jelentkező égetőkemence (1B) agyagból tapasztott oldala – az árok metszetsfalában – 35 cm magasságban őrződött meg (3. ábra). A munkagödör oldalába mélyített kohó medencéje előtt 9 cm szélességben, darabokra töredezett, fűrtös formájú folyósalakot figyeltünk meg. A salak az 1B (tehát korábbi periódusú, felső) kohó kifelé lejtő medencéjéből folyhatott ki. Szivacsos vassalak darabokat találtunk a későbbi periódusú, 1A kohó, tányér alakú medencéjének szürkére égett, sima tapasztására ragadva.

Az 1. kohó (22. objektum) oldalfala (1B) igen erősen, 15 cm vastagon, rétegesen volt kiegészve. Belül 2 cm vastagon szürke kemény réteg; középen a narancssárgás színű, téglaszerű anyag, amely erősen átégett és töredezett volt; kívül a műhelygödör oldala felé átmenetesen szürkésbarna színűre égett. A medence átmérője alul 45 cm volt. A kemencét már kevert, agyagos, salakos, szürkés rétegbe ásták bele. Tehát nem ez volt az első kohó a műhelyben (4. ábra B), viszont a megmaradt oldalfal a kohó mindkét megismert használati periódusában az égetőkemence munkagödör felőli, hátsó falát képezte.

Utólag egy kisebb, 30 cm medence-átmérőjű kohót ástak bele ebbe a kohóba, amelynek a széle 10 cm-rel van beljebb az első kohó északi oldalától. A későbbi kis kohó 5 cm-rel mélyebb medencéjű a korabbinál, sárga agyagba volt ásva és csak nagyon vékonyan égett pirosra, mintha csak szárítottak, és ércet nem is kohósítottak volna benne (4. ábra

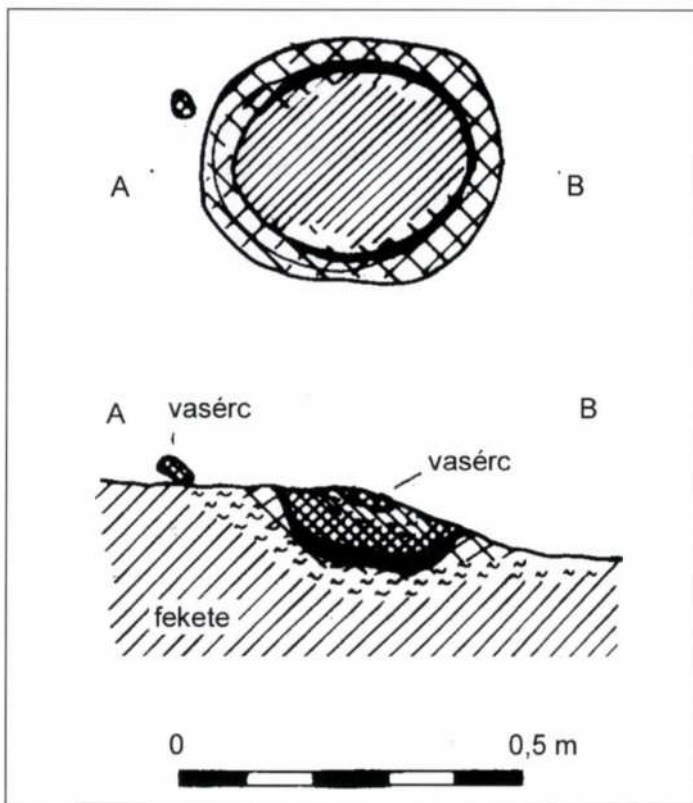
A). Közvetlenül a korábbi 1B kohó belsejében, a medence áttörésével alakították tehát ki az 1A kemencét, a kohó mellnyílása mindkét periódusban – néhány fokos tengelyeltéréssel – dél felé nézett. A korábbi 1B kohó teljesen szétégett, a helyette készült 1A kohót valószínűleg nagyon rövid ideig használták. Hogy mennyi idő, évek, vagy évtizedek teltek el az első kohó korábbi és későbbi használata között, azt a további vizsgálatoknak kell eldönteniük. Több kohótelepen ki lehetett mutatni a műhelyek, a kohók – hosszabb idő kihagyása utáni – újbóli használatbevetelét, periodikus használatát.

Újraizzító tűzhely

Az első kohótól É-ra 230 cm-re, 160 cm mélyen egy kerek, 30 cm átmérőjű gödör került elő (18. objektum), tányér alakú, 7 cm mély, a széle barnára égve, benne faszenes fekete föld, mellette pörkölt, vörös vasércdarabok voltak (5. ábra). Ércpörkölönek kisméretű, viszont újraizzító tűzhelyként való értelmezése – a közeli nemeskéri analógiák alapján is – elfogadhatónak látszik. Az intenzíven használt 1. műhelyben és körzetében tehát megőrződtek olyan fontos régészeti nyomok, amelyek alapján a vaskohászat munkafolyamata ezen a helyen az ércelőkészítéstől és a kohóépítéstől a vasbuca újra-izzításáig rekonstruálható.

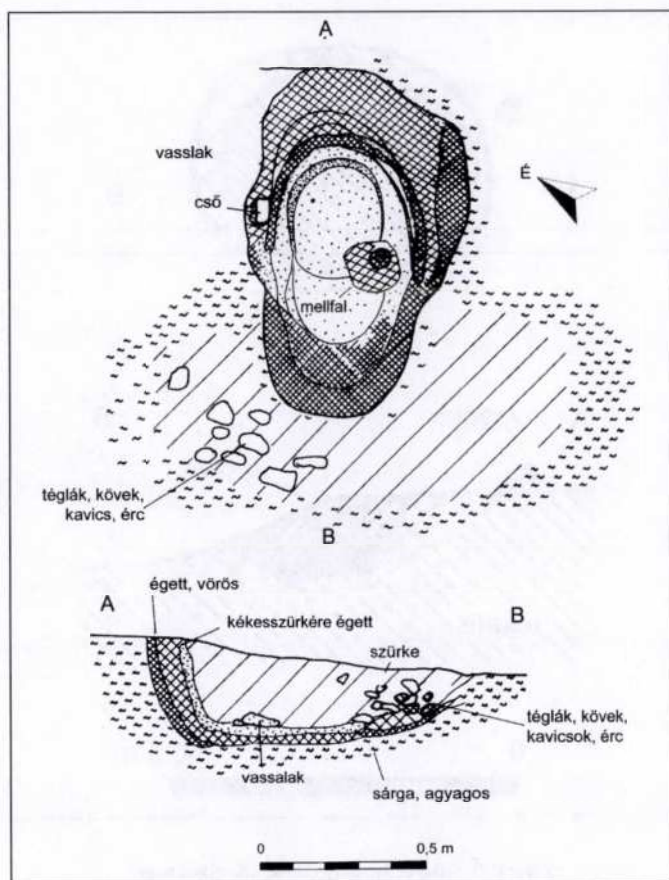
4. ábra. Az 1. kohó (Zsira, 22. objektum). A: a korábbi kohó medencéje; B: a későbbi, újjáépített kohó medencéje és oldalfala.

5. ábra. Újraizzító tűzhely (Zsira, 18. objektum)

A 2. vasolvasztó kohó

Némileg más képet mutat a 1. kohótól délre, 4 m távolságra megtalált 2. kohó (19. objektum), amelynek részlete a kutatóárok nyugati metszetalán tűnt elő. Rábontva – felülnézetből – 150 cm mélyen jelentkezett a kohó faltja. Legmagasabban a kohó hátsó fala maradt meg, amely a feltáráskor 28 cm magasan állt. A kemencefal 16 cm vastagon égett ki, ebből 2 cm vastag belül a szürkére átégett rész. A kohó medencéje teljesen kemény-szürkére égett, közepén egy kis, tányérszerű mélyedéssel, ezt körbeveszi egy kb. 6–8 cm-es égett sáv. Ez a kis mélyedés egy nagyobb, odaégett kemencesalaknak (medve) a kohó aljáról való eltávolításakor, felfeszítésekor keletkezett. (A kidobott, tipikus vassalakokra ragadva gyakran látszik a kemence odaégett szürke rétege). A medenceátmérő a mellnyílás irányában 38 cm, szélességben 33 cm volt, a kohó medencéjének belső részétől a csapoló gödör külső széléig csupán 75–80 cm átmérőjű az egész leemélyített terület (6. ábra).

6. ábra. 2. kohó (Zsira, 19. objektum)

A mellnyílás szokatlanul széles: 40 cm. A kohó szája (mellnyílása) előtti zúzalékos, rozsdás vassalakdarabok vékony rétege a kiemelt bucáról levett salaktöredékekből származhat. A kemence előtt egy kis salakcsapoló mélyedés volt: 36 cm széles, kifelé keskenyedő széle erősen pirosra, alsó része pedig szürkére égett. Eredeti folyósalakot nem találtunk benne, csak belekerült zsgorsalak-darabkákat. A salakcsapoló gödör 3–4 cm-rel volt mélyebben a medence szintjénél. A 2. kohó előtti kis munkagödörben, a kemence mellnyílásánál egy mellfalazat-töredék került elő. A kisméretű munkagödör olyan, mint az avar kohók előtti salakcsapoló gödrök, amelyeknek a fújtató elhelyezésénél is volt szerepük. 120 cm a salakcsapoló gödör legnagyobb átmérője, amely a kohó előtt kb. 80 cm-re szűkül. A sekély mélyedés tele volt dobálva római imbrexek és tegulák apró töredékeivel. Kerek kavics, pörkölt vasércek, kevés vassalak is volt a feltöltésben. A kohó részben sárga agyagba, részben kohászati törmelékrétegbe volt beásva. Feltehetően hozzátartozhat a szelvény déli végén feltárt nagyobb mellfalazat (2. ábra).

Kormeghatározás

A kohászati maradványok rétegtani helyzete alapján, nyilván a római kornál későbbi vasas műhelyekre kell gondolnunk. Avar kori és Árpád-kori dunántúli kohótelepeket gyakran találunk elhagyott római villák mellett,³ vagy egyenesen a villaépület romjai között (hogy csak a közeli lelőhelyeket említsem: Locsmánd, Szakony, Rőjtökmuzsaj, Sopron-Potzmann dűlő, Sopron-Bánfalvi út). A villagazdaságok víznyerőhelyek, források, patakok, kisebb folyók mellett álltak. A kohászati munkához, mint például a kohók tapasztásához is szükség volt a vízre. Ugyanakkor megfelelő ideiglenes hajlékot állíthattak a kohászok, a későbbi templomépítésekhez még el nem bontott romos kőfalakhoz támasztva néhány faoszlopot, erre helyezve a hevenyészett tetőzetet. Feltételezhető, hogy a villák – késő római korban még művelt – szántóföldjei évszázadok alatt elvadultak, erdősödtek, és így megfelelő faanyag állt rendelkezésre a faszénégetéshez. Nem zárható ki, hogy a *villa rustica* kertjeinek évszázados fáai még gyümölcsöket is adhattak (részben talán innen származhatnak a Meggyes, Körtvényes, Szilvás, Diósd földrajzi nevek?). Valószínűnek tarthatjuk, hogy a kohászok számára vastermelő területekként kijelölt, egykori római szántók újabb mezőgazdasági termelésbe való fogását tervezte egy-egy ispánsági gazdasági központ, mintegy erdőirtást végeztetve a kohászokkal ezeken a potenciális szántóterületeken.

Az Ős-Répe közvetlenül a zsirai kertek végében kanyarog, a folyószakasz melletti erdőség a locsmándi ispáni központ vasasainak és kovácsainak a vastermelő helye lehetett, legalább Locsmándtól Szakonyig. A terület meglepő hasonlóságot mutat a soproni ispáni vár kohászainak működési körzetével, amely Zuan (Sopronbánfalva) határától legalább Rőjtökmuzsajig követte az Ikva melletti erdőségekben a faszénégetésre alkalmas helyeket.⁴ Ezek az őskohászati mikrorégiók még részletesebb feltérképezésre várnak. Hasonlóképpen a Münsteri Egyetem „Dietzhölzetal-Projekt”⁵-jéhez, a nyugat-magyarországi ispáni várak körzetében is kideríthetők lennének a vaskohász-csoportok egymást váltó munkahelyei. Ehhez viszont alaposabb terepbejárással minden vassalakos helyet fel kell térképezni. Felszíni leletekből tudjuk, hogy Zsira határában, a Salamonfai kertek alatt további Árpád-kori kohók rejlenek a földben.⁶

³ Gömöri János: Archaeo-metallurgy in Hungary: some results and questions. In: *The Archaeometallurgy of Iron. Recent Development in Archaeological and Scientific Research. Dedicated to Professor Radomír Pleiner*, szerk. J. Hošek – H. Cleere – L. Mihok. Prague, 2011, 65–72. Plates VIII–X. Az. avar kori vaskohászati körzetek és a római kori úthálózat összefüggéséről, illetve a Sopron, Deák-téri kohó keltezéséről.

⁴ Gömöri János: *Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában*. Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasműveség. The Archaeometallurgical Sites in Pannonia from the Avar and Early Árpád Period. Register of industrial archaeological sites in Hungary I. Ironworking. Sopron, 2000, 147–151; 168–176; 121. térkép (a továbbiakban: Gömöri 2000).

⁵ A. Jockenhövel – Chr. Willms: Struktur und Organisation der mittelalterlichen Eisengewinnung in der alten Grafschaft Nassau-Dillenburg (Deutschland). in: G. Magnusson (ed.), *The Importance of Ironmaking. Technical and Social Change I*. Papers presented at the Norberg Conference on May 8–13, 1995. Jernkontorets Bergshistoriska Utskott H 58 (Stockholm 1995) S. 232–247; <http://www.unimuenster.de/UrFruehGeschichte/forschen/dietzhoezetal.html>

⁶ Nováki Gyula: A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei. In: Heckenast Gusztáv – Nováki Gyula – Vastagh Gábor – Zoltay Endre: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban* (A honfoglalástól a 13. sz. közepéig). Budapest, 1968, 62. (a továbbiakban: Nováki 1968).

Az 1. zsirai vasolvasztó műhely típusa a közeli, Répce-menti lelőhelyekről ismert, jobbára a 11. századi, részben a 12. századi műhelygödörkhöz hasonlít (1. ábra 2: Locsmánd/Lutzmannsburg⁷; 3: Répcevis; 4: Szakony⁸).

Kormeghatározás céljából az 1. kohóból származó faszénmintákat vizsgáltak meg a debreceni Atommagkutató Intézet C14 laboratóriumában. Dr. Svingor Éva mérései⁹ szerint a megvizsgált két faszénminta egyike (mintakód: deb-12963) a római kori villa rétegeiből keveredett a kohó műhelygödrének feltöltésébe (mintanév: „B” Zsira, 22. objektum). Ennek „konvencionális radiokarbon kora (BP): 1819±68; kalibrált kor (Cal AD 1 σ) 104 AD: 272 AD”. A másik faszén (mintakód: deb-12963) már a kohósítás korát jelzi (mintanév: „A” Zsira 22. obj.). A több darabban kiemelt minta „konvencionális radiokarbon kora (BP): 992±54; kalibrált kor (Cal AD 1 σ) 994 AD:1057 AD, illetve 1082 AD: 1139 AD”.

Zsira az Árpád-kori locsmánci ispáni központ faluja volt, amelyet „a 12. században locsmánci várjobbágyok laktak. Az 1186-ban kiadott oklevél, amely a Locsmáncban levő udvarnokok társadalmi helyzetéről rendelkezik, nem említi ugyan Zsirát, de hogy az oklevélben említett szabad udvarnokok között a szomszédos Zsira lakosai is szerepelnek, arra IV. Béla 1265-ben kelt oklevele szolgáltat bizonyosságot: a tatárjárás után 23 évvel megjelentek IV. Bélánál a Locsmánc melletti Zsira faluból való udvarnokok szabadjai, és bemutatták neki megerősítés végett III. Béla idézett kiváltságlevelét. Zsirát 1225-ben, a később hozzácsatolt Salamonfát 1412-ben, Gyülevízt 1466-ban említi először oklevél.”¹⁰

A fentiek alapján nyilvánvalónak vehetnénk, hogy a fentebb bemutatott kohókat az Árpád-korban használták. A 2. kohó azonban formailag inkább az avar koriakhoz hasonlít, típusában eltér a nagy munkagödörrel rendelkező Árpád-kori kohóktól. Amellett a (korábbi) 1B kohó, kifelé lejtő medencéje a folyósalakkal eddigi ismereteink szerint szintén inkább az avar korra jellemző.

Márton Péter akadémikus, az ELTE Geofizikai Tanszékének professzora archeomágneses kormeghatározás¹¹ céljából mintákat emelt ki mindkét kohó égett agyagfalából, illetve medencéjéből. 2006. május 23-án kelt jelentése szerint: „Az 1. kohóból (22-es objektum) az ÉK-i oldalfalat lehetett mintázni. 9 mintát vettem, amelyből 6 adott használható, noha nem valami pontos eredményt: Dekl = 2.9° ± 8.3°, Inkl. = 69.5° ± 4.9°. A 2. kohó (19-es objektum) alja volt mintázható. 10 minta a következő, kiváló pontosságú eredményt szolgáltatott: Dekl = 0.5° ± 4.3°, Inkl. = 72.3° ± 1.3°. A fenti két irány az eltérő pontosság ellenére statisztikailag azonosnak tekinthető, és jól beleillik a korábban vizsgált és avar korúnak tartott objektumok

⁷ Kaus, Karl: Árpád-kori vasizzító kemence Locsmándról, a Felsőpulyai járásból. *Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat* 117 (1984), 540.

⁸ Gömöri 2000, 142–147; 177–181.

⁹ Svingor Éva: A zsirai vasolvasztó műhely és kormeghatározásai C14 módszerekkel. *Az MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottságának előadóiülése*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2006. május 26. ATOMKI ref. code: P20166.

¹⁰ Kristó Gyula: A locsmánci ispánság és felbomlása SSz 13 (1969), 131–144; Czingeráber András: Képek a nyolcszáz éves Zsira történetéből. *Kiad. a HNF Községi Bizottsága. Zsira*, 1986. 104 p.; Czingeráber András: Egy Répce menti település, Zsira község története. *Kiad. Zsira Község Önkormányzata. Zsira*, 2001. 253, [3] p., [8] t. ill.; http://zsira.regionalis.hu/?ismerteto_zsira

¹¹ Márton, Péter: Two thousand years of geomagnetic field direction over central Europe revealed by indirect measurements. *Geophysical Journal International*. Volume 181, Issue 1, April 2010, 261–268.

archeomágneses irányai közé (Zamárdiban 6, Kölkeden is 6 és Dénesfán 2 ilyen objektum volt). Mindkét zsirai kohóra mért archeomágneses irányadat az i. sz. 9. század második felére jellemző” – írta Márton Péter.

Valóban a kohó formailag is a fent említett Zamárdi, Tarjánpuszta¹² lelőhelyek avar kohóinak szinte pontos analógiája, ugyanakkor a soproni Potzmann-dűlő¹³ 3. és 4. kohóihoz is hasonlít, egy olyan kohótelep objektumaira, ahol az avar típusúnak tartott kis munkagödörös, salakcsapolós kohók mellett az Árpád-kori nagyobb gödörműhelyes kohók is előkerültek. Az újabb kutatások alapján úgy tűnik, hogy ugyanazon a lelőhelyen előfordulhatnak avar kori (formájú) és magyar honfoglalás után használt kohók is, egymás közelében. Ugyanakkor a Tolna megyei Bátaszék¹⁴ határában olyan 9. századi vasolvasztó műhelyek, kohók kerültek elő, amelyek az Árpád-kori műhelyekre és kohókra hasonlítanak méretben és elrendezésben egyaránt. Tehát úgy tűnik, mintha az Árpád-kori, vassal adózó szolgálónépek egy folyamatos, honfoglalás előtti vastermelő kultúra továbbvivői lennének. Mintha a köznép szorgalmas vasmunkásai fölött elviharzottak volna a hatalmi váltások vérzivataros évtizedei, évszázadai. Bár még mindig tartható az a kohótipológiai beosztás, amely az ún. avar típusú kohók¹⁵ csoportját a honfoglalás előtti évszázadokra keltezi, kérdés, hogy nem éltek-e tovább a honfoglalás után bizonyos késő avar technikai tradíciók és munkaszervezési formák, amelyhez ezek – már az avar korban is típusvariánsokban előforduló¹⁶ – kohók tartoztak?

Ebben a vonatkozásban is fontos lehet az iparrégészeti kutatás: feltárni az érintkező hatalmi-politikai korszakok kézművességének és nyersanyag feldolgozó iparának jellegzetességeit. A technikai kultúra összehasonlításából is adatokat nyerhetünk arra a még mindig erősen vitatott kérdésre, hogy itt találhatták-e a honfoglaló magyarok a későbbi köznép nagyobb hányadát, avagy egy igen gyér lakosságú, jobbra elszlávosodott Kárpát-medencébe, nagyobb tömegekkel együtt áramlottak be Árpád honfoglaló vitézei.

¹² Gömöri 2000, 142, 143, 151. képek.

¹³ Gömöri János: Preliminary report on the excavations of 10th century AD iron smelting workshops at Somogyfajsz and Sopron-Potzmann site. Előzetes jelentés a somogyfajsi és soproni X. századi vasolvasztó helyek ásatásáról. In: *Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászásban*, 1997. Szerk. Gömöri János. Sopron – Somogyfajsz 1999. 170–191, 180., 13. kép.

¹⁴ Czövek Attila: Avar kori kohótelep Bátaszék határában. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXII* (2010), 213–241.

¹⁵ Gömöri 2000, 221–229.

¹⁶ Herold, Hajnalka: Zillingtal (Burgenland) – Die avarzeitliche Siedlung und die Keramikfunde des Gräberfeldes. Teil 1–2, RGZM, Mainz 2010. A kohászati leletekről: Mehofer, Mathias: Archäologische und technologische Untersuchungen zur Eisenverhüttung und Verarbeitung in der awarischen Siedlung von Zillingtal. Teil 1, 207–231, 210, 228; Teil 2, Tafeln 221–240. A völgyfalu/zillingtali avar falut is részben egy római villa helyen építették fel. Keltezése: a későavar kor II. fázisa, amelyet hozzávetőlegesen 730–760 közé datálnak. A kohók az avar típus és a nemeskéri típus jellegzetességeit viselték

NEMES ANDRÁS – | A soproni ferencesek kápolnája és
GABRIELI GABRIELLA | káptalanterme (építéstörténeti
vázlat)¹

A soproni ferences, később bencés, a köznyelvben csak Kecske templomnak nevezett épület a hozzá tartozó káptalanteremmel együtt a magyarországi gótikus építészet kiemelkedő alkotásai közé tartozik. Az épületegyüttest a 13. század 2. felében kezdik építeni. Folyamatos bővülése, átépítése a 18. század végéig tartott. A templom barokk berendezése szintén a kiemelkedő művészeti emlékek közé tartozik. A templomot és a kolostort az elmúlt két évtizedben gyökeresen megújították, számos eddig nem ismert műrészlet került elő a vakolatok és a föld alól. A templom a művészettörténetben betöltött szerepe mellett a magyar történelemnek is fontos szereplője volt a 17. században. Többször tartottak itt országgyűlést, király- és királyné-koronázást.

A ferences templom és kolostor évszázadok óta tárgya a soproni helytörténetírásnak. A kolostor szerzetesei a 18. században foglalták össze ismereteiket, ezekhez a 20. század elején társult az a néhány hiteles levéltári adat, amelyre a templom és a kolostor korai története támaszkodik. Ezeket a 19. század közepétől a művészettörténeti kutatás egészítette ki, amely a formai részletek elemzése segítségével határozta meg a templom és a kolostor keletkezésének és kialakításának történetét, s helyezte el azt a 13. századi magyarországi építmények sorában.² Az írott adatokat és a formák elemzését 1948-tól a falak kutatása s a régészeti feltárás egészítette ki új tényekkel. Az első ilyen feltárássra 1948 és 1951 között került sor, a káptalanterem helyreállításakor.³

A soproni ferencesek templomáról és kolostoráról a legkorábbi kutatási adatokat elsősorban Szakál Ernő jelentéseiből ismerhetjük.⁴ A modern kori épületkutatásnak a káptalanterem volt az egyik legkorábbi példája. Ezt követően a kolostornak ezen a részén nem voltak helyreállítási munkák.⁵ Az épület belső tereinek vizsgálata 1996-ban kezdődött a káptalanteremtől délre eső helyiség kutatásával, majd 2005-ben a templom sekrestyéjének és előterének a falkutatásával és az ásatásával folytatódott (1–3.

¹ A szerzők ezúton mondanak köszönetet Dávid Ferencnek a tanulmány gondos átolvasásáért és értékes tanácsaiért. A felmérési rajzokat Baranya Tamás készítette, akinek szintén hálásan köszönjük munkáját.

² A templom és a kolostor korai irodalmát Csatkai Endre állította össze: Sopron és környéke műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső – Csatkai Endre Budapest, 1956. 270–276.

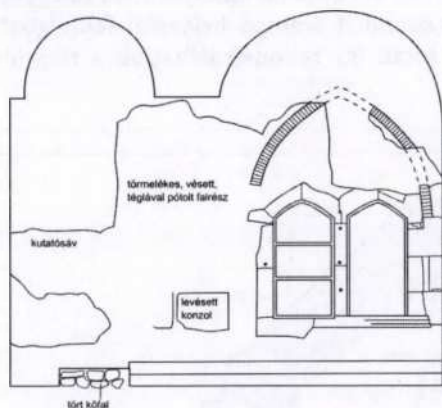
³ A káptalantermet Lux Kálmán tervei szerint állították helyre. A kőrestaurátori munkákat Szakál Ernő végezte, aki felügyelte a bontásokat, az előkerült kőrészletekből rekonstruálta a káptalanterem kerengőfalának gótikus kőrácsos ablakait, csúcsíves ajtaját és a középső kápolna keleti ablakát. Megfigyeléseinek értékelésében Gerő László és Dercsényi Dezső is részt vett. A megfigyelések éles kritikáját Csemege József fogalmazta meg, akinek kéziratát azonban csak halála után közölte a Soproni Szemle vö.12.jegyzet A megfigyeléseket Entz Géza belefoglalta a káptalanteremről írott topográfiai címszavába: Csatkai – Dercsényi i.m. 270–276.

⁴ A restaurálás menetéről árnyalt képet kapunk Szakál Ernő, Gallus László és Dercsényi Dezső jelentéseiből. Szakál Ernő anyagát több fénykép is kiegészíti. Ezek a fotók nyújtják a legtöbb információt. Kultúrtörténeti érdekesség Dr. Házi Jenő levele Szakál Ernőhöz, melyben a soproni ferencesekkel kapcsolatos kutatásairól számol be. Akkor a középkorra vonatkozó eredményt nem ért el. A vonatkozó jelentések a KÖH tervtárában található 25686., 35926., 35939., 36307. és 38795. szám alatt.

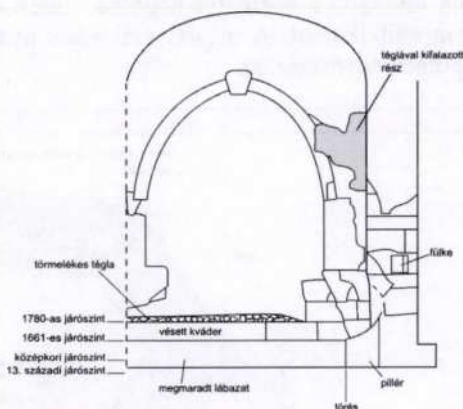
⁵ A kolostor homlokzatát 1964-ben megújították Szakál Ernő és Dávid Ferenc közreműködése mellett, a templommal a '70-es évek elején, a toronnyal 1984–1988 közt foglalkoztak. A kutatást Dávid Ferenc, Tóth Sándor, Bartos György végezte, a helyreállító építésztervező Sedlmayr János volt.

Déli fal

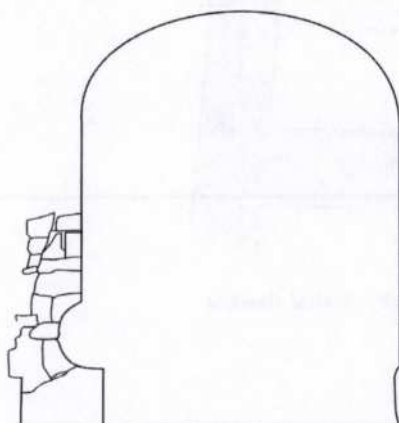

Északi fal

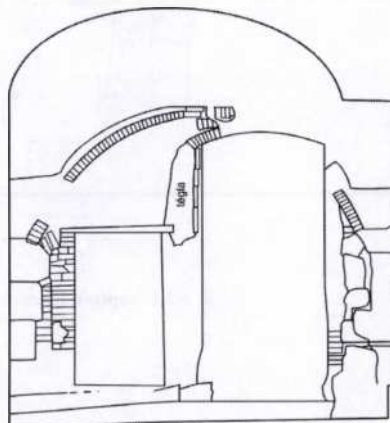

2. ábra. Sopron, ferences templom. A sekrestye északi és déli falának nézeti rajza

Keleti fal

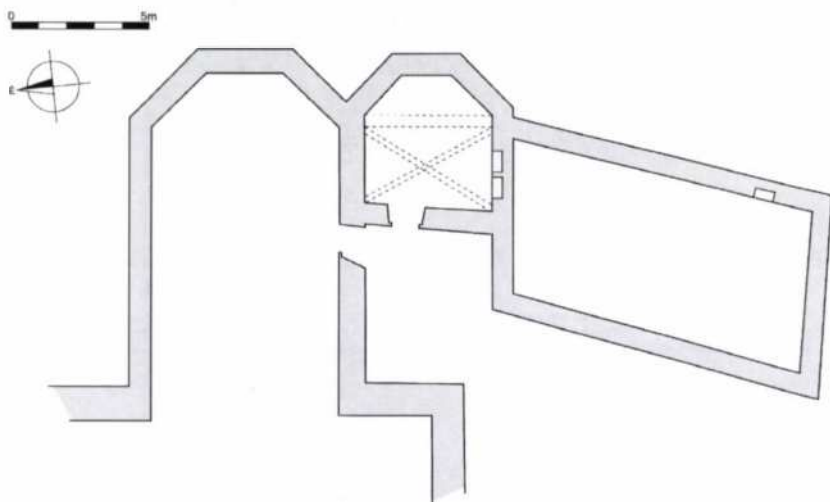
Nyugati fal

3. ábra. Sopron, ferences templom. A sekrestye keleti és nyugati falának nézeti rajza

1260 körül (4. ábra) – Egy szerzetesrend megalapításakor először a legfontosabb épületeket készítette el tagjai számára. Mindenekelőtt egy kisebb méretű templomot, vagy kápolnát, ahol Isten dicséretét végezheték, majd a rendtagok számára szálláshelyeket, étkezőt és közösségi helyet építettek. A legkorábbi kolostorból Sopronban a

kápolna (a templom szentélyével szomszédos helyiség), valamint a – jórészt a ma is meglévő káptalanteremmel azonos helyen fekvő – káptalanterem és annak dél felé egykor továbbnyúló része maradt fenn – igaz, nem a ma látható formában.⁸ Falaik vastagságából ítélve ez az első kolostorkezdemény emeletes lehetett. A szálláshelyek (cellák) feltehetőleg a káptalanterem fölött voltak, ahova a mai kerengő északkeleti sarkában állt külső lépcsőn lehetett feljutni.

4. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1260 körül

A kápolna építésekor már számoltak a templom létrejöttével is – hiszen közös az egyik faluk – de a szentély beboltozását még nem tervezték, hiszen nem építettek támpillért. A kápolna maga boltozott volt, bordái a konzolok tanúsága szerint egyszerűek, talán élszedettek lehettek. A boltozatsarkokat alátámasztó konzolokat vörös csikkal festették körbe. A diadalív is egyszerű heveder volt, alá a hevedereknél szélesebb konzolokat készítettek. A kápolna szentélyének az alaprajza sokszögletű volt a feltárt alapfalak tanúsága szerint (1. ábra). A boltozatát nem ismerjük. A szentélyben tört kövekből falazott oltármenza állt, egy lépcsőfokon. A kápolna hajójának a boltozatát alátámasztó konzolok közül háromnak a lefaragott töve megmaradt a sarkokban, egyedül a délkeleti semmisült meg a fal 18. századi megvésésekor. A diadalívet tartó konzol nyugati felén kisebb konzol helyezkedett el, minden bizonnyal erre támaszkodott a harántborda. Ezek alapján a kápolna hajójába

⁸ Az építéstörténeti kutatásoknak az érthető leírása nem egyszerű dolog. Az épület egyes részleteit az égtájak segítségével jelöljük meg. A soproni ferences templom a középkori építési hagyományoknak megfelelően nagyjából keletelt, s az alaprajzainkon a szentély záradéka esik keletre. A leírásunkban többnyire a kolostor belsejéből nézzük az objektumot. A keleti oldal a Kolostor utcai, a nyugati a kolostorudvar és a Templom utca iránya, az északi irány a Fő tér felé esik, a déli pedig az Széchenyi tér felé.

bordás keresztboltozatot kell elképzelnünk.⁹ A kápolna középkori bejárata fennmaradt, csak magasították a barokk korban.

5. ábra. Sopron, ferences templom.
Falifülke a legkorábbi káptalanteremben. Fotó: Nemes András

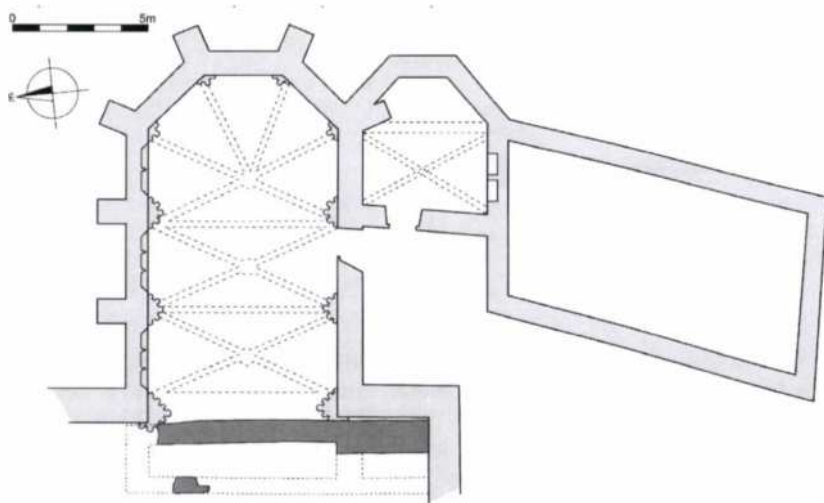
A káptalanterem szerényebb volt ebben a korszakában. Pillérek nem álltak benne, mennyezete sík lefedéssel záródott, valószínűleg deszkaborítással. Északi fala festett volt, erről az 1948-ban kezdődött első helyreállítás során az északkeleti sarokban fennmaradt töredék tanúskodott, ami akkor a kivitelezés során sajnos megsemmisült.¹⁰ A terem mérete a mainál nagyobb volt, dél felé elhúzódott, a mai múzeum-bolt helyiséget is magába foglalta. Ennek a teremrésznek az északkeleti sarkában megmaradt egy fülke töredéke, a helyiség járószintjéhez képest viszonylag magasan. Mivel közösségi célú helyiségről van szó, felolvasófülkeként azonosítottuk – jobb híján (5. ábra). A fülkétől keletre húzódó falat 1780 körül, a barokk lépcső építésekor a járó-

⁹ Itt mondok köszönetet Sarkadi Márton kollégámnak, aki a konzol részletformájára felhívta a figyelmemet. Ez alapján tudtuk a boltozat elméleti rekonstrukcióját elvégezni.

¹⁰ Dercsényi Dezső jelentése 1951. IV. 5-ről. A legfontosabb részlet idézete: „Az egyik konzol mellett (az északkeleti konzolról van szó N.A.) pár négyzetcentiméternyi középkori falképtöredék került elő. A töredék egy alak ruhájának alsó része és egy feliratból származó betűből állott. A töredéknek különösen az adott művészettörténeti jelentőséget, hogy világosan bizonyította a gyámkövek későbbi behelyezését.” KÖH Tervtár 25686. számú dokumentáció részlete.

szintnél is mélyebbre bontották vissza. A fülkét köpenyfal mögé rejtették, az így kialakított falpillér a barokk boltozatot tartja. A káptalanterem 1260 körül egyterű volt, a keleti oldalon még nem álltak kápolnák.

1280 körül (6. ábra) tervmódosulás történt a templom építésében. Az új elképzelés szerint a szentélyt a ma is fennálló bordás keresztboltozattal boltozták be. Ennek gyámolítására támpillérekre volt szükség. Ezért a már fennálló kápolna terébe a diadalív vonalába beleépítették a szentély délkeleti támpillérét. Ez a megoldás a kápolna terét jelentősen megváltoztatta, de még hosszú évszázadokig így használták. Ennek a támpillérnek a déli oldalában szentségházat alakítottak ki. A fülke hátfala és az ajtótartó csaplyukak a kváderekben megmaradtak.

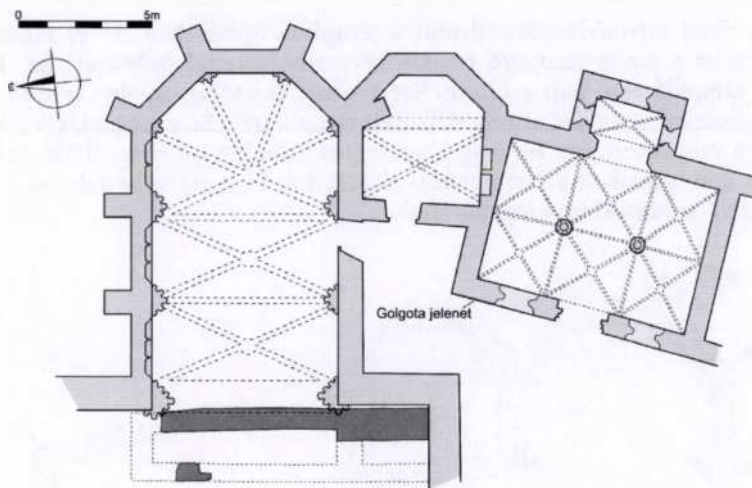
6. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1280 körül.
A sötétebb tónusú alapfalak az egykori szentélyrekesztő (lettner) alapozását jelölik.

Később – az időszakot nem tudtuk megállapítani – a pillér délnyugati sarkába egy lavabo kialakításához megvésték azt. Erre az időszakra tehető az első temetkezés a kápolnában. A sírgödröt téglával kifalazták, kialakították a temetkezés helyét. Ezt követően a téglavörös teraszt megújították. Amennyiben a kápolna északi és a templom déli fala közti ív nyitott volt – amit még ma sem tudunk eldönteni – akkor ezt az ívet erre az időszakra már befalazták.

1340 táján (7. ábra) a káptalantermet a mai formájához már közel hasonlóra alakították át. Új déli falat kapott, a korábbinál közel három méterrel északabbra. Az északi falat pedig jelentősen megvésték, az északnyugati sarkát újra is építették.¹¹ Erre azért

¹¹ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fényképtárának 31.195 negatív számú fotója. Az északi fal a középkonzoltól kissé nyugatra függőleges elválást mutat. Ettől kelet felé a fal szabálytalan, a megvésés nyomai láthatók rajta. 2002 őszén a kerengő feltárásakor a káptalanterem nyugati fala alatt előkerült a korábbi északnyugati sarok alapárka, amit homokos földdel töltöttek be. Az alapfalat

volt szükség, mert a korábbi tér sarkai nem derékszöget zártak be, a terem alaprajza trapezoid volt, a bordás keresztboltozatok kialakításához pedig szabályos, derékszögű sarkokkal bíró tér létrehozására volt szükség.

7. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1340 körül

Ekkor építették meg a boltozatot tartó két szabadon álló, nyolcszögletű pillért, valamint a középső kápolnát három ablakkal. Ennek a kápolnának a keleti ablaka olyan volt, amilyenek ma látjuk, a két oldalsó ablaknak akkor még külső bélletprofiljai voltak. Ezeket nem sokkal később lefaragták (2–3. ábra). Ha figyelembe vesszük, hogy a templomhajó déli oldalának keleti ablaka – formája tanúsága szerint – már a 14. század elején készülhetett,¹² akkor azt kell mondanunk, hogy a kápolna–templom–káptalanterem tömbjén 1260 tájtól egészen 1340-ig folyamatos építkezés zajlott. 1340 körül került a megújított káptalanterem nyugati, bejárati falának külső, a kerengő felé eső homlokzatára a közelmúltban előkerült Golgota-jelenet. A falképen a keresztben függő Krisztus két oldalán Mária és Szent János apostol alakját láthatjuk, a két donátor kisebb formában megfestett alakjával. (A kép jobb oldala a 15. század közepe táján semmisülhetett meg a kerengőben zajló átépítés miatt.) Hangsúlyozni kell, hogy amikor a freskó készült, akkor már a káptalanterem előtt folyosó húzódott.

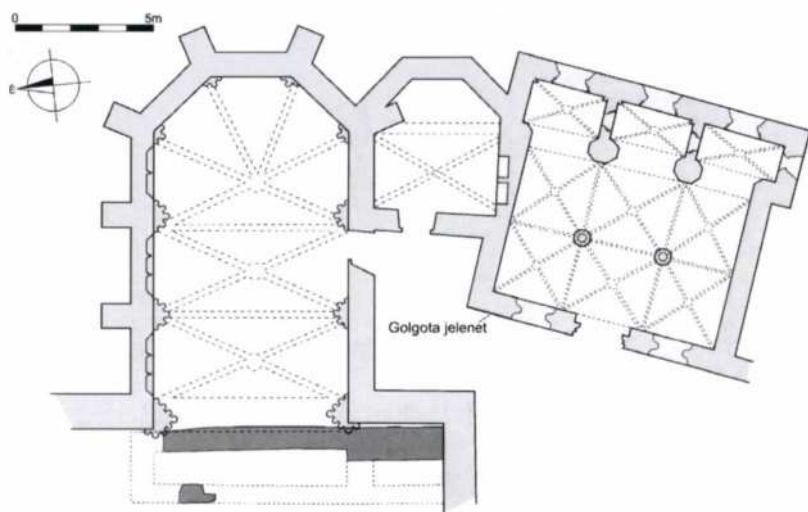
1360 és 1406 közt (8. ábra) a káptalantermet további két kápolnával bővítették.¹³ Először az északi kápolnát építették fel. Áttörték a terem keleti falát, a középső ká-

kiszédték. (A kutatók megfigyelése) Ez egyben arra is utal, hogy a káptalanterem mai kerengő-fala nem teljesen egyezik az 1260 körül épült fal vonalával. A korábbi alapfal árkát másként nem láthattuk volna.

¹² A téma részletes feldolgozását Tóth Sándor tollából olvashatjuk. Tóth Sándor: Egy gótikus építészeti részletmegoldás történetéhez. *SSz.* 30 (1976), 329–344.

¹³ Csemegi József a Soproni Szemlében részletesen elemzi a káptalanterem építéstörténetét a már említett rövid és nem minden részletre kiterjedő jelentések alapján. Következtetései nagyrészt ma is helytállóak. Helyesen ismerte fel, hogy a két oldalkápolna a középsőhöz képest később épült meg. Azt is helyesen következtette ki, hogy az Agendorfer-kápolna később készülhetett el, mint az

polna északi falát megvésték, elvékonyították, hogy nagyobb teret nyerjenek. Az új kápolna északi falát a 13. századi, őskápolna poligonális szentélyfalához építették hozzá. Ezt a 2011-es kutatás egyértelműen bizonyította.

8. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1360–1400 körül

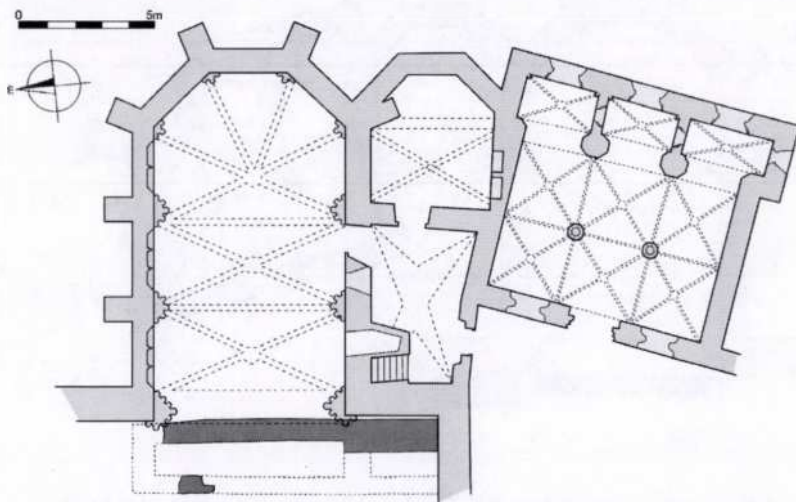
Az új mellékkápolnát a káptalanteremmel összekötő hevedert és a boltozatának a bordáit a már meglévő falsarkokba vésték be, több helyen megsértve a korábbi faragványokat. Nem sokkal ezután, de legkésőbb 1406-ban, hasonló módon épült meg a déli, az Agendorfer (Dági) kápolna. Ezt a kápolnát a boltozaton látható zárókő címerábrája alapján köthetjük az Agendorfer családhoz. A név a mai Ágfalva német nevéből származik.¹⁴ A művészettörténeti szakirodalomban a kápolna építését az 1400-as évek elejére teszik. Ezt II. Agendorfer Márton „jelentékeny hagyatékához” kötik. Mollay Károly kimutatta, hogy a hagyaték a Várarok menti Boldogasszony templomra vonatkozik, a ferencesekre II. Márton „csuhára 5 dénárfontot, apja és saját lelki üdvéért pedig misealapítványra két húszszékének a jövedelmét és gyümölcsösét hagyja”. Ebből a hagyatékból túlzás a kápolna építésére következtetni.¹⁵ Ennek a kápolnának a boltozatát másképpen oldották meg, mint az északiét. Itt nem építettek a sarkokba faloszlopokat, a bordák indítását a felmenő falakba faragták bele. Mivel a kolostor az Agendorfer kápolnától délre még jóval keskenyebb volt, mint ma, ezért a kápolna dél felé is kapott ablakot.

északi. Abban viszont tévedett – igaz, hogy falkutatási eredmények nem is álltak rendelkezésre –, hogy a középső kápolna a legkorábbi periódushoz tartozik. Ez 2011-ben egyértelműen kiderült; ez a rész a terem boltozatával egydős, tehát 1340 táján épült. Az a megállapítása is téves, miszerint a kápolnának a teremtől elválasztó hevederek még egy külön periódusban készültek. A káptalanterem 13. századi keleti falából valójában csak a középkápolna diadalívét tartó pillérek falmagja maradt meg, valamint az Agendorfer-kápolna nyugati falának déli szakasza. Ez az a részlet, melynek déli végében fennmaradt a „felolvasó fülke” részlete. Csemegi József: Mikor épült a soproni volt ferences kolostor káptalanterme? *SSz.* 17 (1963), 97–115.

¹⁴ Mollay Károly: *Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig* (1195–1416). *SSz.* 15 (1961), 114–130, 193–200.

¹⁵ Mollay: i.m. 126.

A 15. század közepe táján (9. ábra) falképekkel látták el a káptalanterem mellékkápolnáit. Az északi kápolnában figurális falképek, a déliben függőymintás falfestés töredékeit láthatjuk. Ugyanekkor kifestették a boltozati bordákat és a középső nagy térrel összekötő hevedereket is.

9. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1450 körül

A bordák kifestéséből csak nagyon halvány töredékek maradtak fenn. Erre az időszakra tehető az őskápolna padlójának javítása is. A 2005-ös feltárás során a kutatók azt tapasztalták, hogy a 13. században készült kápolnába a megépülés után viszonylag hamar két sírgödört ástak, melyek közül a délre elhelyezkedőt téglával falazták körül. Ez még a 13. században készülhetett. A másik sírgödör ettől északra helyezkedett el.¹⁶

Erre az időszakra tehető a templom melletti, az ősi kápolna előterének lezárása, boltozattal való ellátása. Ezt a szabálytalan L alaprajzú térséget, amely a kerengő nyúlványa volt, s amelyből a templom szentélyébe és az ősi kápolnába nyílt bejárás a kerengőtől új fallal választották el, amelyben persze ajtót is kialakítottak. Az új helyiséget borda nélküli csillagboltozattal fedték le. A korábban említett Golgota jelenet bal oldala ekkor már fal mögé került, a jobb oldalát pedig ekkor semmisítik meg.¹⁷ A helyiség délnyugati sarkába csigalépcsőt építettek, amely a szentélyrekesztő (lettner) tetejére nyíló ajtóhoz vezetett. Azt nem tudjuk eldönteni, hogy ez a lépcsőépítés egy korábbi, az emeletre vezető szerkezet megújítását jelenti-e, vagy teljesen új építmény. Tény, hogy a lettner emeleti kijárata a földszintről ezen a lépcsőn volt megközelíthető. Ugyanekkor a szentélybe vezető ajtó kávéit mintegy 20 cm-rel kelet

¹⁶ Ezt követően – talán a sok használatból – a terazzo-padló annyira megkopott, hogy lapos téglákkal több helyütt és több ízben is javítani kellett.

¹⁷ Erre az időre tehető a kolostor kerengőjének kiépítése is. Az építésre sok hagyományozás, végrendelet utal. A 15. század közepe a kezdete lehetett a későgotikus átépítésnek, vége már a 16. század elejére is átnyúlott. Vö. Csatkai i.m. 254.

felé helyezték át – számunkra ismeretlen okból. Az új boltozat és a kerengő felé épített fal miatt a helyiség a 15. század közepétől kevés fényt kapott. Ezért a templom szentélyfalát áttörve, abba egy mérműves, befele erősen tölcséresedő bevilágító ablakot helyeztek el. A szentélyből így elegendő fény juthatott ebbe a helyiségbe is.

A 16. század elején a káptalanteremben Háromkirályok oltáráról hallunk.¹⁸ Nem dönthető el biztonsággal, hogy ez azonos-e a kolostor emeletén említett, 1492-ben emelt oltárral, vagy egy másikról szerezhettünk így tudomást. Tény, hogy az 1948-as helyreállításkor több reneszánsz faragvány töredéke került elő a felbontott padlóoltásból.¹⁹

Temetkezések a káptalanteremben

1552-től a káptalantermet ravatalozó kápolnaként említik. Azt nem tudjuk, hogy ekkor már temetkeztek-e ide, de az tény, hogy a 17. században 3 kriptá is létesült ebben a térben.²⁰ Valószínűleg középen helyezkedett el a Sárkány család sírboltja. Ők a Siebenburgerekkel álltak rokonságban és a közeli Storno-ház is a tulajdonukban volt.²¹ Kriptájuk 1753-ra már feledésbe merült. A terem déli oldalán a nyugati fal közelében épült a Sennyei család kriptája, egy 18. századi tudósítás szerint 1661-ben. A sírbolt fedlapja ma a káptalanterem előtt a kerengő falába befalazva látható. 1668-ban készült az Esterházy család kriptája.²² Esterházy Mihály gróf, ezredes temetkezett ide, aki 1686-ban Buda ostrománál vesztette életét. De korábban már itt talált végső nyughelyet három felesége is: Darabos Mária, Hölgyi Kata és Perényi Borbála.²³ Ez a síremlék is fennmaradt, ugyancsak a kerengőben, a káptalanteremmel szemben található.

A 17. század első harmadában a tér ugyanolyan sárga csillagos kifestést kapott, mint a templom boltozata. A 2011-es helyreállítás során a kibontott nyugati ablakok bélében néhány csillagot sikerült is feltárni.

1661-ben sekrestyévé alakították a középkori kápolnát (10. ábra). A ferencesek ekkor azt kérték a város tanácsától, hogy engedélyezze számukra a kolostor falának ki egyenesítését, a már meglévő homlokvonalhoz igazítását.²⁴ Az engedély birtokában lebontották a poligonális szentélyt és fél-egy méterrel keletebbre helyezték a

¹⁸ Balogh Jolán: Renaissance oltár Sopronban. SSz. 16 (1962), 144–146.

¹⁹ Bartos György: Oltár töredékei a soproni egykori ferences (ma bencés) rendházból (katalóguscikk). In: Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Szerkesztette: Mikó Árpád és Verő Mária. Budapest, 2008. 204–206. a vonatkozó korábbi irodalommal.

²⁰ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 411–412. Bán a káptalanterem kriptáit Kusman Daniel: Liber Notamentorum 1692 és Dominkovics Modestus: Manuductio ad regulare Gubernium 1753 alapján helyesen azonosította, de más kripták esetében téved is. A templom szentélyének északi falába elhelyezett sárkányos kőlapozó Sárkány-kriptát kötött, pedig az nem lehetséges. A kőlap egy jóval korábbi, 14. század eleji tumbának készült sír maradványa. A Sárkány család ekkor még nem mutatható ki Sopronban.

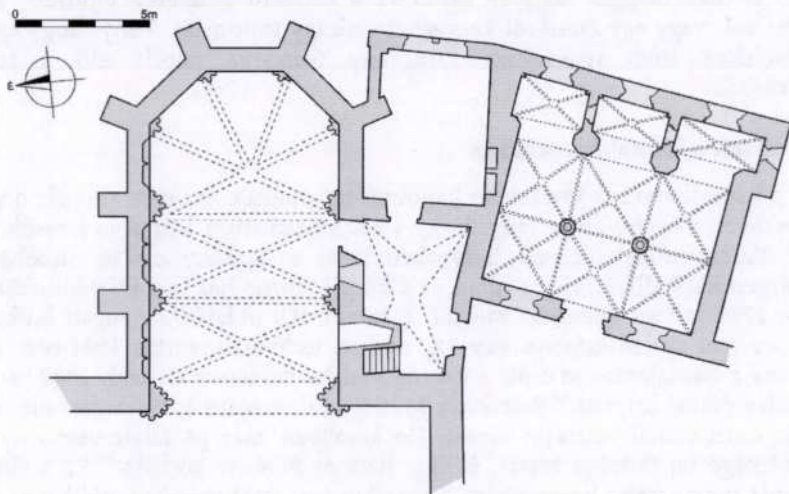
²¹ Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 163.

²² A kriptá fedlapja eredeti helyzetében Szakál Ernő dokumentációjában tanulmányozható. Fotóját a KÖH fényképtár pozitív gyűjteményben a 29.575-ös szám alatt találhatjuk.

²³ Barcza Leánder bencés tanár kézírata a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kézírattárában található, jelzete: BK 665/II. Címe: A soproni bencés templom és székház (Adatok főleg a templom történetéhez Sz. Ferenc halálának 700 éves jubileuma alkalmából). Írta: Barcza Leánder dr. Itt mondunk köszönetet Dr. Sólmosy Szilveszter és Dr. Bánhegyi Miksa néhai bencés atyáknak, akik felhívták figyelmünket a kézíratra és segítették kutatásunkat.

²⁴ Csatkai: i.m. 254.

homlokzati falat, felhasználva a középkori kvádereket, benne 1661-es évszámmal ellátott kőkeretes ikerablakot helyeznek el. Az ablak későreneszansz-korabarrokk díszítést kapott. Ugyanekkor az új sekrestye padlózatát is megemelték, a kolostor járószintjéhez igazították. Ekkor került a föld alá az egykori kápolna vörös mészkőből készült küszöbe is. A sekrestyét téglával burkolták.

10. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1661-ben. A szentélyrekesztő lebontása is erre az időszakra tehető.

1743-ban kezdődött és egészen az 1787-es feloszlatásig tartott a kolostor átépítése. Ennek során falazták körbe a terem gótikus pilléreit és alakították át a gótikus ablakokat félköríves barokk nyílásokká. A pillérek megerősítésére a megnövekedett teher miatt volt szükség.²⁵ Az eddig egyemeletes épület ekkor még egy, második emeletet kapott. A pillérek körbefalazása eltüntette azok faragványait, megváltoztatta a gótikus tér arányait. A terem padlóját is felmagasították az adott kolostorszinthez. Ugyanekkor a káptalanterem bejárati falában a gótikus ablakok helyén egy-egy ajtót nyitottak.²⁶ A káptalanterem boltozatait Dorffmaister István festette ki, 1779 körül.²⁷ A feloszlatás után a káptalanterem másfél évszázadig nem nyert méltó funkciót, lomtárként használták.

²⁵ A körbefalazott támpillérekről és a káptalanteremről készült alaprajz Csemegi idézett művében tanulmányozható. Csemegi i.m. 100.

²⁶ Ezeket az ajtókat Szakál Ernő bontotta ki a falból, majd a nyílást befalaztatta. Az ajtók faragott szarköveit a befalazásba építették be, a szemöldökkövek a Soproni Múzeum gyűjteményébe kerültek. Leltári számuk SOM-KP.69.18.1-2

²⁷ 1779-ben a kolostor lépcsőházának kupolaképét festette. Erre az időre tehető a templom orgonakarzatán látható két grisaille kép, ami szintén az ő nevéhez köthető. Lángi József hívta fel a figyelmet a káptalanterem homlokzatán talált díszítőfestés töredékekre, valamint a két világháború közt még ismert és több helyen is reprodukált, ugyanott látható boltozatfestésre. Jó okkal föltehető, hogy ezeket is Dorffmaister műhelye készítette. A megjegyzésért itt mondunk köszönetet Lángi Józsefnek. Vö. Stephan Dorffmaister pinxit, Szerk. Kostyál László és Zsámbéky Monika. Kiállítási katalógus 1997. H.n.(Szombathely) 22.

1780-ban alakították át az 1661-ben készült sekrestyét is. A középkori fülkék közül a keletit befalazták, benne egy iratot helyeztek el az akkor itt élt szerzetesek és laikus fráterek névsorával,²⁸ amelyből egyebek mellett megtudjuk, hogy ekkor Eugenius Kósa (Kósa Jenő) volt a provincialis.

Anno 1780 Conventus hicce Soproniensis ex toto reparatus est. quo tempore cum reliquis et sacristia haecce similiter renovata est.

Existente pro tunc Ministro Provinciali Adm[odo] R[evere]ndo Patre Eugenio Kósa.

Gvardiano P[at]re Hermenegildo Grinschneck

Vicario P[at]re Andrea Pohl.

M[agistro] P[at]re Romano Vinisperger con[ciona]tore Ernexito

M[agistro] P[at]re Innocentio Mayer con[ciona]tore festivo et catheceta norm[alis]

M[agistro] P[at]re Francisco Marschal con[ciona]tore Dominicali

M[agistro] P[at]re Moyse Matusek professore scholae normalis

P[at]re Vito Adam

P[at]re Caeciliano Farkas

P[at]re Casparo Maidon

P[at]re Theodoro Vörös

P[at]re Innocentio Toth nunc 2^{dum} novitiatum

P[at]re Apollinari Krechmar sacristae con[vic]tus

P[at]re Demeterio Kludovac

P[at]re Bartholomaeo Horváth

P[at]re Chrysogono Meinhart

P[at]re Hugolino Rachsáni

P[at]re Nepomuceno Szabo

P[at]re Arsenio Entres

P[at]re Augustino Kis

Fratribus clericis

Fr[at]re Benno Kruch

Fr[at]re Colonan[n]o Kestler

Fr[at]re Macario Lippovics

Fr[at]re Stanislao Cziglani

Fr[at]re Arsenio Eichelman

Fratribus Laicis

Fr[at]re Ferdinando coco, Fr[at]re Josepho organist[a], Fr[at]re Hilario sartore, Fr[at]re Medardo vietore, Fr[at]re Fidele vietore, Fr[at]re Conrado fabro, Fr[at]re Eustachio fabro, Fr[at]re Aegidio arculat[ore], Fr[at]re Rocho murario, Fr[at]re Mauritio murario et Fr[at]re Luca chirurgo con[vic]tum pro tunc inhabitantibus.

Syndico con[vic]tus existente pro tunc Perilustri D[omi]no Xaverio Ehrlinger quibus omnibus Deus det vitam longevam, post hac autem Requiem Sempiternam.

²⁸ A dokumentum a Soproni Múzeum történeti kéziratárában található, leltározására később kerül sor. A szöveg olvasatáért és értelmezéséért Kelemen Istvánnak és Szilágyi Csabának tartozunk köszönettel.

Megépítették a rozettákkal díszített kettős csehsüveg boltozatot, újra megemelték a padlószintet és a templom benyúló középkori támpilléret átfaragták, hogy az erőleghozzányúljon ki a falból. A 13. századi kápolnából kialakított sekrestye nem is változott 2005-ig, az ekkor végzett ásatást követően 2011-ig nem használták. Helyreállítására és ma látható formájára ekkor készült. Sajnos a diadalív jelzésére készített műkövív mérete nem mondható hitelesnek, nagyban rontja a szép gótikus-barokk tér arányát.²⁹

1948–1952 között zajlott a gótikus káptalanterem műemléki helyreállítása. Az első és második emeleten vasgerendákkal váltották ki a barokk falak terhelését, hogy a karcú 14. századi pilléreket újra kibonthassák. A barokk ablakok falazatában megtalálták a középkori ablakok mérműveinek töredékeit, ezekből Szakál Ernő – a helyreállítás vezető restaurátora – rekonstruálta a középkori nyílásokat. Tervezte a nyugati ablakok helyreállítását is, de erre statikai okok miatt nem került sor, pontosabban a kibontott ablaknyílásokat visszafalazták és csak körvonalukat karcolták be a vakolatba. Sajnos ekkor semmisült meg a terem 17. és 18. századi kifestése is. Akkor még a középkori részleteket – ha csak töredékesen is maradtak fenn – sokkal nagyobb becsben tartották, mint a barokk kor emlékeit, még ha azok jobb állapotúak voltak is. Ezért a boltozatokon ma csak a 15. századi festés halvány nyomai láthatók, néhol a 17. századi bordafestésekkel keveredve. Szakál Ernő megemlíti, hogy a helyreállításkor 5 padlóréteget különböztettek meg. A legkorábbi egy törtköves, habarcsba rakott réteg volt, ami az egykori kápolna terazzojaival egyezhetett meg. Ezt követően négyzetes padlótegélből burkolat készült rozettás téglabélyegekkkel. Ez a padlószint tartozhatott az 1340-es átépítéshez. Sajnos Szakálék ezt a burkolatot állították helyre, de a legkorábbi, 1260 körüli állapot szintjén, ezzel kissé hamis térarányokat hoztak létre. A káptalanteremben ezt követően a Soproni Múzeum anyagából középkori kőtárat rendeztek be, ami egészen 2001-ig fennállt. Az északi falon ma is látható két köemlék. Az egyik a templom tornyáról 1890 táján levett és másolattal helyettesített kecskés (Gaisel) címer, a másik a káptalanterem középső keleti ablakának megmaradt mérműveit bemutató rekonstrukció.

2003-ban új, kerámialapokból készült burkolatot kapott a tér, most már a 14. századi állapotnak megfelelő szinten. Sajnos ekkor a burkolat minőségével voltak gondok.

2011-ben kibontották a befalazott nyugati ablakokat, mérműveiket és roncsolt szarköveiket Szakál Ernő rekonstrukciós rajzai szerint műkövvel kiegészítették. A padlóburkolat is megújult. Most a 13. századi terazzót rekonstruálták a 14. századi járósínton.³⁰

A kápolna datálásához

A gazdagon díszített káptalanterem keletkezésének időpontját, faragványainak stíluskörét már többen is meghatározták.³¹ Ez még nem történhetett meg a templom mel-

²⁹ Építész-tervező Horváth Dénes, a műszaki ellenőr Bella János és Vigh József voltak. A kivitelezést a Laki Épületszobrász Zrt. végezte.

³⁰ A templom és az általunk tárgyalt kolostorrészlet helyreállításának kritikáját a Műemlékvédelem című folyóiratban olvashatjuk: Haris Andrea: Értékvédelem vagy újdonságérték? A soproni bencés templom XXI. századi „műemlékvédelme”. In: Műemlékvédelem LV. (2011/3), 215–221.

³¹ Galavics Géza – Marosi Ernő – Mikó Árpád – Wehli Tünde: Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Budapest, 2001. 113.

letti kápolna részletformáival. Mivel a helyiség ma egyértelműen a legkorábbi fragmentuma az épületegyüttesnek, ezért az analógiáit az 1280-nál korábbi anyagban kell keresni. A történeti és a művészettörténeti szakirodalom 1280 körülre teszi a templom felépültét. Az egyik adat két ferences szerzetes tanúskodását említi 1278-ból, a másik adat – bár a 18. század 2. feléből való – de a kolostor alapítását 1280-ban történtnek mondja.³² Mint alább látni fogjuk, a ferencesek soproni letelepedését ennél korábbra kell tennünk. Egyedül a konzolok részletformájából indulhatunk ki, mert a boltozatok nem maradtak fenn, egyéb részletet pedig nem ismerünk.³³ A konzolokhoz a kerci kolostor káptalantermének boltozatmaradványát kell említenünk. Ide sorolhatjuk a budai Dísz tér 4-5. szám alatti lakóház ülőfülkéinek konzoljait is. Némi módosulással, de ugyanebbe a konzolrendszerbe sorolhatók a sopronhorpácsi templom D-i árkádívének K felé néző fejezetei.³⁴

Az analógiaként felsorolt emlékegyüttes közös jellemzője, hogy valamennyi a tatárjárás után épült. Földrajzi szétszórtságuk arra utal, hogy a közös gyökeret még nem sikerült megtalálni. Azt viszont elmondhatjuk, hogy a ferencesek soproni megjelenését közel egy emberöltővel korábbra kell datálnunk – még ha okleveles adatok ezt nem is támasztják alá jelenleg. Elsősorban településmorfológiai vizsgálatok alapján ugyanerre a következtetésre jut Szende Katalin is. A soproni belváros utcarendszerének kialakulását, vele együtt a ferencesek telkének kijelölését 1250 körülre datálja.³⁵

A középkori kolostorok építését rendszerint a keleti traktusok felépítésével kezdték el, a templomok szentélyével, a kolostoroknak a szentélyhez kapcsolódó szárnyával. Mind a szentélyek kialakításának, mind a káptalantermek elhelyezésének és formálásának erős hagyománya alakult ki, amelyet a 13. században kialakuló koldulórendek fölhasználhattak kolostoraik építésekor. A szentély és a káptalanterem között azonban nagyon sokféle alaprajzú és sokféle funkciójú helyiséget találunk.³⁶ A soproni példa azért fontos, mert benne a megtelepedés fontos aktusát dokumentálhattuk: azt a kápolnát, amelyet a szentélyfalakkal együtt alapoztak, de kisebb mérete miatt hamar fölépíthettek, s amely így a káptalanterem első, egyszerű változatával és a fölötte elhelyezett dormitóriummal elláthatta a kolostor minden fontos funkcióját még azelőtt, hogy a nagyméretű és összetett együttes fölépült volna.

Tanulmányunkkal mind az eddig ismeretlen kápolna, mind a káptalanterem építéstörténetét kívánjuk árnyalni, adalékot szolgáltatva ezzel a középkori szabad királyi város építéstörténetéhez.

³² Csatkai i.m. 252.

³³ A kápolnahajó boltozatához analógiaként a lékai vár kápolnáját említhetjük talán, de csak a bordák metszetét illetően. Ide sorolhatjuk még a jáki templom É-i oldalhajójának boltozatát is, melyről tudjuk, hogy a tatárjárás után készült el. Jákhoz: Valter Ilona: *Romanische Sakralbauten Westpannoniens*. Eisenstadt, 1985, 144. A lékai vár kápolnájához: Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938, 126., ill. Entz Géza: *Gótikus építészet Magyarországon*. Budapest, 1974, 21. számú fotó.

³⁴ Galavics – Marosi – Mikó – Wehli: i.m. 65. A konzolokhoz: Gerevich: i.m. LXXXIV tábla, Entz: i.m. 10. számú kép. *Lapidarium Hungaricum*. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 3. Győr-Moson-Sopron megye I. Sopronhorpácsi, plébániatemplom. Írta: Bazsó Gábor. Budapest, 1995, 72., 75., 153. számú fotók.

³⁵ *Magyar Várostörténeti atlasz 1. Sopron*. Összeáll. Jankó Ferenc Kücsán József és Szende Katalin, Sopron, 2010, 16.

³⁶ *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon – Tanulmányok*. Szerk: Haris Andrea. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994.

Holovics Ádám superiorsága

A Dobronokira jellemző részletes és pontos feljegyzéseknek köszönhetően kiváló forrásadottságú kezdeti időszakot Holovics Ádám superiorsága (1636. október – 1637. október), a rezidencia kezdetének átmeneti szakasza követte.¹ Ez az egy év azonban – a szerződésben foglalt feltételek mellett – a későbbi fejlődést meghatározó időszak lett. Eredményei és kudarcai a visszatérő Dobronoki mozgásterét is behatárolták, akinek ezután nem csak a soproni közhangulatot, hanem magának az alapítónak a szűkmarkúságát és keménységét is le kellett győznie a rezidencia fennmaradása érdekében.

Hogy Holovics Ádám² kiválasztása a provinciális vagy Draskovich ötlete volt-e, nem lehet eldönteni, mellette még Christophorus Wilpenhoffer³ neve jött szóba. A Dobronoki távolmaradásáról tudomást szerző püspök azonnal írt a provinciálisnak. Elkéseredett levelében sokatmondó bibliai hasonlattal élt: Saul (más atyák) legyőzött ezret, Dávid (Dobronoki) pedig tízezret.⁴ Dobronoki visszatartásáért Forró Györgyöt okolta, bár Lamormainiak írott leveléből kiderül, hogy ő is Pázmányt látta a dolog hátterében.⁵ A megürült tisztségre Holovicsot javasolta, Wilpenhoffer superiorrá tételét ellenezte, „mert ő a mi dolgunkat, es hazánkat, nemzetünket nem tudya, nem chak a Soproniakkal, de a körül valo magyar nemes emberekkelis nyajaskodni szükségés, es a föld csinnyat tudni”.⁶ A püspök egyúttal Sumereckernek és Dobronokinak is beszámolt a rezidencia birtokviszonyainak kedvező legújabb eredményéről. Sikerült lemondattania Nyéki Vörös Mátyást a keresztes javadalomról a saját javára.⁷

* A tanulmány 1. része 2011. évi 4. számunkban jelent meg (a szerk.).

¹ Holovics superiorságára és Dobronoki későbbi tevékenységére (a jezsuiták és a soproni evangélikusok viszonyára) az alábbiakban hivatkozott szakirodalom mellett l. Payr: A soproni evangélikus egyházköztség, 321–325.

² Holovics Ádám (1581–1645), a rendi katalógusban „slavus”-ként van feltüntetve. A Draskovich Györggyel való kapcsolata és sokévi zágrábi tartózkodása alapján feltételezhető, hogy horvát (vagy horvátországi magyar) volt. Korábban tanított a zágrábi és nagyszombati kollégiumokban, Sopronba helyezése előtt pedig Győrben szolgált. 1635–1636-ban gyóntató és a kollégium spirituális, egyben a templomépítés vezetője. Lukács: Catalogi II., 624., 433. Soproni superiorságára l. Schwartz: Die Geschichte, 18–20. Holovicsot a rendfőnök nem tartotta a legalkalmasabb superiornak, de más ő sem tudott helyette ajánlani. Vö. Muzio Vitelleschi levele Michael Sumereckerhez (1636. dec. 13., Róma), ARSI Austr. 5. I., 201. Holovics szept. 25-én indult el Sumerecker hívására Nagyszombatba. Vö. Holovics Ádám naplőbejegyzései Lkv. 107. (A naplőbejegyzések nem napokra tagoltak, ezentűl pusztán oldalszámmal hivatkozom rájuk.) L. továbbá HCS, 65.

³ Christophorus Wilpenhoffer (1597–1671), német jezsuita, 1636-ban az első soproni német szónok. Lukács: Catalogi II., 789–790.

⁴ „Non sum quidem alligatus ad ullam personam, attamen unicum patrem Dobronoki, excipere necesse est, de quo vere diverse possum, Saul (alii patres) percussit mille, sed David (pater Dobronoki) decem millia.” Lkv., 181., vö. 18ám, 21, 12.

⁵ Draskovich levele Sumereckerhez (1636. szept. 25., Sopron) Lkv. 181–182. Draskovich levele Lamormainihez (1636. szept. 27., Sopron) Lkv. 95–96.

⁶ Draskovich levele Dobronokihoz (1636. szept. 25., Sopron) Lkv. 185–186. Némi íróniával jegyezte meg, hogy Dobronokinak is jobb lett volna Sopronban, ahol kiváló borbélya van, ez jobban meg tudta volna gyógyítani a lábát, mint a nagyszombati orvosok. Nagyszombatba való visszatérésére ugyanis Dobronoki bal lába megbetegedett (kisebesedett), ezért néhány nap pihenésre kényszerült. Vö. Dobronoki naplőbejegyzése (1636. szept. 16.), Diarium, 46r.

⁷ Ez ügyben a püspök Lamormaini segítségét is kérte, hogy a királyi jóváhagyás mihamarabb megszülessen. Lkv., 95. A lemondást novemberben II. Ferdinánd is megerősítette. Vö. HCS, 69., Szabady: Draskovich, 66., Schwartz: Die Geschichte, 15.

Draskovich törekvése, hogy a keresztes javadalmat a jezsuiták számára megszerze, a kegyúri viszonyok tisztázatlansága miatt hosszú évekig elhúzódott.⁸ A Keresztelő Szent János-kápolnát – új épületeik tőzsomszédságában – azonban már november 11-én használatukra bocsátotta.⁹ A püspök a keresztes javadalommal egy időben törekedett a Krisztus Teste Confraternitasnak a jezsuiták számára való megszerzésére is. Ennek épületét a társaság már a Kirchhaus átvételekor használatba vette (a püspök tisztartója 1636. szeptember 13-án már átadta Dobronokinak), de a társulat részéről Nyéki Vörös Mátvás rektor és Chémy János konfrater csak szeptember 29-én mondott le a jezsuiták javára.¹⁰ Átengedték a társulat összes javait és birtokait azzal a feltétellel, hogy a társaság tartsa fenn és működtesse a Confraternitast a régi névvel, minden világi és egyházi tagját megtartva, a társulat rektora pedig mindig az egyik jezsuita pap legyen. Ha a jezsuiták eltávoznának, a jog és a javak a tagokra szálljanak vissza.¹¹ Holovics és Dobronoki superiorisága alatt tehát a rezidencia csak a várostól át-

⁸ A keresztes javadalom megszerzése hosszan elhúzódott és sok nehézséget okozott. A kegyuraságát korábban Nádasdy Tamás nádor szerezte meg, így később a Nádasdy család élvezte. HCS, 68–69. Nyéki Vörös Mátvás lemondása után Draskovichot már 1636. nov. 10-én beiktatták, vö. Lkv., 107., amelyet a Magyar Kamara utasítására Rosemann Sámuel soproni harmincados nov. 19-én megerősített. Vö. Szabady: Draskovich, 67., Schwartz 1936, 15. De a fiatalkori Nádasdy Ferenc anyja, özvegy Révay Judit csak 900 forintnyi tizedbértartozásának elengedése fejében engedte át a püspöknek a keresztes javakat, azzal a kikötéssel, hogy nem fogja a jezsuiták kezére adni. A protestáns Révay Judit feltételét Draskovich nem vette túl komolyan, abban bízott, hogy az anyja halála vagy Nádasdy nagykortúsága esetén a helyzet meg fog változni. Vö. Draskovich levele Lamormainihez (s.d. 1636. nov.?) Lkv. 155–156. A kollégium alapításának későbbi, 1640. és 1650. évi jogi rendezésekor a javadalom (és a pornói apátság) jelentette a legfőbb anyagi alapot, ezeknek a jezsuiták kezébe kerülése tehát igen fontos lett volna, és végül 1643-ban oldódott meg, addig folyamatos sűrűdési felületet jelentett a Nádasdyakkal. Draskovich a keresztes javadalomnak a jezsuiták részére való átadását már 1640-ben ígérte – vö. Fundatio collegii Soproniensis (1640. márc. 28., Bécs), Magyar Országos Levéltár (Budapest), Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Acta Jesuitica, E 152 (a továbbiakban: MOL E 152) Coll. Soproniense Irreg. I. t. 2. sz. 9r. (eredeti), Lkv. ktl. 28. (fogalmazvány), átirta: Holovics, 10. köt., 177–178, részben közli: Horváth 1930, 50. –, ehhez az özvegy Révay Judit hozzájárulását is megszerezte, l. Lkv. ktl. 21. sz. 1640 őszén azonban Nádasdy Ferenc már ellenezte, hogy a jezsuiták vegyék át a javadalmat, és épületébe helyezték át iskolájukat, ezüggben a nádornál is panaszt tett. Arra hivatkozott, hogy beleegyezése nélkül a püspök nem adhatja át a javadalmat, „*Mivel eö keg[yel]menekis olly Conditioval conferaltat, hogy semmit mi hírünk nelkul ne chelekedhessek*” – Nádasdy Ferenc levele Sopron városához (1640. nov. 30., Keresztúr) SVL, Lad. III. et C., fasc. III. 71., közli: Póda: A soproni kath. „parochia”, 96., részben közli: Horváth: A Soproni, 20–21. Draskovichnak a keresztes javadalom ügyében a várossal is meggyült a baja, ami a jezsuita iskola áthelyezésétől tartott leginkább, ezért akadályozta a javadalom átadását. Draskovich cáfolni igyekezett érveiket: a javadalom nem tartozik a város kegyurasága alá, afölött ő rendelkezhet mint javadalmas és saját hatáskörében átengedheti az épületeket a társaságnak használatra. Vö. Draskovich levele Sopron tanácsához (1640. dec. 4., Győr), SVL, Lad. III. et C. fasc. III. 72., közli: Póda: A soproni kath. „parochia”, 95–96., Horváth: A Soproni, 19–20. Paczot Ferenc akkori (1640–1641) soproni superiorinak írott levele is azt tükrözi, hogy nem tartott különösebben a város és Nádasdy ellenkezésétől, l. Draskovich levele Paczot Ferenchez (1640. dec. 8., Győr), Lkv. ktl. 3. sz. Az idő múlása őt látszott igazolni, mert 1641 januárjában Nádasdy Ferenc már hajlott arra, hogy anyja feltételeit elfogadva átengedje a keresztes javakat a jezsuitáknak, vö. Rumer János provinciális Paczot Ferenchez (1641. jan. 18., Bécs), Lkv. ktl. 4. sz. A jogi átengedés ekkor még nem történt meg, de hozzájárult, hogy a püspök a jövedelmeket élete végéig a társaságnak juttassa. [Nádasdy Ferenc] válasza Draskovichhoz (s.d., 1641. jan. 18. után?) Lkv. ktl. 21a. A problémát – a beleegyezés megszerzésének nehézségét – az okozta, hogy a keresztes javadalom birtokosának kiletét a kegyuraságot élvező Nádasdyknak élvileg jóvá kellett hagyniuk. A jezsuitáknak való átadás viszont ennek a lehetőségnek az elvesztését jelentette, ugyanis a társaság saját hatáskörében jelölte ki a rezidencia superiorait majd rektorait, akik jogilag egyúttal a keresztes javadalmat is birtokolták.

⁹ Vö. Lkv. 197.

¹⁰ A kanonok lemondása fejében megkapta a pápoci prépostságot. Vö. *Bedy Vince: A pápoci prépostság és perjelség története.* Győr, 1939, 42., Schwartz: Die Geschichte, 15.

¹¹ Nyéki Vörös Mátvás és Chémy János ünnepélyesen átengedik a Krisztus Teste Confraternitas javait a jezsuiták részére (1636. szept. 29.), SVL Lad. III. et C. fasc. II. 64. (másolat), közli Póda: A soproni kath. „parochia”, 92–93., Horváth: A Soproni, 17–18. Vö. Szabady: Draskovich, 66. és MOL E 152, Coll. Soproniense Reg. fasc. 3., num. 29., num. 33., illetve Schwartz: Die Geschichte, 14. A társulat átadandó javai és tartozékai: a Sandtgrube utcai ház, mellette egy szőlővel, a megyési szőlőhegyen két szőlő, Katzendorffban egy szőlő, Saubrunban, Klausznerben, Stannerben, Ranischban egy-egy szőlő, Glaszzerben kettő, Kircherben egy, Hochmuthban egy. A szőlők azonosításához l. Atlasz: adattári rész, 23.1 (mezőgazdaság). (Nem minden szőlő azonosítható.)

vett Kirchhaus és a Confraternitas épületeit és birtokait, valamint a keresztések egykori templomát használta. A javakat azonban a püspöki felügyelet miatt csak részben kezelhették maguk.

Holovics Ádám november 3-án érkezett meg új állomáshelyére társával, Leopoldus Gaglmayrral együtt.¹² Sopronban Sumerecker meghagyása szerint haladéktalanul felkereste Draskovichot, hogy elmondhassa, felettesei miért nem küldhették vissza Dobronokit. Holovics az előzményekről valószínűleg csak a provinciálistól tudott, és soproni tartózkodása alatt egyre kedvetlenebbé tette a püspök érezhető neheztese, amiért a kívánt páter helyett övele kénytelen beérni.¹³ Draskovich érkezésük után három nappal már 1000 forinttal Bécsbe küldte a két jezsuitát, hogy a rezidencia számára szükséges liturgikus és házi felszereléseket megvegyék.¹⁴

November 6-án Sumerecker és társa, Pelliceroli látogattak Sopronba. Céljuk a helyszín megismerése, illetve a superior és az alapító közötti feszültség rendezése volt. A provinciális a Sopronba küldendő rendtagok számáról és személyéről tárgyalt Draskovichcsal, majd jelen volt az iskola november 8-i ünnepélyes Veni Sancte miséjén a Keresztelő Szent János-templomban. Ekkor már Sopronban volt az első tanító, Balthasar Mladovecz is, aki december elejéig egyedül látta el ezt a feladatot.¹⁵ Az iskolába ekkor 32 diák jelentkezett, valószínűleg egy (egybevont) parvista és principista osztály indult.¹⁶

A jezsuiták számára átalakított épületeket november 12-én adták át, a rendtagok másnap be is költöztek új otthonukba. A felújítás azonban nem volt teljes körű, a pátterek panaszkodtak a rossz ablakok és tető miatt. Birtokba vették a szőlőket is, és mivel csak ketten voltak, a ház régi lakói közül felfogadtak egy egyedülálló szőlőművest, Balázst, András nevű kisiával, aki a jezsuitáknak átadott szőlőket elég jól ismerte, értett művelésükhöz és a főzéshez is. Rajta kívül Fejér Mihályt alkalmazták a házimunkákban való segítségre, aki ministrálni is tudott.¹⁷

Holovics feljegyzései és a historia domus szerint Draskovich nem látta el rendszeresen pénzzel a rezidenciát, ami a superiorinak kezdettől fogva nehézséget okozott.¹⁸ A püspök szemében ugyanis ekkor válhatott egyre kilátástalanabbá, hogy Dobronokit mégis visszaszerezze alapítványa számára, Vitelleschi generális újabb levele ugyanis, miután megköszönte a társaság Sopronba való bevezetését, nem kecsegtette a páter visszaküldésével: Pázmány szolgálatába előbb bocsátották, ezért nem helyezhetik a bíboros sérelmével Sopronba.¹⁹

A patthelyzetet 1637 elején két haláleset oldotta fel: februárban II. Ferdinánd, márciusban pedig Pázmány távozott az élők sorából. Draskovich ugyan sikertelenül

¹² Leopoldus Gaglmayr (1609–1649), egy frissen pappá szentelt cseh jezsuita volt, aki csak a tanévkezdésre küldött magisterek megérkezéséig maradt Sopronban. Vö. HCS, 65., Lukács: Catalogi II., 444., 596.

¹³ Lkv., 107., HCS, 66.

¹⁴ HCS, 66., Draskovich levele Dobronokihoz (1636. okt. 10., Sopron) Lkv. 189–192. Ágytakarókat és fehér kazulának, illetve felsőruhának való anyagokat vettek, vö. Lkv., 107.

¹⁵ Balthasar Mladovecz (1612–1637), szepesi származású jezsuita, 1636. okt. 16-án érkezett Sopronba Leobenből, de később megbetegedett, Bécsbe küldték, és 1637. jún. 27-én meghalt. Lukács: Catalogi II., 680., HCS, 71., 75.

¹⁶ Lkv., 107., HCS, 66–67.

¹⁷ HCS, 68.

¹⁸ Lkv., 107., HCS, 68. „Nullam ad hos et nostros sustentandos pensionem certam habebat superior, sed quod quantum et quando placebat episcopo subsidium dare pecuniarium, illud accipiebat et cum multis quidem molestiis ac difficultatibus, quas res nummariae secum ferunt.”

¹⁹ Vitelleschi levele Draskovichhoz (1636. nov. 29., Róma) Lkv. 195. Vö. HCS, 46.

pályázott a megürült érseki méltóságra,²⁰ azonban nem lett kegyvesztett, fontos diplomáciai küldetést kapott: 1637 augusztusában az új uralkodó, III. Ferdinánd Varsóba küldte Cecilia Regina főhercegnővel, akit IV. Ulászló feleségének szántak.²¹ Augusztus 12-én írt Holovicznak: váratlanul Lengyelországba kell utaznia, ha visszajöveteléig pénzre volna szüksége, kérjen kölcsön.²²

A főpap távolléte nem kedvezett az amúgy is kiegyensúlyozatlanul ellátott, gyakran anyagi nehézségekkel küzdő soproni rendháznak. Holovicznak valószínűleg nehezebbre esett a megkezdett építkezéseket pénz és kellő támogatás nélkül folytatni.²³ A kedvét veszített házfőnököknek és Draskovichnak is örömeire szolgálhatott, hogy Sumerecker október 15-én újra Dobronokit jelölte ki soproni superioriának.²⁴ Holovic október 18-án hagyta el a várost.²⁵

Dobronoki György soproni superiora és az alapítás befejezése

Dobronoki 1637 novembere és 1638 februárja között nagyrészt nem új székhelyén, hanem a pozsonyi országgyűlésen időzött.²⁶ Itt nem csak országos ügyekkel foglalkozott: III. Ferdinánddal megerősítette a jezsuiták és a soproniak szerződését.²⁷ A városi tanács ugyanis a privilégiumlevél kiállításához kötötte a rendház építési munkálataihoz való hozzájárulását, ennek hiányában téglát, fát és más építőanyagokat eladni sem volt hajlandó a pátereknek.²⁸ A helyzetet kihasználva Dobronoki beleíratta az oklevélbe – a nádor előtt kötött szerződéstől eltérve – hogy ha a jezsuita rendház a jövőben birtokai egykori tartozékait is megszerezné, a kollégium azokat uralkodói engedéllyel birtokba veheti.²⁹ A magisztrátus – miután az oklevelet kézhez kapta³⁰ – felismerte a klauzulába illesztett kitétel, és azt a város érdekeivel ellenkezőnek ítél-

²⁰ Draskovich komoly terveket szőtt az esztergomi érsekség megszerzésére. Számított Esterházy nádor, Trautmannsdorff kancellár és Anton Wolfradt bécsi püspök támogatására. Vetélytársai (ismét) Lósy Imre egrai és Lippay György veszprémi püspök, magyar kancellár voltak. Draskovich 14 pontos tervet készített, felsorolva azokat a dolgokat, amelyeket kinevezése esetén megvalósítana. Vö. Draskovich levele és 14 pontja (1637. ápr. 23., Győr) Lkv. 209–212., Szabady: Draskovich, 69–70. Törekvése ellenére az uralkodó Lósyt tette meg Pázmány utódjául, amit Draskovich III. Ferdinánd udvari hitszónokának és gyóntatójának, Johannes Gans jezsuitának a számlájára írt. Dobronoki később ezzel a sikertelenséggel magyarázta, hogy Draskovich elfordult a jezsuita rendtől, és a soproni rezidenciát sem támogatta kellő mértékben. HCS, 84., Szabady: Draskovich, 70.

²¹ Szabady: Draskovich, 72.

²² Draskovich levele Holovicshoz (1637. aug. 12., Bécs) Lkv. 213–214.

²³ Vö. Draskovich levele Holovicshoz (1637. szept. 16., Varsó) Lkv. 215–218.

²⁴ Döntését rövidesen a rendfőnök is jóváhagyta, vö. Muzio Vitelleschi levele Michael Sumereckerhez (1637. okt. 24., Róma), ARSI Austr. 5. I., 311.

²⁵ HCS, 77.

²⁶ Dobronoki az országgyűlésre vonatkozó feljegyzéseit is gondosan belekötötte a Leveleskönyvbe, minthogy azok soproni superiora idején keletkeztek: Lkv. 235–236., 237–243., vö. HCS, 92–93.; valamint Sumerecker levele Dobronokihoz (1638. jan. 20., Bécs) Lkv. 233–234. Az országgyűlésen Forró György és Petrus Beletius mellett ő képviselte a rendi érdekeket; működésének egyik legfontosabb eredménye volt, hogy a turóci prépostság javait visszaszerezte a rend számára, amely Forgách és Pázmány idejében csak az éves jövedelmeket kapta meg. Vö. HCS, 78. Dobronokit pozsonyi távolléte alatt Sopronban Ambrosius Heigl helyettesítette. Vö. HCS, 79. Dobronoki pozsonyi országgyűlési jelenlétére I. továbbá Schwartz: Die Geschichte, 21.

²⁷ III. Ferdinánd oklevele, (1636. szept. 11.) SVL, Lad. III. et C., fasc. III., 69.

²⁸ Vö. Schwartz: Die Geschichte, 21.

²⁹ „Immo praebemus benevolam pariter et assensum ac insuper in univ[er]sis et quibuslibet pertinentiis ad praenotatas aedes ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus ab eisdem qualitercunq[ue] abalienatis praedictis patribus eorundemq[ue] posteris et successoribus univ[er]sis liberam acquirendi facultatem concedimus salvis iuribus alienis.” SVL, Lad. III. et C., fasc. III., 69.

³⁰ Az oklevelet eredetiben a város kapta meg, de Dobronoki gondoskodott róla, hogy a rendháznál is legyen egy hiteles másolata a pozsonyi káptalan pecsétjével. HCS, 95–96.

vén később (1639-ben) tiltakozott a vasvári káptalan előtt.³¹ Dobronoki változtatása és a város ellenkezése előrevetítette ugyan, de nemigen befolyásolhatta az erőviszonyok későbbi alakulásának megfelelő, a jezsuitáknak kedvező változásokat, amelyek köszönhetően a kollégium javai a városon belül is számottevően gyarapodtak a 17. század második felében.

Dobronoki idején azonban még komoly nehézségeket élt át a rezidencia. Az építkezések lassan haladtak. A jezsuitáknak nem csak a város, hanem a püspök támogatását is gyakran nélkülözniük kellett. A kollégium egyik anyagi alapjául szánt keresztes javadalom megszerzése a Nádasdy család kegyúri igénye miatt még évekig húzódott, Draskovich azonban a javak átadásáig nem akarta bővíteni az iskolaépületet.³² Mindezek ismeretében érthető, hogy a soproni alapítás jogi rendezése, a fundátor és a jezsuita rend szerződésének megalkotása és a rendfőnök részéről való jóváhagyása miért húzódott el 1650-ig.

A kollégiumalapítás a rend szabályzata szerint a generális hatáskörébe tartozott: miután a szándékot az alapító a rendtartomány vezetőinek jelezte, azt a provinciális továbbította Rómába. Sopron esetében a tárgyalások alapját Draskovich 1636. május 2-i levele jelentette.³³ A püspököt erre hivatkozva figyelmeztette Rumer János³⁴ provinciális 1638 augusztusában, hogy az ígért támogatást ne tagadja meg a rendháztól.³⁵ Dobronoki feljegyzése szerint ugyanis Draskovich augusztustól november végéig semmiféle pénzbeli vagy egyéb támogatást nem adott.³⁶ A püspök kissé sértődötten válaszolt Rumernek, és a társaságot okolta a keresztes javadalom megszerzésével kapcsolatos nehézségek miatt: ha Dobronoki nem lett volna távol, nem állhatott volna elő ez a helyzet.³⁷ A püspök elégnek, sőt bőségesnek tartotta a leendő kollégiumnak szánt javadalmak értékét: a pornói apátságot 50000, a keresztes javadalmat 20000 forint értékűre becsülte, a rezidencia házait (a Kirchhaust és a Krisztus Teste Confraternitas épületét) a hozzájuk tartozó szőlőkkel pedig 10000 forintra taksálta.³⁸

³¹ Sopron város tiltakozása a vasvári káptalan előtt a jezsuitákkal kötött szerződés tárgyában (1639. ápr. 14.), SVL, Lad. III. et C., fasc. I., 19., vö. Schwartz: Die Geschichte, 21.

³² Akadózott a keresztes jövedelmek jezsuiták részére való – Draskovich által ígért – éves átadása is, a páterek ezért törekedtek saját kezelésükbe venni a javakat. A Nádasdy család kegyúri igénye miatt azonban ez sokáig húzódott, amin végül Nádasdy Ferenc 1643-as katolizálása változtatott. Ezután már nem ellenezte a javadalomnak a társaság használatába való átengedését: ez 1644. október 5-én meg is történt. Vö. Szabady: Draskovich, 95. Három év múlva Nádasdy már a jezsuiták védelmében utasította rendre – igaz, sikertelenül – a soproni tanácsot, amely a jezsuitáknak nem engedte, hogy a Keresztelő Szent János-kápolnához sekrestyét építsenek. Nádasdy arra hivatkozott, hogy a keresztes javadalom kegyúri jogát ő birtokolja, és ő „jóakaratóból” engedte azt át. Vö. Nádasdy Ferenc levele [Sopron városhoz] (1646. szept. 8., Keresztúr), SVL, Lad. III. et C., fasc. III. 74. (Nagy részét idézi: Póda: A soproni kath. „parochia”, 96–97., Horváth: A Soproni, 21.) A keresztes javadalom átadását végül Draskovichnak a jezsuita renddel kötött 1650. augusztusi szerződése rögzítette, amely után már nem volt kétséges, hogy a javadalmat a társaság élvezi. Vö. Draskovich oklevele a soproni kollégium alapításáról (másolat) (1650. aug. 23., Bécs), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. I. t. 3. sz. 13r.

³³ Lkv., 33–36.

³⁴ Rumer János (1587–1643), magyar jezsuita, 1638–1643 osztrák tartományfőnök. Lukács: Catalogi II., 731.

³⁵ Vö. Draskovich levele Rumer Jánoshoz (1638. aug. 18., Prága) Lkv. 247–250. A soproni rendházat a provinciális szeptemberben három napra meglátogatta, így volt alkalma személyesen is felmérni a helyzetet. HCS, 104.

³⁶ Dobronoki levele Draskovichhoz (1638. okt. 30., Sopron) Lkv. 253–256. Közli: Mészáros: Dobronoki, 41–43., vö. HCS, 106. A támogatás hiányát részben Draskovich ekkori prágai helyettes kancellársága magarázhatta, amire Lippay György kancellár, egri püspök egyházlátogatása idejére neveztek ki. Vö. HCS, 102., Szabady: Draskovich, 72.

³⁷ A forrásokból nem egyértelmű, hogy Draskovich Dobronoki első távolmaradására céloz-e vagy 1638 nyári távollétére, amikor – saját feljegyzése szerint – majdnem négy hónapig volt Felső-Magyarországon a provinciálissal vizitálni. Vö. Dobronoki feljegyzése Draskovich levelén Lkv. 246.

³⁸ Lkv., 247–250.

A kollégium anyagi és jogi helyzetének tisztázására és a szabályos alapítás érdekében 1638. november 7–december 3. között Bécsben tárgyalások folytak Lamormaini és a püspök között, amelyek jó részén Draskovich kérésére Dobronoki is jelen volt.³⁹ Az említett püspöki levél tartalmára építő megbeszélések tárgyát a kollégium számára elégséges javak és jövedelmek biztosítása képezte.⁴⁰ Draskovich először a keresztes javadalom egészét és a pornói apátság jövedelmeit ajánlotta fel a rezidenciának. Pornó azonban királyi kegyuraság alatt lévén uralkodói hozzájárulás nélkül nem volt átruházható, ezért Lamormaini azt javasolta, hogy a püspök inkább saját javaiból alapítson.

Az éppen megkezdődő egyeztetésre nem volt jó hatással, hogy Draskovich november 8-án megkapta Dobronoki panaszlevelét. Ebben a superior magyar nyelven írta meg elkeseredettségét a fundátornak, amiért több hónapja nem adott pénzt a rezidencia fenntartására, és kérte, döntse el, mi a szándéka – ő már a tartományfőnöknek megírta, hogy jövőre helyezze máshová a soproni rendház tagjait, mert nem tudja őket ellátni semmiből, ugyanis a kollégium javai Draskovich kezelésében vannak.⁴¹ A püspök válaszul Dobronokit, illetve a páter Soprontól való hosszabb távolmaradását is felelőssé tette a támogatás elmaradásáért, egyúttal Bécsbe hívta a tárgyalásokon való részvételre.⁴² A panaszlevelet Draskovich révén Lamormaini is megismerte, aki megfeddte Dobronokit, és kérte, legyen tekintettel a püspök őseire, akik a jezsuiták támogatásában nagy érdemeket szereztek.⁴³

Dobronoki november 16-ra már Bécsbe ért, ezután tevékeny részt vállalt a szerződés kialakításában. Írt egy kérvényt az uralkodóhoz a pornói apátság átadásáról,⁴⁴ amiről feltehetően Lamormainival külön is beszélt.⁴⁵ Kilenc pontban foglalta össze a soproni kollégiumalapítás általa elfogadható feltételeit a provinciális és consultorai, Iacobus Rampelius⁴⁶ és Lamormaini számára (többek között a pornói apátság és a keresztes javadalom azonnali átadását kérve), és egy részletes feljegyzést készített a püspöknek, hogy milyennek kell lennie egy Sopronhoz illő, közepes kollégiumnak.⁴⁷

Feltételezhetően a bécsi megbeszélések alkalmával vetette fel Draskovich, hogy a soproni kollégiumot áthelyezze a Confraternitas házába klarissza apácákat telepítene le, ezért Lamormaini révén a társaságtól az épületek visszaadását kérte. Lamormaini Dobronokival is tárgyalt erről, aki Draskovich törekvéséről azt állította, hogy a püspök „saját hasznát a vallási kegyesség álarca alá rejti”,⁴⁸ ugyanis a soproni tizedekből ka-

³⁹ Draskovich válaszelevele Dobronokihoz (1638. nov. 8., Bécs) Lkv., 259–260., vö. Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 11., Bécs) Lkv. 313–316.

⁴⁰ A tárgyalás kezdetére l. Lamormaini levele Draskovichhoz (1638. okt. 9., Bécs), Lkv. 295–296., Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 6., Bécs) Lkv. 305–306.; Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 7., Bécs) Lkv. 309–312., Lamormaini rájegyzéseivel.

⁴¹ Dobronoki levele Draskovichhoz (1638. okt. 30., Sopron) Lkv. 253–256. Közli: Mészáros: Dobronoki, 41–43.

⁴² Lkv. 259–260.

⁴³ Hogy Dobronoki mennyire pontosan tisztában volt a Draskovich család érdemeivel és a társaság iránti jótételményeivel, azt talán legjobban a historia domus 1636. évének bevezetésében a családot bemutató több oldalas elbeszélése mutatja. HCS, 17–32.

⁴⁴ A kérvényt végül nem nyújtotta be, mert Draskovich megígérte, hogy ezt ő megteszi. A kérvény további sorsát nem ismerem. Lkv., 291–292.

⁴⁵ Vö. Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 17., Bécs) Lkv. 317–320.

⁴⁶ Iacobus Rampelius (1587–1644) izriai származású jezsuita, 1634–1640 Bécsben szolgált, 1642–1644 soproni superior. Lukács: Catalogi II., 720.

⁴⁷ Considerationes circa foundationem collegii Soproniensis... (1638. nov. 18.) Lkv. 263–274., vö. Schwartz: Die Geschichte, 23. A feljegyzést l. Dobronoki levele Draskovichhoz (1638. nov. 22., Bécs) Lkv. 275–280.

⁴⁸ „...propris commodis titulum religiosae pietatis praetendi.” HCS, 108.

pott püspöki tizennegyedet, mintegy 6000 hordó bort – megfelelő pincéje híján – nem tudja tárolni, erre pedig az átadott házakhoz tartozó nagy pincék alkalmasak volnának. Ezért Dobronoki és Lamormaini a püspök újabb tervét elvetették, és 1636. május 2-i levelére hivatkozva elutasították az épületek visszaadását.⁴⁹

A hosszas tárgyalások után a fundátor végül november 22-én két módot ajánlott az alapításra, majd az érsek és a nádor Draskovichnál tett látogatása miatt elhúzódo tárgyalásokat december 2-án zárták le egy szerződéssel, amely a két lehetőség közötti választást a jezsuita előljárókra bízta.⁵⁰ A szerződés megkötéséről Draskovich a provinciálisnak, Lamormaini pedig Dobronokinak írt, és meghagyta neki, hogy másnap vegye át a püspöktől egy nyugta ellenében a felajánlott összeg első részletét, 1000 forintot.⁵¹

A megkötött szerződés pontjai a következők voltak.

1. A két házon és a szőlőkön kívül Draskovich a kollégiumnak adja a pornói apátságot és a soproni keresztes javadalmat, amelyet örökjogon bír. Saját költségén építi fel az iskolát és a kollégiumot, valamint a Keresztelő Szent János-templom új hajóját. Könyvtárról, világi és egyházi felszerelésekről gondoskodik.
2. Ha a társaságnak a pornói apátság nem tetszene, akkor más módot ajánl: odaadja a Confraternitast és egy kúriát Fertőrákoson, minden tartozékával együtt, 3000 forintba egészítve ki az évi bevételt. A rákosi kúriát a püspöknek fizetendő cenzus (tized, hegyadó) terheli évi 6 forint értékben. A faizást engedi, de csak a kúria számára szükséges mértékben, nem a kollégiumnak.
3. Templomot, kollégiumot, iskolát létesít rögvest, segít az építkezésben. Kér egy jezsuita pátert az építkezés, beköltözés lebonyolítására, akinek a pénzt fizeti és aki elszámol neki.
4. 1639 novemberére syntaxista, 1640-re poétika, 1641-re retorika osztály létesüljön.
5. Az atyák, tanárok, segítők eltartását vállalja. Segítségén kívül ad évi 2000 forintot, mindig két részletben: az elsőt november 1-ig, a másodikat május 1-ig.
6. 1639 húsvétja után személyesen, szakértőkkel látogat Sopronba, hogy megnézzze a rezidencia állapotát.⁵²

⁴⁹ Dobronoki hangsúlyozta, hogy a házak átadása a hozzájuk tartozó szőlők átadását is jelentené, az apácák számára pedig a belső városfalon kívül eső házak amúgy is alkalmatlanok lennének, és az átruházáshoz a város sem adná beleegyezését. Az esetet az 1639. évi historia domusban írta le Dobronoki, visszautalva az előző évnél általa is összefoglalt bécsi tárgyalásokra: HCS, 108–109. A célja feltehetően az utódok figyelmeztetése volt: legyenek óvatosak az épületekkel, ha visszakövetelné azokat valaki. Az esetre vonatkozó levellet, más feljegyzést nem ismerek, és tudtommal a Draskovich-életrajz szempontjából is érdekes adatot a szakirodalom sem említi.

⁵⁰ A nov. 22-i ajánlatot l. Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 20., Bécs), Lamormaini későbbi jegyzetével Lkv. 321–324. A tárgyalások elhúzóására l. Draskovich levelei Lamormainihez (1638. nov. 27., 30., dec. 1., Bécs) Lkv. 325–328., 329–332., 337–340. Draskovichnak a szerződéssel kapcsolatban voltak aggályai, de ezek a szerződést lényegesen nem módosították, vö. Draskovich levele Lamormainihez (1638. dec. 2., Bécs, a szerződéskötés előtt) Lkv. 333–336.

⁵¹ Draskovich levele [Rumer Jánoshoz] (1638., dec. 2., Bécs), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 1. sz. 6r.; Lamormaini levele Dobronokihoz (1638., dec. 2., Bécs) Lkv. 341–342. A szerződés értelmében Draskovich 1639. máj. 1-ig a második részletet is kifizette, vö. Draskovich levele Dobronokihoz (1639. ápr. 27., Győr) Lkv. ktl. 6. sz.

⁵² A szerződés tartalma Dobronoki feljegyzésének a Leveleskönyv része: Lkv., 343–344. Egy Draskovich által aláírt tisztázatot (Győri Egyházmegyei Levéltár, Káptalani Magánlevéltár, Theca XXVII. 3811.) Győrben találtam meg. Nemes Gábor levéltáros ebben nyújtott önzetlen segítségét ezúton is köszönöm. A szerződés egy másolatát l. MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 1. sz. 6r–7r. A szerződéskötésre l. még Szabady: Draskovich, 80–81. A szerződést részletesen ismertette és magyarázta Dobronoki is: HCS, 102–103. Fontossága miatt kiemelte az 5. pontot, amely saját superiori nézőpontjából különösen jelentős volt, mert azonnali anyagi segítséget jelentett. Szerinte ehhez kötődött a 4. pont is, ezel ugyanis – úgymond – kiküszöbölhető lenne a korábbi években jellemző gond, hogy a náluk tanuló diákok teljes gimnázium hiányában más iskolákban kényszerülnek továbbtanulni. Ő is leírta a kétféle alapítás lehetőségét, amihez hozzáfűzte, hogy a püspök ezeket a fundátori cím elnyeréséért cserébe kívánta átadni. Említett

A szerződés tartalmából látszik, hogy a pornói apátság, illetve a fertőrákosi kúria átadásának kérdését nyitva hagyták. Rumernek december végén Vitelleschihez küldött leveléből kiderül, hogy a lehetőségek közül ő sem választott. A rendfőnöknek tudtára adta, hogy Lamormaini az utóbbi változatot részesítené előnyben (a fertőrákosi kúria átadását, lévén az püspöki birtok, ami kevesebb jogi nehézséget jelentett volna), de Dobronoki és Rampelius az első megoldást támogatta (a nagyobb jövedelemmel bíró pornói apátság átadását). Maga Rumer és társa, Pelliceroli helyismeret híján nem döntöttek a kérdésben. A tartományfőnök ellenben nem is tartotta fontosnak a sietséget, és azt ajánlotta, maga Vitelleschi is csak egy kiváráó és köszönő választ adjon Draskovichnak, mert csak tavaszra fog kiderülni, hogy Draskovich mindezt inkább az alapítói címért vagy valóban a társaság iránti jóindulatból ajánlotta-e fel.⁵³

Az alapítás elfogadása valóban nyitva maradt, ezt tükrözik Vitelleschinek Dobronokihoz és Rumerhez írott levelei.⁵⁴ A helyzet megoldása azonban tovább húzódtott, mert 1639 februárjában Dobronoki újabb elhelyezésének hírére Draskovich megint elkomorult.⁵⁵ Miközben Draskovich a keresztes javadalom, azaz Nádasdy Ferenc belegyezésének megszerzésével volt elfoglalva, a rendtartományi vezetés részéről döntés született Dobronoki homonnai rektorra tételéről, felső-magyarországi viceprovinciális feladatkörrel.⁵⁶ Az évek óta Homonnára szánt páter visszatartására persze Draskovich ezúttal is mindent megtett, mégsem járt sikerrel.⁵⁷ A döntést júniusban a generális is jóváhagyta, és Dobronokit feltehetően nyár végén valóban Homonnára küldték.⁵⁸

Bár a kollégium jogi alapításának befejezése és az adományozott javadalmak birtokba vétele nem Dobronoki superiorságához kötődnek, ezek mégis a részvételével megkezdett tárgyalások szerves folytatását képezik. A püspökkel kötött újabb szerződés 1640. március 28-án, Paczot Ferenc rektorsága idején született. Ez az alapítást a pornói apátság átadásához kötötte, amelynek időpontja az uralkodótól függött, akinek a kezébe Draskovich azzal a feltétellel mondott le az említett javadalomról, hogy azt a soproni rendháznak adományozza.⁵⁹ III. Ferdinánd 1643. január 16-án kelt

tett a szükséges építkezések és felszerelések tekintetében tett vállalásairól is. A szerződéskötés történetének lezárásaként megjegyezte, hogy a generális sem döntött a kérdésben, és azt visszküldte a provinciálisnak és tanácsosainak további megvitatásra.

⁵³ Rumer János levele Vitelleschihez (1638. dec. 29., Laibach), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. I. t. I. sz. 5r–5v.

⁵⁴ Vitelleschi levele Draskovichhoz (1639. jan. 22., Róma) Lkv. ktl. 17. sz.; Vitelleschi levele Rumerhez (1639. jan. 22., Róma), ARSI Austr. vol. 5. II., 425–427.

⁵⁵ Draskovich Dobronokihoz (1639. febr. 15., Győr) Lkv. ktl. 2. sz.

⁵⁶ Vitelleschi levele Rumerhez (1639. ápr. 2., Róma), ARSI Austr. vol. 5. I., 465.

⁵⁷ 1639 júliusára osztrák rendtartományi kongregációra készültek, ezért Draskovich írt a rendtartományi vezetésnek abban a reményben, hogy a tartománygyűlés jóváhagyja kérését. „Hálából” az egész kongregáció megvendégelését tervezte. Draskovich levele Dobronokihoz (1639. máj. 31., Győr) Lkv. ktl. 10. sz.

⁵⁸ Vitelleschi levele Draskovichhoz (1639. jún. 18., Róma) Lkv. ktl. 22. sz.; Vitelleschi levele Rumerhez (1639. jún. 18., Róma), ARSI Austr. vol. 5. I., 489.

⁵⁹ Fundatio collegii Soproniensis (1640. márc. 28.) Fogalmazványát I. Lkv., ktl. 28. sz.; tisztázata Draskovich aláírásával: MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. I. t. 2. sz. 9r–9v. és 10r–10v. Részleteit idézi: Horváth 1930, 50–51., 134. j. Az oklevél tartalma: 1.) A társaság a pornói apátságot és a soproni keresztes javadalmat a kollégium dotálására elfogadja, Draskovich ezért mindkettőtől lemond és a jezsuitáknak adja. Ehhez kéri a rendfőnök korábbi nyilatkozatának megerősítését, hogy az alapítói címet viselhesse, a rezidienciát nevezik kollégiumnak, a superiort pedig rektornak. Promulgatio addig nem lesz, amíg az apátságot és a keresztes javadalmat a jezsuiták kézhez nem veszik. 2.) A lemondás és kihirdetés után a püspök építőnyaggal segíti a kollégium újjáépítését és kibővítését. A keresztesek telkén új osztálytermeket építenek a retorikáig bezárólag. A templomnak a püspök új hajót építtet, és gondoskodik a liturgikus és házi felszerelésről, illetve egy használható könyvtárról. 3.) Az új kollégium bevételeiből fennmaradó összeget a rektorok fordítsák vagy az építkezés, vagy a felszerelés és a könyvtár támogatására. 4.) Az 1640. év termése és szürete a

oklevelében a pornói apátságot valóban a kollégiumnak adományozta, egyúttal elismerte Draskovich alapítói címét és elrendelte, hogy a társaságot mihamarább vezessék be a birtokba.⁶⁰ Ezt az adományozást valószínűleg a jezsuiták sürgették, akik nevében végül 1643. februárjában Jacobus Rampelius superior vette át a pornói apátságot.⁶¹ Draskovich az apátság javainak rossz állapotára való tekintettel az átadás-kor 1000 forintot is fizetett.⁶²

Az alapítást teljessé tevő rendfőnöki jóváhagyás végül mégis csupán a püspök halála előtt néhány héttel született meg. 1650 augusztusában Draskovich – súlyos betegen – Bécsbe ment, hogy a soproni kollégium sorsát tisztázza az akkori tartományfőnökkel, Joannes Bucellinivel. Újra rögzítették, hogy az alapító milyen javakat adott át a kollégiumnak (Krisztus Teste Confraternitas, keresztes javadalom, pornói apátság javai), amiről az uralkodó megerősítését is megszerezte. Ezen felül 40000 forintos alapítványt tett hat százalékos kamatra a kollégium javára, és kérte, hogy a jezsuita rend Institutuma szerint az alapítói címet élvezhesse. Kérte továbbá, hogy az intézményt nevezzék kollégiumnak, a superiort pedig rektornak.⁶³ Bucellini az ügyben támogató levelet küldött Rómába, és kérte Francesco Piccolomini rendfőnököt, hogy egyezzen bele az alapításba, mert jóváhagyásának értelmében fogja a súlyos beteg püspök a 40000 forintot is átadni.⁶⁴ A kifizetést végül Draskovich csak végrendelete révén teljesíthette, de talán még tudott a generális jóváhagyásáról, amelyet szeptember 17-i levelében küldött el.⁶⁵ Az október 28-án elhunyt püspököt mint a jezsuita kollégium alapítóját, a soproni Keresztelő Szent János-templomba temettek el.⁶⁶

A soproni rezidencia és gimnázium működése Dobronoki György idején

Bár a soproni kollégium jogi és intézményi önállóságára 1650-ig várni kellett, a rendház és az iskola már Dobronoki idején is egy megkezdett kollégium képét mutatta.⁶⁷ A tanítás az 1636/1637. évben kezdődött három osztállyal, így a nehézségek ellenére hamarosan kibontakozhatott a jezsuiták oktatási és lelkipásztori tevékenysége.⁶⁸

püspöké legyen, de a jezsuitáknak már ebben az évben fizessen 2000 forintot – ez később, a javak átvétele után megszűnik. 5.) A társaság erősítse meg a püspököt és utódait, hogy a lelki vagy világi jogaikból semmit sem vesz el azokban a javakban, amelyeket birtokol. Az egyházi joghatóságot, a hegyjogot, a tizedeket és hasonlókat nem bitorolja el sem a maga, sem más számára. 6.) Draskovich a társaság részére Sopronban megszerzett javakat a jezsuitákra hagyja, és megengedi nekik a keresztes templomban való misézést. A pornói apátságról az uralkodó kezébe fog lemondani, akire az alapítás gondviselését bízza az alapítói cím birtokáért.

⁶⁰ III. Ferdinánd oklevele Draskovichnak (1643. jan. 16.), GyEL, M. Th. XXVII. 3813.

⁶¹ Schwartz: Die Geschichte, 27.

⁶² Rampelius elismervénye Draskovich 1000 forintjáról (1643. márc. 15., Sopron), GyEL, M. Th. XXVII. 3814.

⁶³ Draskovich levele (Bucellini aláírásával) [Francesco Piccolomini rendfőnökhöz] (1650. aug. 23., Bécs), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 3. sz. 13r.

⁶⁴ Bucellini levele Piccolominihez (1650. aug. 27., Bécs), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 3. sz. 13v–14r.

⁶⁵ Piccolomini levele Bucellinihez (1650. szept. 17., Róma), ARSI Austr. 6. f., 68r. Draskovich végrendeletét közli: Horváth: A Soproni, 22–23.

⁶⁶ Szabady: Draskovich, 108–109.

⁶⁷ A „megkezdett kollégium” szakkifejezést Lukács László használja azokra a kollégiumokra, amelyek nyilvános iskolaként működtek, de kevés jövedelmük miatt még nem voltak befjezett alapításoknak tekinthetőek. Vö. Lukács, *Ladislau: De origine collegiorum exteriorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis* (1539–1608). Archivum Historicum Societatis Jesu. 29 (1960) 244.

⁶⁸ A parva, principia és grammatica osztályoknak az elindítását tervezte 1636 augusztusában maga Draskovich is, vö. Lkv. 77. A jezsuiták fogadtatásáról, működéséről és a soproniakkal való együttélésük lehetőségeiről elsősorban a historia domus és a jezsuita éves jelentések, valamint a városi iratanyag utalásai alapján alkothatunk képet. A historia domus a jezsuita éves jelentéseknél részletesebb beszámólót nyújt, ezért az alábbi összefoglalást is ez alapján készítettem. A vonatkozó litterae annuae-1. I.

A rezidencia első két évében nehézséget okozott, hogy a rendtagok sűrűn váltogaták egymást – ez sem az iskolának, sem az építkezéseknek nem kedvezett. A historia domus alapján a Sopronban tartózkodó jezsuiták érkezési és távozási időpontjai is viszonylag pontosan meghatározhatóak. Számukból és beosztásukból a rezidencia és a gimnázium nagyságára és fejlődésére is következtetni lehet. A rendház tagjait az első négy tanévre vonatkozóan az alábbi táblázat foglalja össze.⁶⁹

név	státus	1636	1637	1638	1639
Georgius Dobronoki	P. első kinevezett superior	szept. 8–14.	okt. 15–	*	[-szept.]
Marcus Noelius	P. Dobronoki sociusa	szept. 8–14.			
Adamus Holovitius	P. első tényleges superior	okt. 3–	-okt. 18.		
Leopoldus Gaglmayr	P. Holovics sociusa	okt. 3–24.			
Christophorus Wilpenhoffer	P. német szónok	dec. 8–	-máj. 3.		
Balthasar Mladovecz	M. principista és parvista	okt. 16–	-febr. 17.		
Richardus Puchheim	M. grammatista	dec. 8–	-jan. 16.		
Vincentius Krandl	C. segítő	dec. 29–	*	*	*
Ambrosius Heigl	P. német szónok (1637, 1638), szónok, iskolamester, gyóntató, spirituális (1639)		ápr. 29–	*	*
Paulus Nagovicz	P. iskolamester, magyar és német operarius		dec. 24–	-szept.	
Paulus Aschanger	M. principista és grammatista		jan. 25–	-okt. 20.	
Ladislaus Velcznovszki	M. parvista		márc. 14–júl. 6.		
Nicolaus Dombai	M. parvista		júl. 6–	[-szept.]	
Johannes Vicarius	P. iskolamester, gyóntató, német templomi katekista (1638), ünnepi szónok, a templom praefectusa (1639)			*	*
Josephus Neuman	M. grammatista			*	
Michael Pestvarmegyei	M. parvista és principista (1638), grammatista (1639)			*	*
Franciscus Paczott	P. superior				*
Christophorus Weis	M. syntaxista				*
Franciscus Kopeczky	M. principista és parvista				*

Österreichische Nationalbibliothek (Bécs), Handschriftensammlung, Cod. 12218., 170r–171v (1636), 223r–224r (1637), 271r–273v (1638). Az 1639. évi jelentésben Sopront nem találtam meg.

⁶⁹ A táblázat készítésekor felhasznált források: a historia domus vonatkozó évei, különösen: HCS, 72., 86–87., 106., 110., továbbá Lukács: Catalogi II. 460., 477., 495, 529–530. A feltüntetett névalakok a historia domus latinos névalakjait követik. A táblázatban használt rövidítések és jelölések: P = pater (pap), M = magister (tanító), C = coadiutor temporalis (segítő testvér), * = a rendtag a tanév során végig Sopronban szolgált. A dőlt betűs tartózkodásokat Lukács – feltehetően túl rövid időtartamuk miatt – nem tünteti fel.

A Sopronban tartózkodó rendtagok státusa és száma tükrözi az osztályok felállítási ütemét, amiből arra is következtetni lehet, hogy valóban volt-e igény és kellő számú diák a gimnázium beindításához. A grammatica osztálya Richardus Pucheim⁷⁰ érkezése után indult el, és 1636 végére a tanulók száma elérte a százat. Bár a lutheránus magisztrátus tiltotta az evangélikus ifjaknak, hogy a páterek iskoláját látogassák, néhányan közülük is érkeztek – a historia domus már 1636-ban két protestáns városi tanuló áttérését említi. A diáklétszámot leginkább azonban a környékbeli (katolikus és protestáns) nemesek fiai növelték, akik közül igen sokan iratkoztak be.⁷¹

Az alapító mégsem sürgette újabb osztályok beindítását. Annak ellenére, hogy az első tanév végére a tanulók száma százötvenre nőtt,⁷² és hogy Esterházy nádor a saját fiát is oda kívánta küldeni,⁷³ Draskovich 1638 szeptemberében nem akart újabb osztálytermet biztosítani a felállítandó syntaxista osztály számára.⁷⁴ A létszám ezért 1638/1639-ben nem gyarapodhatott, mert a syntaxistákat más gimnáziumokba küldték tovább, viszont egyre több lutheránus is feltűnt a diákok soraiban.⁷⁵ A felsőbb osztályokat végül csak 1639-től, Draskovich és Lamormaini bécsi megállapodása után kezdték el évente beindítani. 1640/1641-ben már négy osztály működött, a következő évben már öt (de csak négy tanítóval), 1642/1643-ra pedig már öt tanítóval működött a gimnázium öt osztálya.⁷⁶ A legelső osztály kezdettől fogva két tanulócsoportra, egy kezdőre, parvára és egy – a jezsuita ötosztályos gimnáziumokban első osztályként megszokott – principiára bomlott. Emellett feltehetően az első évben is voltak syntaxistának felvett tanulók, ezek azonban tanító híján a grammatistákkal együtt tanultak.⁷⁷ Ez az osztályszerkezet előrevetítette a későbbi hatosztályos nagygimnázium rendszerét, ami a 18. században is jellemezte az intézményt.⁷⁸ A soproni iskola osztályai és tanítói az első négy tanévben a következőképpen alakultak.

	1636		1637	1638	1639
	1. félév	2. félév			
parva	Mladovecz	Velcznovszki, majd Dombai	Dombai	Pestvarmegyei	Kopeczky
principia		Aschanger			
grammatica	Pucheim		Aschanger	Neumann	Pestvarmegyei
syntaxis	–	–	–	–	Weis

⁷⁰ Richardus (Joannes) Pucheim (Puchaimb) (1609–1637), osztrák jezsuita, 1636 végétől 1637 január közepéig Sopronban tanított, a historia domus szerint ezután Sopront megunva Holovics engedélyével Bécsbe távozott, ahol nem sokkal később súlyos depresszióba esett [?], majd május 9-én meghalt. Lukács: Catalogi II., 716., HCS, 75.

⁷¹ HCS, 71.

⁷² Vö. Lkv. 225.

⁷³ Sumerecker levele Dobronokihoz (1637. okt. 27., Passau) Lkv. 219–220. Esterházy nádor említett fia a fiatalabb, László (1626–1652) lehetett. Tényleges soproni tanulmányaira vonatkozó más adatot nem ismerek.

⁷⁴ Draskovich levele Dobronokihoz (1638. szept. 1., Prága) Lkv. 245–246. 1639 márciusában ezzel szemben már maga kérte Dobronokit, hogy készítsen helyet a felállítandó syntaxista osztály számára. Vö. Draskovich levele Dobronokihoz (1639. márc. 31., Bécs) Lkv. ktl. 5. sz.

⁷⁵ HCS, 87–88.

⁷⁶ Az 1639/1640. tanévnél későbbi adatokat l. Lukács: Catalogi III., 26., 43., 72.

⁷⁷ Vö. HCS, 80.

⁷⁸ Vö. Dominkovits Péter: Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja. (Adatok és szempontok a nyugat-dunántúli vármegyei tisztikarok, nemesi elit társadalomtörténeti feldolgozásához). In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725. évéről. Sopron, 2002. (a továbbiakban: Dominkovits: Sopron) 129., 132.

Az iskolában az első évben még nem tartottak színelőadást, de versenyek és stílusgyakorlatok már voltak. Az anyakönyvet is elkezdték vezetni – amiről sajnos csak a historia domusból tudunk –, ebben feltüntették a diákok neve mellett társadalmi státusukat, korukat, vallásukat. A második évben már nyilvánosan is felléptek a diákok. A polgármestert születésnapja alkalmából 1638. január 8-án dalokkal és versekkel köszöntötték, farsang idején pedig egy vígjátékot adtak elő.⁷⁹ A Dobronoki által vezetett háztörténet feljegyzései azt tükrözik, hogy az iskola más magyarországi intézményekhez hasonló ütemben kezdett fejlődni. A rendházhoz kötődő vallásos társulatok felállítását is már 1639 elején tervbe vették: egyet a diákok számára Szűz Mária, egyet pedig a hívek számára a Krisztus Teste Confraternitas megőrzött neve alatt.⁸⁰

A rezidencia beindításához elengedhetetlen volt a rendtagok anyagi szükségleteinek biztosítása is. Miután Dobronoki 1636 szeptemberében az új rezidencia működését elindította, Holovicsnak kellett folytatnia a megkezdett munkát – Draskovichcsal mint alapítóval együttműködve. A püspök ugyan mindvégig elégedetlen volt Holovics superiorrá tétele miatt, de általában figyelemmel kísérte a rezidencia életét. Bár már az első évben gondot okozott pénzadományainak rendszertelensége – ami a superiorral folytonos vitákat eredményezett –, kezdettől fogva tárgyi ajándékokkal is gyarapította a rendházat.⁸¹

Xavéri Szent Ferenc ünnepén (december 3.) Draskovich is jelen volt a jezsuiták ünnepi szentmiséjén. Ekkor adta a rezidenciának az 1623-ban, a római Collegium Germanicumban ugyanezen a napon bemutatott elsőmiséjére készített, arannyal és ezüsttel átszőtt, fehér miseruháját.⁸² 1636-ban emellett a jezsuitáknak ajándékozott négy másik, különféle színű, virágokkal díszített kazulát és egy, a szószékre szánt török szőnyeget, két ércgyertyatartót és két hasonló formájú és művű aranyozott kelyhet, egy aranyozott ezüst cibóriumot fedővel, néhány színes szövésű, aranyfonállal kivarrt kehelytakaró leplet, nagyapja, Istvánffy Miklós egykori könyvtárából származó könyveket, valamint száz hordó bort.⁸³

Az alapító további – később szerződésben is rögzített – adományai mellett az új rezidencia másoktól is kapott kisebb értékű ajándékokat.⁸⁴ Az első évben Megyery Zsigmondtól egy gyapjuszőnyeget, Nyéki Vörös Mátyástól pedig a főoltár számára egy zöld színű selyem, illetve egy durvább szövésű, virágdíszes antipendiumot, hat fa gyertyatartót és egy Ádámot és Évát ábrázoló képet kaptak, valamint két lila antipendiumot és további fa gyertyatartókat a mellékoltárokra.⁸⁵ 1638-ban a rendház bizonyos Kohl nevű soproni polgárnak köszönhetően egy faliórával gyarapodott, emellett alamizsna-

⁷⁹ HCS, 80., 88. Az első előadásról (és a soproni jezsuita színjátszásról) l. továbbá: *Márfi Attila*: Jezsuita iskolai színjátszás Sopronban 1638–1776. *Soproni Szemle* 58 (2004) 4. sz., 317–332., különösen 324–325. Staud Géza gyűjtése 1638-ra vonatkozóan több ismeretlen darab előadásáról számol be. Vö. *Staud Géza*: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773. II. köt. Budapest, 1984. 17.

⁸⁰ Draskovich levele Dobronokihoz (1639. jan. 23., Győr) Lkv. 345–346.

⁸¹ A pénzügyi nehézségekért a püspök többször is Holovicsot okolta, olykor írásban is bántó hangnemben, vö. Draskovich levele Holovicshoz (1637. febr. 8., Kesző) Lkv. 221–224.

⁸² Lkv., 197., HCS, 70.

⁸³ Lkv., 197.

⁸⁴ Draskovich 1638-ban például száz szózott vizát adományozott a rendháznak. HCS, 106.

⁸⁵ HCS, 70.

ként jelentős (az évben összesen több mint 60 forintnyi) élelmszeradományt is kaptak, Lamormainitól pedig egy új harangot.⁸⁶

Az iskolának is helyet adó épületek eredeti állapota teljes felújítást és átalakítást tett szükségessé, amint azt Dobronoki 1636. szeptemberi memoriáléja is mutatta. A Krisztus Teste Confraternitas házában alakították ki a gimnáziumot, a rendházat szorosan mellette, valószínűleg a Kirchhausban. A legszükségesebb építkezések már Holovics alatt megkezdődtek: a nádortól kapott építőanyagból kipótolták a romos falakat, helyrehozták a pincéket.⁸⁷ Az építkezés Dobronoki superiorsága alatt is vontatottan haladt, Draskovich távollétében (1638 nyarán) ugyanis hónapokig nem kaptak pénzt az elvileg a rezidencia számára fenntartott pornói apátság jövedelmeiből. A felújítási munkák javát így 1639-ben végezték el. Ebben az évben Bécsújhelyről 1700 forint értékben hoztak építőanyagot.⁸⁸ Feltehetően még a munkálatok befejezése előtt helyezték el Dobronokit Homonnára, ekkorra azonban már megtette, amit vártak tőle – az építkezések nagy része már elkészült.

A Dobronoki idején megkezdett változások már 1640-ben fontos előrelépést hoztak. Az iskola bővítésének szerződésben rögzített kötelezettsége miatt ugyanis Draskovich a jezsuiták használatába adta a volt johannita konvent épületét, a Kreuzhofot, ami a városi magisztrátus kezdeti felháborodása ellenére a társaságé maradt.⁸⁹

A rendház kialakítása mellett a páterek törekedtek a rendelkezésükre bocsátott Keresztelő Szent János-templom felújítására és berendezésére is. A kápolnában az átvételkor nem volt tabernákulum – ennek elhelyezése volt az egyik legkorábbi változás. Már 1637-ben új padokat, gyóntatószéket és karzatot is építettek. A főoltárról a Nyéki Vörös Mátyás által adományozott meztelen összülők képét eltávolították, a helyére egy nagy, Szent Ignácot és Xavéri Szent Ferencet ábrázoló festményt helyeztek, ami kétszáz forintjukba került.⁹⁰ 1639-ben az előző évi szerződés értelmében a püspöknek el kellett volna kezdenie a templomhajó lebontását és újraépítését, ez azonban nem történt meg.⁹¹

Templom és rendház birtokában a jezsuiták lelkipásztori szolgálatukat is megkezdték. A tanítással szorosan összekapcsolódó, modern pasztorációjuk Sopronban is elsősorban prédikációkra és a szentségek kiszolgáltatására épült, ezekkel tömegeket tudtak megmozgatni. 1636 decemberében német szónokuk is érkezett Christophorus Wilpenhoffer személyében, akinek küldését Draskovich kérte még november végén.⁹² A gyónók és áldozók számának emelkedését már 1637-re vonatkozóan feljegyezték, ami együtt járt a jezsuita beszédek és a liturgiák hallgatóságának fokozatos növekedé-

⁸⁶ HCS, 106.

⁸⁷ HCS, 79.

⁸⁸ Vö. HCS, 102., 109.

⁸⁹ Schwartz: Die Geschichte, 25–26.

⁹⁰ HCS, 79.

⁹¹ Nem lehet tudni, hogy ennek a püspök elfoglaltsága, a városi tanács ellenkezése, vagy pedig az volt-e az oka, hogy a terv magának Dobronokinak sem tetszett. A felépítendő új templomhajó ugyanis – bár nagyobb lett volna az előzőnél – néhány lépcsőfokkal magasabb járószinttel rendelkezett volna, mint a régi formájában megőrzött szentély, vö. HCS, 109. Az építkezés végül elmaradt, a templom ma is eredeti, gótikus formáját őrzi.

⁹² Lkv., 153.

sével. A templomba még a lutheránus prédikátorok is el-elmentek a jezsuiták beszédeit meghallgatni – Dobronoki szerint azért, hogy beleköthessenek a hallottakba, vagy a szónoki fogásokat elleshessék. 1638-ra már harminc volt azoknak a híveknek a száma, akik vasár- és ünnepnapokon rendszeresen a jezsuiták templomába jártak.⁹³

Az áttérési esetek leírása – mint a jezsuita beszámolók állandó eleme – a soproni historia domusból sem hiányzik: az első évben huszonnégy áttérést jegyeztek fel. Szintén a rendi jelentések jellemző fordulataként olvashatjuk, hogy sok hívőnek, akik már évtizedek óta nem gyakorolták vallásukat, kiszolgáltatták a szentségeket. A betegek, szegények és foglyok látogatásában és térítésében is tevékenyek voltak, egy kivégrezésre ítélt lutheránus az egyik jezsuitának köszönhetően az akasztófa alatt tért meg. 1638-ban tizenöt rabot térítettek meg, és különösen egy kilencven éves, hetven éve lutheránus anyóka katolizálására voltak büszkéek. A jezsuiták komoly eredménynek értékelték, hogy ebben az évben tizenöt házasulandó párt tartottak vissza a lutheránus szertartástól.⁹⁴

A lelkipásztorkodás mellett a rezidencia fennmaradásához nagy szükség volt Dobronoki gazdasági érzékére is, amint azt a szőlőbirtokok gondozására és a bor eladására vonatkozó adatok is igazolják. A szőlőket 1637-ben vették át, és bár törekedtek azokat rendesen megműveltetni és állapotukat feljavítani, az első évi termés még „átlagos” volt (195 csöbör bort eredményezett), és nem hozott annyi bevételt sem, hogy abból a rendtagok szükségleteit fedezhették volna.⁹⁵ Emellett nehézséget okozott, hogy a Confraternitas házához tartozó tizennégy szőlőből három már korábban elveszett, a legértékesebb pedig évek óta elhagyatott volt.⁹⁶ Dobronoki törekedett a társulat egykori szőlőbirtokainak visszaszerzésére: a Wiser nevű szőlővel például sokat bajlódott, mert azt a magisztrátus nem akarta átadni nekik.⁹⁷ 1638-ban már 210 akó bort adtak el a poznani lengyeleknek a rezidencia fölös borkészletéből, ami a mezőgazdasági munkák idejére vonatkozó pénzhányukat tekintve Dobronoki ügyességét mutatja – augusztustól novemberig ugyanis a rezidencia csak 450 forintnyi kölcsönvett pénzből élt. Az év végére azonban 2035 forintra nőtt Draskovichnak a soproni rendház támogatására szánt adománya.⁹⁸ 1639 elején vették használatba a keresztések egyik elhagyatott, városkapu melletti szőlőjét is és a Szent Mihály-kapu melletti, szintén a kereszties javadalomhoz tartozó kertet.⁹⁹ Ebben az évben sikerült Dobronokinak egy Medgyesen található, elég nagy szőlőt is visszaszerezni, aminek átadásához annak idején Holovics nem ragaszkodott.¹⁰⁰

A jezsuitáknak Sopronban alkalmazkodniuk kellett a város döntően evangélikus közösségéhez is. A városvezetésnek a kollégiumalapítás folyamatában játszott szerepe

⁹³ HCS, 79., 81., 88.

⁹⁴ HCS, 82., 89.

⁹⁵ HCS, 80.

⁹⁶ Vö. HCS, 60–61., Schwartz: Die Geschichte, 16.

⁹⁷ HCS, 80. Wiser szőlő azonosításához l. Atlasz: adattári rész, 23.1 (mezőgazdaság).

⁹⁸ HCS, 106.

⁹⁹ Lkv., 345–346. A később Jezuista-kertként ismert egykori keresztiesbirtokra l. Házi: Sopron, 149., Atlasz, 28. és C 11. tábla (a Sopron külső városfalán kívül eső területről, 1750–1800).

¹⁰⁰ Schwartz: Die Geschichte, 24.

– a fennmaradt rendkívül gazdag forrásanyagnak köszönhetően – jól rekonstruálható. A kényszerű együttélés további mozzanataira vonatkozó adatok értékét azonban elszórtságuk és kis számuk jelentős mértékben növeli.

Amint a diáklétszámok vizsgálatakor már utaltam rá, a város igyekezett összefogni a jezsuitákkal és a tanításuk révén kifejtett, a lutheránus közösséget bomlasztó hatásokkal szemben, elsősorban saját iskolájának védelmére törekedve.¹⁰¹ A legkorábbi, erre utaló adat a Ratsprotokoll 1636. október 24-i egyik bejegyzése, amely szerint a város az evangélikus iskola vezetőit felszólította, hogy a „*jezsuita részről várható veszély*”¹⁰² miatt igyekezzenek az ifjúságra még inkább odafigyelni, a diákok pedig szombat délután is maradjanak együtt, hogy a Szentírást magyarázzák nekik, és a vesperást is rendben végezzék el, – a tanítókat a város szükség szerint segíteni fogja.¹⁰³ A polgárok félelme nem volt alaptalan, a jezsuita gimnázium ugyanis már működésének első évében komoly versenyhelyzetbe hozta az evangélikus latin iskolát. A belső tanács ezért 1638-ban új javaslatokat tett az iskola ügyében, amelyek a jezsuita minta követését tükrözik. Előírták, hogy a tanulók készítsenek értekezéseket és verseket, mondjanak szónoki beszédeket, adjanak elő vallásos tárgyú iskoladrámákat, vezessék be a hetenkénti ismétlést és a jutalmakat és javítsák a fegyelmet a diákság körében.¹⁰⁴ A mindkét részről tapasztalható elkötelezettség és céltudatosság eredményeképpen, így a jezsuita és az evangélikus iskola hosszú távú egymás mellett élése révén vált lehetővé, hogy Sopron a 18. századra regionális oktatási központtá nőtte ki magát.¹⁰⁵

A jezsuitákkal (és előkelő támogatóikkal) szemben a lutheránus polgárság azonban olykor alulmaradt. Prédikátoraik 1638-ban sikertelenül törekedtek a jezsuita börtönlátogatások megakadályozására,¹⁰⁶ és bár tiltották a páterek prédikációinak hallgatását és a velük való beszélgetést is, Artner Erhard megvédte a rendtagokat a kezdetben tapasztalható ellenséges megnyilvánulásoktól.¹⁰⁷ A polgármester ugyanis – feltehetően kiegyensúlyozó szerepre törekedve – megtiltotta a lutheránus diákoknak, hogy a jezsuiták tanítványait bántalmazzák, a céhek és társulatok vezetőit pedig felszólította, hogy tisztelettel viszonyuljanak a társaság tagjaihoz, és ne kövessenek el jogtalanságot.¹⁰⁸

¹⁰¹ Sopron középkori eredetű plébániái iskolája a 16. század elejére fokozatosan városi iskolává alakult, fenntartásának terheit nagyrészt a Szent Mihály-templom vállalta, majd a század végére gyakorlatilag a lutheránus felekezet városi iskolája lett. A 16. század végén ezen kívül feltehetően egy evangélikus középfokú (latin) iskola is létezett, amely 1584-ben politikai okokból megszűnt, vö. Dominkovits: Sopron, 125., Bán: Sopron, 115., *Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948.* (Általánosán képző középiskolák). Budapest, 1988., 250., *Fabiny Tibor: A soproni evangélikus líceum története (1557–1908).* In: A soproni evangélikus líceum. Szerk. *Györfly Sándor – Humyadi Zoltán.* Budapest, 1986., 19–20. Az iskola 1606-tól indult újra kisgimnáziumként, amely mellett egy (nagy)gimnázium is létesült Lackner Kristóf idejében (1627–1629), ez lett az alapja a neves soproni evangélikus líceumnak. Vö. uo. 21–25., Dominkovits: Sopron, 125., Bán: Sopron, 129. A német nyelvű evangélikus iskolák mellett az 1570-es évekből vannak adatok egy magyar iskola működéséről is, a jezsuita kollégiumalapítás idején azonban magyar nyelvű iskola legfeljebb alacsonyfokú létezett.

¹⁰² „*bevorstehenden gefahr des Jesuiter halber*” SVL, Ratsprotokoll, 1636. (okt. 24.) 222.

¹⁰³ SVL, Ratsprotokoll, 1636. (okt. 24.) 222.

¹⁰⁴ Vö. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. köt. 2. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. Összegejt., jegyz. *Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen.* Budapest, 1904., 187–188. Sopron városi statútum (1638), 2. pont.

¹⁰⁵ Vö. Dominkovits: Sopron.

¹⁰⁶ HCS, 89.

¹⁰⁷ Artner jóindulatára vonatkozó érdekes adat, hogy a jezsuiták templomának padjait a maga pénzén csináltatta meg. HCS, 84.

¹⁰⁸ HCS, 83.

A jezsuita rend soproni kollégiumalapítása tehát – bár sok tekintetben más hazai mintákat követett – a helyi sajátosságoknak megfelelően alakult, ami az intézmény további működését is meghatározta. Miközben a korszak legnagyobb hatású tanítórendje sikeresen hozta létre a győri egyházmegyében újabb intézményét, az erős városi közösség is meg tudta őrizni saját vallását és identitását.

Összegzés

A 17. század elejére Európa-szerte egyre több régióban egyre nagyobb számban jelentek meg a jezsuiták. Intézményhálózatuk kiépülésének egyik fontos korszaka volt II. Ferdinánd uralkodása és a harmincéves háború, amikor a birodalom területén is kirajzolódtak azok az erővonalak, amelyek a protestáns-katolikus érdekszférák későbbi határaiként megszilárdultak. A Habsburg Monarchia a katolikus ellenreformáció és megújulás egyik igen intenzív időszakát élte, a Lamormaini császári gyóntató befolyása alatt álló uralkodó ugyanis a végletekig elköteleződött a „hitterjesztés” eszméje mellett. A Magyar Királyság azonban – mint a Birodalmon kívüli, saját törvényekkel és sajátos társadalmi-felekezeti berendezkedéssel bíró terület – a rekatolizáció és katolikus reform tekintetében is más hozzáállást kívánt. Így a hazai folyamatok a nyugati minták hatása mellett is csak a helyi viszonyok figyelembevételével értelmezhetőek.

A soproni kollégium első néhány éve ebből a szempontból is fontos tanulságokkal szolgál. A társaság újabb regionális központjául kiszemelt szabad királyi városban az alapító püspöknek – a Győrben vagy Pozsonyban megtalálható – helyi káptalan helyett „csupán” az erős evangélikus városi közösséggel kellett szembenéznie. Draskovich ennek tudatában is ragaszkodott ahhoz, hogy a provincia részéről Dobronokit küldjék a helyszínre. A püspök és Pázmány kibékíthetetlen ellentéte, a nádor szerepvállalása és az első kinevezett superior személyisége mellett érdemes még a soproni városvezetés szerepéről és viszonyulásáról is röviden szót ejteni.

A kollégiumalapítás ügye, a jezsuiták betelepédése azok közé a kérdések közé tartozott, amelyek a polgárok egész közösségét érintették.¹⁰⁹ Hogy ez a város számára mennyire kiemelt fontosságú ügy volt, azt a nádorral, a püspökkel és a jezsuitákkal folytatott tárgyalásokon való részvételük módja is tükrözi. Az alapítás kulcseseményein a belső és a külső tanács egyaránt legelőkelőbb tagjaival képviseltette magát. Artner Erhard polgármester az eseménysor szinte minden mozzanatánál személyesen jelen volt. Zuanna János Mária Menyhért városbíró a kismartoni tárgyalásokon vett részt, míg testvére, Zuanna Péter belső tanácsos a regensburgi követség vezetője volt, majd szintén a nádorhoz delegáltak sorában találjuk. Úgy tűnik, a belső tanács legaktívabb magját ők alkották, mert az esküdtek közül mellettük csupán Stockinger Gábor és Vogel János szerepeltek, de csak a Kirchhaus átadásakor, tehát reprezentatív szerepben. A külső tanács tagok közül Regensburgba Schuller Jánost, Kismartonba pedig Arthofer Györgyöt, Weinberger Zakariást és Fuchs Ulrikot küldték. A város tehát legbefolyásosabb

¹⁰⁹ Ezt támasztja alá a soproni vezetésnek az – Esterházy és Draskovich által is tiszteletben tartott – eljárása: a szerződéskötés előtt többször egyeztettek nem csak a belső tanáccsal, de a város közösségével is. Vö. pl. Draskovich levele Lamormainihez (1636. jún. 6. vagy 7., Sopron) Lkv. 43. (66. jegyzetben idézem), valamint Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 7.) Lkv. 103.

vezetőinek tekintélyét latba vetve igyekezett érdekeit érvényesíteni, amelyhez még a „szomszédos” Pozsony példáját is segítségül hívták, amikor a jogi kereteket alakították ki a szerződés pontjainak megállapításakor. Az eseménysor így akár a két város „párhuzamos életrajzához” szolgáló újabb adalékként is értelmezhető.¹¹⁰

A döntő többségében belvárosi polgárokból álló választópolgárság és a tárgyalásokon részt vevő – szintén kivétel nélkül belvárosi¹¹¹ – tanácsurak és huszonnegyedések tehát, habár nem akadályozhatták meg a társaságnak a város területére való betelepődését, a lakóhelyükül szolgáló belső városrésztől távol tartották a jövevényeket. A pátereknek a külvárosba való kényszerű beengedése után azonban a városvezetés – élén Artner Erharddal – az együttélés lehetőségeit kezdte keresni. A jezsuiták 1674 utáni, a belvárosba való áttelepedése már az ellenreformációnak és a város belső történetének is új korszakát nyitotta meg.¹¹²

¹¹⁰ A kifejezést a két város középkori társadalmának, anyagi kultúrájának összevetésére vállalkozó Szende Katalintól kölcsönöztem, vö. *Szende Katalin*: *Othon a városban. Társadalom, anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest, 2004. 44.

¹¹¹ A külső tanácsosok belvárosi háztulajdonairól l. *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939*. Sopron, 2008. 106., 126., 236., 280.

¹¹² Ez az időszak a soproni városigazgatás szempontjából is korszakhatárnak tekinthető, vö. *H. Németh István*: *Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosító várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére*. *Soproni Szemle* 61 (2007), 125–141.

A sáncok, az árkok és a kapu felszíni szerkezetének a terepalakulatok alapján végzett vizsgálata és összehasonlítása más magaslati erődökkel*

A soproni Várhely (Burgstall) hatalmas sáncai és hírneves halomsíros temetője a Soproni-hegység északi peremén, egy 483 m-es magaslaton fekszik. Az erődítmény sáncai egy olyan mérsékelt tagolt fennsíkot kerítenek körbe, amely minden oldala felé többé-kevésbé lejt. A létesítményt ezért magaslati erődnek tekinthetjük. Sopron-Várhely főszánca – a terepalakulatokat követve – körbeveszi a hegycsúcsot, szabálytalan formájú belső területe 1260 méter hosszú és 540 méter széles. Az erődített terület nagysága, beleszámítva a délnyugati elősáncokat is, mintegy 48 hektár.¹ A soproni Várhely topográfiai helyzete egyértelműen mutatja, hogy a vár északi előterét az innen ellenőrizhető területek: az Ikva és a Liget-patak völgye, továbbá a Nagymartoni (Mattersburger)-medence és a Vulka völgye alkották. Ez a peremvidéki fekvés jellemző a régió minden Hallstatt-kori (Kr. e. 750–500) magaslati településére (1. ábra).

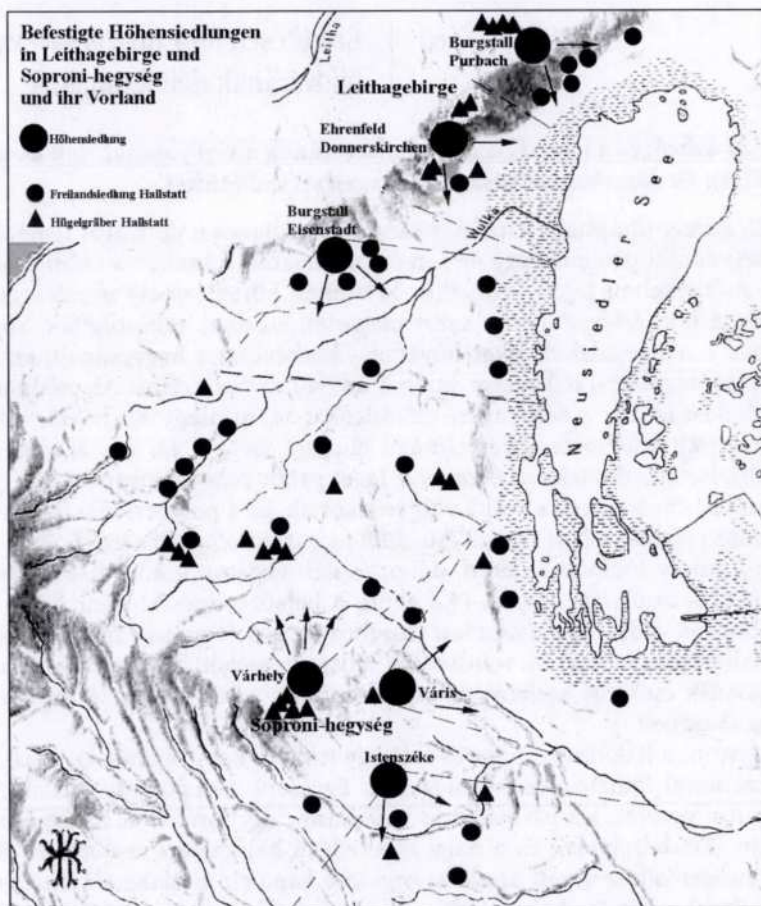
Sopron-Várhely főszáncát keleten, délen és délnyugaton – közbülső keskeny árokkal kialakított – duplasánc képezi (4.a ábra). A belső, magasabb sánc külső felületét törtköves borítás védte. Az északkeleti kapuhoz vezető út nyomvonalának kialakítása követi a Hallstatt-kori védelmi rendszerek jellegzetességét: a két sáncvég szinte összeér, és köztük csak egy keskeny térköz maradt az ívben meghajló kapuhoz vezető hosszú útszakaszok.

Délnyugaton, a halomsíros temető felé egy további kapu nyílt (3. ábra), amelyet azonban szemmel láthatóan eredetileg csak egyszerű sáncátjáróként alakítottak ki. Ettől a kaputól vezetett két párhuzamos mellésánc egy forráshoz, az úgynevezett Ördög-árokban (Teufelsgraben) és a nagy kiterjedésű halomsíros temetőhöz. Később, a védművek megerősítése végett ez elé az egyszerű kapu elé ív alakú elősáncot építettek (4.b ábra). Ezzel a két ide kapcsolódó sáncot elvágták, így azok elvesztették eredeti funkciójukat. Még később, már a La Tène korban (a Kr. e. 1. század táján) építettek

* Az írás a 2008. november 14-én Sopronban elhangzott előadás kivonata: Karl Kaus, Die Befestigungsanlagen beim Südort des Burgstalles von Ödenburg (Sopron-Várhely.) Analyse der Oberflächenstrukturen der Wälle, Gräben und Tore durch Geländebeurteilung. (Magyarra fordította Gömöri János, a 3. és 4. ábrát átrajzolta: ifj. Gömöri János). Az Erdészeti Múzeumban az MTA VEAB Soproni Tudós Társaság (STT) Régészeti és Műemléki szakbizottsága által rendezett nemzetközi kerekasztal konferencia fő témája a soproni Várhely késő-kelta (Kr. e. 1. századi) sánca bemutatási lehetőségeinek megvitatása volt. A tanácskozást a TAEG ZRt támogatta. A kerekasztal tanácskozás ismertetése a Scarbantia Régészeti Park honlapján olvasható: [https://sites.google.com/site/scarbantiaarcheopark/Sopron, Várhely / Burgstall](https://sites.google.com/site/scarbantiaarcheopark/Sopron,_Várhely/_/Burgstall)

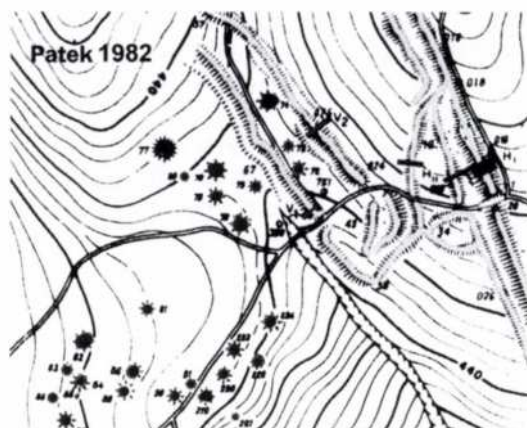
¹ Ludwig Bella – Otto Müller: Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft XXI, Wien 1891, 166–194.; Alexandrine Eibner-Persy: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 62, Eisenstadt 1980; Erzsébet Patek: Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. Berichte der Römisch-Germanischen Kommission 63, Mainz 1982, 105–108; Karl Kaus, Herrschaftsbereiche der Kalenderbergkultur. Die Hallstattkultur – Bericht über das Symposium in Steyr 1980, Linz 1981, 149–158; Uő: Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 114, Eisenstadt 2006, 52–54.

ezek elé két további sáncot (4.c.d ábra). A legkülső elősáncnak is volt egy harapófogó-szerűen összeszűkülő kapuja, amelyhez rövid kapuszerós vezetett.

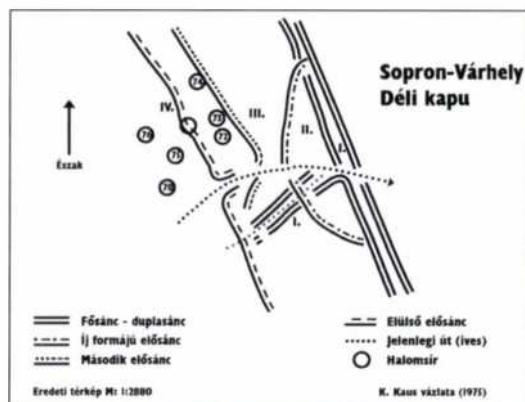
1. ábra. A Lajta-hegység és a Soproni-hegység erősített települései és vonzáskörzeteik

A jelen rövid tanulmány szerzője, aki éveken keresztül közreműködött Patek Erzsébet várhelyi ásatasein, számos terepbejárás után az eddigiektől részben eltérő megállapításokra jutott a déli kapu sáncrendszerével kapcsolatban (2. ábra). Elsősorban arra, hogy a forráshoz vezető dupla toldaléksánc egykorú lehetett a fősánccal, mivelhogy az íjalakú, íves sánc erre ráépült (3. ábra). A legkülső elősánc, amely a temető sírhalmjai között vezet át, a 73. és 74., továbbá a 75. és 76. halomsírok között rátelepült egy, a felméréseken nem észlelt halomsírra, úgyhogy azt a benyomást kelti, mintha egy kis bástya lenne ott.

2. ábra. Sopron-Várhely (Burgstall) felderítési rajza Patek 1982. nyomán (részlet)

A hozzátételegően 150 halomsírból álló temető az erődítmény déli részén fekszik és egy temetői úttal két, nagyjából hasonló kiterjedésű részre tagolódik. A halomsírmezőhöz járul – hozzátételegően a 81. halom közelében – a legkorábbi várhelyi településhez tartozó urnasíros temető. A 81. sírhalom feltöltésében talált bronztárgyak (késdarabok, nyílhegy, kardpenge) nem a Hallstatt-kori sírhoz tartoznak, hanem az Urnamezős kultúra (Kr. e. 1300–750) temetkezéséhez, amelyet a Hallstatt-kori sírhalom építésekor bolygattak meg.²

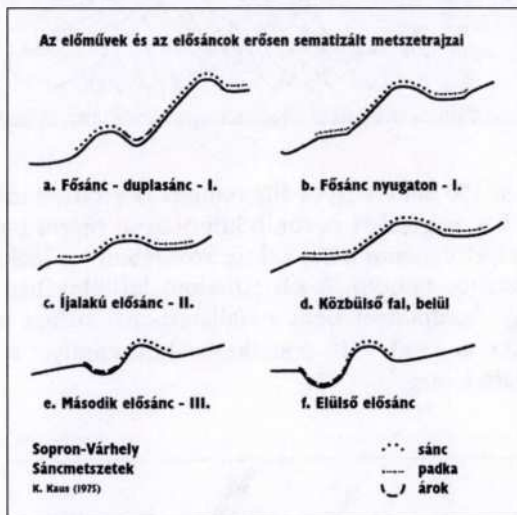

3. ábra. Sopron-Várhely. Déli kapu. Terepfelvétel: Karl Kaus. 1975

² Patek 1982, 138. o. és 17. ábra; Karl Kaus: Grabhügel der Kalenderbergkultur (Kritische Anmerkungen zu Grabungstechnik, Befundauswertung und Chronologie). Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Mitteilungen des Archäologischen Instituts, Beiheft 3, Budapest 1986, 119–122.

A Várhelytől mintegy 3 km távolságra fekszik *Sopron-Várishegy* (Károly-magaslat). Ennek nincs körsánca, hanem csak egy egyenes vonalú sánc-árokrendszer védi. Halomsíros temetője jóval kisebb, mint a várhelyi halomsírmező.³ A Várishegy által uralt előtér láthatóan kelet felé terült el.

A Soproni-hegység déli lejtőjén fekszik az *Istenszéke* (Himmelsthron), amelynek csúcsát részben sánc-árokrendszer veszi körbe. Bella Lajos ásatai Hallstatt- és La Tène-kori települési nyomokat mutattak itt ki.⁴ Az Istenszékéről ellenőrzés alatt tarthatták a Felsőpulyai-(Oberpullendorfer)-medence északi felét. A hasfalvi (Haschendorf) és sopronkeresztúri (Deutschkreutz) halomsírok, továbbá a közeli vas-kori települések ennek a Hallstattkori hatalmi központnak lehettek alárendelve.

4. ábra. Sopron-Várhely, Sáncmetszetek. Terepfelvétel: Karl Kaus, 1975

Sopron-Várhelytől 22 km-re északra, a Lajta-hegység egyik lejtős felszínű hegycsúcsán fekszik a Kismarton (Eisenstadt) melletti *Burgstallberg*. A hegy legkorábbi erődítése itt – mint a Großhöflein (Nagyhőfány) melletti Föllik esetében is – a középső bronzkor elejére keltezhető, kötőanyag nélküli kőfal, amelyet a Draßburgi kultúra zsinórdíszes kerámiája (Litzenkeramik) keltez. A kerámiának és a falazási technikának egyaránt megtalálhatjuk a párhuzamait Isztria és Dalmácia falusi és erődített magaslati telepein. A Hallstatt-kori erődítéseket erősen megváltoztatták a középkori szőlőműveléssel. Az 1925 és 1933 között végzett ásatainak gazdag korai vas-kori települési leletanyagot eredményeztek.⁵ Ezek között különösen érdekesek a nagy

³ Patek 1982, 108–110.

⁴ Nováki Gyula: Óskori földvárak Sopron mellett. *SSz.* 51 (1997), 124–127.

⁵ Ursula Langenecker: Der Burgstall bei Eisenstadt – keine befestigte Höhensiedlung der Hallstattkultur. In: *Die Osthallstattkultur*. Hg. Elisabeth Jerem. *Archaeolingua* 7, Budapest 1996, 221–234. (A további kutatások, U. Langenecker disszertációjának figyelembe vételével, mégis megerősítették azt az elgondolást, hogy a Kismarton melletti Burgstallberg több fázisú erősítéssel rendelkezett.)

ház-tapasztásdarabok (paticsök) facölöp- és gyékényfonat-lenyomatokkal. Lévén, hogy ritkán kerülnek elő ilyen nagy méretű darabok, a vesszőlenyomatos tapasztásokat már számos kiállításon⁶ láthatta a közönség, és a szakemberek archeobotanikai vizsgálatukat is elvégezték.⁷

A Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen) melletti *Ehrenfeld* a hegyi templom (Bergkirche) felett sáncczakasszal megerősített magaslati település. Az ásatási leletek közül különösen a belső területen előkerült a számos hold-idolt kell kiemelni, köztük 60 cm-nél nagyobb átmérőjű példányok is előfordulnak. A halomsírok a magaslati telep mögött, a Lajta hegységben, továbbá a Mahdbergen és az alatta elterülő lapályon is megfigyelhetők. Az egyik Fehéregyházán feltárt – nem halom alatti – hamvasztásos sírból a Hallstatt-kultúrából származó négy lábú, bikafejekkel díszített cserépedény került elő, amely teljesen megegyezik ez egyik soproni bikafejes plasztikával díszített edénnyel, ezért nagyon valószínű, hogy mindkét példányt ugyanaz a fazekas formázta.⁸

A Feketeváros (Purbach) melletti *Burgstall*, a soproni Várhelyhez hasonlóan, már az Urnamezős kultúra időszakában lakott és erődített volt. A település használatának fő korszaka a Hallstatt-kultúra időszakára tehető. A La Tène korra esik a belső kapu kapuszorossá (Zangentor) való átépítése. Feketevárosban is az elősánccokon belül fekszik a halomsírok egy része és, mint Sopron-Várhely 81. halomsírjának körzetében, itt is előkerült egy, az Urnamezős kultúrába tartozó hamvasztásos, nem halom alatti sír.⁹

Összefoglalva, a soproni Várhely sáncainak tervezett rekonstrukciós bemutatását csak újabb részletfelmérések és kiegészítő ásatások után lehetne megvalósítani. Talajvizsgálatoknak és előzetes feltárásoknak kellene megelőznie a halomsíroknál tervezett múzeumépület felépítését is, mert a tervezési területen az Urnamezős kultúrába tartozó – a felszínről nem látható – sírok lehetnek. A turisztikai-múzeológiai bemutatás első lépéseként egy információs táblákkal jól ellátott tanulmányi sétaút kialakítását lehetne javasolni, amely a Várhelyről a Várishegyre (Károly-magaslat) és tovább az Istenszékéig vezetne.

⁶ Burgenländisches Feuerwehrmuseum, Katalog Eisenstadt 1979, S.9.

⁷ Marianne Schneider: Gerstenkorn-Abdrücke in hallstattischen Hüttenlehmstücken vom Eisenstädter Burgstallberg. Burgenländische Heimatblätter 52, Eisenstadt 1990, 92–95.

⁸ Katharina C. Rebay: Hallstattzeitliche Grabfunde aus Donnerskirchen. Burgenländische Heimatblätter 67, Eisenstadt 2005, 165–210, itt 180–182.

⁹ Karl Kaus: Der Burgstallberg von Purbach. In: Purbach die Stadt am Land. Purbach am Neusiedlersee 1997, 15–18.

Bevezetés

Magyarországon – tudtunkkal – először a Fertő tó keleti partvidékén, a Sarródi Élőhely-rekonstrukció területén történt légi lézeres letapogatás (*airborne laser scanning* vagy *LiDAR*) 2004-ben. Három évvel később, 2007 novemberében, szintén az ország nyugati határszélén Sopronban és környékén történt egy promóciós szkennelés, amelyet az osztrák Geoservice cég (amely a BEWAG leányvállalata) végzett (als.nyme.hu). Ezt a céget Magyarországon az Odd Kft. képviseli.

A felmérés során Sopron belvárosáról, a GYSEV pályaudvar környékéről, egy távvezetékéről, Ágfalva főutcájáról, valamint a Soproni-hegységben elhelyezkedő Várhely kilátó környékéről gyűjtöttek adatokat. Ez utóbbi egy igen jól feltárt és térképezett (Bella, 1891; Patek, 1982) halomsírmezőt, és a kapcsolódó földsánc rendszer egy részét tartalmazza.⁶ Magyarországon a légi lézeres letapogatásnak ez volt az első, kimondottan régészeti célú alkalmazása. A Várhely mintaterület esetében az elsődleges cél annak a bemutatása volt, hogy az új technika a halomsírok térképezéséhez erdővel borított területen is alkalmazható.

A felmérés

A felmérésre 2007. november 28-án került sor. A várhelyi terület mintegy 75 ha nagyságú, amely területet öt, közelítőlegesen É-D-i irányú, 1250 m hosszú repülési sávval mérték fel (1. ábra). A repülési sávok között ~80 m távolság volt, mintegy 70 km/h repülési sebességgel a felmérés mindössze hét és fél percig tartott. A felmérés során az EC-135 típusú helikopter átlagosan 270 m-rel repült a terepszint felett.

A lézeres letapogatás egy Riegl LMS-Q560-as, ún. *Full-Waveform* lézerekkenner berendezéssel történt. A berendezés 45°-os pásztaszélességgel körülbelül 220 m széles sávokban tapogatta le a területet, így a sávok közötti átfedés ~63%-os volt. Egy sávon belül 18 impulzus esett 1 m²-re, amely mintegy 40 pont/m²-t jelentett, de a teljes területre vonatkoztatva, az átfedésekkel együtt 38 impulzus/m², amelyből négyzetméterenként 85 db pontot határozhattunk meg. Ezekből a pontokból átlagosan 27 terep-

¹ NyME, Erdőmérnöki Kar, Geomatikai Erdőfeltárási és Vízgazdálkodási Intézet, Földmérési és Távérzékelési Tanszék

² NyME, Erdőmérnöki Kar, Geomatikai Erdőfeltárási és Vízgazdálkodási Intézet, Földmérési és Távérzékelési Tanszék

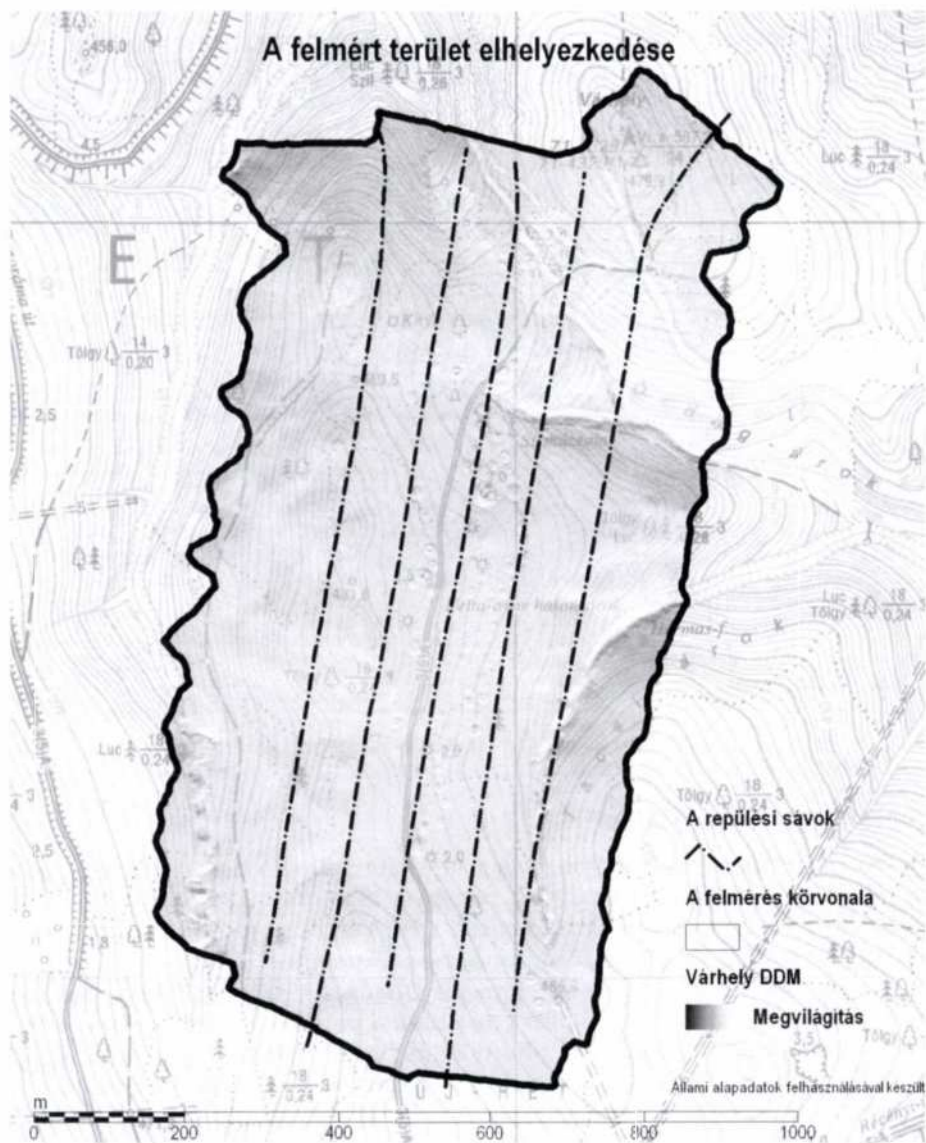
³ Odd Kft.

⁴ BEWAG Geoservice GmbH.

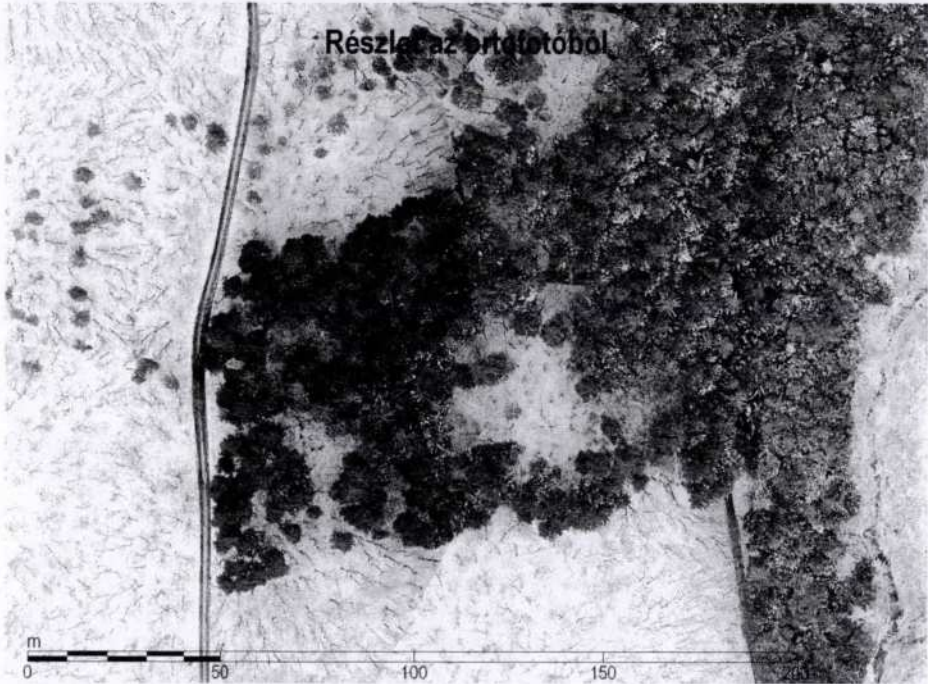
⁵ A tanulmány Házas G. és W. Trimmel 2008. November 14-én Sopronban a Várhely tanácskozáson elhangzott előadásának átdolgozott változata.

⁶ Bella Lajos: A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője. *Archeologiai Értesítő* 11 (1891), 313-320.; Erzsébet Patek: *Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron*, Mit einem Beitrag von Gy. Szádeczky-Kardoss. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 63, Mainz 1982.

pont volt négyzetméterenként. Összefoglalva tehát egy nagyon alacsony repülésű és rendkívül magas pontsűrűségű felvételtől van szó. A lézeres felméréssel párhuzamosan légi fényképek is készültek, amelyek szintén nagyon nagy felbontásúak, terepi pixelméretük 5 cm nagyságú (1. ábra).

A terület a Soproni-hegységben található, 380–490 m közötti tengerszintfeletti magasságon, szinte teljes egészében erdők borítják, jellemzően közép és idősebb korú kocsánytalan tölgyes állományok, de vannak területek, ahol jelentősebb jegenye- és lucfenyő állományok is előfordulnak (2. ábra).

2. ábra. Sopron-Várhely. Részlet az ortofotóból

A domborzatmodell előállítás

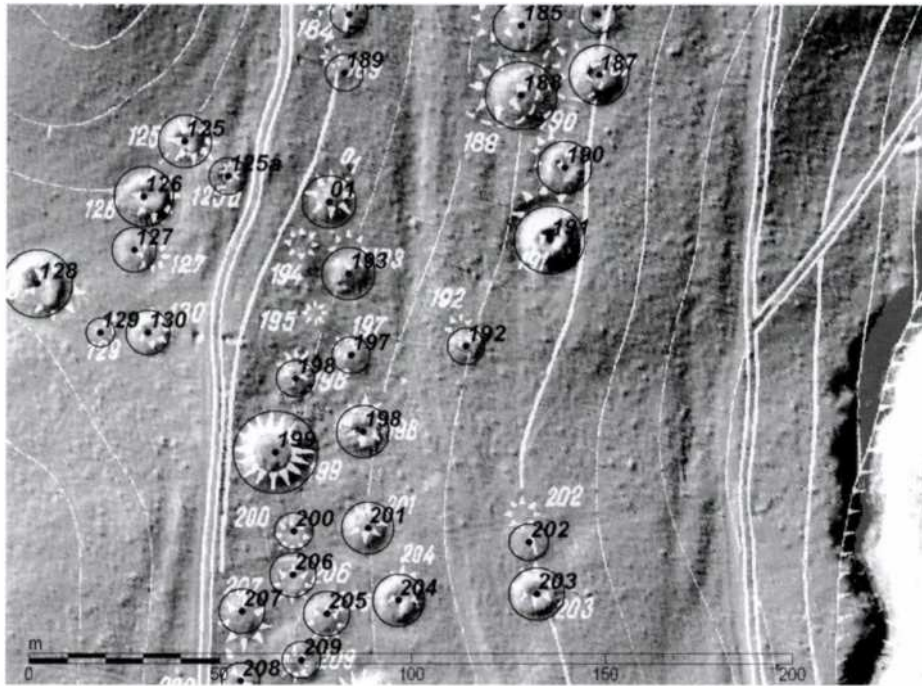
A lézeres letapogatás önmagában egy ún. háromdimenziós pontfelhőt eredményez. Ebből a pontfelhőből, amelyet a felmérést végző cég UTM vetületben állított elő, már ők is készítettek domborzatmodellt. Ők a TerraScan szoftver progresszív szabálytalan háromszögháló (TIN) –sűrítés módszerét használták ehhez.

Mivel korábbi adataink többsége Egységes Országos Vetületben (EOV) van, így – miután megkaptuk az adatokat – első feladatunk a pontok vetületi transzformációja volt. Ezt egy saját alkalmazással valósítottuk meg, amely lokális paraméterek alapján⁷ képes több millió pontot is gyorsan és megfelelő pontossággal átranzformálni.

A következő, és nagyon lényeges lépés, a pontokból kiválogatni azokat, amelyek a terepfelületről verődtek vissza. Ehhez mi a TreesVis program aktív felületek módsze-

⁷ Bányai László: Koordináta transzformáció geoid undulációk becslésével. Geomatikai Közlemények VIII., Sopron, 2005.

rét (Weinacker et al. 2004) használtuk,⁸ ennek segítségével állítottuk elő azt a digitális domborzatmodellt (DDM), amelynek részletét mutatja be a 3. ábra.

3. ábra. Sopron-Várhely. Részlet a domborzatmodellből

A domborzatmodell vizuális értelmezése valamint elemzése

Az elkészített domborzatmodell kiválóan alkalmas a vizuális interpretációra, különösen a megfelelően színskálázott és árnyalt megjelenítés esetében. Ez alapján a halomsír pontos helyzete, és méretei – úgymint átmérő, magasság, stb. – könnyen meghatározhatók.

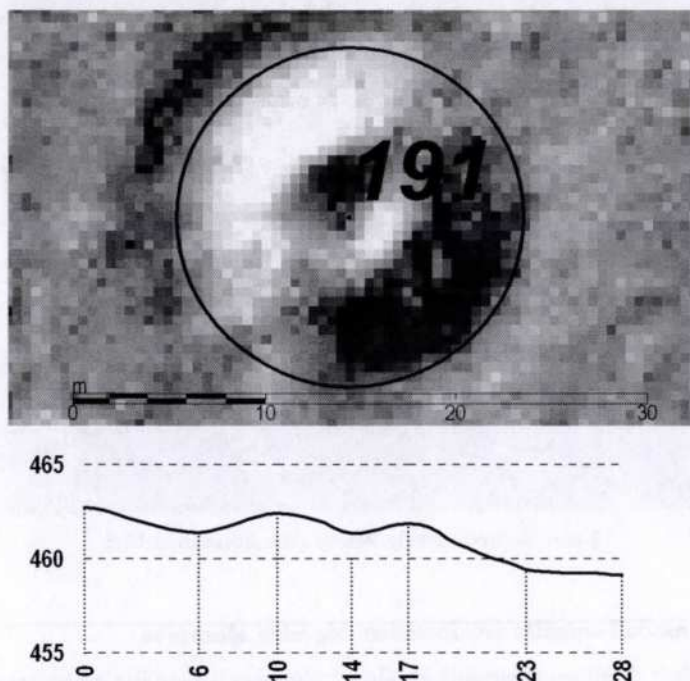
A domborzatmodell vizuális értelmezésével mintegy 150 halomsírt sikerült azonosítanunk, és ezeknek mind a – jelenlegi – vízszintes, és magassági méreteit meghatároznunk (4. ábra). A korábbi felmérésekhez viszonyítva ez nem jelent áttörést. Bella tanulmányában 148 beszámozott halmot regisztrált.⁹ Szádeczky-Kardoss Gyula térképén 160 halomsír szerepel, és a leírásban megtalálhatók a sírok Bella-féle számai is.¹⁰ Mi a Szádeczky-Kardoss-féle sírok szinte mindegyikét azonosítani tudtuk a DDM-

⁸ Weinacker, H., Koch, B., Heyder, U., Weinacker, R.: Development of filtering, segmentation and modelling modules for LIDAR and multispectral data as a fundament of an automatic forest inventory system. IASPRS 36, 2004, (8) 50-56.

⁹ Bella 1891.

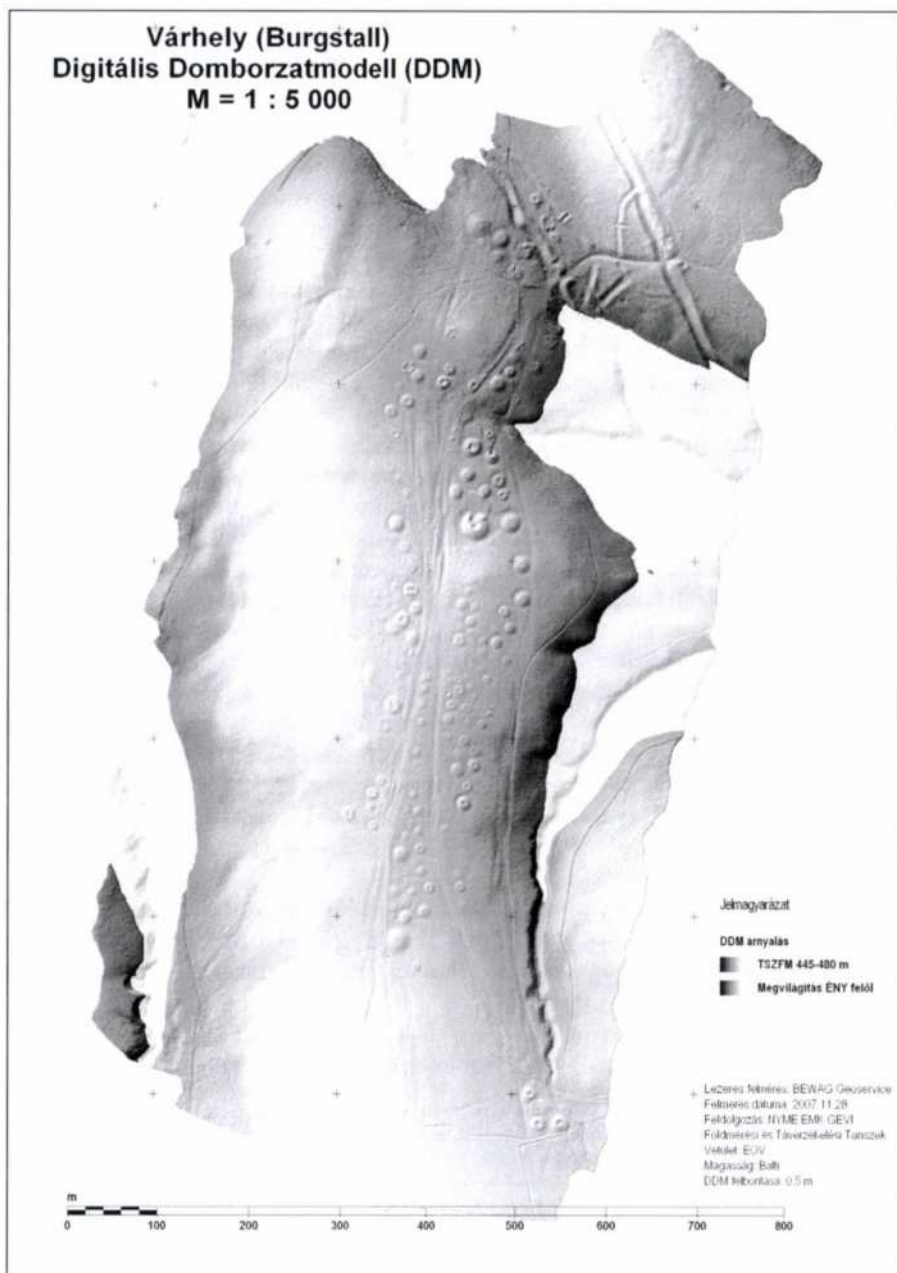
¹⁰ Patek 1982. kötetben.

en, bár egyik-másikat eléggé bizonytalanul, ilyen például az út mellett elhelyezkedő 194. és 195. sorszámú sír (lásd 3. ábra). Ugyanakkor pusztán egyetlen halomsírt sikerült nagy valószínűséggel azonosítani, amely az eddig térképeken nem szerepel, amely a többen kicsit lejjebb, az Ördög-árok mentén található (5. ábra). Jelentős viszont az eddigi sírok helyzetének pontosítása, amely során – bár Szádeczky-Kardoss elmondása szerint a halomsírok felmérése, a sáncokkal ellentétben nem geodéziai módszerekkel történt – a sírok mintegy negyedénél tapasztaltunk eltérést, de ezeknél is csak maximum 15 méternyit.

4. ábra. Sopron-Várhely. A 191. számú sír méretei és metszete

Fontos ugyanakkor, hogy a felmérés alapján az összes, általunk azonosított halomsír teljes 3D-s modellje rekonstruálható, vízszintes és magassági méretei, földtömege meghatározható. Elmondható mindez a sáncok egy részére is, bár ezekből a felmérés csak kis részt fed le (lásd 1. ábra). Ugyanakkor jelenleg feldolgozás alatt vannak olyan újabb lézeres felmérések adatai (lásd als.nyme.hu), amelyek reményeink szerint alkalmasak lesznek más területeken is (pl. a Bella Lajos és Patek E. itt idézett publikációjában említett *Neu Wiesen* területén) újabb halomsírok beazonosításához és méreteinek meghatározásához.

5. ábra. Sopron-Várhely. A teljes domborzatmodell

Idősebb Plinius *Naturalis Historia* c. művének sokat idézett részlete a Nero császár (54–68) idején szervezett borostyánkő expedícióra vonatkozó szakasz.¹ Egy római lovag vezette kereskedőcsoport Felső-Pannonia tartományi székhelyéről, Carnuntumból indulva elérte a Balti-tenger melletti Borostyán-partot, ahonnan hatalmas mennyiségű borostyánkövet szállítottak Rómába. A csapat az út hosszát is lemérte: a dunai határvonal (*limes és ripa*) védelmére épített Carnuntum és a Borostyán-part közötti távolság 600.000 római lépés volt, ami körülbelül 900 km-nek felel meg. Scarbantia, az itineráriumok szerint Carnuntumtól 38 római mérföldre feküdt (*XXXVIII milia passuum*), ami a Sopron – Petronell (Carnuntum) 56,24 km távolságnak nagyjából megfelel.² Ezt illusztrálja a soproni Fő téren, a rekonstruált Borostyánkőútba beépített tábla távolságadata: MARE SVEBICVM – SCARBANTIA, DCXXXVIII M.p.

Elvileg tehát 960–1000 kilométernyi távolságot tett volna meg az a *carruca*, a drága áruval megrakott utazókocsi, amely a baltikumi borostyánkövekkel végül is – a nemzetközi Borostyánkő Expedíció (Amber Expedition) projekt³ keretében – 2011. július 9-én megérkezett a Sopronba, a scarbantiai leleteket bemutató régészeti gyűjtemény elé (1. kép). A kocsi-másolat másfél hónapig állt Scarbantia fórumán, aminek következtében nyüzsgő étellel telt meg a 2010-től felszínen is bemutatott fórumtér. A hiteles római kocsi-másolatot a nagy-lengyelországi Kalisz városában készítették egy Németországban feltárt római kocsi alapján. Kalisz a legkorábban említett lengyel város, amelyet Kr. u. 150 körül az alexandriai földrajztudós, Klaudiosz Ptolemaiosz *Geographike Hyphegesis* c. művében *Calisia* néven tüntetett fel Magna Germania területén, a Prosna folyó völgyében. A körzetben sűrűsödő, római provinciális eredetű importtárgyak sokasága alapján a régészek feltételezik, hogy itt lehetett a Borostyánkő út egyik fontos állomása.⁴

A Borostyánkő Expedíció projekt soproni eseményeinek előkészítését már 2010-ben megkezdtük, Sopron Megyei Jogú Város és Győr-Moson-Sopron Megye Közgyűlésének pályázati támogatásával. *Május 31-én* a Scarbantia Társaság a Soproni

¹ C. Plinii Secundi: *Naturalis historia*. Liber XXXVII, XI. 45: „DC M p. fere a Carnunto Pannoniae abesse litus id Germaniae, ex quo invehitur, percognitur nuper, vivitque eques R. ad id comparandum missus ab Iuliano curante gladiatorum munus Neronis principis...” Idősebb Plinius: *Természetrész (XXXIII–XXXVII)*. Az ásványokról és a művészetekről. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2001, 314–315. Fordította Gesztelyi Tamás: 45: „A pannoniai Carnuntumtól 600 ezer lépésre van Germániának az a partvidéke, ahonnan (a borostyánkövet) szállítják. A minap vált közismertté, és még él is az a római lovag, akit beszerzésére az a Iulianus küldött ki, aki Nero császár gladiatori játékaikat rendezte...”

² Bella Lajos: Scarbantiai emlékekről. *Archeologiai Értesítő* 14, 1894, 73–76, XI; Tóth Endre – Zágorhidai Czigány Balázs: *Források Savaria történetéhez. A római kortól 1526-ig*. Szombathely 1994, 20.; A mérés pontosságára: Bécs és Gdańsk távolsága 940 km, <http://www.bernsteinstrasse.net/website.php?id=/en/amberroad/amberroad.htm>

³ Az Európai Bizottság által 50%-os anyagi támogatással megvalósított projektben Kalisz (PL), Martin (Túrócszentmárton, SK), Sopron (H), Ptuj (SI), Ljubljana (SI), Adria (I) városok vettek részt, Sopront a Scarbantia Társaság képviselte. Az 1991-ben Sopronban létrehozott Scarbantia Társaság tevékenységéről több alkalommal beszámoltunk a Soproni Szemle lapjain, ld. legutóbb Gömöri János: A Scarbantia Társaság tevékenysége (2002–2007) és a Scarbantia Emlékérem kitüntetettjei 2007-ben. *SSz.* 62 (2008), 83–93.

⁴ Tudományos vita tárgyát képezi, hogy a Lausitzi kultúra népségén belül *Calisia* a vandálok germán törzséhez kapcsolható-e, vagy esetleg délebbre, Ostrava környékére lokalizálható.

Múzeum közreműködésével „Római Limes és Scarbantia a Borostyánkő út mellett” címmel kiállítást rendezett a Fórum Múzeumban.⁵ Június 11-én e sorok írója előadást tartott Kaliszban a Borostyánkőút Sopronban feltárt szakaszairól.⁶ Július 4-én megrendeztük a III. Scarbantiai Amfiteátrumi Játékokat, ezt követte július 10-én a Kelta Ünnepek a Várhelyen a Soproni Erdők Natúrparc szervezésében. Szeptember 25-én, a római kocsi adriai fogadása alkalmából rendezett nemzetközi konferencián e sorok írója előadást tartott a scarbantiai kézművességről és a város szerepéről a római kori kereskedelemben.⁷

1. kép. A carruca Scarbantia fórumán, a scarbantiai római hagyományörzőkkel (2011. július, fotó: Gömöri J.)

2010. októberében a Scarbantia Társaság és a Soproni Múzeum városi vetélkedőt szervezett általános- és középiskolásoknak. Több mint 50 tanuló vett részt a felkészítő előadásokon, amelyeket Polgárné Pásztókai-Szeőke Judit (okt. 7: Vestis virum redit – Ruha teszi az embert); Gömöri János (okt. 9: A látható Scarbantia, tanulmányi séta); Sztrokay Adél (okt. 12: Morzsák a latin nyelvből); Kuslics Katalin (okt. 14: vezetés a

⁵ Dr. Fodor Tamás polgármester és Prof. Dr. Visy Zsolt (Pécsi Tudományegyetem) nyitották meg a kiállítást. Közreműködött a Szent Orsolya Általános Iskola és Gimnázium latinszakköre Sztrokay Adél tanárnő vezetésével. A kiállítás főszponzora a Győr Sopron Ebenfurti Vasút Zrt Igazgatósága volt.

⁶ Gömöri J.: „The excavated parts of the Amber Road in Sopron”. International Scientific Conference „Kalisia on the Amber Road”.

⁷ Gömöri J.: „Some Remains of the Handicraft-Industry in Scarbantia. Commercial connections on the Amber Road”. Convegno „La via dell’Ambra”, Comune di Adria.

régészeti kiállításban), tartottak. A több fordulás vetélkedő (okt. 15., okt. 21.) zsűrije: Sztróckay Adél tanárnő, mint elnök, Roskó Mária tanárnő és P. Szeőke Judit régész, mint tagok, illetve Kuslics Katalin moderátor voltak. Az eredmények a Scarbantia Régészeti Park (SRP) honlapján olvashatók (<http://sites.google.com/site/scarbantiaarcheopark/>). Külön ki kell emelni, hogy az általános iskolák versenyének három első helyezett csapata a Berzsényi Dániel Evangélikus Líceumból érkezett, felkészítőjük Bősze Veronika tanárnő. A középiskolás 1. helyezett csapat⁸ is a Berzsényi Líceumot képviselte. Az első három helyezett csapat tagjait és tanárait a Scarbantia Társaság október 23-án emlékezetes carnuntumi autóbusz-kirándulással jutalmazta.

2011-ben a Scarbantia Régészeti Park Alapítvány és az Európai Bizottság 50–50% arányban biztosította a szükséges összeg egy részét a Borostyán Expedíció soproni rendezvényeinek megvalósításához. A másik – legalább ilyen jelentős, nem finansziális – támogatási részt a szponzorok és társadalmi segítők, városzerető, önzetlen hozzáállása jelentette. A Scarbantia Társaság fő partnerei a szervezésben a Soproni Múzeum és a ProKultúra Nonprofit Kft., pontosabban két kiváló, lelkes rendezvényszervező Kuslics Katalin és Kardos Edina voltak. A Fabricius-házi állandó régészeti kiállítás római borostyántermében kaptak helyet a Lengyel Tudományos Akadémia varsói Föld Múzeumának borostyánfaragványai, Dr. Katarzyna Kwiatkowska régész rendezésében. Július 9-én egy másik kiállítás is megnyílt – a Liszt Ferenc Kulturális Központ aulájában – Markus Zohner⁹ svájci (Lugano) Borostyánkőút-utazó fotóiból, ezt a poszterkiállítást az alsó-ausztriai Weinviertel (Poysdorf) központú „Österreichische Bernsteinstrasse” Egyesület díjmentesen kölcsönözte Sopronnak. A kiállítás megnyitóján Sass László, a Kulturális Bizottság elnöke adta át a Scarbantia Emlékérmét Markus Zohnernek, aki könyvében részletesen ismertette Sopron régészeti-turisztikai vonzerejét.

2011. július 10-én Sopron m. j. város polgármestere, Dr. Fodor Tamás Scarbantia rekonstruált fórumán fogadta a római kocsit, amelyet azután a Vadon Lovas klubtól érkezett szép lovakkal a lovas klub lovászai biztonságosan kivontatattak az Amfiteátrumra. A kocsit savariai, brigetioi és scarbantiai római hagyományőrök, scarbantiai szenátorok bíbortógás csapata, scarbantiai hölgyek szép koszorúja, a rómaiiasított Brass Brothers rézfúvósok és a harkai Kurszán Kende lovasíjász-csapat kísérte. A lovasíjászok nevében Czanik Csaba Árpád, a csapat vezetője az Amfiteátrumi Játékok megnyitása előtt vette át a Scarbantia Társaság elnökétől a Scarbantia Emlékérmét, köszönetül azért, hogy évek óta díjazás nélkül lépnek fel az amfiteátrumi játékokon, támogatva nem csak a Scarbantia Régészeti Park rendezvényeit, hanem terjesztve a test és lélek edzésének nemes hazai hagyományait, a magyar harcművészeti ismereteket. Ebben az évben a Kelta Ünnepe is ugyanezen a napon, az amfiteátrumban rendezte meg a Soproni Erdők Natúrpark, így egy helyszínre koncentrálhattuk a több jeles külföldi személyiséget is vonzó eseménysort.

⁸ Csapattagok: Németh Gergő, Kozma Boglárka, Krutzer Helga. Felkészítő tanár: Kaposi László.

⁹ Markus Zohner: Die Wiederentdeckung der Bernsteinstrasse: Zu Fuss von Venedig nach Sankt Petersburg. Eine 4.000 Kilometer lange Wanderung durch zwölf Länder im Herzen Europas.

A Scarbantia Társaság vezetősége – Fabiánkovits Ferenc, Horváth Zsolt, Kocsi János, Krisch András, Soproni Géza és e sorok írója – a fent említett közreműködők és szponzorok mellett köszönetét fejezi ki az alábbi intézményeknek, cégeknek és személyeknek, akiknek a közreműködése nélkül a – városunk turisztikai vonzerejét növelő – nemzetközi Borostyánkő Expedíció eseményei 2011-ben nem valósulhattak volna meg Sopronban:

Média-partnereink a Pulzus TV, a Sopron TV, a Corvinus Rádió és a Kisalföld voltak. Riportjaikból DVD-összeállítással dokumentáljuk az eseményeket. Az eseményre a SRP helyszíneit a Sopron Holding különös gondossággal tette rendbe, a Tanulmányi Erdőgazdaság Zrt. pedig a várasi római borostyánkőútra állított új információs táblát a SRP-al együttműködésben. A Hotel Pannónia igazgatósága, illetve Sopron Város Vendégháza díjmentesen biztosított szállást külföldi vendégeinknek. A kiállítások munkálatainál a ProKultura munkatársai és a Soproni Múzeumból Kuslits Katalin, Kollerits Beáta, Borsodi-Nagy Árpád működtek közre. A megnyitón elhangzott és nagy sikert aratott Dr. Csoba Sándor és Varga Gábor zeneműve: „Scarbantia említése idősebb Plinius által”.

A római kocsi Scarbantia Szépét szállította a fórumtól az amfiteátrumig, a díszmenetet forgalmilag a Soproni Polgárőr Egyesület tagjai biztosították, a vontatás biztonságát Vadon László munkatársainak köszönhetjük. A *carruca* védőépületét Milan Nemcek vezetésével öt túrócszenmártoni önkéntes, a Nemes Hangtechnika három segítő munkatársa és a Scarbantia Társaság három tagja építette fel. A Scarbantia-tagok közül külön köszönet illeti Laborczy Gábort az építmény folyamatos javításáért is, illetve Laborczy Pétert a Cohors Scar(b)a(n)t(i)ensis egység megszervezéséért és irányításáért, Laborczy Zsanettet és Laborczy Sárát az esemény szervezésében való részvételért. A Scardobona Consulting Kft.-nek szakmai tanácsait, Molnár Rolandnak a projektben végzett munkáját köszönjük.

Köszönet illeti továbbá a római legiós páncélt, illetve tógát, vagy tunikát öltött urakat és hölgyeket, akik részvételükkel lelkesen bizonyították, hogy a tőlünk északra fekvő Carnuntum, és a tőlünk délre fekvő Savaria között létezett még egy fontos és szép kis római város – Scarbantia, amelyről a régészeti kutatások eredményeként mind többet tudunk, és ezt a tudást meg kell osztani és vonzerővé, turisztikai vonzerővé kell tenni. A „Borostyánkő Expedíció” projekt révén írások jelentek meg Sopronról-Scarbantiaról a fent említett lengyelországi, szlovákiai, szlovéniai, ausztriai, svájci és olasz városok sajtójában is.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

LYUBLJANOVICS KYRA

Gömöri János – Kőrösi Andrea
(szerk.): Csont és bőr. Az állati
eredetű nyersanyagok
feldolgozásának története
Budapest, 2010.

A Magyar Tudományos Akadémia Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottsága, a Kézművesipar-történeti Munkabizottsággal karöltve 2004 óta szervez a történeti-régészeti korok nyersanyagaival, azok megmunkálásával és felhasználásával kapcsolatos tematikus konferenciákat. Ezek az összejöveteleken az előző években az egyes szakterületek kutatói a föld, agyag, fa és fémek felhasználási és megmunkálási módjait tárgyalták. 2009-ben került sor a csont- és bőripar történetét, régészetét, néprajzát megvitató két napos konferenciára, amely a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban kapott helyet. Ennek a tudományos összejövételnek a hozadéka a *Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza* című tanulmánykötet, melyben a konferencia előadói munkájukat, kutatásaik eredményét részletesen ismertetik. A projektnek több soproni vonatkozása is van; az előző konferenciák egyikét is Sopronban rendezték (2005-ben), jelen kötet az MTA VEAB Soproni Tudós Társaságának gondozásában jelent meg, sajtó alá rendezéséhez és kiadásához pedig a Scarbantia Régészeti Park Alapítvány is hozzájárult. A kötet egyik szerkesztője Gömöri János régész, a Régészeti park Fórum Múzeumának vezetője, aki az MTA VEAB tudományos munkájában is vezető szerepet játszott az elmúlt évtizedben.

A témából és a kötet jellegéből adódóan a tanulmányok a régészet, a történelem és a néprajz részterületeinek igen széles spektrumát fedik le: a tímármesterség történetétől és régészeti emlékeitől kezdve a csontfaragás kísérleti régészeti kutatásán át a nyersanyagok biológiai adottságainak tárgyalásáig vagy a szőrmekereskedelem írásos forrásainak bemutatásáig terjed a paletta. Ennek megfelelően a tanulmányok mind földrajzilag (a Kárpát-medencén belül), mind kronológiailag igen eltérő témákból merítenek. A tematikus sokféleség egyben módszertani és megközelítésbeli változatosságot is jelent, s ebből adódik a kötet legnagyobb erénye, a lehetséges kutatási irányok sokrétű bemutatása. A tanulmányok sok esetben a felvonultatott tudományágaknak is csupán egy-egy részterületére fókuszálnak, így ebből adódóan természetes, hogy a kötet nem vállalkozhatott a téma teljes körű feldolgozására. Mivel azonban magyar nyelven ehhez hasonló gyűjteményes kötet vagy a témával foglalkozó összefoglaló monográfia egyelőre nem látott napvilágot, a kötet hiánypótló keresztmetszetet ad a témával foglalkozó szakemberek munkájáról, miközben bemutatja a Kárpát-medence anyagának gazdagságát és felvillantja a téma további kutatásában rejlő lehetőségeket. Öröndetes, hogy a tanulmányok többsége az elmúlt 10 év eddig

közöletlen kutatásaiból merít, és a kötetben olyan fiatal szakemberek is publikációs lehetőséghez jutottak, akiknek munkájával a hazai közönség még csak kevéssé ismerkedhetett meg.

A kötet, bár a tanulmányok nem rendeződnek nagyobb fejezetekbe, tematikailag három nagyobb alegységre bontható. Az elméleti, metodológiai tanulmányok mellett a kötet első felében a csontfeldolgozás régészeti kutatásával foglalkozó, második részében pedig a bőripar történetének aspektusaira fókuszáló cikkek alkotják a munka gerincét. Mind a csontfeldolgozást bemutató blokk, mind a bőr- és szőrmeipar történetét tárgyaló nagyobb alegység időrendi sorba rendszerezi a tanulmányokat, vagyis a kronológia a kötet közepén újrakezdődik. A tanulmányok elrendezése így első pillantásra nem következetes; az egyszerűbb áttekinthetőség érdekében érdemes lett volna nagyobb, tematikus fejezetekbe rendezni a cikkeket. A kötetben publikált eredmények szélesebb körű népszerűsítését segíti, hogy minden munkához angol nyelvű összegzés is tartozik (ez alól az egyetlen kivétel Alice Choyke cikke, amely teljes terjedelmében angol nyelven jelent meg, magyar összefoglalóval).

Az első blokkban néhány általános bevezető ill. módszertani jellegű tanulmányt találunk. *Faragó Sándor* – aki a soproni közönség előtt bizonyára jól ismert, hiszen a Nyugat-Magyarországi Egyetem Vadgazdálkodási és Gerinces Állattani Intézetének igazgatója – bevezető írásában a vadászó életformát folytató korai ember és a vad közötti kölcsönhatást, a vadászathoz kapcsolódó szervezési feladatok kulturális evolúciós jelentőségét tárgyalja. A vadászat melléktermékeiben, az elejtett vad mint nyersanyag hasznosításában találjuk meg a kézművesség, így a csont- és bőrfeldolgozás legkorábbi gyökereit. Faragó felvet néhány módszertani problémát a vadászott és háziastított állatok gazdasági szerepének megítélésével kapcsolatban, és röviden felvázol néhány alapvető tendenciát a vadászat szerepének történeti alakulásáról; részletes elemzésre a tanulmány kínálta terjedelemben nyilván nem volt lehetőség, de a cél nem is ez, hanem a problémakör tágabb történeti kontextusba helyezése, a csont- és bőripar kezdeteinek felvázolása volt.

A következő, kifejezetten módszertani jellegű értekezésekben az állati nyersanyagok régészeti értékelésének néhány problémáját járja körül a kötet. *Alice Choyke*, a csontmégmunkálás régészeti állattani megközelítésének egyik hazánkban élő, nemzetközi viszonylatban is igen elismert kutatója az ásatásokon előkerült csonteszközök értelmezésének fő problémáit vázolja, számba véve a mintavétel megbízhatóságából, a nyersanyag megválasztásából, a megmunkálás nyomainak felismeréséből fakadó főbb kérdéseket, az elmúlt 30 év kutatását foglalva össze. Tanulmányának fő tanulsága, amelyet a kötet esettanulmányainak olvasásakor is érdemes észben tartani, hogy az állati nyersanyag megmunkálása komplex folyamat, amit számos tényező befolyásol, és elválaszthatatlan az adott társadalmi kontextustól: éppúgy szerepet játszik benne az adott régióra jellemző tradíció, mint a technológiai feltételek, egyes technikák és tárgytipusok presztízse, a piaci igények, a nyersanyag fizikai adottságai vagy az adott állatfajjal kapcsolatos képzetátsítások, szimbolikus jelentéstartalmak. A tanulmány így a kötet többi régészeti vonatkozású cikkéhez is egyfajta bevezetőként, alapvetésként szolgál.

Csippán Péter szintén egy fontos módszertani kérdést, a nyersanyagokat feldolgozó műhelyek régészeti azonosításának problémáját járja körbe. A csont- és bőrfeldolgozás műhelyei sok tekintetben különlegeseek, és a más műhelyekre alkalmazott kritériumok nem feltétlenül állják meg a helyüket az azonosításuk során. A nyersanyag, késztermék és műhelyhulladék a régészeti leletképződés folyamán ugyanis akár teljesen megsemmisülhet (mint például egy tímárműhely esetében); speciális szerszámokra és munkaeszközökre, melyek a beazonosítást megkönnyítenék, a mestereknek nem minden esetben volt szüksége, sőt néha még műhely helyiség sem volt szükséges az adott gazdasági tevékenységhez, így gyakran csupán közvetett leletekből tudunk következtetni egy műhely meglétére. (Ezzel a tanulmánnyal a kötet későbbi cikkei is sok esetben összecsengenek; egy tímárműhely régészeti azonosításának folyamatát írja le igen szemléletesen Bartosiewicz László és Petényi Sándor közös cikke, míg a kovácműhelyek régészeti emlékeivel és azonosításának lehetőségeivel két tanulmány is foglalkozik.) Csippán külön kitér a mészárszékek mint speciális feldolgozó műhelyek tárgyalására is.

Daróczy-Szabó Márta és Tóth Zsuzsanna két cikke a csonteszközök kísérleti régészeti vizsgálatával, közelebről a csonteszközökön fellelhető kopásnyomok elemzésével (tracéologie, traszeológia) foglalkozik. Mindkét fiatal szakember Franciaországban végzett kísérleteinek eredményeit ismerteti, mely során a szerzők rekonstruált őskori módszerekkel maguk által készített csonteszközöket próbálták a hagyományosan az adott tárgytipusnak megfeleltetett feladatra használni, és a megfigyelt kopásnyomokat régészeti megfigyelésekkel összevetni. A csonteszközök ilyen típusú mikroszkópos vizsgálata nyugat-európai viszonylatban is új részterületnek számít, magyarul pedig még alig olvasható valami a témában. A traszeológia vizsgálati módszere jóval egzaktabb a gyakran szubjektív tipológiánál és morfológiánál, így kiváló kiegészítője lehet az utóbbi két elemzésmódnak. Igen hasznos Tóth Zsuzsanna cikkének elméleti illetve módszertani kitérője, melyben a kísérleti protokoll megtervezése, a dokumentáció és az értelmezés menetét foglalja össze röviden.

Hasonló kopásnyom-elemzési vizsgálatokat folytatott Bácskay Erzsébet is, aki Csongrádi Balogh Évával közösen publikált cikkében a csont- és bőrfeldolgozás munkafolyamatainak pattintott kőeszközökön kimutatható nyomait tárgyalja, több, az őskőkortól a bronzkorig datálható lelőhely anyagának feldolgozásával. A szerzők sorra veszik és leírják a bőrmegmunkálás során keletkezett használati kopásnyomok típusait és az eszközök használatának rekonstruálható, jellegzetes módjait, illetve az értelmezés korlátait. (Érdemes megjegyezni, hogy Bácskay Erzsébet azóta új publikációban is ismertette neolitik, mezolitik és paleolitik lelőhelyeken tett megfigyeléseit.)

Egy kronológiai rendet követő, főleg esettanulmányokat felvonultató, csonteszközök vizsgálatával foglalkozó blokkot nyit meg T. Dobosi Viola őskörről írott tanulmánya, melyben a neves kutató az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásáról adatot szolgáltató legfontosabb lelőhelyek és leletek összegző áttekintését adja némi kutatástörténeti háttérrel. Bár ebben a korszakban a megmunkált csontok száma elenyésző, és úgy tűnik, ezt a nyersanyagtypust nem használták ki teljesen, ám feldolgozásának és megmunkálásának módja a későbbi régészeti korok kézműiparos gyakorlatának gyökere, s így különös figyelmet érdemel. A csontból munkaeszközök,

fegyverek, hangszerek, a mobil művészet tárgyai készültek, de ugyanekkor építő- és tüzelőanyagként is szolgált az őskőkor embere számára. Külön érdekesség, hogy az ebből a korból származó csonteszközök megmunkálási módja alig különbözött a pattintott kőeszközök kialakításának metódusától (pattintás, szilánkolás, csiszolás).

A csonteszközökkel kapcsolatos esettanulmányok sorában *Kustár Rozália* és *Tugya Beáta* cikke az első, akik a késő bronzkor egyik jellegzetes típus tárgyáról, az ún. csontkorcsolyáról közölnek rövid elemzést. A két szerző néhány, eddig közöletlen leleten keresztül mutat rá az ebbe a kategóriába pusztá morfológiai hasonlóságok miatt sorolt tárgyak különbözőségeire. Bár a tárgy típus egyféle funkciója (mint csontkorcsolya vagy szántalp, ironga) néprajzi adatok alapján azonosítható, többféle használati mód is felvetődik. (Ezt a problémakört járja kicsit körbe ugyanebben a kötetben *Kőrösi Andrea* cikke is, aki szarmata csontkorcsolyák értelmezését adja.)

A következő két tanulmány a tiszaroffi víztározó gátjának építése során előkerült nagyszámú régészeti lelőhelyek anyagából merít. *Bárány Annamária* és *Hajnal Zsuzsanna* adatközlő cikke egy koraközépkori gepida agancsfeldolgozó műhelyet, illetve szarmata és gepida objektumokban talált csontfésűket mutat be. A meglepően nagyszámú (55 db) előkerült fésűről a szerzők a tipológián túl mérettáblázatot is közölnek.

Ugyanennek a földrajzi régióknak egy leletéről ír *Molnár Erzsébet*. A tanulmánya témájául választott, darucsontból készült kettős avar csontsíp a tárgy típusra jellemzőtől eltérően nem sírból, hanem településről került elő. Ezt a tárgy típusát eddig csak avar lelőhelyekről ismerjük. Molnár a tárgyleírás után röviden áttekinti a téma kutatástörténetét, az eddig előkerült leleteket, és említést tesz a kapcsolódó írásos forrásokról is.

Kőrösi Andrea, a Mezőgazdasági Múzeum archeozoológusa, a kötet egyik szerkesztője egy lelőhely szarmata és avar csonteszközeit vizsgálja, közel 250 leletet. A csontsimítók, kaparók, spatulák, árák, vésők leírása mellett – *Kustár* és *Tugya* cikkéhez hasonlóan – *Kőrösi* is kitér az ún. csontkorcsolyák tárgyalására. Ezt a tárgy típusát – főként *Herman Ottó* néprajzi megfigyeléseinek nyomán – sokáig korcsolyaként határozták meg, és a típus neve így gyűjtőfogalommá vált, amely azonban csupán tipológiai, de nem funkcióbeli azonosságot takar. Bár a nemzetközi szakirodalomban a tárgy típus valódi használati módjairól szóló vita egészen az 1970-es évekig nyúlik vissza, a magyar terminológia még mindig hiányos. *Kőrösi* néhány elnevezésbeli javaslattal egészíti ki a tárgyak tipológiai vizsgálatát.

Egy igen érdekes, a szakirodalomban is némileg elhanyagolt tárgy típusal, a csontüllőkkel foglalkozik *Gál Erika*, *Kovács Eszter*, *Kovács István* és *Zimborán Gábor* közös cikke. Ez a tárgy típus ritka, de általában könnyen beazonosítható; magyar viszonylatban csak középkori kontextusból ismert. Tipikusan fémsarlók fogzásakor használták, a csontleletek a sarlók fémfogainak lenyomatát őrzik, így közvetve kovácsműhely jelenlétére illetve mezőgazdasági munkák végzésére is bizonyítékként szolgálhatnak. A szerzők az összes, 10–13. századra datált magyarországi leletet röviden áttekintik, és a cikk végén leletkatasztert közölnek a Cegléd-Fertály földek lelőhely kovácsműhelyében talált, eddig publikálatlan üllőkről.

Szintén egy kovácsműhely régészeti állattani bizonyítékaival foglalkozik *Kvassay Judit* és *Vörös István* cikke. Kolon Árpád-kori településén egy műhely hulladékával

töltődött fel egy használaton kívüli kút, melynek állatcsont anyaga közvetett bizonyítékként szolgált a műhely létezésére. A teljesen atipikus eloszlást mutató csontanyagban talált nagyszámú kecskeszarv valószínűleg a tűzhely fűtéséhez használt szarureszeléssel hozható kapcsolatba.

Magyar Kálmán egy kisebb régió, a Dél-Balaton középkori, templom körüli temetőiből előkerült, csont- és bőriparral összefüggésbe hozható leletekről ad áttekintést. Mindössze öt lelőhelyen maradt csak meg értékelhető csontlelet illetve bőrmellékletre utaló nyom. A tárgyak típusukat és technikai kifinomultságukat tekintve is igen változatosak: egyes darabok házilag készültek, mások elkészítéséhez komoly szaktudásra volt szükség. A szerző külön foglalkozik a csontosövek valamint csontöv tartozékok vizsgálatával.

Nagy Györgyi összefoglalója az elefántcsont mint nyersanyag biológiai és morfológiai jellemzőit, felhasználási módjait, a beszerzésével kapcsolatos kereskedelmi utakat és az anyaghoz kötődő szimbolikus elképzeléseket tekinti át. Tágabb értelemben az elefántcsont-művesség emlékei közé sorolhatók a rozsmár- és vízilóagyardból illetve cethal fogából készített tárgyak is. Ez a tanulmány egy kicsit kilóg a kronológiai sorból, talán szerencsésebb lett volna a nyersanyagokkal foglalkozó általános illetve módszertani tanulmányok közé illeszteni.

A bőripár történetéhez kapcsolódó blokk első cikkét *Kocsis László* jegyzi, aki a római hadsereg állati nyersanyag-felhasználásáról ír röviden. A hadseregnek saját, hadiellátásra berendezkedett műhelyei voltak, amelyek a táboron belül gondoskodtak a katonai felszerelés karbantartásáról és önálló utánpótlásáról; később a táborok mellett kialakuló katonai települések (*canabae*-k és *vicusok*) adtak helyet a katonákat kiszolgáló kézműveseknek. Bár a csontművességről sokat tudunk, a bőrfeldolgozás rekonstrukciója nehezebb, hiszen a bőr csak bizonyos környezeti feltételek mellett marad meg, és így a késztermékek teljes csoportja hiányzik a régészeti leletanyagból. Kárpát-medencei viszonylatban nagyon kevés az értékelhető lelet, így *Kocsis* hat nyugat-európai (svájci, német és holland) lelőhely bőrléleteinek tárgyalásán keresztül mutatja be a problémakört.

Szintén a római kori bőrművesség témakörébe tartozik *Pászttócai-Szeőke Judit* tanulmánya, amely egy ismert tárgytypus írásos források alapján történő beazonosításának problémáját járja körbe. A szerző a régészeti kontextusból ismert, általában egyiptomi eredetűnek tartott parafa talpbetétű papucsot azonosítja a forrásokban *taurinae*-nek nevezett lábbelivel, a név új etimológiai magyarázatát kínálva.

Vörös István (a kötetben második) tanulmánya az Árpád-kori prémkereskedelem és szörmfelhasználás forrásait veszi sorra, nagyszámú okleveles adatot gyűjtve össze. A prémekeket viszonylag sok helyen említik a források, de a feldolgozásuk gyakorlatára vonatkozó írásos adat alig áll rendelkezésre. *Vörös* számba veszi, milyen fajok fordulnak elő a kereskedelemben ill. egyházi adományként, és külön tárgyalja a nyulaskerteket illetve a prémvadászattal, prémkereskedelemmel összefüggő foglalkozásokra utaló forrásanyagot.

B. Perjés Judit a budai Várból származó Szent György téri kútleletek kapcsán vizsgálja a középkori bőr lábbelik restaurálásának, konzerválásának folyamatát, részletesen leírva a tárolás, tisztítás, tartósítás módját. A kútból előkerült mintegy 30 cipő közel

azonos módszerrel készült és a 14. századra datálható. A tanulmány röviden kitér a leletekből leszűrhető készítéstechnikai tanulságokra és a lábbelik készítésének rekonstruálható módjára.

Érdekes helytörténeti adalékokkal szolgál Gömöri Jánosnak két, a 80-as években feltárt késő középkori soproni tímárműhely kapcsán írt tanulmánya. Bevezetésképpen rövid áttekintést ad a helyi múzeum gyűjteményében őrzött megmunkált csontleletekről, a csont- és bőrművesség emlékeiről, összegyűjtve az idevágó történeti adatokat, írott forrásokat. Érdekes, hogy a tímárokról, vargákról, szűcsökről sokkal több említés esik a forrásanyagban, mint a csontművességről; régészeti szempontból viszont éppen fordított a helyzet, a bőrművesség emlékei vannak kisebbségben. A tanulmány legérdekeesebb kérdésköre, hogy mely ismert házhelyeket lehet tímárokhöz, szűcsökhöz, irhagyártókhoz kötni, illetve hogyan lehet a régészeti leletanyagban beazonosítani azokat a műhelyeket, melyek létezéséről az írásos források tudósítanak. Az Új utca – Szent György utca sarkán, illetve a Szent György utcában feltárt két műhely beazonosítását az írott források lehetővé tették, még ha az előbbi lelőhely összekapcsolása Balassi tímár 16. századi tevékenységével nem is egyértelmű. A régészeti és írott források megfeleltetésének nehézségei, illetve az írott forrásanyag gazdagsága ráirányítja a figyelmet egy korabeli dokumentumokra támaszkodó adatbázis létrehozásának fontosságára, ami leletmentő feltárások során információt adna a régésznek a lelőhelyre nagy valószínűséggel lokalizálható műhelyek létezéséről, hogy így a feltárás célzottabb legyen illetve az adatgyűjtés kellő körültekintéssel történhessen.

A kötet többi tanulmánya már az újkor és a modern kor bőrművességével foglalkozik. *Ringer István, Bartosiewicz László, Gál-Mlakár Zsófia, Horváth Antónia, Kissné Bendefy Márta és Kováts István* közös tanulmánya egy 17. századi sárospataki bőrfeldolgozó műhely anyagát mutatja be. Az iszapos, nedves közegnek köszönhetően mind a bőrleletek, mind a bőrmegmunkálás eszközei meglepően jó állapotban maradtak fenn, különleges alkalmat teremtve a régészeknek a műhelyben folyó munkák rekonstruálásához. Bár teljes lábbeli nem került elő, csupán több száz töredékes darab, ezek nagy részét azonban lábbeli típusra is be lehetett azonosítani, így a lelőhely viselettörténeti adalékokat is szolgáltatott. A fémmaradványokról, a műhelyben használt szerszámokról és a műhely állatcsont anyagáról (melyben egyszer használatos, ad hoc eszközök is előkerültek) külön alfejezet tudósít.

Petényi Sándor és Bartosiewicz László közös tanulmánya módszertanilag igen tanulságos példáját adja az általános régészeti és a biorégészeti megfigyelések kombinációjában rejlő értelmezési lehetőségeknek. A cikk témájául szolgáló 18. századi nemesi udvarház kovácsműhelye ugyan nem került elő a feltárás során (nem is biztos, hogy szükség volt külön épületre a mesterség folytatásához), de a tevékenységére vonatkozó közvetett bizonyítékok egybecsengenek. A környezetrégészeti adatok és az atipikus eloszlású állattani leletek elemzése, és ezen keresztül egy tímárműhely meglétének feltételezése lehetővé tette olyan iparrégészeti objektumok azonosítását, amelyek értelmezése egyébként nehézségekbe ütközött. A cikk külön tárgyalja a tímárok tevékenységének közvetett, régészeti állattani lecsapódását és az ilyen leletek azonosítási, értékelési lehetőségeit.

A kötet utolsó cikkei a 18–20. században lezajlott mélyreható gazdasági változások hatását, a bőripar átalakulását vizsgálják. A modern kori esettanulmányok szerzőinek néhány esetben a személyes megfigyelés és az iparág még élő képviselőinek elbeszélése is értékes forrásanyagot nyújtott a munka menetével, szervezésével kapcsolatban. *Szulovszky János* a dualizmus korának piaci átalakulását, a gyáripar és a nagykereskedések megjelenésének következményeit, a kisipar és nagyipar kibontakozó konfliktusát vázolja röviden. *Gál Éva* helytörténeti példán, két pécsi tímárcsalád során keresztül mutatja be az iparág átformálódását. Lehetősége volt személyesen is megfigyelni a tímárházak struktúráját, elrendezésbeli sajátosságait; az egyik, különösen jól dokumentált pécsi tímárházról régészetileg is feltárták. Pécs példája azért sajátos, mert a városnak nincs központi folyója, így az igen nagy vízigényű tímárműhelyek egy patak melletti „ipari negyedben” koncentrálódtak.

Fodor Péter a Csongrád megyei szücs céhek modern kori történetéhez gyűjtött össze néhány néprajzi, iparművészeti adatot. *Szücs Judit* egy alföldi kisváros szücsiparának 20. századi változásait tárgyalja, Gálhoz hasonlóan két család ill. két műhely példáján keresztül, a század első illetve második feléből, igen gazdag recens anyagot vonultatva fel. Bár az általános tendencia a kisipar és a mesterek lassú eltűnése, mégis úgy tűnik, hogy az iparosodás és a gyárak megjelenése nem mindig volt romboló hatású, hiszen a gyárak munkalehetőséget jelentettek az egyébként kereset nélkül maradt mestereknek. A két pécsi család tímárműhelye jól működő nagyvállalkozássá nőtte ki magát a 20. század első felére, a Szücs Judit által bemutatott családok pedig egészen napjainkig megőrizték az eredeti foglalkozást.

A kötet záró tanulmánya ismét soproni helytörténeti érdekesség; *Domonkos Ottó* a helyi csont- és bőrművesség néhány középkori és kora újkori tárgyi emlékét mutatja be, illetve röviden kitér a helyi fésűsök, csizmadiák, tímárok, kefekötők, szőrkereskedők történetére, írásos adataira. A 14. századi kecskés címerű tornapajzs bőrszobrászati különlegesség, amely Közép-Európában egyedülálló lelet; a Ferences templomban („Kecske-templom”) őrzött tárgy inkább reprezentációs célokat szolgálhatott. A Soproni Múzeum Néprajzi Gyűjteményét gazdagítja az ún. kurírcsizma, amely egy 16–17. századi lovas futár viseletének része lehetett. A Múzeumban őrzött szép kivitelezésű, hímzett bőrovek azonban nem a magyar, hanem valószínűleg a tiroli viselet emlékei. A Sopronra vonatkozó írott források gazdagságát illusztrálja, hogy a hagyatéki leltárakban számos részletes utalást találunk a csont- és bőrművesség termékeire.

A kötetben sajnos maradt néhány zavaró elütés, nyomdahiba, és a lábjegyzetek hivatkozásai nem mindenhol egységesek. Néhány esetben a hasonló tematikájú tanulmányokban érezhető némi redundancia, amit talán ki lehetett volna küszöbölni a szerzők közötti egyeztetéssel, ám tudjuk, a gyakorlatban ez nem mindig megvalósítható. A kötet jellegéből adódó egyenetlenségek ellenére a könyv átfogó képet ad a csont- és bőrművesség gyakorlatának történeti alakulásáról és a problematika kutatásának főbb irányairól, módszereiről. Elsősorban szakmabeli (régész, történész, etnográfus) közönség forgathatja haszonnal, de a téma iránt érdeklődő laikus is sok érdekességet, helytörténeti, néprajzi adalékot talál olvasás közben.

A közgyűlés napirendje:

1. Az elnökség beszámolója a 2011. évben végzett munkáról.
2. A Felügyelő Bizottság beszámolója.
- 3 A közhasznúsági jelentés elfogadása.
4. Vezető tisztségviselők (elnökség) megválasztása.
4. A 2012. évi programterv.
5. Egyebek.

Az elnökség beszámolója a 2011. évben végzett munkáról

A 2011. évben megtartottuk a törvényesen előírt elnökségi üléseket, melyeken kitérünk az elmúlt évi közgyűlésen felmerült problémák megoldására, valamint az éves rendezvények megszervezésére.

- Thirring Gusztáv (1861–1931), Sopron díszpolgára születésének 150. évfordulójára ünnepségeket szerveztünk. Kamara-kiállítást rendeztünk és a Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársasággal közösen emléktábláját, sírját megkoszorúztuk (március 31., április 1.).
- A Kulturális Örökség Napjai keretében „Hetvenöt éves a Károly-magaslati ki-látó” címmel ünnepséget rendeztünk, több mint 200 résztvevővel, melyen jelentős közéleti személyiségek is részt vettek (szeptember 17.).
- Lovag Kómáli Flandorffer Ignác születésének és halálának évfordulója alkalmából konferenciát rendeztünk, ahol előadásokban méltatták Sopron érdekében kifejtett sokoldalú tevékenységét. Egykori háza közelében felállításra került Flandorffer mellszobra (szeptember 28.).
- Folytattuk hagyományunkat a „Winkler Oszkár emléktábla” adományozásával, ezúttal a sopronbánfalvi Pálos-Karmelita kolostor rekonstrukcióját ismertük el (szeptember 29.).
- Közgyűlési felvetés alapján elkészítettünk és felállítottunk a Széchenyi téren – a korábbi óra helyén – egy álló órát, amely évtizedeken át hiányzott a térről.
- A Polgármesteri Hivatallal és a Castanea Egyesülettel közösen folytattuk a „Virágos Sopronért” rendezvénysorozatot.
- Folyamatosan – szavazati joggal – részt vettünk és veszünk az önkormányzat Városfejlesztési Bizottságának munkájában, ahol véleményezzük a városrészek fejlesztési terveit, valamint a különböző, ott megtárgyalandó előterjesztéseket.

- „Érdemes körüljárni” címmel megjelentettük 2000 példányban a Kilátó közvetlen közelében lévő növény- és állatfajok listáját tartalmazó füzetet.
- A Tanulmányi Erdőgazdaság segítségével a Kilátónál és a Gombocz Endre Természetismereti Háznál új információs táblákat és képanyagot helyeztünk el, valamint állagmegóvási munkákat végeztettünk el. A Kilátó látogatottsága örövendetesen, jelentős mértékben megnőtt.
- Dr. Halmai Vilmos tagtársunk felajánlására elkészült Egyesületünk jelvénye, melyet díjmentesen t. tagtársaink rendelkezésére bocsátunk.

Gazdasági értékelés

Egyesületünkben a 2011. év során, a korábbi éveknél kevesebb, 397 fő fizetett tagdíjat. A tagoktól díj formájában befolyt összeg 1.199.800 forint volt. A Soproni Szemle c. helytörténeti folyóirat előfizetési díját is magában foglaló megemelt tagdíjat 242 fő fizette meg, ez meghaladta az előző évi igényt, ez is oka annak, hogy az összes tagdíjbevétele valamelyest az előző évi felett volt. Azonban meg kell említenünk egy jeles külföldi tagunkat, aki 100–100 ezer forintot fizetett be tagdíjra és a Soproni Szemle támogatására.

Szponzorainktól, ez évben 1.400.000 forint támogatást kapott Egyesületünk. Köszönjük! Köszönjük továbbá azon tagvállalataink támogatását is, akik nem pénzben, hanem természetbeni szolgáltatásokkal segítették Egyesületünk működését. A város vezetésétől kapott, igazán méltányos irodabérlet és infrastruktúra, valamint a Flandorffer szobor felállításához adott hozzájárulás szintén a kiemelt támogatások közé tartozik.

Az elnökség köszönetet mond mindazoknak, akik 2010. évi személyi jövedelemadójuk 1%-át Egyesületünk javára ajánlották fel. Ebből 150.692 forint bevételünk származott, ami valamelyest több az elmúlt évben befolyt összegnél. Ezt teljes egészében a Flandorffer szobor elkészítéséhez és felállításához használtuk fel.

Az elnökség a 2011.11.07-én tartott ülésén elfogadott 9/2011 (11.07.) eln.sz. határozatával úgy döntött, hogy 2012. évre a tagdíjakat nem emeli. Így 2012. évre a tagdíj

- aktív munkavállalóknak 1.000 Ft/év, Soproni Szemlével 3.000 Ft/év,
- nyugdíjas tagjainknak 600 Ft/év Soproni Szemlével 2.600 Ft/év.

Itt szeretnénk felhívni a figyelmet az idej felajánlások lehetőségére és kérjük, hogy személyi jövedelemadójuk 1%-át ebben az évben is Egyesületünknek ajánlják fel, melyhez a Rendelkező nyilatkozatra az Egyesület

19884581-1-08

adószámát kérjük feltüntetni. Felajánlásukkal zavartalan működésünk biztosításához nagymértékben hozzájárulnak. Előre is köszönjük.

Vezető tisztségviselők megválasztása

A közgyűlés köszönetet mondott Dr. Bartha Dénes eddigi alelnöknek, aki a jövőben is a Soproni Szemle Kuratórium elnöke marad, és Dr. Losonczi Ferenc munkáját is megköszönte, aki egyéb elfoglaltságok miatt nem vállalta az újabb 5 évre szóló jelölést.

A közgyűlés a következő 5 évre az alábbi összetételű vezetőséget választotta:

elnök: Dr. Józan Tibor

alelnökök: Perkovácz Tamás és Dr. Grubits János

titkár: Dr. Boronkai László

jegyző: Krisch Aladár

jogi ügyek: Dr. Barkó Péter

gazdasági vezető: Dr. Kerekes István

Dr. Józan Tibor elnök megköszönte a közgyűlésen való részvételt és a választáson adott bizalmat, valamint a Felügyelő Biztosság tájékoztatóját. A közgyűlés a közhasznúsági jelentést egyhangú szavazással elfogadta. Egyéb hozzászólás nem lévén, az ülést bezárta.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Blay Adrienn MA hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Régészeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.

Brolly Gábor egy. tanársegéd, NyME Erdőmérnöki Kar, Geomatikai Erdőfeltárási és Vízgazdálkodási Intézet, Földmérési és Távérzékelési Tanszék, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.

Dominkovits Péter főlevéltáros, levéltár-igazgató, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.

Gabrieli Gabriella régész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Gömöri János régész, megbízott egyetemi előadó, SzTE Régészeti Tanszék, 9401 Sopron, Pf. 68.

Házás Gábor MSc, ALS üzletágvezető, ODD Informatikai Kft., 1115 Budapest, Etele tér 4.

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.

Kádár Zsófia PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Kora újkori magyar történelmi doktori program, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.

Kaus, Karl régész, Burgenländisches Landesmuseum, A-7000 Eisenstadt, Museumgasse 1–5.

Király Géza egyetemi docens, NyME Erdőmérnöki Kar, Geomatikai Erdőfeltárási és Vízgazdálkodási Intézet, Földmérési és Távérzékelési Tanszék, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.

Lyublyanovics Kyra PhD hallgató, Közép-európai Egyetem Középkortudományi Tanszék, 1051 Budapest, Nádor u. 9.

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Pásztókai-Szeőke Judit régész, DressID: Clothing and Identities – New Perspectives on Textiles in the Roman Empire EU-projekt (www.dressid.eu)

Trimmel, Wolfgang Dipl. Ing., ügyvezető, BEWAG Geoservice GmbH., A-7000 Eisenstadt, Thomas Alva Edison Straße 1

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

PÉTER DOMINKOVITS: Gedenken an Zoltán Horváth (1931-2012)	3
---	---

SCHUL- UND KULTURGESCHICHTE

JUDIT PÁSZTÓKAI-SZEŐKE: „Während die Mutter abnimmt, nimmt das Kind zu. Was heißt das?“ Gedanken über die gesellschaftlichen Erwartungen an Frauen in der Antike anhand der Bernsteinspinnrocken aus Scarbantia.....	5
ADRIENN BLAY: Ein spätrömisches Haus in Scarbantia	20
JÁNOS GÖMÖRI: Eisenschmelzöfen in der Zsira-Kenderszer Flur	31
ANDRÁS NEMES – GABRIELLA GABRIELI: Die Kapelle und der Kapitelsaal der Soproner Franziskaner	40
* * *	
ZSÓFIA KÁDÁR: Die Anfänge des Soproner Jesuitenkollegiums (1636-1640): Die Epoche des Superiors György Dobronoki, 2. Teil	54

KLEINERE MITTEILUNGEN

KARL KAUS: Die Befestigungsanlagen beim Südtor des Burgstalles von Ödenburg-Sopron	71
GÉZA KIRÁLY – GÁBOR BROLLY – GÁBOR HÁZAS – WOLFGANG TRIMMEL: Die Vermessung des Hügelgräberfeldes in der Umgebung des Burgstalles mit Laserabtastung aus der Luft	76
JÁNOS GÖMÖRI: Die Soproner Ereignisse des Projektes „Expedition Bernstein“ in den Jahren 2010–2011	82

BÜCHERSCHAU

KYRA LYUBLJANOVICS: János Gömöri – Andrea Körösi (Red.): Knochen und Leder. Die Geschichte der Verarbeitung tierischer Rohstoffe. Budapest, 2010.	86
--	----

MITTEILUNG

TIBOR JÓZAN: Bericht über die Versammlung des Soproner Stadtverschönerungsvereines am 9. Februar 2012	93
---	----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfile-ban kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF file-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban. A szövegfile-ba illesztett word formátumú illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m... l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A középkori kolostorok építését rendszerint a keleti traktusok felépítésével kezdték el, a templomok szentélyével, a kolostoroknak a szentélyhez kapcsolódó szárnyával. Mind a szentélyek kialakításának, mind a káptalantermek elhelyezésének és formálásának erős hagyománya alakult ki, amelyet a 13. században megalakuló koldulórendek fölhasználhattak kolostoraik építésekor. A szentély és a káptalanterem között azonban nagyon sokféle alaprajzú és sokféle funkciójú helyiséget találunk. A soproni példa azért fontos, mert benne a meglepedés fontos aktusát dokumentálhattuk: azt a kápolnát, amelyet a szentélyfalakkal együtt alapoztak, de kisebb mérete miatt hamar fölépíthettek, s amely így a káptalanterem első, egyszerű változatával és a fölötte elhelyezett dormitóriummal elláthatta a kolostor minden fontos funkcióját még azelőtt, hogy a nagyméretű és összetett együttes fölépült volna.

Nemes András – Gabrieli Gabriella: A soproni ferencesek kápolnája és káptalanterme (építéstörténeti vázlat)

Ára: 500,-Ft

Soproni Szemle

2012. második szám

Hatvanhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő.

A szám tematikus blokkját Gecsényi Lajos állította össze.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János

Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,

Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 3000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 2600 Ft-ért.

Előfizetési díj 2012-re egy évre 2000 Ft, egyes szám ára 500 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

FORENO Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Földes Tamás ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

2012. második szám

Hatvanhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

TARTALOMJEGYZÉK

KUBINSZKY MIHÁLY: Háromnegyed évszázad	99
VARGYAS GÁBOR: Kücsán József köszöntése	100

OSZTRÁK–MAGYAR KAPCSOLATOK A 20. SZÁZADBAN

TÓTH IMRE: Az osztrák–magyar területviták a német diplomáciai iratokban, 1920–1921	102
GECSÉNYI LAJOS: Régi álom új köntösben. Osztrák elképzelések Sopron megszerzésére 1945/46-ban	116
FIZIKER RÓBERT: „A múltat végképp eltörölni...”? Magyar–osztrák állam-, kormányfői és külügyminiszteri találkozók Sopronban és környékén (1970–1989)	130

MŰHELY

CZIRFUSZ MÁRTON: A geográfus Wallner Ernő helye a tudományban: a diskurzuselemzés lehetőségei	143
---	-----

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Soproni házak, soproni emberek. Beszélgetés Dávid Ferenc művészettörténésszel a pályakezdekről, a soproni belváros helyreállításáról	156
VERŐ JÓZSEF: Verő József akadémikus, kohász professzor mint magánember (1904–1985)	169

SOPRONI KÖNYVESPOLC

HÁRS JÓZSEF: 1848/49, ezúttal nem úgy, ahogyan megszoktuk. Sopron, 2011. (ism. Németh Ildikó)	184
Két kötet a 20. századi Ausztriáról. Németh István – Fiziker Róbert (szerk.) Ausztria a 20. században. Az „életképtelen államtól” a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok. L'Harmattan, Budapest, 2011.; Németh István: Az osztrák út. Ausztria a 20. században. Összegzés és dokumentumok. Líceum Kiadó, Eger, 2011. (ism. Krisch András)	185
„Egy képről nem beszélni kell, hanem nézni kell azt” – Fertl, Evelyn – Münzer, Rita: Burgenland. Menschen – Leben – Fotografie. Burgenländische Forschungen Sonderband XXVII. Eisenstadt, 2011. (ism. Jankó Ferenc)	187

KÖZLEMÉNYEK

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye	191
A Soproni Múzeum Alapítvány közleménye	191

A Soproni Szemle csendes jubileumot ül, első száma 75 évvel ezelőtt, 1937 tavaszán jelent meg. Súlyos történelmi okok miatt ma mégis csak a hatvanhatodik évfolyamba léptünk. Nem is a háború szakította meg kilenc évre a folyóirat megjelenését, hanem az azt követő diktatúra. Pedig az emlékek felelevenítése, a múltba tekintés Anatole France szerint sokkal nagyobb adomány, mint a jövőbe látás. A történetírást is ennek az adománynak a kategóriájába sorolhatjuk, és a Soproni Szemle 75. évét városunk kulturális életében valóban adománynak tekinthetjük.

Már csak kevesen élünk, akik a kezdetre még emlékezünk. Én akkor 10 éves voltam, az elemi iskola negyedik osztályát jártam, annak az évnek őszén már a gimnázium következett. Sok mindenre pontosan emlékezem. Gyakran fordultam meg nagyapám, Östör József házában. A Deák téren lakott, a közélettől már visszavonult. Nála láttam meg a folyóiratot, s ő elmondta nekem, mennyire örül Heimler Károly kezdeményezésének. Ez a jelenet megrögződött bennem, noha egy tíz éves fiút nem a helytörténet érdekli elsősorban.

Szombathelyen akkor már néhány éve megjelent a Vasi Szemle, a szomszéd kezdeményezés biztosan sarkallta a soproniakat is. Talán éppen Csatkai Endre, Szabó Jenő, vagy Becht Rezső, a város középiskoláinak és egyetemi karainak tanárai lehettek és voltak, akik pártfogolták a helytörténeti folyóirat indításának gondolatát.

Háromnegyed évszázad távlatából emlékezünk kegyelettel és elismeréssel először is Heimler Károlyra, a folyóirat első főszerkesztőjére, a város kulturális életének e fontos eseményében neki tulajdoníthatjuk a legfőbb érdemet és Csatkai Endrére, aki 1955-ben kiharcolta a folytatást és hosszú éveken át vállalta a főszerkesztő teendőit. De a jubileum ne csak emlékezés legyen számunkra, hanem intés is arra, hogy elődeink szellemében munkálkodjunk tovább. Ki írással, ki olvasással, mindenki városunk és környékének javára.

Kücsán József 60 éves. E jeles alkalomból a Soproni Szemle olvasóinak aligha szükséges bemutatni őt. Annak az 1970-es években színre lépett generációnak a kiemelkedő képviselője, akiknek nevéhez a magyar muzeológia legszebb teljesítményei, legnagyobb eredményei kapcsolódnak. Egész életét választott pátriája, Sopron és környéke kutatásának szentelte. Negyedéves egyetemi hallgató kora, 1975 szeptembere óta a Soproni Múzeum (egykor Liszt Ferenc Múzeum) munkatársa. Néprajzos muzeológusként Domonkos Ottó, Környei Attila, Askercz Éva, Dávid Ferenc oldalán tevékenyen részt vett minden olyan muzeológiai vállalkozásban, amelynek eredményeképp mára Sopron vitathatatlan kulturális és turisztikai vonzerővel rendelkező várossá vált: a Stornó és a Fabricius ház két-két kiállításának, a néprajzi gyűjteményt bemutató „anyaház”, a „pék-ház”, a gótikus zsinagóga, a fertőrákosi Mithras szentély, a brennbergbányai bányászati múzeum kiállításainak létrehozásában vagy felújításában. A múzeumban eltöltött közel negyven esztendő alatt több mint háromszáz (!) – az éremművészeti biennáléktól a szodavíz művelődéstörténetén keresztül az óceániai ékszerekig terjedő – időszaki kiállítás rendezésében játszott tevékeny szerepet.

A nevéhez fűződik a fertőszéplaki tájház (1982) létrehozása. E páratlan műemlék-együttes tudományos jelentőségét aligha lehet túlhangsúlyozni. Amikor az egész magyar skanzenológia még arról szólt, hogy a népi építkezésben 1914-gyel lezárult minden, ő – mintegy negyed századdal megelőzve a magyar szaktudományosságot! – egészen 1960-ig hozta el a négy egymás melletti házat öt egymást követő időmetszetben (1850-1860, 1870-1900, 1890-1910, 1930, 1950-1960) bemutató épületegyüttes kiállítási koncepcióját.

Szaktudományos tevékenysége és publikációi a „sopronológia” legszebb hagyományainak, Csatkai Endre, Házi Jenő, Mollay Károly, Thirring Gusztáv munkásságának a folytatói. Sopron külvárosának, a szabad királyi város agrárlakosságának néprajzos ku-

tatójaként évtizedek óta kitartóan dolgozik egy 19. század eleji levéltári forrásokra épülő komplex várostörténeti monográfián, amelynek eredményeképp utcanevekre és házszámokra, családokra és egyénekre lebontva ismeri a város társadalomszerkezetét, gazdapolgárainak életmódját, foglalkozási és vagyoni tagolódását, termelési-, birtok- és jövedelmi viszonyait, a város gazdaság- és művelődéstörténetét. Régóta várt *magnum opusa* nemcsak számítógépes adatbázis-feldolgozásra alapozott módszertanában, de eredményeiben is alapvetően új horizontokat ígér történészek és néprajzosok számára egyaránt. És akkor még nem beszéltünk a soproni *Várostörténeti Atlasz*ba készített térképeiről és kommentárjairól vagy a Perger Gyulával közösen szerkesztett *Győr-Moson-Sopron megye népművészete* monumentális kötetéről!

Eredményekben gazdag, ámde szinte önfeladásig menő szerénységgel, szakmai alázattal végzett munkájáért elismerést, díjat, kitüntetést (egy „szocialista kultúráért” kitüntetést, épp a fertőszéplaki múzeum létrehozásáért, leszámítva) soha nem kapott. Az életet – Arany Jánossal szólva – többnyire csak gyalog járja. A hierarchiabeli pozíció, a hatalom soha nem vonzotta, még az igazgatóságtól is elzárkózott; a helyi politikából a rendszerváltás környékén tett rövid kalandozás után egyszer s mindenkorra kivonult – de a közért, egy ügyért, a múzeumért, a néprajztudományért mindig hajlandó feláldozni önmagát. Kollégaként, tudósként és barátként egyaránt számítani lehet rá, hűséges és megbízható, a nyersességig egyenes, az a biztos pont, akire várat lehet építeni.

Ma, amikor a megyei múzeumi hálózat megszüntetésével a múzeumok ismét fenntartó gazdát váltanak, mi mást is kívánhatnánk neki 60. születésnapjára, mint hogy ne történhessék meg az, amitől joggal tart, és amire máris számos jel utal: hogy a szeme láttára kerül ebek harmincadjára, megy tönkre mindaz a felbecsülhetetlen muzeális érték, amelynek létrehozásába – másokkal együtt – egy egész élet fáradságos munkáját fektette!

OSZTRÁK—MAGYAR KAPCSOLATOK A 20. SZÁZADBAN

TÓTH IMRE | Az osztrák-magyar területviták
a német diplomáciai iratokban,
1920–1921

Az első világháborút követően Ausztria és Magyarország a nyugat-magyarországi, aztán a soproni kérdés miatt átmenetileg ellenfelévé vált egymásnak. 1918 után az életkép-telenségét hangoztató Ausztria a Németországgal történő egyesülésben keresett kiutat válságából. Az egység megteremtését azonban az antant – elsősorban Franciaország – élesen ellenezte, és a versailles-i, majd a Saint-Germain-i békeszerződés meg is tiltotta. A csatlakozási vágy elfojtása viszont olyan politikai fegyverré vált az osztrák politikusok kezében, melyet területi aspirációik valóra váltása érdekében forgathattak. Ennek nyomán a győztesekben is megérlelődött a gondolat, hogy Ausztriát zömében németek által lakott nyugat-magyarországi területek átadásával lehet kárpótolni az Anschluss elmaradása miatt. A térség Ausztriának való odaítélésével egyúttal meg lehetett akadályozni a – főleg – cseh(szlovák) politikusok által propagált szláv korridor-elképzelések megvalósulását is. Az elcsatolt magyarországi területekből létrejött tartomány (Burgenland) azonban kénytelen volt lemondani természetesnek tartott fővárosáról, Sopronról és közvetlen környékéről. A városban és a körülötte fekvő nyolc községben 1921. december 14–16. között a lakosság döntött állami hovatartozásáról. A Burgenland körüli viták tehát messze túlmutattak a két szomszédos állam viszonyán. Németország és az össznémetiség ügye, valamint a nagynémet gondolat, párhuzamos kísérőjelenségei voltak a Burgenland kontra Nyugat-Magyarország vitának.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a – Németországot is közelről érintő – kérdéseknek a részleteit árgus szemekkel figyelték a német állam Magyarországra és Ausztriába küldött követei. Az Anschluss, a korridor és a nyugat-magyarországi kérdés kapcsolatáról áruklódó információk, legyenek azok valóságosak vagy hamisak, tájékoztatlanságból eredő mendemondák, vagy tudatosan útkra eresztett híresztelések, befolyásolták Németország nemzetközi megítélését, háború utáni pozícióját. Ezért is követte élénk érdeklődéssel a német diplomácia az osztrák–magyar konverzációk alakulását, ahol az Anschluss-kérdés éppen úgy rendszeresen szóba került, mint a másik, Németországot közvetlenül érintő probléma: a térségben élő német kisebbség sorsa. Az Auswärtiges Amt (a német Külügyminisztérium) bécsi és budapesti kiküldöttjei természetesen folyamatosan figyelték a németiséggel, illetve a magyarországi németek vezetésével összefüggő híreket, melyek 1918–1921 között az osztrák–magyar határ ügyeivel kapcsolatban is visszatérően felröppentek. Az első világháború lezárását követően – noha az ügynek közvetlen következményei az 1920-as évek elején nem mutatkoztak – a

magyarországi és német (bajor) radikális körök között egyre meghittebbé váló – egyzersmind a nyugat-magyarországi–burgenlandi kérdést is érintő – kapcsolata színezte a Weimari Köztársaság térséghez fűződő viszonyát. A német követek jelentései ezek mellett a nyugat-magyarországi kérdés általános alakulása felől nézve is fontos információforrássul szolgálnak számunkra. A következőkben mindezekre igyekszünk példákat hozni az osztrák–magyar határrendezésről alkotott történeti kép árnyaltabb bemutatására.

Anschluss, korridor és németiség. Nyugat-Magyarország a nemzetközi diplomácia érdekhálójában

A nyugat-magyarországi területek kérdése hosszú ideig egyáltalán nem szerepelt a békekonferencia témái között. Az 1919 májusában Párizsba érkezett Karl Renner kancellár azonban elő kívánta terjeszteni a bécsi kormány nyugat-magyarországi javaslatait. Az osztrák békedelegáció követeléseivel a kézenfekvő etnikai indokok mellett, a magyarországi Tanácsköztársaság léte, és az onnan terjedő „bolsevik mételey” is érveket szolgáltatott, jóllehet a döntésben ez utóbbi nem játszott meghatározó szerepet. Több évszázados nagyhatalmi helyzet után Ausztriának meg kellett barátkozni a kisállami gondolatával. A gazdaságot nem csupán az induló időszak válsága és a háború következményei, hanem strukturális gyengeség is sújtotta. Az általános krízisből kivezető utat sokan az osztrák–német egyesülésben, azaz az Anschlussban látták. Ennek hívei azzal érveltek, hogy a magára maradt kis állam önmagában nem tud sem gazdasági és társadalmi bajaival megküzdeni, sem pedig az egyre nyomasztóbbá váló francia és szláv külső nyomás ellen védekezni. A győztes államok azonban, a franciákkal az élen mereven elleneztek az egyesülést, mivel ez területileg jelentősen megnövelte volna Németországot, amely így szinte a háború nyertesévé vált volna. Hiába hozott tehát az osztrák nemzetgyűlés szeptember 6-án tiltakozó határozatot a nemzeti önrendelkezés jogának csorbítása miatt, az első világháborút lezáró Saint-Germain-i békeszerződés 88. §-a szerint Ausztriának le kellett mondani minden olyan lépésről, mely állami függetlenségének feladásához vezetne. A kötelezettségvállalás elsősorban az osztrák–német egyesülés ellen irányult. Georges Clemenceau-nak az angolok és amerikaiak ellenkezése ellenére sikerült keresztülvinnie akarát, és inkább a francia–német határ kérdésében engedve, elfogadtatta szövetségeseivel az Anschluss tilalmát.¹

A „*Lebensunfähigkeit*” (életképtelenség) gondolata és az ehhez kapcsolódó mozgalom azonban elég ütőképes fegyvernek bizonyult a köztársaság vezetőinek kezében, hogy a békerendezés során kedvezőbb eredményeket tudjanak elérni. Az Anschluss-tilalom egyúttal újabb fejtörést okozott a győzteseknek: hogyan lehet a válságban vergődő Ausztria életfeltételeit javítani, és az országra köszöntő (társadalmi bajokat, talán még bolsevik jellegű átalakulást is magával hozó) destabilizációt megállítani? E célra ragyogóan megfelelt az a nyugat-magyarországi térség, melynek átadása – annak német lakossága miatt – összeillett a sűrűn hangoztatott, ám csak ritkán alkalmazott

¹ Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814–1945. Budapest, 1998. 254.

etnikai elvekkel is. A terület átadásának javaslata annál is inkább használható ötletnek bizonyult, mivel általa mód nyílt az elsősorban cseh politikusok által követelt ún. korridor-tervek megghiúsítására. A déli és északi szláv területeket összekötő folyosó gondolata feltehetően már 19. század közepén felmerült értelmiségiek között és egyetemi hallgatók körében. Az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt ezek az álmódzások azonban természetesen nem számíthattak sikerre. Az első világháborút közvetlenül megelőzően, 1914. június 7-én, Karel Kramář – a későbbi Csehszlovákia első miniszterelnöke – terjesztett elő egy csaknem negyven oldalas memorandumot az orosz követnek. Ebben olyan nagyszláv állam eszméjét vázolta, mely a cári korona égisze alatt egyesítette volna Európa északi és déli szláv területeit. Az államsoport kapcsolatait nyugaton a „*Korridor*” lett volna hivatott biztosítani, mellyel egyben Ausztria és Magyarország különválasztását is el lehetett érni. A korridor ötletét az emigrációba vonult Tomáš G. Masaryk is ecsetelte Robert William Seton-Watsonnak, a Közép-Kelet Európával foglalkozó befolyásos angol történésznek. Az elképzelés lényegét később kifejtette az angol kormány számára készített, 1915. május 3-i memorandumában is. Az elgondolás Eduard Beneš „*Détruisez l’Autriche-Hongrie!*” (Pusztítsátok el Ausztria-Magyarországot) című politikai pamfletjében is megjelent, 1916-ban. A Pozsony és Zágráb közötti korridor terve jelentős magyarországi területek, Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Zala megyék egy részének elvétele árán volt csak megvalósítható. Az így kialakított területsáv északi része a csehszlovák, a déli a szerb-horvát államhoz került volna. Amikor a háború után a kérdés a csehszlovák delegáció jóvoltából újból előkerült, nem volt olyan nagyhatalom, amely – az így létrejövő európai szláv túlsúly miatt – támogatta volna. Burgenland létrehozásával elejét lehetett venni a cseh szándékoknak, egyúttal meg lehetett hozni a válságban vergődő – és a győzteseket erre folyton emlékeztető – Ausztria életkedvét az önálló állami léthez. Mindennek tehát döntő szerepe volt abban, hogy a Legfelsőbb Tanács 1919. május 27–31. között elfogadta a nyugat-magyarországi térség Ausztriához csatolásának gondolatát.

A korridor kérdése élénk érdeklődést váltott ki a térségben dolgozó német megfigyelők részéről. 1920 májusában Rosenberg követ továbbított Bécsből egy olyan összefoglalót, amely a korridor veszélyére hívta fel a berlini külügyminisztérium figyelmét. A Kundt nevű őrnagy által készített jelentés szerint mivel a trianoni szerződés aláírása elhúzódott, előadódhatott egy olyan lehetőség, hogy a csehek északról, a délszlávok pedig déli irányból bemasíroznak Nyugat-Magyarország területére és megvalósítják korridor-terveiket. Rosenberg informátora úgy vélte, hogy egy esetleges cseh katonai akció az egész dél-kelet európai térséget lángba boríthatná. A feljegyzés az antant megbízottainak tartott csehek erőszakos beavatkozásának esélyét, illetve az ehhez szükséges francia jóváhagyást bizonytalan kimenetűnek, de lehetségesnek tartotta.² (Későbbi jelentésében a cseh akcióval kapcsolatosan már jóval óvatosabban fogalmazott, azokra az újabb értesüléseire hivatkozva, hogy Prágában nem tekintik akutnak Nyugat-Magyarország kérdését, és az ottani vezetést sokkal jobban fog-

² Deutsches Bundesarchiv (=DBA), Berlin, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (=PA AA) Politische Abteilung II. Ungarn. Allgemeine Auswärtige Politik. Band (Bd.) I 1920. 04 – 1928. 12. R74141 Kundt őrnagy feljegyzése Rosenberg bécsi német követ számára, Bécs, 1920. május 14.

lalkoztatják a Teschen státuszával kapcsolatos problémák. Ugyanez a visszafogottság jellemezte Jugoszláviát is az üggyel kapcsolatban.)³ Utólag tudjuk, hogy a „valódi” antant államoknak – mint említettük – semmilyen érdekük nem fűződött egy nagyszláv állam alapjait jelentő terv életre segítéséhez. Igaz volt viszont az összefoglalónak az a megállapítása, hogy Ausztria – gyenge katonai adottságai miatt – csak úgy juthat a terület birtokába, ha azt Magyarország átadja neki.⁴ Ezen a helyzeten a békeszerződés aláírása sem változtatott lényegesen. A térséget és a magyar politika alakulását illetően jól értesült Kundt május végén írt újabb helyzetjelentésében – helyesen – azt fejtegette, hogy Magyarország a legkisebb ellenállás irányába, vagyis az Ausztriához csatolt területek érdekében fog kifejteni revíziós aktivitást, amiben ráadásul osztrák föderalista körök és az antant támogatására is számíthat. Utóbbi – noha nem szeretne precedenst teremteni azzal, hogy hozzájárul a békék megváltoztatásához – komoly kényszerhelyzetben találta magát a két ország elé dobott Eris almája miatt, ezért hajlana a Magyarországnak tett gesztusra. Kundt véleményével okunk van vitába szállni, hisz a térség sorsa nem tartozott a békeszerződés legfontosabb problémái közé, ráadásul a nyugat-magyarországi területi osztozkodás nem a háború mellék-győztesei és egyik vesztese, hanem két vesztes állama között folyt, ami a kérdés jelentőségét és precedens-jellegét számottevően csökkentette. A térségre vonatkozó békemegállapodás módosítása mégsem volt alaptalan híresztelés, akkor sem, ha az antant engedékenysége mögött egészen más motívumok álltak. Anélkül, hogy a németeket tájékoztató Kundt információit túlértékelnénk, érdemes utalnunk arra a közlésére is, mely szerint a területet a békeszerződés aláírása után továbbra is magyar közigazgatás alatt hagynák, amíg népszavazással nem döntenek annak végleges sorsáról. Ebben az esetben Magyarország gondoskodna Ausztria gabonával és élőállattal való ellátásáról. Kundtnak ez a megjegyzése arra utal, hogy az esetleges népszavazási procedúra csupán formális aktus lenne, ami máskülönben – és ennek bizonyítására a dolgozat későbbi részében magunk is kísérletet teszünk – meg is felelt a Sopronnal kapcsolatban később megírt forgatókönyvnek.⁵

Mivel Bécs nem rendelkezett számottevő katonai erővel, a terület birtokbavételére várnia kellett a békeszerződések aláírásáig, illetve ratifikálásáig. Addig az átadásra kijelölt területek magyar közigazgatás alatt maradtak. A ratifikációs eljárás egészen 1921 nyaráig húzódott. Ekkorra esedékessé vált a nyugat-magyarországi területek tényleges átadása Ausztriának, ám a döntéshozó nyugati hatalmak – főleg a franciák – ezt már nem siettették olyan nagyon. A szomszédunknál fellángoló, sőt egyre virulensebbé váló Anschluss-vágy miatt ugyanis Franciaország hajlott arra, hogy Ausztriát megrendszabályozza. A francia külügyminisztérium Szajna parti épületében el tudtak képzelni olyan gesztust Magyarország irányában, mely alkalmas volt arra, hogy idehaza növeljék a franciák iránti szimpátiát, egyszersmind az osztrákok orrára koppintsanak vele. Olyan lépést kellett tenni, amely mindkét célnak megfelelt, s mindeközben nem kellett nagy felháborodást Párizs közép- és dél-kelet európai szövetségeseinek körében.

³Uo. Die Westungarische Frage. Kundt összefoglalója, 1920. május 27.

⁴Uo. Kundt feljegyzése Rosenberg bécsi német követ számára, Bécs, 1920. május 14.

⁵Uo. Die Westungarische Frage. Kundt összefoglalója, 1920. május 27.

Hosszú szünet után 1921. május 25–27. között Bécsben újra kezdődtek a tárgyalások Nyugat-Magyarország ügyében Magyarország és Ausztria között. A magyar delegációt Gratz és Csáky vezette. Német megfigyelők szerint ezúttal engedékenyebb hangnemben zajlottak a megbeszélések. Ennek egyik oka az újból felsejlő korridor-gondolat lehetett. Kedvezőtlen hírek érkeztek ugyanis Párizsból arról, hogy a csehek és a jugoszlávok nagy energiákat mozgósítanak annak érdekében, hogy utóbbihoz megnyerjék a franciák támogatását. Már utaltunk rá, és még látni is fogjuk, hogy a korridorról kapcsolatos majd minden próbálkozás, az általa létrejövő durva szláv erőkoncentráció miatt a legjobb esetben is süket fülekre, más esetben határozott elutasításra talált Nyugat-Európában. Ebben az esetben azonban – ha hinni lehet a német forrásoknak – Prága és Belgrád a lehető leghatásosabb eszközt vette elő diplomáciai arzenálja tárházából. Ezt a fegyvert a francia germanofóbia adta a cseh-szlovák és délszláv külpolitika kezébe. Ez arról próbálta meggyőzni a Quai d'Orsay politikusait, hogy a korridor létrehozása az egyedüli üdvös megoldás a térség problémáira, egyúttal Párizs érdekeinek is ez a legmegfelelőbb. Amennyiben ugyanis a nyugat-magyarországi térséget Ausztriához csatolnák, azzal voltaképpen a démonizált Németország területét növelnék meg, hiszen a két ország egyesülése csupán idő kérdése. Amennyiben a franciák el akarták kerülni, hogy Burgenland egy újjáteremtett német birodalom részévé váljon, jónak tűnt volna azt magyar kézen hagyni. A szláv indítvány e választás esetére is készen állt a megfelelő érveléssel, igaz, ez kissé ingatag talajon nyugodott. Burgenland visszaadásával – vélelmük szerint – Bécs és Budapest közötti viszályt és ellenségeskedést szüntetnék meg. Ez a későbbiekben az egykori osztrák-magyar állam, pontosabban a dunai monarchia helyreállítása szempontjából nem lenne elhanyagolható. Nem árt leszögezni, hogy a Párizs környéki békekonstrukció tartalmazta ugyan a Habsburg restauráció tilalmát, de semmi nyomát nem lelni annak, hogy Ausztriát és Magyarországot egymás ellen szándékozták volna hangolni.

Fürstenberg amúgy német szempontból sem látta üdvözlendőnek a szláv korridor létrejöttét, mivel az elszigetelné Kelet-Európát a Nyugattól, ami a keleti német kapcsolatok jövője felől nézve egyértelműen károkkal járna.⁶ Okkal feltételezhetjük, hogy a követ szavai nem csupán saját nézetét tükrözték, hanem megfeleltek a berlini külpolitika álláspontjának.

Visszatérve a májusi tárgyalásokra: azok nem vezettek eredményre, noha – német megfigyelők szerint – a magyar kormány ezúttal nagyobb előzékenységet mutatott a kérdésben azzal, hogy a konzultáció alapjául a trianoni szerződést fogadták el. A lokális kiigazításokon azonban messze túlmutató határváltoztatásokat terjesztettek elő. Közben azt hangoztatták, hogy a módosítások figyelembe veszik az elcsatolandó területek gazdasági szükségleteit. Érveik szerint Nyugat-Magyarország egyes területei gazdaságilag jelentéktelenek, átcsatolásuk ezen térségek és Ausztria számára is csak nehézségeket okozna. Minden érdekeltnek – beleértve a nagyhatalmakat is – az az érdeke, hogy gazdaságilag produktív területek kerüljenek át a szomszédos államhoz.

⁶ DBA PA AA Pol. 6. Abteilung II. b. Akten betreffend Westungarische Frage. 1921. Juni – 1921. Oktober. Bd.2. R73413. K27407. Franz Egon Fürstenberg-Stammheim budapesti német követ jelentése Budapest, 1921. május 27.

Az új magyar javaslat elfogadása esetén Budapest messzemenő gazdasági engedményeket is kilátásba helyezett Ausztria számára. Mindezek mellett előhozakodtak a Bleyer-féle autonómia-tervezettel,⁷ ígéretet téve arra, hogy úgy a maradék nyugat-magyarországi német lakosság, mint a többi Magyarországon élő – közel félmillióra takált – németajkú állampolgár szabad nyelvi és kulturális fejlődését biztosítani fogják.

Mielőtt a magyar javaslat osztrák fogadtatásának kérdését tisztáznánk, érdemesnek tartjuk néhány szóval kitérni arra, hogy a német kisebbség jövőjének helyzete hogyan is befolyásolta a német külpolitika Burgenland-politikáját. Ehhez tudnunk kell, hogy Bleyer eredendően ellenezte a térség átcsatolását amiatt, hogy azzal a magyarországi németiséget érzékeny számbeli veszteség érné. Így nehezebbé válna a népcsoport speciális érdekeinek érvényesítése, s ezáltal a hazai németiség jobban kitenné magát az asszimilációnak. A békeszerződés ratifikációja után kijelentette, hogy a nyugati határok sorsa még korántsem tekinthető lezártnak. Azt bizonygatta, hogy a térség lakosságának körében páni félelem alakult ki a határváltozások miatt. Az itt élők attól tartottak, hogy Bécs lakossága sáska módjára veti rá magát a vidék élelmiszertartalékaira, és éhínséget hoz Burgenland lakosságára. A nyugtalanságot növeli az is, hogy más osztrák tartományok, amelyek szélesebb autonómiával rendelkeznek, jobban képesek elrekeszteni magukat a fővárostól, csak annyi élelmiszerről mondván le, amely nem fenyegeti saját ellátásukat – érvelt a kisebbségi ügyek minisztere.⁸ Hitelesebb képet kapunk Bleyer fellépéséről, ha tudjuk, hogy agitációját német nemzeti körök és hazai nemzetiségi politikusok is erős ellenérzésekkel figyelték. Az 1923 után vitathatatlanul a hazai németiség egyik vezető egyéniségévé lett politikust 1920–1921-ben a magyar kormányzat „trójai falóként” használta szándékainak hitelesítésére Nyugat-Magyarországon. Legfőbb feladata akkoriban a magyar propaganda terjesztése volt.⁹ Mint ahogy német diplomaták is igen nyakatekertnek tartották a Bleyer által propagált gondolatmenetet. Praznovszky Iván magyar diplomata 1921 novemberében Bécsben az osztrák kancellár előtt ugyanezt a logikai sort fejtegette, megtoldva azzal, hogy a magyarországi németiség számának, s ezáltal befolyásának csökkenése miatt Németország is ellenzi Burgenland létrehozását és a magyar kormányt bízta a terület megtartására. Schober természetesen azonnal a Wilhelmstrasse bécsi képviselőjéhez fordult, hogy megtudakolja Berlin álláspontját. Rosenberg megmaradva a szokásos diplomáciai óvatosságánál, lényegében légből kapottnak nevezte Praznovszky állításait. A német fővárosba küldött aznapi jelentését mindenestre „magyar intrikák Németország ellen” hivatkozással adta postára.¹⁰

⁷ A minisztertanács 1919. szeptember 20-án fogadta el Bleyer Jakob nemzetiségügyi miniszter előterjesztését a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról hozott rendelet végrehajtásának biztosításáról.

⁸ Soproni Múzeum, Helytörténeti Adattár (HA) 2415. Das Schicksal Westungarns und die Ratifikation des Friedensvertrages. Eine Erklärung des Ministers Dr. Jakob Bleyer. röplap, é.n. Bleyer érvrendszeré egyébként több ponton – így az autonómia kérdésével kapcsolatban is – vitatható.

⁹ *Spannenberger, Norbert*: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler. München, 2002, (Schriften der Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa.) 14–48.

¹⁰ DBA PA AA Pol. Abteilung II. Österreich. Die Westungarische Frage 1921.05.27.–1921.10. 24. Bd.2. R73414. K274334-25. Frederic von Rosenberg bécsi német követ jelentése.

Újból visszakanyarodva a bécsi eszmecsere témájához, azt kell látnunk, hogy a magyar javaslatokat rezzenéstelenül fogadták az osztrák fővárosban. A keresztényszociális párt jobbszárnya szívesen vette volna ugyan a megegyezést, de – ahogy azt egy hajdani ballhausplatzi diplomata bizalmasan közölte – Ausztriában senki nem vállalná, hogy engedjen az egyetlen olyan kérdésben, ahol a békeszereződések Bécs javára döntöttek. Michael Hainisch köztársasági elnök szerint a kancellárnak abban a pillanatban távoznia kell, ahogy bármilyen engedménybe beleegyezne. A nagyhatalmak feladata lesz tehát vállalni a döntés ódiúját, ebben az esetben azonban fennáll a veszély, hogy a korridor tervek ismét előkerülnek. Erre annál is nagyobb volt az esély, mivel a német-osztrák egyesülés hívei ismét élénk propagandát fejtettek ki egyes osztrák tartományokban. A bécsi vezetés mindenestre tisztában van vele, hogy, ha Párizsban döntenek a tényleges területátadásról, abban az esetben Ausztriának garanciát kell vállalnia arra, hogy távol tartja magát az Anschlusztól.¹¹

A magyar kormánynak persze kapóra jött volna egy újabb ausztriai Anschluss-mozgalom, és amikor ez, Tirolban és Salzburg környékén valóban megélénkült, jó taktikai érzékkel megpróbálta azt kihasználni. Moson megye egyik németek által lakott településén demonstrációt tartottak a német-osztrák egyesülés támogatására, melyről a magyarországi sajtó terjedelmes beszámolót közölt. Fürstenberg követ úgy értesült, hogy a megmozdulás Budapest ösztönzésére kezdődött, hogy általa a terület Ausztriához csatolásának veszélyeit francia körökben felnagyítsák.¹² Arról szintén tudomást szerzett, hogy ezzel egy időben Praznovszky párizsi magyar követ a francia szenátus tagjait győzködte a nyugat-magyarországi kérdés és Németország területi növekedésének összefüggéseiről.¹³ A követ a magyar külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, Khuen-Héderváry Sándor előtt világossá tette, hogy tudomása van róla, kik szövik a Moson megyei mozgalom szárait. Azt azonban nem sikerült kiderítenie, hogy a magyar kormány próbálkozásai Németország ellen irányulnak-e, avagy csupán taktikai megfontolások állnak a háttérben, és Nyugat-Magyarország német bekebelezésének lehetséges forgatókönyvével a kérdés revízióját akarják elérni.¹⁴ A magunk részéről hajlunk ez utóbbit elfogadni. Ezek szerint az Anschlussal járó francia vakréműlet egyaránt meghihlette az osztrák, a cseh és délszláv, valamint a magyar diplomáciát egyaránt, mindegyiket természetesen saját céljai elérése érdekében.

Az, hogy ez sikerrel kecsegtetne, magyar részről még nem látszott igazán. Az osztrák fővárosból hazatérő Gratzék mindenestre világosan közölték nyugat-magyarországi politikusokkal, hogy a térség Magyarország számára elveszett. A helyiek kérdésére azt is hozzátették, hogy a győztesek rövid határidejű ultimátumával számolnak a közeljövőben. Nem maradt már, mint belenyugodni a megváltoztathatatlanba, amit elősegítettek a korridor miatti félelmek is. Az alapeszme az volt, hogy bármi jobb,

¹¹ Uo. 274082-85 Rosenberg jelentése, Bécs, 1921. május 29.

¹² Uo. R73414. K274094-95 Fürstenberg jelentése, 1921. június 2.

¹³ Uo. K274108. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. július 11.

¹⁴ Uo. K274107-08. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. július 11.

mint a kisantant ellenséges gyűrüjének bezárulása Magyarország körül és a nyugat fele futó kommunikációs szálak elszakadása.¹⁵

Nem érdektelen azonban, hogy ezekben a napokban Olaszország budapesti követe bizalmas formában annak a véleményének adott hangot, hogy a kérdés végleges megoldásához a terület megosztása vezetne, ennek a kiútnak az akadálya azonban Sopron hovatarozásának kérdése, hiszen a városra mindkét fél igényt tart.¹⁶ A magyar kormány 1921. július 15-én, külügyminisztere révén igyekezett tudtára adni a franciáknak, hogy Magyarország Sopron és környéke megtartásának fejében hajlandó lenne az elcsatolásra ítélt területek békés átadására. Erről másnapi jelentésében már Fürstenberg is beszámolt azzal, hogy az osztrák kormány csupán időhúzási manővernek tekinti a magyar lépést.¹⁷ Telekiék pedig közben hasonló javaslattal léptek Olaszország elé is. Bár elvileg sem Párizs, sem pedig Róma nem zárkózott el a magyar indítványtól, a folyamatot kizárólag fordított irányban voltak hajlandók tudomásul venni, vagyis mindennek feltételül Burgenland kiürítését követelték. Éppen ez, illetve ennek halogatása vált azonban a nyugat-magyarországi probléma neuralgikus pontjává.

Burgenland és a német–magyar jobboldali radikalizmus

A nyugat-magyarországi felkelés kirobbanása előtt, 1921 júliusának végén már látzott, hogy a területátadás nem fog zökkenőmentesen megtörténni. Ennek az előzményei mindazonáltal messzire nyúltak vissza, ráadásul a felkelőmozgalomnak német katonai és politikai szálai is voltak, igaz jóval a tényleges katonai akciókat megelőzően.

A nyugat-magyarországi kérdés felbukkanása idején német ultrareakciós körök szoros kapcsolatokat áptak magyarországi radikálisokkal. Budapesti osztrák diplomaták tudomása szerint a német jobboldal szélsőségesei annak idején élesen felléptek Burgenland osztrák bekebelezése ellen, amit elsősorban ideológiai és politikai érvekkel támasztottak alá. Úgy vélték, ismét a vörös veszedelem rémét ébresztené fel, ha a magyarországi ellenforradalmi rendszer helyzetét a nyugati megyék elcsatolásával gyengítenék. Éppen ezért azon az állásponton voltak, hogy teljes fegyverzettel kell támogatni a békeszerződésekkel szembeni magyar ellenállást. Eközben pedig terveket dolgoztak ki a baloldali osztrák kormányzat eltávolítására. Az 1920. márciusi németországi Kapp puccs bukása után az államcsínyben részt vett szélsőjobboldali figurák Münchenben találtak menedéket és bázist maguknak. Itt hozták létre a „Vesztesek Szövetsége” elnevezésű, romantikus szervezetüket, amely bajor, magyar és osztrák részvétellel próbált meg előkészíteni egy következő hatalomátvételt. Ennek érdekében először a Karl Renner által vezetett szociáldemokrata osztrák kormányt kívánták megdönteni magyar paramilitáris erők segítségével. A vállalkozás úgy kapcsolódott a

¹⁵ Uo. K274090 Fürstenberg, Budapest, 1921. június 4.

¹⁶ Uo. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. június 2.

¹⁷ Uo. R73414. K274105 Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. július 17.

magyar békeszerződés ügyéhez, hogy az akcióban való magyar közreműködést a Burgenlandról való osztrák lemondással honorálták volna.¹⁸

A kalandor akciókról a magyar kormányzat is tudomással bírt, sőt egyes részleteket illetően kormányzati szereplők, illetve tisztviselők kezdeményező szerepet töltek be. Akkoriban Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter is személyesen járt Erich Ludendorffnál,¹⁹ Georg Heimnél, a bajor Néppárt vezérénel, és Gustav Ritter von Kahrnál,²⁰ akik – állítása szerint – szilárdan elleneztek Burgenland Ausztriához csatolását.²¹ A magyar külügyi vezetés az osztrák keresztényszociális irányzattól várta a nyugat-magyarországi kérdés kompromisszumos megoldását. Ennek érdekében 1920 nyarán Csáky Imre²² és Kánya Kálmán, a külügyminisztérium vezértitkára tárgyalásokat kezdeményezett a keresztényszocialistákkal. A megbeszéléseket Kánya és Richard Weisskirchner volt bécsi polgármester kezdte. Weisskirchnert elsősorban a gazdasági forgalom és a dunai hajózás kérdése érdekelt, de kilátásba helyezte a népszavazás meghirdetését Nyugat-Magyarországon. A folytatására Csáky Imre báró Perényi Zsigmondot, a Friedrich-kormány volt belügyminiszterét akarta Bécsbe küldeni. Azért választották Perényit tárgyaló partnernek, mert a hivatalos látszatot kerülni akarták, de Masirevich Szilárd bécsi magyar követen keresztül biztosították Weisskirchnert, hogy a megkezdett tárgyalásokat a Kánya által megjelölt alapon fogják folytatni. Ekkor kezdődött a közeledés bajor néppárt részéről a magyar kormány irányába. A bajorok célja az osztrák bolsevizmus elleni küzdelmen kívül Ausztria teljes bekebelezése volt. Erre kértek a magyar kormánytól pénzt és élelmet, ezért cserébe a bajorok támogatást és fegyvereket ígértek. A két akciót a magyar részről megpróbálták összekapcsolni. A megbeszélésekre végül is augusztus 25-én és 26-án került sor, Teleki miniszterelnök svábhegyi villájában. A tárgyalások lefolyásáról a jelen lévő Kánya magánlevélben tájékoztatta a müncheni magyar főkonzult. Úgy találta, hogy a megbeszélések igen kedvező eredményre vezettek. Előzőleg már tájékoztatták egymást a kölcsönös gazdasági (katonai-gazdasági) és kereskedelmi igényekről, politikai szempontból pedig abban állapodtak meg, hogy az akkor legfontosabb kérdés a Renner-kormány eltávolítása, és helyére egy Bajor- és Magyarország számára feltétlenül megbízható kormány uralomra segítése. Nem tárgyaltak viszont Ausztriának Németországhoz való csatolásáról és a restaurációról.²³ A tárgyalások megállapodáshoz nem vezettek, annál is kevésbé, mert a képlékeny és – osztrák szempontból – egészében

¹⁸ *Schlag, Gerald*: Aus Trümmern geboren. Burgenland 1918–1921. Eisenstadt, 2001. 352–353.

¹⁹ Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff tábornok (1865–1937) az első világháborút követően szélsőjobboldali nacionalista eszmék képviselőjeként részt vett a Weimari Köztársaság ellen szervezett jobboldali puccsokban (Kapp-puccs, és a Hitler-féle sörpuccs). Az ún. tördfőfés elmélet egyik atyja, a náci (NSDAP) illetve a Nemzetiszocialista Szabadságpárt tagja volt.

²⁰ A köztársaság-ellenes, néppárti Gustav Ritter von Kahr (1862–1934) bajor miniszterelnökként (1920–1921) menedéket biztosított a Weimari Köztársaság szélsőjobboldali ellenzékének. A „vörös Berlin” ellenében az NSDAP-t is igyekezett megnyerni céljainak. Miután a Weimari Köztársaság 1921 szeptemberében a Versailles-i béke előírásainak megfelelően leszerelte a szélsőjobboldali fegyvereseket, leköszönt miniszterelnöki posztjáról, de 1922-ben változatlanul ellenállást fejtett ki a köztársaság ellen.

²¹ Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA), Archiv der Republik (=AdR), Neues Politisches Archiv (=NPA), Karton (Kt.) 791, Liasse Ungarn II/3. Verbindung der reaktionären Kreise Ungarns mit denen des deutschen Reiches, 193/pol. 1922. NPA, Kt. 791, 2634/7–VIII–1922.

²² Csáky Imre (1882–1961) magyar diplomata, 1920. szeptember 22–december 16. között külügyminiszter.

²³ *Lőrincz Zsuzsa*: Az önálló magyar külügyi szervezet újjáalakításának kezdetei, 1919–1921. Levéltári Szemle, 44. (1994) 1. sz., 26–27.

véve irreális ajánlatot a keresztényszocialista vezetőség aligha fogadhatta el választási kampánya idején.²⁴

Az osztrák külpolitika kisség megkésve próbálta meg beláttatni a magyar sovinsztákkal kacérkodó német nemzeti és *alldeutsch* körökkel, hogy tevékenységük sok százezer német egzisztenciájának veszélyeztetésére is alkalmas. A Ludendorff-féle társaság meggyőzésére elsősorban az Ausztriában megjelenő *alldeutsch* sajtóorgánumok segítségét és nagynémet érzelmű burgenlandi politikusok közbenjárását igyekeztek felhasználni.²⁵ A dolog jelentőségét idővel valószínűleg a német radikálisok is belátták, mert álláspontjuk a nyugat-magyarországi kérdésben lényegesen megváltozott. A Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos bajor-magyar együttműködés megfeneklett, ám a szélsőségesek közötti kontaktus Burgenland átadása után is megmaradt. Héjjas Iván, Gömbös Gyula és társaik 1922 tavaszán és nyarán is közvetlen érintkezésben voltak a Ludendorff és Gustav von Kahr nevével fémjelzett csoportokkal, sőt e kapcsolatok következményeként találtak menedékre Magyarországon a jobboldali német különítményesek által eltávolított Matthias Erzberger centripárti német pénzügyminiszter gyilkosai is. Gyakori vendég volt ekkoriban Budapesten Max Bauer ezredes, valamint Reinhold Wulle Reichstag-képviselő (a *Deutsche Tageblatt* kiadója), Max Erwin von Scheubner-Richter és sokan mások. Hans Cnobloch budapesti osztrák követ 1922. augusztus 2-i jelentése szerint a német-magyar kapcsolatokat jól ismerő Bleyer Jakab is beszámolt a német nacionalisták magyarországi kötődéseiről. Cnobloch nem sokkal azelőtt Németország budapesti követénél, Franz Egon Fürstenberg-Stammheimnél vett részt egy beszélgetésen, melynek során Bleyer akkor már csak Gömböst, Wolff Károlyt, Pekár Gyulát, és az „Ébredők”²⁶ néhány vezetőjét nevezte meg, mint akik élénk kapcsolatokat tartanak fenn erősen kompromittálódott német körökkel.²⁷ Prónay Pál naplóbejegyzése szerint azonban Ludendorff és hívei a közép-európai németiség egyesítésén dolgozva, 1922 nyarán már útját állták Burgenland újbóli függetlenségének, és ellenezték Ausztriától való elszakadását.²⁸ Berlini hírforrások alapján meggyőződhetünk róla, hogy magyar felkelő csoportok körében még 1921 után is felbukkantak német tiszték.²⁹ Látható tehát, hogy a német és magyar radikálisok érintkezése mindvégig egyik kísérőjelensége maradt a nyugat-magyarországi kérdésnek, különösen ami annak katonai megoldását illette.

²⁴ Részletesen lásd *Ormos Mária*: *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Győr, 1990.

²⁵ ÖStA. AdR. NPA, Kt. 791, Liasse Ungarn II/1-II/3., 2634/7.VIII.1922.

²⁶ Ébredő Magyarok Egyesülete.

²⁷ ÖStA AdR NPA Kt. 791, Liasse Ungarn II/3. Verbindung der reaktionären Kreise Ungarns mit denen des deutschen Reiches, 193/pol. 1922. NPA, Kt. 791, 2634/7-VIII-1922.

²⁸ *Prónay Pál*: *A határban a halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerkesztette és bevezető tanulmánnyal ellátta: Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin*, Budapest, 1963. 208.

²⁹ ÖStA AdR NPA Kt. 802, Liasse Ungarn 4/5, Z.36/1.1923. A berlini osztrák követség jelentése Alfred Grünberger külügyminiszternek (1923. január 14.).

Felkelés – német szemmel

A megoldás csak 1921 nyarának közepe táján vált akuttá. Bizonyos – Fürstenberg által meg nem nevezett – körökben akkor már komolyan foglalkoztak a gondolattal, hogy egyes területeket még az átadással létrejövő *fait accompli* előtt felkelőakciókkal kell birtokban tartani. Maurice Fouchet francia főmegbízott – a német követtel is bizalmas kapcsolatokat ápoló – diplomáciai szereplők előtt nyíltan kijelentette, hogy a hivatalos átadás után következő történekeért nem lehet garanciát vállalni.³⁰ Feltéve, hogy a francia diplomata az iménti a megjegyzést nem véletlenül indította útjára, a kommentár a magyar kormány számára biztosítékkal érhetett fel arra nézve, hogy területvédő mozgalom esetén nem kell Párizs beavatkozásától tartani. Nem lehet persze minden információnak hitelt adni, bővel keringtek ugyanis feltételezések, pletykák is a témában. Ilyennel látszott az is, hogy IV. Károly ex- király épp az átadási körüli kaotikus állapotokat akarja kihasználni, hogy a zavarosban halászva újból kísérletet tegyen magyarországi (esetleg Ausztriára vonatkozó) terveinek a megvalósítására.³¹ Noha utóbbi inkább kombinációkon alapult, a valóság csak annyiban cáfolta meg, hogy a hatalomátvételi kísérletre október második feléig kellett várni.

Az augusztus végi napok lázas izgalomban teltek, amelyről a bécsi és budapesti német misszióvezetők híradásai is beszámolnak. Masirevich Szilárd bécsi magyar követ német kollégáját, Dietrich von Scharfenberget próbálta rávenni közvetítésre. Nem tudni, hogy a kormány felhatalmazására-e, de Masirevich azt kérte Scharfenbergtől: fejtse ki a hivatalos német álláspontot és bírja jobb belátásra (azaz Sopron átengedése) az osztrák kormányt. A magyar követ azzal a meghökkentő érvvel hozakodott elő a német diplomata előtt, hogy az osztrákok viselkedése a kisantanthoz való csatlakozás felé tolja a magyar politikát. Scharfenberg elutasította a felkérést, mivel a beavatkozás károsan érintette volna Németország Ausztriához fűződő viszonyát, nem beszélve a közbelépés egyéb nem kívánatos következményeiről.³² Utóbbi alatt elsősorban azt kell értenünk, hogy a német diplomácia helyesen mérte fel saját, korlátozott lehetőségeit, és ha már az – egyelőre időszerűtlen – Anschluss-probléma miatt amúgy is belesodródott a kérdésbe, az illetékesség legcsekélyebb látszatát is el akarta kerülni. Ez ugyanis feleslegesen rontott volna a vesztes Németország nemzetközi megítélésén, egyúttal csorbította volna a semlegesség látszatát is.

Ausztria és Magyarország, illetve a két ország kormányának eltérő pozíciója tisztán kitűnik a két főváros német követeinek jelentéseiből. A Bécsben állomásozó Scharfenberg arról adott hírt, hogy az ottani kormányzat kész a terület átadását követően tárgyalásokat folytatni a határkiigazításokról és a hivatalnoki állomány egy részének átvételéről. Fürstenberg eközben Bethlen beszédéből idézett, aki éppen megróttá az osztrák kollégáját, amiért az visszautasította a magyar kormány tárgyalási javaslatait és elzárkózott minden érdemi egyeztetés elől. Ugyancsak ilyen tónusban

³⁰DBA PA AA K274127. Fürstenberg jelentése, 1921. július 30.

³¹Uo.

³²DBA PA AA K274131-32. Scharfenberg távirata a német külügyminisztérium számára Bécs, 1921. augusztus 16. (érk.: 1921. augusztus 17.)

beszélt a kérdésről Bánffy Miklós külügyminiszter a parlament külügyi bizottságában. A miniszterelnök retorziókat is kilátásba helyezett Ausztriával szemben – tudósított Fürstenberg, aki szerint a budapesti hivatalos körökben mégis egyetértés mutatkozik a tekintetben, hogy Nyugat-Magyarország végérvényesen elveszett Magyarország számára. Ennek némileg ellentmond, hogy miközben Fürstenberg osztrák kollégájától azt az információt kapta, hogy az átadás teljesen rendben le fog zajlani, magyar részről ennek az ellenkezőjét közölték vele, még hozzá a legkülönbözőbb körökben.³³

A német követ teljesen bizonytalan volt a területátadás körülményeit illetően, egészen annak napjáig. Augusztus 29-én viszont már megtáviratozta a határ mellett feltűnt területvédőkről szóló híreket, különös tekintettel Friedrich, Prónay és Ostenburg megjelentésére.³⁴ Ezzel egy időben Scharfenberg már részletes beszámolót küldött a kibontakozó ellenállásról és személyesen kapcsolatba lépett Schober kancellárral, hogy az osztrák kormány álláspontja felől tudakozódjon, és első kézből kapjon információkat a helyzet alakulásáról. Schober – a mellett, hogy Budapesttel kapcsolatba lépett és visszavonta korábbi tárgyalási ajánlatát – azonnal értesítette a Nagykövetek Tanácsát Párizsban, kérve, hogy a testület lépjen közbe az átadás lebonyolítása érdekében.³⁵

Fürstenberg úgy látta, hogy a területátadás kapcsán kialakult helyzet és a megoldás nehézségei változást hozhatnak a kormány összetételében. A franciák viszont újabban a magyar álláspontot támogatják.³⁶ Ebből is láthatjuk, hogy a német diplomaták által közölt információk, illetve kombinációk megbízhatósága változó volt. Noha némely feltételezés homokra épült, volt köztük jócskán, amely elsődleges forrásból, nevezetesen az osztrák kormányhoz közel álló körökből származott, így nem kerülheti el a figyelmünket. Ennek egyes részletei között is érdemes azonban a megbízhatóságot szem előtt tartva vizsgálni. A velencei tárgyalások ideje alatt a német hírszerzés³⁷ által a német külügyminisztériumnak továbbított, osztrák keresztényszocialista forrásból származó emlékirat ilyen értelemben rendkívül érdekes értesüléseket tartalmaz. Nem meglepő, hogy a feljegyzés szerint a felkelők leszerelésére nemzetközi szinten semmilyen esély nem mutatkozott. A kisantant államai nem voltak abban a helyzetben, hogy beavatkozzanak. A csehszlovák hadsereg a gyengesége miatt nem vállalkozna bevonulásra, a bukaresti vezetésnek bármi előbb az eszébe jutna, mint hogy katonai expedíciót indítson Magyarország ellen, a jugoszláv kormányra pedig belpolitikai nehézségei, macedón, albán és horvát belső konfliktusai közepette még súlyos olasz nyomás is nehezedik – állapítja meg a jelentés, majd azzal folytatja, hogy

³³ BA PA AA R74184 Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. augusztus 19.

³⁴ Uo. Fürstenberg távirata, 1921. augusztus 29.

³⁵ DBA PA AA K274147. Scharfenberg távirata, Bécs, 1921. augusztus 29.

³⁶ DBA PA AA R74184. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. szeptember 1.

³⁷ 1918-ban a német államokban a közrend ellenőrzésére létrehozott szervezet (Staatskommissar für öffentliche Ordnung) rendszeresen készített jelentéseket a kormányzat számára. A feladata az volt, hogy minden olyan belső és külföldi szervezkedésről információkat gyűjtsön és szolgáltatson, mely az állam alkotmányos rendjét fenyegette. Az érdeklődési körébe tartoztak a szélső bal- és a szélső jobboldal mozgalmai egyaránt. Lásd: Archivführer zur Geschichte des Memelgebietes und der deutsch-litauischen Beziehungen. Bearbeitet: Christian Gahlbeck – Vacys Vaivada. Oldenburg, 2006. (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa; 27.)

a „nagy antant” államai közül Nagy Britannia érdektelenséget mutat a térség problémái iránt, miközben Franciaország „ismét saját érdekeivel szemben” politizál. Olaszországgal kapcsolatban megjegyzi, hogy Róma teljes egészében Magyarország oldalán áll, mivel annak kisantant-ellenessége sokkal többet hoz számára a konyhára, mint az Ausztriához fűződő partneri viszony.³⁸ Utóbbi értékelés – noha természetesen alapjában és végső következtetését tekintve helytálló – számos részletét tudnánk tovább árnyalni mai ismereteink és korabeli német források birtokában is.

Ezt az árnyalatot részben azzal tudjuk megadni, ha elmondjuk – amire a Wilhelmstrassén érkezett jelentések is utalnak –, hogy környező utódállamok körében valójában sem Sopron hovatarozásának problémája, sem pedig Ausztria helyzetének kérdése nem keltett komoly érdeklődést. Visszhangot elsősorban a kisállamok nagyhatalmi szövetségeseinek magatartása váltott ki. A Romániában tapasztalható érdektelenségre Németország bukaresti követe hívta fel a figyelmet azzal, hogy a Magyarország számára kedvezően alakuló velencei tárgyalások – noha a közvetítő szerepet Olaszország játssza – Franciaország elképzelhetetlenek lettek volna. A román közvélemény körében azonban ez a francia gesztuspolitika sem volt képes a Párizs iránti bizalmat megingatni.³⁹ Jugoszláviában – és ez a többi kisantant államra is elmondható – elvi problémát láttak viszont a békeszerződések mindennemű módosításában. A trianoni béke pontjainak következetes betartása és betartatása a legfontosabb vezérmotívuma volt Belgrád, Prága és Bukarest politikájának. Az ettől való legkisebb elkanyarodásban saját területiális érdekeik veszélyeztetését látták. Az, hogy a békerendszer épületéből egyetlen téglát kiemelése az egész építményt romba döntheti, nem volt egyedülálló gondolat. Jugoszláviában azonban – ahol a győztesek nyomására fel kellett adni a megszállva tartott baranyai területeket – még különösebb érzékenységgel figyelték, hogy Burgenland kiürítését az antant államok nem voltak képesek vagy nem akarták kikényszeríteni. A belgrádi német követ szerint a nyugat-magyarországi felkelés kezdetekor a délszláv fővárosban szükségszerűnek tartották a csehekkel közös intervenciót az összekötő folyosó megvalósítása érdekében, és erre már az előkészületeket is megtették. Közben Ausztria állítólag olyan kompromisszumos javaslatot állt elő Belgrádban, mely egy magyar–jugoszláv–osztrák hármastartományt tartalmazta. Ennek lényege az volt, hogy az osztrákok lemondanának Sopronról, amennyiben a délszlávok Radkersburg környéki területeket adnának át Ausztriának. Magyarország ugyanakkor a Burgenlandtól délre fekvő (sic!) térségből lépne vissza Jugoszláviai javára.⁴⁰ A mosolyt fakasztó kezdeményezésről nem áll rendelkezésünkre más forrásértékű bizonyíték, de ha ilyen lenne, akkor is súlyos kéréseket hagyna bennünk a próbálkozás komolyságát illetően. Annyi viszont bizonyos, hogy a jugoszláv és kisantant frusztrációk nem vezettek el egységes külpolitikai, s különösen nem katonai kezdeményezéshez, ilyenformán az időről-időre leporolt korri-

³⁸ DBA PA AA R73414. K274303. Der Staatskommissar für öffentliche Ordnung átírta a Külügyminisztérium számára, 1921. október 21.

³⁹ DBA PA AA R73414. K274313-14 Hans Freytag bukaresti német követ jelentése, 1921. október 15.

⁴⁰ DBA PA AA R73414. 274318-20. Freiherr von OW-Wachendorf követségi tanácsos jelentése, Belgrád, 1921. november 3.

dor tervek is csak a fentebb említett árnyalatokkal gazdagítják a nyugat-magyarországi történeti problémáját.

Utólagos történeti képünk kialakítása szempontjából sokkal értékesebb az a vélemény, melyet az említett osztrák kormánypárti forrás a Bécs számára követendő politikával kapcsolatosan közöl. Ebből ugyanis a tények nyelvére lefordítható következtetéseket tudunk levonni. Olyanokat, amelyek az osztrák kormányzatot a Sopronról és környékéről való lemondás felé mozdították. Ennek elsőrendű mondanivalója, hogy Ausztria súlyos kényszerhelyzetében nem tehet egyebet, minthogy elfogadja a neki felkínált alkut és *lemond* (utóbbit talán érdemes nyomatékosan hangsúlyozni) Sopronról és környékéről, ellenkező esetben ugyanis kénytelen lesz megválni egész Burgenlandtól. Ennek ismeretében a Soproni népszavazás nem lesz több pusztá színjátéknál – jegyzi meg a feljegyzés szerzője, tegyük hozzá: helyesen. Később megtoldja mindezt azzal, hogy ha a szavazás Magyarország számára balul ütne ki, akkor sem lesz képes senki a felkelőket kizavarni a térségből, amely így ugyancsak elveszne Ausztria számára. Azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy az esetleges osztrák sikert magyar részről egyenesen a velencei paktum felrúgásaként értelmeznék.⁴¹ Utóbbi egyértelmű utalás arra, hogy a Velencei Szerződés a népszavazással voltaképpen csak ürügyet kínált Sopron és környéke státuszának újrendezéséhez és a kompromisszummal a várost akárhogy is, de Magyarországnak ítélték. Nem nélkülözte a valóságot a feljegyzésnek az az állítása, mely szerint a magyar győzelemben a közvélemény bizonyítékot látna arra, hogy hasonló referendum Burgenland egész területén sikerrel kecsegtetne és a probléma soha nem kerülne nyugvópontra. A későbbi fejlemények azt mutatják, hogy ennek a feltételezésnek valóban volt némi alapja, ha nem is az egész magyar közvéleményre vonatkoztatva és nem is olyan súllyal, mint ahogy azt a fejtegetésben olvashatjuk. A garanciák hiányából adódó bizonytalan és ellentmondásos helyzetből a legjárhatóbb kivezető út a gazdasági együttműködés irányába haladt. Az elemzés arra a következtetésre vezetett, hogy a probléma megoldását szoros – ráadásul nem csupán e két országra kiterjedő – gazdasági kooperáció jelentené, amely nem tűrné, hogy Magyarország és Ausztria között átjárhatatlan ütköző zóna maradjon.⁴²

Az említett pufferzóna a soproni és Sopron környéki népszavazás körüli viták miatt hosszú ideig fennmaradt. Az enyhülés a határ mellett sokáig váratott magára. A kérdésben érintett kormányok azonban a nyugat-magyarországi illetve burgenlandi problémákat igyekeztek aktuális és távlatos külpolitikai terveiknek és érdekeiknek alárendelni. A kérdés ilyen módon nem csupán az osztrák-magyar államközi kapcsolatok, hanem idővel – pontosabban Németország nemzetközi szerepének növekedésével – a Berlin felé forduló magyar külpolitikai orientációk és a német geopolitikai gondolkodás és taktikai játszmák függvényében alakult.⁴³

⁴¹ DBA PAAA R73414. K274303. Der Staatskommissar für öffentliche Ordnung átirata a Külügyminisztérium számára, 1921. október 21.

⁴² Uo.

⁴³ Ezekről részletesen lásd: *Tóth Imre*: Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939). Századok 138. (2004), 1330–1360.

Sopron. „a leghűségesebb város” – „Burgenland természetes fővárosa”, a magyar–osztrák kapcsolatok sok évtized óta élő ellentétpárja. Oly annyira, hogy az 1991-ben megjelent egyik osztrák középiskolai történelem tankönyv még mindig a város „elrablásaként” aposztrofálta az 1921-es népszavazás eredményét.²

Mióta 1919 nyarán a nagyhatalmak a saint-germaini békeszerződésben, az osztrák békedelegációt vezető Karl Renner kancellár hirtelen ötletének helyt adva, jóváhagyták a nyugat-magyarországi területek átadását az újszülött Osztrák Köztársaságnak, Sopron birtoklásának vágya mélyen beleivódott az osztrák köztudatba, mi több a közjogba, hiszen az 1921 januárjában elfogadott szövetségi alkotmány Sopront tartományi fővárosként kodifikálta.³ A város már kész tényként kezelt automatikus átadását a magyar diplomácia erőfeszítései, Olaszország támogatásával, egy ideig sikeresen megakadályozták, mígnem 1921-ben az ún. velencei jegyzőkönyv a Sopronban és környékén tartandó népszavazás eredményétől tette függővé a békeszerződés rendelkezésének végrehajtását. Az eredmény ismert: a lakosság többsége Magyarország mellett döntött.⁴ A területért a fegyveres harcot is vállaló magyar szabadcsapatok akciója és a népszavazás kimenetele viszont mély nyomokat hagyott a keresztségben Burgenland nevet kapott új tartomány formálódó politikai elitjében. Keserűségüket érthetővé tette, hogy Sopron nélkül az elcsatolt területek ebben az időben aligha jelentettek többet, mint egy fej nélküli torzót, amelynek mindennapi életét csak nagy nehézségek árán lehetett megszervezni.

Jelentősen motiválta a helyzetet, hogy a formálódó tartományi öngazgatásban az osztrák szociáldemokrácia képviselőiben több olyan soproni és környékbeli politikus (Ludwig Leser, Ignaz Till, Adolf Berczeller) kapott helyet, akiknek pályakezdése szorosan összefonódott a Magyar Tanácsköztársaság eseményeivel és azt követően menekülésre vagy emigrációra kényszerültek.

Leser, aki már a polgári demokratikus forradalom idején elkötelezte magát a német autonómia mellett, 1919 márciusában lajtaújfaluí küldöttként a járási és a Sopron megyei tanács tagja, majd a nyugat-magyarországi német önkormányzati tanács el-

¹ A közlemény az OTKA K 78003 számú kutatási programja keretében készült.

* A közlemény az OTKA K 78003 számú kutatási programja keretében készült.

² Idézi *Gecsényi Lajos*: A magyar történelem az osztrák gimnáziumi tankönyvekben. Kíséret egy létező probléma megvilágítására. In: *Hogyan tovább?* (Győr) 1991/4. 2–3.

³ *Widder, Roland*: Das Burgenland als Grenzerfahrung. Zur Identität einer Peripherie. In: *Kriechbaumer, Robert* (Hrsg.): *Liebe auf den zweiten Blick*. Wien–Köln–Weimar, 63–96. (=Widder 1998.), 85. 1926-ban, amikor már régen nyilvánvaló volt, hogy Sopron Magyarország része maradt, Burgenland tartományi alkotmánya Kismartont még mindig csak a tartományi kormány székhelyeként, és nem tartományi fővárosként, nevesítette. Erre csak 1981 szeptemberében került sor.

⁴ A nyugat-magyarországi területek elcsatolásával foglalkozó munkák közül ajánljuk *Soós Katalin*: *Burgenland az európai politikában (1918–1921)* Budapest, 1971 c. kötetét és *Botlik József*: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Budapest, 2008. c. könyvét, továbbá *Tóth Imre* tanulmányát a folyóirat jelen számában.

nőke, a Tanácsok Országos Gyűlésének küldötte lett és megválasztották a Szövetséges Intéző Bizottság tagjává is.⁵ Számos népgyűlés szónokaként a proletárdiktatúra ismert helyi vezetőjének számított, aki több ízben is állást foglalt Sopron Magyarországhoz tartozása mellett.⁶ A forradalom bukását követően a Peidl kormány idején még néhány napig hivatalban maradt, de a rendőrség tanácsköztársasági tevékenysége miatt hamarosan letartóztatta és egy évig Sopronkőhidán raboskodott, ahonnan súlyos beteg szabadult.⁷ Burgenland létrejöttétől kezdve a tartományi politika meghatározó személyisége, kitűnő szónok, 1922–1934 között tartományi főnökhelyettes. A csornai születésű Till Ignác szociáldemokrata párttag a nezsideri járás politikai megbízottjaként működött, 1919 augusztusában ment Bécsbe, onnan pedig Burgenlandba. 1923–1934 között a tartományi kormány tagja.⁸ Berczeller korábban a soproni munkásbiztosító pénztár tisztviselőjeként dolgozott, majd a fehér különítményesek által meggyilkolt Kellner Sándor népbiztos helyettese lett. Az elsők között ment emigrációba, ahol az új tartományban megszervezte a munkásbiztosító pénztárt, alelnöke lett a munkáskamarának.⁹ Ők voltak azok, akik Sopron elvesztését az ellenforradalmi katonai diktatúrának tekintett Horthy rendszer mesterkedéseként éltek meg¹⁰ és a helyi közéletben – részben a Bécsben szerveződött Ödenburger Heimatdienst¹¹ tagjaként – lényegében a náci megszállás bekövetkeztéig Sopron megszerzésének gondolatát különös képen ébren tartották. Ezzel akarva-akaratlanul azonosultak a nagy-német gondolatokkal, ami a németiség által lakott európai területek egyesítését tűzte zászlajára.¹²

Így történhetett, hogy 1938. október 15-én ugyan Burgenlandot megszüntették a birodalmi hatóságok, területét felosztották Steiermark és az újonnan létrehozott Nieder-Donau Gau (a korábbi Alsó-Ausztria tartomány) között, ám ez nem akadályozta meg Bécs náci vezetőjét, Hugo Juryt, hogy 1940/41-ben ne támogassa a nagy-német gondolat jegyében Sopronért síkra szálló nacionalistákat.¹³ Az akció azonban úgy-

⁵ *Környei Attila*: A forradalmak vázlatos soproni eseménynaptára 1919. Soproni Szemle 23. (1969), (=Környei 1969.) 81–82.

⁶ *Fogarassy László*: A soproni népszavazás. Soproni Szemle 25. (1971), 335–347, itt: 335.; Környei 1969. 82.

⁷ Miután a Soproni királyi törvényszék iratai jó részt elpusztultak nem ismerjük az ellene emelt vádat és azt sem tudjuk, hogy milyen ítélet született az ügyében. A róla szóló szakirodalomban felbukkan olyan adat, mely szerint hazaárulás vádjával ítélték el és megszökött a közhídi börtönből. V.ö. *Feymann, Walter*: Das Deutschnationale im politischen Denken Ludwig Lesers. In: *Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag, Hg. Wolfgang Gürtler – Gerhard J. Winkler*. Eisenstadt, 2001. 87–106, itt: 92. (=Feymann 2001.) Köszönöm *Fiziker Róbert* kollégámnak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

⁸ *Schlag, Gerald*: Um Freiheit und Brot. Die Arbeiterbewegung von ihren Anfängen im westungarischen Raum bis zu ihrer Verbannung in die Illegalität. In: *Aufbruch an der Grenze. Die Arbeiterbewegung von ihren Anfängen im westungarischen Raum bis zum 100-Jahre-Jubiläum der Sozialistischen Partei Österreichs Eisenstadt*, 1989. 9–94. (=Aufbruch an der Grenze 1989.), 43.

⁹ A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 6/A kötet. Szerk.: Erényi Tibor – Mucsi Ferenc, et. al. Budapest, 1959. 350. A Soproni Vörös Újság cikke a nyugat-magyarországi németek önkormányzatáról. 1919. április 30.

¹⁰ Nem érdektelen ebből a szempontból a szocialista *Hans Bögl* (a szociáldemokrata párt tartományi szervezetének egyik vezetője, 1964-ben az első szocialista tartományfőnök) 1974-ben megjelent könyve (Burgenland. Ein Bericht zur Zeitgeschichte. Wien, 1974.), amely a legsötétebb „rémrendszernek” minősítette Magyarországot a két világháború közötti időben.

¹¹ A Heimatdienst vezetői a soproni születésű Dr. Alfred Walheim bécsi középiskolai tanár, későbbi burgenlandi tartományfőnök (1923–1924, 1931–1934; a Győrben érettségizett Josef Rauhofer jogász, későbbi burgenlandi tartományfőnök (1924–1928) és Ludwig Leser voltak.

¹² A szocialisták nagy-német szellemiségéről v.ö. Feymann 2001. 90.

¹³ Widder 1998. 85.

mond nem volt időszerű a szövetséges Magyarországgal szemben, így hamarosan elenyészett.

Gyökeresen megváltozott a helyzet 1945 tavaszán, amikor a szovjet hadsereg egységei Béccsel egy időben az egykori Burgenland területét is megszállták és megkezdődött a helyi demokratikus közelet helyreállítása. Az ideiglenes szövetségi kormány számára is néhány hét múltán nyomatékos kérdésként merült fel a tartomány felosztásának fenntartása vagy önállóságának visszaállítása. A kormány, maga Karl Renner kancellár is, a befolyásos alsó-ausztriai politikusi lobby nyomására, kezdetben a status quo megőrzése mellett foglalt állást, ezt rögzítették az ideiglenes alkotmányban is. A döntés homályos indokai között – igaz utólag – felbukkant az az érvelés, nagy valószínűséggel a burgenlandiak elijesztéseként, hogy a tartomány visszaállítása esetén Magyarország esetleg igényt támasztana egykori területére, és ebben élvezné a szovjet kormány támogatását.¹⁴ Az a tény azonban, hogy 1945 májusában az új magyar honvédség katonái szovjet alárendeltségben Burgenland területén állomásoztak semmiféle relevanciával nem bírt a vélt magyar területi igényeket illetően.¹⁵

Az országos politikától függetlenül a helyi politikai életbe visszatérő szociáldemokraták, akik lándzsát törtek a tartomány visszaállítása mellett, ezt azonnal összekötötték Sopron megszerzésének a gondolatával. Ezt tartalmazta már az a memorandum is, melyet a Szociáldemokrata Párt két tartományi képviselője május végén adott át Adolf Schärf alkancellárnak, a párt elnökének.¹⁶ Röviddel ezt követően Franz Zimmermann kismartoni újságíró, történész,¹⁷ a nagy-német gondolat híve, aláírásgyűjtést indított már nem is a soproni kérdéstről, hanem az ún. Ost-Burgenland, azaz a Rába vonaláig terjedő terület megszerzéséért. Zimmermann, aki hónapokkal később a tartományi kormány sajtóreferense lett, történelmi, népességi és gazdasági adatokra hivatkozó beadványok tömegével kezdte bombázni a minisztériumokat és a politikusokat. Akcióit Norbert Bischoff, a kancellár külügyi tanácsadója (a későbbi években moszkvai nagykövet) ismételten azzal hárította el, hogy később térnek vissza

¹⁴ Renner erről az ideiglenes kormány 1945. augusztus 7-i ülésén beszélt, ahol még azt is szóba hozta, hogy budapesti hírek szerint a magyar kormány az ország felvételét akarja kérni a Szovjetunióba. Protokolle des Kabinettsrates der Provisorischen Regierung Karl Renner 1945 Bd. 2. 17. Juli 1945 – bis 5. Sept. 1945. Hg. Gertrude Engeler-Burcel. Wien, 1999. (=Protokolle des Kabinettsrates 1999.) 218.

¹⁵ Ez az összefüggés sajátos módon csak az osztrák történeti irodalomban merül fel, *Rauchensteiner, Manfred*: Der Sonderfall. Die Besatzungszeit in Österreich 1945 bis 1955. Wien, 1985. (=Rauchensteiner 1985.) 83. és *Tuma, Renate*: Das Problem der territorialen Integrität Österreichs 1945–1947. Unter besonderer Berücksichtigung der Grenzziehung gegenüber Deutschland, der Tschechoslowakei und Ungarn. Wien, 1995. (=Tuma 1995.) 66–67. monográfiában. A két hadosztály közül a 6. hadosztály Dél-Burgenlandban a 3. Ukrán Front 27. hadseregének állományában április 24. és május 13. között kisebb feladatot látott el. Az 1. hadosztály csapatai ugyanebben az időben viszont Wiener Neustadt környékén állomásoztak. V.ö. *Mucs Sándor*: A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945–1948. Budapest, 1963. 70., 72.

¹⁶ *Ernst, August*: Zur Wiedererrichtung des Burgenlandes im Jahre 1945 In: Burgenländische Heimatblätter, 30. (1968) 3. (=August 1968.) 105–122, itt: 110–111. Schärf a felvetésre azt válaszolta, hogy Sopron minden bizonnyal Magyarország része marad és ezt a szovjet kormány is támogatja.

¹⁷ de.wikipedia.org/wiki/Fritz_Zimmermann (turist). Zimmermann (1905–1993) 1965-ig volt tartományi sajtóreferens, amikor az ismételt magyar tiltakozások hatására leváltották. Publikációiban évtizedeken át újra és újra visszatért Ausztria területi követeléseire, támadta Magyarországot.

a memorandumokra.¹⁸ Kétségtelen, hogy a gondolatai visszhangra találtak távolabbi vidékeken is. A III. Ukrán Front Politikai osztálya a grazi lakosság hangulatáról készített beszámolójában arról számolt be, hogy elterjedt vélemény szerint Sopront Ausztriához kell csatolni.¹⁹

A szövetségi kormány ülésén először 1945. július 17-én került szóba Sopron, amikor a néppárti Ferdinand Nagl igazságügyi államtitkár felvetette, hogy a potsdami konferencián tárgyaló „nagyoknak” hívják fel a figyelmét a dél-tiroli és a soproni kérdésre.²⁰ A következő hetekben a téma mind gyakrabban merült fel a helyi politikai kommunikációban. Augusztus 5-én a dachau koncentrációs táborból hazatért Ignaz Till javaslatára a szociáldemokraták kismartoni konferenciája határozatban foglalt állást Sopron megszerzéséről: „...a burgenlandi szocialisták azt követelik, hogy azt a területet, melyet a saint-germaini békeszerződés szerint az Osztrák Köztársaságnak ítélték, ám a fasiszták csaló szavazása, Sopronban, elragadott, birtokba vehessék.”²¹ Egy nappal később Renner kancellár, minden bizonnyal úgyis, mint az 1919-es békeszerződés meghatározó személyisége, elérkezettnek látta az időt, hogy a TASSZ szovjet hírügynökségnek adott nyilatkozatában, a tudósító kérdésére, kifejtsse: „nincs más óhajunk, mint a saint-germaini béke visszaállítása, ami Sopront Ausztriának adta.”²² Tette mindezt úgy, hogy ismernie kellett a háború utáni Ausztriáról szóló, 1943. november elsején elfogadott, moszkvai nyilatkozatot, amelyben a három szövetséges hatalom külügyminiszterei rögzítették, hogy az ország önállóságát az 1938 márciusa előtti határok között kell helyre állítani.²³ Másnap a kabinet ülésén Renner tovább ment ennél és kijelentette: Burgenland kérdése Sopron kérdése, ám az ottaniaknak kellene Sopron felé nyitni, a lakosság beállítottságát szondázni, röplapokat osztogatni, agitációs platformot teremteni.²⁴ Szavai vélhetően egy újabb népszavazás lehetőségének felmérését sugallták, összefüggésben azzal, hogy tanácsadója, az egyik legtapasztaltabb osztrák diplomata Norbert Bischoff már egy hónappal korábban szakértői véleményt készített a kancellár számára a lehetséges osztrák területi követelésekről. Ebben nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a döntések kizárólag az

¹⁸ Zimmermann akcióiról Tuma 1995. 74–75. és legújabban említi Rathkolb, Oliver: Die österreichische „Ostpolitik“ gegenüber Ungarn In: Österreich und Ungarn im Kalten Krieg. Hg.: István Majoros – Zoltán Maruzsa – Oliver Rathkolb. Wien – Budapest, 2010) 211–212.

¹⁹ Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven. Hg.: Wolfgang Mueller – Arnold Suppan – Norman M. Naimark – Gennadij Bordjugov. Wien, 2005. 167. No. 17. 1945. június 21.

²⁰ Protokolle des Kabinettsrates 1999. 12.

²¹ Sinowatz, Fred: Die Widerentstehung des Burgenlandes und der Aufstieg der Sozialdemokratie zur Führungspartei. In: Aufbruch an der Grenze 1985. (=Sinowatz 1989.) 109–110.

²² Idézi Tuma 1995. 71. Renner 1919-es reminensziájára v.ö. Stourzh, Gerald: Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955. 5. Auflage. Wien, 2005. (=Stourzh 2005.) 39.

²³ Stourzh 2005. 33–34. Nem érdektelen ebben az összefüggésben a M. M. Litvinov szovjet külügyi népbiztos-helyettes által 1943 folyamán vezetett bizottság Ausztria háború utáni állapotáról készített feljegyzése, amelyben Sopron nem szerepel. (V. ö. Stourzh 2005. 18–19.) A Litvinov bizottság egy másik, a magyar békeszerződéssel kapcsolatos elgondolásokról összeállított anyaga viszont kitért a Sopronra vonatkozó esetleges osztrák igényekre. Litvinov szerint ilyen igény felvetése esetén a szovjet álláspontot az egyik vagy másik félhez fűződő majdani viszonyoknak kell meghatározni. Lásd: Sub clausula. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Szerk. Gecsényi Lajos – Máthé Gábor. Budapest, 2008. 1039. 119. sz. dokumentum.

²⁴ Protokolle des Kabinettsrates 1999. 214.

érintett területek lakosságának demokratikus akaratnyilvánítása alapján születhetnek. Bischoff, aki egyenként kitért Dél-Tirol, a csehországi területek, a német Berchtesgaden és Sopron problémájára, utóbbi vonatkozásában óvott az 1921-es népszavazás megkérdőjelezésétől, miután Karintiában 1920-ban ugyancsak népszavazás döntött az Ausztriánál maradásról.²⁵ Renner javaslatára Johann Kopenig kommunista államtitkár reflektált. Elismerte, hogy ők is örülnének, ha Sopron Burgenlandhoz kerülne, és nem ellenzik a kérdésnek a béketárgyalásokon történő felvetését, ám óvott egy politikai mozgalom elindításától. Felhívta a figyelmet arra, hogy egy soproni akcióra Magyarország a gazdasági kapcsolatok blokkolásával válaszolna, miközben Ausztria erősen rá van utalva az ottani élelmiszerszállításokra. Úgy vélte, és alapjában véve mindvégig ez maradt az osztrák kommunisták álláspontja, hogy Sopron ügyéről a kétoldalú kapcsolatok rendezése után közvetlenül kellene tárgyalni a demokratikus magyar kormánnyal.²⁶

1945. augusztus 29-én végül megszületett a politikai döntés Burgenland önállóságának visszaállításáról. Az ideiglenes tartományi kormány vezetője Renner kifejezett kívánságára az emigrációból hazatért Ludwig Leser, a Sopronért folytatott küzdelem fanatikusa lett.²⁷ Az ő vezetésével hirdették ki október elsején immár jogilag is a régi új tartomány létrejöttét. Minden bizonnyal nem véletlenül használta ki ezt az alkalmat a szociáldemokrata központi pártlap, az *Arbeiter Zeitung*, amikor október másodikán o.h. szíglával, ami vélhetően Oskar Helmer a párt egyik meghatározó személyiségét, belügyi államtitkárt takarta, nagy cikkben tette közzé a párt álláspontjának is tekinthető véleményét. Ebben az önállósulási folyamat méltatása mellett a cikkíró hosszan kitért Sopron kérdésére. Leszögezte, hogy a soproni népszavazás annak idején a magyar kormány példátlan terrorja alatt zajlott, és a lakosság valóságos hangulata akkor is, és azóta is Ausztria mellett van. „Sopron és Burgenland összetartoznak. Az egyesítés mind a városnak, mind a tartománynak nagy előnyökkel járna, de mindenekelőtt eltűnne egy igazságtalanság a világból. Azon a napon, melyen Burgenland ismét önálló tartomány lesz, jogos a Sopron bekebelezése iránti követelés.” – összegezte véleményét a cikkíró.²⁸ Az írás súlyát emelte, hogy kivonatosan a bécsi rádió is ismertette. Fontos jelzés volt a magyar külügyminisztérium számára Miskolczi Gyula egyetemi tanár, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójának információja, amikor október végén arról tájékoztatta Kertész István követet, a Békeelőkészítő Osztály vezetőjét, hogy az osztrák politikai pártok között – esetleg éppen magyarországi ösztönzésre – mozgalom indult a Magyarországgal szembeni területi igények felvetése ügyében. Igaz, Miskolczi azt is hangsúlyozta, hogy a komoly osztrák politikusok igyekeznek ezt mérsékelni és megakadályozni a nyilvánosság elé kerülését.²⁹

²⁵ Tuma 1995., 46–47.

²⁶ Protokolle des Kabinettsrates 1999. 219.

²⁷ August 1968. 117.

²⁸ Arbeiter Zeitung 1945. október 2. (1) „Das Burgenland wieder selbständig”

²⁹ Magyar Országos Levéltár (=MOL) XIX-J-1-a KÜM Békeelőkészítő osztály iratai IV. 43. 103/res/Be/1946 Pro domo 1945. október 29.

Ez volt az a pont, amely mellett már a budapesti külügyminisztérium sem mehetett el szó nélkül. Tóth Miklós a külügyminisztérium bécsi kiküldöttje úgy értékelte a cikk megjelentetését, hogy a központi szociáldemokrata pártlap aligha képviselhet más véleményt, mint a párt meghatározó személyisége, Renner kancellár. Ez viszont azt valószínűsíti, hogy a Renner kormány taktikai okokból „a soha nem beszélni, de mindig rágondolni” elvet próbálja érvényesíteni egy csendes tudatos propaganda keretében.³⁰ Tóth Miklós helyzetértékelése – visszaulva a korábbi kormányzati véleményekre – aligha járhatott messze az igazságtól.

Ezt erősítette az is, hogy a Magyar Távirati Iroda bécsi tudósítóját – miután a külügyminisztérium sajtóirodáján érdeklődött – azonnal fogadta Renner kancellár, aki kijelentette: a cikk tendenciája távol áll az osztrák kormánytól. Ezzel nyilvánvalóvá vált az a kettős beszéd, amit a szocialisták szövetségi vezetői a következő egy esztendőben folytattak mind a pártban, mind a kormányban: a belpolitikában megőrizni burgenlandi pozícióikat és a majdani békeszerződésre gondolva lebegtetni a soproni kérdést, kifelé pedig a lehetőség szerint cáfolni a Magyarországgal szembeni határkiigazítási szándékokat. Két nap múltán Rudolf Seemann, a külügy politikai osztályának vezetője megerősítette a kormány elitélő véleményét, ámde kiutat hagyva hozzáfűzte: ő még nem látta a cikket.

Tóth jelentésére válaszul Budapest nem hivatalos formában utasította, hogy informálisan fejezze ki a magyar kormányzati szervek rosszallását és értetlenségét a burgenlandi kérdés ilyen értelmű tárgyalása miatt. Különösen annak fényében, hogy a demokratikus Ausztria politikailag és gazdaságilag a Magyarországgal történő szoros együttműködésben érdekelt. A magyar fél a visszafogottságát azzal kívánta jelezni, hogy nem kívánt a sajtóban reflektálni a támadásra.³¹ Viszont jelzés értékű volt, hogy ebben az időben a Békeelőkészítő Osztály külön dossziét nyitott Ausztria számára, melyben az osztrák külpolitikára vonatkozó jelentéseket, tanulmányokat kezdték el gyűjteni.³²

Erre rímelt a néppárti Karl Gruber külügyi államtitkárnak október 17-én tett nyilatkozata, melyben egyedül a dél-tiroli kérdés rendezésének fontosságát emelte ki, miközben hangsúlyozta a Csehszlovákiához, Jugoszláviához és Magyarországhoz fűződő normális politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok mielőbbi megteremtésének szükségességét.³³ Alig több mint egy hónappal később Leopold Figl kancellár a kormánynyilatkozat keretében beszélt a szomszédos államokkal, így Magyarországgal megteremtendő szoros kapcsolatokról. Miközben az igazságtalan határokat illetően ő is Dél-Tirolt említette, és a jugoszlávokkal szemben Karintia oszthatatlanságát hang-

³⁰ MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. Ausztria 11/j A bécsi főkonzulátus jelentése 6/pol.1945

³¹ Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956. Vál. és szerk. Gecsényi Lajos. Budapest, 2007. (= Iratok Magyarország és Ausztria 1945–1956, 2007.) 56–57. 7. számú dokumentum, 1945. október 4.; MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. Ausztria 11/j a Külügyminisztérium október 9-én kelt válasza Tóth Miklós jelentésére.

³² 1946. márciusában készült el például Komjáti Miklós egyetemi magántanár 25 oldalas tanulmánya „A nyugat-magyarországi kérdés története” címmel. MOL XIX-J-1-a KÜM Békeelőkészítő osztály iratai IV. 43. 585/Bé/1946

³³ Csáky, Eva-Marie: Der Weg zu Freiheit und Neutralität. Dokumentation zur österreichischen Außenpolitik 1945–1955. Wien, 1980. (Csáky 1980.) 54. 17. számú dokumentum: Wiener Zeitung 1945. október 18.

súlyozta.³⁴ A mindennapok diplomáciájában ez az irányvonal érvényesült, így nem volt véletlen, hogy Rudolf Seemann osztrák diplomata 1946 januári budapesti látogatása során egyik fél részéről sem került szóba a soproni kérdés.³⁵

Mindez azonban nem változtatott a burgenlandi politikusok elszántságán. Egy hónapi csendesség után a Zimmermann által irányított kampány ismét felpörgette az osztrák sajtó szinte teljes körét, Vorarlbergtől Linzen át Bécsig. A szövetségi kormány hivatalos lapja, a *Wiener Zeitung* és a *Neues Österreich* december 12-én azonos címmel („Demokratie im Burgenland”) publikált cikkeikben a tartomány demokratikus fejlődésének zálogaként a soproni népszavazás revízióját jelölték meg.³⁶ A *Vorarlberger Volksblatt* december 27-én beszámolt arról, hogy valószínűen nem hivatalos határkiigazítási igényt jelentenek be Sopronnal kapcsolatban.³⁷ Január 2-án a *Linzer Tagblatt* és az *Oberösterreichische Nachrichten* tettek közzé hosszabb írásokat, melyekben síkra szálltak a visszacsatolásért.³⁸ Ekkor Kriváchy Ödön magyar megbízott már hivatalosan tiltakozott a külügyben, felhívta a figyelmet arra, hogy a cikkek nem szolgálják magyar–osztrák jó viszony, a két nép közötti barátság fejlődését. Külön is kiemelte, hogy a német kitelepítés nem a magyar kormány döntésén alapszik, azt a potsdami értekezlet határozatai rendelték el. Azt azonban hiába kérte, hogy a miniszterium hivatalos közleményben fejtse ki álláspontját Burgenland kérdésében, ezt Bischoff nagykövet csupán kilátásba helyezte, mondván a cikkek éles ellentétben állnak a kormány álláspontjával.³⁹

A szövetségi kormány cinkos hallgatása így újabb alkalmakat teremtett Kismartonban a soproni kérdés felszínen tartására. A közhangulat alól a tartományfőnökké választott néppárti Lorenz (Lovre) Karall sem vonhatta ki magát, amikor január 4-én a tartománygyűlésben mondott beszédében, Burgenland közlekedési helyzetéről szólva, viharos tetszésnyilvánítás közepette, megemlítette a soproni terület „természetellenes beszögelését” és jelezte, hogy továbbra is napirenden tartják az ügyet.⁴⁰ Figyelemre méltó volt, hogy a bécsi rádió által ismertetett beszédre ekkor már nem csupán a magyar diplomácia reagált. A Szociáldemokrata Párt községi szervezete január 6-án nyilvános taggyűlésén határozatot fogadott el Sopronról. Hangsúlyozván, hogy elutasítják az irredentizmust, de „a Sopront fenyegető veszélyt a magyar kormánynak és minden illetékes tényezőnek leggondosabb figyelmébe ajánlják. ...Sopronnak ma-

³⁴ Csáky 1980. 60. 23. számú dokumentum: 1945. december 21.

³⁵ V.ö. *Fiesinger, Klaus*: Ballhausplatz-Diplomatie 1945–1949. Reetablierung der Nachbarschaftsbeziehungen und Reorganisation des Auswärtigen Dienstes als Formen außenpolitischer Reemanzipation Österreichs. München, 1992.

³⁶ MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. Ausztria 11/j A bécsi főkonzulátus jelentése 1945. december 20.

³⁷ U.o. A bécsi főkonzulátus jelentése 1945. január 15. 176/1946. Pol. és Politikortörténeti és Szakszervezeti Levéltár, 274. fond 10/44. ő. e. Vélhetően a Magyar Távirati Iroda bécsi tudósítójának összeállítása a soproni kérdésről. 1946. május 31.

³⁸ U.o. Az amerikai megszálló hatóságok által alapított, a Néppárthoz közel álló Oberösterreichische Nachrichten „Volk zwischen Grenzen” c. cikkében összekapcsolta a soproni kérdést a német lakosság várható kitelepítésével. A különösen kemény hangú írás felszólította a szövetségi kormányt, hogy szerezzen érvényt a saint-germaini békeszerződésnek, vagy legyen gondja a népszavazási döntés revíziójára. A cikkíró szerint, ha elűzik a német lakosságot, akkor adják vele a földet is, amin él.

³⁹ MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. Ausztria 11/j A bécsi főkonzulátus jelentése 176/1946. Pol. 1946. január 15.

⁴⁰ Idézi: Tuma 1995. 62. A horvát nemzetiségű Karall Oroszvártott járt elemi iskolába, Pozsonyban érettségizett, Budapesten szerzett jogi diplomát. 1929-ben lett először tagja a tartományi kormánynak.

gyarnak kell maradnia!⁴¹ A tiltakozást azonban más szervezetek láthatóan nem követték és hallgatott a hazai sajtó is. Minden jel arra utalt, hogy a magyar kormány és a kormányzásban résztvevő koalíciós pártok vezetőinek többsége az Ausztriával kialakítandó együttműködés híveként kerülni kívánják a konfliktusokat. Ezt erősítette meg, hogy id. Antall József újjáépítési miniszternek az egyik április kormányülésen egy esetleges burgenlandi revízióról mondott szavai visszhang nélkül maradtak.⁴² Hasonlóképpen tették irattárba a Magyar Történettudományi Intézetnek a Sopron–kőszegi vasútvonal visszacsatolására vonatkozó javaslatát, azzal az indokkal, hogy az súlyosan sérti Ausztria érdekeit, így nem célszerű felvetni.⁴³

Február–május folyamán az osztrák diplomácia számára mind nyilvánvalóbbá vált, hogy Dél-Tirol visszaszerzésére nincs remény és a nagyhatalmak semmiféle határkiigazításról nem akarnak hallani. A szövetséges hatalmak külügyminiszteri tanácsa párizsi megbeszéléseinek előrehaladásával ezek az információk bizonyossággá váltak. Karl Gruber már március első napjaiban javasolta Figl kancellárnak, hogy közöljék a burgenlandiakkal: nincs lehetőség a kelet-burgenlandi kérdésben eredményt elérni.⁴⁴ A köztársasági elnökké választott Karl Renner a budapesti *Haladás* c. lapnak adott interjújában áprilisban kijelentette, hogy Sopronra nem tartanak igényt.⁴⁵ Ettől függetlenül a burgenlandi politikusok minden esetre elérkezettnek látták az időt, hogy fokozzák akcióikat Sopron ügyében, és több szálon is megkíséreljenek haladást elérni.

Miközben a propagandát változatlanul irányító Fritz Zimmermann a francia megszálló hatóságok képviselőivel kezdeményezett megbeszéléseket,⁴⁶ Ludwig Leser – talán Renner kancellár előző évi javaslatára alapozva, de akár a központi kormányzerveknek a „magánutat” ajánló biztatására⁴⁷ is hallgatva – magyarországi bázist próbált kiépíteni egy újabb népszavazás kieroszakolására.⁴⁸ Ehhez kitűnő hátteret adott a sop-

⁴¹ MOL XIX-J-1-k Küm Admin. 11/j 248/1946.pol. 1946. január 16.

⁴² Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5.– november 15. Szerk. Szűcs László. Budapest, 2003. 470. Korábban tévesen értékeltem Antall József felszólalását: abban éppen az Ausztriával kapcsolatos területi követelések kormányzati szintű megfogalmazását véltem felfedezni.

⁴³ MOL XIX-J-1-a Küm Békeelőkészítő osztály iratai IV. 43. 1659/Bé/1946 Pro domo 1946. július 9.

⁴⁴ Tuma 1995. 84.

⁴⁵ *Haladás* 1946. április 20. (3) Karl Renner nyilatkozata.

⁴⁶ Österreichisches Staatsarchiv (=ÖSA) Archiv der Republik (=AdR) Bundeskanzleramt/Auswärtige Angelegenheiten (=BKA/AA) Pol. II. 1946 Ungarn 9 GZ 110.054. Clemens Wildner tanácsos feljegyzése, 1946. március 23. Zimmermann úgy tájékoztatta a bécsi belügy sajtóreferensét, hogy a francia megszálló hatóságok (Béthouart tábornok nevében) érdeklődnek a magyar ügyek iránt és adott esetben szimpátiával néznék Sopron átadását. Tuma szerint (Tuma 1995. 84.) Zimmermann hibázott, amikor a központi kormány tudta nélkül tárgyalt, arról nem is szólva, a francia hatóságok képviselője Monicault ezredes Gruber külügyminiszternek cáfolta a támogatási szándékot.

⁴⁷ ÖSA AdR BKA/AA Pol. II. 1946 Ungarn 9 GZ 110.054 Wildner március 30-án feljegyezte, hogy mindkét kormánypárttal megvitatták „Ost-Burgenland” kérdését és megállapították, hogy nincs lehetőség a téma hivatalos kezelésére, ezért „magán utakra” kell hagyni a problémát. Renate Tuma többször idézett művében maga is megjegyzi, Renner 1945 augusztusi véleményére utalva, hogy lehetett némi igazság a magyar vádokban. (Tuma 1995. 91.)

⁴⁸ Az Ausztriában állomásozó szovjet hadseregcsoport parancsnoka, Kuraszov vezérezredes és politikai tanácsadója Ausztria politikai helyzetéről és a szovjet politika feladatairól 1946. június 5-én készített jelentésében a Sopronnal és Csehszlovákiával kapcsolatos területi követeléseket az amerikai és a brit titkosszolgálatok „aknamunkájának” tulajdonították, azzal az indoklással, hogy ily módon akarják megnehezíteni Ausztria és a szomszédos országok kapcsolatának rendezését. Lásd: *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945–1955.* Hg.: Stefan Karner – Barbara Stelzl-Marx – Alexander Tschubarjan. Oldenbourg, 2005. 691. No. 148.

roni német lakosságnak a tavasz folyamán végbement tömeges – és a várost tekintve, különösen súlyosan igazságtalan – kitelepítése okozta feszült hangulat.⁴⁹ Barátjának, Richard Berczellernek így írt erről: „Ha megoldódik a soproni kérdés, ahogyan én remélem, az egész helyzet megváltozik. Gyakran vagyok Sopronban, voltam Budapesten is és kapcsolatban állok az ottani barátainkkal.”⁵⁰ A *Burgenländische Freiheit* c. szocialista pártlap június elején homályosan utalt egy kiterjedt soproni mozgalomra, ami a határterületek átcsatolását tűzte ki célul.⁵¹ A történész Fred Sinowatz, Ausztria későbbi szocialista kancellárja, fél évszázaddal később írt szavai még jobban megerősítik ezt. „Leser, aki a város mint Nyugat-Magyarország gazdasági és szellemi központjának elvesztését sohasem tudta feldolgozni, ezekben a hetekben semmit sem hagyott ki, hogy erre a követelésre felhívja a figyelmet. Részben illegálisan felvette a kapcsolatot magyar személyekkel és politikai indokokat szállított a Sopronra vonatkozó igényekhez. Ebben ki akarta használni azt a körülményt, hogy a Dél-Tirol körüli törekvések meghiúsultak.”⁵²

Azt, hogy ezek a próbálkozások valóban komoly visszhangra találtak-e Sopronban, vagy csak ürügyül szolgáltak a magyar politikai rendőrségnek a visszavágásra, a kitelepítés nyomán kialakult elkeseredés kordában tartására, források hiányában nem tudhatjuk. Ami a sajtó tudósításai alapján május első hetében ismertté vált, az a valós és valótlan információk, rémhírek keveréke. A Nemzeti Parasztpárt lapja, a *Szabad Szó* és a *Magyar Nemzet* május 7-én, az *Új Sopron* című kommunista lap pedig május 9-én jelentették, hogy a vidéki rendőr-főkapitányság politikai rendészeti osztálya felgöngyöltette a „soproni nácik terrorszervezetét”, amely kapcsolatot tartott az ausztriai „fasisztákkal” és célul tűzte ki Sopron és környéke Magyarországtól történő elszakítását. A szervezetet az utóbbi lap szerint Jäger Ernő soproni vendéglős fogta össze, aki kapcsolatban állt a burgenlandi tartományi kormánnyal, egy Wessely nevű tanácsossal (Alois Wessely szocialista képviselő valóban tagja volt a tartományi kormánynak), továbbá egy Gruber nevű személlyel és Pfeiffer János kismartoni lakossal. Bécs, Kismarton és Sopron között futárok tartották a kapcsolatot. Azt híresztelték, hogy népszavazás lesz ismét és erről szóló röpcédulákat a határ közeli Klingenbach/Kelénpatakon tárolták. Mindezen felül zavargásokat készítettek elő a vidéken, rohamcsapatokat szerveztek, és nemzetközi beavatkozással fenyegetőztek.⁵³ Tény viszont, hogy Ludwig Leser neve egyik lapban sem bukkant fel. A győri törvényszéki fogház nyilvántartása szerint Jäger Ernőt „felségsértés elkövetésére létrejött szövetség” büntette miatt ápri-

⁴⁹ V.ö. *Krisch András*: Kitelepítés a „leghűségesebb” városból. In: *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”*. Szerk. Németh István – Fiziker Róbert. Budapest, 2011, 439.

⁵⁰ Idézi: Tuma 1995. 91.

⁵¹ *Burgenländische Freiheit* 1946. június 8. (1) Die Erklärungen des stellvertretenden Ministerpräsidenten Rakosi zur Ödenburger Frage.

⁵² Sinowatz 1989. 127.

⁵³ *Szabad Szó* 1946. május 7. (2) Ausztriához akarták csatolni Sopront a hazaáruló nácik. *Magyar Nemzet* 1946. május 7. (5) Rendőrségi hírek. *Új Sopron* 1946. május 9. (3) A soproni politikai rendőrség hazaáruló szervezetet leplezett le.

lis 28-án, Jäger Mihályt és Pfeiffer Jánost május 23-án vették őrizetbe.⁵⁴ A burgenlandi tartományi kormány három héttel később, amikor a soproni kérdés már az osztrák parlamentben is terítékre került, mindenesetre szükségesnek tartotta, hogy hivatalos nyilatkozatban cáfolja a vádakát és visszautasítsa a gyanúsításokat. Nem hallgatva el, hogy mindenkor támogatta a néprajzilag és történelmileg összefüggő magyar határvidék – „demokratikus módon” – Burgenlanddal történő egyesítését.⁵⁵ A minden bizonnyal a kitelepítés befejezésére és az ismét felerősödő osztrák kampány idejére időzített rendőrségi fellépést hónapokon át hallgatás követte, mígnem a soproni lapok október első napjaiban beszámoltak arról, hogy a Győri Népbírótság Jäger Ernőt és Pfeiffer Jánost hazaárulás vádjával 6-6 évi börtönre ítélte, két társukat, Jäger Mihályt és Bayer Mihályt felmentette. A győri börtön törzskönyvében feljegyzett ítéletek szerint azonban Jäger Ernőt népellenes bűntett miatt egy évi börtönre, Pfeiffert viszont vélhetően egy másik ügyben, 1947-ben, háborús bűntett miatt valóban hat évi börtönre ítélték.⁵⁶

A „soproni összeesküvés” felszámolását követően Lesernek nem maradt más lehetősége, mint hogy ismételten a hivatalos fórumokat használja fel a kérdés napi-rendre tűzésére. A szociáldemokraták május 19-én tartott tartományi konferenciáján a küldöttek hangos helyeslése mellett élesen támadta a Horthy-rendszert, fasiszta puccsnak bélyegezte a soproni népszavazást és követelte a probléma beemelését a szövetségi kormány külpolitikai programjába. Bírálta a kitelepítést, kijelentette, hogy a németek helyére érkező telepések átjárnak Ausztriába rabolni. Fontos eleme volt a beszédének, hogy különbséget tett Dél-Tirol (amit a békeszerződés Olaszországnak ítélt) és Sopron között (amit a békeszerződés Ausztriának adott). Vélhetően ezzel adva tippeket a külpolitikai próbálkozásoknak.⁵⁷ Álláspontját a szövetségi pártelnökség is támogatta,⁵⁸ ami oda vezetett, hogy május 22-én a parlament költségvetési vitájában, amikor Ernst Fischer kommunista képviselő más határkérdések sorában szóba hozta a Magyarországgal szembeni határmódosítást, a burgenlandi szocialista Paul Rosenberger Sopron ügyét állította beszéde középpontjába. Hangsúlyozta, hogy Burgenland soha nem mondhat le Sopronról és környékéről, a demokratikus magyar kormány pedig nem mondhat nemet egy fasiszta rendszer (azaz a Horthy rendszer) által elkövetett jogtalanság jóvátételére.⁵⁹ Kérte, hogy a kormány vegye programjába a soproni

⁵⁴ Győri megyei börtön irattára. A Győri törvényszéki fogház törzskönyve. 1946. Köszönöm Néma Sándor kollégám segítségét az adatok feltárásában.

⁵⁵ <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a/100989.htm> A Magyar Távirati Iroda jelentése. Bécs, 1946. május 29.

⁵⁶ Új Sopron 1946. október 3. (2) Csütörtökön hirdetek ítéletet... Soproni Újság 1946. október 3. (1) Továbbá ld. 48. sz. jegyzetet. Csupán érdekesség, hogy 1954-ben a magyar állambiztonság egyik ügynöke azt jelentette, hogy Bécsben találkozott Jäger Ernővel, akinek ekkor a Westbahnstrassen vendéglője volt. Jäger az elbeszélés szerint korábban katonatiszt volt, ő szervezte 1945 után az ún. bundista mozgalmat, melynek a célja Sopron és környékének Ausztriához történő csatolása volt. A börtönből megszökött és Bécsbe menekült. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára 3.2.1. Bt-321. 41.

⁵⁷ Burgenländische Freiheit 1946. május 25. (2) Die Ödenburger Frage.

⁵⁸ Tuma 1995. 88.

⁵⁹ Az első világháború után Magyarországon létrejött politikai berendezkedés visszatérően „ellenforradalmiként”, „fasisztaként” minősítése egyfelől megfelelt a szociáldemokrácia értékelésének, másfelől egybe vágott azzal az állásponttal, melyet Renner kancellár

kérdést és hívja fel rá folyamatosan a világ közvéleményének figyelmét. Fischer fontosnak tartotta azt is nyomatékosan kiemelni, hogy Magyarországnak demokratikus kormánya van és a problémákat csakis tárgyalások keretében lehet megoldani, egy osztrák oldalról kezdeményezett szélsőséges agitáció pedig hosszú időre megrontaná a két ország viszonyát, noha Ausztria gazdaságilag rá van utalva a magyarokra. A koalíciós pártok eltérő véleményét jól mutatta, hogy az Osztrák Néppárt nevében felszólaló Anton Frisch miközben nem hallgatta el a keleti határral kapcsolatos igényeket, nem ejtette ki Sopron nevét. Élesen bírálta viszont a magyarországi német kitelepítés embertelenségét, igaz ezenközben mélyen lenézően beszélt a kitelepítettekről.⁶⁰

A parlamenti vita alapján aligha lehetett kételkedni, hogy a szocialisták megkísérelték, legalább is átmenetileg, Sopron ügyét Dél-Tirol mellett Ausztria második külpolitikai céljává feljátszani. Talán éppen abban bizakodva, hogy Dél-Tirol elvesztését kompenzálhatják a város megszerzésével. Julius Deutsch a szocialisták külpolitikai szakértője egy nappal a parlamenti vita előtt Ernst Lamberger párizsi osztrák követhez írt levelében egyértelműen erre utalt: „Mint tudod, minden más területi követelésünket elutasították. Nem lépünk sem Berchtesgadenért sem Feldsbergért és Gmundért, melyeket Csehszlovákia vett el. Annál jogosabbnak tűnik, hogy Sopront követeljük.”⁶¹ A *Burgenländische Freiheit*, a burgenlandi szocialista pártlap nap mint nap vezető cikkeiben foglalkozott Sopron kérdésével. A kitelepítések fényében a nemzetiségi érvek helyett a hangsúly mindinkább Bécs gazdasági háttere megerősítésének szükségességére toldott. Manfred Rauchensteiner történész, a korszak kitűnő ismerője egyenest „a kétségbe esés reakciójának” (Verzweiflungsaktion) nevezi ezt lépést, miután Sopron esetében sem látszott a legcsekélyebb esély sem.⁶² A politikai pártok viszont kétségbe esve keresték a fogódzót, miután Dél-Tirol elvesztése tényé vált, miközben ez volt az új Ausztria első víziója.

Talán éppen e körülmények ösztönözték a szövetségi kormányt arra, hogy maga is tovább lebegtesse az egyértelmű állásfoglalást. Heinrich Wildner külügyi főtiszt azzal hátrította el Bartók László tanácsos észrevételeit, hogy a parlamenti vitánál nem volt jelen a külügyminiszter, így nem szükséges véleményt nyilvánítaniuk, de hozzá fűzte azt is, hogy az osztrák közvéleményt irritálja Sopron ügye. Ennek dokumentálására névrokona, Clemens Wildner politikai igazgató közölte, hogy tömegesen érkeznek a Sopronra vonatkozó memorandumok, bár ezeket Gruber külügyminiszter utasítására irattárba helyezik.⁶³ Május utolsó napjaiban még szóba került, hogy a kormány hivatalosan a napirendjére tűzheti a Sopronra vonatkozó igényeket annak a függvé-

is képviselt: Ausztria a fasiszta Németország ártatlan áldozata. Azé a Német Birodalomé, melynek Magyarország az utolsó szövetségese volt. Vö.: *Lendvai, Paul: Az osztrák titok. 50 év a hatalom kulisszái mögött.* Budapest, 2007. 33–34.

⁶⁰ www.parlament.gv.at/PAKT/STPROT Stenographisches Protokoll 16. Sitzung des Nationalrates 1946. május 22. 250. és 17. Sitzung des Nationalrates 1946. május 23. 261–263. (A letöltés ideje 2012. január 5.) Frisch azt mondta, hogy a menekült parasztok és soproni polgárok „a maguk keleti módján (in ihrer orientalischen Weise), letérdelve, feltartott kezekkel könyörögnek” segítségért.

⁶¹ Idézi Rauchensteiner 1985. 81.

⁶² Uo.

⁶³ MOL XIX-J-1-k Küm Admin. Ausztria 11/j 1280/1946 pol. A Bécsi főkonzulátus jelentése 1946. május 31. és ÖStA AdR BKA/AA 1946 Ungarn 9 GZ 110.054.

nyében, hogy a Párizsban tárgyaló Gruber külügyminiszter milyen információkat szerez a szövetséges hatalmak külügyminisztereitől.

A nyílt magyarországi válasz azonban ebben a helyzetben nem várathatott magára. Rákosi Mátvás a Magyar Kommunista Párt főtitkára, miniszterelnök-helyettes május 26-án Kaposváron mondott beszédében a leghatározottabban visszautasította az osztrák követeléseket. Különösen rájátszott a kitelepítés következményeire, amikor hangsúlyozta, hogy Sopronban és környékén már alig van német lakosság. Így a nemzeti-ségi szempont nem lehet többé hivatkozási alap. Mind a központi, mind a helyi sajtó bő terjedelemben ismertette a beszédet.⁶⁴ Kossa István a Szaktanács főtitkára néhány nappal később Sopronban mindezt még harcias felhanggal tetézte, amikor kijelentette „...vérrel és vassal is megvédjük Sopront!”⁶⁵ Rákosi szavaira válaszul a szocialista *Burgenländische Freiheit* ingerülten reagált, ismételten összekötve a kitelepítés kérdését Sopron követelésével. A lap azzal érvelt, hogy a soproni lakosság nem német, hanem osztrák, tehát a potsdami határozatok nem is vonatkoztak rájuk és számon kérte a magyar politikusokon a soproni kérdés „barátságos és demokratikus” megoldását.⁶⁶

Természetesen a diplomácia sem mehetett el szó nélkül a történetek mellett. Manfred Falser tanácsos, Ausztria budapesti képviselője már május 27-én jelentette Bécsbe, hogy Bolgár Elek, a külügyminisztérium főtitkára szóba hozta a sajtó támadásait és nem utolsó sorban a parlamentben elhangzott hozzászólásokat. Bolgár kijelentette, hogy az osztrák határkövetelések aggodalommal töltik el a magyar pártokat, és nincs egyetlen olyan politikai erő, amely hajlandó volna erről a témáról tárgyalni. Kívánatosnak tartotta, hogy a nyilvánosság előtt kerüljék a témát, mert az csak a kapcsolatok javítása ellen munkálkodó erőket segíti.⁶⁷

Az *Új Sopron* című kommunista lap ugyanakkor hirtelen elővette a burgenlandi magyar kisebbséget ért sérelmeket és időszerűnek tartotta a germánosító törekvésekkel szembeni határozott fellépést.⁶⁸ Minden bizonnyal találó volt Falser tanácsos véleménye, amikor hangsúlyozta, hogy Fischer és Rosenberger felszólalásai ajándékként jöttek a magyar kommunistáknak, akik először hallathatták hangjukat a haza megmentőinek szerepében.⁶⁹ Ezt csak megerősítette az *Új Sopronnak* az „összeesküvésű ügyről” írott cikkébe beépített mondat: „A szervezkedés adatai rávilágítanak arra, milyen nemzetmentő politikát képviseltek azok a demokratikus gondolkodású szer-

⁶⁴ Szabad Nép 1946. május 28. (2) Rákosi kaposvári beszédéből: Sopron magyar marad! A lap nem emelte ki a hírt. *Új Sopron* 1946. május 28. (1) *Pajzs István*: Sopron magyar marad. *Soproni Újság* 1946. május 29. (1) *Rákosi Mátvás*: Sopron magyar marad. *Új Sopron* 1946. május 29. (1) *Rákosi Mátvás*: Sopron és környéke örökké magyar birtok marad. Újabb részletek Rákosi elvtárs kaposvári beszédéből.

⁶⁵ *Új Sopron* 1946. június 4. (1–2.) 30.000 munkás és paraszt Sopron magyarságáért.

⁶⁶ *Burgenländische Freiheit* 1946. június 8. (1) Die Erklärungen des stellvertretenden Ministerpräsidenten Rákosi zur Ödenburger Frage

⁶⁷ *Iratok Magyarország és Ausztria 1945–1956*, 2007. 111–112. 25. sz. dokumentum. Manfred Falser tanácsos jelentése. 1946. május 27.

⁶⁸ *Új Sopron* 1946. május 29. (3) A burgenlandi magyarságot elnyeléssel fenyegeti a pángermán tenger.

⁶⁹ ÖSTA Adr BKA/AA 1946 Ungarn 9 GZ 110.054 (111.666) Manfred Falser tanácsos jelentése 1946. június 11.

vezetek, elsősorban a Magyar Kommunista Párt, amelyek követelték a kitelepítés sürgős végrehajtását.⁷⁰

Az osztrák kormány realitás-érzéke azonban végül is határt szabott a propagandának, különösen azt követően, hogy Gruber külügyminiszternek a szövetséges külügyminiszterek Párizsban ismételten értésére adták: nem lehet szó határkiigazításokról. Ennek alapján nyilatkozta Gruber június elején Londonban, amikor egyértelművé tette: Ausztriának nincs területi követelése Magyarországgal szemben. Kijelentését a soproni újságok címlapon közölték.⁷¹ Újból Sinowatz megállapítását idézzük 1989-ből: „Leser tévesen becsülte fel Ausztria pozícióit a szövetségesek háború utáni Európájában. Magyarország ekkor már, mint egy jövődő népi demokrácia jött számításba a szovjeteknél és nem mint a fél-fasiszta rendszer utóda. Bécsben sem vették komolyan Leser jó szándékú fáradozását. Egészen más gondok foglalták le a külpolitikát.”⁷²

A történet itt akár véget is érhetne, ám a burgenlandi propaganda akciók még koránt sem értek véget. Nyilván ennek volt tulajdonítható, hogy július közepén több vidéki lap közölte a magyarországi német hontalanok segélybizottságának az ENSZ-hez intézett táviratát, melyben a világszervezet segítségét kérték. Ezt azzal indokolták, hogy a soproni és környékbeli németek kitelepítése valójában érvénytelenítette az 1921-es velencei egyezményt és így a békeszerződések rendelkezései lépte életbe, Sopron tehát Ausztriáé.⁷³

Ezzel szemben Karl Gruber és Nagy Ferenc miniszterelnök, illetve Gyöngyösi János külügyminiszter párizsi találkozásán szeptember elején a kapcsolatok javítása kapott nyomatékos hangsúlyt.⁷⁴

Noha Ludwig Leser 1946. október végén bekövetkezett hirtelen halálát követően és a béketárgyalásokról szóló hírek fényében a burgenlandi akciók végül is ellaposodtak,⁷⁵ az esztendő végén még sor került egy nagy fellángolásra. Erre kitűnő alkalmat szolgáltatott Burgenland fennállásának 25. évfordulója 1946. október-novemberében, amihez némi nagyvonalúsággal Nagy Károly császárnak az avarok feletti 1150 évvel korábbi győzelmére, az Ostmark megalapítására történő emlékeztést és Ausztria, Ostarichi első említésének 950. évfordulóját társították.⁷⁶ A tartományi szocialista pártlapnak a demokráciáról írott eszmefuttatásában a soproni kérdés megoldását az újságíró az európai konszolidáció előfeltételének nevezte és ennek fényében ismét az ENSZ vagy egy döntőbírósg beavatkozását sürgette.⁷⁷ A jubileum alkalmából tartott rádió előadásban a

⁷⁰ Új Sopron 1946. május 9. (3) A soproni politikai rendőrség hazaáruló szervezetet leplezett le

⁷¹ Soproni Újság 1946. június 6. (1) és Új Sopron 1946. június 7. A bécsi főkonzulátus június 15-én küldött jelentést Gruber londoni nyilatkozatáról. MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. Ausztria 11/j 1499/1946

⁷² Sinowatz 1989. 127–128.

⁷³ MOL XIX-J-1-a IV. 42. KÜM Békeelőkészítő osztály iratai 166–167. 1842/Bé/1946 Bartók László tanácsos jelentése 1946. július 12. 45/1946 Pol.

⁷⁴ Uo. 353–356. Bartók László tanácsos jelentése. 1946. szeptember 12. 106/1946. Pol.

⁷⁵ Sinowatz szerint Leser halálát követően a szocialista pártelnökség csupán egyetlen alkalommal foglalkozott a soproni kérdéssel. Sinowatz 1989. 130.

⁷⁶ Burgenländische Freiheit 1946. október 27. (1–3.) 950 Jahre Österreich und 25 Jahre Burgenland és Ein dreifaches Jubiläum von Fritz Zimmermann.

⁷⁷ Burgenländische Freiheit 1946. november 24. (2) Oedenburg und die Demokratie

néppárti Lorenz Karall tartományfőnök ismét alig maradt el ettől, amikor a Franz Zimmermann által konstruált ezer éves történeti érvek megismétlésével igény-jelzéseit kiterjesztette a Rábáig terjedő „Kelet-Burgenland” területére. Azzal is érvelvén, hogy ez a vidék gazdasági és kulturális téren a legszorosabban kötődik Bécshez.⁷⁸

Azt azonban, hogy mennyire megváltozott a Kismartonból érkező üzenetek bécsi értékelése, mi sem mutatta jobban, mint a jubileum alkalmából küldött miniszteri köszöntések, vagy Adolf Schärf alkancellár az 1946 decemberi szocialista pártnapon mondott visszafogott beszéde.⁷⁹ Ez végképp azt jelentette, hogy a szövetségi kormány – nem utolsó sorban az Ausztriával szemben támasztott csehszlovák és jugoszláv területi igényektől is szorongatva – most már nyilvánvalóvá tette: nem tolerálja tovább, még csendesesen sem a burgenlandi igényeket, és Sopront visszautalja az álmok világába. Oda, ahonnan már csak a tíz évenként ismétlődő jubileumi ünnepek egy-egy szónoka vette elő, mindaddig, míg a régi burgenlandi elit végképpen ki nem cserélődött.⁸⁰

Befejezésül joggal tehetjük fel a kérdést: mennyiben befolyásolta a két ország közötti háború utáni kapcsolatépítést a hosszan tartó burgenlandi akció és a szövetségi kormány taktikai időhúzása? Egyes osztrák történészek úgy vélik Ausztria és a szomszédos országok kapcsolatáról írott munkáikban, hogy a soproni kérdés 1945/1946 folyamán, több mint egy esztendeig beárnyékolta Bécs és Budapest viszonyát.⁸¹ Ha azonban a maga helyén értékeljük a helyi propagandát és annak visszhangját, megnézzük az osztrák külpolitika célkitűzéseit, a magyar diplomácia és a sajtó állásfoglalásait, aligha mondhatunk mást: a burgenlandi szocialisták nosztalgiából táplálkozó revizionizmusa nem befolyásolta érdemben a számos valós problémával birkózó magyar-osztrák együttműködési próbálkozást.⁸² Talán az sem véletlen, hogy Gerald Stourzh idézet alpmunkájában, vagy az osztrák külpolitikáról Michael Gehler által írt nagyívű összefoglalóban a soproni kérdés nem került említésre.⁸³

⁷⁸ Burgenländische Freiheit 1946. december 8. (3) Burgenland im Radio.

⁷⁹ Burgenländische Freiheit 1946. december 8. (1) Unser Landesparteitag.

⁸⁰ Adolf Schärf alkancellár, szocialista pártelnök 1951 októberében még Sopron, mint Burgenland természetes fővárosának fájdalmas elvesztéséről beszélt. Theodor Körner köztársági elnök ezzel szemben meg sem említette Sopront. Burgenländische Freiheit 1951. október 7. (1) Tíz esztendővel később Fred Sinowatz, akkor a tartományi kormány tagja, reális módon elemezte Burgenland létrejöttének körülményeit és visszautalva 1919-re Sopront a tartomány „várható” fővárosaként aposztrofálta. Burgenländische Freiheit 1961. október 14. (2) Das Ringen um ein österreichisches Burgenland. Az évforduló alkalmából készített nagy tartományi kiállítás bevezetője viszont még mindig a régi panelek mentén támadta a soproni népszavazást és kesergett a város elvesztésén. (V.ö. Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964 Szerk. Geccsényi Lajos Budapest, 2000. 204. 54. számú dokumentum. Sebes István követ jelentése. 1961. október 16.)

⁸¹ Ilyen értelemben foglalkoznak a kérdéssel a háború utáni osztrák szomszédsági kapcsolatok monográfiái *Renate Tuma* és *Klaus Fiesinger* többször idézett munkáikban.

⁸² V.ö. Iratok... 1945–1956 i. m. 19–21.

⁸³ Michael Gehler: Österreichs Außenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts Bd. 1. Innsbruck – Wien – Bozen, 2005. 27–43.

A *Népszabadság* publicistája 1984 októberében megrótta a tv-híradó kiküldött tudósítóját, aki azzal kezdte bécsi beszámolóját, hogy a császárvárosból jelentkezik. Szerinte az egykori császárságot idéző műemlékek dacára „ostobaság bedőlni konzervatív nosztalgiaáknak”. A régi történelmi sérelmeken, a „kellemetlen közös múlton” való túllépés útjának a felejtést tartva annyit ismert el csupán a cikkíró, hogy a két eltérő társadalmi berendezkedésű ország kapcsolatában a közös hang megtalálása a feladat, ő például a smarnit rebellis magyarok leszármazottjaként is szereti.⁸⁴

Az elhallgatásokon és a felejtésen alapuló sajátos „emlékezetpolitika” egyik hazai kritikusa, György Péter esztéta úgy véli, hogy a Kádár János nevével fémjelzett történelmi korszak „amnéziaterápiája” a befejezett, távoli múlt „boldog felejtésébe” kényszerítette a társadalmat, egy-két kivételtől eltekintve kiiktatta a közös nemzeti emlékezetből a 20. századi magyar história nagy traumáit, Trianont, 1956-ot, és ezért mintegy cserében 1944-et is.⁸⁵ Robert Menasse osztrák esszéista sem sokkal elnézőbb hazájával. Szerinte a saint-germaini Ausztria is hosszú ideig meg akarta spórolni az önreflexiót, folyamatosan próbált szabadulni többek között a hivatásrendi állam és az Anschluss okozta traumatikus tapasztalatoktól, kegyes féligazságokba, az életképtelenség és az áldozattátus mítoszaiba menekült, kibeszéletlenül hagyta az antiszemizmus, a Habsburg-múlt és a kisebbségek jogállásának problémáját.⁸⁶ A két ország azért is találhatott tehát egymásra, mert közös volt bennük a „muzealizálódott múlttól való megszabadulás élménye”, és mindkét államban „volt elegendő ok az elhallgatásra, ahogy persze lett volna a kitartó emlékezésre is”.⁸⁷

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan sikerült és sikerült-e egyáltalán a „közös felejtés” Ausztria és Magyarország több évszázados együttélésének és a Monarchia felbomlásának szimbolikus helyszínén, az egykori Deutsch-Westungarn központi városában, egyben a bipoláris világ határvidékén, a két világrendszer ütközőzónájában található Sopronban, az 1964/65-ben tető alá hozott – Gecevényi Lajos professzor szavával – „második kiegyezés” által megteremtett új K. u. K. légkörében tartott kétoldalú politikai eszmecseréken.

⁸⁴ Pintér István: Császárváros? Népszabadság (=NSz), 39. (1984. október 11.) 239. sz., 11.

⁸⁵ György Péter: Apám helyett. Budapest, 2011. 17–69.

⁸⁶ Menasse, Robert: Ez volt Ausztria. Összegyűjtött esszék a tulajdonságok nélküli országról. Pozsony, 2008.

⁸⁷ György Péter: Kádár köpönyege. Budapest, 2005. 50.

Határeset

Az 1921 decemberében, a nyugat-magyarországi térség hovatartozásáról rendezett soproni népszavazás az önálló állami létet egyaránt számszerűleg és pszichológiailag is jelentős népesség- és területvesztéssel kezdő szomszédok viszonyának szakító-próbája, maga a térség pedig egyfajta közép-európai Elzász-Lotaringia⁸⁸ is lehetett volna. A nagyhatalmi közvetítéssel tető alá hozott bölcs kompromisszum, a „Sopronért Burgenlandot” formula alkalmazása azonban ártalmatlanította Európa első világháború utáni „lőporos hordóját”. Az 1918–1921 közötti, halálos áldozatokat is követelő kaotikus évek elmúltával Sopron kérdése egyre kevésbé terhelte meg az államközi kapcsolatokat. Ausztria első budapesti követe, Hans Cnobloch is a két ország egymásrautaltságát, a burgenlandi kérdés mielőbbi lezárásának és a kapcsolatok javításának fontosságát emelte ki.⁸⁹ 1923-ban keresztényszociális *Új Nemzedék* című lapban megjelent írás szerzője úgy vélte, hogy az igazi Ausztria nyugati kultúrát és nagyhatalmi állást biztosított Magyarországnak. Így „integritásunk és feltámadásunk útján a szövetségest ... abban kell keresnünk, akivel négyszáz éven át sokat zsörtölődtünk ugyan, de sok dicső napot és évet is töltöttünk együtt.”⁹⁰

Ettől függetlenül két emlékezet élt és él egymással párhuzamosan egymás mellett, jelentősebb konfliktusok nélkül, a több száz éves együttélés után meghúzott határ két oldalán. A *civitas fidelissima*, a leghűségesebb, a magyarság mellett a legnehezebb pillanatban is kiállt város és Burgenland, illetve a pannon régió természetes, elveszített fővárosának emlékezte. Míg Illyés Gyula szerint a népszavazás „kitörölhetetlen nyomot hagyott a nemzeti tudatban”,⁹¹ addig Karl Renner az elcsatolást „az első világháború utáni világpolitika tonnányi értelmetlensége között egy cseppnyi értelem és jogszerűség”⁹² jeleként értékelte.

A soproni revíziós sikertörténet az országos politika szintjén rövid idő alatt feledésbe merült, és ezen a nácizmus előretörése kapcsán a harmincas évek „fenyegetettségi imázsa”⁹³ is csak időlegesen tudott változtatni. 1945 után a város a reakció és a kispolgárság otthona, egy megközelíthetetlen „Sopronország”⁹⁴ lett, ahol a népszavazás emlékének őrzése szóba sem jöhetett. A hatvanas-hetvenes évek „kirakatszocializmusa”⁹⁵ ugyan visszavonta a korábbi hadüzenetet, de a történelmi múlt (szakmai, illetve helyi és országos politikai) újrafelfedezése csak a rendszerváltás után következett be.

Osztrák oldalról komoly formában soha nem merült fel a revíziós szándék, bár a Burgenland megteremtésében szerepet játszó (részben magyar származású, főleg szociáldemokrata) politikus-generáció eljátszott a gondolattal, és a népszavazáshoz olyan

⁸⁸ Drimmel, Heinrich: Vom Umsturz zum Bürgerkrieg. Österreich 1918–1927. Wien–München, 1985. 240.

⁸⁹ Tilkowsky Loránt: Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában 1933–1938. A budapesti osztrák követség megfigyelési és helyzetelemzései 1933–1938. évi politikai jelentéseiben. Budapest, 2002. 11–12.

⁹⁰ A még koldusabb szomszéd. Österreichisches Staatsarchiv (=ÖSTA) Archiv der Republik (=AdR), Neues Politisches Archiv 798, Liasse 2/11 – Monarchistische Bewegung 1920–1937. 1920–1926. 1923. január 23.

⁹¹ Illyés Gyula: Sopronról. In: Sarkady Sándor (szerk.): Vallomások egy városról. Magyar írók Sopronról. Budapest, 1978. 12.

⁹² Burgenländische Freiheit (=BF), 50 Jahre Burgenland. Nr. 45./41. Jg. (11. Nov. 1971.) 4–5.

⁹³ Tóth Imre: Aktuális Sopron-képek a XX. században. A hatalom és a város viszonya 1921-től 2001-ig. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk.: Turbuly Éva. Sopron, 2002. (= Tóth 2002.) 204.

⁹⁴ Bognár Dezső: Sopron város törvényhatósági joga. Soproni Szemle (=SSz), 43. (1989) 4. sz., 347.

⁹⁵ Tóth 2002. 219–220.

toposzok tapadtak, mint a „*tervszerű család*”⁹⁶ és a „*civitas schwindelissima*”.⁹⁷ Talán nem véletlen, hogy a kapcsolatok normalizálása során az első lépéseket is burgenlandi politikuskok tették meg, már az ötvenes évek végén,⁹⁸ és napjainkban is ők azok, akik „*közös veszteségről*”, ugyanakkor „*bölcs, később soha kétségbe nem vont kompromisszumról*”⁹⁹ beszélnek.

A különleges, a polgári demokráciák és a szovjet blokk közötti érintkezésben egyedülálló módon kiterjedt, a közös múlt iránti nosztalgián és józan megfontolásokon nyugvó, a közép-európai együttműködés erősítésében és a Kádár-kormányzat nyugati nyitási törekvéseiben meghatározó szerepet játszó kapcsolatrendszer folyamatos bővülésében Sopron és környéke is szerepet játszott a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben. Péter János magyar és Rudolf Kirchschräger osztrák külügyminiszter 1970. december 13-án tartott találkozásának Sopron és az ausztriai Eisenstadt/Kismarton, kettejük 1971. szeptember 12-én tartott újabb határ menti eszmecseréjének Sopron mellett Sankt Margarethen/ Szentmargitbánya és a szintén burgenlandi Drassburg/Darufalva adott otthont. Franz Jonas, osztrák szövetségi elnök és Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke 1972. október 21-én Sopronban, Eisenstadtban és Drassburgban tartott találkozásját hosszabb szünet után 1984. október 2-án ismételték meg (ekkor már Kirchschräger volt Losonczy partnere), Mattersburg/Nagymarton programba iktatásával. Kádár János, az MSZMP KB főtitkára 1985. december 11-i ausztriai látogatása (Klingenbach/Kelénpaták és Rust/Ruszt mellett Raiding/Doborján volt az úti cél) és Rudolf Kirchschräger osztrák szövetségi elnökkel folytatott tárgyalásai előtt csak az estét töltötte a soproni Lővér Szállóban. Lázár György miniszterelnök és Bruno Kreisky 1980. április 26–27-i, majd Lázár és Franz Vranitzky osztrák kancellár 1986. július 11-i burgenlandi (előbb Eisenstadt és Drassburg, utóbb Eisenstadt, Rust, Donnerskirchen/ Fertőfőhegyháza voltak a helyszínek) találkozásának programjából már kimaradt Sopron. Vranitzky új partnerével, Németh Miklós miniszterelnökkel 1989. február 13-án Rust és Nagycenk mellett a Lővér Szállóban, 1989. október 12-én pedig Balfon folytatott eszmecserét.

Emellett Sopron még számos alkalommal volt osztrák–magyar megbeszélések színhelye, a határmenti együttműködés keretében, a hatvanas évek elejétől tartott találkozókön kívül szakminiszteri,¹⁰⁰ államtitkári¹⁰¹ szinten folytak itt tárgyalások, továbbá a két ország szakszervezeti vezetői¹⁰² is Sopronban randevúztak. A város a rend-

⁹⁶ Klinge, Silvester: 40 Jahre „Volksabstimmung“ Ödenburg. In: Carinthia I. Klagenfurt, 152. (1962), 444.

⁹⁷ Mollay Károly: A soproni népszavazás tanulságai (1921. dec. 14. – 1991. dec. 14.) SSz, 46. (1992) 97–105, itt: 105.

⁹⁸ Hajdú András: A magyar–osztrák kapcsolatok 40 éve. [Budapest], 1986. (= Hajdú 1986.) 15.

⁹⁹ Wolfgang Dax, a burgenlandi tartománygyűlés elnöke beszélt erről. 70 Jahre Burgenland. Festsitzung des Burgenländischen Landtages am Sonntag, dem 22. September 1991. H. é. n.

¹⁰⁰ 1983. április 23-án Josef Staribacher osztrák ipari és kereskedelmi miniszter nyitotta meg a Hotel Sopront, 1989. július 7-én Ferdinand Lacina osztrák pénzügyminiszter tárgyalt Sopronban magyar kollégájával, Békesi Lászlóval. 1989. december 16-án pedig Alois Mock osztrák alkancellár és külügyminiszter Nakajama Taro japán külügyminiszterrel együtt látogatott Sopronba, ahol tárgyalópartnerük Horn Gyula volt.

¹⁰¹ Például Kapolyi László államtitkár 1983. március 11-én Sopronban folytatott megbeszélést Theodor Keryvel a toronyi lignitvagyon együttműködésben történő hasznosításáról. Magyar Országos Levéltár (=MOL) XIX-J-1-j KÜM 1983. Ausztria 27. d. 10-65-3004.

¹⁰² Gáspár Sándor 1981. október 31-én, vagy november 1-jén tárgyalt Sopronban osztrák szakszervezeti vezetőkkel. MOL M-KS 288. f. 5/39. ó. e. 1981. október 17. 10R/115.

szervátozás után a kapcsolatoknak az új feltételek melletti újraértelmezésében is szerepet kapott.¹⁰³

Osztrák úttörők

Rudolf Kirchschräger¹⁰⁴ volt a soproni találkozó hagyományának kezdeményezője, aki elképzeléséről levélben tájékoztatta magyar kollégáját, Péter Jánost.¹⁰⁵ Bár ő eredetileg Eisenstadtot javasolta az eszmecsere színhelyéül, de örömmel fogadta a soproni program tervét is és remélte, hogy „nem lesz presztizs-kérdés” a színhely kiválasztásából.¹⁰⁶ Hosszabb távon Prága bevonásában, és a hármas határ menti találkozók tető alá hozásában is reménykedett, de 1985-ben belátta, hogy az északi szomszédok „a kapcsolatok áttekintését mindig a fehérhegyi csatánál kezdik el és attól az időtől számítva felsorolják a sérelmeket”, így aztán „a múlt emlékeit nem sikerül a kapcsolatépítés pozitív elemévé tenni”.¹⁰⁷ 1976-ban „élő, a jószomszédi légkört tükröző” határról beszélt és pozitívan értékelte Sopronnal és általában a határmenti helységekkel való szoros és jó kapcsolatokat.¹⁰⁸ 1979-ben pedig ekképpen vont mérleget: „Nekünk sikerült az, ami a történelem során ritkán fordul elő, hogy azt az erőpotenciált, ami népeink szomszédságában és közös történelmi, kulturális, valamint emberi vonásaiban rejtőzik, optimálisan hasznosítsuk”.¹⁰⁹

Az osztrák keleti szomszédsági politika formálásában persze Bruno Kreisky kancellárnak jutott a meghatározó szerep. A „Napkirály” Helsinki szellemét megelőzve kialakított aktív, az ideológiai konfrontációt is vállaló, de a nézetkülönbségeket és a külpolitikai adottságokat tudomásul vevő szomszédsági politikája jegyében 1964-ben első nyugati vezetőként látogatott Budapestre. Kancellárként is nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy külügyminiszterei (köztük Kirchschräger) tevékenységét elhomályosítva ő álljon a rivaldafényben.

A két ország közötti együttműködés, és egyben a regionális kooperáció atyja és motorja Fred Sinowatz, a burgenlandi tartományi kormány egykori kulturális tanácsosa, szövetségi miniszter és kancellár volt. Az első világháború utáni osztrák–magyar kapcsolatok történész kutatójaként úgy vélekedett, hogy a térségben megindult közeledési folyamat az európai egység gondolatának erősítéséhez, a nacionalizmus és a sovinizmus háttérbe szorításához és a klisészerű ellenségképek lebontásához is hozzájárult. Többször hangsúlyozta a magyar történészek szerepét a fiatal osztrák historikusok felfogásának átforgálásában.¹¹⁰ Sinowatz ott volt azon kismartoni helytörténészek között is, akik az osztrák államszerződés aláírása után rendsze-

¹⁰³ 1990. június 18-án Antall József és Franz Vranitzky találkozott a városban, 1999. január 25-én magyar–osztrák–szlovák hármas kormányfői találkozóra került itt sor.

¹⁰⁴ Az osztrák diplomácia vezetőjének beszédes a vezetékneve. 1921 szeptemberében Kirchschrágnál zajlott le csata a nyugat-magyarországi felkelés idején.

¹⁰⁵ MOL XIX-J-1-1-j KÜM Ausztria 1970. Ausztria 22. d. 10-13-003069/1. Surányi László feljegyzése, Bp., 1970. november 13.

¹⁰⁶ Uo. 003069/2. Kurtán Sándor nagykövet jelentése, Bécs, 1970. november 14.

¹⁰⁷ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1985. 38. d. 10-13 003364/6. Czeglédi János tolmács feljegyzése, 1985. december 12.

¹⁰⁸ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1976. 28. d. 10-1 004878/1. Nagy Lajos nagykövet 73/2/1976. számú jelentése, Bécs, 1976. október 14.

¹⁰⁹ Uo. Rudolf Kirchschräger pohárköszöntője, 1979. május 28.

¹¹⁰ MOL XIX-J-1-1-j KÜM Ausztria 1970. 22. d. 10-13 002876. Kurtán Sándor 92/1970. sz. t. jelentése, Bécs, 1970. október 1.

resen kutatták az átszatolt területek történetét a Soproni Levéltárban.¹¹¹ Gyakran említette, hogy neufeldi/ lajtaújfalui házából kilépve a szemébe tűnik a soproni tévétorony,¹¹² politikusként és magánemberként is többször járt a városban, sőt ezen a „*politikai-történelmi szempontból kényes talajon*” még múltidéző megjegyzéseket is megengedett magának. „*Nézzék, maguknak több mint egy órás az út Budapestre. Én azonban harminc perc alatt otthon vagyok Neufeldben*” – fogalmazott 1981-ben.¹¹³

Végül ki kell emelni a magyar felmenőkkel rendelkező burgenlandi szociáldemokráta tartományfőnök, Theodor Kery szerepét, akit a magyar fél kezdetben még csak „*ügyes színésznek*”¹¹⁴ tartott, de idővel meghatározó módon vett részt az államközi és regionális kapcsolatok bővítésében. 1972-ben úgy fogalmazott, hogy a Nyugat-Magyarország és Burgenland közötti problémákat „*a történelmi események túlhaladták*”.¹¹⁵

U Thant legjobb barátja¹¹⁶

Péter János a második világháború után a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályán dolgozott, és tagja volt a párizsi békekonferenciára utazó magyar delegációnak is. Ezután Tildy Zoltán, majd Szakasits Árpád köztársasági elnök titkárságának vezetőjeként tevékenykedett. A művelt, széles látókörű református püspök volt Magyarország képviselője a Béke Világtanácsban, illetve egy ideig a Kultúrkapcsolatok Intézetének elnöke is, mielőtt a külügyminiszter első helyettese (1958–1961), majd 1961. szeptember 13. és 1973. december 14. között a magyar diplomácia vezetője lett. Ezután 1988 októberéig az Országgyűlés és a Politikatudományi Társaság alelnöki posztját is betöltötte.¹¹⁷

Magyarország „*a szovjet külpolitika kanárimadara*” volt a tárgyalt korszakban, „*amely ugyan csiripel, de mégis csak kalitkában üldögél*”,¹¹⁸ és Moszkva fülének kedves dallamokat lehetett csak trillázni. Ugyanakkor az alapvetően követő külpolitika kezdeményező jellegének formálásában meghatározó szerepet játszott Péter János, aki tudós értelmiségiként egy kései méltatója szerint „*nem kis-Európában, fél-Európában, hanem egész Európában gondolkodott*”.¹¹⁹ A külügyminiszter meg volt győződve arról, hogy „*a közép-európai valóságot el kell viselni*”, a magyar mozgásszabadság pedig „*az osztrák-magyar kapcsolatok javulásával indult el*”.¹²⁰ Úgy vélte, hogy az egykor a nemzetközi összeütközések állandó forrásául szolgáló Duna-völgyet „*a népek barát-*

¹¹¹ *Turbuly Éva*: Tirnitz József 80 éves. SSz, 60. (2006), 95.

¹¹² Az osztrák alkancellár látogatása Sopronban. Kisalföld, 37. (1981. március 26.) 72. sz., 1.

¹¹³ Dr. Sinowatz im Streß der Auslandstouren. BF, Nr. 15./51. Jg./8. April 1981. 4.

¹¹⁴ MOL XIX-J-1-j RÜM Ausztria 1968. 15. d. 10-2 002272. Simó Jenő nagykövet 21/6/ sz. l./1968. számú jelentése, Bécs, 1968. április 26.

¹¹⁵ Die Präsidenten Jonas und Losonczy trafen sich in Sopron und Eisenstadt. BF, Nr. 44./42. Jg./26. Okt. 1972. 3.

¹¹⁶ Péter János. Rapcsányi László interjúja. Az utak összefutnak. Összeállította Vámos György. Budapest, 1987. 216.

¹¹⁷ Új Magyar Életrajzi Lexikon. [Budapest,], 2004. 279.

¹¹⁸ *Kreisky, Bruno*: Die Zeit in der wir leben. Betrachtungen zur internationalen Politik. Wien – München – Zürich – Innsbruck, 1978. 113.

¹¹⁹ *Dömény János*: „... a tényeket kérelhetetlenül fel kell tárni.” Emlékezés Péter Jánosra, a külpolitikusra. Ezredvég, 9. (1999) 12. sz., 85.

¹²⁰ Szemtől szembe. Péter János válaszol Kalmár Györgynek. In: *Életünk*, 19. (1982) 8. sz., 683.

ságának és alkotó nemzetközi együttműködésének színhelyévé” kell tenni.¹²¹ 1966-os karácsonyi cikkében nem csupán a történelmi tapasztalatok birtokában felvállalható „tevékeny kezdeményező szerep” létjogosultságáról írt, hanem a „közös múlt örökségének ápolását” is szükségesnek tartotta.¹²² A szomszédos, különböző rendszerű közép-európai és Duna-völgyi országok együttműködésének sorában – írta 1969-ben – különös figyelmet érdemelnek Ausztria és Magyarország kapcsolatai.¹²³

1965. április 9-én Péter János Bécsben, a Pálffy-palotában tartott német nyelvű előadást „A Magyar Népköztársaság külpolitikája és az európai együttműködés aktuális kérdései” címmel. Az osztrák–magyar közös múlt felidézéséhez igénybe vette vezető magyar történészek segítségét, erről tanúskodnak az irathagyatékában fellelhető levelei, melyekben Hanák Péternek, Pamlényi Ervinnek, Molnár Eriknek és Pach Zsigmond Pálnak mondott köszönetet „a magyar–osztrák kapcsolatok múltjának egyes kiemelkedő szakaszaira vonatkozó értékes és hasznos tájékoztatásukért”.¹²⁴

Péter János beszédében örömét fejezte ki, hogy közös történeti kutatások és konferenciák elemzik a sokszínű múltat, és a felek akkor is egymás megértésére törekednek, „ha lehetetlen, vagy fel sem tételezhető a megegyezés”. A beszéd eredeti, kézzel írott verziójában még a „Monarchia fénykorában” kitétel is szerepelt, szorgos kezek ki is húzták onnan.¹²⁵ A két nép hosszú együttélésére visszatekintve úgy vélte, hogy a magyarság – annak ellenére, hogy az osztrákokkal együtt a Monarchia vezető nemzete volt – „nem lelé honját a hazában”. Ugyanakkor „nem lehet kárhozatni mindent, ami Bécsből jött”, és értékelni kell a haladó mozzanatokot is. Szerinte a társadalmi rendszerváltások nem szüntették meg „a közös múltból, a gazdasági és földrajzi összefüggésből eredő együttműködés szükségét”.¹²⁶ Beszédét a bánáti osztrák költő, Nikolaus Lenau: Az „Albigensek” utóhangja című, a feudális-klerikális világgal leszámoló, a szabadság és a haladás mellett hitet tevő verséből vett idézettel zárta. Bár az elválás problematikáját nem említette, és a két világháború közötti időszak osztrák és magyar kényszerpályáiról szóló fejtegetései is minden bizonnyal kimaradtak az előadásból, a beszédnek jó visszhangja volt – főleg Nyugat-Németországban.

A *Die Welt*nek az volt a benyomása, hogy Ausztria és az „Európa” jelszóval összefoglalható folyamatok iránt rendkívüli érdeklődést mutató Magyarország „csak arra várt, hogy aktivizálják és politikai érdemekre váltsák át szomszédságukat és a közös történelemmel kapcsolatos emlékeiket”. A *Frankfurter Rundschau* pedig „Hitvallás Közép-Európa mellett” című kommentárjában azt emelte ki, hogy a kommunista Magyarország vezetői hirdették meg a dunai térség „reneszánszát”.¹²⁷ Ezzel szemben a kényes kérdések megbeszélésének szándékát amúgy méltányoló osztrák reakció visszafogottabb volt, és rögzítette, hogy Péter sem ringatja magát illúziókba és nem vár „ugrásszerű változásokat” a kapcsolatok fejlődésében. Beszédében, amelynek alap-

¹²¹ Bielka, Erich: Österreich und seine volksdemokratischen Nachbarn. In: Bielka, Erich – Jankowitsch, Peter – Thalberg, Hans (Hg.): Die Ära Kreisky. Schwerpunkte der österreichischen Aussenpolitik. Wien – München – Zürich, 1983. 221 – 222.

¹²² Népszabadság, 24. (1966. december 25.) 304. sz., 5. Péter János: Magyarország és Európa.

¹²³ Péter János: Az európai béke és biztonság időszerű kérdései. Budapest, 1969. 34.

¹²⁴ MOL XIX-J-1-u Külügyminiszterek és miniszterhelyettesek iratai Péter János iratai 46. doboz, 7/M-1965. 1965. április 21.

¹²⁵ MOL XIX-J-1-u KÜM Péter János iratai 52. doboz, Péter elvtárs bécsi előadása, 1965. április 9.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Uo. Nyugatnémet lapok Péter János bécsi látogatásáról. Bonn, 1965. április 12. (MTI)

hangja jelentősen eltért a bizalmas jellegű munkamegbeszélés atmoszférájától, nem tett „gyakorlati és megvalósítható” javaslatokat, a keleti blokk államainak ismert téziseit sulykolva és azok mellett kitarva akarta lecsendesíteni a kapitalista Nyugathoz és Ausztriához fűződő kapcsolatok javulásához fűzött nem megalapozott várakozásokat.¹²⁸

Az osztrák–magyar reláció kiemelt kezelését első számú vezetőként a külpolitikát egyfajta hobbiként¹²⁹ felügyelő Kádár János kezdeményezte. A sógorokat nem csupán „kertek alatti szeretkezésekre”¹³⁰ akarta rávenni, hanem abból indult ki, hogy a két állam „érdekházassága” oda vezet, hogy „a felek összeszoknak, s később esetleg össze-melegednek”.¹³¹ Az osztrák fél értékelte, hogy Kádár nem a megszokott „betonszöveget hajtogatta”,¹³² és tisztában volt azzal is, hogy nem lehetett volna a kapcsolatokat fejleszteni, ha Kádár „nem mond egyértelműen »igen«-t arra már a kezdetekben”.¹³³

Múltidéző

Az első, 1970. december 13-i határ menti külügyminiszteri találkozó gondolata Franz Jonas szövetségi elnök 1970. júniusi budapesti hivatalos látogatásán merült fel.¹³⁴ A kötetlen eszmecsere soproni helyszínének kiválasztásában a magyar fél játszott kezdeményező szerepet. Egy külügyi feljegyzés szerint Sopron jól szolgált a közös, az osztrák külügyminiszter által is támogatott célkitűzést: „helyesebb a jövővel, nem pedig a múlttal foglalkozni”.¹³⁵ Tehát a két fél közös kívánsága volt az átfogó és informális véleménycsere. Beárnyékolhatta volna az eseményeket Burgenland közelgő 50. évfordulós ünneppsorozat, hiszen a magyar fél attól tartott, hogy „nacionalista-soviniszta megnyilatkozásokra kerülhet sor”. A találkozó jelentőségét abban látta a külügyi vezetés, hogy az „kölcsonösen és kormány szinten dokumentálná a történelmileg kialakult helyzetet”, és segítene abban, hogy az osztrákok „józan állásfoglalásra kényszerüljenek”.¹³⁶ Ez utóbbi megjegyzést felettébb indokoltnak látták, mert 1970 tavaszán Theodor Kery burgenlandi tartományfőnök úgy nyilatkozott, hogy „Burgenland népe a jólétet és a szabadságot kapta a rabság helyett”, és az 1921-es népszavazás „csalások árán” vezetett „Burgenland természetes fővárosának” elvesztéséhez.¹³⁷ Végül mégsem tapasztaltak „súlyos zavarokat”,¹³⁸ sőt Kurtán Sándor bécsi magyar nagykövet 1972 nyarán az évforduló „politikailag súrlódásmentes, sőt bizonyos mértékben konstruktív lefolyását” emelte ki.¹³⁹ Kerynek „az 1921-es szerencsétlen

¹²⁸ ÖStA AdR, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten (=BMfAA), Pol II. 1965 Ungarn 2, 130.292-6/65. Wien, 3. Mai 1965.

¹²⁹ Sipos Péter – Fülöp Mihály: Magyarország külpolitikája a XX. században. Budapest, 1998. 437.

¹³⁰ MOL M-KS 288. f. 5/258. ó. e. MSZMP KB Politikai Bizottsága 1962. február 20-ei ülés jegyzőkönyve.

¹³¹ MOL XIX-J-1-1-j Ausztria 1967. 20. d. 00947/12. Nagy Lajos tolmács feljegyzése, Budapest, 1967. május 31.

¹³² M. Szabó Géza: Kádár Bécsben. In: Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina (szerk.): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Budapest, 2010. 475.

¹³³ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1985. 38. doboz, 10-13-003364/6. Czeglédi János tolmács feljegyzése, 1985. december 12.

¹³⁴ MOL XIX-J-1-1-j KÜM Ausztria 1970. 22. d. 10-13-003069. Esztergályos Ferenc feljegyzése, Budapest, 1970. november 12.

¹³⁵ MOL XIX-J-1-1-j KÜM Ausztria 1970. 22. d. 10-13-003069/9. Esztergályos Ferenc feljegyzése, Budapest, 1970. december 30.

¹³⁶ MOL XIX-J-1-1-j KÜM Ausztria 1970. 22. d. 10-1-003069. Esztergályos Ferenc feljegyzése, Budapest, 1970. november 12.

¹³⁷ MOL XIX-J-1-1-j KÜM Ausztria 1970. 22. d. 10-13-002876/2. Surányi László feljegyzése, Budapest, 1970. október 23.

¹³⁸ MOL XIX-J-1-1-j KÜM Ausztria 1971. 24. d. 10-13-001500/5. Jelentés a Kormánynak. Bp., 1971. szeptember 16.

¹³⁹ MOL XIX-J-1-1-j KÜM Ausztria 1972. 18. d. 10-131-002938/1. 5/7/1972. sz. t. jelentés, Bécs, 1972. július 11.

határmeghúzásra” és Burgenland „veszélyeztetett fekvésére” utaló emlékező mondatai¹⁴⁰ sem verték ki a biztosítékot.

1971 márciusában a Sopron város által elfogadott új címerbe a korábban eltávolított kétfejű sas és a civitas fidelissima felirat közül csak az utóbbi került vissza az ötágú csillag mellé, előbbi a „királyhűség idejétmúlt jelképének”¹⁴¹ nyilvánított. Nem volt ez jó ómen az újabb, ősszel esedékes külügyminiszteri találkozó előtt, bár az eszmecsere tartalmáról amúgy is csak igen keveset tudhatott meg az egyszerű újságolvasó honpolgár. A *Magyar Sajtó* című folyóirat dohogott is a „formalitásoknak az özöne”, a fogadásokon, munkaebédeken, munkavacsorákon résztvevő politikusok neveinek és címeinek felsorolása miatt. Ez ugyanis egyrészt nem segíti az esemény jelentőségének megítélését, másrészt az sem volna helyes, ha „a magyar embert újra megtanítanák a sorok között olvasni”, mert „hátha ott nincs is olvasnivaló”.¹⁴² Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a lapok amúgy szegényes híryanaga „sokkal gazdagabb volt, mint annak értelmezése, kommentálása”,¹⁴³ akkor érthető a ma történéseinek dohogása is.

Az 1972. október 21-i Losonczi – Jonas találkozót az osztrák szövetségi elnök javasolta.¹⁴⁴ A soproni program – Friedrich Károly szakavatott idegenvezetésével – jóval túlment a protokolláris események megszokott szintjén (1. kép). A városnéző séta során a Liszt Ferenc Művelődési Központban a Fenyő téri Általános Iskola tánccsoportjának és fúvószenekarának próbáján a vendégnek eljátszották a Radetzky-indulót is.¹⁴⁵ Friedrich Kari bácsi később is gyakran kalauzolt magas rangú osztrák vendégeket, többek között 1983. május 27-én Josef Staribacher osztrák ipari és kereskedelmi minisztert is ő kísérte.¹⁴⁶ Tolmácsolt már 1963-ban is, amikor néhány napra megnyitották a határt a Soproni Ünnepi Hetek időtartamára és a város lakossága kétszeresére duzzadt. Szakértőként működött közre a burgenlandi tartományi stúdió *Kulturstadt Sopron* című filmjében, amelyben a „maroknyi német polgár” egyikeként nyilatkozott a borkultúráról. Hagyatéka őriz egy 1978-ban készült, Sopront, „a burgenlandiak titkos szerelmét” bemutató osztrák filmet is, amelyben már szó esett a „hevesen vitatott” népszavazásról is.¹⁴⁷

1972 után hosszú ideig elkerülték a város a két ország politikusai. A Péter Jánost váltó Puja Frigyes és osztrák kollégája, Erich Bielka 1976. március 2–3-án Grazban és Szombathelyen tárgyalt „időszerű nemzetközi kérdésekről és a jószomszédi kapcsola-

¹⁴⁰ BF, Nr. 46./41. Jg./18. Nov. 1971. 16–17. LH Kery: „Der Burgenländer wurde selbstbewußt”.

¹⁴¹ Horváth Zoltán: Sopron önkormányzatának jogai és címei. Várostitörténet (1277–2002). Sopron, 2002. 92.

¹⁴² Márványi György: Kinek írjuk az újságot? *Magyar Sajtó*, 12. (1971) 11. sz., 333.

¹⁴³ Takács Róbert: Politikai újságírás a Kádár-korban. Budapest, 2012. 184.

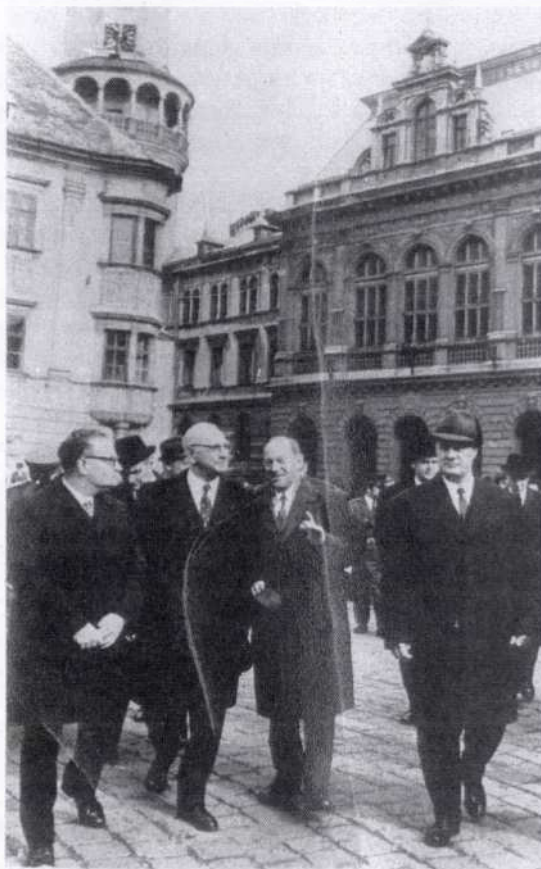
¹⁴⁴ MOL XIX-J-1-j KüM Ausztria 1972. 18. d. 10-131-002942/2. Surányi László feljegyzése, Bp., 1972. augusztus 3.

¹⁴⁵ Nsz, 28. (1972. október 22.) 250. sz. 1–2. Nagyon jó hangulatú eszmecsere volt. A magyar és az osztrák államfő Sopronban találkozott

¹⁴⁶ Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (=SL), Friedrich Károly iratai, 1929–1991. 3. d. XIV/129. Idegenforgalom című fényképalbum.

¹⁴⁷ A filmetek (Teddy Podgorsky: Grenzöffnung, 1963; Günter Unger: Sopron – Ein kulturelles Zentrum Pannoniens, 1978; és úó: Kulturstadt Sopron, 1992) Friedrich András bocsátotta rendelkezésemre, köszönet érte. Az 1963-as filmben tolmácskodó Kari bácsi a Soproni Ünnepi Hetek kapcsán nem a devizabevételek, hanem a két nép barátságának fontosságát emelte ki – holott ez Erdély Sándor tanácselnök eredeti mondatai között nem is szerepelt.

tok bővítéséről”.¹⁴⁸ Losonczy Pál és Rudolf Kirchschräger 1984. október 2-i határtalálkozásának kezdeményezője a magyar elnök volt. Az államfők örömmel állapíthatták meg, hogy „ezekre a találkozókra nem valamilyen probléma, sokkal inkább a jó viszony, a szomszédként való találkozás igénye ad alkalmat”. Kirchschräger „melegen emlékezett” Péter Jánossal történt hasznos és protokollmentes eszmecseréire, amelyeken lefektették a kapcsolatok fejlesztésének alapjait,¹⁴⁹ és amelyeknek köszönhetően a békés egymás mellett élésből „békés együttműködés”¹⁵⁰ lett.

1. kép. Osztrák–magyar elnöki vizit Sopronban, 1972. október 1.
(A képen balról jobbra: Erdély Sándor tanácselnök, Franz Jonas, az Osztrák Köztársaság szövetségi elnöke, Friedrich Károly idegenvezető és Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke. Friedrich Károly hagyatékából.)

¹⁴⁸ NSz, 34. (1976. március 3.) 53. sz., 5. Puja Frigyes és dr. Erich Bielka grazi tárgyalásai.

¹⁴⁹ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1984. 36. d. 10-13 004162/4. Czeglédi János tolmácsjelentése. Bp., 1984. október 4.

¹⁵⁰ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1986. 34. d. 10-13 001528/8. Tárgyalási tématerv Lázár György elvtárs részére. Bp., 1986. június 26.

Ennél többet sem a híradásokból, sem a levéltári anyagokból nem lehet leszűrni, a külügyminisztériumi anyagok, de még a tárgyalások légköréről híven tanúskodó tolmácsolások is csupán sablonos és közhelyszerű megállapításokat tartalmaznak. Pedig lett volna mód a múlt, azon belül az első világháború utáni elválás emlékeztetőnek sietős lezárása helyett annak közös értékelését célzó szimbolikus jelzésekre.

A találkozót persze nem lehetett mentesíteni attól a történelmi környezettől, amelyben zajlottak. Sopron belvárosának a Monarchia korát idéző nevezetességei, műemlékei, a Liszt Ferenc Művelődési Központ kiállításai, Eisenstadt és Drassburg Esterházy-kastélyai, a Haydn-mauzóleum, a raidingi Liszt-szülőház nem csupán kulisszaként szolgáltak, hanem a program szerves részét képezték. Egyre gyakrabban került a hírekbe történelmi visszatekintés. 1984-ben a városban tartott országgyűlésekről és koronázásokról, illetve a soproni bányászat históriájáról is hallhattak a vendégek,¹⁵¹ 1986-ban Lázár György ruszti vendégeskedése kapcsán például Mária királyné ottani kápolnájáról és Donnerskirchen múltjáról is szólt a fáma.¹⁵²

A tárgyalás időszak végére odáig sikerült csupán eljutni, hogy a magyar fél által tárgyalási helyszíneként javasolt Nagycenk és a Széchenyi-kastély a „magyar-osztrák együvé tartozás szempontjából jelképes helye”¹⁵³ vált, illetve a Monarchia szót kínosan kerülő újságíró „a magyar századelő hangulatát idéző Sopron melletti Balfról” értekezett a kormányfői találkozóról küldött beszámolójában.¹⁵⁴ Az értelmiséget megcélzó, erős külpolitikai rovattal rendelkező Magyar Nemzet szerint Nagycenken is tudatosodott, hogy „van valami belső összetartozás-érzet a két ország között”, és a kommentár szerzője reményét fejezte ki, hogy a „magyar romantika és az osztrák tárgyyszerűség jó házasságot” eredményez majd.¹⁵⁵ Az eszmecsereken a múlt helyett a jövő kérdései (az 1995-ös világkiállítás terve, a kelet-ausztriai térség és a szomszédos nyugat-magyarországi régió együttműködése,¹⁵⁶ illetve az esetleges közös pályázat Európa Kulturális Fővárosának címére)¹⁵⁷ voltak terítéken, és már csak azért sem volt idő a mélyebb elemzésekre, mert a politikusok – saját hazai problémáik miatt – csak „néhány órára ruccantak át a szomszédba”.¹⁵⁸

Nosztalgia szembenézés nélkül

Érdekes módon Kádár volt az, aki a legtöbbet nosztalgizált a különböző találkozókon. Az 1964. októberi budapesti tárgyaláson egy férfiről szóló anekdotával nyitott, akit állampolgárságáról kérdeznek a mennyország kapujában. Az illető az Osztrák

¹⁵¹ Kisalföld, 40. (1984. október 3.) 232. sz., 1–2. Losonczy Pál és Rudolf Kirchschräger határmenti találkozója.

¹⁵² A tatárjárás idején Laszkarisz Mária, IV. Béla felesége építtette a Fischerkirche kápolnáját, annak emlékére, hogy helyi halászok mentették meg viharba került lányát. Nsz., 44. (1986. július 12.) 163. sz., 3. Magyar-osztrák kormányfői találkozó Burgenlandban.

¹⁵³ Nsz., 47. (1989. február 14.) 38. sz., Németh Miklós és Franz Vranitzky határtalálkozója 1. Az esetleges helyszínválasztást mutatja, hogy eredetileg a két kormányfő Szombathelyen, egy osztrák kivitelezésben készült telefonközpont avatásán találkozott volna. MOL XIX-J-1-k KÜM Ausztria 1988. 25. d. 10-1-10821 Magyar-osztrák határmenti kormányfői találkozó, Bp., 1988. december 28.

¹⁵⁴ Nsz., 47. (1989. október 13.) 243. sz., 1, 3. Németh Miklós és Franz Vranitzky találkozója a határ mentén.

¹⁵⁵ Magyar Nemzet, 52. (1989. február 15.) 39. sz., 1. Európa ritmusa.

¹⁵⁶ MOL XIX-J-1-j KÜM Ausztria 1989. 19. d., 10-13-0034/2. Jelentés az MT-nek. Bp., 1989. február 15.

¹⁵⁷ Helmut Zilk felvetése. MOL XIX-J-1-k KÜM Ausztria 1989. 32. d., 10-1-830/11. Palkó Péter külügyi igazgató levele, Bp., 1989. január 30.

¹⁵⁸ Magyar Nemzet, 52. (1989. február 13.) 37. sz., 4. Határesemény.

rák – Magyar Monarchiában született, Magyarországon járt iskolába, Csehszlovákiában dolgozott és a Szovjetunióban halt meg – miközben egész életében ki sem mozdult Munkácsról.¹⁵⁹ Arról is beszélt, hogy Magyarországon ismét K. u. K-ról beszélnek, és a két nép közötti viszony sokkal jobb, amióta külön országban élve, súrlódásmentes kapcsolatokat építhetünk.¹⁶⁰ 1976. decemberi bécsi látogatásán kiemelte, hogy a népnyelv „*hagyományosan mindig osztrák sógorról*”¹⁶¹ beszél, felidézte a két nép fiainak munkásmozgalmi együttműködését a „*Horthy-fasizmus, az osztrák reakciós kormányok és a hitleri fasizmus barbarizmusa ellen*”, továbbá azt, hogy a tanácskormány bukása után sok magyar lelt menedéket Ausztriában.¹⁶² Végül kifejtette, hogy „*a régmúlt kapcsolatok bonyolultságát magunk mögött hagyva emberi szokás szerint inkább a jóra emlékezünk*”.¹⁶³

1985-ben Kirchschräger előtt utalt arra, hogy ő maga a magyar Fiumében, Ferenc József alattvalójaként született, de látta a Monarchia szétesését, a két világháború közötti időszak viszonyait és megérte az anschluss is. A múlt tapasztalatainak észben tartására, azoknak az anomáliáktól való megszabadítására hívta fel a figyelmet, ugyanakkor a múlton túllépve ahhoz „*értelemmel, józanul kell viszonyulni*”.¹⁶⁴ Egy másik soproni átutazásakor a városi pártvezetők előtt „*felélénkült, amikor a régmúltról volt szó*” és felidézhetette soproni élményeit.¹⁶⁵ Az osztrákok sem erőltették a múltidéző szembenézést, talán azért, mert a Monarchia külpolitikai irányvezetéséből a „*kompromisszumos problémakezelési mód leckéjét a Lajta mentén megtanulták*”,¹⁶⁶ és a megtörtént dolgokon nem sokáig rágódó, de az adott helyzetből a legtöbbet kihozni szándékozó magatartás jellemezte őket. Ezért – ahogy azt egy külügyi feljegyzés konstataulta – a „*realitásokhoz közeledő*” osztrákok „*általában nem erőltetnek olyan kérdéseket, amelyeknek megoldása számunkra elfogadhatatlan, vagy amelyeknek felvetésével kifejezetten kellemetlenkedni szoktak korábban*”.¹⁶⁷ Bécsben örömmel állapították meg, hogy a találkozókon sikerült egy „*jó közéletet*” megtalálni: „*nincs túl sok teória és nem engedünk túlzott teret a pragmatizmusnak sem*”.¹⁶⁸ A szomszédsági politika problémáinak megoldását „*azok enyhítésében és az érzelmeiktől való megfosztásában*” látták.¹⁶⁹ Pedig lehetett volna – Péter Jánoshoz hasonlóan – a történésekre-levéltárosokra támaszkodni. A *Soproni* és a *Vasi Szemle*, majd a *Századok* is már az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől közölt írásokat a nyugat-magyarországi/burgenlandi kérdés különböző vonatkozásairól. 1967-ben Grazban, majd 1968-ban Pécsen közös történelmi szimpóziumot rendeztek az osztrák–magyar

¹⁵⁹ ÖStA AdR, BMFAA, Pol. II. 1964. Ungarn 2, 80.055-6(Pol)64.

¹⁶⁰ Kreisky, Bruno: Im Strom der Politik. Erfahrungen eines Europäers. Berlin, 1988. 226.

¹⁶¹ MOL XIX-J-1-j KÜM 1976. Ausztria 28. d. 10-1-5940/76. 003870/34/76. számú jelentés, Bécs, 1976. december 6.

¹⁶² Uo. Kádár pohárköszöntője Kreisky ebédjén (tervezet).

¹⁶³ Uo. Pohárköszöntők.

¹⁶⁴ MOL XIX-J-1-j KÜM 1985. Ausztria, 38. d. 10-13-003364/6. Czeglédi János tolmács feljegyzése, 1985. december 12.

¹⁶⁵ Hencz József: Hogyan lettem sopronivá? Egy volt városi párttitkár emlékei, nem kizárólag a nyolcvanas évekről. Sopron, 2009. 73.

¹⁶⁶ Hajdú 1986. 34.

¹⁶⁷ MOL XIX-J-1-j KÜM 1970. Ausztria, 22. d. 10-13-003069. Esztergályos Ferenc feljegyzése, Budapest, 1970. december 15.

¹⁶⁸ Kirchschräger szövetségi elnököt idézi: MOL XIX-J-1-j KÜM 1985 Ausztria. 38. d. 10-13 003364/6. Czeglédi János tolmács feljegyzése, 1985. december 12.

¹⁶⁹ Die Rolle Österreichs in Europa. Vortrag von Dr. Rudolf Kirchschräger BMFAA am 23. Feber 1972 vor dem Institut für Internationale Politik in Mailand. Wien, é. n.

kiegyezés centenáriuma emlékére, 1973-tól jelent meg magyar történészek bevonásával a *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* című sorozat. 1977 decemberében létrejött az osztrák–magyar történész vegyesbizottság, ahol „igazi tudományos igényességgel és tárgyilagossággal” kerültek terítékre „az ún. kényes kérdések” is,¹⁷⁰ eredményesen folyt a történelem tankönyvek egyeztetése, megindult a szakmai párbeszéd, a közös minisztertanács jegyzőkönyveinek kiadása. Ehelyett – miközben az osztrákok a tízéves évfordulóknak rendszeresen felidéztek a múlt történéseit, persze kerülve a kapcsolatok megterhelését, 1981-ben Budapesten az „öregdiákok”, Sopronban pedig nyugdíjas pedagógusok előtt zajlott csupán kisebb megemlékezés.¹⁷¹

A változás előhírnökeként jelent meg – minden kommentár nélkül – 1986 áprilisában a *Kisalföldben* egy rövid részlet R. Szabó Lajos *Soproni harangok* című, a Csatai Endrétől nyert információk alapján inspirált, az 1985-ös Felszabadulási pályázaton is díjazott novellájából. A magyar–történelem–filozófia szakos középiskolai tanár, aki a Liszt Ferenc Művelődési Központ egykori igazgatójaként (1968–1974) a hetvenes évek osztrák–magyar találkozóinak is részese volt, egy részben fiktív¹⁷² történetben emlékezett meg a soproni népszavazás napjairól.¹⁷³

Ugyan Ausztriában a 20. században egyetlen könyv sem jelent meg Magyarország történetéről, a burgenlandi helytörténészek érdeklődése nem lankadt egykori „természetes fővárosuk” históriája iránt. A „nagynémet, revansista szemlélet” már a hetvenes évek közepe óta nem divat, és Ormos Mária tézise, a tanulmány elején említett „Sopronért Burgenlandot” formula a burgenlandi tartományi történetírás részévé vált.¹⁷⁴ A magyar fél gyakran panaszkodott arra – mint például Fock Jenő miniszterelnök 1967-ben –, hogy minden nyugati ország (így Ausztria is) „elsősorban filozofálni akar velünk”.¹⁷⁵ Ha volt olyan ország, amellyel a politikai-gazdasági kapcsolatok fejlesztése mellett közös „filozofálgatásra” is szükség és lehetőség is lett volna, az a nyugati szomszéd volt. A fogadókészséget bizonyítja, hogy 1973-ban, Kreisky és Fock Jenő budapesti tárgyalásain a határok sérthetlenségét is szóba hozta a magyar miniszterelnök, igaz, a dél-tiroli kérdésre utalva.¹⁷⁶

Ehelyett az egykori sopron–ruszt–pozsonyi „termékeny félhold” osztrák és magyar területeiről származó borok, azaz a középkor óta gyakorolt bordiplomácia teremtett jó hangulatot és járult hozzá a „búfelejtéshez” a találkozókon. A Fenyves (később osztrák segítséggel kibővített Lővér) Szálló menüjéről nincs ismeretünk, de 1971-ben Sankt Margarethenben egy borászati gazdaság is szerepelt a programban,¹⁷⁷ a következő évben szemérmesen csak annyit közölt a sajtó, hogy a találkozó alatt „a Lajta hegység

¹⁷⁰ MOL XIX-J-1-k Küm 1989 Ausztria. 32. d. 10-1 5833/3. Tardos József fősztályvezető (MTA) háttéranyaga, 1989. június 14.

¹⁷¹ Horváth Zoltán: A Soproni Levéltár harminc éve (1961–1991). SSz, 46. (1992) 2. sz., 120.

¹⁷² Az események középpontjába Sigray Antal nyugat-magyarországi kormánybiztost állította, aki a népszavazás idején – IV. Károly visszatérési kísérleteiben játszott szerepéért – vizsgálati fogságban volt Budapesten. *Békés Márton: A becstület politikája. Gróf Sigray Antal élete és kora. Vasszilvágy, 2007. 102–104.*

¹⁷³ R. Szabó Lajos: Soproni harangok. *Kisalföld*, 42. (1986. április 26.) 98. sz., 2. Köszönöm a szerzőnek, hogy az 1991-ben a Soproni Füzetekben is publikált írását rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁷⁴ Baumgartner, Gerhard: Távoli rokonok – a magyar történelem osztrák szemléletmódjáról. *Regio*, 11. (2000) 2. sz., 59–61.

¹⁷⁵ MOL 288. f. 5/423. ó. e. MSZMP Politikai Bizottsága 1967. május 2-ai ülés jegyzőkönyve.

¹⁷⁶ Bruno Kreisky Archiv, Wien, STBKA VII. Ungarn I, Ungarn-Besuch 28–30. 03. 1973. Protokoll.

¹⁷⁷ Nsz, 29. (1971. szeptember 14.) 216. sz., 2. A magyar és az osztrák külügyminiszter találkozója.

déli lejtőjén javában szüreteltek".¹⁷⁸ 1985-ben Kádárt Rust polgármestere saját borával kínálta,¹⁷⁹ és a magyar pártvezető tíz borkülönlegességgel is gazdagabb lett.¹⁸⁰ 1986-ban Lázár György vendéglátójával a helyi borosgazdák szövetkezetében tett látogatást Donnerskirchenben,¹⁸¹ Rust városában pedig helyi szokás szerint a borkirálynő vendégelte meg a borvidéken termett szőlő levélvel.¹⁸² 1989 februárjában Németh Miklós is betért ugyanott egy borospincébe.¹⁸³ Ettől annyira lelkes lett, hogy a város aranykönyvében hosszú sorokon át mondott köszönetet a fogadtatásért. Vranitzky ehhez csak egy szót tett hozzá, magyarul: „Igen”.¹⁸⁴

A tanulmány említett smarni nevének eredeti jelentése ellenére nem valami „értelmetlen, értéktelen dolog”. Ugyanúgy történeti értékű, nem feledhető része Sopron, az osztrák–magyar kapcsolatok múltjának és jelenének, mint az 1921-es népszavazás emlékezete. Ferenc József 1884-ben – Gyengő Pál cukrász jóvoltából – talán Sopronban is megkóstolta az egyik kedvelt ételkülönlegességét.¹⁸⁵ Lehet, hogy 1921-ben Carlo Antonio Ferrario tábornok is evett smarnit a városban, esetleg éppen azzal az ezüst kiskanállal, amelyik eltűnt az általa bérelt házból.¹⁸⁶ Nem kizárt, hogy a hetvenes-nyolcvanas években a Fenyvesben, a Lővérben, vagy a Palatinusban étkező politikusoknak is jutott az asztalára smarni. Talán a 2021-ben esedékes jubileumon a 2002 óta testvérvárosi kapcsolatokat ápoló Eisenstadt (Kismarton) és Sopron (Ödenburg) bevonásával érdemes lenne néhány tál smarni mellett túllépni a gravaminális politikán és végre „minden *ressentiment*” nélkül¹⁸⁷ a közös közép-európai történelem részévé avatni a soproni népszavazást is.

¹⁷⁸ Nsz, 30. (1972. október 22.) 250. sz., 1. Losonczy Pál és Franz Jonas baráti találkozója. Esmecsere Sopronban és Eisenstadtban.

¹⁷⁹ Nsz, 43. (1985. december 12.) 291. sz., 3. A találkozó jól szolgálta országaink ügyét.

¹⁸⁰ BF, Nr. 51-52./55. Jg./18. Dez. 1985. 4–5. Bewährte Brücke. Kirchschräger traf sich mit Kadar in Rust.

¹⁸¹ Nsz, 44. (1986. július 12.) 163. sz., 3. Magyar-osztrák kormányfői találkozó Burgenlandban.

¹⁸² Kisalföld, 42. (1986. július 12.) 164. sz. 1. Józszomszédi kapcsolatok.

¹⁸³ Nsz, 47. (1989. február 14.) 38. sz., 1. Németh Miklós és Franz Vranitzky határtalálkozója.

¹⁸⁴ BF, Nr. 7./59. Jg./15. Febr. 1989. 6. Bis 1991 verschwindet der „Eiserne Vorhang”.

¹⁸⁵ *Dávidházy István*: Ferenc József Sopronban 1884. május 31. – június 1. SSz. 55. (2001), 330–336., itt 332.

¹⁸⁶ *Kubinszky Mihály*: A népszavazásra emlékeztető ezüstkanál. SSz, 46. (1992) 4. sz., 379–380.

¹⁸⁷ BF, Nr. 8./41. Jahrg./25. Febr. 1971. 2. Beziehungen zwischen Ungarn und Burgenland.

„A tudományos és társadalmi fejlődésnek gazdag időszaka az a háromnegyed század, amelyben Wallner Ernő¹ életútjának eddigi szakaszát megjárta, s így nagy idők mindegyikére figyelő tanúja lehetett.” – szölte a *Földrajzi Közleményekben* megjelent köszöntés 1966-ban a geográfus 75. születésnapja alkalmából.² Bár a harminc évvel ezelőtt elhunyt, egész életében a Dunántúlt kutató és Sopronhoz is kötődő – közel tíz éven át volt a Fáy András Kereskedelmi Középiskola igazgatója – Wallner emlékéért a Soproni Szemle is ápolja a róla szóló kötetek bemutatásával,³ munkásságával talán az indokolt-nál kevesebbet foglalkozik a tudománytörténeti kutatás.

Osztom a szélesebb geográfus szakma véleményét, miszerint Wallner nem tartozott sem a két világháború közötti, sem a második világháború utáni magyar társadalomföldrajz első vonalának szereplői közé. A két világháború közötti, az Eötvös Collegiumban iskolázódó nagy geográfus generáció (Wallner mellett a természetföldrajzos Bulla Béla és Kádár László, valamint a település-földrajzos Mendöl Tibor) képviselői közül az Eötvös Collegium jelenlegi, egyébiránt Mendölről elnevezett földrajzos műhelyében is alig foglalkozunk Wallner Ernő tudományos örökségével. Bár az utóbbi tíz évben megszorodtak a Wallnerre emlékező tanulmányok, amelyek részletesen foglalkoznak élettörténetével, látszólag pedig munkásságát is körüljárják, ez utóbbi téma feldolgozása inkább mondható felszínesnek. Véleményem szerint ezen írásoknak a fő hiányossága, hogy Wallnert nem helyezik el az akkori tudományos közegben, azaz nem elemzik, hogy más geográfusokhoz képest miben volt azonos és miben volt más az ő véleménye, mit miért írt le úgy, ahogyan azt tette. Ez a hiátus így kissé zavaros fogalomhasználatokhoz vezetett a Wallner-recepcióban.

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy Wallner Ernő munkásságát – elsősorban az elméleti és kevésbé az empirikus tanulmányain keresztül – elhelyezzem a különböző

¹ Wallner Ernő (1891–1982) földrajztudós a mai Burgenland területén található Királyfalván (Königsdorf) született, majd a budapesti egyetemen végzett földrajz–természetrajz tanárként, Eötvös collegista. 1922 és 1943 között Veszprémben, majd 1943 és 1952 között Sopronban középiskolai tanár (mindkét helyen hosszabb ideig igazgató is volt), az oktatás mellett tudós tanárként rendszeresen kutatómunkát is végzett. Bár első egyetemi magántanári kinevezését a harmincas években a pécsi egyetemen kapta, a negyvenes évektől Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen (később Eötvös Loránd Tudományegyetem) oktatott földrajzot 1958-as nyugdíjazásáig. Ezután az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjában dolgozott. Haláláig – 1967-ben bekövetkezett teljes megvakulása ellenére – a hazai földrajztudomány aktív képviselője volt.

² Miklós Gyula: Köszöntjük a 75 éves Wallner Ernőt. *Földrajzi Közlemények* 90 (1966) 2. 175.

³ Tatai Zoltán (szerk.): Wallner Ernő Budapest, 2002. Soproni Szemle 57 (2003) 395–396 (ism. Sarkady Sándor) és Tatai Zoltán (szerk.): Emlékezés Wallner Ernőre – élete és munkássága. Veszprém, 2003., 302 o., 63 kép és ábra. Soproni Szemle 58 (2004), 301–303 (ism. Wallner Ákos).

évtizedek időközben gyökeresen megváltozó földrajztudományi mezőjében;⁴ megvizsgáljam kapcsolódását más geográfusokhoz és elhatárolódását más geográfusoktól. Nézetem szerint – a nyitóidézzel összhangban – Wallner éppen amiatt alkalmas alanya egy ilyen elemzésnek, mert nagyon különböző működési logikájú korszakokban dolgozott a földrajztudományban (más társadalom- és bölcsészettudományokhoz hasonlóan a szocialista földrajz is alapvetően különbözött a két világháború közöttitől). Emellett részletesebben foglalkozom a Wallner-recepcióval is, amely ezeket a tudós által megfogalmazott diskurzusokat erősítette meg, ködösítette el vagy formálta át saját érdekeinek megfelelően.

A cikkben néhány, a földrajztudomány részterületeit leképező fogalomból, a gazdaságföldrajz, a településföldrajz és a szociálgeográfia szavakból indulok ki és elemzem azokat a beszédmódokat, amelyek ezekhez a szavakhoz kapcsolódnak. Így áttételesen amellet is érvelek, hogy a társadalomföldrajzban és más társadalom- és bölcsészettudományokban alapvetően hasonló, a tudományos diskurzusok történetének és átalakulásának megértésére irányuló kutatási témákat lehet megfogalmazni, illetve azonos módszertannal feldolgozni. Ezáltal írásom reményeim szerint nemcsak a szűkebb szakma számára lehet tanulságos, hanem más tudományok (tudományelmélettel és/vagy tudománytörténettel foglalkozó) képviselői számára is érdekes lehet a diskurzusok tudományokat formáló és átformáló szerepének bemutatása.

Elméleti megközelítésmód: diskurzusok elemzése a tudománytörténetben

A magyar földrajztudománytörténet-írás kánonát a mai napig olyan, a két világháború közötti nagy geográfus generáció által az 1940-es évek végén és 1950-es évek elején írt, a közelmúltban (újra)kiadott művek alkotják,⁵ amelyek leíró és számba vevő megközelítése az akkori ismeretelméleti felfogásban gyökerezik. Az elmúlt évtizedekben viszont a nyugati társadalomföldrajzban először a kuhni, majd a poszt-kuhni gondolatok megjelenésével és megerősödésével a tudománytörténeti és elmélettörténeti elemzések jelentősen átalakultak.

A földrajztudomány történetének feldolgozására elméleti-módszertani szempontból az elmúlt évtizedekben többek között Michel Foucault munkássága és a nyelvi fordulat volt nagy hatással.⁶ Ahogy a földrajztudomány történetével foglalkozó Robert Mayhew megfogalmazta, még azok a történeti földrajzi munkák is, amelyek közvetlenül nem hivatkoznak rá, párbeszédben állnak, illetve építenek a foucault-i szövegkorpuszra.⁷ Mayhew tanulmánya külön is foglalkozik a tudósok életéről szóló munkák-

⁴ A mező fogalmát abban a Pierre Bourdieu-i értelemben használom, amely szerint az elkülönült, egyidejűleg létező, de egymáshoz képest kizáró társadalmi helyzetek összessége, a mezőn belül a tudósok helyzetét és „erejét” alapvetően tudományos tökemennyiségük határozza meg. Vö. Bourdieu, Pierre: A tudomány tudománya és a reflexivitás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 51–58, 84.

⁵ Mendöl Tibor: A földrajztudomány az ókortól napjainkig. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1999. és Fodor Ferenc: A magyar földrajztudomány története. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006.

⁶ Ennek a történettudományra vonatkozó, de a történettudomány tudománytörténetének megváltozására kevesebb figyelmet fordító összefoglalását lásd: Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: A történetírás „nyelvi fordulata”. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

⁷ Mayhew, Robert: Historical geography 2007–2008: Foucault's avatars – still in (the) Driver's seat. Progress in Human Geography 33 (2009), 3. 388.

kal, elkülöníti egymástól az inkább a történészek által megírt nagyobb narratívákat (amelyek egy-egy tudós vagy kutató életét monográfiászerűen mutatják be) attól a történeti földrajzi szemlélettől, amely inkább a kisebb történeteket írja meg.⁸ Ebben az értelemben tanulmányom ezen kis történetek foucault-i megközelítésben való megírásához kapcsolható.

Michel Foucault megközelítése szerint arra szükséges összpontosítanunk, hogy a tudományban miért azok a kijelentések történtek meg, amelyek, és miért nem mások.⁹ Azaz Wallner életművében magyarázatokat fogok keresni arra, hogy miért úgy és miért azokkal a megfogalmazásokkal élt, amelyeket megjelent munkáiban olvashatunk. Ezek megragadásának egyik módja, hogy a fogalomhasználatot elemezzük: miért és hogyan jelennek meg egyes fogalmak, miért egy bizonyos módon szóródik a fogalomhasználat.¹⁰ Foucault „A tudás archeológiája” című művében a fogalomhasználatot a diskurzív gyakorlatok megismerésének egyik eljárásának tekinti, azaz ezen keresztül is módunk van arra, hogy például a kutatás és írás térben és időben meghatározott cselekvéseit megértsük.¹¹ Ebben a tanulmányban magam is bizonyos fogalmak használatának térben és időben rögzített, csak a tér- és időbeli viszonyokkal együttesen értelmezhető volta mellett érvelek Wallner Ernő kapcsán.¹² Foucault az egyes szerzők műveit mint „egységeket” az esztörténészekkel szemben nem tartja jelentős elemzési kategóriának, sokkal inkább a diskurzív gyakorlatokból kialakuló tudás, majd az ebből létrejövő tudomány úgynevezett archeológiai elemzését szorgalmazza.¹³ Ez az archeológiai elemzés a diskurzív tartalmak (pl. tudományos művek) és a „nem-diskurzív felületek” (intézmények, politikai események stb.) közötti kapcsolatok megjelenítésére is alkalmas, azaz a tudományos szövegek archeológiai leírása az általános történelem dimenziójában bontakozik ki.¹⁴

Véleményem szerint a Wallner Ernő életművét tematizáló, korábban megjelent írások többsége a geográfus munkáit olyan zárt, külső kapcsolatokkal nem rendelkező elemzési egységekként kezelte, amelyek „elemzése” a cikkek főbb megállapításainak összefoglalására korlátozódott, valamint alig foglalkozott azokkal a társadalmi és tudományos kontextusokkal, amelyekben maguk a tanulmányok létrejöttek, és amely kontextusok fenntartásához és átalakulásához Wallner cikkei is hozzájárultak. Írásomban – más geográfusokhoz¹⁵ hasonlóan – így egyúttal arra kívánok példát mutatni, hogy a hazai földrajztudománytörténet-írásban is szükséges az a szemléletváltás, amely a diskurzusoknak a társadalmi közegeket figyelembe vevő elemzését helyezi középpontba.

⁸ Mayhew (2009) i.m. 391.

⁹ Foucault, Michel: A tudás archeológiája. Atlantisz, Budapest, 2001. 38.

¹⁰ Foucault (2001) i.m. 48–49.

¹¹ Foucault (2001) i.m. 152.

¹² A három, központi fogalom, amelyből ebben a tanulmányban kiindulok (ezek jelenítik meg a cikk további három részét) a gazdaságföldrajz, a településföldrajz és a szociálgeográfia.

¹³ Foucault (2001) i.m. 179., 234.

¹⁴ Foucault (2001) i.m. 207–211.

¹⁵ Lásd pl. Györi Róbert: A múlttal való tudományos leszámolás – Eötvös collegista geográfusok az 1950-es években. In: Lustrum. Ménesi út 11–13. Sollemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurat. Szerk.: Horváth László – Laczkó Krisztina – Tóth Károly – Péterffy András. Typotex Kiadó – Eötvös Collegium, Budapest, 2011.; Jankó Ferenc – Móricz Norbert – Pappné Vancsó Judit: Klímaváltozás: tudományos viták és a társadalomföldrajz feladatai (1. rész). Földrajzi Közlemények 134 (2011), 4. 405–418.

Wallner és a gazdaságföldrajz

Wallner Ernő kutatási területének megjelölésére élete során és azt követően is sokan használták a gazdaságföldrajz elnevezést. A gazdaságföldrajz fogalma viszont nagy jelentésváltozáson ment keresztül az évtizedek alatt: a két világháború között egészen más jelentésmezőbe tartozott, mint a szocializmus évtizedeiben. Ezt a tényt viszont a Wallner-recepció, amely személyét és munkásságát kívánta valahova besorolni, alig veszi figyelembe. Ebben a részben a gazdaságföldrajz fogalmának átalakulását Wallner Ernő műveivel és a Wallner-recepcióval együttesen vizsgálom.

A két világháború között az uralkodó felfogás a magyar társadalomföldrajzban az a francia megközelítésből átvett emberföldrajz volt, amely a kutatások hangsúlyát az ember és környezete viszonyára helyezte, valamint döntően kistáji szinten vizsgálta azt, hogy az ember a környezet adta lehetőségek közül válogatva hogyan hoz létre kultúrtájakat.¹⁶ Ezen belül a gazdaság vizsgálata a gazdasági élet szintetikus (azaz természeti és társadalmi tényezőket egyaránt magába foglaló) fogalmán keresztül valósult meg.¹⁷ Az aldiszciplína akkori legfőbb hazai képviselője, Teleki Pál szerint a gazdasági élet alapelemei a táji környezet adottságainak megfeleltethető olyan javak és lehetőségek, amelyek társadalmi oldalról alkalmazkodást, esetleg függést eredményeznek,¹⁸ vagyis a gazdasági földrajz a gazdasági életformáknak a természeti-táji adottságokkal való kapcsolatait vizsgálja.¹⁹

Minden bizonnyal a gazdasági földrajz ezen felfogását értette Fodor Ferenc akkor, amikor Wallner Ernőt gazdasági geográfusként mutatja be földrajztudományi munkájának életrajzi részében, elsősorban az 1930-as és 1940-es években a Bakonyról írt munkái kapcsán.²⁰ Ugyanakkor Wallner semmiképp sem tartozott a két világháború közötti gazdasági földrajz azon nagy programadó személyiségei közé, akik Teleki Pált követve, leginkább annak egyetemi intézetében dolgoztak a harmincas években (köztük magával Fodor Ferencsel).²¹ Ez az elkülönülés viszont a második világháborút követően a földrajztudomány marxista-leninista alapon történő újjászervezése után előnnyé vált Wallner számára.

A földrajztudomány fordulat éve utáni ideológiai alapokon történő gyökeres átalakításának és személycseréinek a történetét az utóbbi években elsősorban a két világháború közötti geográfusok és műveik újrafelfedezése kapcsán kezdték részletesen feldolgozni a tudománytörténészek. Ennek részletes ismertetésétől – mivel az több

¹⁶ Ezt az elsősorban Paul Vidal de la Blache-hoz köthető felfogást gondolta tovább (többek között a gazdasági folyamatok elemzésében) a történészek francia Annales-iskolája. Erről lásd: Benda Gyula: Az Annales-iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig. In: Benda Gyula: Társadalomtörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 16–18.

¹⁷ Vö. Győri Róbert: A magyar gazdaságföldrajz a két világháború között. In: Geográfia az ezredfordulón: az ELTE Földrajz Tanszékcsoport millenniumi rendezvénysorozata. Szerk.: Nemes Nagy József. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, 2001. (Regionális Tudományi Tanulmányok, 6.) 73.

¹⁸ Teleki Pál: A gazdasági élet földrajzi alapjai. Centrum Kiadóvállalat, Budapest, 1936. 220–222.

¹⁹ Mendöl Tibor: Táj és ember. Az emberföldrajz áttekintése. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1932.

²⁰ Fodor (2006) i.m. 336.

²¹ Fodor (2006) i.m. 255–258.

tanulmányban olvasható²² – eltekintek, viszont kísérletet teszek Wallner Ernő helyének meghatározására ebben a változó kontextusban.

Ugyan Wallner a második világháború előtt a budapesti egyetemen (emberföldrajzi felfogású) gazdasági földrajzot adott elő, és néhány munkája gazdasági földrajzi kérdésekkel foglalkozott, mivel sem a tudományban, sem a tudományos intézményekben nem töltött be vezető pozíciót, vélhetően kevésbé került olyan módon a földrajz-tudomány szocialista átalakítóinak célkeresztjébe, mint mások (például Mendöl Tibor). Azaz munkáinak bírálatairól nem rendezett az Akadémia vitaülést, az újonnan pozícióba került marxista gazdaságföldrajzosok sem támadták ekkoriban. Wallner 1951-ben kapott főállású egyetemi oktatói kinevezést a budapesti egyetemen,²³ titkára (majd 1955 és 1959 között elnöke) lett a néhány éves kényszerű szünet után újjáindított Magyar Földrajzi Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának (amely száz évvel ezelőtt, 1912-ben Teleki Pál javaslatára alakult, negyven évvel később pedig a marxista gazdaságföldrajz nagy ideológusa, Markos György elnökségével alakult újjá).²⁴

Az intézményi mezőben Wallner „javuló” helyzete, illetve az a tény, hogy a két világháború között nem túl feltűnően, de gazdasági földrajzot művelt, azt is jelentette, hogy az ötvenes években egyrészt olyan gazdasági földrajzi tanulmányokat adhatott közre, amelyek nem a marxista-leninista ideológiát képviselték, illetve a marxista gazdaságföldrajz képviselőit finoman ugyan, de kritizálták.

Wallner második világháború utáni gazdasági földrajzi munkásságából azt az elméleti jellegű 1957-es tanulmányát emelem ki, amely a járási gazdasági földrajzi vizsgálatokról szól. Ebben sok szempontból a két világháború közötti gazdaságföldrajzi felfogást menti át a szocialista földrajzba, számos kérdésben az uralkodó megközelítéssel megy szembe. Egyrészt az oknyomozó, történeti szemléletű (lásd a vidali emberföldrajzi gondolatokat) eljárást szorgalmazza – annak ellenére, hogy a természeti tényezőkkel szemben a termelési viszonyok elsődlegességét hangsúlyozza.²⁵ Ebben a földrajz feladata, hogy a földrajzi környezet „aktív” tényezőit meghatározza, illetve bemutassa, hogy a történeti-társadalmi tényezők közül mi hat földrajzilag.²⁶ A marxista gazdaságföldrajz többi társadalom-földrajzi területet maga alá gyűrő álláspontját ebben a tanulmányában éles kritikával illeti: „Nem kívánok korábbi elvi vitát feleleveníteni s ezért megtartom a gazdasági földrajzi elnevezést, de nem hallgathatom el, hogy magam részéről a járások olyan gazdasági földrajzi vizsgálatára, amilyent a következőkben vázolni kívánok, alkalmasabbnak és tartalmi meghatározás szempontjából megfelelőbbnek tartanám a Mendöl Tibor javasolta társadalomföldrajzi jelölést”.²⁷

A korszak meghatározó gazdaság-földrajzosaival való szembehelyezkedésre jó példát mutat a Tatai Zoltán által kiadott Wallner-émlékkötet egyik forrásközlése (amely-

²² Lásd például Györi Róbert: Tibor Mendöl. In: Geographers. Biobibliographical Studies. Vol. 28. Szerk.: Withers, Charles – Lorimer, Hayden. Continuum, London, 2009. 39–54., illetve Hajdú Zoltán: Fodor Ferenc: a geográfus. In: Fodor Ferenc (2006) i.m. XI–XLII.

²³ Tatai Zoltán (2006) i.m. 27.

²⁴ Hajdú Zoltán (2006) i.m. XXIV. és Tátrai Patrik: A Magyar Földrajzi Társaság Társadalom-földrajzi Szakosztályának története. Földrajzi Közlemények 136 (2012), 1. 89, 91, 94.

²⁵ Wallner Ernő: Községszintű (járási) gazdasági földrajzi vizsgálatok tárgyköre és módszere. Földrajzi Közlemények 81 (1957), 3. 242, 245.

²⁶ Wallner (1957) i.m. 228.

²⁷ Wallner (1957) i.m. 229.

nek részletes feldolgozására, értelmezésére viszont a kötet maga sajnos nem tér ki).²⁸ Ebben az Akadémia megbízásából készült kéziratban Wallner Markos Györgynek, az új gazdaságföldrajz prominens alakjának egyik 1953-as, a Bakonyról szóló előadásához fűzött megjegyzéseket. Bár Wallner feltehetően azért foglalkozott Markos előadásával, mert annak tárgyát – a Bakonyt – maga is kutatta, két helyen kritizálja Markos gazdaságföldrajzról való felfogását. Egyrészt nem értett egyet a Markos-féle gazdaságföldrajzi iskola sokszor túlzásokba eső, az ipari termelés technológiai részleteit ecsetelő felfogásával: „[A] gazdasági geográfus tudományos munkája során nem lép át a számára idegen műszaki kutatás terére, csupán figyelembe veszi az ott elért eredményeket. (...) Markos György műszaki térre tévedt, amikor a bauxit közvetlen redukciója problémájára tért ki (...)”.²⁹ Négy oldallal később Markos mezőgazdasági (földrajzi) érvelését támadja Wallner hasonló megfontolásokból: „pontosabb meghatározásra szorul, mit ért [Markos] az alatt, hogy »a gazdasági földrajznak és rokontudományainak feladata, hogy kimunkálják az átalakítás illetve átszervezés feladatait.« A mezőgazdaságnak szervezési kérdései nem gazdasági földrajzi, hanem agrotechnikai kérdések. A gazdasági geográfus, mint az iparnál, itt sem megy át a műszaki térre.”³⁰

A két idézetben a markosi és a wallneri kijelentésmezők ütközését tapasztalhatjuk, amely elsősorban a földrajztudomány társadalmi közegének megváltozására vezethető vissza. Wallner azt a két világháború közötti „idealista” hagyományt viszi tovább gazdasági földrajz címke alatt, amelyet Teleki Pál és iskolája fémmelzett. Ezzel szemben Markos már azt a Szovjetunióból importált (de a második világháború éveitől kezdve a brit és az egyesült államokbeli földrajzban is kialakuló) technotudományi felfogást képviselte, amely a földrajzot a központi és területi tervezés szolgálatába állította.³¹ Ennek egyik jellemző területe volt 1948 és 1956 között az új növények magyarországi meghonosításának programja, amely a mezőgazdasági földrajzosok termőhelyeket azonosító közreműködésével interdiszciplináris akadémiai bizottságok és kutatások létrejöttét eredményezte.³²

A Wallner-recepció sok szempontból összemosza a gazdaságföldrajz előbb bemutatott két korszakát, a kutatói diskurzív gyakorlatok így a kijelentésmező átalakítását eredményezték.

²⁸ Különös pikantériája a személyi kapcsolatoknak, hogy a kötetet szerkesztő Tatai Zoltán, aki a Wallner által vezetett veszprémi középiskolába járt néhány évvel Wallner távozása után, és aki a közelmúltban nagy erővel dolgozott Wallner emlékének ápolásán, tudományfelfogásában leginkább a Wallner által fenntartásokkal illetett, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem egykor Teleki által vezetett Gazdaságföldrajzi Tanszékén összpontosuló marxista-leninista Markos-iskolához tartozott. Ezt jól láttatja Tatai emlékezése Markos Györgyre: Tatai Zoltán: Markos György. Comitatus 14 (2004), 9. 71–80.

²⁹ Wallner Ernő: Megjegyzések Markos György „Az új Bakony” c. a MFT. jubileumi ülésén 1953. szeptember 12-én tartott előadásához. In: Emlékezés Wallner Ernőre. Szerk.: Tatai Zoltán. Magyar Földrajzi Társaság, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, Veszprém, 2003. 212.

³⁰ Wallner (2003) i.m. 216.

³¹ Az egyesült államokbeli földrajztudomány ezen átalakulásáról lásd többek között: Barnes, Trevor J.: Geography's underworld: The military-industrial complex, mathematical modelling and the quantitative revolution. Geoforum 39 (2008), 1. 3–16. Az MTA tervezés szolgálatába állított átszervezéséről lásd: Péteri, György: Academia and state socialism. Essays on the political history of academic life in post-1945 Hungary and Eastern Europe. Columbia University Press, New York, 1998. 80–81.

³² Hajdú Zoltán: A szocialista természetátalakítás kérdései Magyarországon, 1948–1956. In: Táj, környezet és társadalom: ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére. Szerk.: Kiss Andrea – Mezősi Gábor – Sümeghy Zoltán. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi, Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 2006. 245–258.

Ennek az átalakításnak egyik megoldása az, hogy Markos Györgyöt és Wallner Ernőt a tudományos mezőben egymás közelébe helyezik a gazdaságföldrajz fogalmának használatán keresztül. A Wallner 75. születésnapjára megjelent köszöntőben Miklós Gyula a következőket írja: „nem kis része volt abban, hogy a szakosztály [Magyar Földrajzi Társaság Gazdasági Földrajzi Szakosztály] ülései – amikor a legnagyobb szükség volt rá: a magyar marxista földrajz kibontakozása idején – a gazdasági földrajz művelői és oktatói érdeklődésének középpontjában állottak”.³³ A fogalomhasználaton keresztül kapcsolja össze a tervezést támogató gazdaságföldrajzi programot, valamint Markos és Wallner személyét Papp-Váry Árpád a Wallner halálának 20. évfordulója alkalmából kiadott kötetben: „Az újjáalakult gazdaságföldrajzi szakosztály első ülését 1953. február 27-én tartotta, amelyen Markos György az SZKP XIX. kongresszusának gazdaságföldrajzi jelentőségéről beszélt. A szakosztály következő ülésein, amelyet Wallner Ernő titkár szervező munkájának eredményeként rendszeresen megtartottak, kizárólag hazai gazdaságföldrajzi, területfejlesztési témák megtárgyalására került sor.”³⁴ Papp-Váry ezen előadások köréből kiemeli Mendöl Tibor egyik előadását, tovább bonyolítva és elkenve a személyek közötti szemléletbeli különbségeket. Holott Wallner Ernő számára a gazdaságföldrajzi jelző, illetve az ilyen címke alatt végzett kutatások bizonyos értelemben menekülési útvonalat jelentettek attól az ideológiai töltetű marxista gazdaságföldrajztól, amelyet Markos mellett később Radó Sándor érvényesített. Pécsi Mártonnak, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet ellentmondásos megítélésű igazgatójának írt 1972-es levelében Wallner ezt a következőképp fogalmazta meg: „Sajnos Radó Sándor és társainak a település-földrajzzal, sőt személyemmel szembeni támadása hosszú időre megakadályozta település-földrajzi munkásságomat. Ezekben az években [1963–1967] a gazdaságföldrajzi országmertetésekkel foglalkoztam.”³⁵

Más szerzők nem hozzák előbbi módon összefüggésbe a Markos-féle és a két világháború közötti, Wallner által is képviselt gazdaságföldrajzot, de némiképp elhallgatják a különbségeket. Így a 2003-as emlékkötetben Hajdú Zoltán ugyan arról ír, hogy Wallner a két világháború között gazdaságföldrajzi táj kutatást végzett, amelyet az 1950-es években járási szintű gazdasági földrajzi vizsgálatok követtek, viszont nem foglalkozik ezen kutatásoknak és az akkori uralkodó gazdaságföldrajzi paradigmának viszonyával, nem helyezi el ezen vizsgálatokat az 1950-es évek tudományos közegében (ahogyan azt egyébként a két világháború közötti korszak esetében megteszi).³⁶

A recepció harmadik csoportját azok az írások képezik, amelyek a két világháború közötti gazdasági földrajzi gondolatok továbbvitelét hangsúlyozzák Wallner későbbi munkásságában. A tudományfelfogásában inkább a Markos-iskolához közel álló Tatai Zoltán egyik tanulmányában a wallneri megközelítésről a következőket írja: a Bakony gazdasági életének földrajzi feldolgozásában „szép példát ad arra, hogyan kell a gazda-

³³ Miklós (1966) i.m. 175.

³⁴ Papp-Váry Árpád: Elnöki megnyitó. In: Emlékezés Wallner Ernőre. Szerk.: Tatai Zoltán. Magyar Földrajzi Társaság, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, Veszprém, 2003. 18.

³⁵ A forrásközlést lásd: Tatai (2003) i.m. 280.

³⁶ Hajdú Zoltán: Wallner Ernő pécsi egyetemi kapcsolatai és dél-dunántúli kutatásai. In: Emlékezés Wallner Ernőre. Szerk.: Tatai Zoltán. Magyar Földrajzi Társaság, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, Veszprém, 2003. 60, 62.

ságföldrajzi kutatásnak a természetes táj sajátosságait kiválogatni és azoknak a népeséggel, valamint a gazdasági élettel való sokszoros kapcsolatait elemezni, majd rendszerbe foglalni”.³⁷ Tatai ebben a tanulmányában Bulla Béla 1942-es méltatását is idézi, amely szerint „Wallner Ernő az emberföldrajznak, elsősorban a gazdasági földrajznak régi, érdemes munkása”.³⁸ Ezek az idézetek tehát a kijelentésmezőben a gazdasági földrajz fogalmát a két világháború közötti felfogásban (az emberföldrajz részterületként) használják, a szövegek összefüggésbe helyezik azt a gazdasági élet, a táj, illetve az emberföldrajz fogalmaival.

Wallner és a településföldrajz

Bár a hazai településföldrajz alapítójának a szakma leginkább Mendöl Tibort tartja, Wallner Ernő kutatási területét sokan jelölték meg településföldrajzként. Némiképp túlzónak (és önmagával is ellentmondásba kerülőnek) tartom Tatai Zoltán értékelését, aki Mendöl Tibort és Wallner Ernőt egyenesen a településföldrajz ikercsillagainak tartja, ahol viszont Mendöl fénylő csillaga „... bizonyos mértékben elhomályosította egy másik jelentős, jórészt ugyancsak településföldrajzzal foglalkozó tudós Mendöl Tiborral párhuzamosan végzett tevékenységét: Wallner Ernő munkásságát.”³⁹ Wallner sokkal inkább a nála fiatalabb Mendöl szellemi örökségének ápolójaként vált ismertté, leginkább annak 1966-os halála után.

A marxista gazdaságföldrajz hatalomátvételeivel a korábbi, Mendöl nevével fémjelzett funkcionális településmorfológiai (a települések társadalmi viszonyait a település formai jellemzői segítségével bemutatni kívánó) kutatásokat burzsoá áltudománynak, formalista játéknak minősítették, a kizárólag a települések funkcióira összpontosító vizsgálatokat szorgalmazták, egyúttal elutasították a hosszú időtávot felölelő történeti földrajzi jellegű településkutatásokat.⁴⁰

Wallner 1976-os programadó tanulmányában ezzel szemben a mendöli módszerhez való visszatérést szorgalmazza, így további településmonográfiák (Wallner szóhasználatában „autopsziák”) megírását javasolja (a marxista gazdaságföldrajz a vidali emberföldrajz induktív megközelítésével szemben a deduktív jellegű és leginkább országos szintű vizsgálatokat tartotta fontosabbnak).⁴¹ A Mendöl-módszer ellen irányuló éles, az 1960-as évek elején történt támadások után másfél évtizeddel Wallner hasonlóan élesen áll ki Mendöl Tibor megközelítése mellett: „A felszabadulást követő évtizedben olyan vélemény alakult ki földrajzi körökben, hogy a települések arculati, alaktani – településmorfológiai – vizsgálata részben időszerűtlen, részben korszerűtlen. Némelyek öncélúnak is mondták. Különösen a közgazdaságtudomány [értsd: Markos-iskola] részéről hangzottak el ilyen vélemények. (...) Azóta bebizonyosodott,

³⁷ Tatai Zoltán (szerk.): Wallner Ernő. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, h.n., 2002. (Tudós tanárok – tanár tudósok). 38.

³⁸ Tatai Zoltán (2002) i.m. 33.

³⁹ Tatai Zoltán: A településföldrajz ikercsillagai: Mendöl Tibor – Wallner Ernő. A földrajz tanítása 14 (2006), 1. 24.

⁴⁰ A funkcionális morfológiáról lásd: Jankó Ferenc: A települések belső szerkezetének vizsgálata: a „Mendöl-módszertől” a szociálgeográfiáig. Földrajzi Közlemények 129 (2005), 1–2. 15–30., a Mendöl-kritikáról pedig Abella Miklós: Ankét a településföldrajz helyzetéről és feladatairól. Földrajzi Értesítő 10 (1961), 1. 121–127.

⁴¹ Wallner Ernő: A hazai településföldrajzi kutatás időszeri kérdéseiről. Földrajzi Közlemények 100 (1976), 1–2. 49, 51.

hogy ez a felfogás nem helytálló.”⁴² Wallner a morfológiai viszonyokat a funkciók és az urbanizálódási folyamat vetületeként értelmezi, azaz véleménye szerint a morfológiai vizsgálatokon keresztül érthetjük meg a falvak és városok funkcionális viszonyait; az önálló funkcionális vizsgálatok értelmetlenek. Az ilyen megközelítésű településföldrajzi vizsgálatra Wallner munkásságából a Dunaföldvár településképe című tanulmánya jó példa, amely – a címnek megfelelően – hosszú időtávú, különböző történeti forrásokat felhasználó áttekintésben a településmorfológiából – a megjelenési formákból – vezeti le a település funkcióinak átalakulását.⁴³

A Mendölhöz való visszatérés az örökség és a fogalomhasználat egyfajta átvételét, kisajátítását is jelentette Wallner részéről. 1981-ben megjelent tanulmányában így ír: „Mendöl T. egyetemi munkaköre nem tette lehetővé a mintegy három és fél ezernyi település vizsgálatát. Ez csak akkor vált lehetővé, amikor a Földrajztudományi Kutató Intézet geográfus munkatársainak módjukban állt csak egy kitűzött munkafeladattal foglalkozni, mentesülve az egyetemi oktatói vagy egyéb munkakör alól (...) Mendöl T. halálával még nagyobb mértékben hárult az egyetem helyett a kutatóintézetre a településföldrajzi tudományos munka irányítása és egyúttal az ezzel járó felelősség.”⁴⁴ Wallner Ernő interpretációjában így a korábban a budapesti egyetemen Mendöl körül kirajzolódó igazság helye⁴⁵ helyeződött át az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetébe, ahol maga is dolgozott az egyetemről való 1958-as hirtelen nyugdíjazása után. Ennek az áthelyeződésnek az egyik következménye, hogy megvalósítható a települések monográfiákban való feldolgozása. Wallner szerint a marxista gazdaságföldrajz térnyerése ágazati, egész országra kiterjedő vizsgálatokat hozott magával, a településekkel pedig alig törődnek a kutatók.⁴⁶ A másik következmény, hogy helyreállítható az a kibillentnek láttatott egyensúly, amely a településkutatásban a marxista gazdaságföldrajz szemléletéből következően a funkcionális kutatások felé billent el a települések formai megjelenését tematizáló elemzésekhez képest.⁴⁷

A Mendölhöz való visszatérésben, egyúttal szakmai elutasítottságának lassú oldódásában a *Földrajzi Közlemények* 1976-ban, Mendöl halálának tízéves évfordulóján megjelent emlékszám is szerepet játszott. A Wallner közreműködésével készült emlékszámot a Wallner-recepció is fontosnak tartja kiemelni, amikor a két tudós kapcsolatáról ír, illetve amikor Wallner munkásságát mutatja be. Somogyi Sándor a kilencvenéves kutató köszöntőjében írja, hogy az „... ő közreműködésével és szervezőmunkájával vált lehetővé Mendöl Tibor halálának 10. évfordulóján a *Földrajzi Közleményekben* egy emlékszám megjelentetése, amelyben Wallner Ernő volt munkatársa életét és munkásságát adatszerűen és híven foglalta össze”.⁴⁸ Ezáltal a

⁴² Wallner (1976) i.m. 69.

⁴³ Wallner Ernő: Dunaföldvár településképe. *Földrajzi Értesítő* 10 (1961), 1. 67–97.

⁴⁴ Wallner Ernő: A település- és városföldrajzi vizsgálat szemléletéről. *Földrajzi Értesítő* 30 (1981), 1. 103.

⁴⁵ A kifejezést Thomas Gieryn használja azon helyszínekre, amelyekben a tudományos tudás keletkezik: Gieryn, Thomas F.: Three truth-spots. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 38 (2002), 2. 113–132.

⁴⁶ Wallner (1981) i.m. 105.

⁴⁷ Wallner (1981) i.m. 103.

⁴⁸ Somogyi Sándor: Köszöntjük a 90 éves Wallner Ernőt. *Földrajzi Közlemények* 105 (1981), 4. 378.

településföldrajz fogalmának használata újból legitimé kezdett válni, ami a későbbiekben a Mendöl munkássága körüli „rejtett kötélhúzást”⁴⁹ is megalapozta.

Összességében Wallner Ernő és a településföldrajz kapcsolata némiképp különböző Wallner és a gazdaságföldrajz kapcsolatától. A településföldrajz esetében első sorban azt a mozzanatot próbáltam kiemelni, amely a mendöli kijelentésmező fenntartására, rögzítésére irányult; szemben a gazdaságföldrajznál tapasztalható a két világháború közötti kijelentésmező visszabilentésére irányuló kísérletekkel. Mindkettőnél összetettebb viszont Wallner viszonya a hatvanas évek végén megjelenő szociálgeográfiához.

Wallner és a szociálgeográfia

A szociálgeográfiai gondolat a magyar társadalomföldrajzban német hatásra jelent meg az 1960-as évek végén. Ez a kutatási irány a mikroszintű vizsgálatok felé való fordulást jelentette, a szociológia és a földrajz érintkezési területén mozogva képviselőik a társadalmi (szociálgeográfiai) csoportok térbeli viselkedésével foglalkoznak.⁵⁰

Ekkoriban az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete (1967-ig Kutatócsoport) élénk kapcsolatokat alakított ki a szociálgeográfusok úgynevezett müncheni iskolájával. Magyarországi képviselői számára a szociálgeográfia megnevezés egyfajta ellenállás lehetőségét nyújtotta a marxista gazdaságföldrajz uralkodó ideológiájával és munkamódszerével szemben. A magyar kontextusban emellett a szociálgeográfia fogalma jelentésmódosuláson is átesett: e fedőszó alatt lehetett némiképp visszacsempészni Mendöl Tibor és a két világháború közötti település-földrajzi kutatások gondolatait a földrajztudományba. Ennek a fogalmakat átalakító kutatói gyakorlatnak Wallner Ernő talán az egyik legfőbb ellenzője volt.

A hazai szociálgeográfusok (kevésbé az „első generációba” tartozó Mendöl-tanítvány Lettrich Edit, sokkal inkább a „második generáció” képviselője, Berényi István) számos esetben a kutatások módszertani legitimálását Mendöl nevével – illetve munkamódszereknek és személyeknek a kijelentésmezőben egymás mellé helyezésével – érték el. Ebben a múltat a jelenből értelmező prezentista szemléletben⁵¹ Mendölt, Wallnert, illetve másokat szociálgeográfusként, illetve a szociálgeográfia előfutáiraiként jelenítik meg (azaz folytonosságot teremtenek személyek között), annak ellenére, hogy ezt a kifejezést az illető kutatók soha vagy nem nagyon használták. 1997-es szociálgeográfia-jegyzetében Berényi például a következőt írja: „a társadalomföldrajzon belül a szociálgeográfiai jellegű kutatások kontinuitása sohasem szakadt meg, ezért a mai kutatások elméleti és módszertani felkészültségében jelen van a 20-as évek óta felerősödő és kiszélesedő kutatás. Ha törésekkel és némi kihagyásokkal is, de a Mendöl T. – Wallner E. – Lettrich E. kutatási vonal a 70-es évek elejéig követhető.”⁵²

⁴⁹ Györi (2009) i.m. 49.

⁵⁰ A szociálgeográfia hazai és németországi felfogásainak kapcsolata (a fogalmakhoz kapcsolódó kijelentésmező) rendkívül konfúzus, így nem szándékozom a megközelítést pontosabban definiálni. A diskurzuselemzés felfogásának megfelelően a kutatói gyakorlatok, a fogalomhasználat különbözőségeire kívánok rámutatni a továbbiakban.

⁵¹ A prezentista szemléletről a földrajztudománytörténet-írást illetően lásd: Livingstone, David N.: *The geographical tradition: Episodic in the history of a contested enterprise*. Blackwell, Oxford, 1992. 7–9.

⁵² Berényi István: *A szociálgeográfia értelmezése*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1997. 21.

A fogalmakhoz kapcsolódóan Berényi István egyrészt a német kijelentésmezőt emeli át a magyar közegbe a szociálgeográfia szó használatával (többek között tanulmányai-ban német szociálgeográfusokkal népesíti azt be), másrészt viszont az irányszót történetileg is beágyazza a magyar közegbe.

Wallner Ernő stratégiája a szociálgeográfia fogalmával különbözőt Berényi Istvánétól. Ugyan a Mendől–Wallner–Lettrich-kontinuitás Wallner 1981-es tanulmányában szintén megjelenik – „kívánatos a városnak olyan városképi elemző, városnéző bejárása, mint amilyent a 60-as években először Lettrich Edittel majd utóbb Mendől Tiborral Veszprémben tettünk”⁵³ –, mégis ezt sokkal inkább település-földrajzi, mintsem szociálgeográfiai megközelítésnek tartja. Így Wallner Ernő álláspontja a mendői település-földrajzi örökségről és a szociálgeográfiáról mint kijelentésmezőkről értelmezésében némileg eltér a Jankó Ferenc által láttatottaktól. Jankó ugyanis a településföldrajz és a szociálgeográfia között gondolati kontinuitásról ír,⁵⁴ ezzel szemben Wallner 1973-as tanulmányában Mendől településvizsgálati elképzelései eszközzé válnak annak a célnak az eléréséhez, hogy a szociálgeográfiát elutasítsa: „Vitatható, hogy miért jobb a Mendől által javasolt társadalomföldrajz magyar kifejezés helyett az idegen eredetű és hangzású szociálgeográfia megjelölés használata.”⁵⁵ Érvelésének alátámasztására (egyébként Berényivel több tételben egyező) külföldi szakirodalmat is felhasznál: „A müncheni W. Hartke és a bécsi H. Bobek professzorok, a szociálgeográfia megalapítói sem adták meg annak a tartalmi megjelölését, miben ad újat a szociálgeográfia azokhoz a korábbi településföldrajzi tanulmányokhoz képest, amelyek a városi és falusi települések népességének foglalkozás és birtokviszony szerinti megoszlását is vizsgálták”.⁵⁶ Ennek az idézetnek a fényében legalábbis meglepő a Wallner- emlékkötetben Berényi István eljárása, amelyben oldalakon keresztül bizonygatja, hogy Wallner írásai miért tekinthetők mintaértékű szociálgeográfiai munkáknak.⁵⁷ Berényi és Wallner érvelésének elemzésében így az a különösen érdekes, ahogyan ugyanazokból a szakirodalmakból és személyekből kiindulva teljesen különböző diskurzív gyakorlatokat alakítanak ki, végeredményben egymással nem összeegyeztethető valóságokat hoznak létre.

Az alternatív valóságok létrehozása azonban nem öncélú játék. Wallner számára a szociálgeográfiával szembeni fenntartásoknak praktikus szempontjai is vannak: amennyiben nem létezik szociálgeográfia, akkor a települések tanulmányozása a mendői örökség továbbvitelével valósítható meg (az erre vonatkozó érvelést az előző részben mutattam be). Egyúttal Wallner szembefordul a szemléleti sokszínűség lehetőségével a földrajztudományban, ami viszont a magát marxistának mondó gazdaságföldrajzhoz való viszony tisztázását teszi nehezzé, ezt pedig – legalábbis ebben a tanulmányában – Wallner ügyesen kikerüli. Korábbi, 1971-es írásában viszont a szociálgeográfiát elhelyezi a marxista földrajzhoz képest: „A szociálgeográfia a marxista földrajz újkeletű részdiszciplínája [sic!]. Településföldrajzi vonatkozásban a né-

⁵³ Wallner (1981) i.m. 109.

⁵⁴ Jankó Ferenc (2005) i.m. 17–23.

⁵⁵ Wallner Ernő: Néhány kiegészítés falvaink szociálgeográfiai vizsgálatának kérdéséhez. Földrajzi Értesítő. 32. (1973) 2–3. 315.

⁵⁶ Wallner (1973) i.m. 311.

⁵⁷ Berényi István: Adalék Wallner Ernő településföldrajzi felfogásához. In: Tatai Zoltán (2003) i.m. 93–96.

pesség társadalmi viszonyainak, a gazdasági funkcióknak, térben jelentkező morfológiai képek és változásainak együttes vetülete.”⁵⁸ Ez az interpretáció persze feltehetően nem egyezik Berényi István véleményével, aki éppen az uralkodó marxista földrajztól kívánt eltávolodni szociálgeográfiájával. Wallner Ernő saját munkáit ugyanebben a tanulmányban nem tartja szociálgeográfiainak, így a kijelentésmezőben inkább távolságot tart a fogalomtól: „Tudat alatt szociálgeográfiai elemeket tartalmaznak a paksi járásról készült tanulmányaim. (...) Erősebben jelentkeznek a szociálgeográfiai momentumok Alsóörsről írt munkámban.”⁵⁹ A céltudatos szociálgeográfiai írást pedig Lettrich Edit Tihany-tanulmányával⁶⁰ azonosítja.

Wallner Ernő ez utóbbi álláspontja bizonyításához egy másik írásában további retorikai eszközt is alkalmaz, Lettrich Edit Tihanyról szóló 1970-es tanulmányát kifaragva. Lettrich tanulmányában azt írja, hogy a magyar szakirodalomban elsőként alkalmazott szociálgeográfiai módszert, pedig – írja Wallner – Mendöl Tibor 1930-as évekbeli, Wallner 1926-os és az 1950-es évektől kezdődően megjelent tanulmányait is mind a szociálgeográfiai jelző illelhetné. „Györffy [sic! – az etnográfus Györffy István], Mendöl és Wallner munkáit Lettrich E. nagyon jól ismerte és ha azokat az 1950-es évek első felében fennálló helyzet és vizsgálati lehetőségek alapján értékeli, aligha használta volna az »elsőként« jelzőt tihanyi tanulmánya megírásakor.”⁶¹ Ezt a „fennálló helyzetet” 1976-os tanulmányában részletesebben is kibontja: „A szociálgeográfia kifejezés az 1950-es években a magyar településföldrajzban még nem volt használatos. A szociálgeográfia meghatározást Lettrich E. a szociálgeográfia mai állásáról írt részletes tanulmányában (1972) német geográfusokat idézve közli. Amikor ezek alapján elemzi, hogy mi a szociálgeográfia és rámutat a különböző mai álláspontokra, történeti és elvi síkon marad. (...) Lettrich E. Kecskemétről írt két munkájában a településnek kifejezetten szociálgeográfiai képét kapjuk anélkül, hogy a szociálgeográfia szót akár csak jelzőként is használta volna. Helyes geográfiai érzékkel és meglátással Kecskemétnek és az alföldi tanyák gazdálkodási rendszerének teljes szintézisét adja.”⁶²

Vagyis Wallner Ernő a szociálgeográfia felbukkanásával szemben – hasonlóan a településföldrajz esetében látottakhoz – leginkább a fogalmak és a kijelentésmezők állandóságának képviselője. Diskurzív gyakorlatai sokszor arra irányulnak, hogy visszazökkentse azokat az értelmezésében kibillent fogalomhasználatokat, amelyek a korábban a településföldrajz körébe tartozó lehetséges kijelentéseket a szociálgeográfia számára sajátítanak ki.

⁵⁸ Wallner Ernő: Községszintű településföldrajzi vizsgálatok módszertani, szociálgeográfiai és alkalmazott földrajzi problémái. Földrajzi Közlemények 95 (1971), 4. 357.

⁵⁹ Wallner (1971) i.m. 358.

⁶⁰ Lettrich Edit: Tihany szociálgeográfiai képe. In: Portré és pályakép. Lettrich Edit köszöntése. Szerk.: Becsei József – Dövényi Zoltán MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Budapest, 2005 [1970]. 95–102.

⁶¹ Wallner (1973) i.m. 315.

⁶² Wallner (1976) i.m. 73.

Összegzés

„Hogy egy kutató tárgyi tartalom tekintetében mit ölel fel, mit tart időszerűnek, munkájában milyen módszert alkalmaz, azt jórészt tudományágának a tágabb tudomány körében és a tudománypolitika rendszerében elfoglalt mindenkori helyzete határozza meg.” – fogalmazta meg Wallner Ernő 1976-ban.⁶³ Ezzel szemben tudományos életpályájának és munkásságának részletes tudománytörténeti feldolgozása csak kevéssé veszi figyelembe azt a társadalmi és tudományos közeget, amelyben hosszú évtizedekig dolgozott.

Tanulmányomban egyrészt arra tettem kísérletet, hogy Wallner Ernőt munkái és recepciója alapján megpróbáljam elhelyezni abban a földrajztudományi mezőben, amelynek maga is része volt, illetve amelyet maga is aktívan formált. Ehhez három fogalmon, a gazdaságföldrajz, a településföldrajz és a szociálgeográfia részdiszciplínáin keresztül vizsgáltam az átalakuló, sokszor egymásnak is ellentmondó tudományos diskurzusokat. Természetesen az általam elbeszélte történet nem teljes, és nem is állt szándékomban a teljességre törekedni, az effajta (foucault-i értelemben vett) archeológiai kutatás a művek és személyek részletesebb, a beszédmódokban más fogalmakra összpontosító értelmezéseivel tovább folytatható. Másodsorban azt kívántam bemutatni, hogy a tudománytörténet diskurzusok elemzésén alapuló megírását olyan megközelítésnek tartom, amely alkalmas arra, hogy kutatók álláspontjait szélesebb társadalmi és tudományos közegbe ágyazva érthessük meg, egyúttal következtetéseket vonhassunk le a jelen tudományának állapotáról és átalakítási kísérleteiről is.

⁶³ Wallner (1976) i.m. 45.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

Soproni házak, soproni emberek.
Beszélgetés Dávid Ferenc
művészettörténésszel a
pályakezdeésről, a soproni belváros
helyreállításáról¹

Valahol olvastam, hogy az édesapja zeneszerző volt.

Igen, 1913-ban született. Közeleg a 100. évforduló.

Nem merült fel a zenei pálya?

Természetesen igen. Fuvoláztam, konzervatóriumba jártam. Emellett persze, mint minden bölcsész, hat éves koromtól éjjel-nappal olvastam. 17 évesen jöttem rá, hogy nem leszek zenész. Ebben az is szerepet játszott, hogy ott jöttek az időigényes mellék tárgyak, a gimnáziumban meg készülni kellett az érettségire. A konzervatóriumi osztálytársaim kétharmadából profi zenész lett, volt összehasonlítási alapom, mit tud, aki odavaló. Nem voltam elég muzikális.

Mennyire volt magától értetődő, hogy ha nem a zenét, akkor a művészettörténetet választja?

1958-ban érettségiztem. Akkor vezették be kísérletképpen a gimnáziumok IV. osztályában a lélektan és a művészettörténet oktatását. Jó tanárom volt – Forrai Miklós, zenész. Az ismeretségi körömben is volt egy csomó ember, aki közel állt a képzőművészetekhez. Amikor szóba került, hogy a művészettörténet érdekel, Kozma Erzsébet, a híres építész, Kozma Lajos lánya rendeztette velem édesapja képeslapgyűjteményét. Tudjuk, hogy a századelőn ez volt a reprodukció legfőbb formája. A gyűjtemény egy kétajtós szekrényt töltött meg, a munka hónapokig tartott. A végére teljesen otthon voltam Németország és Olaszország városaiban, ahol Kozma Lajos járt. A háború alatt rengeteg épületet bombáztak le Németországban, én viszont a képeslapokon keresztül a középkorias városokat és a belőlük kimagasodó templomokat úgyszólván eredeti formájában ismertem meg. Ez nagyon jól jött, mivel kezdettől fogva elsősorban az építésztörténet érdekelt.

Akkoriban közvetlenül lehetett művészettörténésznek jelentkezni?

1958-ban éppen igen, de választani kellett mellé egy másik szakot is, én a magyar mellett döntöttem. Később megbántam, mert hiányzott a történelem szak által nyúj-

¹ Az interjú a 2011 augusztusában felvett beszélgetés alapján készült.

tott alap, az „elemi iskola”, amit témánként kellett bepótolnom. Szóbeli felvételi volt, nem elsősorban a tárgyi tudás számonkérése, inkább afféle fejtapogató. A kérdéseket értelmesen és méltányosan ahhoz mérték, ki honnan jött. Tőlem azt tudakolták, elég sokat jártam-e múzeumba, s megjegyeztem-e, amit láttam? Galavics Gézánál, Marosi Ernőnél, akik Sopronból, illetve Miskolcra érkeztek, inkább az olvasottságot tesztelték. A felvételiztetők közül Zádor Annára emlékszem a legjobban. Tanáraink közül ő kívánt leginkább nevelni. Erős szociális érzékkel rendelkezett, finom módon, tanácsokkal segítette a rászorulókat. Teljesen ellentétes egyéniség volt Fülep Lajos, aki mindvégig a művészetfilozófia és a művészettörténet határán egyensúlyozott. Rettenetes elvárásai voltak, nem érdekelte, ki honnan jött. Természetesnek vette, hogy valamennyi, vagy legalábbis nagyon sok nyelven olvasunk. Amikor – évekkel később – bevallottam, milyen keveset tudok, csak annyit vetett oda: Elővesz egy vastag könyvet és egy szótárt, a 900. oldalnál tudni fogja a nyelvet.

A művészettörténet nálam az első perctől kezdve „nagyon bejött”. A zenére és a költészetre hivatkozva voltam rossz tanuló a gimnáziumban, ezért most úgy érzem, meg kell mutatnom, mire vagyok képes. Ráadásul könnyen is ment.

Galavics Géza és Marosi Ernő nevét említette. Inspiráló évfolyamuk volt!

Így van, sokat tanultunk egymástól. Korábban három embert vettek fel évfolyamonként, az előzőre tizen, mi tizenketten voltunk. Mindenféle érdeklődésű ember akadt köztünk. Soha senki nem mondta, hogy az előadásokon kell megtanulni a szakmát. Azok csak példát mutattak egy-egy téma megragadására. Jó időszak volt! Az első év után a visegrádi Mátyás palota ásatásán dolgoztunk segédmunkásként, a következő évben három hetet töltöttünk Sopronhorpácson, az Árpád-kori templom helyreállításán, többek közt Kőfalvi Imrével, a kiváló kőfaragóval. Horpács építéstörténete a legbonyolultabbak egyike, ezt testközelből megismerni izgalmas volt. Utána két hetet töltöttünk Sopronban a Fabricius ház pincéjének római kori ásatásán Póczy Kláránál. Ezek a munkák is az építéstörténet felé irányítottak.

Ezek az ásatásokon megismerhette a „hely szellemét”.

Így van. És Sopronnal megismertem az egyetlen olyan magyar várost, amely úgy volt középkori és középkorias, mint a német városok azokon a képeslapokon. Ez vezetett oda, hogy az egyetem utolsó évében elvállaltam egy olyan állást, amely állandó soproni tartózkodást írt elő, az ötödévet az egyetemen már levelezőn végeztem. Akkoriban indult Sopron belvárosának rekonstrukciója, ehhez alapítottak állást kutató számára. Az ötvenes évek legvégén született meg az állami elhatározás arról, hogy felújítják egy város, egy falu és egy tájegység műemlékeit, s az ehhez a szükséges pénzt állami forrásokból biztosítják. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség és a szakminisztérium vezetői Sopront, Hollóköt és a Balaton-felvidéket választották ki. Sopron esetében a belváros házainak rekonstrukciója indulhatott el. A végrehajtási modell 1964/65 körül alakult ki. A kiutalt pénzt a városi tanács és az ingatlankezelő kapta meg, a műemlékesekkel közösen állították össze a következő évi címjegyzéket. A kiköltözőknek átmeneti lakásokat kellett biztosítani. Folyamatos egyeztetésekre

volt szükség, mivel a belvárosi házak messzemenően túl voltak népesedve. Ennek oka volt az államosítást követő társbérletesítés, de a lakások szaporodása már a 18. században elkezdődött, hisz a bérlakás a jövedelemszerzés bevett formája volt. Az első emeleti lakások viszonylagos tágassága, kényelme mellett a földszintiek mérete és komfortja jóval csekélyebb volt, olykor épp a háztulajdonos húzódott meg ott. A változatos és izgalmas történetet Kücsán Jóska elemzi a Várostörténeti Atlasz vonatkozó fejezetében. Kezdetben többnyire mesteremberek, szabók, cipészek, parókakészítők laktak a belvárosi házak kis lakásaiban, hogy közel legyenek előkelő megrendelőikhez. A 19. század második felétől aztán modern, a jómódú réteg igényeit kielégítő lakások épültek a Deák téren és környékén, s ennek hatására megindult az elit kivonulása a belvárosból. A helyükre már nem ugyanannak a társadalmi osztálynak a képviselői költöztek, hanem egy kispolgári réteg, amelyik maga osztotta tovább a nagyobb lakásokat kisebbre.

Az egyes belvárosi házak felújítási programja tehát kettős igény alapján alakult ki. A műemlékesek az építészeti adottságok elemzése és a műemléki feltárás adatai alapján próbálták visszaállítani a fő építészeti egységeket, a házak történeti közlekedési rendszerét, s az ehhez kapcsolódó fő-lakások belső tereit. Törekedtek arra is, hogy megszüntessék azokat a kényszerlakásokat, amelyek benapozottságuk hiányában, vagy alaprajzuk miatt alkalmatlanok voltak arra, hogy rendes lakásokat lehessen belőlük kialakítani. Így majdnem mindenütt kisebb lakásszámot javasoltak a meglévőnél. Voltak tehát megszüntetendő lakások, amelyeknek a lakóit máshol kellett elhelyezni. Ez a műemléki rekonstrukció ára volt, s jelentős teher a városnak. Folyamatos kötérlhúzás folyt az ellentétes érdekek közt, amely rendre elviselhető kompromisszummal zárult. Persze úgy, hogy 2-3 szoba volt a maximum, és azt is meghatározták, milyen típusú és szintű infrastruktúrát lehet kiépíteni. A központi fűtést például nem lehetett, a fűtés korszerűsítésére a 70-es, 80-as években kerülhetett sor, a gáz bevezetésével. Így ezek még ma is egészen jó lakások, de nagyon magas igényeket azért nem elégítenek ki. Ezért ma is folytatódik a kitelepedés.

Az Új utcában láthatunk néhány nagyon lerobbant épületet.

Az Új utca kicsit más, mert ott azokat a házakat, amik olyan borzasztóan néznek ki, nem államosították. Magánkézben maradtak, olyan magánosok kezében, akik soha nem tudták őket felújítani. Négy-öt ház a belvárosban tehát azért nincs felújítva, mert a nagysága nem ütötte meg az államosítási mértéket a sok rokon tulajdonos és más ok miatt.

Miközben engem kutatóként természetesen a lakóházak fejlődésének a története érdekelt elsősorban, úgy éreztem, hogy várostörténetileg és szociálisan is valami fontosat teszünk a város érdekében. Úgy éreztük, amit csinálunk, gyökeresen új és elmentmond az 50-es évek szellemének, amely épp polgári és történeti mivolta miatt nyomta el Sopron városát. Úgy gondoltuk, hogy a munkánk újra becsületet ad a városi háznak, mint műfajnak, és ez idegenforgalmi szempontból is fontos. A mi elég zárt gondolkodásunkban az idegenforgalom nem gazdasági szerepe végett volt fontos, inkább valamiféle nevelő tényezőként, hiszen ilyen, a középkortól szervesen fejlődő és

nem nagyon átalakított város tulajdonképpen nincs is több Magyarországon (talán Kőszegtől eltekintve).

1. kép. Környei Attila és Dávid Ferenc az Új utcai zsinagóga épületének és kiállításának megnyitóján, 1976.

De az más léptékű, és a budai vár megint más. Ott megszakadt a szerves fejlődés. Tehát jókor volt jó helyen. Ilyesmit az ember örömmel csinál, különösen, ha látja az eredményét.

Igen, ez volt a helyzet. A legelső tapasztalataim mindjárt azt mutatták, hogy az a falkutatási módszer, amit Budán alakítottak ki a II. világháború után, itt nem kielégítő. A középkori város előtünése a vakolatok mögül nagy élmény volt Budán, hiszen addig két kézen meg lehetett számolni azokat a középkori részleteket, amelyek a házakban fennmaradtak, ismertek voltak. A hagyományos falkutatás a kő, a középkori kövek megtalálására volt kihegyezve, éppen úgy, ahogy a régi ásatások a római kőfalak megtalálására. Annak idején az ásatás módja az volt, hogy ellapátolták a földet a római fa-

lak fölül. Valami hasonlót tapasztaltunk itt Sopronban is, de arra jöttem rá a magam bőrén, hogy a falakon ugyanúgy alkalmazni kell a rétegtant, mint a modern ásatásokon. Hogy a festett-meszelt rétegek őrzik meg az épületeken a leginkább a közvetlen életnyomokat azok befoghatatlan sokszerűségével. A vakolatrétegek jelzik az átalakítások finomabb fajtáit, csak utána jön a kő, vagy téglafal, amely a maga alakváltozásával, vagy épp a benne lévő kőkeretekkel elmondja az építéstörténet legdurvább, legalapvetőbb korszakait. A korábban szokásos, kutatószávokra alapozott feltárás helyett én kvázi a teljes felületen dolgoztam, és nagyon hamar, szinte az első pillanatban elkezdtem saját kezűleg kutatni. Azért, mert a festékek, a vakolatok keménységének, vagy puhaságának, tapadásának és morzsolódásának érzékelésével sokkal jobban meg tudtam különböztetni az egyes periódusokat, mintha csak néztem, vagy fényképeztem volna őket. Ehhez a munkához itt nagyon jó környezetet találtam. A szikével való bánást festőrestaurátoroktól tanultam, a vakolatleverést és a célzott vésést nagyszerű kőművesektől, akik a töredékesen előkerült jelenségek értelmezésében is tanáraink voltak. A legfontosabb azonban az volt, hogy találkoztam Szakál Ernővel, akinek elképesztően éles szeme volt mindenfajta töredékhez és pillanatok alatt átlátott mindent. Akkoriban készítette el példának okáért a visegrádi Anjou-kút rekonstrukcióját. Egymással szemben volt az asztalunk, én itt vacakoltam a Templom u. 9. vakolataival, ő ott rajzolta a monumentális gótikus kút elképesztően összetett szerkesztési rajzát.

Tehát lehetett kérdezni és adott volt az inspiráló szellemi kör. Ez nagyon fontos.

Igen. Szakál Ernő nem oldotta meg a feladataimat, csupán meghallgatott és azt mondta, lehet még ezt tovább csinálni. De az is elég volt. Az elfogadás, hogy érzékelte, jól csinálom, helyes a gondolkozásom iránya. Ez erőt adott. Az ő munkája, lehet mondani, a műemléki munka csúcса volt, sőt, mára tudjuk, hogy a második világháború utáni évtizedeknek ő volt a legkiemelkedőbb műemléki szakembere, a képességei és a szorgalma révén egyaránt. Nagyszerű volt ebben a közvetlen kapcsolatban élni! Ez a többi itt dolgozókra is vonatkozik. Egyrészt jöttek Budapestről a nagyon jó pesti építész kollégák, akik műemlékben voltak otthon, egész életükben ezt tervezték, rengeteg mindent tudtak. Mint Nagypál Judit, aki amúgy ennek az egész Sopron belvárosi rekonstrukciós tervnek a felelőse volt, vagy Sedlmayr János, akit a sopronhorpácsi, soproni múltja is ide kötött, meg számosan a Városépítési Tervező Irodából: Dragonits Tamás, Beck Zsuzsa, Ágostházi László, Lombár Pál, Muszik Vera. A másik oldalról: az OMF soproni építésvezetősege, amely a húszas-harmincas létszámról ebben az időben nőtt fel százötvenesre. Az volt a cél, hogy az általános építőipari szakmai hanyatlás közepette kialakítsanak egy olyan társaságot, amelyik nem dolgozik lassan, de ahol nem a mennyiség, hanem a minőség az elsődleges. Ahol elképzelhető, hogy valamit kétszer csinálnak meg, mert elsőre nem sikerült. Ide gyűltek azok az idősebb mesterek, akik túléltek az „antimínőség” korszakát, az ötvenes éveket, másrészt a fiatalok, akiknek volt érzékük a kőműves- és ácsmesterséghez. A kezdet hangulata volt ez.

Sejtem. Volt tehát a falkutatás, az egészen aprólékos, saját kezűleg végzett módszer, és úg tudom, Feri volt, aki emellé odatette a levéltári forrásokat is.

Igen. Ahogy idejöttem, rögtön bekerültem Csatkai Endre társaságába, aki az előző években fejezte be a Sopron topográfiát, és rengeteget tudott mindenről.

Talán a topográfiának is része volt abban, hogy Sopron bekerülhetett ebbe a programba.

Egészen biztosan. Meg azért itt Sopronban a háború után olyan dolgok történtek, mint a Szent György templom helyreállítása, ami a városnak és az egyháznak a nagy közös vállalkozása volt Szakál Ernővel, vagy az Orsolyita templomé. Az Építési és Műemléki Bizottság nagyon hamar magába szívtá a nemzedék legjobbait, az építészek közül Füredi Oszkárt és Winkler Oszkárt, Szakál Ernőt, a szobrászt, Csatkai Endrét, a művészettörténészt és másokat. Volt tehát egy saját műemléki akarat, amit kikényszerített a háborús károk mértéke. Nagyon nagy vitákat váltott ki például, mit lehet lebontani, és mit nem. Mellesleg a fősoroltak gyakran elvesztették ezeket a vitákat. A háború utáni műemlékesek klasszikus nemzedékének, Dercsényi Dezsőnek és Gerő Lászlónak az volt a véleménye, hogy Sopron megvédi a saját emlékeit, s a műemlékvédelem változó nevű hivatalos szerveinek csak segíteniük kell ebben. Ez nem volt jellemző az 50-es évek légkörére. Volt tehát helyi akarat és tudás. Emellett a múzeum volt a másik doboz, amelyikben Csatkai Endre vezetésével olyan kis társaság nőtt fel, mint Nováki Gyula, a régész és Domonkos Ottó, a néprajzos. A Pesten élő régészek közül Póczy Klára rendszeresen ásta a római kort és Holl Imre a középkort. Mindezek közül számomra kezdetben Csatkai Bandi bácsi személye volt igazán fontos, aki ugyan a középkori építéstörténetben egyáltalán nem tudott segíteni, mert az nem az ő világa volt. Az ő tudása, amiben igazán otthon volt, a nagy tűzvész utánra terjedt ki. De az az elképesztő gazdagság, ahogy a helytörténetet tudta, és vele az általánosnál jóval tágabb értelemben vett társadalomtörténetet, amelyet jó anekdotákban foglalt össze, velem is rögtön érzékeltette, milyen az, ha valakinek komoly levéltári háttere van. Szinte az első pillanattól kezdve bejártam a levéltárba, ahol nagyon sokáig csak botladoztam, mivel éppen a történelem szak hiányzott a hátam mögül. Meg hát nulla levéltár- ismeretem volt. Nem az amúgy is nagyon hiányos tervanyag érdekelt elsősorban, hanem a háztulajdonosok, és a felőlük megközelíthető történet-darabkák.

Valamennyire kapcsolódik ehhez, hogy 1967-ben Dercsényi Dezső kapott egy életmű-díjat a Stiftung FVS-től, amelyet egy hamburgi úr alapított. Ennek a díjnak az volt a specialitása, hogy a díjazott egy évre elküldhetett Bécsbe kutatni egy általa kiválasztott fiatal. Dercsényi engem választott, így az 1967/68-as tanévet Bécsben tölthettem. Bejártam az előadásokra, az egyetemi és a műemléki könyvtárba, picit utazgattam.

Felmérte, milyen ott az oktatás, elérte a szakirodalmat.

Igen, az nagy dolog volt. Ugyanakkor elvittem néhány témát itthonról és azokon vacakoltam. Elsősorban a lépcsőzetes ablakcsoportokon, a 14–15. századi polgárházak jellegzetes ablakfajtáján. Ezekből azóta másutt is előkerült egy egész sorozat. Akkor azonban nagyon keveset ismertünk. Annyit lehetett tudni, hogy a forma „fölfelé megy” a Duna mentén és valahol Regensburgban van a vége. Tehát ilyen ügyekkel voltam elfoglalva, az volt a saját témám. Ennek a tanulságai bizonyos mértékig belekerültek az első terjedelmesebb, „Gótikus lakóházak Sopronban” című cikkembe.² Nem is annyira eredményként, mint felismerésként. Attól tartottam, hogy erről már sokat írtak, csak én nem ismerem a szakirodalmat. Ott megtudtam, hogy a városi házak középkori története Közép-Európában olyan peremterület, amiről nem lehet sokat tudni. Nem arról van szó, hogy én nem értesültem a publikációkról, hanem, hogy nem voltak ilyenek. A másik cél a német tudásom javítása volt. Akkoriban kint laktunk Sopronbánfalván, a Kárpáti malomban ...

Igen, erről hallottam már!

A buszon naponta együtt utaztam a maradék bánfalvi németekkel. Azt reméltem, ha majd vége lesz a bécsi évnek, érteni fogom, mit beszélnek a megállóban. De persze nem értettem meg őket eztán se.

Valami hasonlót én is megéltem, amikor a kutatóteremben Tirnitz Jóska bácsival dialektusra váltottak a burgenlandi kutatók. Csak néztem, mit mondanak ezek itt... Voltak tehát a házak, ami egy abszolút komplex dolog volt. Építéstörténet, háztulajdonosok, falkutatás, a műemlékvédelmi és városképi szempontok érvényesítése. Emellett azt is tudták, hogy itt emberek fognak élni, az ő elérhető komfortigényeiknek is meg kellett felelni.

Nekem ebben a munkában két otthonról hozott előnyöm volt. Az egyik, hogy apám kamarazenét tanított a főiskolán és a kamarazene ethosza az egymás megbecsülésén alapuló együttműködés követelménye. Hogy mindenkinek hozzá kell tenni a magáét, és ugyanakkor rendszeren ki kell állnia saját magáért. Ez jó volt itt. A másik, hogy apám családjának többi tagja nemzedékekre visszamenően építész és építőmester volt. A nagybátyám tervezte például a ferihegyi repülőteret és a Népstadiont. Ebből valamennyi rám is átütött annyiban, hogy valamiképpen a kezdetektől fogva ráláttam ezekre a házkorszakokra, mint egységekre. Hogy is mondjam... Nem csak arra voltam kíváncsi, hogy hol volt az ajtó meg az ablak, hanem arra is, hogy hol a pincébe, meg az emeletre vezető lépcső és hol a konyha, hogy hol mehetett ki a füst. Tulajdonképpen minden házban, amit átalakítottak, megnagyobbítottak, ott rejtőzik legalább öt-hat további ház. És ennek a háznak minden állapotában működőképesnek kellett lennie. Vannak nagy átalakítások, amelyek átalakítják magát a belső szerkezetet, és vannak kicsik, amikor az ember a konyháját hozza rendbe. Ezeknek az elkülönítése nem olyan egyszerű, de ettől válik az egész élővé és ezen belül lehet bizonyos ponton megfogni a művészi forma és a reprezentáció iránti igény változásait. Mert végül is, ha az

² Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. Magya Műemlékvédelem 1967–1968. Budapest, 1970, 95–124.

ember művészettörténészként nyúl hozzájuk, arra kíváncsi, amit akár az enteriőrben, akár a homlokzaton a művészi kifejezés szándékával készítettek el, s amely úgyszólván műalkotásként jelenik meg.

Ezeknek a jelenségeknek a megítélésében és kezelésében azonban nagyon fontos, hogy ne csak művészettörténeti ismereteink legyenek. Egy példát mondok: Azt tapasztaltam, sok ház kutatása után, hogy az 1676-os nagy tűzvészt követően tűntek el az utolsó látható gótikus ablakok a soproni házhomlokzatokról. Ennek az egyik oka csupán, hogy akkor már, vagyis a 17. század végén nem akarnak az emberek csúcsívet látni. A másik az, hogy akkorra már mindenki nagyobb ablakokat akart, mint amilyen az átlag középkori volt. Azért van Bernben és Baselben több látható középkori ablak, mint Sopronban, mert ők már a 15. században elérték a fűtésnek azt a biztonságos nívóját, amely mellett olyan méretű ablakot tudtak működtetni, amelyet Sopronban csak a 17. század végén. Ilyen történetek, gazdaságiak, életmódbeliek és építéstechnikaiak vannak a belváros későreneszánsz-korabarrokk homlokzatainak hátterében.

Van tehát a technikai fejlődés és egy ezzel kapcsolatos építetők konformitási igény, ami stílusváltást hoz létre.

Igen. Vagy mondok még egy példát. A 17. sz. során a nagyszobák még mind olyan faragott famennyezetesek, mint amilyen a Fabricius ház utcai szárnyában, vagy a Rejpál házban látható, és a kisszobák azok, ahol boltozat, vagy vakolt mennyezet van. A 17. század végétől a látható gerendák szinte mindegyikét levakolták és stukkóval díszítették. Ebben a változásban ott van ugyan a tűzvész rettenetes emléke, mert valamivel jobban védi a fát a rárakott vakolatréteg, de a jelenség főképp ízlésváltozást tükröz. A középkor és a kora újkor a szobák világos falai fölött mutatott épített struktúrát, s azt színezte sötét árnyalatúra. Ez váltott az ellenkezőjére, mert akkor és azóta a világos színeket és az alulról fölfelé könnyebbedést kedveljük inkább. 1700 után készült ugyan még látható gerendás famennyezet a városban, de már csak a Rejpál ház Ikvára néző hátsó szárnyában, meg a Szent Mihály negyed utcáiban, ahol aztán ez a megoldás a gazdapolgári/paraszti lakásokban a 20. század elejéig élt. Így kapcsolódik össze stílisztika, lakásszükséglet, technika és a lehetőség.

1966-ban kerültem az Új utca 18-ba, és ott találtam először jelenetes-ornamentális falfestést polgárházi lakószobában. Közvetlenül az első meszelés alatt, talán a harmadik rétegben jött elő a 18. századi vakolat, s rajta a Télemachos történetét ábrázoló falképek. Korábban, 1964-ben találtam egy hasonlót a Szent György utca 22-ben, ahol legújabb kori mázalmánynak néztem a 18. századi falfestés töredékeit. Akkor még nem jöttem rá, hogy a kicsit is régi dolgokat a mai felszín közvetlen közelében is megtalálhatjuk. Ennek az az oka, hogy a 18. század végén felfedezték az enyves festést, amit ma is használunk, és azóta a szobafestő egyszerűen lemossa a régebbi falfestést, és a helyébe tesz egy másikat. Azaz a festésrétegek száma nem nő, s a vastagságuk sem. Persze akkor a szívemhez kaptam, hogy biztosan nem ez volt az egyetlen festés, amit én magam tettem jóvátehetetlenül tönkre, s rájöttem arra, hogy a kutatást mindig a jelenkortől kell elkezdni. Véletlenül bukkantak elő a reneszánsz virágok is a Rejpál ház faragott famennyezetén az egyszínű barna mázolás alól. Addig is került elő faragott famennyezet a feltárásaim során, de ott vettem először észre, hogy ez festett

is lehet. Ezt követően minden alkalommal megnéztem, vagy megnéztem a festett gerendák festés- illetve mázolásrétegeit. A faragott famennyezetek festése azonban ritkaságnak bizonyult: a jezsuita konviktusban találtunk még (a mai Zeneiskolában, ahol azokat Velledits Lajos gyönyörűen helyreállította) máshol nem.

Akkor ez Budán is előfordulhatott, hogy akár a festés, akár a famennyezet festése megsemmisült.

A rendszeres feltárás azt bizonyította, hogy a soproni belváros házaiban a jobb lakószobák falait mind kifestették a 18. század utolsó harmadától, legalább kis töredékeket mindenütt találtunk, csak ott nem, ahol a házat a 19–20. század folyamán gyökeresen, az alapoktól kiindulva alakították át. A soproni tanulság nyomán országsszerte kerestek és találtak ilyen kifestett szobákat, Győrben, Pápán, Veszprémben, Vácott, Fehérváron, Pécsen, Gyöngyösön, Miskolcon, Tokajban és másutt. A budai vár házait jó részt e felismerésnél korábban állították helyre, s kevés ilyen fedeztek fel. De: a budai várban sokhelyütt lakva állították helyre a házakat és nagyon sok szoba van, amelyet nem újítottak föl gyökeresen, azaz a későbarokk kifestések egy része még előkerülhet.

Beszéljünk a zsinagógáról is (1. kép).

A zsinagóga feltárása valóban az egyik legmutatósabb dolog volt, mivel az imaterem épülete annyira felolvadt az őt körülvevő lakóházak falai között, hogy csak egy homlokzata nézett udvarra, az összes többi valamelyik lakás, vagy folyosó oldalfalaként működött. Ugyan a 18. században még említették a mai Új utca 24. számú házat, mint egykori zsinagógát egy lakatosnak a végrendeletében, s ezt az adatot Pollák Miksa is, Csatkai Endre is feljegyezte. Amikor aztán az Új utca 11. számú házban 1954-ben előkerült az imaterem, mindenki úgy vélte, hogy az írott forrás téves, s hogy a középkori zsidó közösség zsinagógáját találták meg. Aztán az egyik sétám során észrevettem az Új utca 24. számú ház udvarának egyik sarkában egy sarokkövet héber írással. Akkor elkezdtem nézni a soproni vezérszintes felmérést, az egész belváros összefüggő alaprajzát, s azon már jól látszott, hogy a két lakóház, az Új utca 22. és 24. falai között vannak a környező falaknál vastagabbak, amelyek összefüggő téglalap-alaprajzot alkotnak. Ezután Tóth Sándor barátommal, a kiváló, korán elment művészettörténésszel bementem a 22. számú ház nagyon keskeny és alacsony földszinti folyosójára és ott föl is tártunk egy gazdagon tagolt kapu-szárkövet, amely jóval magasabb volt a befogadó folyosó barokk boltozatánál. A folytatása a ház első emeleti folyosóján került elő, a csúcsívbe foglalt mérművel együtt. Találtunk tehát egy olyan ajtót, amely díszes volt, mint egy középületé, s olyan magas, hogy nem fért el egy lakóház egyik szintjén.

A többi azután már adódott. Bekerült a ház a helyreállítási programba, elindult a kutatás. Előkerültek azok a dolgok, amelyeket az ember egy ilyen épületnél vár: a boltozat nyomai és egyes kövei, az ablakok és az ajtók, s később azok, amelyekre nem számítottam: az előcsarnok, a női zsinagóga, s végül a fürdő falai. A középkori kisvárosi zsidó közösségek zsinagógái körül máig nem került elő ilyen teljes együttes sehol. S ezek a melléképületek törekenyebbek voltak, telve egyedi megoldásokkal.

amelyeket az előkerült kis részletekből nehezebb volt kikövetkeztetni. Példaként mondom el, hogy a női zsinagóga keleti oldalfalának féloszlopos architektúrája azért készült, hogy a tető talpszelemenjét hordozza, s ezt a lefaragott féloszlopok nyoma és a hajdani tetőcsatlakozás vakolt vonala közti vakolt falenyomatból lehetett kikövetkeztetni. A nők imatermének a negyedik, déli falából semmi sem maradt meg. Magasságát a nagy imaterem falsarkának kialakítása mutatta meg: a hiányzó fal magasságáig törtkövekből épült, afölött pedig kváderekből. A törtköves szakaszban megmaradt egy ablakkáva boltozásának a negatívja a falban. A hiányzó fal túlsó, nyugati végében egy ajtóként boltozásának nyoma került elő, övmagasságban pedig a hajdani ajtót belülről biztosító reteszgerenda ágya. Annak mélysége nagyjából megmutatta az ajtó szélességét. A két nyílás, az ajtó és az ablak a hiányzó fal teljes architektúráját kiadta. Az alapos kutatás olyan finom tényeket is feltárt, mint azt, hogy a zsinagóga keresztény lakóházzá alakításakor először a nagyon „zsidós” részleteket bontották el: 1560 körül épült falakban kerültek elő a tórafülke szőlőindás keretelésének és a tórafülkéhez vezető lépcső korlátjának maradványai. S végül a régészeti feltárás is hozzátette a magáét: Gömöri Jancsi találta meg a hatszögű szószékemelvény, a bima nyomát úgy, hogy a téglapadlóból épp ez a terület hiányzott: a faemelvénynek földes volt az alapja.

Az épen megtalált, a formailag teljesen tisztázott, de hiányzó és a kikövetkeztetett részletek bemutatására – érzékeltetésére a tervező építész, Sedlmayr János sajátos nyelvet alakított ki: azokat a dolgokat, amelyekről pontosan tudtuk, milyenek lehetnek, csak éppen hiányzott az eredeti kő, azokat műköből készítette el. Azokat pedig, amelyekről tudtuk, hogy voltak (mint például egy-egy ajtót), de azt nem, hogy milyenek, azokat meg fából. Ilyen módon a tudásunk minden részlete megépülhetett, anélkül, hogy bárhol elkezdtünk volna valamilyen középkori formát utánozva kvázi neoközépkori nyelven beszélni. Ez volt annak a kornak a műemléki nyelve. Ma sokan nem szeretik, túl tudálékosnak tartják az eredetiségnek ezt a teljes megbecsülését, a hiányzó részek modern építészeti eszközökkel való kifejezését. Nekem az a véleményem, hogy a jó formaérzékű építészek jól alkottak ezen a nyelven, a tudálékosak meg rosszat. Jól szemlélteti a véleményemet az a városfal-szakasz, amelyet a Szent György utca 1–3. számú ház várkerületi átjárójában épített újjá Nagypál Judit. Ott a tehetséges építész nem akart új kőfalat építeni, mondván: annyira becsülöm a régi városfal minden egyes maradványát, hogy nem állok neki építeni egy ugyanolyat. Tudnék, de nem akarok. Ezért agyagcsövekből építtette meg a bástya hiányzó falát, s az úgy szép, ahogy van.

Szellős, levegős, hangulatos.

Igen, és akkor azt mondhatta, ezt én csináltam. Ugyanilyen – bár a rossz bánásmód miatt ez ma nem érvényesülhet tökéletesen – a nagybástyánál az a falszakasz, ahol a római városfalról a ráépült középkori fal egyszerűen lecsúszott 1967-ben. Ha ma megnézi az ember, hogy építették az egyiket a másikra, akkor nem érti, hogyan állhatott egészen a 14. századtól a 20. -ig. Elképesztő. De a statika és a Jóisten együttesen megtartotta. Kézenfekvő lett volna a középkori törtkőfal újjáépítése. Az építész – itt is Nagypál Judit – azonban azt mondta, hogy az egész városban csak itt lehet látni a római fal egy szakaszát, ezért csináljunk olyan beton lamellát, amelyik pótolja a közép-

kori várfal látványát, s egyben megvédi a római városfalat. A távoli kép egységes, a közeljövőnek pedig módot ad arra, hogy bemehessen alá, s megszemlélhesse a római fal hatalmas külső kváderburkolatát és törtkő falmagját.

20 évet töltött el Sopronban, ha jól számolom.

Igen, 1963-tól 1983-ig.

Nagyjából be is fejeződött ez a munka a 20 év alatt...

Inkább lelassult a végére. Még egy jó évtizedig készültek épületek, amelyeket László Judit, Bartos György, Nemes András kutatott meg. Ilyen például a Szent György utca 16., a Templom utca 4., az Erdészeti Múzeum. Ez utóbbi László kutatása volt, a másik Bartos Györgyé. Nemes András kutatta jóval később, már a kilencvenes években a három Templom utcai épületet, a mai Wollner szállót, a Csák-féle galériát és a Töpler házat.

Szóljunk még néhány szót azokról az emberekről, akikkel együtt dolgozott. Sokak neve elhangzott már, ki volt még rajtuk kívül?

Még a múzeumosokról kéne beszélni, és nagyon szívesen emlegetem az építésvezetőket is, mert hát nagyon jó szakemberek voltak. Domonkos Ottó majdnem akkor lett múzeumigazgató, amikor én Sopronba jöttem. Egy-két év volt talán a differencia. Azoknál a házaknál, amelyek a múzeumhoz tartoztak, vagy oda kerültek – ilyen volt a Fabricius ház, a Storno-ház, a Bécsi utcai pékház, a Zsinagóga – sokat dolgoztunk együtt. A Rejpál-ház nem ebbe a körbe tartozott, annak a funkcióját nem sikerült jól meghatározni. Csak addig volt rendben, amíg a Storno-ház felújítása alatt oda költöztek Stornoék és a gyűjteményük. Amint kiköltöztek, újra jelentkezett a hasznosítás kérdése. 1990 után mindenkinek ez volt a problémája. Két múzeum helyett hatot kellett fenntartani, ami óriási teherként nehezedett mindenkire. Ez Ottó nyúga maradt, de ő elképesztően jó partner volt.

Igen, Ottó bácsi most is nagyon aktív, és próbál pénzt szerezni, például a monográfia sorozatra, a hozzá kapcsolódó alap kutatásokra és kiadványokra. Ebből lett Feri belvárosi házak kötete és a Városatlasz is. Akkoriban gondolom még inkább benne volt a dolgokban és volt egy kiterjedt kapcsolatrendszere is, ami segítette ebben.

Ez igaz, de neki is folyton át kellett lépnie embereken. Olyan típusú kulturális szakember volt a megyei múzeumok igazgatója, aki bekerült a megyei tanács döntést hozó krémjébe, és azzal növelte a szavahihetőségét, hogy pénzügyi kérdésekben hajlandó volt engedni a saját területén. Ez is egy eljárási mód, ami neki biztosan jó volt. De ezt Maga ismeri. Ezért volt szerencsés, hogy a műemlékvédelem és a város együttesen biztosították a felújítandó házakból kiköltöző lakók elhelyezését. Nem volt könnyű helyzet, és finanszírozni kellett a helyreállítást is, még hozzá nem a városrekonstrukcióra szánt pénzből, hanem az OMF országos keretéből. Domonkos Ottó feladata volt a gyűjteménnyel, az infrastruktúrával, a munkatársi létszámmal kapcsolatos anyagi feltételek előteremtése.

Tehát az épületek mögé ő állította oda a struktúrát, a működési költségeket és a kutatási feltételeket is.

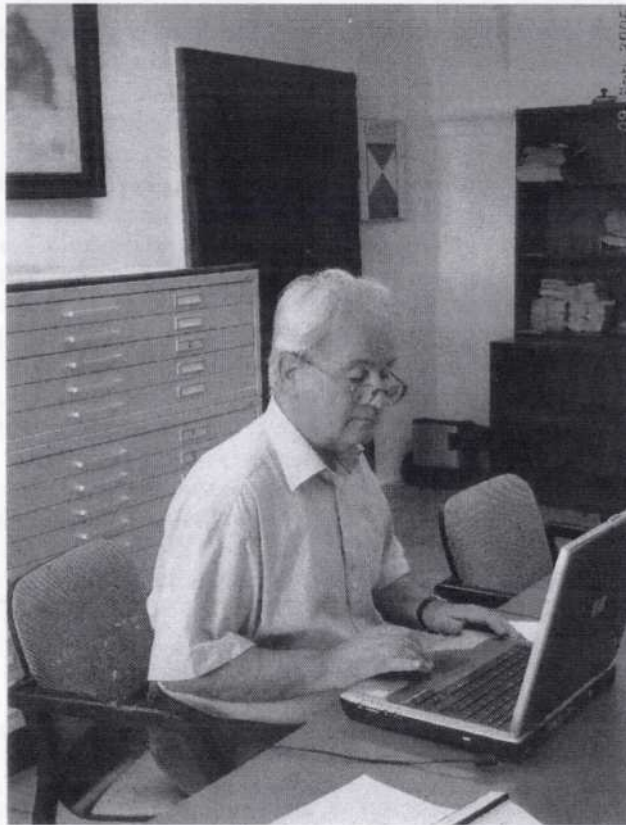
Így van. Az új gyűjtemények kialakítása intenzív kutatással járt együtt. A Soproni Múzeum gazdag saját anyaga megfelelő háttérrel nyújtott, az új épületekbe – kiállításokra bekerülhettek olyan tárgyak, amelyek korábban csak egy-egy kiállításon voltak láthatók. Minden gyűjtemény létrehozása intenzív kutatással járt együtt. Például a Patikamúzeum Ottónak és Nikolics Károlynak egy sor tanulmányát és Házi Jenő egy tanulmányát hozta magával. Az egész patikatörténetet megmozgatta a gyűjtemény felállítása. A soproni patikusok összefogása révén jelentős tárgyi anyag is került be olyan, ami különben nem jutott volna múzeumba. A Fabricius ház utcai részének a helyreállítása hozta magával Askercz Évának a polgári lakásokra vonatkozó tanulmányait, amelyek a levéltár gazdag inventárium-anyagára épültek. A 17. és 18. századi polgárlakások berendezéséhez szükség volt hozzágyűjtött darabokra is. Ezeket nem mindig lehetett lehozni valamelyik raktárból. Ha kiderült, hogy valamely tárgyfajtából nincs a múzeumnak, fel kellett kutatni és meg kellett vásárolni őket. Ez mind hozadék volt.

Akad fordított példa is, a pékház, nagyon érdekes. Széver Mihály, a 18. század óta pékek lakta Bécsi utcai ház utolsó pék-tulajdonosa, 60 éves kora körül járt, amikor (1948/49 táján) a kis sütődéket bezárták, s a mestereket a kenyérgyárba, vagy a szövetkezetbe kényszerítették. Széver Miska bácsi sodrófával kergette el a rendeletet hozó péklegényt, s inkább föladta a mesterséget. Ezután a húgával együtt már csak a gyümölcsösükből éltek, nagyon szegényesen. És a házban minden ottmaradt. Sőt, a szülői hagyatékából és saját gyűjtésükből elképesztő mennyiségű tárgyi anyag halmozódott fel. A pékmesterség összes hagyományos eszköze, a fehérpék- és cukrászmesterség összes szerszáma, a polgári, kispolgári lakberendezés tárgyai gyűltek ott össze. Így a városi tanács a házat, a múzeum a tárgyi hagyatékot vásárolta meg a mester halála után. Az épület felújításakor egy ideig húga még a házban élt, szobáról szobára költözött a rengeteg cókmokkal együtt. A pékműhelyből és a lakásból álló múzeum berendezése a szó szoros értelmében lepucoválás volt, csak oda kellett visszatenni mindent, ahol valaha volt. Az ott őrzött tárgyi anyag számra is óriási. A habnyomótól a péklapátiig, a kispolgári hálósobától a falon függő fényképig minden a helyén maradt. A konyha és a szerszámok is. Egy pillanatképet láthatunk ott, ahol megállt az idő.

Kivételes szerencse, hogy Ottó bácsi megtalálta a házat és megragadta az alkalmat. Így egyben megmaradt minden.

Így van. Ennek a fordítottja Fertőszéplak, amelynek az épületei ma már nem a múzeum kezelésében vannak. Amikor az öt házból álló egységet kialakítottuk, az volt Domonkos Ottó javaslata, hogy itt a paraszti háztartás három nagy korszaka képezze a helyreállítás és a múzeumi mondanó lényegét. (Az egyik épületben a gondnok lakott, a másikban helytörténeti kiállítást rendeztek be.) Ennek a programnak megfelelően próbáltunk a mindig átépített konyhában visszamenni addig a korszakig, amelyről a berendezés szólni akart: a 19. század közepének jellegzetes füstökonyhás állapotáig, vagy addig, amikor már megjelenik mellette a sparherd. A melléképületek, a pajták is a paraszti háztartás három korszakát mutatják be, s az egyes állapotokat ez esetben is a falkutatás segítségével állapítottuk meg. A berendezéshez itt sem volt

elegendő a múzeum saját anyaga. A néprajzosok, Ottó mellett Lackovits Emőke, majd Kücsán Jóska részben a saját jegyzeteik, részben helyszíni gyűjtés alapján keresték fel a festett bútorok, vagy épp munkagépek tulajdonosait, s vásárolták meg tőlük a fontos darabokat, hogy a lehető legteljesebb módon lehessen bemutatni a 19. század közepétől az 1950-es évekig terjedő időszak jellegzetes bútortatát és felszerelését. Azaz a múzeummal is olyan kapcsolat alakult ki, amelyben mindkét fél odatette a maga tudását.

2. kép. Dávid Ferenc a fraknói Esterházy Levéltárban 2006 nyarán

A beszélgetést most be kell fejeznünk, de sok mindent kérdeznék még. Remélem, hamarosan folytathatjuk a Sopron utáni időszak legfontosabb munkáival, a mostani terveivel!

*Ki ahogyan vet, úgy arat –
Ha másokért élt, fennmarad!
(Sarkady Sándor)*

1904–1939

A Veszelka név elég gyakori Szeged környékén. Viselői kézművesek, kocsmárosok voltak, de akadt jómódú parasztember köztük, sőt betyár is. Egy bizonytalan családi hagyomány Rigómezőről bevándorolt szerbek leszármazottjának véli őket, de nincs kizárva, hogy a név szlovák ősökre utal. Ebből a családból származott kékfestő nagyapám, aki vándorlása során Pápán, a Kluge üzemben keresett munkát, de onnan soproni részlegükhöz irányították. Itt megismerte egy ruszti szőlősgazda egyetlen élő lányát. Németországi vándorlás után, már úgy-ahogy megtanulták egymás nyelvét, összeházasodtak. Öt gyermekük közül a legidősebb édesapám volt (1. kép). A harmadik fiú, László, nyelvész lett. Az egyetlen lány az első világháború utáni spanyolnátha-járványban halt meg. Két fiú, István és Ferenc kereskedelmi pályára került. Nagyapám az elkészült kékfestő végeket bizományban átvette, és lovas kocsival falusi vásárokbá vitte eladásra.

Apám a város keleti végén, a Fapiacon született. A Veszelka-gyerekek sárkányt ergettek, fűzfa sípot faragtak, cikláment kerestek a Sörház-dombon, amely akkor még az összefüggő erdő része volt, és úgy eltévedtek, hogy Harkán kötöttek ki. Bátorságpróba volt az akkor még rövidebb alagúton végigmászni a Rák-patak mentén, majd annak keleti végénél, a szedresben erőpróbára kerülhetett sor a poncichter gyerekekkel.

A családból ketten, apám és László öccse is a bencés gimnáziumba jártak, ami a háború alatt a nehéz helyzetben lévő, hadisegélyből élő ötgyermekes családnak nem kis megterhelés lehetett, hiszen nagyapám az Isonzónál harcolt, onnan küldte az őt is ábrázoló tábori lapot apámnak (2. a és b kép).

Mindkét fiú kitűnő tanuló volt. Egy régi értesítő szerint apám nyerte a természettudományi, öccse pedig a magyar tanulmányi versenyt. Osztályfőnöke Horváth Detre volt, akivel annak élete végéig megmaradt kapcsolata. Diáktársaik instruálásával járultak hozzá a családi kasszához. Apám emlegette, hogy Gombás Pált, a kiváló atomfizikust is instruálta, hogy milyen tárgyból, nem tudom. Úgy gondolta, a petróleumlámpa fényénél való tanulás okozta szeme korai romlását.

Kevéssel halála előtt írt rövid visszaemlékezésében viszonylag sokat foglalkozott a háború utáni időszakkal. A kitűnő eredménnyel letett érettségi után vegyész szeretett volna lenni, fel is vették a budapesti műegyetemre és az Eötvös Collegiumba, ám kiderült, hogy ruházata nem elegendő az ottani követelmények szerint, bár még bélyeggyűjteményét is eladta, hogy pénzhez jusson. Emiatt és a kevesebb költség miatt Sopronban maradt, és az 1922-ben itt indított első évfolyam kohászszakos hallgatója lett. Végzés után meghívott előadóként a főiskolán maradt. Először Széki János professzor tanszékén, majd Schleicher Aladár metallográfia és anyagvizsgálat tanszékén működött. 1927–28-ban a berlini Charlottenburgi Egyetemen fejlesztette tudását.

1. kép. Apai nagyszüleim első két gyermekükkel, Józseffel és Istvánnal (1907)

2. kép. Nagyapám tábori postai levelezőlapja apámnak a Fapiacra címezve, nagyanyámnak szóló német szöveggel. A képen nagyapám is látható.

3. kép. Anyai nagyszüleim és nagyanyám húga, valamint az ifjú jegyesek (1927)

Ottani professzoraival később is levelező kapcsolatban maradt. Több későbbi Nobel-díjossal hallgatta őket. Az év lezárásakor a Collegium Hungaricum több hallgatójával körülezték Berlint. Hazatérése után tovább élvezte Schleicher támogatását. Mint meghívott előadó csak az év tíz hónapjában kapott fizetést. Akkor már hosszabb ideje udvarolt anyámnak. „Hosszú balek” néven ismerték, vagyis a főiskola első évében már megismerkedtek. Az 1927-es eljegyzés (3. kép) és a német ösztöndíj után az anyagi gondokon kívül anyám tifuszos megbetegedése is késleltette a házasságkötést. Ez csak 1930-ban következett be, de úgy, hogy elutaztak Celldömölkre, ott volt az esküvő egyetlen soproni tanúval, majd szűk családi körben ebéd következett és nászútra Balatonszemesre utaztak. Apám, aki feltehetőleg még Berlinben vásárolta Voigtländer gyártmányú fényképezőgépét, ott készített anyámról a fodrozódó víz partján fényképet (4. kép). Ez a kép a Soproni Fotóklub centenáriumi emlékkiállításán szerepelt. Az ifjú pár anyai nagyszüleim Ősz utcai házában telepedett le. Szerettek kirándulni. Eljutottak – persze Puchbergből gyalogosan – a Schneeberg kétezer méter feletti csúcsára is.

4. kép. Anyám Balatonszemesen a vízparton. Apám felvétele a nászút alatt (1930)

1933 mozgalmas év volt szüleim életében. A főiskola egyetemi karrá lépett elő, megkapta a doktorrá avatás jogát. Apám lett az első magyar kohászdoktor, a mangánal ötvözött bronzokról írt disszertációjával. Akkorra nevét már Verőre magyarosította. A család többi tagja személyes okok miatt nem ezt, hanem a Verbényi nevet választotta. Így nyelvész nagybátyám is. Ugyanebben az évben én is megszülettem, mint első gyermekük.

Apám oklevele vaskohómérnöki volt. Ebben az időben mégis disszertációja tanúsága szerint különböző fémötvözetek tulajdonságait, viselkedését tanulmányozta. Nevéhez fűződik a termikus analízis és kvantitatív metallográfia meghonosítása. Később visszatért a vassal kapcsolatos kutatásokhoz. Különösen a gömbgrafit szerepével fog-

lalkozott. Az öntött acélra és a nagyszilárdságú szürke öntvényekre vonatkozó eredményei jóval később Amerikában váltak fontos fejlődés kiindulásává.

Apám nem volt cserkész, mégis a gödöllői jamboree alkalmából egy angol és egy norvég fiatalembert láttak több napra vendégül. Az angollal a kapcsolat még a háború után, az ötvenes években is tartott. Talán ebből az alkalomból a megjelent bélyegsor adta az indítást, hogy újra elkezdjen bélyeget gyűjteni, amit szinte haláláig folytatott.

Lassan a tudományos eredményei és a világgazdasági válság elmúlása miatt javult a család anyagi helyzete. Igyekeztek az Ősz utcai házat korszerűbbé alakítani többek között fürdőszobát építettek hozzá. Sokszor kirándultunk, az Ibolya-réten, a mai Jereván helyén sárkányt eregettünk. Egyszer felkerestük akkor már halott Artner nagypám rokonságát Hasfalván.

Apámat szerethették hallgatói, gyakran ment el szakestélyekre a Jäger borozóba. Nem egyszer szólt a szerenád anyámnak: „Bözsik ne sírjon, Bözsikém drága...”. Utána majdnem szemben Molnár János, rendőrkapitány, a későbbi Légójancsi szerenádját is hallottuk.

1939–1945

A második világháború első jele volt életében, hogy az Angliában elnyert ösztöndíjat nem vehette igénybe, bár már a király fogadására szóló meghívó is kezében volt. Gyerekként nagyon furcsának találtam, hogy erre a fogadásra frakkot kellett volna öltönie. Egyébként nyelvi problémája nem lett volna, hiszen az otthonról hozott anyanyelvi szintű német nyelvtudása mellett a rádió BBC-től átvett nyelviskolája segítségével komoly angol nyelvtudásra tett szert. Igaz, később történt, de kiválóan vélt fordító által lefordított első angol szakcikkemet a folyóirat gyenge nyelvezete miatt visszautasította. Az ő javításai után már változatlan formában fogadták el. Jól emlékezett a gimnáziumban tanult latin és görög nyelvre is, hosszú sorokat tudott az Iliász kezdetéből.

A háború éve alatt elég sok esemény történt a családban. 1940-ben megszületett László, 1944-ben Balázs öcsém. A régi bútorok helyébe újak kerültek. Az ágyakat rekamiék váltották fel. Az akkori divatnak megfelelő szekrények, ebédlő berendezés készült. Az már a háború következménye volt, hogy a jó ismerős Opper család gyenesdiási üdülője helyett szüleim 1942-ben és 43-ban egy, az akkori Cserkész, ma Zerge úton lévő lövöld béreltek ki a nyári hónapokra.

Olvasni való könyveket akkor is, később is a városi könyvtárból hoztunk. Emellett természetesen saját könyvtárunk is gyűlt össze. Benne szerepelt az *Új Idők* huszonegy kötetes lexikona, amelynek apám mindvégig munkatársa volt. Hosszan sorakoztak az Erdélyi Szépmíves Céh kötetei, Bánffy Miklós, Karácsony Benő, Nyirő József kötetei. Apám megvásárolta Hóman Bálint és Szekfű Gyula ötkötetes *Magyar történetét* is. Sokat tanultam a *Pesti Hírlap* két vaskos kötetéből: az *Ezeréves Magyarországból* és a *Föld és lakóiból*. A tizenkét kötetes Maczali Henrik-féle *Világtörténelem* még anyai nagypám hagyatékából származott.

5. kép. Apám munka közben (1930-as évek közepe)

A fenti változások részben azzal is összefüggenek, hogy ebben az időben apám pályája gyorsan emelkedett. 1940-ben intézeti, 1943-ban rendkívüli egyetemi tanárnak nevezték ki, és teljes joggal vezette tanszékét. Sokféle szerződéses munkát is végzett. Az egyik ilyen a Seltenhofer-féle harangöntőde szakértősége volt, többek között a Hajdúdorogra készült és elrepedt harang peres ügyében. Ez sok gondot okozott, mert nehéz volt úgy védeni a megbízó érdekeit, hogy tudta, a hibát ők követték el. Egy másik munka keretében különböző kőzetekből készült kocka alku mintákat vizsgált, többek között fagyállóság szempontjából. Házunk pincéjében külön jégszekrény szolgált erre, és az utcán járó jeges kocsijából szokatlanul sok jégtáblát használt el. Ebben a munkában anyám is komolyan segédkezett.

Valószínűleg megbízásos munka keretében sok próbát vizsgált a nagy hidraulikus szakító-hajlító gépen. Ezt ma műszaki emlékként őrzik Miskolcon. Nyáridőben néha délutánonként magával vitt, és apró feladatokat bízott rám. Figyeltem, amint az ujjnyi vagy még vastagabb vasrudak a hatalmas húzóerő hatására vékonyodni kezdtek, majd nagy durranással elszakadtak. Közben a mutató jelezte a pillanatnyi terhelést. Mérté a próbák Brinell-keménységét is egy kis golyó belenyomásával, majd a keletkezett nyom kímérésével. Az ehhez használt mintákat saját maga csiszolta, polírozta. Különösen izgalmas volt, amikor Tamman kemencében megolvasztott fémekkel öntési próbákat végzett pici kerámia tálakban. Ezeket Steinbach agyagiparos készítette a számára. Még a nyolcvanas években is mutatott megmaradt darabokat. Az már a pedagógiához tartozik, hogy az ilyen délutánok végén átmentünk az egyetemi uszodába. Mindig vágytam rá, hogy elérjem apám teljesítményét a víz alatti úszásban, meg abban, hogy a húsz méteres vízfelületet három tempóval végigúszta.

A negyvenes évek elején jelent meg apám *Metallográfia* című első könyve. Ehhez az ábrákat saját maga rajzolta, a szöveget is maga gépelte. Ugyanez történt későbbi könyvei esetében is. Bőven volt otthon rajzeszköze, görbevonalzók, a feliratokhoz pedig különböző betűsablonok. A nyomdai munka helyben, Röttig-Romwalteréknél készült. Sokszor jártam vele a nyomdában.

1944 őszére a háborús veszély egyre közelebb került. A város mind több menekültet fogadott be, rövidebb-hosszabb időre. Közben döbbenet láttuk édesapámmal az Orsolya téren az Új utcai gettóból éppen kiterelt zsidókat, minden bizonnyal köztük ismerősökkel. 1944. december 6-án az egyetem minden dolgozóját a Bécsi-dombra hajtották tankcsapdát ásni. Onnan kellett végignézniük a város bombázását. Mi közben a pincében kialakított óvóhelyen sötétben kuporogtunk, csak két, az egyetemről származó Leclanché-elemes lámpa adott némi fényt. Tőlünk a harmadik ház kapott bombát. 45 elején reggelente kimentünk az egyetemre, apánk tanszékére. Ha megszólalt a riadó, átmentünk az akkori dékáni épületben lévő óvóhelyre. Ez történt 1945. március 4-én is, amikor egész sor bomba esett az épület közvetlen közelében. Az óvóhelyen szorongott a helybeliek mellett a Budapestről Sopronba menekült Misángyi rektor családja is. Féléves öcsémet babakocsijában nem lehetett hazavinni, úgy felszántották a bombatölcsérek a vasúti átjárót. Március 15-én az egész várossal együtt mi is az erdőbe menekültünk bombázástól tartva. Március végén, húsvét előtt beköltöztünk a kémiai épület pincéjében lévő laboratóriumba több más családdal együtt. Furcsa volt az élet. A laboratórium melletti helyiségben szappant meg krumplicukrot főztek, és nagy titokban hallgatták az elrejtett rádiót.

Az utolsó napok, április elsejei frontátvonulás előtt állandó berepülések, bombázások, éjjel sztálingyertyák között teltek. Valamennyi élelmünk volt, de a főbejárattal szemben lévő épületben, az utolsó napokban összeszedett, addig mentesített zsidók ételmezését is a pincelakók oldották meg. Ott volt néhány napig Kövesi Antal professzor is feleségével együtt, akik szerencsésen túlélték ezt a pár napot.

Közvetlenül a front átvonulása után két sürgős feladattal kellett megbirkóznia családnak. Az egyik a hazaköltözés volt. Mivel az épület hadikórház lett, ahonnan sok mindent a csatornába dobáltak, az eldugult és a pincét tenyérnyi magas víz öntötte el. Így minél előbb haza kellett térnünk. Ki kellett lesni azt a pillanatot, amikor házunkban nem laktak szovjet katonák. Ez valamikor április közepe után következett be. Sikertelenül lovas kocsit szerezni, az vitte haza holminkat az alaposan kifosztott lakásba. Később is előfordult, hogy az éjszaka közepén felverték és ágyunkat át kellett adnunk két orosz orvosnőnek. A másik probléma az volt, hogy Balázs öcsém megkapta az „ukrán” fertőzést. Jehn Antal ismerős gyógyszerész félre tett akkor születendő gyermekének tápszereket és gyógyszereket, de a várva várt gyerek meghalt, a maradékból kapunk, az mentette meg öcsém életét.

Az ablakok üvegezése valahogy megtörtént, de a tető résein a következő télen magas hóhegyek kerültek a padlásra, amiket együtt hánytunk le apámmal. Ő ki is mászott a tetőre és igyekezett a nagyobb lyukakat eltüntetni.

Kertünkben a háború után egy-két évig kisebb dohány-ültvény volt. Szárogattuk, majd felvágtuk a leveleket. A cigarettát kézi eszközzel többnyire anyám töltötte meg. Mellettük néhány nagy ricinusbokor is megbújt, hogy ennek termése mire használdott el, nem tudom. A kert hátsó sarkában volt egy rozoga tyúkól, abban élt néhány tyúk. Esténként az elkerített részből hajtottuk az ólba az állatokat. Egy ideig nyulak is éltek ott. Az angóra nyúl szőréből fonál, majd pulóver lett. Egy darabig a kertben lévő húzós kút adta a vizet, de a vízszolgáltatás aránylag hamar helyre állt.

Folyt a cserekereskedelem. Anyám zongorájáért a nagylozsi boltos egy fél disznót adott. Szüleim együtt mentek gyalog Márcfalvára cseresznyéért. Apám meg többször is járt Vasváron, ahol a távoli rokon molnártól valamiért háztízsknyi lisztet cserélt. Az ellátáshoz az egyetem is igyekezett hozzájárulni, időnként csirkét, cukrot, zsírt osztottak, de fonalat is. A botanikus kertben hátul a mai üvegházak helyén konyhakertek termettek némi zöldséget.

Szokatlan volt a téli tüzelő beszerzésének módja is. Valahol a Dalos-hegy aljában minden tanszék bizonyos számú élő fát kapott. Azokat kivágták, feldarabolták, majd az egyetem segített a hazaszállításban. A favágó brigád vezetője persze Balogh bácsi, az altiszt volt, aki ráadásul családjával egy darabig házunk alsó szintjén lakott. A haza vitt fát utána apámmal kettesben fűrészeltük föl.

A velünk lakó két öreg, apai nagyapám és anyai nagyanyám húga meghalt. Viszont egy ismerős kibombázott családnak helyet adtak szüleim. A három, előzőleg jómódú ember konyhánkban és éléskamránkban húzta meg magát. Egyik szobánkból lett ideiglenes konyha. Az már egyetemi szervezés volt, hogy egy-egy hallgató, esetünkben a nem rég elhunyt, Miskei Kálmán bányász bizonyos rendszerességgel nálunk ebédelt.

Lassan újra indult az egyetemi élet (6. kép). Jellemző epizódot írt le az akkor végzett Lux András Amerikából küldött levelében. Engedélyt kértek a végzős kohászok apámtól, hogy az utolsó metallográfia gyakorlatot megünnepeljék. Könnyen kerítették vörös bort, nehezebben zsírt, kenyeret viszont majdnem lehetetlen volt jegy nélkül kapni. Mégis összegyűltek, persze selmeci dalokat is énekeltek. Csatlakozott hozzájuk az ugyanabban az épületben dolgozó Pallai Nándor erdész professzor is. Éjjel tizenegy

óra tájban megjelent aggódó anyám egy alacsony szakállas „doktor bácsival”, akivel szüleim jó barátságban voltak. Persze hamarjában őket is bevonták az ünneplésbe.

Ezekben az években apám egyszer kijutott Bécsbe, ahol találkozott a leobeni Roland Mitsche professzorral, akit még korábbról ismert. Magával hozta a vastag ASM Handbook-ot, amelyen állt hosszú időn át lámpája. 1947 vagy 48 nyarán egy hónapot töltött Tirolban a reutteit vasgyárban. Ajándékba hozta nekem ma is meglévő logarlécemet.

A háború utáni években tovább emelkedett apám pályája. 47-ben kinevezték nyilvános rendes egyetemi tanárnak, 49-ben Kossuth díjat kapott. 1948-ban megválasztották az Akadémia levelező, majd 49-ben rendes tagjának. Székfoglalóinak témája jellemző akkori kutatásaira. Először a fémolvadékokban lévő rácsmaradványok hatásával, majd a levegő-befúvásos acélgyártással foglalkozott. Az utóbbi vezetett el az oxigénes konverteres eljáráshoz, amelyet 1951-ben valósítottak meg.

1949–51 között dékán volt. Valamikor 1950 körül járt először apám Moszkvában Geleji Sándor professzor kollégájával együtt. A repülőút apró ugrásokból állt. Leszálltak Lembergben, Kiebben és talán még egy-két helyen. Ennek az utazásnak vagy a vizontlátogatásnak az emlékét örökítette meg az akkori *Ország-Világ* képes hetilap címlapfotója, amelyen apám az orosz Bárgyin akadémikussal látható, akivel később is ápolta a barátságot.

Apámat ekkoriban felkérték, hogy a csepeli vasgyárban legyen rendszeresen szakértő. Hamarosan ezután meghívták az akkor létesített Vasipari Kutatóintézet vezetőjének. Felajánlottak neki egy kitelepített családtól elkobzott üdülőt Balatonfenyvesen, de ő az ajándékot visszautasította. A sikerek mellett bőven voltak gondok is. Az iskolák államosításakor számos soproni értelmiségivel együtt apám is aláírt egy kérvényt, hogy a szakközépiskolákban megszűnt hittan-oktatás pótlására engedélyezzenek felnőtt hittanoktatást. Erre a Soproni Levéltárban megtalálható kérvényre nem rég Baranyai Lenke tanárnő hívta fel a figyelmemet.

Amikor államosították a kiváló fényképész, Díebold Károly műtermét, apám befogadta tanszékére. A könyveiben szereplő mikroszkópos fémcsiszolat felvételek zöme ekkor készült az ő munkájaként. Két ismerős család fia nem kerülhetett egyetemre, de még munkát sem kapott, mert osztályellenségnek minősítették őket. Apám és Tarján professzor felvette a két fiút, akik Díebold mellett kitanulták a fényképezést. Ha szorult a hurok az állásuk körül, gyorsan helyet cseréltek, így zavarva meg nyomukat. Amikor a tanszékek Miskolcra költöztek, szakvizsgát akartak tenni, de a pártbizottság mereven elutasította ennek engedélyezését. A két professzor elment a pártirodába és határozott fellépésükkel elérték, hogy a két fiú azonnal fényképész szakmunkás bizonyítványt kapott.

A legnehezebb eset az volt, amikor az egyetemről tömegesen távolították el a hallgatókat a polgári csökevénynek minősített selmeci hagyományok ápolása miatt. Apám mint dékán a kritikus kari ülés végén éjjel két óra után került csak haza. Valaki haza is kísérte, mert az ülés alatt elájult. A mentőakció félig-meddig volt sikeres, három kivételével sikerült a többieket megmenteni, és a három eltávolított diák is később be tudta fejezni az egyetemet.

6. kép. Bányász és kohász professzorok az egyetem főépülete előtt (1949). Felső sor: Mika József, Esztó Péter, Diószegi Dániel, Tarján Gusztáv, alsó sor: Romwalter Alfréd, Széki János, Veró József, Tettamanti Jenő, Vendel Miklós, Tárczy-Hornoch Antal, Zsák Viktor

Talán nehezen érthető, hogy az akkori erőteljes politikai nyomás ellenére hogyan történhetett egyszerre a fenti két eseménysorozat. Ennek valószínű magyarázata, hogy a soproni egyetemi részleg valóban kiváló szakemberek, kutatók munkahelye volt, amit egyebek között az is bizonyít, hogy legalább tucatnyi akkori, vagy valamivel későbbi akadémikus dolgozott ott. A fényképen a bányász-kohász professzorok között öt akadémikus szerepel. Simonyi Károly, a kiemelkedő atomfizikus egy interjúban azal magyarázta Sopronba telepedését, hogy több idevaló értékes emberrel ismerkedett meg, közöttük apámmal is. Akkoriban „szent tehéneknek” nevezték a rendszerrel szemben álló, de teljesítményük miatt megkímélt szakembereket.

A nehéz gazdasági és politikai körülmények ellenére társadalmi élet is folyt az egyetemi professzorok között. Apámék társasága két erdész (Győrfi János és Magyar Pál) és egy bányász (Tarján Gusztáv) professzort és házastársát jelentette. Mellettük Tettamanti Jenő professzor és Varga Lajos ornitológus tartozott hozzájuk. Szerdánként rendszeresen összegyűltek, ha öt szerda volt a hónapban, a két özvegy volt a vendéglátó. Gyakran tarokkoztak, ha kellett néha engem is beültettek az egyik partiba ne-

gyediknek. Néha táncoltak is, búcsúzáskor pedig énekelték: „Szeressük egymást gyerekek...” Nyáron, amíg még voltak kertvendéglők, oda is elmentek. Ilyenkor kugliztak.

Apám kapcsolata a hallgatókkal változatlanul megmaradt, bár néha kellemetlen perceket okozott nekik. Így időnként általános műveltségi kérdésekre várt választ. Egy ilyen válaszsorozat megütközést keltett benne, mert a kémián már túljutottak közül senkinek sem volt fogalma arról, hogyan és miből készül a szappan. A Nelson névről pedig csak egy-kettőnek jutott eszébe, ha nem is az admirális, de a duplanelson birkozófogás. A tanszéken dolgozó fiatal kollégákkal szintén majdnem családi kapcsolatban éltünk. Különösen Hauer Alfréd volt gyakori vendég az Ősz utcai házban, aki ezermesterként is segített szüleimnek. Az első rádiómat Kiss Ervin, a későbbi kohászprofesszor készítette hátrahagyott német katonai vas rádiócsövekkel. Ez a rádió hosszú ideig szólt még utána is.

A magyar nyelv, különösen a műszaki nyelv iránti érdeklődése révén került be Lőrincz Lajos Akadémiai Anyanyelvi Bizottságába, és számos írása jelent meg kohászati és nyelvművelő lapokban. Többek között azt szerette volna elérni, hogy a személynévből képzett szavak írásmódja megőrizze a személynév írásának eredeti formáját. A legismertebb ilyen diesel-dízel pár, de a vasanyag szerkezetében megjelenő különböző formák közül is az austenit, martensit, bainit alakot vélte helyesnek. Másik problémája az öntési forma – öntőforma pár volt, az utóbbi mellett kardoskodott mondván, hogy nem beszélünk akasztási fáról, evési kanálról és fürdési szobáról sem.

Az olvasni való beszerzéséről akkoriban már én gondoskodtam. A városi könyvtár könyvvállományát erősen megrostálták, kevés olvasható könyv marad benne, de a Cristea féle papírüzlet olyan kölcsönkönyvtárat tartott fenn, amelyben időnként egy központi helyről kicserélték a boltban lévő néhány száz darab könyvet. A boltvezető Cristea úr tanácsokat is adott, mit érdemes az új szállítmányból elvinni. Később az akkor szinte kizárólag szovjet és pártos magyar könyvtermés mellett a könyvforrás az egykori angol cserkészvendég által előfizetett könyvklubis tagság volt, amelynek keretében havi rendszerességgel érkezett egy-egy angol kötet.

A Bányász-Kohász Kar Miskolcra költözése felborította családjunk akkori életrendjét. Apám hetente Budapestre utazott a Vasipari Kutatóba, szerdán-csütörtökön Miskolcon volt, pénteken újra Pesten és csak szombat este, vasárnap Sopronban. Felajánlották apámnak egy kitelepített család pesti lakását, de ezt ő visszautasította. Az illetékes elvtárs erre megkérdezte: "Csak nem attól tart, hogy még visszajönnek?" Nagyon nehezen sikerült egy budai villát találniuk, amelynek vételárát a soproni ház eladásából és apám akkor megjelent könyve szerzői tiszteletdíjából fedezték. Annyi segítséget adott az akkori Kohó- és Gépipari Minisztérium, hogy az vette meg a soproni házat, de rövidesen tovább is adta két családnak. A családjunk 1952. november 19-én, anyám neve napján hagyta el végképp Sopront, búcsúzóul készítette Diebold Károly a bemutatott családi képet (7. kép). Én továbbra is Sopronban maradtam, mint az itt maradt Földmérő Kar hallgatója.

7. kép. A Verő család Diebold Károly felvételén (1952)

1952–1985

Apám 1951-52-ben nem is kettős, hanem hármás életet élt. Miskolcon az egyetem még javában épült. Javarészt rabok dolgoztak. Közöttük volt Cziffra György, a zongoraművész, aki éppen követ tört, amikor apámék felismerték. Annyit tudtak elérni, hogy legalább a kezét tönkretevő munkától mentesítették. Különböző tanszékén alakított ki magának lakóhelyet a Miskolcon töltött napokra.

1953–56 között apámat az Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának elnökévé választották. Úgy hozta a sors, hogy 1956. október 22-én az uránbánya csoportjával Nagykovácsiban kezdtem méréseket, és szüleimnél tudtam lakni. Apám akkor az NDK-ban a freibergi bányászati és kohászati napokon volt. Az események hírére Geleji Sándor kollégájával hazaindult, de a vonattal valahol elakadtak. Valahogyan feljutottak egy hajóra, de azt Újpestnél lőni kezdték, így kiszállva Geleji óbudai lakására mentek. Onnan apám a hegyeken keresztül jutott néhány nap múlva haza a hűvösvölgyi házba. Magával hozta a *Die Presse* egy példányát, amelyen a címlap kép a Sztálin-szobor ledöntését mutatta. Ezt az újságot sokáig titokban őrizte. Megjelent nálunk egy fegyelmi úton elbocsátott raktáros, és kérte segítségét, mert besúgó volta miatt keresték. Valahogy segítettek neki, a hála az volt, hogy utána újult erővel folytatta áskálódását apám ellen.

1958-ban apám másodszor is Kossuth díjat kapott. Egyrészt akkor megjelent nagy könyvéért, másrészt azért, mert az épülő Erzsébet-híd tartó vasöntvényeinek vizsgálatát végezte el, majd azok alkalmasságát neki kellett tanúsítania.

1969-ben visszavonult nyugdíjba a miskolci tanszék vezetésétől. Elégtétel volt számára, hogy utolsó tanítványai között volt legkisebb fia, Balázs öcsém. 1974-ben a Vaskutató vezetésétől is visszavonult. Utóda az igazgatói székben rendkívül durván megtámadta a Kommunista Ifjúsági Szövetség *Magyar Ifjúság* c. hetilapjában egy „szakértő” újságíró segítségével. A támadás annyira méltatlan volt, hogy utána a belügyminiszter kért bocsánatot apámtól. Ugyanakkor az utód első ténykedése az volt, hogy az intézet addig csupasz lépcsőire piros szőnyeget rakatott. 1977-ben szemműtéteken esett át, majd betetőzte az eseményeket anyám halála, negyvenhét évi házasság után ugyanannak az évnek végén. Egyre romló látásával és hallásával küszködött, ennek ellenére nagy kohász elődei, így Kerpely Kálmán munkásságát dolgozta fel, sőt a *Bányászati-Kohászati Lapok*nak összefoglalások angolra fordításával segédkezett. 1980-ban írta meg visszaemlékezéseit, első sorban fiatal koráról. Hatvan éves érettségi találkozásánál, 1982-ben járt Sopronban. Jó néhányan összegyűltek, különösen megindító volt egykori iskolájában, az akkori erdészeti szakközépiskolában rendezett ünnepség. Utoljára unokája esküvőjén, 1984-ben találkozott itt két testvérel is. Ameddig látása megengedte, avval szórakoztatta magát, hogy angol regényt fordított magyarra. 1984-ben kapta meg legmagasabb kitüntetését, a Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozatát. Akkori televíziós nyilatkozatára nagyon sokan emlékeznek. Rövid betegség után 1985 májusában hunyt el. Végső akaratának megfelelően urnáját a szülővárosa temetőjében helyeztük el felesége urnája mellé. Ez ma a Nemzeti Sírkert része.

Munkásságának hatása

Amikor a '70-es évek második felében rendszeresen kikerestem a Verő hivatkozásokat a *Science Citation Index*ben, azt tapasztaltam, hogy nagyjából fele-fele arányban oszlottak meg ezek köztem és apám között, annak ellenére, hogy a műszaki és természettudományokban a tanulmányok elavulásának felezési ideje nagyon rövid, mindössze néhány év.

Káldor Mihállyal írt *Fém*tan c. könyvének korszerűségét mutatja, hogy egy évtizeddel halála után új kiadását látták szükségesnek. Egykori tanítványai több ízben maradtak vele kapcsolatban külföldön is, így az Angliában élő Kövesi Pál, a már említett Kövesi Antal fia kérte tőlem az előzőleg említett *Fém*tan könyvét. Egy Dél-Afrikába szakadt tanítványa ugyancsak a '90-es években érdeklődött felőle egy ismerősünktől. Egykori kollégám, a fizikus Takács László pedig elmondta, hogy amikor amerikai munkahelyén a porkohászat fizikai kérdéseivel kellett foglalkoznia, apám könyvét ajánlották neki a problémával való ismerkedés céljával.

Az 1956 óta Amerikában dolgozó Lux András egy, a '90-es évek első felében az Amerikai Magyar Társaság előtt tartott előadásában mondta el azt a történetet, hogy egy amerikai doktorandus figyelmébe ajánlotta apám harmincas évekbeli munkásságát a szürkeöntvények tárgyköréből. Az elkészült disszertáció nyomán az amerikai admirálisban is felébredt az érdeklődés, és ennek az anyagnak alkalmazása

útján csökkentették a tengeralattjárók testének rezgését. Evvel nehezebbé vált radar útján való felfedezésük. Azt is megállapította, hogy a szürkeöntvény erős rezgéscsillapító hatása miatt kiválóan alkalmas gépek alapozásához.

Más területen is őrzik apám emlékét. Emléküléseket, kiállításokat rendeztek tiszteletére. Sokan méltatták írásban is szakmai tevékenységét és emberi magatartását. Sopronban az Ősz utcai házon emléktábla, a Miskolci Egyetemen és Sopronban szoborfej őrzi arcvonásait.

Köszönetnyilvánítás, bibliográfia helyett is

Idősebb Verő Józsefről elég sok életrajzi vonatkozású írás jelent meg részben saját, részben más személyek tollából. Ezek általában tudományos munkásságáról szólnak. Írásomban nem ismétlem őket. Saját emlékeimen kívül apám rövid visszaemlékezését, két öcsém kiegészítéseit és Lux András hozzám intézett leveleit használtam. A képekért a Nyugat-magyarországi Egyetem Soproni Könyvtárának, Sarkady Sándor főkönyvtárosnak, valamint Balázs öcsémnek mondok köszönetet. Az évszámokat és apám székfoglalóinak címét az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent Akadémikusok Lexikonából pontosítottam avval, hogy ott apám 2. Kossuth díjánál tévesen 1950 szerepel, a helyes 1958 helyett.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ

Hárs József: 1848/49, ezúttal nem úgy, ahogyan megszoktuk.
Sopron, 2011.

Újabb könyv alakot öltött pályamunkával örvendeztette meg Hárs József a soproni olvasókat. „1848/49 ezúttal nem úgy, ahogyan megszoktuk” című munkája a 2011. évi Szülőföldünk pályázat első díját érdemelte ki. Bár egy kötésben jelent meg, a mű valójában két kötetet tartalmaz: az első részben a tematikus-időrendi sorba rendezett forrásszövegeket olvashatjuk, míg a második kötetben a – Hárs Józseftől már megszokott – rengeteg kiegészítő információt tartalmazó kislexikon, magyar–német és német–magyar kis hadi értelmező szótár, névmutató és irodalomjegyzék, valamint 41 darab, leírással ellátott képes illusztráció kapott helyet.

A források Petrichevich Horváth János császári ezredes 1941-ben Pécsen kiadott emlékirataiból, illetve a *Wiener Zeitung* és a *Die Presse* című bécsi újságokból származnak, dőlt betű jelzi a németből fordított szövegrészeket. Iskolai tanulmányaink során a magyar szemszögből láttatták velünk a tankönyvek és olvasmányok az 1848-as forradalmat és szabadságharcot. Ez a kötet bepillantást enged a „másik oldal” nézőpontjába. A császárhű tiszt és a korabeli újságok arról tudósítanak, hogyan élte meg a hétköznapi ember az utókor által oly felmagasztosultnak látott korszak mindennapjait. A szemelvények lehetővé teszik, hogy az olvasó csupán egy-egy részt ragadjon ki, de az időrend ívét követő bejegyzések egymással összefüggésben is érdekes képet rajzolnak elénk.

Legalább olyan érdekfeszítő a kötet mintegy harmadát kitevő második rész, a kiegészítésekkel, mellékletekkel. A főszöveghez kapcsolódó lábjegyzetek utalnak a kislexikonban kifejtett egyes szócikkekre, amelyek terjedelmesebben tárgyalnak egy-egy, a főszöveg sodrába nem illeszthető jelenséget, fogalmat. Ugyanígy a forrásokban említett jelentősebb személyek rövid életrajzát is megtalálhatjuk itt. Külön érdekessége a kötetnek a német–magyar, magyar–német hadiszótár, amely stílusosan illeszkedik a katonai visszaemlékezéshez.

Külön kell szólni az illusztrációkról: az egyes táblák leírása nem csak a kép forrását jelöli meg, hanem – főként az anekdoták esetén – a magyar fordítást is megadja. A képek túlnyomó többsége Petrichevich Horváth János hagyatékából, illetve a *Der Humorist* – *Wiener Punsch* című lapból származik: valamennyi elsőrangú forrásértékel bír, mivel jelentős kordokumentumok.

Kedves gesztus az olvasó felé, hogy a két kötetet egy könyvjelző választja el, amely a két kötet rész együttes használatának megkönnyítését hivatott szolgálni. A tördelés, nyomdai előkészítés munkáját a soproni Papírmanufaktúra Kft. végezte, a nyomtatásra a Palatia Nyomdában került sor.

Hárs József ismét hatalmas és egyben aprólékos munkát végzett, amikor összegyűjtötte, lefordította és kötetbe rendezte ezeket a szemelvényeket, sőt a források értelmezését segítő jelentős kiegészítő apparátust is összeállította.

Németh István – Fiziker Róbert (szerk.) Ausztria a 20. században. Az „életképtelen államtól” a „boldogok szigetéig” Tanulmányok. L'Harmattan, Budapest, 2011.

Németh István: Az osztrák út. Ausztria a 20. században. Összegzés és dokumentumok. Líceum Kiadó, Eger, 2011.

Az elmúlt évben két kötet is Ausztria 20. századi történetének bemutatását tűzte ki célul. Az elsőként említett tanulmánykötet 25 szerző 35 tanulmányát tartalmazza. A soproniak egy része mindennap átjár dolgozni vagy iskolába a „sógorokhoz”, de vajon mennyire ismerik ennek az országnak közelmúltbeli történetét? Aki ezt a tanulmánykötetet a kezébe veszi és elolvassa, az biztosan megismeri Ausztria múlt századi történetét. Erre garancia a két szerkesztő eddigi munkássága. Németh István, az Eszterházy Károly Főiskola tanára a kötet egyik szerkesztője jelentős publikációs tevékenysége során az elmúlt években a német történelem 19–20. századi eseményeinek már több aspektusát is bemutatta. Németh szerzőtársa a soproni gyökerekkel rendelkező Fiziker Róbert, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, egyik kutatási területe az osztrák–magyar kapcsolatok. Mindkét szerkesztő egyben több tanulmányt is jegyez a kötetben.

A címben olvasható életképtelen állam kifejezés az 1918-ban megszületett és a kor politikusai által is életképtelennek titulált Osztrák Köztársaságra vonatkozik. Az egykori birodalomból csupán egy kis közép-európai állam maradt, arányaiban nagyobb területvesztést szenvedett el, mint Magyarország, a Németországgal való egyesülését pedig megtiltották a nagyhatalmak. A kor körülményeihez jobban alkalmazkodó, ügyesen lobbizó politikusainak is köszönhető, hogy ma Ausztria négyszer olyan gazdag, mint hazánk. A „boldogok szigete” már a II. világháború utáni semleges Ausztriát fémjelzi, azt az országot, amely az 1955-ös államszerződésnek köszönhetően békésen érte el a szovjet csapatok kivonását.

Az osztrák–magyar szomszédság és kapcsolatok sajátosnak tekinthetők. Itt elegendő, ha a kötet kapcsán csupán a 20. századra gondolnunk. Bár a két ország viszonyát az 1918 és 1921 közötti események beárnyékkolták, Magyarország elveszítette Burgenlandot, Ausztria pedig nem tudta a népszavazási területet Sopronnal megszerezni, mindkét állam egyéb és jelentősebb területi veszteségeivel volt elfoglalva. A két világháború között a Kisantant által elszigetelt Magyarország számára Ausztria jelentette a kaput a világ felé. Az 1945 utáni időkből pedig kiemelhetjük az osztrák lakosság szimpátiáját az 1956-os magyar forradalommal szemben. A bipoláris világrend szétesésének folyamatában jelentős esemény volt, amikor Alois Mock és Horn Gyula közösen vágták át Soprontól nem messze a szögcsődrótkerítést.

A feszes tematikára épülő kötet öt fejezetben mutatja be Ausztria 20. századi történetének korszakait: a monarchia keretében, annak felbomlásáig tartó közös utat, az első Osztrák Köztársaság (1918–1938) történetét, majd az Anschluss után bekebelezett ország helyzetének elemzése következik. A 4. fejezet már a 20. század második felébe (1945–2000) kalauzol el minket. Az utolsó fejezet témája „A magyar–osztrák kapcsolatokhoz” címet viseli. Egy recenzió keretében nincs mindig lehetőség minden tanulmány és fejezet részletes bemutatásra, ezért itt csak az utolsóra szorítkozom. A Sopron és térsége története iránt érdeklődő helyi olvasók számára ez a fejezet tartogatja a legtöbb csemegét, köszönhetően az itt tárgyalt témáknak és a soproni szerzőiknek. Többek között az első világháború után különösen aktuálissá váló nyugat-magyarországi kérdés kapcsán a népszavazáshoz vezető út és az azt követően kialakult új osztrák–magyar határ és annak következményeiről olvashat az érdeklődő. A GySEV vonalait a „nagy háborút” követő békeszerződések kettészakították, mégis elmondhatjuk, hogy a két ország között összekötő kapocsként működött. A korridor-egyezménynek köszönhetően a vasúttársaság vonalán biztosították a Burgenland–Burgenland összekötést, aminek különösen a vasfüggöny leereszkedése után volt jelentősége. A második világháborút követően a németek kitelepítése a népszavazási területről alapvetően befolyásolta a nyelvi, etnikai határokat. Sokan közülük Ausztriában találtak új hazára. A kitelepítések kapcsán, illetve azt megelőzően ismét napirendre került a terület átcsatolásának lehetősége, hiszen ekkor még német többségű területről volt szó. Az átcsatolás esetén pedig nem kellett volna a kitelepítést végrehajtani, hiszen a „földdel” együtt kerültek volna el a németek Magyarországtól. Ezt a lehetőséget próbálta néhány osztrák politikus kihasználni, 1946 késő tavaszára azonban az osztrák kormány minden tagja elhatárolódott az akciótól.

„Az osztrák út” című kötetben Németh István 90 oldalban foglalta össze Ausztria 20. századi történetét. Azt az utat mutatja be a szerző, amely Magyarország számára is sok esetben például szolgálhat. Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain megszületett Osztrák Köztársaság az Anschluss igényével érkezett St. Germain-be. Mikor azonban látták az antant ellenállását, azt azonnal visszavonták. Miközben Ausztriát is hatalmas területvesztés érte, sikerült a wilsoni elvekre hivatkozva Burgenlandot legifjabb tartományként megszerezniük. Az országban 1927 és 1934 között időnként polgárháborús viszonyok uralkodtak, gyakoriak voltak a szociáldemokraták és keresztényszociálisok közötti fegyveres összecsapások. Ausztria 1938-ban a Német Birodalom „Ostmark” nevű tartománya lett. A háború alatt az ország aktív résztvevője volt a német hadigépezetnek, mégis sikerült 1945-ben az első náci áldozat szerepét felvennie. Sőt az amerikai sugallatra végrehajtott államosítással elkerülték, hogy a szovjetek a német tulajdonú üzemeket jóvátételként leszereljék. A sikertörténetet folytathatjuk, hiszen az egy főre eső Marshall-segély Ausztriában volt a legmagasabb. Az 1955-ös osztrák államszerződés garantálta Ausztria örökös semlegességét. A szociáldemokrata Bruno Kreisky kancellár, a „Napkirály” (1970–1983) reformjainak köszönhetően az ország gazdasága hatalmas fejlődésen ment át és modern ipari országgá vált. A kötet természetesen nem hallgatja el, hogy ennek az útnak is voltak árnyoldalai, ezek pedig a gyakori politikai- és korrupciós botrányok.

A tanulmányt részben publikált, részben publikálatlan dokumentumok gyűjteménye követi. Mindkét kötet végén időrendi áttekintés, életrajzi ismertetések és választási eredmények segítik az információra éhes olvasót. Az itt bemutatott, széles szakirodalmi bázison és levéltári kutatáson alapuló kötetek az osztrák határ szomszédságában élők számára különösen hasznosak lehetnek.

JANKÓ FERENC

„Egy képről nem beszélni kell, hanem nézni kell azt” – Fertl, Evelyn – Münzer, Rita: Burgenland. Menschen – Leben – Fotografie.

Burgenländische Forschungen Sonderband XXVII.

Eisenstadt, 2011.

A Burgenland 90 éves fennállását ünneplő könyvek sorában egy impozáns fotóalbum is napvilágot látott. A könyv nemcsak a képek száma miatt több mint egy propagandisztikus ünnepi kiadvány; szerzői – ahogy az előszóban írják – nemcsak a tartomány történetének legfontosabb pillanatait, politikai és társadalmi eredményeit, vagy építészeti látnivalóit kívánják megragadni, hanem a vidékies tartomány mindennapi történéseinek hangulatát is, az összeállítók által mottóul választott idézet szellemében elsősorban érzések közvetítése, kiváltása céljából.

A kötet rögtön a címlapjával is felhívja magára a figyelmet, jelezvén, hogy itt valami egyediről van szó, hiszen a borítón nem az ifjú osztrák tartomány valamely természeti vagy építészeti jelképe, netán címere, politikusa hirdeti Burgenland valóságát, hanem két napfürdőző hölgy mosolyog a keménytáblán – no nem az olvasóra, hanem valaki másra –, a Fertő, az egyik szimbólum, egy vitorlással csak a háttérben látszódik. Meglepődésünk csak a szerzőket figyelembe véve oldódik: két hölgy, a színháztudományt, újságírást, majd régészetet és ókortörténetet tanult Evelyn Fertl, és a történelem–földrajz szakot végzett Rita Münzer jegyzi a kötetet.

A fókusz tehát ez esetben nem a fotográfusra, hanem a fényképek válogatóira esik. A válogatás pedig nem volt egyszerű vállalkozás, lévén hogy a burgenlandi tartományi levéltár fotógyűjteménye 300 000 képi dokumentumra rúg. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a szerzők az utóbbi években a gyűjtemény rendezésével, digitalizálásával foglalkoztak. A fentiekből kifolyólag nemcsak a fényképek üzenete izgatja a recenzenst, hanem az is, hogy a társadalmi nemek, a *gender* szempontjai hogyan érvényesülnek a kötetben; miképp ragadható meg Burgenland „képi” történetének női olvasata? Természetesen e sorok írójának olvasata szintén szubjektív, mint ahogyan a csoportképzés, az osztályozás és a korszakolás szubjektivitása miatt az a statisztikai felosztás is, ami a kötet vizsgálatához készült (1–2. táblázat). Fontos tehát rögzíteni – a kötet bevezetőjével párhuzamosan –, hogy miképp a fénykép a valóság szubjektív

megragadásaként fogható fel a fotográfus által, úgy az elkészült fényképek szintén szubjektív módon értelmeződnek újra az olvasó háttértudásának kontextusában.

Az album az összeállítók tréfájának köszönhetően egy kezdőrúgással indul, az első képen Julius Moravek von Ostenburg őrnagyot láthatjuk a kismartoni kaszárnya parkjában, egy katonai futball-mérkőzés elején. A második képen ugyanott egy katonai–civil táncmulatság képe. A Burgenlandot átvevő csapatokat akcióban csak a kismartoni kastély udvarában látjuk lefoglalt gépkocsikkal pózolni, illetve Darufalva (Draßburg) határában masírozni lovastiszttel az élen. A magyar „ellenállók” egy kép erejéig mutatkoznak, amint baromfiak társaságában, vélhetően a fotókészítés megszeppent hangulatában igazoltatják a polgári lakosságot. Tehát ha esetleg váránk, fegyveres összecsapásoknak, Lajtabánság kikiáltásának, soproni népszavazásnak nincs lenyomata, Kismarton (Eisenstadt) tartományi fővárossá válása is csak egy demonstráció erejéig szerepel a kötetben.

Anélkül, hogy minden képről szót ejtenék – ezt a mottó szellemében kiváltképp nem szabad megtennem – az album néhány kompozíciós elvét kísérelem megazonosítani. Az egyik ilyen rendező elv az egyszerű kronológiai tagolás mellett az, hogy a történelem „nagy eseményeit” mintegy zárójelbe téve, azokat a köznapi élet egyszerűségének-drámanélküliségének kontrasztjában mutatják meg. Így a tartomány születése közben ugyanúgy zajlanak a vallási ünnepek, éves vásárok, zenei koncertek; az Anschluss vagy a szovjet megszállás ideje alatt a sport- vagy a vallási események. S míg az egyik oldalpáron könnyes szemmel lépdelnek az 1956-os menekültek Kelénpatak (Klingenbach) utcáján, addig a másikon fürdőruhás felnőttek pihennek Meggyes (Mörbisch) strandján.

Természetesen előkerülnek a tartomány kezdeti vagy akár hosszan elhúzódó nehézségei is, így a kivándorlás, s különösen a közlekedési infrastruktúra elmaradottsága. Ez utóbbi téma markánsan végig is vonul a kötetben, s nem kevés fotón keresztül eljutunk a sárban araszoló lovas szekértől az autópálya-csomópont építésekig (1. táblázat).

Ennél is markánsabban ismétlődő téma Burgenland falusi jellege. A falusi életet megjelenítő és a mezőgazdasági munkák egy-egy jellegzetes, kínkeserves vagy épp vidám pillanatát felvillantó képek különösen a középső időszakban (1946–1989) dominálnak, s emelik ki a tartomány egyik fontos gyökerét. Csak az összetételében jóval vegyesebb, sokszínűbb kulturális témákat feldolgozó fotók, illetve a politikai témák kerülnek elő nagyobb arányban, különösen a harmadik, 1989 utáni időszakban. A politikai témákról meg kell jegyezni, hogy néhol indokolatlannak tűnik ez a felülreprezentáltság, annál is inkább, mert a politikusok valójában még több képen szerepelnek, hiszen rendre feltűnnek ott is, ahol az alaptémának (pl. gyáravatás, sportrendezvény megnyitó, stb.) megfelelően máshogy kategorizáltam az adott fotót. Ez a politikusi jelenlét magyar olvasó számára mindenképp feltűnő; a képek akarva-akaratlanul azt sulykolják, hogy a tartomány vezetői alkotó részesei voltak Burgenland fejlődésének, s az összeállítók politikai lojalitását, de talán az osztrák társadalom politikum-elfogadását is mutatja egyben.

A tartomány természeti és épített környezete jobbra a fényképek háttérét adja, az album képein az emberi cselekvés és a történések vannak a középpontban. A természet jobbra csak egy-egy áradás képdokumentumán – így a hátsó borítón is – vagy az

ember által felnevelt gólyasereg közeli fotóján kerül az előtérbe. A Fertő téli-nyári sportesemények vagy a turizmus színtereként kerül rendszeresen a könyv lapjaira. Ugyanígy a városi vagy falusi helyszínek – a fraknói (Forchtenstein) vártól a kismartoni gettóig, a felsőöri (Oberwart) háztól a meggyesi boltíves-tornácos parasztházig kulisszák, hátterek csupán. Csak néhány épület – pl. az épülő tartományi parlament, a leégett féltoronyi kastély (Halbturn), a levegőbe röpdülő alhói (Markt Allhau) templomtorony – lép elő jelképpé, üzenethordozóvá.

	1921–1945		1946–1989		1990 után	
1. világháború	6	4,6	0	0,0	0	0,0
2. világháború	8	6,2	0	0,0	0	0,0
Szovjet megszállás	0	0,0	5	2,1	0	0,0
Politika, politikai esemény	18	13,8	25	10,5	19	19,6
Rendvédelem, honvédelem	2	1,5	2	0,8	7	7,2
Kivándorlás	1	0,8	3	1,3	0	0,0
Határ	0	0,0	9	3,8	0	0,0
Etnikumok	10	7,7	8	3,4	4	4,1
Vallás	3	2,3	9	3,8	2	2,1
Kultúra	15	11,5	33	13,9	25	25,8
Oktatás	4	3,1	3	1,3	1	1,0
Egészségügy, szociális élet	2	1,5	7	3,0	2	2,1
Tudomány	3	2,3	1	0,4	0	0,0
Városi élet	8	6,2	1	0,4	0	0,0
Falusi élet	2	1,5	25	10,5	2	2,1
Mezőgazdaság	13	10,0	29	12,2	13	13,4
Bányászat	3	2,3	6	2,5	0	0,0
Ipar	6	4,6	9	3,8	7	7,2
Közlekedés, közlekedésfejlesztés	10	7,7	14	5,9	1	1,0
Kereskedelem, közművek	2	1,5	9	3,8	2	2,1
Turizmus, szabadidő-eltöltés	9	6,9	13	5,5	3	3,1
Sport	5	3,8	23	9,7	8	8,2
Természet	0	0,0	3	1,3	1	1,0
	130	100,0	237	100,0	97	100,0

1. táblázat. Az ismertetett kötet képi anyagának téma-megoszlása, három időszakban

Azt a sort folytatva, hogy milyen képeket látunk keveset, vagy nem látunk, feltűnhet, hogy viszonylag kevés a tartomány határ mentiségéhez, vasfüggöny-mellettségéhez kapcsolható fotó. Ezek között is nagyjából azonos számban láthatjuk az 1956-hoz, a határhoz, illetve a határvágáshoz, a magyar bevásárló-turizmushoz vagy az NDK-s határáttöréshez kapcsolódó dokumentumokat, ezen kívül még egy kiállítás üdvözlő szövegét megjelenítő képet lehet idézni (Ein Grenzland baut auf). Viszonylag alulrep-

rezenáltak tűnnek az etnikumok is, ezen belül is a magyar népcsoporttal kapcsolatos fotók kis számán morfondírozhat a hazai olvasó, kiváltképp, ha figyelembe vesszük a kétszer is előkerülő őrszigeti (Sieget in der Wart) néptáncsoportot, amelyről egyszer sem említik meg magyar kötődését. A vallási élet sem túl gyakran főszereplő, bár a templomépítéstől a templomtorony égéséig és – mint már említettem – felrobbantásáig jól keretezett a téma. A tudomány mellőzöttsége viszont talán érthető, néhány régészt látunk jobbra munkában – óhatatlanul eszünkbe juthat rosszmájúan, hogy vélhetően Burgenland őstörténetét kívánják kibogozni a feltárásokkal.

A 2. táblázat adatait szemügyre véve valamelyest információt kaphatunk arról, hogy mennyire érvényesült a nők és a férfiak számára az esélyegyenlőség, már ami a képekre, illetve a kötetbe kerülési esélyt illeti. A második és harmadik időszokról mondhatjuk el, hogy a női fotók nagyságrendileg felzárkóztak a maszkulin témák mögé. (Módszertani szempontból meg kell jegyezni, hogy az emberalak nélküli képeket is beosztottam, pl. egy harckocsi a férfiakhoz, egy vitorlás a nőkhöz került – ám ez már végképp szubjektív megítélés alapján történt.) Megjegyzendő viszont, hogy kevés a gyermek-témájú fotó, ez már az oktatásügy keresztmetszetében is igen feltűnő sajátossága-hiányossága az albumnak, ezzel szemben az idősek jóval gyakoribb portré-alanyok. A nők mint anyák így kevészer jelennek meg a fotókon, ehelyett leggyakrabban a dolgozó, és elsősorban a mezőkön, földeken, gyümölcsösben, szőlőben, vagy gyárakban dolgozó nők szerepelnek a képeken. De a vallási, népi ünnepeken, vagy a strandon mosolygó hölgyek kontrasztba állíthatók a politikai rendezvényeken feltűnő, fontoskodó férfiakkal is, akik mindemellett bányászknak, építkeznek, rakodnak, ásnak, gépeket működtetnek, gépek mellett pózolnak, szerszámokkal dolgoznak.

	1921–1945		1946–1989		1990 után	
Férfi	66	50,8	98	41,4	42	43,3
Női	6	4,6	58	24,5	21	21,6
Gyermek	6	4,6	9	3,8	2	2,1
Vegyes	52	40,0	72	30,4	32	33,0
	130	100,0	237	100,0	97	100,0

2. táblázat. Az ismertetett kötet képi anyagának megoszlása gender csoportok szerint, három időszakban

A recenzió végére érve megállapítható, hogy a kötet összeállító elérték céljukat, kifejezetten gondosan megtervezett, egyedien válogatott, jó minőségű fotóreprodukciónkat tartalmazó albumot nyújtottak át az olvasó kezébe, amely alkalmas az elgondolkodtatásra, s kiváltképp arra, hogy Burgenland-képünket bővítse. Akár azon az áron is, hogy bizonyos, másutt már-már elcsépelet témákat szorítottak némileg háttérbe, s cserébe megmutatták, hogy az építő-alkotó férfi mellett milyen fontos bázisa egy társadalomnak a falu benne a teremtő nővel.

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2010. évi összeg, melyet az Alapítvány 2011. évben kapott meg, 17.056,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

A Soproni Múzeum Alapítvány közleménye

A Soproni Múzeum Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2010. évi összeg, melyet az Alapítvány 2011. évben kapott meg, 47.981,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány céljainak megvalósítására fordította.

E SZÁMUNK SZERZŐI |

Czifrusz Márton tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Fiziker Róbert tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet, 1014 Budapest, Úri u. 53.

Gecsényi Lajos egyetemi tanár, ny. főigazgató, Magyar Országos Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.

Jankó Ferenc geográfus, egyetemi adjunktus, NyME Közgazdaságtudományi Kar, 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.

Krisch András főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Kubinszky Mihály építész mérnök, ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.

Németh Ildikó főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.

Turbuly Éva főlevéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Vargyas Gábor néprajzkutató, tudományos tanácsadó, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.

Verő József geofizikus, ny. egyetemi tanár, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

MIHÁLY KUBINSZKY: Ein Dreiviertel Jahrhundert	99
GÁBOR VARGYAS: József Kücsán zum 60. Geburtstag	100

ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE BEZIEHUNGEN IM 20. JAHRHUNDERT

IMRE TÓTH: Die österreichisch-ungarischen Gebietsstreitigkeiten im Spiegel der deutschen diplomatischen Dokumente, 1920–1921	102
LAJOS GECSÉNYI: Alter Traum in neuer Form. Österreichische Konzepte bezüglich der Eroberung von Sopron in den Jahren 1945/46	116
RÓBERT FIZIKER: Österreichisch-ungarische Treffen der Staats- und Regierungsoberhäupter und Außenminister in Sopron und seiner Umgebung (1970–1989)	130

KLEINERE MITTEILUNGEN

MÁRTON CZIRFUSZ: Der Platz des Geographen Ernő Wallner in der Wissenschaft: die Möglichkeiten der Diskursanalyse	143
--	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Soproner Häuser, Soproner Leute. Ein Gespräch mit dem Kunsthistoriker Ferenc Dávid über seine Laufbahn und über die Renovierung der Soproner Innenstadt	156
JÓZSEF VERŐ: Der Akademiker und Professor des Hüttenwesens József Verő (1904–1985) als Privatperson	169

BÜCHERSCHAU

ILDIKÓ NÉMETH: József Hárs: 1848/49, diesmal nicht auf die gewohnte Weise. Sopron 2011.	184
ANDRÁS KRISCH: Zwei Bände über Österreich im 20. Jahrhundert. István Németh – Róbert Fiziker (Red.): Österreich im 20. Jahrhundert. Vom „lebensunfähigen Staat“ bis zur „Insel der Seligen“. Studien. L'Harmattan, Budapest, 2011.; István Németh: Der österreichische Weg. Österreich im 20. Jahrhundert. Überschau und Dokumente. Líceum Kiadó, Eger 2011.	185
FERENC JANKÓ: „Ein Bild sollte man anschauen – nicht darüber reden“ – Evelyn Fertl – Rita Münzer: Burgenland. Menschen – Leben – Fotografie (Burgenländische Forschungen, Sonderband XXVII) Eisenstadt 2011.	187

MITTEILUNGEN

Mitteilung der Ödenburger Rundschau Stiftung	191
Mitteilung der Stiftung des Soproner Museums	191

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfájlban kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címekeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF file-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban. A szövegfájlba illesztett word formátumú illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m..., l [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

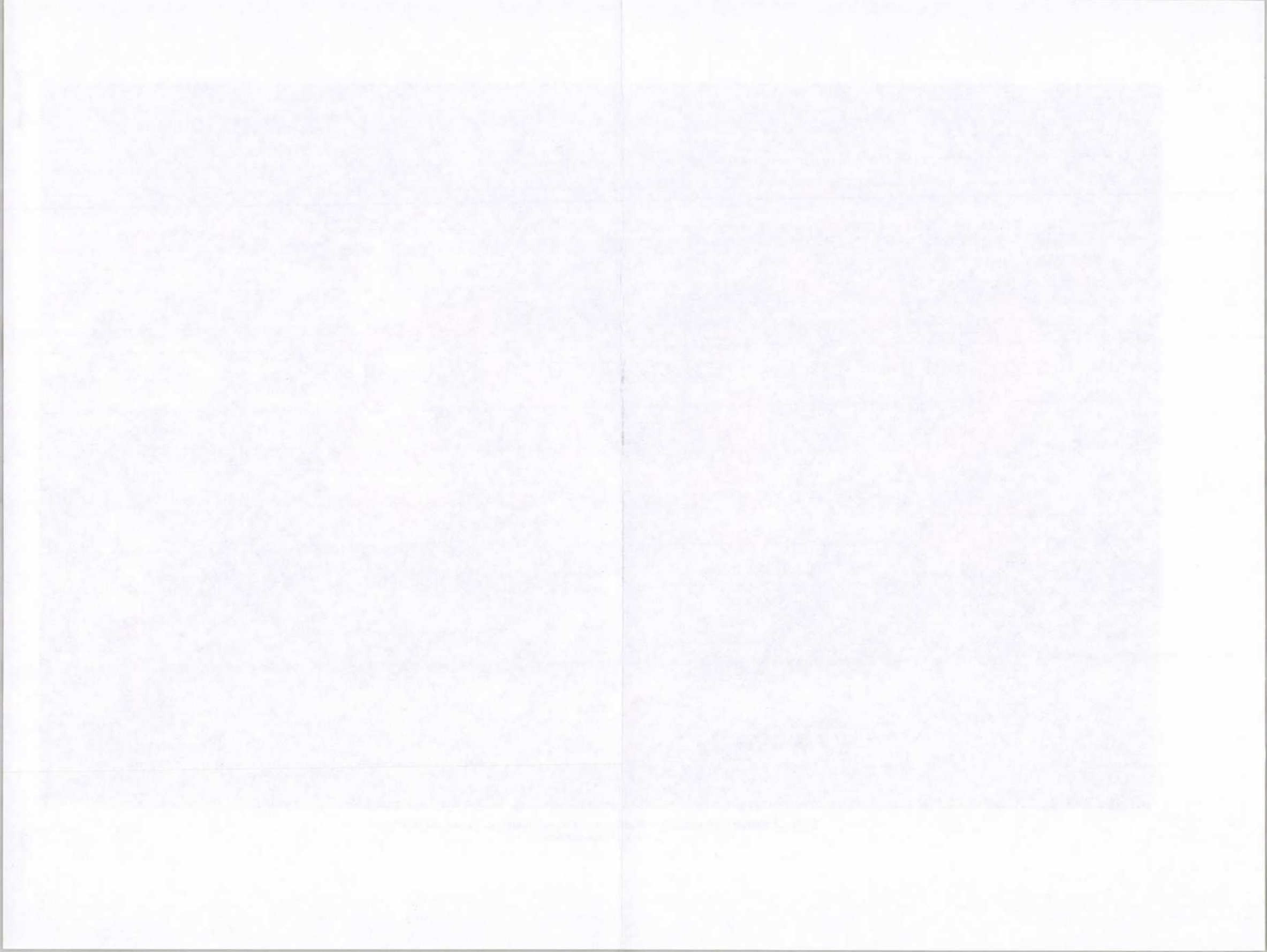
- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Az országos politikától függetlenül a helyi [burgenlandi] politikai életbe visszatérő szociáldemokraták, akik lán-
dsát törtek a tartomány visszaállítása mellett, ezt azon-
nal összekötötték Sopron megszerzésének a gondolatá-
val. Ezt tartalmazta már az a memorandum is, melyet a
Szociáldemokrata Párt két tartományi képviselője május
végén adott át Adolf Schärf alkancellárnak, a párt elnö-
kének. Röviddel ezt követően Franz Zimmermann kis-
martoni újságíró, történész, a nagy-német gondolat
híve, aláírásgyűjtést indított, már nem is a soproni
kérdésről, hanem az ún. Ost-Burgenland, azaz a Rába
vonaláig terjedő terület megszerzéséért. Zimmermann,
aki hónapokkal később a tartományi kormány sajtó-
referense lett, történelmi, népességi és gazdasági ada-
tokra hivatkozó beadványok tömegével kezdte bombáz-
ni a minisztériumokat és a politikusokat.

Gecsényi Lajos: Régi álm új köntösben. Osztrák elképzelések Sopron
megszerzésére 1945/1946-ban

2. kép. „A szegény asszony fillérje”. Olajfestmény a soproni templomi perselyláda fedelén.
(17. század második fele)

meines Erachtens unser Museum, das denselben auch bei Zuerkennung das Eigentumsrechtes an die evangelische Gemeinde gerne einen Ehrenplatz einräumen würde."⁴

Sajnos a javaslat nem valósult meg. A perselyláda sem a Soproni Múzeumnak az új városháza II. emeleti termeiben berendezett, sem a megvásárolt Lenck-villa múzeummal alakított állandó kiállításába (1913) nem került be. A Csatkai Endre topográfiai-ájában közölt festménnyel a soproni szabó céh mesterremek-rajzainak viselettörténeti megjelenítésével kapcsolatban már az 1950-es években foglalkoztam, s a festményt később, „A magyarországi céhes szabók mintakönyvei, 1630–1838.” című munkámban 1997-ben közöltem is.⁵ Bünker János Rajnárd – mint láttuk – 110 évvel ezelőtt kifejezetten ambicionálta, hogy a régi számadásokban a perselyláda megrendelőjének, (asztalosának, festőjének) nyomára jusson, de nem járt eredménnyel. Az egyháztörténeti vagy a művészettörténeti kutatások azóta sem hoztak új eredményeket. S abban sem jutott előbbre a kutatás, hogy az 1676. évi forrásban (Extrabuch) többször is említett "Gotteskasten" azonos lehet e zzel a templomi persellyel, vagy sem. Akár azonos is lehet, hiszen az 1676-os forrás éppúgy "Gotteskasten"-t említ, mint a soproni Evangélikus múzeum perselyládáján lévő festmény német felirata a templomi persely megnevezésére. De mivel a kérdés további adatok híján nem dönthető el, ezért a festmény interpretációjához módszertanilag más utat választottam. Úgy gondolom, érdemes a perselyláda fedelének festményére, mint a soproni evangélikus egyház küzdelmes éveinek, az 1670-es éveknek kordokumentumára tekinteni, s ennek szellemében megkísérelni, hogy vajon lehet-e a festményen ábrázolt korabeli alakokat a korszak soproni evangélikus egyháztörténetének meghatározó szereplőivel azonosítani? Bár a szereplők egy részéről közel egykorú képmásokat is bemutatok, mégis, mivel nem a művészettörténet a mesterségem, e tanulmányban nem a portréikonográfia összehasonlító módszerével élek, hanem egyháztörténeti, társadalomtörténeti, politikatörténeti szempontokat mérlegelve keresem a festett perselyfedélen ábrázolt alakokban a soproni történet lehetséges szereplőit.

A magyarországi protestánsok vallásgyakorlatát a Bocskai-féle felkelés és hadjárata eredményeként az 1606-os bécsi békekötés biztosította. Azonban a protestánsok üldözése az osztrák birodalom tartományaiban fokozódott, különösen a fehérhegyi csata (1623) után tömegessé vált a menekülés a cseh, morva és osztrák területekről, magából Bécsből is. Sopron kiemelkedően erős protestáns városvezetése szívesen fogadta be a menekülteket, akik közül sok család végleg letelepedett a városban.⁶ Az

⁴ Bünker János: Über den alten Ornat der evangelischer Kirche in Sopron. Separat Abdruck aus der „Neue Zeitung“. (Sopron 1903.) 17–18. Professzor Hauser = Hauser Károly festőművész, a Soproni Ipari rajziskola vezetője, Sopron Bécsi u. 3. – Bünker János Rajnárd Seebach-ban (Karintia) született 1863.04.25-én. 1876–1881 között a felsőlövői (Oberschützen) tanítóképzőben szerzett tanítói oklevelet. 1881–1883-ig Lékán volt házitánító, majd 1884–1891 között a soproni Lenck család házitánítója. 1890-ben nevezték ki a soproni evangélikus iskola rendes tanítójává. A Soproni Múzeumnak előbb segédőre, de 1900–1913 között múzeumi főőr, azaz Kugler Lajos levéltárgazgató – múzeumi főőr mellett az új városháza épületében az állandó kiállítás néprajzos rendezője. A Lenck-villa megvásárlása után, ide költöztette a Soproni Múzeumot, alakította ki a sírköztárat 1913-ban, majd 1914-ben váratlanul elhunyt.

⁵ Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei (1630–1838). A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványa. Bp. 1997. 11. kép.

⁶ Payr S. i.m. 285–286.

ellenreformáció előrehaladásaként a jezsuiták nyomultak be Sopronba 1636-ban Draskovits György győri püspök és Esterházy Miklós nádor segítségével és iskolát is alapítottak. 1650-ben a császárvárosban betiltották végleg a protestáns istentiszteleteket. A Bécsbe akkreditált külföldi követek és tanácsosok a közeli Sopronban vehettek részt egyházi szertartásokon.⁷

Az 1670-ben leleplezett Wesselényi-összeesküvés felszámolása során a szervezkedés hátterében a protestánsokat is meggyanúsították, s Vittnyédi István személye miatt a világi és egyházi hatalmasságok a soproniakra is erős nyomást gyakoroltak. 1671-ben például a közösen használt temetőben végzett szertartás alkalmával nem szólhattott a Szent Mihály templom harangja. 1672-ben ráerőltették a városi tanácsra, hogy a tanácsstagok fele-fele legyen evangélikus illetve katolikus.⁸ 1674-ben Szelepcsényi György esztergomi érsek követelésére át kellett adni a város templomait és iskoláit. A prédikátoroknak, káplánoknak, tanítóknak és segédeknek 15 napon belül el kellett hagyniuk a várost.⁹

Ideiglenes imaházukat a Lackner-házban rendeztek be és már március 4-én az első istentiszteletet meg is tartották az udvaron. Másnap azonban a Bäckergasse-n (mai Templom utca) az ún. Schubert és Krampel házban béreltek helyet, amelynek az udvarán két hónap alatt felépítettek egy fatemplomot. A beszterlési szertartásra 1674. május 13-án került sor, amin részt vehettek a bécsi protestáns külföldi követek és tanácsosok is. Időközben a megözvegyült Eggenberg brandenburgi hercegnő a városban telepedett le, lakásként a Vittnyédy-házat bérelte, s udvari lelkészként Lang Mátyást alkalmazta. A ház azonban az evangélikus egyház összes hívét nem tudta befogadni.¹⁰

1674 nyarán a város két prédikátorát, Barth Jánost és Sowitsch Kristófot kitiltották Sopronból és Kismartonba száműzték. A bécsi protestáns követek közös petícióban kérték a királyt a lelképászorok visszaengedésére. A nemleges választ követően Benedikt Oxenstierna svéd nagykövet külön levélben fordult az uralkodóhoz, de az ő kérése sem járt eredménnyel. A két prédikátor csak 1675 áprilisában térhetett vissza a városba.¹¹ Az ideiglenes fatemplomban csak 1675 karácsonyán tarthattak újból istentiszteletet. A megyei nemesek azonban már áprilistól kezdve ki voltak tiltva Sopronból és a város kapuinál őrök ellenőrizték a bejövőket.¹²

1676. november 28-án hatalmas tűzvész söpört végig a városon, amelyben a fatemplom is porig égett, csak a szertartás értékeit, eszközeit tudták kimenteni az épületből. A soproni evangélikusok megsegítésére a városi és a külföldi adományok hihetetlen méretet öltöttek. Bécsből, Német- és Svédországból, Dániából és Norvégiából összesen 11.467 forint érkezett. A városi gyűjtés összegéből megvásárolta az egyház a két romos házat. (Schubert- és Krampel-ház) 8.325 forintért.¹³ A templom belső berendezése főként az osztrák családok adakozásából készült. Az oltár és oltárkép a

⁷ Payr S. i.m. 770.

⁸ Payr S. i.m. 425.

⁹ Payr S. i.m. 426.

¹⁰ Müllner M. i.m. 42–43.

¹¹ Müllner M. i.m. 44.

¹² Payr S. i.m. 461.

¹³ Payr S. i.m. 470–472.

Hungersbach-i Johann Carl Egg ajándéka volt, a szószéket báró Johann Ehrenreich Wurmbbrand és fia állíttatta. Az új keresztelőkutat Krausz Jakab kőfaragó készítette. A soproni evangélikus egyház egyik legjelentősebb donátora a Pozsonyból 1674-ben Sopronba települt Gálffy Ádám volt. Már első 1676-ban tett nagy adománya is kiemelkedő volt, az augsburgi keresztelőtől és kancsó ötvösreemek, a később aján-dékozott 16 karú bronz gyertyatartó, az ezüst oltárkereszt és egy újabb kehely pedig tovább emelte a templom szertartásainak fényét, szaporította kincstárának értékeit. A külföldi személyiségek közül különösen Benedikt Oxenstierna svéd követ tűnt ki a soproniak iránti együttérzésével. A petíciókban megnyilvánult buzgalmaért 1677. február 18-án külön hálaíratot küldött hozzá a gyülekezet, kérve a további támogatást és a város evangélikus templomának családjával együtt való látogatását, melyben természetesen biztosították számukra az újjáépített ülőhelyeket is.¹⁴ Az adományok között szerepelt az 1674-ben a magyar iskola mögötti területén megvásárolt új temetőkert kőkerítése is, amelyre Egg báró végrendeletében hagyott 3.000 forintot.¹⁵ Az Egyházközség Sowitsch Ábrahám templomatyának (Kirchfater) a legválságosabb négy esztendőben (1674–1677) végzett áldozatos szervező és anyagiakat kezelő munkájának elismeréseként Lang Mátyás, Barth János Konrád és Sowitsch Kristóf mondott köszönetet.

Véleményem szerint a perselyláda a Jézus által említett és példának állított „szegény asszony fillérje” (3. kép) eredményének megszemélyesített dokumentuma. A festmény alá írt német nyelvű mottó Márk evangéliumának 41. versével idézi a történet kezdetét: *„Jesus setzet sich gegen dem Gotteskasten und schaute wie das Volk Geld einlegte (Mk. 12, 41.)”,* azaz *„És leülvén Jézus a templompersely átellenében, nézi vala, hogy a sokaság miként vet pénzt a perselybe.”* A bibliai példázat a szöveg folytatásában teljeseedik ki: *„Sok gazdag pedig sokat vet vala abba. És egy szegény özvegy asszony is odajövé, két fillért, azaz egy negyed pénzt vet bele. Akkor előszólítván tanítványait, monda nekik: Bizony mondom néktek, hogy ez a szegény özvegyasszony többet vetett, hogynem mind a többi, akik a perselybe vetettek vala. Mert azok mindnyájan az ő fölöslegükből vetének, ez pedig az ő szegénységéből, amije csak volt, mind beveté, az ő egész vagyonát.”*¹⁶ Amint láthatjuk Jézus a gazdagok adakozását a feleslegből véli és kevésbé tekinti hitbélinek, mint a szegény asszony két fillérjét.

A festmény jelenete azt bizonyítja, hogy a nagylelkű adományok hitbéliek. Az üldöztetés idejének összefogás a példabeszéd alázatos megértését és együttérzését váltotta ki a hazai és külföldi hívekből. Úgy véljük, a festmény az új soproni evangélikus fa-templom felépítését és berendezését, 1677. április 18-án történt felavatását követően készülhetett, s ezért a képen megjeleníteni véljük az 1670-es évek főbb szereplőinek alakjait.

¹⁴ Soproni Evangélikus Levéltár. Gamauf Teofil Dok. II.2. A.123. 501–503.

¹⁵ Payr S. i.m. 452.

¹⁶ Szent Biblia Új Testamentom azaz a mi Urunk Jézus Krisztusnak Új Szövege. Károli Gáspár fordítása. Bp. 1941. Márk Ev.12. 41–44. 68. p.

3. kép. Jézus és az adakozó szegény asszony (részlet a perselyláda fedeléről)

A kompozíció középpontjában – a 12 apostollal a háta mögött –, az ülő Jézust látjuk, aki jobbjával az adakozó szegényasszonyra mutat. Beszédes gesztusa, példabeszéde a körülállóknak szól. A 17. századi öltözetben megfestett, különböző rendű és rangú alakok, az evangélikus vallási közösség megjelenítői. Egy részük nyilván csak egy típust jelenít meg, s társadalmi helyükre inkább csak a városi polgári fejfedők, a bécsi divatú széles karimájú kalapok, illetve a magyaros süvegek engednek következtetni. A festő nyilvánvalóan jól ismerte a nevesebb egyházi és világi személyiségek, a bécsi követek, a fejedelmi és királyi tanácsosok divatját és öltözetét épp úgy, mint a lelkészek, prédikátorok egyházi viseletét, a polgárok ünnepi öltözetét is. A típusként ábrázolt alakok sorából azonban több alak kiválik, akiknek arcvonásai egyénített karakterűnek tűnnek, ruházatuk is gondosan megfestett. A festő kompozíciós eszközökkel is kiemelte őket, s az előtérbe állította. Ezekben az alakokban a soproni evangélikusok történetének már bemutatott főszereplőit véljük felismerni.

4. kép. Eggenberg hercegnő és gróf Benedict Oxenstierna svéd követ párosa (?)
(részlet a perselyláda fedeléről)

Legfeltűnőbb közülük az adakozó szegény özvegyasszony mellé állított igen előkelő férfi és nő párosa (4.kép), akiket a soproni evangélikus egyház két legmagasabb rangú támogatójával, Eggenberg hercegnővel s az őt kísérő bécsi svéd követtel, Benedikt Oxenstiernával azonosíthatnánk, míg a festmény baloldalán, az előtérben álló, előkelő magyar főúri öltözetben, hetyke huszártisztként ábrázolt adakozó férfiút Gálffy Ádámmal, az evangélikus egyház másik nagy jótevőjével. Hármójuk közül hiteles portrét csak Oxenstierna köveiről ismerünk (ld. alább), a másik két kiemelt alakot társadalmi rangja, élettörténete s patrónusi szerepe alapján azonosítjuk. Mellettük, a hívők seregében, első látásra is összetartozó párokat fedezhetünk fel. A bal szélén álló lelkész alakjában Lang Mátyást, az ő feleségét s fiukat, míg a hátuk mögött papi öltözetre jellemző fehér vállgallérral Sowitsch Kristótot sejtethetjük. Az előkelő főúri páros mögött balról Serpilius Jánost és harmadik feleségét, jobbra pedig Barth Jánost és feleségét, mögöttük félalakban pedig Sowitsch Ábrahám templomatya alakját.

Eggenberg hercegnő ruházata udvari méltóságához illően ünnepélyes, kettős szoknyát visel. Az alsó földig érő selyem, lóknizott. A felső egybeszabott szoknya-váll aranybrokát. Elől nyitott, lóknisra szedve ívesen halad hátra, ahol földig ér. A míderes

felsőrészt ujjá a felsőkar közepéig ér, buggyosra összefogottan. Az ingváll széles csipkegallérja a vállakra fekszik, háromnegyedes ujjai a könyök fölött buggyosra fogottak, csipke kézelővel díszítve. Kerek gallérja fölött vastag gyöngysor fogja körül a nyakát. Sötét haját gyöngyös párta fogja össze, hozzáálló fülbevalókkal kiegészítve, a homlok-középre érő diadém teljessé teszi a fej ékesítését. Bal kezében alig nyitott sötét legyezőt tart, jobb kezében pedig díszes, csipkés kis kendőt láthatunk. Életkorát 68 évre becsüljük. A hercegnő korabeli arcképét eddig nem sikerült felkutatni. Nincs róla kép a családi monográfiában sem, ahol csak férje és két fiúgyermekének arcképeit láthatjuk¹⁷ (5. kép). 1680. május 8-án hunyt el, 71 éves korában. Előtte már a pestistől való félelmében, 1679. szeptemberében egész udvartartásával Rusztra menekült, ahonnan csak 1680. márciusában tért vissza a városba, Szent György utcai palotájába. Halála után házat is és az egyházi szertatásokhoz használt eszközöket is az evangélikus egyházra hagyta. Tetemét azonban csak 1682. március 12-én búcsúztatták és szállították végső nyughelyére a Bayrathban lévő családi kriptába.¹⁸

A perselyláda fedelének olajfestményén kísérője Benedikt Oxenstierna, svéd királyi követ a bécsi udvarnál, a soproni evangélikusok legfőbb pártfogója a királynál s az udvari tisztségviselőknél. 1677. április 18-i keltezéssel hálairatot küld hozzá a soproni egyházközség vezetőjéhez.¹⁹ Öltözéke az udvari etikettnek megfelelő. Sötét, aranybokkal sűrűn díszített nyitott kabátja alól fehér mellény villan elő. Könyökig érő kabátujja visszahajtott aranyos szegélyű, amelyből csipkés ingujja a csuklójáig ér, kezében sétat. Magas fehér gallérját csipkés zsabó fogja körül. Sötét haja allonge-paróka, vállig érő loknikkal. Fejét széles karimájú, aranyzsinórral szegett kalap fedi. Rangjához illő bajuszt visel. Térdradrágjához sötét harisnyát és fekete csatos cipőt visel. Az öltözékét még ünnepélyesebbé teszi a grófi rangot is kifejező, a bal vállon átvetett széles aranypaszományos vállszalag. Derékövének baloldalán keresztmarkolatú kard függ. Ismerjük Oxenstierna gróf parókás és paróka nélküli metszetes arcképét a Merian műhely kiadványaként. A bécsi udvarnál 1674-ben foglalta el a svéd követségi állását.²⁰

¹⁷ Payr S. i.m. 388. Müllner Máttyás a Sowitsch Ábrahámnak írott hálairatban az Eggenberg hercegnőre vonatkozó származási titulusokat idézi: „...Durchlauthen Fürstin und Frauen Frauen (!) Anna Maria geborne Markgräffin zu Brandenburg, und Herzogin in Preussen, verwittibter Herzogin zu Kuman und Fürstin zu Eggenberge...” Müllner M.i.m. 46. – Eggenberg Anna Mária 1609.12.20-án született – meghalt 1680. május 8-án Sopronban. Férje Eggenberg János Antal osztrák főherceg, aki 1639-ben vette feleségül, II. Ferdinándtól szabad vallásgyakorlatot kapott. Férje 1649-ben hunyt el, ő gyermekeivel Grazban maradt, majd 1671-ben Sopronba költözött. „Eggenberg hercegné a legtekintélyesebb osztrák családokkal volt rokonságban. Nővére a szász választó fejedelemnek volt a hitvese, férje a leggazdagabb stájer herceg; lányát Dietrichstein herceg vette feleségül, fiai pedig Schwartzenberg és Liechtenstein lányokat vettek feleségül. Payr S.i.m. 388.; Heydendorff, W. E. Die Fürsten und Freiherren zu Eggenberg und die Vorfahren. Graz, Verlag Styria, 1965., 160., 177.

¹⁸ Payr S. i.m.

¹⁹ Gamauf Soproni Evangélikus Levéltár. 1345.II. Alt.Dok. 1–36. 123. 501–503.p. Danksagung schreibe der Oedenburger an den Schwedische Gesande in Wien: für die Unterstützung nach den grossen Brande, von 18. Febr. 1677.... zu Wieder aufrichtung des verbranten Gotteshauses 100 Reichsthaler verordnet, dabei gnädig begehre Euer Exzellenz gehalten Kirchenstuhl aufs neue zu bauen.”

²⁰ Bengt Gabrielson Oxenstierna (1623–1702) államférfi, diplomata a Baltikumban régens Litvániában, az európai béke érdekében működött: de.wikipedia.org/wiki/Bengt_Oxenstierna (2011.nov.3.). Metszetképmása Matthaues Merian:Theatrum Europaeum, 1650 kötetében jelent meg.

5. kép. Az Eggenberg hercegi címer (Sopron, Szt. György u. 10. Bolodár Z. felv.)

A másik kiemelkedő személyiség minden bizonnyal Gálffy Ádám királyi kamarás, nemes főúri magyar viseletben, hetyke állásban (6. kép). Öltözete skarlátvörös hosszú dolmány, ezüst gombsorral és derékövvel zárul. Sötét csizmanadrágjához sárga szatytyán csizmát visel. Világosszürke köpenye, körgallérja, félvállra van vetve. Tarsolya bőrből való, mellkasán átvetett szíjon függ. Fővege púpos, széles prémezésű, tollforgóval díszítve. Magyaros bajuszt visel, testtartása személyes jelentőségét fejezi ki. Talán nem is portré a képmás, inkább a magyar nemes és katona jellegzetes típusának a képe, de ellenőrizni nem tudjuk, mert képmás nem maradt róla.

6. kép. Gálffy Ádám(?) képmása (részlet a perselyláda fedeléről)

A Gálffy-család történetéből azonban megérthetjük magabiztos, sikeres életét. Tudjuk, hogy nemesi rangja volt, egy ideig a császári hadseregben is szolgált, majd jómódú kereskedő lett, s Pozsonyban telepedett le. 1674-ben a pozsonyi templomok és iskolák elvétele ellenző városi tanács határozatát támogatta, a foglalás biztosainak kizavarásában és megverésében vétkes polgárokat támogatta. Ezért az ottani városvezetőkkel együtt bebörtönözték Nagyszombatban. Kiszabadulását a tizenhárom éves kislánya érte el Lipót királynál, személyes fogadás alkalmával. A méltánytalanságokon felháborodva költözött át Sopronba, s jeles támogatója lett az evangélikus egyházközségnek.²¹

²¹ Sikabonyi Gálffy Ernő: A Gálffy család története. Budapest 1966. Kézirat. Soproni Evangélikus Levéltár (Bővített kiadás) Kocsárdi, Martonosi, Szombafalvi, Sikabonyi Gálffy család története. 1966. – A Gálffy székelyföldről származtatja magát. „Előjáró Gál” 1330-

Gálffy alakja mögött, a kép bal szélén Lang Mátyást és feleségét látjuk, az előttük álló tíz év körüli, zsinóros öltözetű, csizmás kislegénygel (7. kép).

7. kép. Lang Mátyás(?) evangélikus lelkész és felesége (részlet a perselyláda fedeléről)

tól Báthory István lengyel király címeradományozása Gálffy Jánosnak 1577-ben kelt. Négy fia közül Dániel a Dunántúltra házasodott, Elena de Nadasd a felesége. Leszármazottai közül Tamás Szigetvár ostrománál küzdött. Ő a sikabonyi (Nyitra megye) ág alapítója. Fia Pál a trencsényi vár kapitánya 1585-ben, a Csallóközi ág alapítója. Fia János (1595) Bécsben nősült 1621-ben. Ádám fia Bécsben született 1622-ben. Gálffy János a bécsi Schwab Zsuzsannát vette feleségül. Apósa a bécsi „Kaiserlich befreite Niederlage” tagja. G. Jánosnak is sikerült a társaságba bekerülni és már mint ilyen posztókereskedő került Sopronba, mivel áttért az evangélikus hitre. 1627-ben tett polgáresküet (Házi: 5377, 485 p.) Háza a Templom u. 7-ben van 1632-ben (Dávid: 214.) Gálffy Ádám Sopronban is iskolázott, a Vas megyei Táplányban tanult magyarul a rokonságnál, majd Zsolnán a tót nyelvet tanulta. 13 éves korában Bécsbe került, jogtudóst akartak belőle nevelni, de végül is a kereskedő szakmát választotta, ő is. Tagja lett a szabadalmazott kereskedő társaságnak, de 1656-ban megszüntette tagságát. Erdélyi nemességüket, királyi címer. Gálffy Pál, a trencsényi vár kapitánya 1649-ben III. Ferdinánd a magyar nemesség közé emelte érdemei elismeréseként. (Kézirat 101-104.) – Gálffy Ádám 1641-ben a bécsi huszár ezredbe jelentkezett és mint zászlóvivő (Fahnenknecht) vett részt a lengyelországi csatákban. Súlyos sebesülése után kilépett az ezredből és európai utazással töltött három évet. Majd a kereskedő társaság tagjaként működött, 1656-ban Spindler Joachim birodalmi nemes leányát Mária Zsuzsannát vette feleségül. 1657-ben Nezsiderben birtokot vett. Erre az időre esik a császári és királyi kamarási cím elnyerése. (Kézirat 105–107.) 1663-ban ismét katona, zászlóaljzat vezetett a török elleni hadjáratban. 1668-ban I. Lipót a család nemességét egész Ausztria területére kiterjesztette, amit Bécsújhelyen hirdettek ki. – A győri Szécsényi György püspök hitre való térítésének ellenállt, birtokát eladta és Pozsonyba költözött, ahol háza volt. Ott pedig Szelepcsényi György hercegprímással került összejutkozásba a pozsonyi templomok és iskolák visszavétele ellen támadt „zendülés” támogatása miatt és került Nagyszombatba börtönbe 1674-ben. Tizenhárom éves Zsuzsanna leánya I. Lipót királynál kért személyes meghallgatása után felmentették és pár hétre rá kiszabadult. A méltánytalan eljárásról felháborodva költözött Sopronba, ahol szintén nagy pártfogója lett a soproni egyháznak. (Kézirat 108–109) – Schrödel József: A pozsonyi ág, hitv. ev. egyházközség története. Pozsony, 1906. 217, 238.

A festményen egyedül ők azok, akik hangsúlyozottan kinéznek a képből, s velünk, a kép nézőivel keresik a szemkontaktust, a vizuális kapcsolatot. E beállítás miatt akár ők is lehetnének a festmény megrendelői. Lang Mátyás, udvari jóváhagyással Eggenberg hercegnő házi lelkésze volt., Hosszú hajjal, födetlen fővel, papi talárban, lapos és fehér vállgallérral ábrázolták. Arcképét korabeli festményről és rézmetszetről (8. kép) is ismerjük.

8. kép. Lang Mátyás evangélikus lelkész metszetképmása. Sopron. Evangélikus Levéltár

Feleségének, aki hét gyermeket szült, sötét ruháját széles kerek fehér csipkegallér díszíti, sötét haját csipkés szélű fehér főkötő fedi, nyakát pedig vastag aranylánc fogja körül. A rézmetszeteket Zacharias Michel soproni könyvkötő szignálta. Csatkai Endre topográfiájában írja, hogy a mester 1675–1697 között működött Sopronban.²² A házaspár mögött talán Sowitsch Kristóf városi lelkész mellképe tűnik fel, széles karimájú kalapban, lapos fehér lelkészi gallérral. Arcát bajusz és szakáll teszi jellegzetessé, amint ez hivatalához illő, és ahogy Zacharias Michel soproni rézmetsző által készített arcképéről ismerjük (9. kép).²³

²² Lang Mátyás arcképét az Evangélikus Múzeum arcképcsarnokából és halála után készült rézmetszetről ismerjük (1682). Soproni Evangélikus Levéltár, Rézmetszet N° 235.; Pataki Dénes: A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig. Budapest, 1951. 183.

²³ Sowitsch Kristóf arcképe, Soproni Evangélikus Levéltár, rézmetszet 233. – Payr S. A magyar protestáns papi öltöny története. Sopron 1935. 16.

A kép másik oldalán ábrázolt főúri pár mögött balra, talán Serpilius Jánost és harmadik feleségét ismerhetjük fel (10. kép).

9. kép. Sowitsch Kristóf metszetképmása. Sopron, Evangélikus Levéltár

10. kép. Serpilius János(?) és felesége (részlet a perselyláda fedeléről)

A kiváló jogtudós Lőcséről került Sopronba, itt 1660–1667 között a város magyar és német jegyzőjeként működött, pártolva az evangélikus egyházat. 1668–1675 között városbíró volt. Metszetes arcképét (11. kép) unokája készítette.²⁴ Jellegzetes magyar öltözetet visel, sötét magas gallérú dolmányát ezüst gombsor zárja, fölötte világoskék, nyitott mentéje kétsoros gombszáras zsinórzattal. Szakállas-bajuszos fejét vastag sötét prémszegélyű púpos tetejű, vörös bársony főveg fedi. Felesége, tizenegy gyermek anyja, bordó színű bársony ruháját széles, fekete csipkegallér zárja körül. Sötét haját igazgyöngy párta díszíti.

11. kép. Serpilivus János metszetképmása. Sopron, Evangélikus Levéltár

A svéd követből jobbra Barth János Konrád, Eggenberg hercegnő házi lelkészének és feleségének képmását véljük felismerni (12. kép). Barth elzászi születésű (1634) volt, teológiát végzett, majd III. Frigyes dán király megbízásával a bécsi dán követség lelkészévé nevezték ki, ahol Lilienkorn dán követ palotájában lakott 1663–1666 kö-

²⁴ Serpilivus János arcképét halála után (1686) unokája Serpilivus Sámuel Vilmos pozsonyi lelkész metszette rézbe. Aranykönyv Sopron, 2000. 24. Házi J.: 10198. Tizenegy gyermek született a harmadik házasságból. Háza a Templom utca 12., Dávid F. 130–131. – Nemességet szerzett 1646-ban, de polgár volt. 1677-ben 54 éves, akkor születik a tizenegyedik gyermek. Házi J. 10188. Arcképe: Payr S. 23.

zött. Amikor I. Lipót császár követelésére el kellett hagynia a követséget, akkor a svéd király engedélyével foglalta el állását Sopronban, mint városi lelkész.²⁵

12. kép. Barth János Konrád(?) és felesége (részlet a perselyláda fedeléről)

Barth János lelkészi öltözetet visel. Fejét széles karimájú kalap fedi, kissé hátra tolva. Térdig érő szürke köpenye alatt bordó ujjast visel lapos papi vállgallérral. Térd alá érő nadrágjához fehér harisnyát és csatos fekete félcipőt hord. Felesége áll alatt megkötött fekete csipkés főkötőben, széles fekete prémezésű köpenye világosszürke. Mellképes alakja jól illik párjához. Róla két metszetportrét (13. kép) és festett képmását is ismerjük, háta mögött, tudós karakterét és sokirányú érdeklődését jelző, római régiségek és érmek láthatók gyűjteményéből. Alakját az irodalomtörténet, a művelődéstörténet s a soproni gyűjtéstörténet is számon tartja. A két kalap mögött a dán követ Lilienkorn bárót véljük ábrázolva. Jobbra mellettük Sowitsch Ábrahám templomatyát véljük felfedezni. Sowitsch a soproni evangélikus egyház legnehezebb négy évében (1674–1677) védte a közösség érdekeit. Az imaházak megszerzésében, az első faház építésében, az 1676-os tűzvész utáni újjáépítésben, ház és telek vásárlásban, az új fatemplom anyagi alapjainak megszervezésében elévülhetetlen érdemeket szerzett. Ezt az áldozatos munkát méltatták hálaíratban az 1678.

²⁵ Barth János Konrád, arcképe: Evangélikus Levéltár. Kapcsolatai révén a külföldi követek közbenjárását többször mozdította elő a soproni evangélikus egyház érdekében. Lilienkorn követ gyakran megfordult a városban, vett részt istentiszteleteken. Payr 405, 408. Gyűjteményével ábrázolt képmásáról Csatkai – Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1956, 134. 1674-ből való metszetképmása a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum metszettárában található. Ld.: www.portraitindex.de

pet ajándékozott, de nem tudjuk, hogy ez a saját műve volt e, s azt sem, hogy a ma a soproni evangélikus egyház tulajdonában lévő korabeli Utolsó vacsora festmény azonos e az általa adományozott képpel. Lorenz Giessler bécsi festőtől mindösszesen egyetlen szignált hiteles festményt, egy csendéletet ismerünk, azaz a soproni perselyláda festményének az ő nevéhez kötéséhez semmiféle támponttal nem rendelkezünk.²⁸ A Szegényasszony fillérje (Das Scherflein der Witwe) témájú soproni táblakép festője feltehetően jól ismerhette az ábrázolt személyiségeket, a svéd követtel pedig akár soproni látogatása alkalmával, akár Bécsben is kapcsolatba kerülhetett. Úgy véljük, a perselyláda fedelének festménye 1677-ben készülhetett, már az imaház újjáépítése és felszentelése (1677. február 18.) után. A győzedelmes összefogás, az 1674–1677 közötti királyi és katolikus egyházi nyomás ellenére, indokolt volt a kiemelkedő személyiségek együttes megjelenítése Jézus példabeszédének, a szegény asszony két filérére, mottó hitteli befogadásának és átélésének az utókornak szánt példaként.

A perselyláda festménye kiemelkedő dokumentuma a soproni viselettörténetnek is, amelyen már a korábbi spanyolgalléros ábrázolásokat (Dobner Sebestyén és családja 1603., Lackner Kristóf 1602.) a németalföldi viseleti divat váltotta fel. Ennek dokumentumát találhatjuk meg a 17. századi szabó árszabásokban és hagyatéki leltárakban.²⁹ De azok a nemzetközi sokadalmak, amelyeknek Sopron városa helyet adott, mint amilyenek az országgyűlések, király, királyné koronázások voltak, mind az európai, polgári, nemesi és főúri viselet divatváltozásait követték. Időszakunkban, a szabad vallásgyakorlat kérdésében, az 1681-es soproni országgyűlés törvényhozása igyekezett nyugalmat teremteni. Az utolsó napon került sor I. Lipót császár és király hitvesének királynévá koronázására a belvárosi templomban. E jeles alkalomra 246 követ, köztük 56 protestáns érkezett a városba. Szállásukra a Fő téren álló Sárkányháztól a Fischer-házig bezárólag a király számára voltak lefoglalva az épületek. I. Lipót császár és király a templommal szemben lévő Natl-házban szállt meg.³⁰ Természetesen a több mint háromszáz hivatalos vendég mellett sokan mások is érkeztek a városba színpompás viseletekben. A város vezető polgársága, az ide menekült és megtelepedett protestáns főurak és nemesek családtagjai is sűrítették a belváros nyüzsgését. Bizonyos erre az Eleonóra koronázása alkalmára készült rézmetszet is, ha azt a szemlélő alapos vizsgálat alá veszi. Hasonló képet mutat már az 1655-ben készült rézmetszet is, amely az I. Lipót pozsonyi koronázási jelenetét örökítette meg. Nem különben az eperjesi polgármester-választás ceremóniájának ábrázolása 1662-ben, amely a város plébánia templomában zajlott le.³¹

Visszatérve a festmény feltételezett megrendelőjére, Gálffy Ádámrá, bizonyos, hogy nagy volt a tekintélye, s befolyása a soproni evangélikus egyház vezetőire is. Ő maga, saját sírboltja tervezésekor nem csak magára gondolt, hanem a közösség számára is használható építményt, valóságos szószéket képzelt el (14. kép). Ezt az 1686-

²⁸ Ismerünk egy Griessler nevű *portéfestőt* is a korabeli Bécsből, de őt Eliasnak hívták, s ő 1688-ban, Lorenz pedig 1690-ben halt meg a császárvárosban. Mindkettőjükéről legújabban SAUR Allgemeines Künstler Lexikon Bd.62 (2009), 76–77. Lorenzről lásd Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Bp.1956, 130, 289.

²⁹ Domonkos Ottó: Magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630–1838. Bp. 1997. 12–14 kép. 225–236, 344–347 Pozsony megyei árszabás 1668.

³⁰ Payr S. 485–487.

³¹ Payr S. 477–478.; Domonkos O.: i.m. 12., 14. kép, 19–20. p.

ban bekövetkezett halálakor elhelyezett kriptá fedlapjának a felirata is bizonyítja: „*Salamonnak példabeszédei III./9. Tiszteld az Urat a te jóvoltodból. – Isten példabeszédei és jámbor keresztyének hasznára állítottott itt ez a hely nemes és erkölcsös Gálffy Ádám úr császári és kir. kamarásnak, hogy itt nyugodtan taníthassák és hallgassák, hogyan kell meghalni az embernek Jézus Krisztusban boldogan, amint ő maga is mint saját megváltójában 1686. év július 14-én békésen 64 éves korában 6 hónapra és 5 napra boldogan elaludt és ez alatt a kő alatt a boldog feltámadást várja az örök életre.*” (A szöveg eredetije német nyelvű.) A reprezentatív, új stílusú síremlék jelentőségéről, Kiss Melindának a Soproni Szemlében megjelent tanulmányából nyerhetünk részletes elemzést.³²

14. kép. Gálffy Ádám síremléke az új evangélikus temetőben (Diebold K. felv.).

³² Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. SSz. 59 (2005). 185–206., 265–279. Függelék 4.

A sírbolt még Gálffy Ádám életében elkészült, a család kihalásával a sír az evangélikus egyházra szállt, ide temették az egyház lelkészeit a régi temetőben való temetkezés felhagyásáig. Az építmény a jórészt kiürült sírkert közepén állt még 1924-ben is, amikor a Balfi úti új temetőbe költöztették át. Az evangélikus temető kiemelkedő minőségű példányait a Soproni Múzeum Deák téri kertjébe falhoz építve őrizték meg, Bünker János Rajnárd múzeumi főőr (múzeumigazgató) és Kugler Alajos ugyancsak múzeumi főőr, főlevéltáros együttes tervei alapján.³³ A múzeumi sírkert restaurált állapotban ismét látogatható, s a nagy mesterségbeli tudással megfaragott és feliratokkal gazdagon ellátott sírkövei annak a 17. századi, legnagyobb részben németnyelvű evangélikus közösségnek az emlékeztetést s a művészi reprezentációra való fogékonyságát őrzik, akinek a számára ez a festett és faragott perselyláda is készült.

E helyen mondok köszönetet Alpárné Dr. Szála Erzsébetnek a Soproni Evangélikus Gyűjtemények felügyelőjének és Vargáné Gálos Gyöngyinek az Evangélikus Egyház levéltárosának, a Soproni Múzeum munkatársainak és Buzási Enikő művészettörténésznek, akik segítettek a perselyláda festményének sok-sok kérdésének megoldásában, valamint lektoromnak, Galavics Gézáknak.

³³ Soproni Napló 1924. február 7. Tschick Kálmán: Több százéves főúri koporsók felnyitása Sopronban. Búcsú a régi evangélikus temetőtől. (Csipkés Kálmán D.O.) Tschürtz Nándor: A soproni evangélikus temetők története és síremlékei. Csipkés Kálmán forrásanyaga levéltári dokumentumokkal kiegészítve. Sopron 2006.

*„A Várkerület (Grabenrunde), mely a Belvárost félkörben övezi, 30–60 m széles útvo-
nal, a város legélénkebb része, az üzleti és piaci élet középpontja (élénk heti piac
hétfőn és pénteken), az esti órákban a közönség korzója.”¹*

E sorokkal indította dr. Thirring Gusztáv és dr. Heimler Károly a Várkerület bemutatá-
sát 1935-ben, a városba látogató turisták számára készült Sopron és környékének rész-
letes kalauzában. A két neves Sopron-kutató és -ismerő leírása lényegre törően fogal-
mazta meg a középkori várak betöltése után kialakult kereskedelmi, bevásárló utca
funkcióját. Teljes kiépülése, amely a 19. században érte el csúcspontját, egybeesett a
magánkereskedelem fejlődésének, felívelésének az idejével is. Sorsa egybefonódott a
város sorsával, a benne sorakozó házak történetei pedig hűen tükrözik az elmúlt bő
kétszáz év történéseit, néha szomorú, néha örömteli változásait.

A Várkerület külső öve a Belváros házaihoz hasonlóan, középkori eredetű. Itt he-
lyezkedett el a Kovács-szer és a Vendégfogadó-szer, élénk forgalmat bonyolítva. Az
első telekkönyv szerint a Fapiac és az Állatvásártér is itt kapott helyett már a 15–16.
században.² Ekkor még a belső oldalon nem volt épület, az idelátogatók a háromszo-
ros falgyűrűből álló várfalakban és a vízesárok szépségében gyönyörködhetek. A 18.
század második felében, a kuruc háborúk után, a vár és várak egyre inkább elveszí-
tette védelmi funkcióját. Az egész bástyaöv az erődjelleg megszűnése után köztulaj-
don volt, amely eladás révén, csak fokozatosan vált magántelkekké. 1776-ban már
feltűntek a telekkönyvekben is a régi bástyák mentén, a feltöltött várakban épült
házak. Ekkor 53 ház került nyilvántartásba, és ezért valószínűsíthető, hogy az építke-
zés már korábban megindult. Kezdetben ideiglenes jellegű kis házak és üzletek épültek.³

Jelen tanulmány a Várkerület belső oldalán épült házsor láncolatból csupán egy
láncszemmel foglalkozik, a Várkerület 70. számú házzal (régii szám: 69). Meggyőződé-
sem, hogy egyetlen épület építés- és társadalomtörténeti kutatása is izgalmas képet
tud adni az elmúlt több mint kétszáz év soproni, várkerületi történéseiről, építészeti
és társadalomtörténeti vonatkozásban egyaránt (1. kép).

A Várkerület 70. számú házról az egyik első adat a 18. század végéről, az 1790-es
telekkönyvből származik. A ház első tulajdonosa eszerint Schneider Mária Zsuzsánna
volt.⁴ A Schneider család birtokában viszonylag rövid ideig, még két évtizedig maradt
az épület. 1810-ben Pauly Antal tulajdonát képezte, ezt követően, az 1820-as telek-
könyv már Tschurl György Dánielt jelölte meg házbirtokosként. Feltételezhető, hogy
az addig egyszintes, copf stílusú homlokzattal épült lakóházat az új tulajdonos

¹ Thirring Gusztáv – Heimler Károly: Sopron és környékének részletes kalauza, Bp., 1935. 19.

² Mollay Károly: Első telekkönyv/Erstes Grundbuch (1480–1553), Sopron, 1993. 30–31. közötti térképmelléklet

³ Major Jenő: Sopron város földrajza, SSz. 45 (1991), 50.

⁴ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron, 1941. (továbbiakban: Thirring 1941.) 40–41.

bővítette egy további emelettel, ekkor kapta meg az épület ma is látható, jelenlegi formáját. Az 1840-es telekkönyvben a tulajdonos foglalkozása is szerepel: kereskedő.

1. kép. A Várkerület 70. számú műemlék épület és környezete (2012)

Az 1815-ben készült emeletráépítést Handler Jakab klasszicista építőmesternek tulajdonítják, aki ekkor volt 50 éves. A kismartoni születésű Handler 1803-ban kapott Sopronban polgárjogot, atyjától örökölte az építőmesterséget.⁵ Az új emeletráépítés ablakai alatti mezőben szereplő épületszobrászati dísz, a sasmadár saját házán is megjelenik a II. Rákóczi Ferenc u. 47. homlokzatán. A bővítés precízen igazodik a meglévő, háromtengelyes homlokzati kiosztáshoz, az új ablakok, a meglévő első emeleti, hat osztatú, ki-be nyílókhöz képest osztás nélküliek, és befelé nyílóak. Az első emelet felett háromrészes párkány található, képszékben konzolsorral. Az első emeleti ablakok könyöklőpárkányát klasszicista konzolok hordják, felettük mélyített mezőkben fonatos dísz. A második emeleti ablakok alatt szintén egységes könyöklőpárkány húzódik, alatta mindhárom mezőben kötény sasokkal, elosztva az épített G D T kezdőbetűi (Georg Daniel Tschurl). A háromtengelyes homlokzatot egytagú főpárkány zárja le, alatta fríz koszorúból és rozettából, valamint az 1815 év-

⁵ Csatkai Endre: Három klasszicista építész, SSz. 6(1942) (továbbiakban: Csatkai 1942.), 121.

szám.⁶ A sík mennyezetű kapualjból a lépcsőházhoz közeledve már a földszinten megjelenik a díszes klasszicista vasrács, korabeli, ötletes zárszerkezetével. A második emeleti lépcsőfeljárót a földszintihez képest jóval díszesebb vasrács ékesíti, melyben a G T monogram látható.

Az 1828. évi ún. regnicoláris összeírás, amelynek fő célja az állami adóknak egyenletes kivetésére alkalmas alap előteremtése volt, tartalmazza az adózó polgárságnak az egész országban azonos elvek szerint felvett adatait ház- és földbirtokával, valamint állatállományával együtt. A Magyar Országos Levéltár regnicoláris osztályában őrzött anyagban Sopron városának összeírása is fennmaradt. A forrás egy feldolgozása alapján: a kereskedelem abban az időszakban még meglehetősen mérsékelt volt, a folyóvíz hiánya és a szomszédos városoknak (Kismarton, Nezsider, Moson, Kőszeg és Bécsújhely) versenye miatt sok vevő és eladó a soproni piacokról elmaradt. A városban tartott hetivásárokon – melyeken állatokat és terményeket árultak – a lakosság semmit sem tudott árulni, mert a termelés a maguk számára sem volt elegendő. A kereskedők mindössze 40-en voltak, és inkább a Várkerület külső és belső ívén laktak.⁷ Az összeírás egyik melléklete név szerint tartalmazza a kereskedőket, az alkalmazott személyzet feltüntetésével, valamint öt osztályba sorolta őket, jövedelmük alapján. A kereskedők közül legtöbb volt a rőtös (15) és vegyeskereskedő (12), de feltűnően sokszor találkozunk vaskereskedőkkel is (8). Ezekon kívül csak 4 posztókereskedő és 1 nürnbergi (norinbergi) árut forgalmazó kereskedő szerepel a felsorolásban. A Várkerület 70. szám alatti tulajdonos, aki 1805-ben született, Tschurl György Dániel, vaskezeskedéssel foglalkozott, és 4 alkalmazott segítette munkáját. Dédapja, Tschurl Pál céhmestere volt a molnárcéhnek, 1706-ban vette fel a polgárjogot. Édesapja és nagypapja neve is János Zsigmond, mindkettőjük foglalkozása sütőmester volt.⁸

Az épülettel kapcsolatos első, a Soproni Levéltárban őrzött terv és kérelem 1853. június 14-i keltezésű, és az első illetve második emeleti lakások kéményeinek, valamint új belső ajtónyílásainak tervét tartalmazza.⁹ A tervlapon az első és a második emelet alaprajza, valamint egy metszet található, aláíró az ekkor már a tapasztalt, 57 éves Handler József klasszicista építőmester, Handler Jakab fia. A kérelmen az 1830-as születésű, Tschurl Ferenc neve szerepel – György Dániel fia –, aki már 1850-től az épület tulajdonosa volt. Az I. emeleti alaprajzon, a Várkerület felől nézve a bal oldali telekhatáron egytraktusos hátsó épületrész látható, amely nekiépült a telek végében lévő íves bástyafalnak. Az 1815-ös, Handler Jakab-féle emeletbővítés valószínű, hogy csak a Várkerületre néző épületrész magasítását tartalmazta. A lépcsőházból mindkét emeleti szinten keskeny, kb. 1 méter széles közlekedő folyosóra lépünk, melynek végében található a lakásokhoz tartozó WC-k.

Alig két év múlva, 1855. január 20-i keltezéssel érkezett az Építészeti Bizottmányhoz egy másik kérelem,¹⁰ amelyen Heuffel Károly kereskedő egy fa üzletportál

⁶ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső et al.: Sopron és környéke műemlékei, 2. jav. bőv. kiad., Bp., 1956, 314.

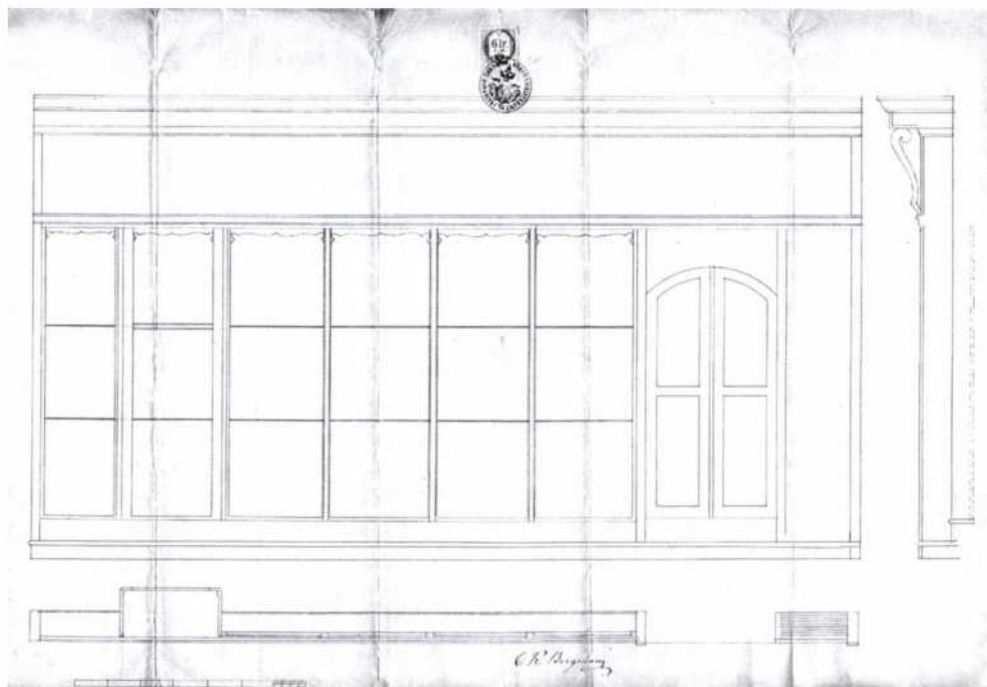
⁷ Thirring Gusztáv: Adatok Sopron 112 év előtti gazdasági helyzetének ismeretéhez. (1828) SSz. 4. (1940), 306–307.

⁸ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I. kötet, Bp. 1982, 373–374.

⁹ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL), Sopron Város Levéltára (=SVL), IV.B.1110. Sopron Városi Építészeti és Szépészeti Bizottmányának iratai (Bau- und Verschönerungs-Commission), Fasc. XXIV. No. 3556.

¹⁰ SL, SVL, IV.B.1106. Sopron Város Tanácsának iratai c. tanácsi iratok, uu. / Acta Politica et Oeconomia (=APOe.) Fasc. XXIV. Közrendészeti iratok, No. 3812

engedélyezéséért folyamodott (2. kép). Feltételezhetjük, hogy ekkor már a Tshurl család a földszinten lévő üzletet bérbe adta. A terven rendkívül egyszerűen, szinte naiv stílusban van ábrázolva a megvalósítandó portáletterv két nézeti rajza, valamint az alaprajzi kialakítás. Alul Bergmann C K asztalosmester aláírása szerepel. Az épület teljes földszinti hosszában végigmenő fa portál az épület kétszárnyú bejárati ajtaját is körbeépíti, ezáltal egységes, és nagyobb kirakatfelületet ad a benne működő kereskedésnek. Az üzlet bejárata a baloldalon, hátrább húzva található, így a középső részen hatalmas üvegfelület kínálkozik az eladó portékák bemutatására. Az üzletportál kb. 30 cm-rel épült a meglévő homlokzati sík elé.

2. kép. Az első fa üzletportál terve (1855)

A portál a kereskedelem fejlődésének csak egy bizonyos fokán, Kelet-Európában a 19. század közepén jelent meg. A középkorban az üzleteket boltkapuzat kapcsolta az utcához, a kereskedők az épületek boltíves árkádjai alatt, a bolthajtásos földszinti teremben kínálták áruikat. A barokk kor és a klasszicizmus csak annyi változást hozott, hogy a boltkapuzatok az emeleti nyílások rendjéhez igazodtak, és zárásukat fatáblákkal vagy vaslemez spalettával oldották meg. Az üzleti élet fellendülésével a kereskedők számára már kevésnek bizonyult a szűk ajtónyílás és a kirakatablak. A konkurencia miatt az áruikból igyekeztek minél többet megmutatni, ezért az épületek földszintjén

előbb a spaletták kihajtott felületére, majd a falra is elhelyeztek cég- és reklámtáblákat, feliratokat. Megjelentek a falpillérekre akasztott lapos kirakatszekrények is.

A mai értelemben vett portál egy hatósági rendelet nyomán született, amely megengedte, hogy a kirakatok homloksíkja harminc centiméterrel a homlokzat síkja elé nyúljon. A cégtáblák anarchiájával szemben a portál magasabb fejlődési szintet jelentett: egybefogta az üzlet és az épület bejáratát, a kirakatokat, a cégtáblát és magába rejtette a napvédő ponyva, valamint az üzletet lezáró redőny vagy rács szerkezetét. Ezt az építményt a történeti építészetből vett formákkal ruházták fel: volt lábazata, párkánya, a képszék adott helyet a cégfeliratnak. Az alsó és felső sávot faragott falpillérekkel vagy féloszlopokkal kötötték össze, ezek keretezték a kirakatokat és a bejáratot.¹¹

Az 1875-ben kiadott soproni építési szabályrendelet a beadandó építési tervek lép-tékére vonatkozóan még nem tartalmazott szigorú előírásokat, ezért az akkori rajzokon méretezés csak elvétve szerepelt.¹² A terveken alaprajzok, metszet, homlokzat jelentek meg, a lépték megállapításához a rajz alján ábrázolt méretjel adott segítséget. A szabályrendeletben az üzletportálokkal kapcsolatban semmilyen rendelkezés nem olvasható. 29 évvel később, egy jóval részletesebb, az egész városra kiterjedő építési szabályrendelet készült, amelynek készítője Wälder József városi főmérnök volt. A város általános szabályozási és fejlesztési tervével összhangban készült rendelet már pontos, könnyen betartható előírásokat tartalmazott. Boltkapuzatot (az üzletportált akkor még így nevezték), valamint falra függesztett kirakati szekrényt csak az építési hatóság külön engedélye alapján és a telek határvonalától legfeljebb 30 cm-nyi kiugrással lehetett építeni.¹³

1885-ben az épület tulajdonosai Tschurl Ferenc és gyermekei, Károly, illetve Franciska voltak. 14 évvel később már csak a két örökös szerepelt tulajdonosként.¹⁴ Az 1884., 1885. és 1886. évi házbéradó összesítési és kivetési lajstromban egy bolt lelhető fel. 1897-ben már két boltot írtak össze, valamint rögzítésre került a lajstromban egy műhely is. 1900-ban két bolt mellett két műhelyt taláunk. Ebből arra következtethetünk, hogy 1886 és 1897 között az üzletet már kétfelé osztották, s először egy műhelyt, majd 1900-ban még egy műhelyt létesítettek.¹⁵ Úgy vélem, a meglévő, eredetileg egy üzletnek készült üzletportálon nyitottak még egy ajtót, belül pedig válaszfalal osztották kétfelé az addigi üzletteret.

1910-ben özv. Tschurl Teréz, az említett két gyermek édesanyja, Ferenc felesége jelenik meg tulajdonosként.¹⁶ Az ő nevéhez fűződik az épülethez kapcsolódó második „kirakatterv” (3. kép).¹⁷ A terv készítője a 33 éves Schármár Károly okl. műépítész és építőmester, Schármár János neves soproni építész fia. Károly a budapesti Műegyetemen szerzett építész diplomát, majd édesapja mellett korán bekapcsolódott a

¹¹ Ferkai András: Üzletportálok, Bp., 1997. (továbbiakban: Ferkai 1997.), 5–7.

¹² Sopron szabad királyi város építési rendszabályai, Sopron, 1875. 5.

¹³ Wälder József: Sopron szab. kir. város területére érvényes építési szabályrendelet, Sopron, 1904. 41.

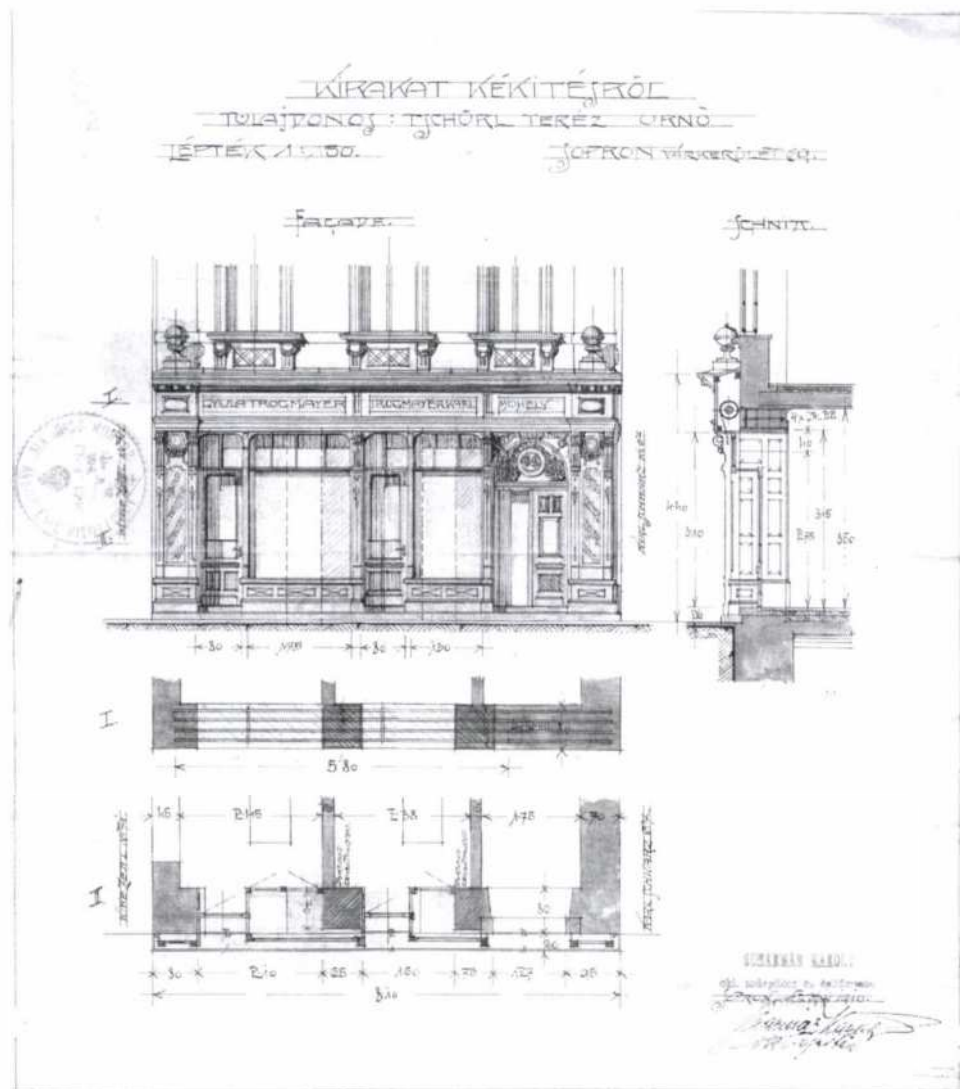
¹⁴ Thirring 1941, 41.

¹⁵ SL, SVL, IV.B.1409. Sopron Város Adópénztárának iratai, Házbéradó összeírásai és kivetési lajstrom, 1884, 1885, 1886, 1897, 1900. évi kötetek, passim.

¹⁶ Thirring 1941, 41.

¹⁷ SL, SVL, IV.B.1403. Sopron Város Tanácsának iratai, d. Tanácsi iratok, jj) X. Építészeti ügyek X.47/910.

családi építési vállalkozásba.¹⁸ Ekkor még pályája kezdetén, de már igényes löver-lakó-épület referenciákkal,¹⁹ immár nős építésként kisebb építési feladatokat is elvállalt. 1907-ben váltotta ki építész iparendélyét.²⁰

3. kép. Schärmár Károly 1910-ben készített portálterve

¹⁸ Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században, Bp., 1988. 153.

¹⁹ Kubinszky Mihály: Schärmár Károly, a soproni építész (1877–1946), Sz. 54 (2000), 117–118.

²⁰ SI, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 168 d.

Az 1910. május 17-én jegyzett, ízes stílusban megrajzolt, színezett kirakatterv több fontos információt tartalmaz tanulmányunk szempontjából. A földszinten az 55 éve készült – és vélhetőleg átalakított – fa portált elbontották, és helyette új fa portál készült, két üzletbejáráttal. Mivel a terven a belső válaszfalak meglévőként szerepelnek, a terv a már működő két üzlethez igazodott: az egy baloldali, nagyobb üzletre és portálszakaszra, valamint egy kisebb, jobb oldali kirakatra és üzletre vonatkozik. Az üzletbérlok Trogmayer Gyula bádogos és Trogmayer Károly kefekötő voltak. A tervrajzon historizáló stílusjegyek figyelhetők meg, a portál arányai, felépítése, megkomponáltsága a tervező finom arányérzékét, alapos felkészültségét jelzik. A tervező annak érdekében, hogy minél nagyobb kirakatsfelületet nyerjen, illetve minél több fény jusson be az üzletbe, a meglévő téglafalpillérek hosszát felére csökkentette, a kétemeletnyi falazat és födém terheit pedig 4 db P 22 acélgerendával váltotta ki. A portál bal oldalán Trogmayer Gyula bádogos reklámfelülete, a jobb oldalon az épület és a műhely bejárat mellett Trogmayer Károly kefekötő reklámfelülete jelenik meg. A két-szárnyú bejárati ajtó dór fél pillérekkel készült, felette fonatos dísz mezőben az épület akkori házszáma szerepel: 69. Az üzletek fölött, a redőnyt magába foglaló képszerken az üzlettulajdonosok nevei jelentek meg. A kirakat alapját jelentő kő lépcső-lábazat az építési szabályrendelettel összhangban 30 cm-t nyúlik ki a homlokzat falsíkja elé.

A Trogmayer kefekötőgyárat 1834-ben alapította Trogmayer Károly, aki 1892-ben halt meg Sopronban. A gyárat fia, az 1841-ben, Sopronban született Károly vette át. Feleségétől, Schneider Teréziától tíz gyermeke született.²¹ A kefekötőgyár az alábbi kiállításokon vett részt: 1885. budapesti országos kiállítás, aranyérem, 1901. Soproni Gazdasági Egyesület kiállítása, aranyérem, 1904. évi kamarai kiállítás, aranyérem. Károly 1923-ban, 82 évesen meghalt, ekkor fia, Ottó kezébe került a kefekötőgyár vezetése. Ottó 1889-ben született, nyolcadik gyermekként. Miután kitanulta a mesterséget, külföldre, Münchenbe, Berlinbe, Olmützbe ment ismereteit gyarapítani. 1914-ben bevo-nult, kétszer megsebesült, majd mint őrmester, kitüntetésekkel szerelt le. 1919-ben megnősült, feleségül vette Sárffy Karolint. Három lánygyermekük született: Karolin, Margit és Magda.²² 1925-ben, Trogmayer Ottó vezetésével is díjat nyert a kefekötőgyár, a kamarai kiállításon aranyérmet.²³ Kefekötő iparjogi engedélyét Ottó 1919-ben váltotta ki, 1940-es halála után felesége özvegyi jogon folytatta az ipart.²⁴

1923-ból két hirdetést ismerünk, amelyek Trogmayer Gyula bádogos, valamint Trogmayer Károly és fia kefekötőgyárat reklámozzák (4. és 5. kép).²⁵ A hirdetésekből megtudjuk, hogy Gyula nemcsak épület- és díszbádogozást, hanem fürdőszobák gépészeti kivitelezését, angol árnyékszékek felállítását is végezte. A kefekötőgyár reklámjában az 1885-ös budapesti országos kiállítás aranyérme, valamint az 1904-es kamarai kiállítás aranyérme látható, az alapítás évével. A felsorolásban szerepelnek különféle kefék, pamacsok, szivacsok és porlók.

²¹ SL, SVL, IV. 1434. Sopron városi illetőségű lapok

²² Ősi Sopron megyei nemzetségek, Szerk.: Horváth László, [Sopron, 1940.] 501.

²³ Sopron és Sopronvármegye ismertetője 1914–1939, Szerk.: Horváth László – Madarász Gyula – Zsadányi Oszkár, Sopron, 1934. 236.

²⁴ SL, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 169 d.

²⁵ Sopron város és vármegye címtára, Sopron, 1923., 91. sz. hirdetés.

1930-ban az épület birtokosaként már a beszercei születésű, 48 éves volt tűzér őrnagy Göbölös Árpád jelenik meg.²⁶ Egy évvel később a tulajdonos Göbölös Árpádné Tshurl Fanny volt, aki 1912-ben született Sopronban; atyja neve Károly, anyja neve Rozália.²⁷

		
<h1>Trogmayer Károly és Fia</h1>		
<p>== Kefeyára ==</p> <p>SOPRON, VÁRKERÜLET 69.</p>		<p>== Bürstenfabrik ==</p> <p>SOPRON, GRABENRUNDE 69.</p>
<p>Mindennemű legjobb és legfinomabb minőségű kefék és pamacsok, ruha-, kalap-, haj-, fog- és körömkefék, fésűk, szivacsok, tisztító-írha, bútór- és tollporlók raktára nagyban és kicsinyben.</p> <p>Megrendelések pontosan és olcsón teljesítettek.</p> <p>Viszonteladóknak ár- engedmény.</p>	<p>ALAPITVA 1834</p> <p>GEGRÜNDET 1834.</p>	<p>Lager aller Gattungen Bürsten u. Pinseln in bester Qualität, engros und en-detail. Grosse Auswahl feinsten Kleider-, Hut-, Haar-, Zahn- u. Nägelbürsten, Kämme, Putzfelle, Möbelklopfer u. Federabstauber.</p> <p>Bestellungen werden promptest und billigst ausgeführt.</p> <p>Für Wiederverkäufer Rabatt.</p> <p style="text-align: right;">91</p>

4. kép. Trogmayer Károly hirdetése 1923-ból

<h1>TROGMAYER GYULA</h1>	
<p>épület- és díszmű-bádogos, Telefon 355 :: vízvezeték berendező :: Sopron, Várkerület 69</p> <p>Elvállal fürdőszobák berendezését, angol árnyékszék felállítását és minden e szakmába vágó munkákat</p> <p>:: Javítások gyorsan és olcsón ::</p>	<p>Bau- u. Galanterie-Spengler, Wasserleitungs-Installateur 22 Ozdenburg, Grabenrunde Nr. 69</p> <p>Übernimmt Einrichtungen von Badezimmer, englischen Aborten, sowie alle in dieses Fach einschlagenden Spengler-Arbeiten</p> <p>Reparaturen werden prompt und billigst ausgeführt</p>

5. kép. Trogmayer Gyula hirdetése 1923-ból

²⁶ Füredi Oszkár: Dr. Schäffer Emil, SSz. 14 (1960), 379.

²⁷ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron. 1941, 41.

Trogmayer Ödön, Ottó öccse 1894-ben született, tizedik gyermekként.²⁸ Ő nem követte az atyai mesterséget, nem kefekötőként dolgozott. Iparengedélyét 26 évesen, 1920-ban váltotta ki, üveges-ipar szerepel rajta. A jegyzet rovatban Várkerület 69. olvasható, így egy rövid ideig ő is az épületben dolgozhatott. Az 1923-ból származó számla fejlécéből kiderül, hogy ekkor már a Torna u. 6. szám alatti üzletében üveges, valamint üveg- és porcelánkereskedést működtet. A számlát üvegezési munkáról a Füredi-Cavallár cégnek állította ki.²⁹

Az épületről az első fotót a kitűnő soproni fotóművész, az 1896-ban született Diebold Károly készítette 1935 körül,³⁰ aki fényképészet és fényképnagyítás iparengedélyét 1934-ben váltotta ki.³¹ Munkájának legnagyobb részét a műemlék épületek felvételei jelentik. Topográfiai aprólékossággal fényképezte végig a várost és Sopron megyét, az ábrázolt műemlékeket, műtárgyakat dokumentációs hűséggel tudta megfogalmazni a fénykép nyelvén úgy, hogy a tárgy művészi lényege, atmoszférája is megjelenik képein.³² A képen Trogmayer Ottó üzletét látjuk jobb oldalt; a kefegyár a hátsó, udvari szárnyban működhetett, a földszinten és az I. emeleten. A bal oldali üzlet felirata: Modern Ékszerészház. A kirakatban különféle órákat, ékszereket vehetünk szemügyre, a másik oldalon, kefegyárhoz illően, különféle kefék, pamacsok, pemzlik sorakoznak, csüngnek egymás fölött-mellett. Az épületben 1935 februárjában óra-, ékszer- és bijouterie-kereskedésre iparjogi engedélyt kapott az 1894-ben, Debrecenben született Spitzer Ignácné Friedmann Szeréna.³³ Férje, Spitzer Ignác aranyműves, 1888-ban született Budapesten; lányuk, Lili, Sopronban született 1932-ben.³⁴ A férj volt a Modern Ékszerészház üzlettulajdonosa. 1944-ben az üzletük már az Ötvös u. 11. szám alatt működött.³⁵

1936 augusztusában az akkori tulajdonost, Göbölös Árpád ny. tűzérőnagyot kötelezte Sopron törvényhatósági város polgármestere, hogy a Várkerület 69. számú házának veszélyesen megrepedezett fal- és födém szerkezeteit 24 órán belül támassza alá,³⁶ továbbá 14 napon belül nyújtsa be az épület állékonyságának végleges biztosítására vonatkozó statikai terveket, számításokat. A magánépítési bizottság helyszíni szemlén észlelte a repedéseket, melyek a főfalakon, valamint a födémeken jelentek meg. A repedések megjelenését annak tulajdonították, hogy az alapok nem elég mélyre kerültek. A tulajdonos szerint az 1936 tavaszán készült utcai bekötő csatorna szakszerűtlen megvalósulása eredményezte a repedéseket. Mivel nemcsak a csatorna bekötés fölött, hanem az épület más helyein is voltak repedések, valamint Spitzer Ignác üzlettulajdonos bemondása szerint üzletében már 1935-ben is jelentkeztek repedések, a bizottság a tulajdonos felvetését elutasította. A statikai terveket, számításokat, az épület

²⁸ SL IV. 1434. Sopron városi illetőségi lapok

²⁹ SL XIV.7. Füredi Oszkár építész iratai, 2. d. 20.

³⁰ Csatkai Endre: Három klasszicista építész, SSz. 6 (1942), 123.

³¹ SL IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 164 d.

³² Környei Attila: A Liszt Ferenc Múzeum Diebold Károly Emlékkiállítás, SSz. 26 (1972), 370.

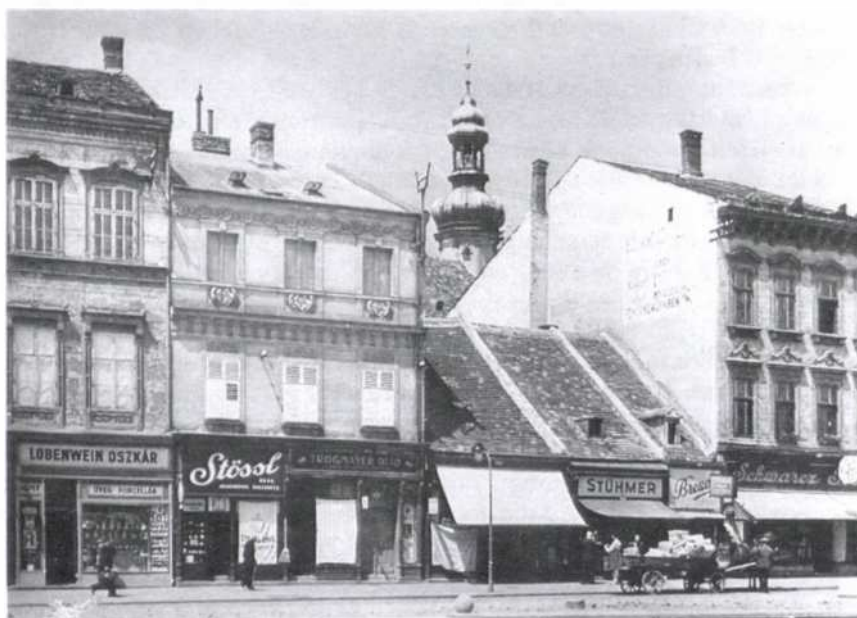
³³ SL IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 168 d.

³⁴ SL XV.34.c., Történeti értékű iratokról készült fénymásolatok gyűjt., Holocaust áldozataival kapcsolatos iratok xerox másolata, 1944, 65.

³⁵ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről, 1944 II. (Elvett házak, zár alá vett üzletek) SSz. 60 (2006) (továbbiakban: Csekő 2006.), 50.

³⁶ SL, SVL, IV.B.1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, b. Közigazgatási iratok, jj) X. Építészeti ügyek X. 434/936.

rajzait Füredi Oszkár építész készítette. A benyújtott tervek a tulajdonos érveit igyekeztek szemléltetni, aki egyben szakértői bizottság felállítását és kártérítést kért a várostól. A kirendelt szakértői bizottság szakvéleménye alapján kérelmét elutasították.

6. kép. Várkerületi utca az 1930-as években (Fotó: Diebold Károly 1936, KÖH Fotótár)

Füredi Oszkár 1890-ben született Sopronban. Édesapja, dr. Füredi Sándor orvos volt, édesanyja, Füredi Sándorné Goldberg Johanna Dunaszerdahelyen született.³⁷ Érettségijét 1908-ban tette le a Reáliskolában, szakirányú tanulmányait a Műegyetemen kezdte meg. Első építészternéki szigorlata után Münchenben folytatta tanulmányait, ahol 1913-ban kapta meg diplomáját. John Herbert Rosenthal és Otto Orlando Kun építészek irodájában dolgozott 1914-ig. Ekkor hazajött, de még ebben az évben behívták katonának. 1918 nyarán többször kitüntetett hadnagyként szerelt le. Főleg modern stílusban tervezett, de ismerünk néhány szecessziós stílusban készült tervét is.³⁸ 1936-ban, 46 évesen már sok igényes, modern épület megvalósulása állt a háta mögött. Ilyenek például a Trebitsch-féle Selyemgyár munkáslakóháza, Csengery u. 106. (1925), a római katolikus templom, Brennbergbánya (1928–1930), a Lőver uszoda modernizálása és bővítése (1934), a Soproni Zsidó Polgári Otthon, Csatkai E. u. 6. (1934), a Nyugdíjas bányászok otthona, Brennbergbánya (1934).³⁹ Számos, az Alsólőverben megvalósult lakóház, pl. Bettelheim Lipót lakóháza, Mikoviny u. 32.

³⁷ SL XV.34.c., Történeti értékű iratokról készült fénymásolatok gyűjt., Holocaust áldozataival kapcsolatos iratok xerox másolata, 1944, 20.

³⁸ SL XIV.7. Füredi Oszkár építész iratai, 29. cs. 5/6/a-b.

³⁹ Tompos Ernő: Füredi Oszkár építész, Magyar Építőművészet, (1979:1), 54.

(1933), valamint ipari épületek is az ő keze nyomát őrzik. Az 1930-as évekre, Thurner Mihály polgármester időszakára esik a modern építészet kibontakozása Sopronban, ebből az időszakból számos munkája maradt fenn. 1918-ban váltotta ki építőmesteri ipar engedélyét, a Füredi-Cavallár építési vállalatot Cavallár Ödönnel 1927-től 1929-ig működtette. 1938-tól az építészeti tervezés és kivitelezés mellett betonkészítmények előállításával is foglalkozott.⁴⁰

A következő fotót ugyancsak Diebold Károly készítette 1936-ban (6. kép).⁴¹ Ezen a képen a baloldali üzlet felett már a Stössl órás, ékszerész feliratot látjuk. Stössl Emil 1900-ban született, Lakompak községben. Édesanyja neve Gerstl Katalin.⁴² Lakompak azon öt település közé tartozott, ahová a zsidók az 1526-os, Sopronból való kiűzetésük után letelepedtek.⁴³ Iparengedélyét, melyben órás, aranyműves és ékszerészipar szerepelt, 1922-ben váltotta ki, és sokáig lakásán, a Domonkos u. (ma: Móricz Zs. u.) 15-ben volt üzlete.⁴⁴ A Várkerület 69. szám alatti üzletet 1936 körül nyithatta. A fotón szembetűnnek az első emeleti lakás ablakain használt „nyári ablakok”, a zsalugáterek. A kétrétegű, ki-be nyíló fa ablakok üvegezett külső szárnyait tavasszal levették, és a nyári, napsütéses hónapokra a zsalugátereket helyezték fel. Az árnyékolás mellett, az állítható zsaluelemek kinyitásával a lakás szellőztetését is könnyen meg lehetett oldani.

A Diebold-fotót szemlélve, szinte életre kel a 30-as évek várkerületi hangulata, ahogyan az egymást követő eklektikus fa portálok elevenné, látványossá teszik a korábban egységes, de kissé egyhangú városképet. Részleteik, faragványaik műbútorasztalos gondossággal voltak kidolgozva, a keményfa borításúakat bútorokhoz hasonlóan kezelték, pácolták. A portálok cégfeliratain pedig természetesen az üzlettulajdonosok neve olvasható: Lobenwein Oszkár, Stössl Emil, Trogmayer Ottó, Stühmer, Breuer, Schwarcz József, hiszen ebben az időben a kereskedők nevei jelentették a minőséget, a márkát.

A német megszállás, a nyilas kormány hivatalba lépését követően, 1944 áprilisában sorra jelentek meg a hazai zsidóság gazdasági tevékenységét felszámoló, vagyonát lefoglaló rendeletek. Április 16-án a zsidók vagyonát – ingatlanok, ingóságok, értékpapírok - helyezték zár alá, pár nappal később a zsidó üzleteket és azok árukészleteit foglalták le. A polgármesteri hivatalban 1944. május 1-jén készült, zár alá vett soproni zsidó üzletek listáján 159 üzlet szerepelt, ebből 77 volt a Várkerületen.⁴⁵ Stössl Emil óra- és ékszerkereskedését, árukészletét is zár alá vették, őt magát gettóba zárták, majd 1944. július 5-én, a Déli pályaudvarról deportálták a többi 1800 zsidó áldozattal együtt. Lakhelyét, a Domonkos u. 15. számú házat, melynek tulajdonosa Goldschmied Mátyás volt, berendezésével együtt „nacionalizálták” a többi 198 zsidó tulajdonú ingatlanal egyetemben. A Várkerületen ebben az időben 40 háznak volt zsidó tulajdonosa. Stössl Emillel egy időben zárták gettóba, majd deportálták az előző üzlettulajdonost, Spitzer Ignácot és feleségét, valamint 12 éves kislányukat, Lilit is. A 159 zsidó üzletért nem kevesebb, mint 3000 kérvény érkezett. 1945 februárjában, amikor Buda-

⁴⁰ SL, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 164 d.

⁴¹ dr. Tuskó Lászlóné tulajdona, akinek ezúton mondok köszönetet azért, hogy a fotót rendelkezésemre bocsátotta.

⁴² SL XV.34.c., Történelmi értékű iratokról készült fénymásolatok gyűjt., Holocaust áldozataival kapcsolatos iratok xerox másolata, Deportáltak listája, 1944, 68.

⁴³ Raab Márton: Sopron zsidóságának múltjából és jelenéből, SSz. 11 (1957) (továbbiakban: Raab 1957.), 244.

⁴⁴ SL, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 168 d.

⁴⁵ Csekő 2006. 48–49, 51–53.

pest már elesett, a felszabadítók pedig a Dunántúlon közeledtek, Sopronban a zsidó üzletek feliratainak eltávolítását szorgalmazták.⁴⁶

1945. április 1-jén a szovjet hadsereg felszabadította Sopron városát. A Sopronba visszaérkezett deportáltak és munkaszolgálatosok névjegyzékében 183 fő szerepel, ebből 40 nő és 143 férfi.⁴⁷ Stössl Emil túlélte a deportálások borzalmait, visszatért Sopronba. A Spitzer család minden tagja Auschwitzban mártírhalált szenvedett. Az egyik túlélő, Davidovics Lajos üveges így írta le az akkori élményeit, 1945. június 8-án kelt levelében: „A helyzet a legsivárabb. Üzletek kirabolva, házak lerombolva egészen a földig, például az enyém is, lakberendezés mindenhol oda van. ... Az üzlethelyiségben jelenleg orosz katonák vannak. Lakberendezésünk senkinek sincs meg, ellenben igyekszünk azt apránként visszaszerelni azoktól, kik ilyent kiigényeltek, vagy vettek a Pénzügyben. ... Bútorot még csak valahogy össze lehet hozni, ellenben danyhák, vánkösök, pokrócok egyáltalán nincsenek. De ez csak a kisebbik baj volna. A szomorú az, hogy az idősebbek, gyermekeink, fiatal anyák visszajövetelére kevés a remény.”⁴⁸

Sopron 1944–1945. évi bombázása során a Várkerületen a portálok jelentős része megsérült, sokuk a kereskedőházakkal együtt elpusztult. Legalább ekkora, ha nem nagyobb pusztítást okozott a kereskedelem és az ipar államosítása 1948–1950 között. 1950-ben tömegével „mondták vissza” Sopronban is iparendélyüket az addigi iparosok, gyártók.⁴⁹ Megszűnt a portálok vetélkedését kiváltó verseny, a monopolhelyzetbe került állami vállalatokat semmi nem ösztönözte igényes, minőségi üzletportálok építésére. A kivitelezői, tervezői háttér is megszűnt, mivel az addigi gyárakat, üzemeket szintén államosították, tulajdonosaikat, vezetőiket elküldték, a mérnököket „állami tervgyárakba” kényszerítették. A portáltervezés – mint önálló szakma – megszűnt. A megmaradt kirakatok megteltek az abszolút hiánygazdálkodás termékeivel: konzervekkel és politikai dekorációkkal.⁵⁰

Az 1949-ben készült, Sopron város Építészeti Hivatalának házjegyzéke alapján az épület tulajdonosa Göbölös Árpádné volt⁵¹ egészen 1952-ig.⁵² Az 1952. évi 4. törvény alapján a házat államosították, miképpen ebben az időszakban került a magyar állam tulajdonába az üzletek nagy része is. Ugyanebben az évben elkészül Sopron műemléki és városképi térképe, amely az 1953-ban, a Múvelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályának gondozásában megjelent Sopron városképi- és műemléki vizsgálata c. kézirat melléklete lett. A műemléki és városképi térkép a Színház utca, Széchenyi tér és ekkor már Lenin körút által körbezárt Belváros új foghíj beépítéseinek, javasolt szanalásainak, valamint az épületek védettségi típusának feltüntetését tartalmazza.

A középkori várfal-rendszer kiszabadításának, bemutatásának gondolata az 1939-ben hatályba lépett, új városfejlesztési tervben már szerepelt.⁵³ Igaz, itt még csak megfogalmazott célként jelent meg a „várfalak hozzáférhetővé tétele”, de sem a meg-

⁴⁶ Raab 1957, 252.

⁴⁷ SL XV.34.c., Történeti értékű iratokról készült fénymásolatok gyűjt., Holocaust áldozataival kapcsolatos iratok xerox másolata, Névjegyzék a Sopronba visszaérkezett deportáltakról ill. munkaszolgálatosokról, I.

⁴⁸ Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1945.

⁴⁹ SL, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 166–169 d.

⁵⁰ Ferkai 1997, 36.

⁵¹ SL, SVL, IV.1412. Sopron város Építészeti (Mérnöki) Hivatalának iratai, Házjegyzék 1949, 175.

⁵² SL XXIV. 218. Soproni Földhivatal iratai, Telekkönyvi betétek, Sopron, 84 tb., 12975 tb.

⁵³ Bergmann Pál: Sopron városfejlesztési terve. SSz. 3 (1939), 231.

valósítás időrendjére, sem a költségekre nem volt előírányzat. A második világháborúban elpusztult várkerületi üzletházak mögül előbújt nagyronde, illetve a mellette lévő hosszabb várfalszakasz megjelenése kezdeti lökést adott a városfalak kiszabadításának tervéhez. Fábján Lajos polgármester 1947. október 18-án Füredi Oszkár építész mint Sopron város törvényhatósági bizottságának tagját és a soproni művészeti tanács elnökét bízta meg, hogy a belváros és a várkerületi Bástya tér rendezése ügyében az illetékes minisztériumokkal tárgyaljon.⁵⁴ A Soproni Kereskedelmi Testület levélben fordul Füredihez, melyben a „rég, szép Várkerület képének visszaállítását, egységének megmentését” szorgalmazta.⁵⁵ A korszak formálódó műemlékes szemléletmódja alapján a bástya és a várfalszakasz példaértékű helyreállítása, bemutatása 1950-re elkészült, és létrejött a Bástya tér.⁵⁶

7. kép. A Lenin krt. 70. 1952-ben (Fotó: Diebold Károly, Soproni Múzeum)

Az 1952-ben készült műemléki és városképi térkép az Előkapu és a Bástya tér közötti várfalszakasz bemutatásához szükséges bontásokat, szanálásokat is kijelölte (7. kép). A várfalak kiszabadításának ára a várkerületi házak hátsó épületszárnyainak, traktusainak az elbontása volt. A Lenin körút 70. számú, „U”-beépítésű lakóház esetében a hátsó, várfalnak épült „L” alakú, műhelyeket, kiszolgáló helyiségeket tartalmazó kétszintes épületszárnyat kellett elbontani. A műemléki javaslat szerint „a földszinten lévő üzletportálok eltávolítandók, és a régi üzletbejáratok és kirakatok

⁵⁴ SL XIV.7. Füredi Oszkár építész iratai, 21. d.

⁵⁵ SL XIV.7. Füredi Oszkár építész iratai, 21. d.

⁵⁶ Gerő László: Megelőző műemlékvédelem, Bp., 1950. 24.

állítandók helyre". A vizsgálathoz készült fotón a volt Stössl-üzletet bezárva találjuk, a még kivehető Trogmayer feliratú bolt kirakatában kis tárgyak sorakoznak. Az utcai homlokzaton még látszanak a háború rombolásának nyomai.

8. kép. A felújítás előtti állapot 1959-ben (KÖH Fotótár)

A fenti műemléki javaslat hűen tükrözi az időszak hozzáállását, viszonyulását a kapitalizmus, a szabad magánkereskedelem időszakából megmaradt üzletportálokhoz, egyben az előző század építészetéhez. A portálok többségét itt Sopronban is elbontották, helyettük többnyire egy „műemlékes-régi” homlokzat kialakítás készült. Ezzel együtt a műemléki helyreállítások, kutatások sok pozitívumot hoztak: a Belvárosban, a Bécsi dombon és másutt számos épületben előkerültek középkori nyílások, részle-

tek, amelyek a mai napig gazdagítják az épületek megjelenését, gyarapítják történeti ismereteinket.

1958 augusztusában az É. M. Győri Tervező Vállalat Soproni Tervező Irodája elkészítette az épület alapos, kiviteli terv szintű felmérési terveit.⁵⁷ Az alaprajzokból leolvasható, hogy az üzletek, illetve az első emelet helyiségei deszkaborításúak voltak, a második emeleti bővítés helyiségeiben parketta és lapburkolat volt. A hátsó épület-szárny mindkét szintjén műhelyeket találunk. Viszonylag pontosan ábrázolták a bontásra ítélt üzletportálokat is. A felmérési terveket Németh Ferenc csoportvezető írta alá. Ugyancsak ebben az évben történt meg az épület védetté nyilvánítása: építészeti értékei alapján miniszteri döntéssel műemlék jellegűvé nyilvánították.⁵⁸ Az ötvenes évek végén háromféle kategóriába sorolták az épületeket védettség szempontjából: műemlékek, műemlék-jellegűek, valamint városképi jelentőségűek. Az épületről 1959-ben készült fotó (8. kép)⁵⁹ fontos információkat tartalmaz az üzletekkel kapcsolatban. A Stössl-féle üzlet helyére Népművészet, Háziipar (Népművészeti és Háziipari Szövetkezeti Vállalat, Budapest) elnevezésű bolt költözött, a Trogmayer-féle üzlet kirakata üres, ekkor már nem működött.

1960 júliusára készültek el az átalakítási tervek.⁶⁰ A földszinten lévő két üzletet elválasztó válaszfalat elbontották, és egy üzletet alakítottak ki, Népművészet, Háziipar névvel. A teljes udvari szárny is elbontásra kerül, az udvari folyosón lévő WC-ket áthelyezték a fürdőszobákba. Az utcai homlokzaton, a kibontott bejárati kapu keretének mintázatát, valamint méreteit „vetítették ki” az új földszinti homlokzatra, így alakult ki az emeleti ablakok tengelyével megegyező, háromtengelyes nyílás kiosztás. Az üzlet nyílászárói a korra jellemzően fém anyagúak voltak, hőszigetelt üvegezéssel. Az üzlet profilját az akkor divatos neonreklám felirat hirdette. Az épület felújításának terveit dr. Kubinszky Mihályné készítette. Az építési engedélyt a Soproni Ingatlankezelő Vállalat (rövidítve: IKV) kérelmezte és kapta meg. Ekkor bontották el az épület várfalig húzódó, kétszintes hátsó traktusait.

Ritka pillanatot örökít meg a Lenin krt. 70. épületről 1960-ban készült fénykép, amely az Országos Műemléki Felügyelőség Távlati Tervének vizsgálati anyagában található (9. kép). A földszinti üzletportál már elbontásra került, így előtűnik a Schármár Károly-féle, 50 éve készült portál átalakítás mögötti homlokzat, a maga esetlegességével. A szépen megkomponált hajdani portál elfedte a földszinten inkább tartószerkezetként funkcionáló homlokzatot, ahogyan tette ezt a több mint száz éve készült első portál is. Az emeleti szinteken már az elkészült homlokzat felújítást látjuk. Az előző képekhez képest szembeűnő változás, hogy az eddig inkább egyszínű, egytónusú homlokzaton a homlokzati síkból kiálló épületszobrászati díszek, párkányok, nyíláskeretezések erős kontrasztot képeznek a sötétebb színű homlokzatszínezéssel. Az 1904-ben íródott építési szabályrendeletben a homlokzatok színezésével kapcsolatban az alábbiakat olvashatjuk: „A vakolattal ellátott külső falsíkoknak ríkító, általában szemet sértő színt adni, azokat feketére mázolni vagy fehérre meszolni vagy

⁵⁷ SL, SVL, XXIII.509.a. Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai, 14748/1960.

⁵⁸ KÖH Nyilvántartás: <http://ivo>

⁵⁹ KÖH irattár, OMF műemlék jellegű épületek vizsgálata, 1960. XXXIV. k., 41/27.

⁶⁰ SL, SVL, XXIII.509.a. Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai, 14748/1960

színezní tilos.”⁶¹ A korábbi századokban, habár az épületeken megjelentek különböző homlokzatzdíszek, párkányok, szobrok, tagozatok, azokat a homlokzattal megegyező színben festették le, és a fény-árnyék hatás váltakozása emelte ki szépségüket. A 60-as évekre már „divattá” vált az épület tagozatok kiemelése, a homlokzattól eltérő, többnyire világosabb színezéssel.

9. kép. Ritka pillanatkép: a Schármár-féle kirakatot már elbontották (KÖH Fotótár)

Az 1966-ban, az „amnesztia hetén” készült fotó baloldalán megjelenik az épület felújított homlokzata, de rálátunk a többi, mellette sorakozó Lenin körúti házra is (10. kép).⁶² A körutat ellepő gépkocsi áradat az 1956-ban emigrált honfitársaink tulajdonát képezte, hiszen abban az időben ennyi nyugati autó nemhogy Sopronban, de még a megyében sem volt. A hazalátogatók a gyermekeknek már Sopron határában cukorkákat, csokoládét osztogattak. Az üzletek fölötti reklámfeliratok az üzletek profilját hir-

⁶¹ Wálder József: Sopron szab. kir. város területére érvényes építési szabályrendelet, Sopron, 1904. 43.

⁶² dr. Tuskó Lászlóné tulajdona.

detik – Népművészet, Háziipar, Papír-írószer, Édesség, Konfekció –, a valamikori bérlők nevei teljesen eltűntek. A régi képeslapokon is látható kockakő burkolat helyén, a fotón aszfaltburkolatot látunk. A Várkerület aszfaltozása, máig is meglévő kialakítása, közterületeinek rendezése a második világháború éveiben készült el.

10. kép. A Lenin körút 1966-ban, az amnesztia hetén

A következő kis építési mozzanat az épülettel kapcsolatban 1975-ben történt.⁶³ A Népművészeti és Háziipari Szövetkezeti Vállalat megrendelésére a dombóvári Vegyipari Szövetkezet világító reklám emblémát kívánt elhelyezni az épület homlokzatára. Az Országos Műemléki Felügyelőség a műemléki hatósági hozzájárulást megadta, a reklámberendezés az üzlet bejárata fölé kikerült. A közeli fotón jól kivehetők az 1960-as felújítás, átalakítás részletei, a homlokzat színezése itt már újra egytónusú (11. kép).

1978-ban Kissné Nagypál Judit vezetésével egy alapos előkészítő munka látott napvilágot, amely a vizsgált épületünket is érintette. Elkészült a Sopron városfalainak kiszabadítására, bemutatására, környezetének rendezésére vonatkozó intézkedési terv.⁶⁴ A terv nyolc szakaszra ütemezte a városmagot körülölelő városfalgyűrű bemutatásának teendőit, és részletesen vizsgálta a hármas várfalgyűrű és a közrezárt zwingerek (várfalak közötti falszorosok) meglévő szakaszainak állapotát. Foglalkozott továbbá a Várkerület és a városmag felőli városfalakat kísérő 130 épület várfallal való kapcsolatával, műemléki és városképi értékével, műszaki állapotával, lakásfeltételeivel és tulajdonviszonyával. A tervben szereplő bontások, módosítások, átalakítások, felújítások nemcsak a várfalak bemutatását, az épületek és a városkép javítását szol-

⁶³ SL, SVL, XXIII.509.a. Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai, 19204/1975

⁶⁴ SL, SVL, XXIII.509.a. Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai, feldolgozás alatt

gálták, hanem az ott élők szociális érdekeikkel is egybeestek – szerepelt indoklasként. Az OMF magára vállalta a védőművek helyreállításával kapcsolatos munkákhoz a tudományos kutatás személyi és anyagi feltételeinek biztosítását, az építészeti tervek elkészítését, a helyreállításhoz szükséges kivitelezői háttérrel és évenként átlag 1 millió Ft anyagi hozzájárulást.

11. kép. A Népművészet, Háziipar íves üzletnyílásai 1975-ben

Az intézkedési terv I. üteme a Várostorony, Storno-, Tábornok- és Fabricius-ház bástyakert felőli környezetének rendezését tűzte ki célul, és elindította a Lenin körút 48–72. számú épületek Városház utcára néző tűzfal lezárásának megszüntetését. A terv a kis udvarokban lévő szükséglakások, sufnik, toldalékok, műhelyek bontása után az immár összefüggő udvarok rendezését határozta meg. A várfalak felé a bontások után kialakuló, a kiásott pincszintet is tartalmazó hátsó homlokzatok átalakítása, rendezése szintén szerepelt a kitűzött feladatok között. A terv mellékleteként az állami kereskedelem és szolgáltatások, a magánkereskedelem és a szövetkezeti szolgáltatások listája található, címmel és megnevezéssel. A listák alapján jó betekintést kapunk az akkori üzletek profiljáról, valamint az állami és magánkereskedelelem százalékos viszonyáról. 1978-ban az állami kézben lévő kereskedelmi üzletek és szolgáltatások mennyisége a Lenin körúton 68, a szövetkezeti tulajdonban lévőké 10, míg a magánkereskedelemé 11. Százalékos arányukat tekintve, a magánkézben lévő üzletek 14,1 %-os jelenléte jóval alulmarad az állami és szövetkezeti tulajdont képviselő, 85,9 %-ot kitevő üzletekkel és szolgáltatásokkal szemben.

1981-ben, a Lenin krt. 70. második emeleti lakója a várfalakra néző konyhájának és fürdőszobájának fűtését szabadlevegős gázkonvektor elhelyezésével kívánta megoldani. Kérelmét a Műemlék-felügyeleti Osztály elutasította, és elektromos hősugárzó kiépítését javasolta.⁶⁵ Sopron Város Tanácsa Műszaki Osztályának csoportvezető főmérnöke, dr. Kubinszky Mihályné, az OMF-nek írt levelében kérte, hogy döntésüket vizsgálják felül, mert a Dávid Ferencsel történt helyszíni szemle alapján megállapították, hogy a gázkonvektorok elhelyezése közterületről nem látható. Az OMF döntését felülvizsgálva engedélyezte a szabadlevegős gázkonvektorok elhelyezését a bástyasétány megnyitásáig. A kérelemhez mellékelt hátsó udvar felőli fotón a szomszédos épületek még el nem bontott, hátsó épületszárnyait is látjuk, nekiépülve a városfalnak (12. kép).

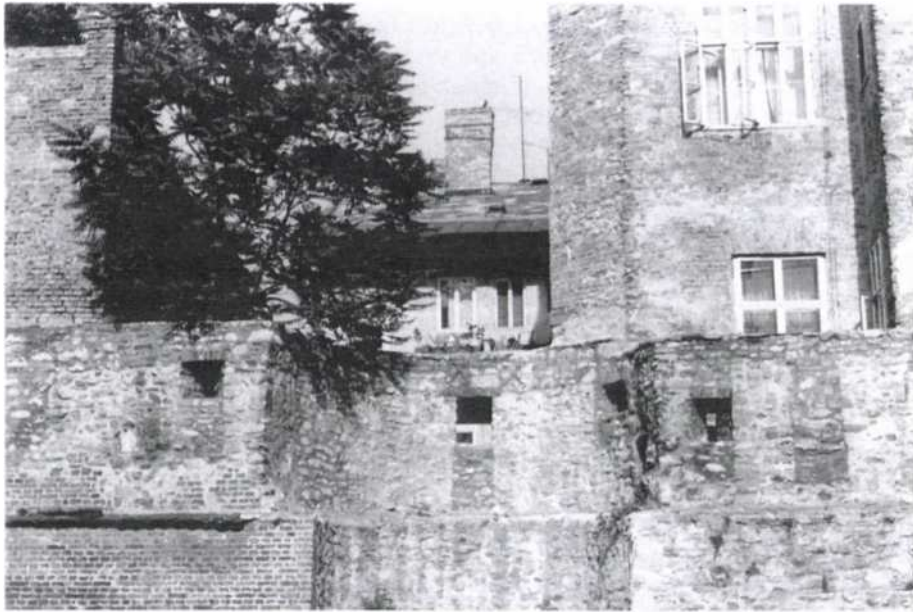
Négy évvel később, 1985 májusában, a Népművészeti Vállalat megbízásából a Soproni Tervező GMK építésze, Vajda Géza elkészítette az épület földszinti üzletének átalakítási, illetve a pincszinten nyilvános WC kialakításának terveit.⁶⁶ Az üzlet egy részében a Hungar Hotels Vállalat kávézó sarkot kívánt kialakítani úgy, hogy a Hungar Hotels tevékenységét propagáló reklámanyag elhelyezésére is mód nyíljon. Az üzlet fennmaradó területe a Háziiipari Szövetkezet népművészeti termékeinek árusítására lett berendezve. Fontos momentum, hogy a 25 éve elbontott, 1910 májusában készült Schármár-féle fa portálhoz hasonló fa üzletkirakat készült, az idegenforgalmi funkciónak megfelelő színvonalat biztosítva. A közös üzemeltetésű Népművészet – Hungar Hotels üzletben ismét két „vállalkozás” jelent meg, szinte ismételve az államosítás előtti periódust. A földszinti átalakítás a tervek szerint a pincszinti nyilvános WC kialakításával folytatódott volna, de ez már nem valósult meg.

1989 novemberében, a Soproni Ingatlankezelő Vállalat megbízásából az Észak-dunántúli Tervező Vállalat (Győriterv) Soproni Irodája elkészítette a Lenin krt. 70. és az Előkapu közötti várak udvarrendezési kiviteli terveit.⁶⁷ A terveket Hámori Gábor jegyezte. A tervezéshez az alábbi, korábban készült tervek vették alapul: Sopron városfal-rehabilitáció terve (Váti, 1986), Sopron, Lenin krt. 60–68. sz. lakóépületek felújítási terve (Váti, 1983), Sopron, Lenin krt. 72–76. sz. lakóépületek felújítási tervei (Soproni Tervező Iroda, 1985), Sopron Városfalak Előkapu-Fórum átjáró közötti szakasz felújítási terve (OMF, 1988). A tervezési programot „közigazgatási bejárás” egyeztettek az érdekeltekkel. A Lenin krt. 70. számú épületről megtudjuk, hogy a földszinti FOLKART üzlet a Népművészeti és Háziiipari Vállalat tulajdonában van, és itt érdekelt a Hungar Hotels Vállalat is. A terveken a presszó funkció bővítésével számoltak, ezért az udvari oldalon teraszt terveztek. A szomszédos 66. és 68. számú épületek „hátsói” még lebontásra vártak, az 54. és 56. számú épületek udvari frontjai befejezetlenek voltak.

⁶⁵ SL, SVL, XXIII.509.a. Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai, 1996/1981

⁶⁶ OMF Tervtára 21402.

⁶⁷ OMF Tervtára 27928.

12. kép. A Lenin krt. 70. udvari nézete az elbontott szomszédos épületszárnyakkal (1981)

Az 1991. évi XXXIII. tv. 3. paragrafusára hivatkozva Sopron polgármestere a Győr-Moson-Sopron Megyei Vagyonátadó Bizottságtól kérte az állami tulajdonban lévő Várkerület 70. számú műemlék ingatlan önkormányzati tulajdonba adását. 1993. december 21-én kelt határozata alapján a Bizottság az épületet néhány feltétellel Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata tulajdonába adta.⁶⁸ 1997-ben a Várkerület 70. számú épület 209 m²-es telkét megosztással módosították 111 m²-re. Az épülethez tartozó telek immár csak a külső határoló falai által elfoglalt terület, a többiit leválasztották a készülő várfalsétány közterület számára. 2000-tól az ingatlan társasházi tulajdon.⁶⁹

Az épület több mint kétszáz éves építéstörténetét, a benne folyó vállalkozások, üzletek, családok, tulajdonosok történeteit és a politikai-társadalmi környezet változásait szemlélve látjuk, hogy a II. világháború, valamint az azt követő államosítás nemcsak emberekben, emberéletekben végzett iszonyú pusztítást, hanem az a műszaki, szakmai tudás is elveszett, amely addig a korábbi generációk munkája, tapasztalata során felhalmozódott. Ehhez a veszteséghez még hozzáadódik az 1946-ban történt magyarországi németek kitelepítése, amely a soproni németiség jelentős részét érintette.

Az épület több mint 130 évig egy polgárcsalád tulajdonában állt. Az üzletek és a műhelyek, valamint az I. emeleti lakás bérbeadása egy iparos család egymást követő generációinak olyan hasznot eredményezett, amelyből az épület fenntartása, jó karban tartása megvalósítható volt. A 40 évig tartó állami gyámkodás időszaka nem kedvezett a magánkereskedelemnek, az 1960-ban elbontott üzletportál helyén 25 évvel

⁶⁸ KÖH irattár, Gy-M-S Megyei Vagyonátadó Bizottság iratai 1993–1994, ikt. sz.: 1019/70/93.

⁶⁹ Soproni Körzeti Földhivatal adatai

később, a rendszerváltás közeledtével született újabb, a Várkerületre jellemző üzletkarakat. Az 1948-ban életbe lépő lakásügyi törvény értelmében az emeleti lakásokat különböző családoknak utalták ki. A lakásokat az idős bentlakók az önkormányzati tulajdonba adás után megvásárolhatták, így alakult ki a mai társasházi tulajdonforma.

Téri adottságaiból, helyzetéből fakadóan – a feltöltött várárokra épült, nekitámaszkodva a várfalnak – az épület fölött Damoklész-kardjaként lebegett a várfalsétány megnyitása, hátsó traktusainak az elbontása. Ma az épület telekterülete egybeesik a külső falak által határolt területtel, így udvarral, kerttel már nem rendelkezik. Elveszítette azt a hát(só)teret, amely egy vállalkozás működése számára életbevágóan szükséges. A pincészigdig kiásott hátsó homlokzata – a szomszédos épületekhez hasonlóan – tervezetlen, a várkerületihez képest dísztelen, szinte funkcionalista. A ház kétarcú lett: az utcai a régi, „boldog békeidőket” idézi, a hátsó a kelet-európai cifra, huszadik századét.⁷⁰

⁷⁰ A szerző köszönetét fejezi ki a Soproni Levéltárnak a tanulmányban közölt adatok és tervek felkutatásában nyújtott segítségért. Külön köszönet illeti Polán Miklósné Szilviát.

MŰHELY

CSISZÁR ATTILA – | A gartai bíróláda restaurálása
FRANTA DEZSŐ

A Sopron megyei Garta község bíróládája 1958-ban került a Rábaközi Múzeum¹ gyűjteményébe, majd állandó kiállításába.² A megviselt, szándékos rongálás nyomait magán viselő műtárgyon közgyűjteménybe kerülése óta csupán tisztítást végeztek. A Soproni Múzeum új kapuvári állandó kiállításának előmunkálatai során került a figyelem középpontjába (1. kép).

1. kép. A gartai bíróláda restaurálás előtt (Csiszár Attila felvétele, 2010)

A Garta földrajzi név Kapu vára és a hozzá tartozó birtokok 1597. évi összeírásában fordul elő először: „Ordoy Zanto Mihály”-nak „az ordoy földön volt halász vize az Gártha vizen,³ kirül semmi ebed halat nem attak”.⁴ Az azonos nevű falut a Wesselé-

¹ Ma a Soproni Múzeum kiállítóhelye.

² Leltári száma: Soproni Múzeum, Rábaközi Muzeális Kiállítóhely (a továbbiakban SoM-RMK) 117.1958.

³ A magyar nyelv *g*-kezdetű szótövei majdnem mind szláv eredetűek, így lehetséges a honfoglalás előtti szláv, vagy még ősibb, közös

nyi-féle összeesküvésben való részvételéért később lefejezett Nádasy Ferenc, Kapuvár földesura alapította 1663-ban. A várban szolgálatot teljesítő fegyveres hajdúknak engedélyt adott arra, hogy a Kis-Rába jobb partján, a várhoz közeli puszta helyen („in deserto quodam prope arcem Kapuvár situato”) maguknak telket foglaljanak, és arra házat építsenek.⁵ Ugyanebben az esztendőben kiadott kiváltságlevelében a várban egy hónapig tartó ingyen „őr-állás”, valamint évi három forint megfizetése fejében Nádasy mentesítette a lakosokat mindenféle úrbéri szolgálat alól⁶ (2. kép).

2. kép. Gróf Nádasy Ferenc 1663. évi kiváltságlevele (SoM, RMK-TD, leltározatlan anyag)

A „muskatírosok városá”-nak benépesítése után néhány évvel, ismeretlen körülmények között, osztrák telepések érkeztek a még üres házhelyekre.⁷ Nádasy 1670-ben kelt újabb szabadságlevelében megerősítette, és az újonnan beköltözött németekre is kiterjesztette a korábban biztosított kedvezményeket.⁸ A jövedvények néhány

areális eredet. A mai magyar nevezet valószínűleg térszinformanéből, némi hangmódosulás révén alakult ki. *Grto szóalakot feltételezve, magyar torlódásföldolással goroto→garato→garta változat-, illetve változássor valószínűsíthető. Eredetileg 'mocsárból, vízből kiemelkedő dombos hely, földhányás, átjáró, gázló' jelentése lehetett, ez esetben talán a határvédelemmel kapcsolatos 'örhely, gát' stb. szerepű korábbi építményt jelölhetett (Dr. H. Tóth Tibor nyelvész [Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Magyar Nyelvészeti Intézet] szíves közlése).

⁴ OL, P. 108, Rep. 65, No 57. Urbarium Arcis Kapu, 1597.

⁵ SoM-RMK-TD, a gartai bíróláda iratai, leltározatlan anyag. Gróf Nádasy Ferenc 1670. évi felépítő levelének másolata.

⁶ Uo. Gróf Nádasy Ferenc 1663. évi privilégiumlevelének másolata.

⁷ OL, E. 156, U et C 156/2.

⁸ SoM-RMK-TD, a gartai bíróláda iratai, leltározatlan anyag. Nádasy Ferenc 1670. évi privilégiumlevelének másolata.

emberöltő alatt beolvadtak a magyarságba, az idegen etnikumról ma csupán a németes hangzású családnevek tanúskodnak.⁹

A községi adminisztráció során keletkezett iratanyag, valamint a község pecsétnyomójának őrzésére szolgáló, későreneszánsz stílusjegyeket viselő láda feltehetően röviddel a falu alapítását követően, (talán az 1683-as török-tatár pusztítás¹⁰ után) készült. Garta 1923-ban Kapuvárral való egyesítése után a benne levő iratokkal együtt ismeretlen okból nem került a kapuvári községébe irattárába, azokat Garta utolsó bírája, idősebb Szakács István, majd halála után leszármazottai őrizték tovább. A ládát és a zömmel 18–19. századi iratanyag egy részét fia, ifjabb Szakács István, majd az iratok fennmaradó részét, unokája, Szakács Imre ajándékozta a múzeumnak.¹¹

A bíróláda iratainak, a község számára nyilván a legnagyobb jelentőséggel bíró, ezért külön lajstromban nyilvántartott részét a jogbiztosító iratok, az 1663. és 1670. évi kiváltságlevél másolatai, valamint ezek különböző korokból származó megerősítései, a faizással, legeltetéssel, valamint a privilégiumban foglalt vámmentességgel kapcsolatos iratok képezik.¹²

Az iratanyag mennyiségét tekintve legnagyobb, és talán legértékesebb részét a kisebb részben 18. század végi, nagyobb részben 19. századi vagyoneletrák (úgynevezett „conscriptioalis level”-ek) és végrendeletek („testamentum tétel”-ek) teszik ki. A különböző célból felvett leltárak középpontjában általában az ingatlan vagyon, a Gartán „hely”, „hajdúhely” néven emlegetett telek, valamint a lakóház áll. A változó részletességgel felvett ingó vagyon, a gazdálkodás vagy a mesterségek szerszámai, a kamrában, a konyhában és a szobában összeírt használati tárgyak, a lakástextíliák és a viseleti darabok („ládabéliek”) a kor jobbágyparasztságánál (a lényegesen kisebb úrbéri terheket tekintve) szabadabb jogállású gartaiak anyagi kultúrájába engednek bepillantást. A tárgyleltárak bőséges anyagot tartalmaznak például a 18. század végi, 19. század eleji dohánytermesztés eszközkészletéről.¹³

Az iratok fennmaradó részét különböző célból készült összeírások (pl. megyei közmunkákról szóló összírás, állatösszeírás), bírói számadások, gyámügyi iratok, adóslevelek valamint a vármegyei közigazgatás által a községi előljárásnak küldött utasítások, körlevelek teszik ki. A bíróláda iratai között őrizték többek között a szomszédos községek határában földtulajdonnal rendelkező gartaiak ügyeivel, jórészt a 19. századi tagosításokkal kapcsolatos, az érintett községek előljárásága által írott leveleket.

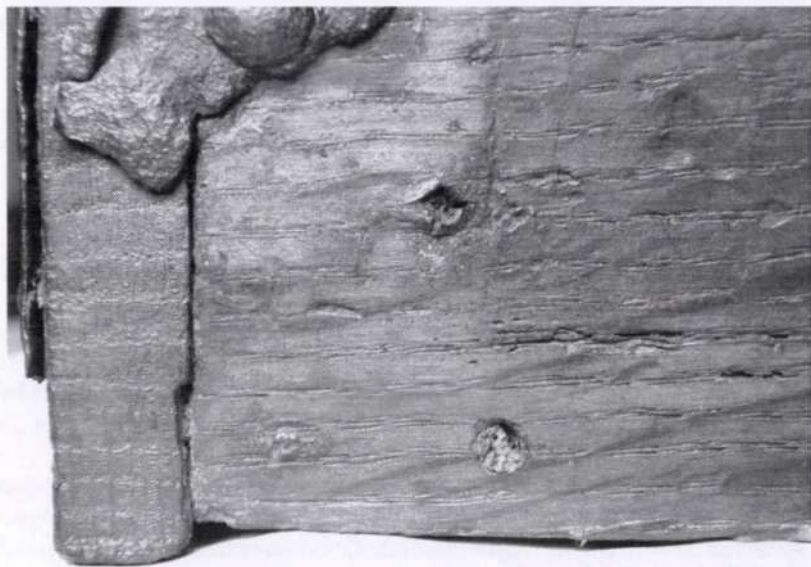
⁹ Vámos Ferenc kapuvári főjegyző minden alapot nélkülöző feltevése szerint Nádasdy Ferenc kertész jobbágyokat telepített a faluba, és a falu neve a német *Garten* = 'kert' szóból ered (Vámos Ferenc: Kapuvár nagyközség múltja és jelene. A Falu. A Faluszövetség hivatalos lapja. 1928. június. 338–444, Budapest, 1928, 12.).

¹⁰ 1683 júliusába a Bécs ellen vonuló török hadak tatár segédcsoportjai Bodonhely térségében átkeltek a Rábán és végigpusztították a Rábaközt. (Sarlai Szabolcs: Marsili és a Batthányak a Rába védelmében 1683-ban. In: A Batthányak évszázada. Tudományos konferencia Körmenen, 2005. október 27–29. (szerk.: Nagy Zoltán) 139–144. p. Szombathely–Körmen, 2006. 142.)

¹¹ SoM, RMK-TD 1008–1019; 1293–1307; 1988.107.1–1988.109.1; 2001.1.1–73, valamint 79 db, 2001-ben a gyűjteménybe került, egyelőre leltározatlan irat.

¹² A török kiűzését követő karlócai békekötés (1699) után a gartaiak (és a szomszédos kapuváriak) katonai szolgálata megszűnt. Az új földesúr, Esterházy Pál erre a körülményre hivatkozva megkezdte a szabadalmas települések úrbéres községgé süllyesztését. Mind a gartaiak, mind pedig a kapuváriak privilégiumaik védelmére, illetve azok eredetének bizonyítására a hiteles helyeken (csornai premontrei prépostság, vasvári káptalan) több alkalommal készítették másolatot 17. századi kiváltságleveleikről.

¹³ A munkaigényes növény termesztését Gartán a csekély úrbéri terhek tették lehetővé. (Takács Lajos: A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés hanyatlása Kapuvár környékén. SSz. 14 (1960), 45–59.)

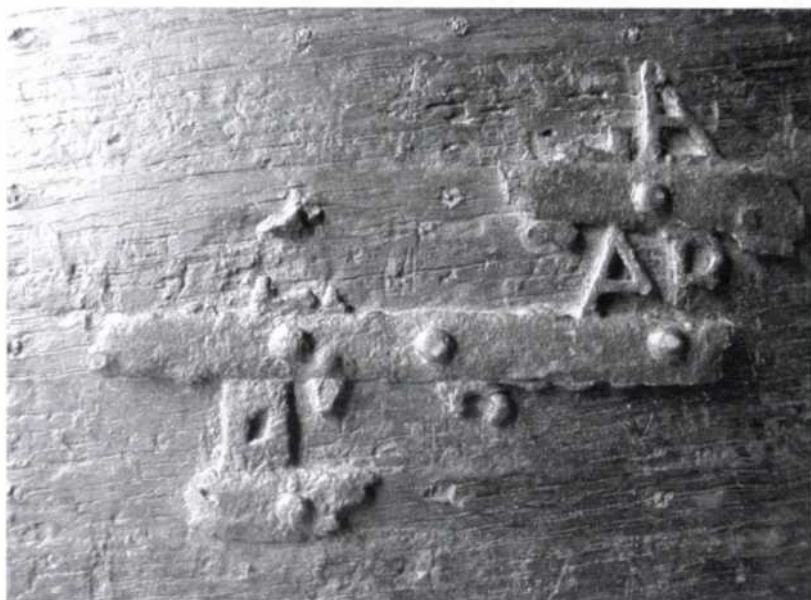
3. kép. A láda oldalának alsó része az egykori talppárkányt rögzítő faszegekkel
(Franta Dezső felvétele, 2010)

4. kép. A láda fogantyúja (Franta Dezső felvétele, 2010)

5. kép. A fedél egyik sarokverete (Franta Dezső felvétele, 2010)

6. kép. A fedél feliratának megmaradt töredéke (Franta Dezső felvétele, 2011)

A láda restaurálását 2011-ben Franta Dezső restaurátor művész (Magyaralmás) végezte. A láda tölgyfából, belső fenéklapja (és feltehetően egykori titkos fiókja) fenyőfából készült. Hosszúsága 63,4 cm, szélessége 37,9 cm, magassága 29 cm. A titkos fiók és az alsó fenéklap a profillécekből felrakott talppárkánnyal együtt hiányzott (3. kép). Az oldallapok közepén levő kovácsoltvas fogantyúk épek, a ládatatest oldal-lapjainak illeszkedését elfedő szegőveretek azonban sérültek, hiányosak voltak (1. 4. kép). Fedelét két finoman cizellált vaspánt tartja, és a fedél pereméből, valamint fejelőléceiből képzett zárópárkány keretezi. Sarokvereteiből, és a fedél közepének vaslemezéből kivágott ötsoros feliratából csak töredékek maradtak (5–6. kép). A láda valamikori erőszakos felnyitása során kitört a zárópárkány egy darabja, a pántok a feszegetéstől elgörbültek, deformálódtak. Megmaradt az eredeti lemezzugós zárszerkezet (7. kép) a kulcspajzzsal, a zárnak a fedél belső oldalára rögzített ék alakú nyelve az azt tartó középső pánttal együtt a feltörés következtében kiszakadt, hiányzott. A láda belsejében mindkét oldalon ládafia található.

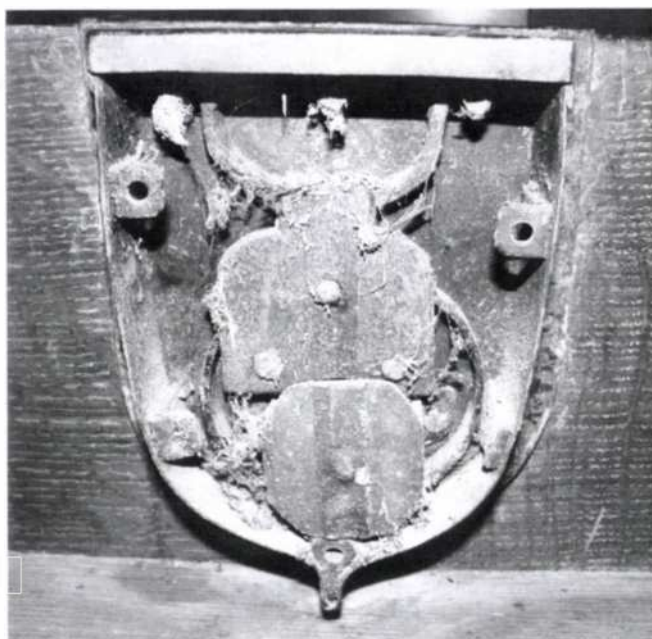
A restaurálás a fa részek dimetil-formamidos, és a fém részek foszforsavas tisztításával kezdődött. A fedél zár felőli törött, hiányos zárópárkánya tölgyfa kiegészítést kapott. A középső, hiányzó vasalat pótlására a lenyomatok alapján hasonló kovácsoltvas pánt készült, melynek zár felőli, ék alakú végét úgy kellett kialakítani, hogy az pontosan illeszkedjen a zárba. A fedél tetején található lenyomatokból kiegészíthetővé vált a zár szegecse-lését eltakaró lemez. A fedél tetején a hiányzó fafelületek pótlása folyékony fával történt.

A láda duplafenekű volt, zárható, titkos fiókkal. A fiók zárszerkezetének nyoma a láda meglévő fenyőfa fenéklapján látható. A hiányzó, lefeszített alsó fenéklap rekonstrukciója a láda oldalán található nyomok alapján, tölgyfából készült. Vastagsága a lenyomatok szerint megegyezett a tető vastagságával. A felső profilléc megfelelő részlete azonos az alsó profilléc titkos fiókja miatt kettévágott profil felső részével. Az alsó rész profilíve analóg darabok alapján készült. A zár szegecselésének eltávolítása után lehetőség nyílt a kulcs rekonstrukálására. A szegecsek újra felhasználhatóak maradtak, azokat nem kellett kicserélni. A fa száradásból adódó szállirányú zsugorodása természetes folyamat, ezért a fedélen lát-ható 2 mm-es rész kiegészítése indokolatlan lett volna.

A láda tetején található felirattöredék kiegészítése érdekében különböző vizsgálato-kat kellett elvégezni. Kemény, lágy és közepes röntgensugaras átvilágítás után a fémnyomok egyértelművé váltak, de a hiányzó részek rekonstrukciójához kevés in-formációt nyújtottak. Szilikongumi negatívról gipsz pozitív, arról sűrűfényben megví-lágítva fotó készült, eredmény nélkül. 2 db gipsz pozitívról, egyiket jobbról, másikat balról nagynyomású festékszóróval lefújva, hogy csak a kiálló részekre tapadjon a fes-ték, külön-külön fényképfelvétel készült. A képek összeillesztéséből használható eredmény ezúttal sem született. Végül infrakamerás mérésre került sor, de ez is kevés volt a rekonstrukcióhoz, így a töredékes felirat feloldása sajnálatos módon a legjobb szándék ellenére is sikertelen maradt.

A restaurálás utolsó szakaszában a fém részekre paraloid B-72 aceton-toluol oldata került. A fa részek a gomba- és rovarfertőzés meggátlása érdekében vegyszeres keze-lést, végül a készítés korára jellemző viaszgyanta-lakk bevonatot kaptak. kaptak.

A restaurált ládat a Soproni Múzeum kapuvári Rábaközi Muzeális kiállítóhelyének „Kapuvár anno...” című új állandó kiállításán fogjuk bemutatni (8. kép).

7. kép. A zár szerkezete (Franta Dezső felvétele, 2011)

8. kép. A láda restaurálás után (Csiszár Attila felvétele, 2012)

A történelmi Magyarországon már Szent Domonkos életében számos Domonkos-rendi kolostor és templom épült, melyek nagy része a török időkben elpusztult. A 17. század katolikus megújulása hazánk mai területén is jó néhány olyan templomot tart számon, melyek a rend mind kultusz-történeti, mind pedig művészeti szempontjából jelentősek.

A domonkosok budai kolostortemplomának alapítása a királyi vár építésével kapcsolatos. Az 1240-es évek végén IV. Béla a rend nagy támogatója volt. Az 1252-i bolognai nagykáptalan a következő nagykáptalan színhelyéül a budai kolostort jelölte ki, s a rendi gyűlés 1254-ben le is zajlott. E tények világosan mutatják, hogy ez időben a bolognaihoz hasonlóan e templom patrónusa Szent Miklós püspök volt.¹

A főváros egyik legértékesebb barokk oltára szobraival együtt a Váci utcai egykor Pest középkori dominikánus, ma angolkisasszonyok templomában látható, amelynek oltárképét a budai vízvárosi Szent Anna-templomban foglalkoztatott bécsi akadémikus festő, Franz Xaver Wagenschön készítette.

Vácut az úgynevezett Fehérek temploma építészetét és értékes berendezését tekintve is a dominikánusok magas művészi ízlését bizonyítja. Elég itt Carel van Savoy oltáron lévő festményére gondolni.² Az oltárképeket Franz Anton Maulbertsch munkatársa, Felix Ivo Leicher festette. A főoltárképen Szent V. Pius pápa könyörgése látható a lepantói csata győzelméért, melynek rokokó változata a rózsafüzér királynéjával kiegészülve a kisoroszi plébániatemplom oltárán figyelhető meg.

Jelentős emlékeket találunk a szombathelyi domonkos templomban, melynek kultikus és művészeti kisugárzása érezhető Vasváron is.³ A szombathelyi Szent Márton-templom 1668 és 1672 között épült.⁴

Számunkra mégis a soproni dominikánus templom és kolostor a legfontosabb, ugyanis gróf Erdődy Györgyné gróf Batthyány Erzsébet, akit a legnagyobb jótevőjükknek tisztelhet Szent Domonkos mindkét rendje, már 1674-ben letelepítette őket. A mai templomuk 1719 és 1725 között nyerte el végső formáját.⁵ A Stornogyűjteménybe nyilván a helyi dominikánusoktól kerülhetett az a 17. századi rézmetszet-rézkarc technikával készült lap, amelyet id. Storno Ferenc unokájától, Gábortól kaptam ajándékba⁶ (1. kép).

A metszeten manierista keretézéssel Szent Domonkos térképe látható minden attribútumával együtt. Egy kortárs jellemzése szerint „...az örvendező szív megvidá-

¹ Entz Géza – Csemegi József: A Hess András téri volt Domonkos-templom romjai. Budapest műemlékei I. Írta: Horler Miklós. Szerkesztő: Pogány Frigyes. Magyarország műemléki topográfiája. IV. kötet. Szerkesztő: Dercsényi Dezső. Budapest, 1955, 347.

² Szilárdfy Zoltán: Carel van Savoy váci képének ikonográfiája. *Művészettörténeti Értesítő* XXXV. (1986) 1–2. sz., 68–71.

³ A vasvári Szent Kereszt felmagasztalása templomról: C. Harrach Erzsébet – Kiss Gyula: *Vasi műemlékek*. Szombathely, 1983, 492.

⁴ Uo. 425–429.

⁵ Csatkai Endre: *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, 1956, 329.

⁶ Szilárdfy Zoltán: A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század. Szeged, 1995. Kat.: 401.

mítja az ember arcát, ezért a külsején is megnyilvánuló jósága és vidám tekintete tanúskodott a belső ember tökéletes összeszedettségéről”.⁷ Ezt a típust láthatjuk a Stornóéktól kapott képen.

1. kép. Ismeretlen metsző: Szent Domonkos. 17. század. Rézmetszet, rézkarc. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum. Szilárdfy-gyűjtemény

A magyarországi szerzetesrendekről az egyik legalapvetőbb tudományos értékű munkát Puskely Mária állította össze.⁸ Többször idézi Sigismundus Ferrarius nagy művét a prédikáló rend magyarországi tartományának történetéről.⁹ Nem tud azon-

⁷ Libellus de principiis O. P. Acta canonizationis sancti Dominici. Monumenta O. P. Mist. 16. Romae, 1935, 30.

⁸ Puskely Mária: „Virágos kert vala híres Pannónia...” Pélldaképek a magyar múltból X–XVII. század. Budapest, 1994.

⁹ F. Ferrarius, Sigismundus: De Rebus Ungaricae provinciae Sac. Ordinis Praedicatorum. [Vienna] 1637.

ban a könyv 1637-ben Bécsben készült rézmetszetű címlapelőzékéről, pedig a képnek számos magyar vonatkozása van. E tipikusan magyar vonatkozású képeket értelmezem e tanulmányomban. E fontos képek még a Hevenes Gabriel 1692-ben megjelent magyar szentekről készült számos rézmetszettel ékes illusztrációit is jóval megelőzik¹⁰ (2. kép).

2. kép. Isaac Maior: Címlapelőzék, 1637. Rézmetszet
F. Ferrarius, Sigismundus: De Rebus Ungaricæ provincie Sac. Ordinis Prædicatorum. [Vienna] 1637.

¹⁰ Hevenes, Gabriel: Indicia Ungaricæ Sanctitatis. Tyrnavie, 1692.

A címlap alján Szent Domonkos (Caleruega, 1170 k. – Bologna, 1221. augusztus 6.) egész alakban jelenik meg, jobbában könyvvel, másik kezében liliommal, homlokán pedig csillag. Domonkos Magyarország „ügyvédjeként” jár közben, ezért két oldalt a Német-római Császárság és a Magyar apostoli Királyság címerével ábrázolták az éréneinek stilizált virágaival koronázva (3–4. kép).

3. kép. (A 3–11. kép a 2. kép részlete.) Isaac Maior: Szent Domonkos, 1637. Rézmetszet. uo.

4. kép. Isaac Maior i. m. Szent Domonkos a német-római császári koronával ellátott Habsburg címer és a Szent Koronával ékesített magyar címer között, 1637. Rézmetszet, uo.

Domonkos sírját a bolognai Szent Miklós templomban őrizték 1267-ig, a bolognai domonkos templom elkészültéig. Ez azért jelentőségteljes, mert az Európa-szerte híres bolognai egyetemen alapításától kezdve számos magyar diák is tanult. Szent Domonkos kultuszát e diákok is terjeszthették hazánkban. Erről vallanak a lapon ábrázolt személyek is.

A jobb felső sarokban Bánfy Buzád (†1241) 1233-tól domonkos szerzetes látható, akit a tatárok öltek meg 190 társával együtt¹¹ (5. kép). Alatta különösen fontosnak tartom Boldog Csáky Móric (1270–Győr, 1336. március 20.)¹² miniatűr képét, akivel magam is foglalkoztam (6. kép). A gyűjteményemben lévő 1750 körüli Joseph Sebastian Klauber és Johann Baptist Klauber rézmetszetében magyarruhás édesanyja kicsiny gyermekét, Csáky Móricot a Boldogasszony oltára előtt Szűz Máriának ajánlja föl.¹³

¹¹ Puskely 8. jegyzetben i. m. 178.

¹² Puskely 8. jegyzetben i. m. 238.

¹³ Szilárdy Zoltán: Boldog Csáky Móric domonkánus szerzetes élettörténete és ikonográfiája. In: „Lehet, hogy hülyeség, de...” Az 50 éves Perger Gyulának. Szerkesztette Székely Zoltán. Győr, 2011. 155–157.

5. kép. Isaac Maior: Bánfy Buzád, 1637.
Rézmetszet, uo.

6. kép. Isaac Maior: Boldog Csáky Mór, 1637.
Rézmetszet, uo.

7. kép. Isaac Maior: Magyar Boldog Pál, 1637.
Rézmetszet, uo.

8. kép. Isaac Maior: Boldog Ágoston püspök, 1637.
Rézmetszet, uo.

A címlap bal felső sarkában Magyar Boldog Pál (1180k. – ?) látható, akit még maga Szent Domonkos öltöztetett be rendje fehér ruhájába 1221-ben. A legenda szerint társaival együtt hirdették az evangéliumot, és kolostort alapítottak Győrben és Veszprémben, majd a kunok között 90 szerzetestársával együtt vértanúságot szenvedett 1240 körül¹⁴ (7. kép). A következő képen Boldog Ágoston (Trau, 1260 – Luceria, 1332) zágrábi majd luceriai püspököt ábrázolták. Magyar származású volt ő is, Párizsban tanult, majd Boszniában térített, és Károly Róbert tanácsadójaként egy évig Budán is működött¹⁵ (8. kép).

Az alsó sorban két női szent ábrázolása látható. Boldog Ilona (1240–1270?) a veszprémi Szent Katalin kolostorban Margit első nevelője volt. Ő az első stigmatizált magyar szent¹⁶ (9. kép).

9. kép. Isaac Maior: Boldog Ilona, 1637. Rézmetszet, uo.

Boldog Margit (Klissza, 1242 – Buda, Nyulak szigete 1270. január 18.) IV. Béla és Laszkarisz Mária legkisebb lánya volt. „A szigeti klostromban Nagyduana mentében”, mint Krisztus jegyese kemény vezeklésben, áldozatokban, testvéri szolgálatban

¹⁴ Puskely 8. jegyzetben i. m. 175.

¹⁵ Puskely 8. jegyzetben i. m. 234.

¹⁶ Puskely 8. jegyzetben i. m. 171.

misztikus szentként fejezte be életét. Különösképpen a Szent Keresztet tisztelte, melynek kápolnájába temették. Sírja a török időkig búcsújáró hely volt.¹⁷ Margit jobbáiban kereszttel és zsolozsmás könyvével jelenik meg itt.

A nyolc képet gazdag stilizált növények, jelképes gyümölcsök és maszkok sora kapcsolja össze. Az egész metszet legjelentősebb koronázó alakja a Patrona Hungariae ábrázolása. Ez az igazi Napbaöltözött Asszony kerubfejen áll, kezében jogarral, az országalmát a kezén ülő kised Jézus tartja, lába alatt a holdsarló is látszik. Két gyermekangyal pálmával és koszorúval hódol előttük. Ez a típus már a középkortól kezdve ismert ezüstpénzeinkről. A Boldogasszony 17. századi jeles kegyképei a Szeged-alsóvárosi templomban és messzi távolságban az egykori pálos templom oltárképén Sátoraljaújhelyen egyaránt megtalálhatóak.¹⁸

A most először ismertett címlapelőzők kiadási adatai: „Viennae Austriae, Typis Matthaei Formicae, 1637, Isaac Maior f.” A rézmetsző, Isaac Maior (1588–1642 után) frankfurti születésű, Prágában, Bécsben és Poznanban tevékenykedő mester volt.¹⁹

10. kép. Isaac Maior: Boldog Margit, 1637. Rézmetszet, uo.

11. kép. Isaac Maior: Patrona Hungariae, 1637. Rézmetszet, uo.

¹⁷ Puskely 8. jegyzetben i. m. 197.

¹⁸ Szilárdy Zoltán: Barokk ikonográfiai típusok Szent Ferenc rendjeinek művészetében. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 2. Szerkesztette Óze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba – Budapest, 2005. 891–935.

¹⁹ <http://www.getty.edu/art/gettyguide/artMakerDetails?maker=354> [letöltés: 2012.08.20]

SOPRONI ARCOK

A Tanár Úr 80 éves. Andrassy Péter
köszöntése és önéletrajza

Aligha van olyan soproni polgár, aki ne ismerné Andrassy Pétert, az Evangélikus Líceum nyugalmazott tanárát. A nyugdíjas éveit sem tölti tétlenül a Tanár Úr, szervez, előad, kiállítást rendez, túrát vezet, cikkeket ír, kiadványokat jelentet meg. Ott van minden fontosabb helyi rendezvényen, sietve közlekedik, intézkedik. Mindezek közben tanít, oktat, de még számon is kér, anélkül, hogy mindezt észrevennénk. Minden megnyilvánulásában benne van tanári mivolta, pedagógus lényé.

Eddigi – iskolán kívüli – tevékenységéből számot vetve az alábbi statisztikát kapjuk: 11 szakfolyóiratban, 8 heti-, ill. napilapban, 6 időszaki kiadványban jelentek meg írásai. Önállóan, illetve társszerzővel, társszerzőkkel 14 könyvet, 368 cikket (ebből az Élet és Tudomány hetilapban 102; a TermészetBúvárban 101 közleményt), továbbá 34 lektorálást jegyez. Mások, ill. saját kiadványait 239 fotójával gazdagította, iskolákról, munkaközösségekről, tanulói teljesítményekről, egyesületekről, civil szervezetekről mintegy 253 írásos elemzése látott napvilágot. Különböző rendezvényeken 114 előadást tartott, 29 konferenciát, előadássorozatot, megemlékezést szervezett, ill. vezetett. Önállóan, illetve munkatársakkal 19 kiállítás rendezése, 94 hazai és külföldi tanulmányút, kirándulás szervezése fűződik a nevéhez. Utóbbiakon csaknem 2000 meghívott vett részt! Mindezt az iskolai, munkaköri kötelezettségeken kívül, többnyire szabadidőben tette.

Az is tény, hogy múltbéli gyökerei, korábbi megpróbáltatásai, szókimondása miatt kevés elismerés érte eddig. Bár az utóbbi időszakban mégis honorálták eddigi, részben pedagógiai, részben Sopron érdekében végzett tevékenységét: ugyanabban az évben, 2008-ban az elhivatott szakmai és emberi munkájáért, a jövő tehetségeinek kibontakoztatásáért a Rátz Tanár Úr Életműdíjat, ill. a pedagógia, az ismeretterjesztés, a környezetvédelem, a helytörténet területén elért eredményei, Sopron szellemi életében betöltött szerepe, a város iránti elkötelezettsége elismeréséül a Sopron Város Díszpolgára címet vehette át.

A Soproni Szemle Alapítvány Kuratóriuma e helyről, 80. születésnapja alkalmából köszönti a Tanár Urat, kíván neki sok erőt, jó egészséget, hogy még sokáig szolgálhasson Sopron polgári életében, s elhivatott pedagógusként taníthasson kicsit és nagyot, gyermeket és felnőttet egyaránt. Megpróbáltatásokat sem nélkülöző életéről pedig valljon itt ő maga.

Apai ágon felvidéki, Gömör megyei vagyok. Apai nagyapám Andrassy Péter, ács-mester, templomok, kastélyok (pl. Pelsőc, Betlér) restaurátora, módos kisnemes gazdálkodó. Apai nagyanyám, Katona Zsófia feldebrői nemes, szőlész-borász szülők gyermeke. Anyai nagyszüleim az 1800-as évek első felében települtek Spanyolország-

ból hazánkba. Nevük erről „árulkodik”: anyai nagyapám Kurdi József, anyai nagyanyám Velez Zsuzsanna.

Apám, Andrassy Márton, 1898-ban született, az iglói tanítóképző elvégzését követően nem kapott tanítói állást a családi otthon (Tornalja) közelében, ezért közgazgatói hivatalnok lett. 1919-1920-ban például a soproni törvényszéknél irodasegéd-tiszt, 1925-től telekkönyvvezető, majd vezető telekkönyvvezetői állást töltött be. Anyám, Kurdy Ilona, 1900-ban született, házasságkötéséig (1931) Újpesten volt postatisztviselő.

Egy év múlva költöztünk a Fejér megyei Bicskére, ahová apámat a járásbíróságra neveztek ki vezető telekkönyvvezetőnek. 1943-ban az Igazságügyminiszter a III/A fizetési osztályba sorolta, ami akkor méltóságos címet jelentett. Ezért 1947-ben „B” listás elbocsátást kapott, gyermekeinek ez 1948-tól pedig „osztályidegen” származást jelentett a középiskolában, illetve a továbbtanulás elbírálásában. A helyi elemi iskola négy osztályának elvégzését követően írtak be szüleim a tatai kegyestanítórendi (piarista) Gróf Esterházy Miklós Gimnáziumba, illetve a Kapucinusrendi Diákotthonba („Seraficum”). Piarista és kapucinus szerzetes tanárain, nevelőim (pl. első magyar tanárom a gimnáziumban Bulányi György volt) kiemelkedő szerepet tölthettek be életem felépítésében, magatartásom kialakításában, többekkel életük végéig kapcsolatban álltam. Egyikük segítségével tölthettem 6 hónapot 1948-ban a Svájci Vöröskereszt szervezésében az alpesi országban, két családnál.

A második világháború utolsó éve, a szovjet megszállás, a több hónapos kiköltöztetés (a bicskeiek egy részének négy órán belül el kellett hagyniuk otthonaikat és onnan gyalogosan a kb. 15 kilométerre lévő sváb faluba, Etyekre költözni, házukba orosz katonák és lovaik költöztek), ingóságaink teljes elvesztése a szülők és a három gyermek számára nehezen elviselhető nélkülözést jelentett. A tatai kapucinusok jóindulatának köszönhetően sikerült a gimnázium első négy évfolyamát elvégezni, az egyházi iskola államosítását követően azonban vonattal naponta Budapestre bejáró diák lettem, és a Fáy András Gimnáziumban érettségiztem.

Orvos szerettem volna lenni. Ennek érdekében jártam az Orvosegyetemi Anatómia Intézetébe diákszakköri foglalkozásokra. A felvételi beszélgetésen – ez „helyettesítette” a felvételi vizsgát 1951-ben – azonnal közölték, hogy származásom miatt nem lehetek orvos. Szeptember első napjaiban, már a tanítás első hetében jelentkeztem Debrecenbe pótfelvételre. Érettségi bizonyítványom bemutatása után azonnal felvételt nyertem biológia-kémia tanári szakra. Az első évfolyam kitűnő elvégzése alapján ismét próbálkoztam az orvoskarra való átiratkozással, de sikertelenül. Dr. Soó Rezső dékánnak köszönhetően tanulmányaimat Budapesten folytathattam, és fejeztem be az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen 1955-ben. A szakbiológusok közé a „rossz nevem okozta problémák miatt” (Mödlinger Gusztáv rektor közlése) nem kerülhettem.

A „múlt eltörlését” gyakorló proletárdiktatúra döntése értelmében ebben az évben nem volt egyetemi diplomaosztás, az „oklevelet” az elfogadott álláshelyeknek megfelelően az illetékes megyei, illetve városi tanácsok Művelődési Osztályán vehették át. Első álláshelyemen (Madách Imre Gimnázium, Salgótarján) 1955. július 15-én kellett jelentkezni, de a tanári munkát csak a tartalékos tiszt tanfolyam befejezése után kezdhettem meg október 15-én. A megveszék helyre már házas emberként köl-

töztem, első feleségem az ottani főpostán kapott műszaki állást. Éva nevű gyermekünk 1956 szeptemberében született Budapesten.

Kezdő középiskolai tanárként – az osztályfőnöki pótlékkal (40 Ft) együtt – a havi fizetésem 1040 forint volt 1955-ben. Ebből a gyermektelenségi adó, valamint a megkérdezésem nélkül jegyzett békekölcsön levonását követően 780 forintot kaptam kézhez. Az iskolától 3 kilométerre talált, fűtés nélküli albérleti szoba havi 430 forintot vitt el. A „mélyszegénységbe” jutástól a szombat délutánonkénti vagonkirakás (egy vasutas szülő „protekcója” révén), valamint a sportegyesületi, havi 60 forintos kalóriapénz mentett meg. Ehhez azért juthattam, mert 1955 decemberétől a helyi bányász sportegyesület NB II-es asztalitenisz csapatában játszottam.

1. kép. Csapody Istvánnal a Magas-Tátrában (középen Kovács Tibor)
Javoria: 1987. július 15.

A kiemelkedő felkészültségű tanárokat felvonultató tantestületben, a döntő többségében szorgalmas és sok tehetséges, a pedagógusokat tisztelő tanuló között ilyen körülmények között is öröm volt dolgozni és érezni a megbecsülés, a szeretet jelét. (Idézet az első igazgatói minősítésből: „Szakmai felkészültsége átlagon felül jó. Hamar beilleszkedett a nevelőtestület kollektívájába. A tanulók hamar megtanulták tisztelni fiatal nagy tudású nevelőjüket... Ideológiai téren jobban kell képezni magát.”) Utóbbi természetesen a hazugságok elfogadását, a valóság tagadását, a „tömegekkel” való szembenállást jelentette volna. Ez nekem nem ment. Ennek eredményeként az 1956-os „ellenforradalom alatt és utána is tanúsított magatartás (kormány és államellenes kijelentések, kommunisták lejáratása) miatt...” indított fegyelmi eljárás következményeként 1958-ban a salgótarjáni általános gimnáziumból a Csizmadia úti általános is-

kolába helyeztek „népgazdasági érdekből.” Innen hívtak meg 1959 augusztusában a Nagybátony bányavárosban létrehozott 12 évfolyamos iskolába. Mindkét helyen folyamatosan megfigyeltek, óráimat gyakran látogatták Salgótarjánból, Egerből és Budapestről is. Megnyugodhattak, mert egymás után kaptam megbízásokat (levelező tagozat vezetése, az egri tanárképző főiskola kihelyezett tagozatának csoportvezető tanársága). 1963. szeptember elsejével pedig kineveztek a biológia tantárgy megyei szakfelügyelőjévé, majd a párttagság legkisebb erőltetése nélkül lettem a Megyei Tanács VB. Művelődési Osztályának tanulmányi felügyelője 1965-ben. Három év múlva ismét taníthattam a város új intézményében, a Bolyai János Gimnáziumban, és innen láthattam el a megyei szakfelügyelői megbízást is. Igazi elismerést, erőt a salgótarjáni, a nagybátonyi tanítványok és szülei, illetve tanártársaim megbecsülése, szeretete jelentett.

Első publikációimat (szakfolyóirati, munkafüzeti, tanári kézikönyvi, napi- és heti-lapbéli) a nógrádi években „jegyezhettem”. A Művelődési Minisztérium 1971-ben pályázatot írt ki a „szakmai előkészítő tantárgyak” országos vezető-szakfelügyelői állásaira. A biológia tantárgyban elfogadott pályázatom alapján 1971. április elsejétől, három tanév során, az ország valamennyi megyéjének neves szakközépiskolaiban (pl. egészségügyi, kertészeti, óvónői) látogattam, ahol tanulhattam, szerezhettem tapasztalatokat, vettem részt munkaközösségi megbeszéléseken, érettségi vizsgákon, tantárgyi tantervek kidolgozásában. Leányomat 1971-ben vették fel a sárospataki Rákóczi Ferenc Gimnázium speciális angol nyelvi tagozatára. Ott érettségizett, és tett felsőfokú nyelvvizsgát.

Az 1973-as év egymással összefüggő, két jelentős változást hozott életemben. Első feleségemtől elváltam és házasságot kötöttem a salgótarjáni gimnáziumban tanító Bolla Mariannával. Elfogadtam a Művelődési Minisztérium főelőadói meghívását, Fótton pedig a Gyermekvárosban feleségem tanár lehetett, együtt pedig szolgálati „férőhely”-hez jutottunk.

A minisztériumban és annak Országos Pedagógiai Intézetében – ahol 1975-től adjunktusként voltam két tantárgy vezető szakfelügyelője – ígéretet kaptunk a velem együtt a fővárosba hívott négy másik kollégával arra, hogy három éven belül „tanácsi kiutalású OTP hiteltörlesztésű lakáshoz juthatunk”. Miután ez nem sikerült, a minisztérium illetékes főosztályvezetője olyan megyék művelődési vezetőihez fordult, ahol a biológia tantárgy megyei szakfelügyelője a közeljövőben nyugdíjba készül és az én munkámat ismerik. Három városból – Pécsről, Sopronból és Komáromból – érkezett gyors visszajelzés azzal, hogy a lakásvásárlás is megoldható. A soproni Berzsenyi Dániel Gimnáziumban dolgozó dr. Kárpáti László szíves meghívását, illetve győri megerősítését fogadtam el 1977 nyarán, annak ellenére, hogy csak a feleségem kezdhette el munkáját az év szeptemberében a gimnáziumban, én pedig egy évig az Erdészeti Szakközépiskola kollégiumi nevelője, óraadója lehettem és csak a következő tanévben kaptam megyei szakfelügyelői kinevezést az ősi gimnázium tantestületébe.

E választás mellett szólt, hogy jól ismertem a város kiemelkedő értékeit, kultúráját, a Kárpáti, Csapody és más családokat, a megye kiváló állami és egyházi iskoláit. Annak ellenére döntöttünk Sopron mellett, hogy számosan figyelmeztettek az államhatalom rendkívül erős, cinikus és megalázó magatartására. A Történelmi Levéltár elmúlt évben megküldött dokumentációja nemcsak azt a gyanúkat igazolta, hogy leveleinket rendszeresen felbontották, lakásunkba lehallgatót telepítettek, és mindent

megettettek büntetethetőségünkért, hanem azt is, hogy „a titkos házkutatás során milyen neveket, telefonszámokat” találtak (pl. 1978. május 5-én, a Jereván lakótelep, Felszabadulás út 18. számú lakásunkban.) Két mondat a hivatkozott célszemélyi megfigyelés dokumentációjából: „A. P. szakmailag magasan képzett kvalifikált ember, aki eltűlve pozitív adottságait leveleiben esetenként kifejezi negatív elégedetlenségét a szocialista társadalommal szemben, ahol a «munkaerőhiány ellenére mindig jut munkáshoz a levelek felbontásához». Feleségét átlagon felüli szakismerettel és kiváló pedagógiai képességekkel rendelkező oktatóként jellemzik.”

2. kép. Csapody Istvánnal – 1993. július 9. Útban a Rysyre.

A magunk választotta igényes iskolai és „társadalmi” munka, a tanulókkal és szülőkkel való szoros együttműködés, a látogatott középiskolákkal kiépített gyümölcsöző kapcsolat, valamint az ehhez illeszkedő publikációs tevékenység, a széles körből kapott megbízások (pl. az Egészségügyi Minisztérium felkérésére 8 egészségügyi szakmai tankönyv pedagógiai lektorálása, tantervi bizottságokban, folyóirati szerkesztőbizottságban, a TIT, illetve a Magyar Biológiai Társaság elnökségében való részvétel, előadások az országos biológus napokon, konferenciákon stb.) és hitünk jórészt megvédték bennünket a proletárdiktatúra elkötelezetteinek aknamunkájától. Azt, hogy én a rendszerváltozásig egyetlen jelentős kitüntetést sem kaptam, a helyes utat igazolta!

Ki kell emelnem – hivatkozva a későbbi megyei és országos elismerésekre –, hogy az 1977-ig két megye biológia tagozatos osztályainak Kitaibel Pál nevét viselő középiskolai tanulmányi versenyt néhány év alatt sikerült az ország valamennyi megyéjére, a fővárosra, majd a határainkon túli, felvidéki és erdélyi magyar tannyelvű iskoláira kiterjedő nemzetközi tanulmányi versennyé tenni, együttműködve az Élet és Tudo-

mány, valamint a TermészetBúvár folyóiratok szerkesztőségével, illetve a mosonmagyaróvári egyetemmel.

Közös életünk nagy ajándékát adta a magas hegyek (Magas-Tátra, Alpok) világába 1964-2011 között vezetett, harmincegy csoportos kirándulás, tanulmányút, több mint 1500 résztvevővel (köztük pl. Csapody István 8, Korzenszky Richárd bencés szerzetes 10, Kovács Sándor 6 alkalommal, vagy Szokolay Sándor és felesége).

Legjelentősebb – többnyire feleségemmel és néhány tanár kollégával együtt végzett – pedagógiai kezdeményezésként említhetem a következőket: 1. Az 1979–1984 között évenként megszervezett szabadegyetemi előadásorozatot, amelynek keretében iskolánk és a Széchenyi Gimnázium tanulói 38 neves tudóst ismerhettek meg. Néhány nagy név a sorból: Balogh János, Pais István, Horvát A. Olivér, Ádám György, Kiszely György, Hortobágyi Tibor, Vida Gábor, Pócs Tamás, Czeizel Endre, Kasza László, Kőrös Endre. 2. túrazetetői fakultáció vezetése 1992-2001 között (az 1993. október 31-ével történő nyugdíjazásomat követően óraadóként). Ennek alapcélkitűzése Sopron és tágabb környezete (ma a közös magyar-osztrák Világörökség terület) természeti és épített értékeinek olyan szintű megismerése, hogy az eredményes vizsgát tett tanulók önálló vezetésre legyenek képesek egy vagy két nyelven. Igazi kuriózum, hogy a szombati „terepi órákon” számos szülő, nagyszülő, testvér vett részt. Munkafüzeteinket burgenlandi iskolák is átvették (pl. Frauenkirchen). A más városok (pl. Szeged) által átvett tevékenységünk az iskola igazgatójának közreműködése miatt Sopronban sajnos megszűnt. A speciális fakultáció dokumentumait a líceum könyvtárában helyeztem el. 3. tankönyvek, munkafüzetek, pedagógiai programok írása: Önálló tankönyveim közül az egészségügyi szakközép- és szakiskolák Biológia tankönyvét (Medicina Kiadó, 1977-től hat kiadás), a feleségemmel együtt készült munkák közül pedig a szakközépfiskolai Biológia tankönyvet emelhetem ki, amelyet először (1978-ban) a Tankönyvkiadó, majd a Műszaki Kiadó jelentetett meg 16 (!!) kiadásban. Tankönyveink, munkafüzeteink példányszáma meghaladja a 120 ezret.

Társadalmi (civil) szervezetekben végzett tevékenységem tekintélyes sorából a soproni Evangélikus Gimnáziumban (Líceum) 1995-ben létrehozott Kitaibel Pál Környezeti-nevelési Oktatóközpontot emelem ki, keserűséggel. A Természetvédelmi Oktatóközpontok Országos Szövetségétől (a 44 tagszervezetből 43 javaslatára) ugyanis „hiába” kaptam Enikő-díjat (2000), annak vezetésére nem sikerült utódot találnom iskolámban. („Túl sok munka, semmi fizetés!” – volt a gyakori válasz). A szakfelügyelő utód ugyan „hivatalosan” átvette az oktatóközpontot, de tevékenységet nem végzett, hacsak az elsorvasztást nem tekintjük annak.

Másodikként a Tanulmányi Erdőgazdaság Rt. által 1989-ben életre hívott Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítványt említhetem. A megalakuláskor több fizetett alkalmazottal rendelkező alapítvány – melynek nyolc éven keresztül voltam kuratóriumi elnöke – célkitűzései (oktatás-képzés, kutatómunka, erdei iskolák fogadása, „kiszvonat” üzemeltetése stb.) túlméretezettek voltak, abban az erdőmérnök vezérigazgató és az illetékes igazgató nekem elsősorban aláírói szerepet szántak. Utódom, dr. Lakatos Ferenc lemondásomra 2008. augusztus 25-én írt levelének idézése aligha lehet idegen eleme az önéletrajzomnak: „Nagyon sajnálom, hogy az alapítványunkért több éven át végzett munkádat nem folytatod és lemondasz kuratóriumi tagságodról. A kuratórium tagjai szabadidejüket, energiájukat, sőt sokszor anyagi eszközeiket használ-

ták fel arra, hogy a kitűzött célok közül legalább néhányat megvalósíthassunk. Ebben a munkában Te mindig is élen jártál, a többieknek példát mutattál, az alapítvány motorja voltál. ... Nagyon rossz lenne mindezt veszni hagyni! Ezért felkérlek, hogy folytasd a megkezdett értékteremtést! Más formában, de ugyanazzal a tartalommal. E forma az alapítvány kuratóriumi tagságától és felügyelettől mentes." Az alapítványi kiadványok közül a „Kitaibel Pál Utinaplójából – Soproni út 1806” című magyar nyelvű fordítást, mely 14 szervezet támogatásával jelent meg, emelem ki.

A Soproni Városszépítő Egyesület tagjai sorába dr. Kubinszky Mihály, korábbi elnök hívott meg. Azt mondta, tőlem várja a „tanulóifjúsággal, az iskolákkal, az elmúlt évtizedekben elsekélyesedett kapcsolatok felelevenítését.” A végzett munkáról az 1995-ben összeállított jelentésben az alábbiakat rögzítette: „Egyesületünk új elnökségi taggal gyarapodott, Andrassy Péter tanár úr nagy lelkesedéssel vette kezébe az ifjúság szervezését, bevonását rendezvényeinkbe, a fiatal soproniak szívébe a hazaszeretet mellé a város iránti tisztelet plántálását, ezzel kapcsolatos aktivitásra nevelést.” A város önkormányzati közgyűlési határozata 1996-ban juttatta vissza az egyesület tulajdonába a Károly-magaslati Kilátót, amely azt, kedvező szerződés alapján a Tanulmányi Erdőgazdaság kezelésére bízta. Az elnökség – elfogadva a heimleri gondolatot (1936) – azzal bízott meg, hogy a megújított kilátó első és második emeleti két helyiségében állandó múzeumi kiállítást hozzak létre azon Sopronhoz kötődő kutatók munkásságának bemutatására, akik a legtöbbet tették a környék természeti értékeinek feltárásáért és emberi magatartásuk példamutató volt. Intézmények (pl. TÁEG Rt., Természettudományi Múzeum, helyi egyetem, múzeumok, levéltár, líceum), az érintett családok, egyéni segítők példamutató összefogásával sikerült megvalósítani a feladatot: 1999-ben a fogadósint és az első emeleti kiállítás (Kitaibel Pál, Gombocz Endre, Kárpáti Zoltán, Csapody Vera képes kiegészítésével), 2001-ben a Gombocz Endre Természetismereti Ház, 2002-ben pedig a második emeleti (Roth Gyula, Csapody István, illetve a tervező Winkler Oszkár) kiállítások megnyitását köszönhetjük százak jelenlétében, magas beosztású személyiségek (miniszter, országgyűlési képviselő, rektor) aktív közreműködésével. A kiállítások, az összetett információs rendszer, az évenkénti rendezvények a Kilátót Sopron város második jelképévé tették, ahol a látogatók átfogó tájékoztatáshoz juthatnak egyesületünk munkájáról.

Mozaikkockakként említhetem meg az alábbiakat:

- Ifjúsági Bizottság kiépítése, amely dolgozatos pályázatokat írt ki a város iskolásai számára.
- Évenként 3-4 kirándulásvezetés (pl. orchideatúra a Szárhalmi erdőbe, Rax és Schneeberg, Soproni-hegyvidék).
- Megemlékezések (pl. Kitaibel születésének 250. évfordulója; Emléktábla állítása a Gombocz ház falán; Thirring Gusztáv kettős évforduló; Peéry Rezső, Barabits Elemér).
- „A soproni Erzsébet Kórház kertje” című könyv (1999 és 2009) bemutatása.
- Írások megjelentetése a Helyi téma c. hetilapban, a TermészetBúvár és a Hitvallás c. folyóiratokban.
- Hétfégi tanulói ügyeleti szolgálat megszervezése a Kilátóhoz.
- Az „Érdemes körüljárni” füzet elkészítése.

„Kettős kötődésben élek – kettős kötődésben eszmélődtem. Egy városi kultúra évezredeibe kapaszkodva, egy mezőváros évszázadait kutatva. Ráckeve is növelt, de Sopron nem engedett...” – vallott életét, szakmai pályáját meghatározó élményekről, kötődésekről 1988-ban, máig érvényesen, az Ünnepelel.

Kovács József László 1932. október 22-én született Sopronban. A tehetséges diák – akit szellemi atyja, Csatkai Endre, legkedvesebb „fia”-ként tartott számon – a középiskolai tanulmányait a helyi Szent Asztrik Bencés Gimnáziumban folytatta. Az intézmény államosítását követően a Széchenyi István Gimnáziumban érettségizett. Magyar–német szakos tanári diplomát 1955-ben, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett. Oly nemzetközileg elismert mesterei voltak, mint Klaniczay Tibor a 16–17. századi irodalom megszerettetésében, a germanisztika módszereinek elsajátításában pedig Mollay Károly és Turóczi-Trostler József. Tudományos pályája első, napjainkig fontos eredménye ekkor készült el. Ez Marx Faut és Melchior Klein soproni krónikájának kiadásra történő előkészítése, amely négy évtizeddel később, 1995-ben a Soproni Levéltár és a Burgenlandi Tartományi Levéltár együttműködése révén jelent meg.

Friss diplomásként az ócsai általános iskolában kapott állást, de továbbra is szoros szálak fűzték a tudományos munkához. Turóczi-Trostler Józseftől Lenau Magyarországon c. témakörben bibliográfia összeállítására kapott megbízást. 1956-tól tanári pályafutása következő állomása Ráckeve lett. Két évtizeden keresztül oktatott a helyi Ady Endre Gimnáziumban. Itt ismerte meg élete párját, a néprajzi kutatásokban elkötelezett Paulovits Terézt. Házasságukból két gyermek, az angol szakos tanár Hajna, és a számítógépes mérnök Zsolt született. A fiatal házaspár a településen múzeumot alapított, közösen feldolgozták a helyi molnár cég történetét. A folyamatosan eredményeket felmutató fiatal tudós akadémiai ösztöndíjat nyert, ami Lackner Kristóf és kora című kandidátusi disszertációja megírását eredményezte. Kiterjedt forráskutatáson alapuló, a kora újkori városi társadalmat, kultúrát tekintve máig megkerülhetetlen disszertációjában a tudós városvezető, kiterjedt kapcsolathálóval rendelkező politikus, államtudományi, kortársainak szóló, illetve a következő generációkat oktató, szülőföldjét magasztaló munkákat író, városában tudós társaságot alapító Lackner személyében a európai léptékű humanista alakját formálta meg, aki szülővárosát a nehéz politikai időkben valóságos reneszánsz városállammá formálta. Disszertációja rövidített változata 1972-ben a Soproni Szemle speciális kiadványaként jelent meg, előzményeit (forrás- és adatközléseket, esettanulmányokat) a Soproni Szemlében publikálta.

Kovács József László már aspiránusként világirodalmat oktatott a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, kandidátusként a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán német irodalomtörténetet adott elő, 1977-ben pedig a frissen alapított Zsámbéki Tanítóképző Főiskola tanszékvezető tanára lett. Ekkor műelemzést, német leíró nyelvtant oktatott, szerkesztette a főiskolai füzetsorozatot, és

mindezek mellett lefordította és közzéadta a nem csak kor- és diplomáciatörténeti forrásként használatos, de Ungnad Dávid 16. századi útirajz irodalom jeleseként is számon tartott konstantinápolyi utazását (1986). Új munkahelyéhez közelítve a család Budaörsre költözött, amely múltjának feltárásáért és megőrzéséért, a Budapest közelében fekvő kisváros lakosságának identitás tudata megerősítéséért korábbi lakhelyéhez hasonló aktivitással tevékenykedett. Megalapította és két évtizeden keresztül vezette a Riedl Frigyes Helytörténeti Múzeumot. Feleségével aktív szerepet vállalt a helytörténeti, néprajzi értékek feldolgozásában, publikálásában. Áldozatos, intenzív közéleti tevékenységének köszönhetően Budaörs díszpolgárává választotta. 1992–1996 között megszervezte, majd vezette a Miskolci Egyetem Német Irodalmi Tanácskét, 1997-től nyugdíjba vonulásáig a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatott.

E kis írásnak nem lehet célja választott szülőföldök, Ráckeve, Budaörs révén többes identitással rendelkező, meghatározó kutatási területét, a kora újkort tekintve mind a nyugat-dunántúli főúri udvarok, mind a városi kultúra, mind pedig a hódolt mezővárosok társadalma, kultúrája tekintetében otthonosan mozgó professzor kiterjedt szakmai munkájának még csak futó áttekintése sem. (Bibliográfiája 2002-ig megjelent: *A szülőföld nem enged*. Kovács József László válogatott irodalomtörténeti-helytörténeti írásai. Szerk.: Sarkady Sándor, Sopron, 2002. 233-253.) Ugyanakkor ki kell emelni, hogy szülővárosa, Sopron, amellyel az évtizedek során mindig szoros kapcsolatot tartott, a tudósi életműben is megkülönböztetett szerepet kapott, annak központi területe. Az intenzív és összetett emberi, baráti, szellemi kapcsolatrendszernek köszönhető, hogy a Soproni Szemlében 1957-től immáron több, mint fél évszázada, folyamatosan olvashatjuk nagy erudícióra épülő város-, irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányait, forrás- és adatközléseit, monográfiai igényű feldolgozásából megismerhetjük a város hétszáz éves irodalomtörténetét (2002.). A kora újkori irodalom és kultúra aktualitásaira a figyelmet felhívva, a kortárs helyi irodalomra is odafigyelve egyaránt kötődött és kötődik a város más kulturális fórumaihoz, így a Várhelyhez, Soproni Füzetekhez is. Ez utóbbi érdeklődésének köszönhető a Soproni Fiatalok Művészeti Kollégiumának négy évtizedes történetéről írott alapos tanulmánya. Szülővárosa 2007. december 14-én Sopron kultúrájáért kitüntetésben részesítette.

Tanár Úr jelenleg is aktív. Egyrészt régebbi terveit folytatja, kéziratait filológiai műgonddal folyamatosan csiszolja, így türelemmel, a forrás iránti alázattal gondolza Lackner Kristóf leveleskönyvének kéziratát. Újabb forrásokra hívja fel a figyelmet és irányokat jelöl ki Johann Wohlmuth zeneszerző és karmester naplóját kutatva. Szakmai aktivitását kitűnően érzékelteti, hogy e sorok írásakor az Andreas Baumkircher és kora témakörben megszervezett Szalónaki Beszélgetések (Schlaininger Gespräche) keretében tart előadást.

Kedves Tanár Úr! Születésnapodon jó egészséget, szerető Családod, Barátaid körében, jó egészségben eltöltendő sok szép esztendőt kívánunk Néked, amely során munkáidat folytatod, újabbakkal ajándékozol meg bennünket! Isten éltesse!

Ötven éve halt meg Bécsben a soproni születésű Lehár Antal tábornok, a volt császári és királyi 106. gyalogezred legendás parancsnoka. Egyike volt azon hét magyar származású tábornoknak, illetve tisztnek, aki az első világháború idején tanúsított magatartásával, az ott folytatott tevékenységével a Rendi Káptalan javaslata után és a Nagymester döntése alapján megérdemelten kapta meg a Katonai Mária Terézi-rend lovagkeresztjét és a Tiszti Arany Vitézségi Érmét.¹ A kitüntetésekkel nemességet, majd bárói címet is adományozott neki az uralkodó. Az okmányokon I. (IV.) Károly osztrák császár és magyar király, a Rend Nagymesterének aláírása szerepel. Első volt a Monarchia szárazföldi hadseregében, aki a háború utolsó hónapjaiban a két magas kitüntetést együtt viselhette.² A kitüntetések a Főhadiszálláson az uralkodó személyesen tűzte fel zubbonyára (1. kép).

1. kép. Lehár Antal ezredesi arcképe a Katonai Mária Terézia-rend és a Tiszti Arany Vitézségi Érem kitüntetésekkel

¹ A többi magyar kitüntetett: József Ágost főherceg tábornagy, Klempa Kálmán tábornok, vitéz spondalungai lovag Metz Rezső altábornagy, Somorjai báró Lukachich Géza altábornagy, Petrichevich György ezredes, vitéz Bertalan Árpád hadnagy, később őrnagy. Lásd: Felszeghy Ferenc, Rátvay Imre, Petrichevich György, Ambróczy György (szerk.): Rendjelek, kitüntetések történelmünkben. Bp., 1943.

² A haditengerészetnél Gottfried Freiherr von Banfield korvettkapitány (1890–1986), repülőtszít kapta meg a két kitüntetést a háború utolsó évének végén.

Család, iskolái és ifjúkori évei

Lehár Antal 1876. február 21-én Sopronban született, több gyermekes katolikus családban. Születését és keresztelését a császári és királyi 50. gyalogezred anyakönyvébe jegyezték be, Anton Landsmann káplán által. Anyja, született Neubrandt Krisztina, (1848–1908) elmagyarosodott komáromi német iparos család leszármazottja.³ Apja, id. Lehár Ferenc (1838–1898) morvaországi származású (szül. Sternberg helységben, ma Csehország), katonakarmester, zenész, zeneszerző. Részt vett 1859-ben az osztrák–piemonti–francia háborúban, a császári és királyi 50. gyalogezreddel volt 1866-ban a custozzai ütközetben, majd porosz fogságba esett Königrätznél. A magyar sorozású császári és királyi 50. „Badeni Nagyherceg” gyalogezredet 1868-tól Magyarországra, Komáromba helyezték az ezredzenekar karmestereként id. Lehár Ferenc is Komáromba került. E városban nősült be a Neubrandt családba. Ekkortól kezdte „Lehár”-ként használni a nevét.⁴ Itt született 1870-ben Ferenc nevű fia, a később híressé vált operett zeneszerző. Az ezred ezt követően 1875–1877 között Sopronban állomásozott. Id. Lehár Ferenc 1880–1881-es években a császári és királyi 33. gyalogezrednél, 1882-ben a magyar királyi 19. pécsi gyalogezrednél, 1882–1887. között a császári és királyi 102. gyalogezrednél, 1888-ban a császári és királyi 89. gyalogezrednél, 1889–1895. között újra a császári és királyi 50. gyalogezrednél volt, mint az ezredzenekar karmestere. A helyőrségekben tudatos zenei kultúrmunkát végzett. A császári és királyi 50., a császári és királyi 95. és a császári és királyi 102. gyalogezred részére szerzett indulót.⁵ 1895-től a császári és királyi 3. „Bosnyák” gyalogezred zenekarát szervezte meg. A sikerrel végzett feladat megoldása során megbetegedett. Budapesten halt meg, sírja a Kerepesi temetőben van.⁶

Lehár Antal a császári és királyi 50. gyalogezred gyakori helyőrség-váltásai, illetve apja áthelyezései miatt mozgalmas gyermekéveket élt meg. Sopronból 1877–1878-ban Kolozsvárra kerültek, majd 1879–1880-ban Gyulafehérvárra költöztek. Innen a család Budapestre települt át, mivel az ezredet oda vezényelték. Apja áthelyeztette magát a cseh sorozású császári és királyi 102. „Freiherr Caty” gyalogezredhez Pozsonyba, hogy gyermekeit megfelelően tudja taníttatni. Az ezred rövid idő múlva már Prágában állomásozott, ezért Lehár Antal itt kezdte el az elemi iskolát, majd négy év múlva a reáliskolát is. A család útja 1899-ben Bécsbe vezetett. A három reálgimnáziumi osztályt végzett Antal tizenhárom évesen jelentkezett a bécsi császári és királyi gyalogos hadapródiskolába. Az 1875-ben alapított iskola az 1. hadrendi számot viselte a császári és királyi hadsereg által működtetett hadapródiskolák között. Évfolyamonként 70–75 fő növendéket tanítottak, a gyalogezredekől vezényelt tisztek, illetve a bécsi iskoláktól órákat adó polgári tanárok. A sikeres felvételi után 1899. szeptember közepén meg-

³ Lehár Antal: Unsere Mutter (Anyánk). Wien – Berlin, 1930.

⁴ A Lehár család neve valószínűleg a német *Leonhard* név rövidített formája, ami apja családjának morva ágáról származik.

⁵ Marosi László: Két évszázad katonazenéje Magyarországon. Bp., Zrínyi 1994.

Galvani Károly: A magyar katonazene története. Hadtudósító 2009/6. sz. 46–47. oldal

⁶ Bal fali-sor 49. szám. 2001-től védetté, a nemzeti sírkert részévé nyilvánították.

kezdte tanulmányait.⁷ A négy évet eredményesen, évfolyamelsőként végezte el. Egyértelműen katona akart lenni, a hivatásos tiszti pályán óhajtott érvényesülni.

A császári és királyi hadsereg tiszti állományába történő kerüléshez nem volt meghatározó feltétel az előkelő származás, szegényebb körökből is bárki megszerezhetette az áhított rendfokozatot. Az apa katonai rendfokozata, beosztása nem számított hátránynak, bár előnyt sem lehetett kovácsolni belőle. A rátermettség, a felkészültség, az elért eredmények számítottak, ezek összessége biztosította az előmenetelt.

A hadsereg gondot fordított a tiszti, altiszti gyermekek taníttatására, ha hivatásos állományban akartak szolgálatot teljesíteni. A kevésbé tehetősek részére alapítványi vagy államilag finanszírozott helyeket tartottak fenn. Az iskolákon is segítették őket különórákkal, korrepetálással. A hadapródiskolán katonai és polgári tárgyakat tanítottak, és kiemelten gondot fordítottak a nyelvtanulásra. Lehár Antal itt tanulta a magyar⁸ és a horvát nyelvet. Beszélt németül, magyarul, franciául, írt magyar és német nyelven. A testnevelés keretében lovaglás, vívás, úszás, torna és néhány atlétikai szám volt az órarendben. Heti egy alkalommal táncot is tanítottak. Az iskolát 1893. augusztus 18-án fejezte be. Mindvégig „igen jó” eredményt ért el, így hadapród tiszthelyetesként avatták fel és kezdte el a tiszti pályát.

Az iskoláról a császári és királyi 50. „Badeni Nagyherceg” gyalogezredhez⁹ helyezték, ahol apja ekkor mint ezredkarmester teljesített szolgálatot. Az ezred Szarajevóban állomásozott. Parancsnoka, Sterzi Anton ezredes a Zágrábban szolgálatot teljesítő egyik zászlóaljhoz irányította, mivel az iskolán a horvát nyelvet is tanulta. Szolgálatát századbeosztott tisztként kezdte meg. Az 1894. évre kiadott sematizmusban a hadapród tiszthelyettesek között a 8. sorszám alatt szerepelt.¹⁰

A katonai pálya kezdete, a Hadiiskola és Lövőiskola

Lehár Antal egy éves szolgálat után, 1894. november 1-jén kapta meg a hadnagyi kinevezését. Elvégezte a gyalogos tisztek részére kötelezően előírt lovagló tanfolyamot, és a dandártiszti iskolát. Eredményei alapján lehetőséget kapott a Hadiiskolára történő felvételre. A felvételi vizsgán kiválóan megfelelt, így 1897 őszén behívták Bécsbe, a

⁷ Az iskola parancsnoka Königsbrunn Arthur Freiherr alezredes, a cs. és kir. 48. „Ferdinánd főherceg” gyalogezredtől, a segéd-tiszt Daublensky Sterneck zu Ehrenstein Hermann Freiherr, I. osztályú százados, a cs. és kir. 28. „Szergej orosz nagyherceg” gyalogezredtől.

⁸ A Kadétiskolán a magyar nyelvet Culmann August (Ákos) főhadnagy oktatta, akít a cs. és kir. 101. „I. Humbert Itália királya” gyalogezredtől vezényelték Bécsbe.

⁹ A császári és királyi 50. „Badeni Nagyherceg” gyalogezredet 1629-ben alapították. A háborús cselekmények során kialakult létszámbiány miatt 1809-ban helyőrségi zászlóaljnak alakították át. A hadrendi szám megmaradt, így 1850-től újra teljes állományú ezreddé szerveződött. A császári-királyi 17. (2. oláh) határezerreddel való összevonás után visszakerült a hadrendbe. Ettől kezdve a toborzás, később a bevonulás a magyar korona területéről, elsősorban Erdélyből történt. Az ezred papagájzöld parolint és fehér gombokat viselt. Katonai Mária Terézia-renddel kitüntetett tisztje báró Urbán Károly ezredes (később altábornagy), aki a császári-királyi 17. (2. oláh) határezerred parancsnokaként kapta a kitüntetést, 1849-ben. Az ezred zászlóján Arany Vitézségi Érem volt tűzve, a császári ház iránt tanúsított hűségük jutalmaként. Az 1866-os itáliai háborúban Carl Schwaiger ezredes irányításával a Piret dandárban harcoltak, az V. Hadtest állományában, Rodich altábornagy parancsnoksága alatt. A déli frontról elsőik között érkeztek Itáliából a königráti csatáérré, ahol az előretörő porosz alakulatok ellen is helytálltak, bár komoly veszteségeik voltak.

¹⁰ Militär-schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1894. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1893.

Kriegsschule állományában megkezdte a tisztek számára nagyon fontos tanulmányokat.¹¹

A Hadiiskolára évfolyamonként 110–120 hallgatót vettek fel. A vezérkari tisztjelöltek hadseregszervezést, vezérkari szolgálati ismereteket, hadtörténelmet, stratégiai és taktikai ismereteket, tereptant, katonai földrajzot, erődítéstant, műszaki ismeretet, fegyvertant, lő-utasítással összefüggő ismereteket, hadi törvénykezést tanultak. Rendszeresen lovagoltak, vívtak. A nyelvoktatás keretében a francia, az olasz és az orosz nyelveket tanították elsődlegesen, fő tárgyként. Az oktatás reggel 7 órakor kezdődött és késő délután fejeződött be. Este harcászati, hadművelleti írásbeli feladatokat oldottak meg, térképeket rajzoltak, vázlatokat készítettek. A vezérkarhoz jelölt hallgatókat folyamatosan osztályozták, sorrendet állítottak fel. A végső sorrendet a záróvizsga alakította ki. Az első harminc tiszt közvetlenül kerülhetett a vezérkarhoz. A következő harminc fő vezérkarhoz bármikor behívható minősítést kapott, vezérkari gyakorlati képzésben részesült, csapattiszti szolgálatot teljesített. A többi Hadiiskolát végzett diák visszakerült az alakulatok állományába.¹²

Lehár Antal az iskolai tanulmányok alatt, 1898. december 2-án megkapta a Jubileumi emlékérmét, I. Ferenc József császár és király uralkodásának 50. évfordulója alkalmával. 1899. május 1-jén előlépett főhadnagyi rendfokozatba. Tanulmányi eredménye az iskolán végig „igen jó” volt, de ezzel valószínűsíthetően nem került a legjobb harminc közé. A következő csoportba azonban bejutott, mert miután leadta az ősi „császár-gyakorlatról” megfigyelői jelentését, gyakorlati képzésre a császári és királyi IV. Hadtestparancsnokság állományába, Budapestre helyezték.

A császári és királyi IV. Hadtestparancsnok, herceg Lobkovitz Rudolf (1840–1908) tábornagy fogadta jelentkezését, beosztotta a vezérkarhoz gyakornoknak. A Hadtestnél egy évet töltött el, a következő évben már a császári és királyi 34. Hadosztály Vezérkaránál, Temesváron kapott megbízást, mint hadművelési tiszt. A Hadosztály parancsnoka, Weiss Ferdinánd (1846–1936) altábornagy elégedett volt munkájával, ez szerepel tiszti minősítésén is.

A Vezérkari szolgálati ideje alatt, 1901. február 11-én Bécsben megnősült. Az esküvő a császári és királyi tisztikarban hagyományos helyen, a helyőrségi templomban történt. Felesége Emília (Emmy) Magerle, 1883. június 6-án született a Königstellen nevű kisvárosban (Ausztria). Apja az akkori bejegyzések szerint földbirtokos és bányatulajdonos volt, így hát jómódúnak számított. Ennek ellenére Lehár Antalnak kérnie kellett a kaució¹³ megfizetése alóli mentesítést. Ennek érdekében személyes kihallgatáson jelent meg az uralkodónál, aki ezután jóváhagyta a mentesítést. Házasságkötése után feleségével tiszti fizetéséből élték.

A századosi előléptetést soron kívül, 1902. május 1-jén vette át. Az új rendfokozattal együtt áthelyezési parancsot is kapott, a császári és királyi 83. „Gróf Degenfeld-Schonburg” gyalogezred állományába, Szombathelyre. Az ezred III/13. századparancsnokává nevezték ki.

¹¹ A Hadiiskola parancsnoka 1896. okt. – 1900. okt. között Ritter Pino von Friedenhar Arthur (1843–1930) altábornagy.

¹² Hubka, Gustav: Die k. und k. Kriegsschule 1852–1902. Wien 1903.

¹³ Kaució: házassági óvadék, katonatiszt nősülése esetén. A tiszt, vagy a leendő feleség családjának letéteménye. Kézpénzben, értékpapírban, ingatlanban teljesítették. Kivételes esetben a kaució alól a császár és király felmentést adhatott.

A császári és királyi 83. gyalogezredet 1883-ban alapították¹⁴ Szombathelyen, a császári és királyi 29.; 33.; 43. és 64. gyalogezredek től áthelyezett zászlóaljokból. Az első ezredparancsnok Morocutti ezredes volt. A legénységi állományt Szombathely, Kőszeg városa, valamint Vas megye járásainak (sárvári, kiscelli, vasvári, körmendi, németújvári, felsőőri) falvai adták. A magyar nemzetiségűek mellett burgenlandi németekből, horvátokból és vendvidéki szlovénekből állt össze az ezred. A parolin színe dunkelbrau (sötétbarna), a gomb színe fehér volt. Első névadó tulajdonosuk gróf Degenfeld-Schonburg Cristoph (1831–1908) lovassági tábornok. Gróf Degenfeld-Schonburg katonai pályafutását a császári és királyi 9. huszárezrednél kezdte el 1849-ben. Ezredes, ezredparancsnok 1865-ben, tábornok 1871-ben, lovassági tábornok 1887-ben. A Lipót-rend Nagykereszt, az I. osztályú Vaskorona Rend kitüntetésekkel rendelkezett. Az ezred röviddel alapítása után, 1885–1893. között Bécsben állomásozott. Elsősorban a schönbrunni és a lainzi kastély őrzését látták el.

Lehár Antal százados érkezésekor az ezred parancsnoka Franz Kratky ezredes (1850–1914), majd Ludwig Reitz ezredes volt. Az ezredtörzs, az I. és IV. zászlóalj Komáromban, a III. zászlóalj Kőszegen állomásozott. A II. zászlóalj, a tartalék-zászlóalj, a hadkiegészítő parancsnokság, a kiképzők, az ezredkancellária, a raktárak Szombathelyen, a Kálvária úti laktanyában voltak elhelyezve. E laktanya kapuja felett már 1906-ban, a fekete-sárga zászló mellett a piros-fehér-zöld is ki volt tűzve, elsőnek a magyar sorozású ezredek között.

A császári és királyi 83. gyalogezrednél Lehár Antal százados aktívan foglalkozott ballisztikával, fegyvertannal, lőképzéssel. Gyakorlatban a legénységi állomány lőképzésénél próbálta ki elméleti ismereteit. Tapasztalatait leírta és megküldte a Hadügyminisztérium illetékes osztályának, ahol azt értékelték, és megfelelően intézkedtek.

Az ezredtől 1906-ban vezényelték Bruck an der Leitha-ban működő löiskola¹⁵ állományába, ahol tanári beosztást kapott. A brucki iskolát 1868-ban kezdték építeni, működését folyamatosan kezdte meg. Foglalkoztak a fegyverek, lőszeres, a katonai felszerelés kérdéseivel, ballisztikával, valamint a fegyverekhez kapcsolódó működési szabályzatok elkészítésével. A fegyverek tesztelését, a szabályok alkalmazását hegyi, vízi, és különböző sík terepen végezték. Évente 50 törzstiszt és kb. 500 tiszt, valamint majdnem 1000 fő altiszt kapott kiképzést. Tanult az iskolán román, török, spanyol, chilei tiszt is. Az új fegyverekkel is a löiskolán ismerkedtek a tisztek, altisztek. Lehár Antal elsősorban a „Schwarzlose MG” típusú géppuska ismeretében szerzett szakképesítést. Az alakulatok géppuskás parancsnokainak kiképzését, oktatását vezette, foglalkozott az altiszti, a fegyvermesteri kiképzés szervezésével. Szakanyagokat írt a löfegyverek alkalmazásáról. Részt vett a gyalogsági és lovassági lőutasítások, lövészeti szabályzatok kidolgozásában, szerkesztésében, a gyakorlati kipróbálásban. Kinevezték főtanárnak. Minősítési lapján tehetséges, kiterjedt katonai ismeretekkel, kitűnő előadói képességgel rendelkező, találmányos tisztként jellemezték. Tanulmányairól leírták, hogy azok alapos munkák, melyek sokrétűen felhasználhatók. A császár uralkodásának 60. évfordulója alkalmával, 1908. december 2-án, megkapta a Jubileumi Keresztet.

¹⁴ Vitéz Dorombay József: A volt császári és királyi 83. gyalogezred története és emlékkönyve. Bp., é.n.

¹⁵ Rudolf Stöger-Steiner, Freiherr von Steinstätten: A császári és királyi hadsereg löiskolája. Wien, 1890.

Vezénylése lejártával visszatért a császári és királyi 83. gyalogezredhez. Az ezred parancsnoka ekkor Biedernamm Adolf ezredes volt.¹⁶ Lehár Antal százados az 1908. december 20-án készült sematizmusban a századosok közötti rangsorban a 9. helyen szerepelt.¹⁷ Századot vezényelt, az ezred lökiképzésével, a géppuskások felkészítésével foglalkozott. Az ezrednél 1909 áprilisában kapta meg a Bronz Katonai Érdemérmét vörös szalagon, még a löiskolai tevékenysége eredményeként. 1911 júliusában a román király kitüntette a Románia Csillaga Tiszti Keresztjével,¹⁸ melynek viselését az uralkodó engedélyezte.¹⁹

A Bruck an der Leitha-i löiskola parancsnokságának kérésére 1913. január elején a Hadügyminisztérium visszavezényelte főtanári beosztásra, az iskolára. Újra fegyvertant oktatót és gyakorlati lökiképzést vezetett. Megbízták az iskola tanulmányi osztályának vezetésével. Ez év április hónapjában megkapta a török Osman Rend 4. fokozatát,²⁰ melynek viselését engedélyezték. Az uralkodó 1913. május 1-jén előléptette őrnagyi rendfokozatba. Kitüntették a Katonai Érdemkereszttel is. Békében az eddigi életpályája megfelelt a kívánalmaknak. Törzstiszt, több kitüntetés tulajdonosa, biztosan haladt a magasabb rendfokozatok, magasabb beosztások felé.

A nagy háború

A háború előtti mozgósítás Lehár Antal őrnagyot a Bruck an der Leitha-i lövőiskola állományában érte. A császári és királyi 83. gyalogezrednél létszámfeletti volt, így nem vezényelheték vissza. Ezrede a császári és királyi 33. hadosztály kötelékében, Rebracha Károly²¹ altábornagy vezetésével indult az orosz frontra.

Lehár Antal őrnagy jól kiképzett, zászlóalj vezetésére alkalmas tiszt volt. A magyar királyi Hadügyminisztérium rendelkezésére vezényelték át, ahol a szervezés alatt álló, magyar királyi 100. népfelkelő dandárhoz helyezték. A magyar királyi pozsonyi 13. népfelkelő ezred II. zászlóalj parancsnokának nevezték ki. A népfelkelő ezredek a békeévek idején, a kidolgozott mozgósítási terv szerint alakultak meg, a magyar királyi honvéd gyalogezredek állományán belül. Döntő többségében a tényleges katonaidőn túl lévő hadkötelesekből állt, akik nem önként, hanem behívóparancs alapján vonultak be ezredükhöz. Az idősebb korosztály a korábbi években kiképzést kapott, de a fiatalabbaknak nem volt megfelelő felkészítésük. Az ezredek csekély tűzértséggel rendelkeztek, nem volt géppuskás osztaguk. Főleg ruházatuk nem felelt meg a követelményeknek: köpenyt nem kaptak, a ruha még a régi kék színű volt, melyet átfestettek csukaszürkére.

A magyar királyi 100. népfelkelő dandár Georg Mihalics von Stolác tábornok parancsnoksága alatt indult Galíciába. A dandár állományába a 13. pozsonyi, a 14. nyit-

¹⁶ Dislokation und Einteilung des K. und K. Heeres. Wien 1908. évfolyam

¹⁷ Militär-schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1908. Wien, 1907. 12. 20.

¹⁸ Románia Csillaga, 1877-ben alapított kitüntetés, öt osztálya volt. A császári és királyi hadseregben több tiszt kapta meg. Az 1921-ben készített Lehár Antal anyakönyvi lapján nem szerepeltették. Hadtörténeti Levéltár (HL) Felülvizsgálati (FÜV) iratok, 300. doboz.

¹⁹ A K. und K. Rendeleti Közlönyben 1911. 8. 9-én jelent meg. (Dr. Balla Tibor alezredes, hadtörténetész szíves közlése.)

²⁰ Az Osman Rend Abdul Aziz török szultán által 1862-ben alapított török kitüntetés, négy osztálya volt. Háborúban kardokkal adományozták.

²¹ Rebracha Károly (1861–1945) altábornagy 1913. 04. 15–1915. 01. 01. között a 33. gyaloghadosztály parancsnoka. Ezt megelőzően Sopronban a császári és királyi 28. dandár parancsnoka volt. Nyugdíjba helyezték 1915. január 1-jén.

rai és a 15. trencsényi népfelkelő ezred zászlóaljai voltak beosztva. A dandár báró Kummer Heinrich von Falkenfeld lovassági tábornok²² hadsereg-csoportjába került.

Lehár Antal²³ röviddel átvezénylése után (1914. augusztus 1-jén) már átvette az 1200 katonából álló zászlóaljat, akik közül csak kb. 200–240 fő volt fiatal, húszas éveit töltő, a többi idősebb, akik 15–20 évvel korábban teljesítettek szolgálatot. Augusztus 10-én, Pozsonyból indultak, Krakkó mellett, augusztus 13-án vagoníroztak ki. Ütközetbe 1914. augusztus 23–25. között kerültek első alkalommal Kraszniknál, majd augusztus 30-án kíséreltek meg támadást az orosz állások ellen. Támadásuk nem járt sikerrel, ezért visszavonultak a Chodel patakhoz (ma Lengyelország), és a 229. számú magaslaton védelemre rendezkedtek be. A dandár parancsnoka Lehár Antal őrnagy 13/II. zászlóalját jelölte ki tartaléknak, a második vonalba. Az állások berendezésére, a védelemre történő felkészülésre két napjuk volt, mivel szeptember 2-án nagytömegű orosz támadás indult állásaik ellen. A dandárparancsnok rövid idő múlva előrerendelte Lehár Antal zászlóalját, mivel a 13. ezred bal szárnya súlyos veszélybe került, áttörés fenyegetett. A zászlóalj sikeresen avatkozott be az ütközetbe, elhárították az orosz támadást. A zászlóalj új állásából Lehár őrnagy átlátta a dandár teljes arcvonalát. Észrevette, hogy a jobb szárnyon, a védők az orosz támadás nyomán visszavonulást kezdenek. Az ott védő magyar királyi 14. népfelkelő ezrednek nem volt tartaléka. A súlyos helyzetre való tekintettel parancsnokának gyors jelentést küldött, majd az utasítást be nem várva, zászlóalját a frontvonalról kivonta és a mögöttes erdőben gyülekeztette, majd az erdő védelmében átvezette a dandár jobb oldali állásaihoz. Az erdő széléről jól lehetett látni az orosz csapatok térdnyerését. A zászlóalj részére azonnal elrendelte az ellentámadást. A személyesen vezetett szuronyos roham során komoly veszteségeket szenvedtek. Elesett hét tiszt és közel háromszáz népfelkelő honvéd, megsebesült további 300 katona. A zászlóalj eredeti állásaiba tért vissza, az addig hátráló, más ezredbeliekkel együtt. További orosz támadásokat hiusított meg, a kijelölt területét megvédte. A szeptember 2-i ütközetek során egyértelműen a népfelkelő dandár győzedelmeskedett, bár óriási veszteségei voltak.

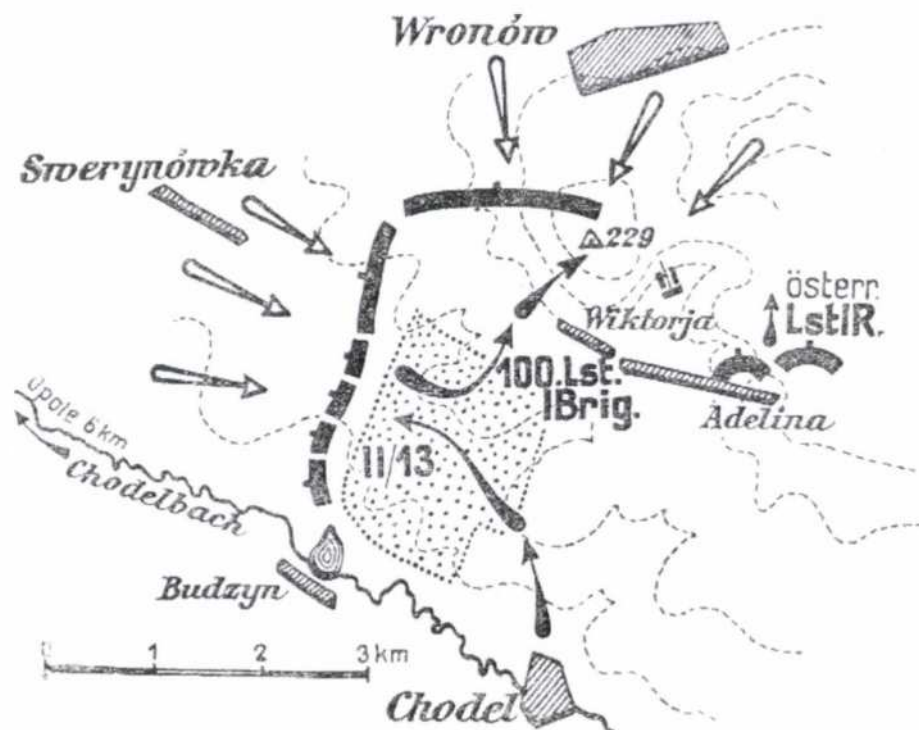
A népfelkelő dandár teljesítette az előírt kötelességét, de a katonák helytállása mellett szükség volt Lehár őrnagy kiváló áttekinthető képességére és jó vezetésére. A dandárparancsnok elismerte, hogy a zászlóalj a legváltásosabb pillanatban jelent meg a döntő helyen.²⁴ A harci cselekmény befejeztével a hadseregcsoport parancsnoka felszólította Lehár Antal őrnagyot, hogy kérje a Katonai Mária Terézia-rendbe való felvételét. A parancsnoki véleményben megfogalmazták, hogy Lehár Antal őrnagy zászlóaljának ilyen formátumú beavatkozása nélkül a dandárnak fel kellett volna adnia állásait, és a tőle jobbra elhelyezkedő alakulatok is visszavonulni kényszerülnek, azaz a teljes Kummer hadseregcsoport hátra kényszerül, és az orosz alakulatok tért nyernek. Lehár Antal kérelmét szolgálati úton felterjesztették, a Katonai Mária Terézia-

²² Kummer Heinrich Freiherr von Falkenfeld lovassági tábornok (1852–1929) hadseregcsoport parancsnok az orosz fronton, 1914. 8. 3-tól. novemberben hátszázgi szolgálatra helyezték át. Nyugdíjazták 1916. 8. 1-jén.

²³ Georg Reichlin Meldegg: Generálmajor Anton Freiherr von Lehar. Pallasch 2011/38. sz. 57–75. oldal

²⁴ Felszeghy Ferenc: Rendjelek, kiténtetések történelmünkben. Bp., 1943. 166. oldal

rend Kancelláriája elfogadta, de csak 1918-ban került a Rendi Káptalan elé az anyag.²⁵ A Chodel pataki ütközet után a magyar Hadügyminisztérium javaslatára kitüntették a hadidíszítményes 3. osztályú Vaskorona Renddel²⁶ (2. kép).²⁷

2. kép. Chodel pataki ütközet vázlat, 1914. szeptember 2.

Az 1914. szeptemberi harcok során Lehár Örnagy Lublin közelében kétszer is megsebesült. A bal kezén szeptember 6-án, majd a bal csípőjén és felső combján, szeptember 10-én. A sebesült törzstisztet Badenbe, a helyőrségi kórházba szállították, ahol báró Eiselberg sebészprofesszor operálta.²⁸ A műtét sikerült, de hogy az amputálást elkerüljék, további beavatkozásra is szükség volt. Hosszú ideig speciális ágyon kellett feküdnie, hogy a kezelés elérje a célját. Utókezelésre Bécsbe, a Fürth-i tisztí szanatóri-

²⁵ A Katonai Mária Terézia-rend a Habsburg birodalom 1757-ben, a győztes kolini ütközet után alapított érdemrendje volt. Olyan tábormokoknak, tiszteknek adományozták, akiknek cselekményei az ütközet eredményét befolyásolták, vagy valamely sikeres fegyvertényt hajtottak végre.

²⁶ Verordnungsblatt für das kaiserlich und königliche Heer Personalangelegenheiten 74. sz. (PUBL/74) Wien, 1914. és Rendeleti Közlöny 63/1914. Bp.

²⁷ Anton Lehar: Landsturmrieg 18. 8. – 29. 9. 1914. és www.austro-hungary-army.co.uk. Letöltés dátuma: 2012. szeptember 14.

²⁸ HL. FÜV. 300. doboz.

umba került. Felgyógyulása után is csak bicegve tudott járni. Gyógykezelései alatt írta a „Járórszolgálat állásharcban” című tanulmányát.

1915. augusztus 1-jén az uralkodó alezredesi rendfokozatba léptette elő. A harcoló hadsereghez 1915. szeptember 1-jével tért vissza. A tiroli védelmi Parancsnokság állományába került, báró Josef Roth vezérezredes²⁹ parancsnoksága alá, speciális feladatok teljesítésére. Az 1914. szeptemberi sikeres ütközet végrehajtásának elismeréséül kitüntették a német (porosz) Vaskereszt 2. fokozatával 1915. október 18-án, viselését az uralkodó engedélyezte.³⁰

A front vezetése beosztotta 1916. januártól a Rover tó térségében egy bosnyák vadász zászlóalj parancsnokának, a császári és királyi 11. hadsereg állományába. Parancsnoka gróf Dankl Viktor vezérezredes³¹ volt. A Hadügyminisztérium aztán újra Bruck an der Leitha-ba vezényelte, a Műszaki Bizottságnak lett a beosztottja. Géppuskás tanfolyamon oktatott, részt vett az új osztagok szervezésével, kiképzésében. Foglalkozott a gyalogos és lovas alakulatok géppuskás osztag parancsnokainak kiválasztásával, kiképzésével. Kiváló munkájáért 1916. augusztus 14-én kitüntették a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes 3. osztályával,³² melyhez később a kardokat is feltehetette.

1917. szeptembertől Bukovinában a grazi 150. landwehr zászlóaljat vezényelte, majd 1917. december 14-től a császári és királyi 7. hadseregtörzsbe került fegyverzeti tisztnek az orosz frontra, báró Kövess Hermann tábornagy³³ parancsnokságához. Az 1917. év során megkapta a Bronz Katonai Érdemrendet (Signum Laudis) hadiszalagon, kardokkal (1917. augusztus 17.)³⁴ és a Vöröskereszt I. osztályú díszjelvényét, hadidíszítménnyel.³⁵

A következő év elején, 1918. februárban visszakerült újra a császári és királyi 83. gyalogezredhez. Napirendre került a gyalogság átszervezése. Az Armee-Oberkommando 45869/17. sz. alatt elrendelte, hogy az ezredek ezután három zászlóaljra tagolódjanak, így megszűntek a IV. és V. zászlóaljak. A felszabadult zászlóaljakból 37 közös és 16 honvédezedet állítottak fel. A császári és királyi 83. „Schikofsky” gyalogezred II. és IV. zászlóaljból, illetve a császári és királyi 76. „Salis-Soglio” gyalogezred III. zászlóaljból jött létre a császári és királyi 106. gyalogezred,³⁶ parancsnokának Lehár Antal alezredest neveztek ki, aki 1918. május 1-jén ezredesnek lépett elő.

Az új császári és királyi 106. gyalogezred a császári és királyi 65. gyalogdandár (parancsnoka: Trauttwieiler Edler von Sturmheg Josef ezredes), a császári és királyi 33. gyaloghadosztály (parancsnoka: Iwanski Arthur altábornagy /1858–1926/) és a XVI. Hadtest (parancsnoka: Kraliček Rudolf gyalogsági tábornok /1862–1946/) állományába tartozott. A dandárban társezrede a császári és királyi 83. gyalogezred volt.

²⁹ Josef Roth, Freiherr von Limanowa-Lapanów vezérezredes (1859–1927), a XIV. hadtest (orosz front), majd Tirol honvédelmi (olasz front) parancsnoka. A Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztese.

³⁰ Verordnungsblatt für das kaiserlich und königliche Heer Personalelegenheiten 1889–1918. (a továbbiakban: PVBL) 74/1915.

³¹ Dankl Viktor Julius Ignaz Graf von Krasnik vezérezredes (1854–1941) 1916. 03. 14-től a 11. hadsereg parancsnoka. 1916. 11. 01-től rendelkezési állományban. A Katonai Mária Terézia-rend parancsnoki kereszt tulajdonosa.

³² PVBL 144/1916.

³³ Kövess Hermann, Freiherr von Kövessháza tábornagy (1854–1924) 1916. 10. 15-től a császári és királyi 7. hadsereg parancsnoka az orosz fronton. A császári és királyi hadsereg utolsó főparancsnoka. A Katonai Mária Terézi-rend parancsnoki keresztese.

³⁴ PVBL 163/1917.

³⁵ PVBL 46/1917.

³⁶ Dorombj József – Reé László (szerk.): A magyar gyalogos. A magyar gyalogos katona története. Bp., 1942.

A császári és királyi Hadsereg Főparancsnoksága és Vezérkara előkészítette az olasz vonalak áttörésére az új támadó hadműveletet, mely Conrad Franz Graf von Hötzendorf tábornagy tervei alapján, Tirolból indult el. A Piave folyónál 1918. június 15-én kezdődő támadásban a császári és királyi 33. hadosztály ezredei közül a 106-os kapta a nehezebb feladatot. Első lépcsőben, rohamcsoportként, a Papadopoli szigeten át, mentek előre. A gyengén álcázott átkelőhelyet az olasz tüzérség hamarosan belötte, a pontonok, az úszó eszközök rövid időn belül megsemmisültek, nagy volt a műszakiak vesztesége. Lehár Antal ezredes az átkelés gondjait jelentő műszaki tiszt által mondottakat nem vette figyelembe. A 106/I. zászlóaljat egy újonnan felfedezett gázlón vezette át a megduzzadt folyón.³⁷ A Sopron, Vas és Zala megyei katonák elérték az olasz partot, réseket vágtak a drótkadályokon. Röviddel utánuk a II. és III. zászlóalj is beérkezett. Utánpótlás hiányában nagy veszteségeket szenvedett az ezred. Az olasz ellenállás egyre nagyobb lett, majd ellentámadások is indultak. A hadosztályparancsnok, mivel a további alakulatok átkelése meghiúsult, elrendelte a visszavonulást este 10 óra után. A sötétben a folyón át visszajutni nehezebb volt, mint a reggeli órákban. A teljesen feltöltött ezredből a támadás során 41 tiszt és zászlós, 858 legénységi állományú elesett, megsebesült, eltűnt. A hadtest, a hadsereg vezetése Lehár Antal ezredes által irányított és végrehajtott támadást példaértékűnek tartotta. A Katonai Mária Terézia-rend Káptalanához újabb felterjesztést nyújtottak be a harci cselekményről. Az okmányt az ezred valamennyi tisztje aláírta.³⁸

A Katonai Mária Terézia-rend Káptalanja, Frigyes főherceg tábornagy, a Káptalan elnökének vezetésével 1918. augusztus 17-én együtt foglalkozott az 1914. évben keletkezett beadvánnyal és az új okmánnyal. A 184. sz. promóció során foglalkoztak Lehár Antal Chodel folyónál végrehajtott haditettével. A Káptalan megállapította:³⁹ „azzal, hogy Lehár Antal őrnagy zászlóalját a harcállásból önkényesen kivonta és egy fontos arcvonalon újra bevetette, ami által az igen válságos helyzetet megmentette, az összhelyzetet is előnyösen befolyásolta.” A helyzet felismeréséért, a helyes cselekvésért megítélték a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. Az 1918. június 15-i piavei támadásért a Tiszti Arany Vitézségi Érmét kapta meg. A Rendeleti Közlöny 144/1918. számában a lovagkeresztet, a 137/1918. számában a Tiszti Arany Vitézségi Éremmel való kitüntetést tették közzé. A kitüntetések 1918. augusztus 17-én személyesen I. (IV.) Károly császár és király, a Rend Nagymestere tűzte fel a kitüntetett mellére. A Rend szabályzata szerint Lehár Antal az osztrák nemesi címet, majd szeptemberben a bárói címet is megkapta.⁴⁰ (Liber Regius LXXII. kötet) A kitüntetések átvétele után az ezred altiszti, legénységi állományából az Arany és az I. osztályú Vitézségi Éremmel kitüntetettek meghívta az ezredparancsnoki álláshoz, köszöntötte és megvendégelte őket.

A császári és királyi 106. gyalogezrednek Lehár Ferenc, a zeneszerző írt indulót, melyet a zeneirodalomban „Piave”, illetve „Lehár” indulóként jegyzik. Saját jelvényü-

³⁷ Szabó László: Piave 1918. Bp. Kossuth, 1986.

³⁸ Dorombay József: A császári és királyi 106. gyalogezred története. Lehár Antal: Lehar Regiment Nr. 106. Magyar fordítása, Bp., é.n.

³⁹ Hoffman Oscar von – Hubka Gustav von: Der Militär Theresien Orden. Die Auszeichnungen im Weltkriege 1914–1918. Wien, 1943. 185.

⁴⁰ Gudenus József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája 2. kötet (K – Q-ig) Bp., 1993. 166.

ket sapkájukon viselték (3. kép). A császári és királyi 106. gyalogezred a piavei ütközet után, még a fegyverszünet kihirdetése előtt és közvetlen utána is több súlyos, biztósító harci cselekményben vett részt, 1918. november elején. Ezekben 2 tiszt és 21 gyalogos esett el, közel 70 gyalogos eltűnt, vagy súlyos sebesülése miatt visszamaradt és olasz fogságba került. A császári és királyi 33. gyaloghadosztály a két dandárral a VII. hadtest kötelékébe került. Parancsnoka Schariczter Georg Freiherr von Rény gyalogsági tábornok⁴¹ volt. A császári és királyi 106. gyalogezred a hadtest utolsó ezredeként vonult vissza. A visszavonulás után – a parancsnokságok tiltakozása ellenére – fegyvereket Ausztriában kellett hagyniok. A legénység vasúti szállítással érkezett meg Szombathelyre 1918. november 18-án. A leszerelés előtt Lehár Antal ezredes csupán egy szóval búcsúzott ezredétől: „Feltámadunk”.⁴² Az ezred leszerelt, órák alatt megszűnt. Tisztjei választhattak, mely ország állampolgárai lesznek, kapnak-e lehetőséget további katonai szolgálatra.

3. kép. A cs. és kir. 106. gyalogezred sapkajelvénye

⁴¹ Schariczter Georg Freiherr von Rény gyalogsági tábornok (1864–1945) a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztese.

⁴² Brenner Vilmos: Koronás urának szolgálója volt csupán. Vasi Szemle 55. évf. 2001/2. sz. 131–146.

A nemzeti hadseregben

Az osztrák–magyar tisztikar a Monarchia felbomlása után válságba került. A hadsereg szinte állam volt az államban, ahol a tisztek, tiszthelyettesek elsősorban az ezredeik szellemét képviselték. A hadseregben a nemzetiség nem számított. A tiszti, altiszti kar hazája a Monarchia volt, a Habsburg birodalomhoz, a mindenkori császárhoz és királyhoz kötődött. Új helyzet alakult ki, mindenkinek választania kellett. Lehár Antal ezredesre az utódállamok közül több is igényt tartott. Parancsnoki beosztást kínált a magyar, az osztrák kormány, jelentkeztek a csehek is, mivel apja révén morva származású volt. Lehár beszélgetéseken kijelentette, hogy magyarországi németnek tartja magát, ugyanakkor soproni születésű magyar tiszt is, aki kötelességét maradéktalanul csak Magyarországon tudja teljesíteni.⁴³

A magyar kormány 1919. január 1-jei dátummal mint ezredest nyugdíjazta. Leszerelt Szombathelyen, majd Budapestre, onnan pedig Bécsbe távozott. Belépett az Antiboldsevista Comitébe, ahol katonai szakemberre volt szükség, Bécsből Feldbachba (ma Ausztria) ment, ahol a fogolytáborban magyar tisztek voltak elhelyezve. A táborban tartózkodó tisztekből a győztes hatalmak ellenőrző közegeinek hallgatólagos beleegyezésével reguláris, katonai fegyelem alatt álló, mintegy 350 fős zászlóaljat alakított ki. Az anyagiakat a Tanácsköztársaság bécsi követségéről elrabolt pénz biztosította. Lehár ezredes, akinek a rabláshoz nem volt köze, nyolcmillió Koronát kapott. Ebből az összegből finanszírozni tudta az ellátást, illetve minimális mennyiségű fegyvert, lőszert szerzett be. Tervei szerint a nyugat-magyarországi vármegyék visszafoglalásával katonai bázist kívánt kialakítani, és előkészíteni a koronás király visszatérését a hatalomba.

Lehár visszatérésére 1919. augusztus 3-án került sor. Feldbachi zászlóaljparancsnokként Szombathelyre vonult be, és Vas, Moson, Sopron és Zala megyékre terjesztette ki tevékenységét. A fővezérség 1919. augusztus 8-án kinevezte nyugat-magyarországi katonai parancsnoknak. Megbízta a szombathelyi gyaloghadosztály parancsnoki tisztevel.⁴⁴ A hadosztály szervezését Szombathelyen kezdte meg. Népszerű volt a városban, mint a volt császári és királyi 83. gyalogezred tisztje, mint a volt császári és királyi 106. gyalogezred parancsnoka, mint magas kitüntetésekkel rendelkező, a háború végéig harcoló katona. Az egykori császári és királyi 48., 76., 106., a volt magyar királyi 19. és 20. gyalogezredek, a volt magyar királyi 6. huszárezred katonáiból szervezett hadosztály a nemzeti Hadsereg legnagyobb létszámú, legjobban felszerelt seregtestévé fejlődött. A hadosztály gyalogsági parancsnoka Bugsch Aladár ezredes, tüzérfőnök Teimer Oszkár ezredes, törzsfőnök Keresztes Artur alezredes volt. A hadosztályba öt gyalogzászlóalj (egy-egy zalai és soproni, két vasi és egy vadász), egy lovas század, öt tüzérveteg és négy páncélvonat tartozott. További három gyalogzászlóalj, két tüzérveteg és egy lovasszázad szervezés alatt állt. A Lehár által vezetett alegységek voltak a legerősebb katonai erők a térségben, ezek biztosították a rendet a nyugat-magyarországi területen.

⁴³ Sipos Péter: Hűséges szolgálja az Ő urának. História XV. évf. 1993/11. sz.

⁴⁴ Fővezérség 186/Eln. Sz. rendelet. HL. FÜV. 300. doboz.

A hadosztály 1919. november hó elején kapott utasítást, hogy Budapestre induljon. Lehár Antal nem volt politikus, hanem katona volt, törzstiszt, akit a Monarchia nevelt. Elismerte, hogy Horthy Miklós a magasabb rendfokozatú, a főparancsnok, ugyanakkor a király katonája maradt. A kivonuló román alakulatok után 1919. november 14-én visszafoglalták Budapestet. Lehár Antal a főhadoszlop élén, a volt 106. gyalogezred indulójával vonult be a városba. Az Astoria szálló előtti gyülekezőhelyről mentek a kijelölt laktanyába. A bevonulást november 16-án megismételték, amikor Lehár Antal ezredes, mint az összes alakulatok parancsnoka, jelentkezett Horthy Miklósnál. A bevonuló alakulatok élén Horthy Miklós lovagolt. A vasi zászlóalj volt az élosztag. A korabeli híradókból – Lehár állítása szerint – a róla szóló kockákat törölték.⁴⁵

A szombathelyi hadosztály alakulatai a román kivonulás ütemének megfelelően települtek át a Duna–Tisza közére, majd a Tiszántúlra. A magasabb egységet szétagolták, néha csendőri és rendőri feladatokat láttak el. A hadosztály tisztjei Lehár Antalnak 1920. január 1-jén díszkardot adtak át. A kardra a magyar címet, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, a Tiszti Arany Vitézségi Érmét erősítették. A kardpengére Moson, Sopron, Vas Zala vármegye címerét helyezték és egy dicsőítő sort írtak.⁴⁶ A kardot üvegdobozban helyezték el, melynek domborműve a piavei támadást és a budapesti bevonulást ábrázolta. A díszkardról csak Lehár Antal naplójából van ismeretünk, de későbbi sorsáról nem található feljegyzés.

A szombathelyi hadosztály az országból lassan távozó román alakulatokat követve, 1920. június közepéig tartózkodott kelet-magyarországi területeken. Lehár 100 hold földet kapott debreceni bevonulása után, melyet azonban eladott és altisztjei fizetésére fordította az összeget. A fővezérség 186/Eln./1920. sz. rendeletében (február 4.) a Nemzeti Hadsereg megszervezésében kifejtett munkájáért dicséretben részesítette.⁴⁷

A szombathelyi hadosztály 1920. június közepén tért vissza saját városába. Lehár Antal 1920. augusztus 17-én kiadott rendelet alapján a tényleges állományban, ezredesként tartották nyilván. Negyedik csoport szerinti havidíj-fokozatban részesítették. (Rendelet a Közlöny 65/1920. 1600 oldal). A fővezérséggel, elsősorban Horthy Miklóssal viszonya azonban megromlott. Báró Lukachich Géza altábornagy⁴⁸ többször figyelmeztette, hogy vigyázzon, mivel nyíltan is ellene fordultak. A 16557/Eln./1920. sz. rendelettel december 24-én a szombathelyi katonai körletparancsnokság állományába helyezték és a parancsnoki teendőkkel bízták meg. Ugyanakkor értesítették, hogy katonai egészségügyi felülvizsgálata kell jelentkeznie. A felülvizsgálatra Szombathelyen, majd Budapesten került sor. Megállapították, hogy háborús sebesülései és azt követő műtétjei miatt 65%-os rokkantnak minősül. Összesen 33 év, 9 hónap, 13 nap szolgálati ideje volt. Nyugállományba 1921. április 5-én helyezték. Nyugdíjasként 1540 Koronát állapítottak meg, ehhez 900 Korona sebesülési pótlék járt részére. A HM. 81506/1920. sz. rendeletével a szombathelyi hadosztálynál létszámfeletti állományba vették.

⁴⁵ Lehár Antal: Egy katonatiszt naplója. História XV. évf. 1993. 11. sz.

⁴⁶ Lásd Lehár Antal: i. m.

⁴⁷ Katonai Körzetparancsnokság 30. sz. parancs. HL. FÜV. 300. doboz

⁴⁸ Báró Lukachich Géza altábornagy (1865–1943) Budapest utolsó városparancsnoka, a Katonai Mária Terézia-rend lovagkereszt tulajdonosa.

A király visszatérései

Lehár Antal ezredes Szombathelyen folyamatosan adta át a parancsnoki teendőket utódjának, Hegedűs Pál (1861–1944) altábornagynak.⁴⁹ Parancsnoki tevékenységének utolsó hetében, 1921. március 26-án éjjel a szombathelyi püspök átkérte rezidenciájába, ahol találkozott IV. Károly királlyal. A király azzal a céllal utazott Magyarországra, hogy Horthy Miklós kormányzóval beszéljen a hatalom átvételéről. Lehár Antalnak már nem voltak hadra fogható zászlóaljai, kiszorult a hadosztály vezetéséből. A Budapestről Szombathelyre visszatérő királyt biztosította lojalitásáról, de ennél többet egyelőre nem tudott tenni. A hadsereg parancsot kapott Horthy Miklós kormányzóra tett eskü érvényesítésére.

A király elutazása után Horthy hívatta Lehárt kihallgatásra. A kihallgatás után Lehár Antal kitartott leszerelése mellett. Egy gépgyár műszaki igazgatói állást ajánlott részére, mivel a Műszaki Katonai Bizottság osztályvezetőjeként már foglalkozott hasonló kérdésekkel. Az állás elfoglalása előtt kiutazott Bad Ischlbe testvéréhez, de csak rövid ideig maradhatott, mivel gróf Bethlen István miniszterelnök Budapestre hívta. Megbízást adott számára, hogy kezdjen körutat Burgenlandban, nyugtassa meg a lakosságot, illetve teremtsen rendet, ahol erre szükség van. Autót, nyílt parancsot kapott, de Felsőőrön Prónay Pál⁵⁰ emberei letartóztatták. Értesítette gróf Sigray Antalt,⁵¹ aki az antant bizottság segítségével kiszabadította.

1921 októberében IV. Károly újra megkísérelte a visszatérést. A legitimisták előkészültek, szervezkedtek. A katonai vonalat Lehár Antal vezette. A király biztonságáért Ostenburg Gyula⁵² által vezetett zászlóalj gondoskodott. A szombathelyi hadosztály parancsnoki tiszteit Guillaume Árpád altábornagy vette át, aki Horthy kormányzóra tett esküje alapján tevékenykedett. Rövid időre, Artner Kálmán tábornokkal együtt a puccsban résztvevők azonban félreállították. Kiszabadulása után több intézkedést tett a hadosztály stabilizálására. A visszatérő IV. Károly Lehár Antalt 1921. októberében tábornokká léptette elő. Kinevezte ideiglenes Honvédelmi Miniszternek és a fegyveres erők vezérkari főnökének.

A nyugat-dunántúli alakulatok az Ostenburg zászlóaljjal az élen, a soproni Ferenc József laktanyában tettek esküt a királyi pár előtt. Az eskütételen részt vett Hegedűs Pál altábornagy⁵³ is, akit IV. Károly kítüntetett a Tiszti Arany Vitézségi Éremmel. Az okmányt Lehár Antal tábornokként írta alá. Sopronból a felesküdt tisztek és katonák négy szerelvénnyel indultak Budapest felé. A Budaörsig eljutott alakulatok itt ellenállásba ütköztek. Lehár Antal úgy tudta, hogy a hadsereg többsége a király mellett van. Információi azonban nem voltak pontosak, ugyanakkor a saját alakulataik egy része sem akart harcolni. Lehár megkísérelte a lehetetlent a tüzszüneti tárgyalások so-

⁴⁹ Hegedűs Pál altábornagy (1861–1944) az I. világháború után tábornok, 1920-tól altábornagy. Csatlakozott IV. Károlyhoz a királypuccs során. Hadbírósgá elé állították, lefokozták.

⁵⁰ Prónay Pál (1874–1946) az I. világháborúban a „Jászku” huszárezred kapitánya, 1919-ben különítmény parancsnok. A királypuccs után nyugdíjazták.

⁵¹ Gróf Sigray Antal (1879–1947) magyar nagybirtokos, főkormánybiztos Nyugat-Magyarországon 1919–1920-ban.

⁵² Ostenburg-Morawek Gyula (1884–1944) őrnagyként különítmény-parancsnok Sopronban. Csatlakozott IV. Károly királyhoz, aki ezredessé léptette elő.

⁵³ Hegedűs Pál: Károly király második restaurációs kísérlete. Kommentár 2010.4. szám

rán, de eredményt nem ért el. IV. Károly megkérdezte, mit szándékozik tenni, ugyanakkor közölte vele: „Maga nem maradhat itt, a parancs az, hogy menjen el!”⁵⁴ Lehár Antal polgári ruhában, Oswald Emil (1897–1964) századossal, segéd tisztjével együtt elbúcsúzott néhány tisztől. Állításuk szerint közölte velük: „Én menekülök, mert ha itt maradok, felakasztanak!”⁵⁵

A második királypuccs is elbukott. Okainak elemzése e tanulmány kereteit meghaladja.

Emigráció

Lehár Antal Budaörsről a király utasítására távozott. Legitimista volt, a király visszatérése érdekében feladta katonai karrierjét, elvesztette megélhetését, távoznia kellett az országból. Komáromnál csónakkal átvitték a Dunán, majd bujkálással egybekötött utazás után Csehországból Münchenbe érkezett 1921. november 2-án. Hamarosan ismeretségbe került a weimari katonai és szélsőjobboldali körökkel. A német nemzeti szocializmus eszméjét azonban elutasította, így hamarosan visszatért Bécsbe bátyjához, Lehár Ferenchez. Feleségének is sikerült kiutaznia, miután a magyar hatóságok megszüntették házi őrizetét.

Bátyja nem sokat tudta segíteni, mivel feleségeik között ellentét volt. A fennálló rendelkezések értelmében osztrák nyugdíjat nem kaphatott. Magyarországról nem kapott, mivel annak folyósítását megszüntették. Magyarországról, a Katonai Mária Terézia-rend után járó illetményt sem kapta meg. A Rend magyarországi ügyvezetőségénél nem szerepeltették a névsorban, nem számoltak vele, mint magyarországi taggal. Így Bécsben, majd Berlinben nehezen tudott egzisztenciát teremteni.⁵⁶ Bátyja segítségével és az osztrák zeneművészek támogatásával Berlinben képviselte a zenészek, zeneműkiadók jogvédelmét. Németországból azonban az 1930-as évek elején kiutasították. Vállalkozását, a Chodel nevű céget, Bécsbe telepítette át, melynek működését Lehár Ferenc segítette. Az Anschluss után több esetben zaklatták a hatóságok, ezért Bécsből Bécsújhelyre költözött át. Később visszatért Bécsbe, ahol a háború végéig házi őrizetben tartották. Tevékenységét a Gestapo is figyelemmel kísérte.

Lehár Antal az első világháborúban a fronton mindig az első vonalban volt, katonáival együtt harcolt. A magas érdemrendekért súlyos áldozatot hozott. A csípőjén, a lábán lévő sebek több alkalommal megnyitak, fertőzöttek, vérmérgezést is okoztak. Kórházi kezelésre, operációra szorult. Élete utolsó éveiben tolószékbe kényszerült. Bátyja 1947-ben meghalt, mivel gyermeke nem volt, vagyont Mária nővérével együtt örökölték. Lehár Ferenc hagyatékát haláláig gondozta, néha súlyos betegen tett eleget vállalt kötelezettségének.

Berlinben újra elkezdett írni, elkészítette anyja családjának genealógiáját,⁵⁷ melyet publikált. Naplói, levelei felhasználásával 1924-től, mintegy három évtizeden keresztül írta életrajzát. Kadétiskolai élményeivel kezdte, majd a lövésiskolán történekekkel folytatta. Írt a háború eseményeiről, a 106. gyalogezredről, a Nemzeti Hadseregéről, a

⁵⁴ Lásd Hegedűs Pál: i. m.

⁵⁵ Lásd Hegedűs Pál: i. m.

⁵⁶ Lásd: Brenner Vilmos: Vas Szemle 55. évf. 2001/2. szám

⁵⁷ Lehár Antal: Unsere Mutter Wien/Berlin 1930.

királypucsról. A „Lehár Regiment 106.” német nyelven jelent meg. Életrajzi kézírata halála után a bécsi Hadilevéltárba került. A háborús viszontagságokról írt rész azonban eltűnt. A királypucss története „Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn” címmel megjelent német nyelven a Verlag für Geschichte und Politik kiadónál (Wien 1973.), Peter Broucek gondozásában. Az 1919–1921. közötti időszak története magyarul is olvasható.⁵⁸

Magyarországra többé nem utazott be. Horthy Miklós kormányzósága alatt erre nem kaphatott lehetőséget. A második világháború után, pedig nem kért beutazási vízumot, önként maradt távol választott hazájától. A kiutazó emigránsokat támogatta pénzzel, ismeretségei felhasználásával.

4. kép. Lehár Antal tábornok sírja Klosterneuburgban

Lehár Antal 1962. november 12-én halt meg Bécsben. Öt évvel élte túl feleségét. A klosterneuburgi Ober-Stadt Friedhof-ban (felsővárosi temetőben), a Magerle családi sírban nyugszik, feleségével együtt. A gyászjelentésére kerülő feliratot – a mottót –, saját maga fogalmazta meg halála előtt:

„Nur ein treuer Diener seines Herrn”
(„Csak egy hűséges szolgája Urának”)

⁵⁸ História XV. évf. 1993. 11. szám.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DOMINKOVITS PÉTER

Einrichtungswerk des Königreich
Hungarn (1688–1690) Hg. von János
Kalmár – János J. Varga.
Stuttgart, 2010.

Minden bizonnyal a kora újkori magyar történelem legvitatottabb munkája Leopold Kollonich (1631–1707) kamaraelnök, bécsújhelyi, majd győri püspök nevével szervesen összekapcsolódott *Einrichtungswerk*. Történészek generációi *pro et contra* egyaránt szóltak e műről mint az oszmánokkal szembeni győztes visszafoglaló háborúkat követően a Magyar Királyság alávetését, gyarmatosítását, erőszakos rekatolizálását, elnémetesítését szolgáló tervezetről, illetve az általános reorganizálás jegyében a közigazgatást, jogszolgáltatást, gazdaságot, az adóztatás viszonyait megújító, nagyszabású modernizálási tervről. 1683: Bécs felmentése; 1686: Buda visszavétele, 1687: a második mohácsi csataként elhíresült nagyharsányi ütközetben megsemmisítő vereség Szulejmán nagyvezír hadaira; 1688: Belgrád ostroma – az 1687–1688. évi pozsonyi országgyűlésen egyértelműnek tűnt, hogy a hadisikerekkel párhuzamosan kidolgozásra kerüljenek az I. Lipót uralma alatt egyesülő Magyarország társadalmi, gazdasági, közigazgatási, igazságszolgáltatási, katonai viszonyai. Az elkészült tervezetek sorából – így pl. Esterházy Pál nádor a magyar rendi érdekeket képviselő, *Iványi Emma* által 1970-ben publikált, részeiben e kötetben is megjelent munkája – messze kiemelkedett a Kollonich Lipót győri püspök irányításával, a korabeli államtudományi munkák tematikai rendjét követő *Einrichtungswerk*, ami a térség történetkutatásának nagy adósságaként 2010-ben *Kalmár János* és *Varga J. János* szöveggondozásában, szerkesztésével jelent meg, az utóbbi közzéadó elemző tanulmányával.

Míg a *Iustitiarum* fejezet a közigazgatás, jogszolgáltatás részleges szervezeti, tartalmi megújítását (pl. Magyar Kancellária újjászervezése, Werbőczy Hármaskönyvének korszerűsítése, nemesi előjogok eltörlése) irányozta elő, a fölöttébb kényes *Ecclesiasticum* fejezet a római katolikus egyház anyagi, erkölcsi megerősítését tűzte ki, szabályozta az elismert és megtűrt felekezetekhez való viszonyát. A *Politicum* fejezet egyaránt foglalkozott az elnéptelenedett országrészek benépesítésével, a merkantilizmus szemlélete alapján a gazdaság megújításával, a gazdasági, pénzügyi feltételrendszer modernizálásával (pl. földbirtok hitelképessége, ipar- és kereskedelem fellendítése, mértékrendszer egységesítése). Ugyancsak ez a fejezet tárgyalja a közegészségügyi és népjóléti intézményhálózat (kórházak, ispotályok) létesítését. A *Militare* fejezet kevésbé távlatos volt, a konkrét problémák megoldására, így a felszabadító háborúk során felvonuló keresztény hadseregek hadellátásának javításával foglalkozik, célul tűzve ki a visszaélések megszüntetését is. A *Cameralé* fejezet szervesen fűződik a *Politicum*hoz, a magyar rendiség vitathatatlan sérelmére az állam adóbevételek növelésére koncentrál (pl. fegyverválság jogintézménye, fogyasztási adó kiter-

jesztése), ugyanakkor a nemesség megadóztatását, az adóteher arányosabb viselését látja célszerűnek.

A kötet kismonográfia terjedelmű, *Varga J. János* által írott bevezetője a 16–17. század legfontosabb politikai-, had- és kormányzattörténeti eseményeinek felvillantásával részletesen tárgyalja a 17. század utolsó másfél évtizedének kormányzati berendezkedés megújítását érintő terveit, külön is elemezve az *Einrichtungswerk* megszületését, kortársi recepcióját, az 1720-as évek elejéig kitekintve (1723), hatását a területek demográfiai, gazdasági reorganizációja (pl. telepítések problémája), a közigazgatási, jogszolgáltatási intézményrendszerének átalakítása tekintetében. A bevezetés részletesen kitér a fontos elaborátum kiadásának fölöttébb érdekes, közel kilenc évtizedes múltra visszatekintő historiográfiájára, melyben meghatározó szerepet játszott a jogtörténész *Baranyai Béla*, aki 1921-ben megbízást kapott a kézirat publikálására, munkáját 1945-ben bekövetkezett halála után négy évtizeddel a kor kitűnő ismerője, *Benczédi László* folytatta, de korai halála megakadályozta annak lezárását. A jelenlegi forrásközlés alapját a Baranyai Béla hagyatékában fennmaradt tördelt korrekktúra jelentette, mely a Justizplatz 1927. évi égésekor elpusztult, Baranyai által még használt eredeti példány helyett egy ahhoz filológiaiilag legközelebb álló, 18. század végi másolattal került összevetésre, szükség szerint korrekcióra, kiegészítésre. A szövegű forrásközlést nagyon gazdag tartalmi jegyzetapparátus kíséri, és egy fölöttébb gazdag – részben Baranyai hagyatékán alapuló, részben új forrásfeltárás eredményeként megjelent, az *Einrichtungswerk* keletkezésével kapcsolatos dokumentumközlés – pl. I. Lipót instrukciója a Magyar Udvari Kancelláriához, Esterházy Pál nádor 1688-as berendezkedési tervezete, a tervezet készítésénél felhasznált olyan dokumentumok, mint pl. II. Ferdinánd és III. Ferdinánd alapításainak alapiratai, az 1681., 1688-as diéták protestánsokra vonatkozó törvénycikkei, a frissen visszafoglalásra kerülő területek felmérésének adatsorai, a tervezet vitájával kapcsolatos ülésjegyzőkönyvek és iratok.

Míthogy a forrásszövegekben használt rövidítések nem kerültek feloldásra, a kötetet egy nagyon részletes rövidítésjegyzék, a földrajzi nevek beazonosításokkal ellátott konkordancia-jegyzéke, rezümék, valamint részletes hely- és személynévmutató zárja.

A Kollonich Lipót győri püspök nevéhez fűződő *Einrichtungswerk* megjelentetése nem csak a hazai történetírás régi, nagy adóssága volt, de ez a kézikönyvszerűen használható forráskötet a tágabb közép-európai térség kora újkori múltjának vizsgálata szempontjából is nagy jelentőséggel bír, köszönet érte a sajtó alá rendező, szerkesztőknek, a kiadónak!

A levéltárügy szempontjából az 1989-es rendszerváltás után az egyik legfontosabb változás az egyházi levéltárak megerősödése: szervezeti felépítésük megújulása és a restitúció révén az ott őrzött anyag jelentős mennyiségi bővülése volt. Ezek közül is kiemelkednek az észak-dunántúli katolikus egyházmegyék: Veszprém, Szombathely és Győr gyűjteményei. Nem kevésbé fontos a személyi feltételek jelentős javulása: egy kitűnően képzett fiatal levéltáros generáció színre lépése, akik friss lendülettel és erős szakmai elhivatottsággal vették kézbe a rájuk hagyományozott vagy újból átvett dokumentumok rendezését, feldolgozását és hozzáférhetővé tételét. Az itt bemutatott kötet két szerkesztője is ezek közé a fiatal levéltárosok közé tartozik, akik a generációváltás után Lukácsi Zoltán korábbi igazgatótól vették át a Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL) állományát.

Ezek a változások örvendetesen fellendítették az említett gyűjtemények, köztük a győri kutatósságát, nemcsak a szűkebb értelemben vett egyháztörténet, hanem a gazdaság-, társadalom-, politika-, művelődés- és településtörténet szempontjából is. A jelen kötet, amellyel a Győri Egyházmegyei Levéltár újjáalakulásának 10. évfordulóját köszöntik az intézmény munkatársai és kutatói, gazdag tárházát nyújtja mindazoknak a lehetséges kutatási irányoknak, amelyekhez a Levéltár állománya felhasználható. Több olyan tanulmányt is olvashatunk természetesen, amelyek az egyházmegye területén található más levéltárak anyagával egészítik ki a Győrben található forrásokat. Mivel Sopron város és vármegye és az itt működött katolikus intézmények történetük teljes időszakában a győri egyházmegye területén helyezkedtek el és annak fennhatósága alá tartoztak, a kötet 24 tanulmányának többsége releváns a Soproni Szemle olvasói számára. (A szoros kapcsolatra utalnak a gyakori hivatkozások a Szemleiben megjelent korábbi írásokra is.) Ismertetésemben elsőként mégis azt az írást emelem ki, amely a legtöbb új ismeretet közvetíti számunkra Sopron város- és egyháztörténetéről.

Dominkovits Péter tanulmánya *Javadalmak – javadalmasok – patrónusok* címmel a középkor óta Sopronban nagy számban működött oltáralapítványok kora újkori személyi vonatkozásait tekinti át. A Szent Mihály-dombon sétálva manapság is szembe tűnnek a Szentlélek, Szent Mihály vagy Halász utcában a környezetükből kiemelkedő, szépen helyreállított, gótikus és barokk jegyeket magukon hordozó javadalmas házak mint ennek az izgalmas egyház- és társadalomtörténeti jelenségnek az építészeti lenyomatai. (Legutóbb Dávid Ferenc tekintette át a beneficiumokat topográfiai szempontból a Magyar Várostörténeti Atlasz soproni kötetében.) Dominkovits Péter gazdagon adatolt tanulmánya azt vizsgálja, hogyan alakult az – alapjában véve katolikus –

oltáralapítványok működése az evangélikus városvezetés fénykorának számító, 1607 és 1650 közötti évtizedekben. A Soproni Levéltár kivételesen gazdag kora újkori anyagában fennmaradt kérvények alapján bemutatja, hogy Sopron tanácsa csak a javadalmak kisebb részét (a 25-ből mintegy 10-12 beneficiumot) használta fel, kegyúri jogával élve, evangélikus hitéleti és oktatási intézmények fenntartására, a többi továbbra is a katolikus klérus tagjai kapták meg. Míg azonban a középkorban a javadalmak elsősorban az alsópapság elemi megélhetését biztosították, addig a 17. század első felében, az uralkodó és a főrendek ajánlásával az egyházi középélet (kanonokok, prépostok), sőt esetenként más egyházmegyék püspökei nyerték el ezeket. A városvezetés tehát elsősorban saját kapcsolati tőkéjének gyarapítására használta fel a javadalmak feletti ellenőrzését, amit érzékenyen érintett a győri püspökök egyre erősödő beleszólási igénye. Felmerülhet az olvasóban, hogy vajon speciális soproni jelenségről van-e szó, vagy más településeken is ilyen jelentős volt az oltárjavadalmak szerepe? Egy adalékot a jelen kötetben is találhatunk: a Horváth Richárd által közölt 1486. évi oklevél (174–175. o.) a győri oltárigazgatóságok épületeinek adómentességéről intézkedve 16 patrocíniumot sorol fel, amelyek többségéhez feltehetően lakóépület is tartozott. A kérdés tehát országos szinten is feltétlenül további figyelmet érdemel.

A kötet írásai és szerzőik kutatásai a későbbiekben – a szerkesztők nem titkolt szándéka szerint – alapot adnak a Győri Püspökség történetének monografikus formában történő feldolgozásához is. Ezért az alábbiakban a tanulmányokat, a kötetben található sorrendtől eltérően, időrendbe állítva tekintem át, utalva lehetséges helyükre ebben a későbbi átfogó munkában.

Az eddigi kutatás egyik kevésbé feldolgozott területe volt az egyházmegye középkori története. *Vajk Ádám*, a GyEL igazgatója szerint ezt a hiányt a püspöki életrajzok mentén lehet és kell pótolni, ezekből állhat össze majd a teljes kép. Kitűnő példát ad erre Kőszegi Miklós hivatalviselésének bemutatásával, aki az 1308 és 1336 közötti, politikailag igen kényes időszakban állt a püspökség élén. A Nyugat- és Dél-Dunántúl oligarcha családjának törvénytelen sarja, akinek egyszerre kellett állást foglalnia családjához, az uralkodóhoz és egyházmegyéjéhez fűződő viszonyában, egyre inkább ez utóbbi érdekeit helyezte előtérbe. Így került többször összeütközésbe Sopron városával, és ezért erősítette meg a fertőrákosi püspöki rezidenciát is.

Egy évszázaddal későbbi időszakba, a Zsigmond-korba vezet át *C. Tóth Norbert* írása, aki a győri nagy- és kisprépostok névsorát állította össze, több ponton helyesbítve az új forráskutatások alapján Bedy Vince 1938-ban megjelent munkáját. *Horváth Richárd* fentebb már idézett munkája szintén a források teljesebb ismeretéhez járul hozzá. Győr megye hatóságának általa összeállított és szintén a Győri Egyházmegyei Levéltár gondozásában, annak egyik első kiadványaként napvilágot látott okleveleit egészíti ki újabb 14 dokumentum közlésével. Mivel a győri püspökök egyúttal a megye örökös ispánjai is voltak, a vármegye középkori történetének ismerete fontos az egyházmegye múltjának feldolgozása szempontjából is.

A kötet talán legtöbb, a monográfia számára közvetlenül hasznosítható eredményét a kora újkori időszakra vonatkozó írásokban találhatjuk. *Fazekas István* a katoli-

kus reform és megújulás kezdeteit tekinti át nagy ívű tanulmányában, az 1560-as évektől adatolható legkorábbi kísérletektől a 17. század első feléig, amikor az első látványosabb eredmények mutatkoztak. Ezek közé sorolható a befolyásos főurak vallásváltását megelőzően a papképzés és az iskolarendszer megújítása, amelyben a jezsuiták játszották a vezető szerepet. A rend győri megtelepedését és új kulturális programjuk megvalósításának első lépéseit *Kádár Zsófia* izgalmas elemzése mutatja be. (Ugyanő foglalkozott a rend soproni megjelenésének kezdeteivel is a *Soproni Szemle* 2011. évi 4. és 2012. évi 1. számaiban.) Árnyaltan ábrázolja a rend iskolaalapítását támogató és ellenző különböző érdekcsoportok képviselőit, ezen belül is a székeskáptalan megosztottságát, kitér a iskola céljait szolgáló ingatlanok megszerzése körüli bonyodalmakra, és elhelyezi az eseményeket a katolikus megújulás országos folyamataiban is.

A kora újkori győri egyházmegye és az országos közigazgatás történetének összefüggéséhez szolgál adalékokkal *Frederik Federmayer* pozsonyi történész összeállítása *Nováki Andreasich Mátyás* (1550–1616), a győri káptalan jegyzőjének életútjáról, aki az altárnokmesteri hivatalt is betöltötte és a magyar udvari kamara tanácsosa is volt. Szintén a reformáció és ellenreformáció időszakát vizsgálja egy helyi példa, a fertőszentmiklósi anyaegyházközség és filiái egymást követő, kezdetben evangélikus lelkészeinek majd katolikus plébánosainak időrendjében *Horváth László* több mint 200 év távlatában, 1576 és 1815 között. Fő forrását az egyházlátogatási jegyzőkönyvek jelentik. Ebbe a korszakba illeszkedik *Dominkovits Péter* fentebb részletesen ismertett tanulmánya is.

Az egyházmegye 18. századi történetét már nem a felekezeti küzdelmek, hanem az államhatalom támogatásával folytatott békés építkezés, szellemi és anyagi gyarapodás jellemzi. Ezzel együtt járt a források számának és részletességének növekedése is, amely alaposabb elemzéseket tesz lehetővé, ugyanakkor némileg megnehezíti az általánosítást. *Horváth Sándor* néprajzkutató a végrendeletek és hagyatéki leltárak segítségével hozza közel az olvasókhöz a 18. századi plébánosok mindennapjait és tárgyi környezetét. Kiemeli, hogy az alsópapság életmódjában a parasztságra, a polgárságra és a köznemességre jellemző vonások keveredtek, ugyanakkor megfigyelhető körükben az újdonságok, például a kávé bevezetése iránti fogékonyság is. A tárgyi és szellemi kultúrának egyaránt részét képező könyvállomány elemzését adja *Horváth József* mintaszerű tanulmánya *Milkovics János* pápóci prépost 1761-ben felvett könyvhagyatékáról. A függelékben közölt és tételesen beazonosított lista alapján elhelyezi az egyházi középréteg képviselőjének könyvgyűjtési szokásait más kortárs egyházi és világi személyek magánkönyvtárának összefüggésében is.

Szintén ezzel a korszakkal kezdődik, és egészen napjainkig viszi el a győri egyházmegye horvát anyanyelvű kanonokjainak bemutatását *Johann Karall* köpcsényi (Kittsee) plébános, aki kitér a bemutatott klerikusok irodalmi tevékenységére is. A horvát nemzetiségű betelepülők szerepére az egyházmegye katolikus népességének fenntartásában és kiteljesítésében más tanulmányok (*Fazekas I., Kádár Zs.*) is rámutatnak. (Talán nemcsak a véletlen műve, hogy a kötet szerzői között is négyen viselik a *Horváth* családnevet?)

Az egyház oktatásban játszott, a középkortól hagyományosnak számító szerepét a 18–19. században két tanulmány tárgyalja. *Hudi József* a veszprém megyei, de a győri püspök birtokában levő Vaszar község katolikus népiskolájának történetét: iskolaépületét, tanítóit, és a tanítás színvonalát mutatja be 1711 és 1847 között. A záró dátumhoz illeszkedik *Kelemen István* sok szempontú elemzése a csepregi esperesi kerület tanügyi viszonyairól az 1840-es években, amely szintén az oktatás körülményeit, egyebek mellett az iskolák látogatottságát és a tanítók jövedelmeit mutatja be 24 elemi iskolában a GyEL ún. Régi iskolai anyaga segítségével. Ez az anyag bizonyára a tervezett monográfia megírásakor is fontos szerepet kap majd. A világi hívek szempontjából az iskolán túl a vallásos egyesületek is kulcsszerepet játszottak az egyének szocializációjában. Ezek történetét tárgyalja 1737 és 1950 között a püspökség székvárosában *Bana József*. Kitér az egyesületek tipológiájának és szervezetének általánosabb kérdéseire is, és megjegyzi, hogy a legintenzívebb egyesületi életről az izraelita felekezet esetében tudósítanak a források. A társasági- és közeletben is élénken részt vett Ebenhöch Ferenc koronói plébános és győri kanonok is. Életútjáról és a Duna-földváról Sopronba költözött rokonaihoz, a Jéhn családhoz fűződő viszonyáról *Katona Csaba* közöl adatokat.

A művelődéstörténet sajátos aspektusát mutatja be *Székely Zoltán* művészet-történész tanulmánya az I. Ferenc király gyászünnepére a győri székesegyházban felállított gyászemlény, *castrum doloris*, képi ábrázolásának és leírásának együttes elemzésével. A művészeti vonatkozásokon túl figyelmet érdemel a hatalom, az egyház és a hívek egységének megerősítésére irányuló szándék az alkotás kialakításában.

Az egyházmegye 20. századi történetére vonatkozó tanulmányokban a politikatörténeti vonatkozások dominálnak. *Soós Viktor Attila* Apor Vilmos győri és Mindszenty József veszprémi püspök kapcsolatát és politikai állásfoglalását mutatja be, nemcsak közös hivatalviselésük (1944/45) idején, hanem az azt megelőző időszakban is. *Balogh Margit* Apor Vilmos utódja, Papp Kálmán győri megyéspüspök (korábban soproni plébános) szerepét elemzi az egyház számára válságos 1948-as esztendőben, amikor az egyházi iskolák államosításáról folytatott tárgyalások tétje messze túlmutatott a győri egyházmegye határain. Ugyanezt az időszakot mutatja be más szemszögből *Perger Gyula* írása, amelynek témája egy általa önálló kötetben teljes terjedelmében is közreadott forrás, az 1950-ben szerkesztett Mária-enciklopédia. A római *Centro Mariano Internazionale* felhívására az egyházmegyei plébánosok által összeállított, a helyi Mária-kultusz történetére és korabeli gyakorlatára vonatkozó, 18–20. századi adatokat tartalmazó forrás keletkezése idejének egyházpolitikájáról is tanulságos képet ad.

A fentiekén kívül tartalmaz a kötet az egyházmegye történetéhez nem kapcsolódó, de szintén a győri egyházi intézmények gyűjteményeit hasznosító további tanulmányokat is. *Nemes Gábor*, a kötet egyik szerkesztője egy izgalmas új felfedezést, Verancsics Antal kiváló humanista, esztergomi érseknek a levéltári anyag rendezése közben megtalált irathagyatékát mutatja be. *Lukácsi Zoltán* írása egy egészen más szempontból figyelemre méltó személyiségről szól: Hany Istók megtalálásának és megkeresztelésének legendás elemeit veszi kritikai vizsgálat alá a kapuvári plébánia szintén a GyEL-ban őrzött régi iratanyaga és anyakönyve segítségével. *Krisch András* egy ismer-

retlen győri futár 1809-ről szóló naplóját közli, amely a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár gyűjteményében maradt fenn. További két írás nem egyes személyekhez, hanem településtörténeti kérdésekhez kapcsolódik. *Ábrahám Imre* Nyúl község 14–17. századi történeti földrajzát, helynév- és személynév-anyagát mutatja be, míg *Néma Sándor* a Nagybarát és Kisbarát közti határ (ma mindkettő Győrújbarát része) 340 éven keresztül vitatott szakaszát rekonstruálja okleveles és térképi források segítségével. Mindkét tanulmány értékes módszertani tanulságokkal is szolgál, elsősorban a határhasználat folyamatosságáról, ami még olyan esetekben is kimutatható, amikor a szóban forgó dűlőkhöz tartozó eredeti települések időközben elpusztultak.

A kötet összességében sokirányú szellemi kirándulásra invitál Győregyházmegye településeinek, jeles személyiségeinek és névtelen klerikusainak, egyházainak és iskoláinak múltjába. Az olvasók *elégedetten vehetik kézbe* a nagyon gondosan szerkesztett, szép kiállítású kötetben a levéltárosok és kutatók odaadással és örömmel végzett munkájának érett gyümölcsét.

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Andrássy Péter** ny. középiskolai tanár, 9400 Sopron, Lehár Ferenc utca 63/b
Csiszár Attila néprajzkutató, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.
Dominkovits Péter levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Pf. 82.
Domonkos Ottó néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum,
9400 Sopron, Pf. 68.
Franta Dezső restaurátorművész, 8071 Magyaralmás, Fő u. 26.
Hegedűs Elemér ny. honvéd alezredes, 9400 Sopron, Csengery utca 85.
Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.
Szende Katalin egy. docens, Közép-Európai Egyetem Középkortudományi Tanszék,
1051 Budapest, Nádor u. 9.
Szilárdfy Zoltán művészettörténész, c. esperes, 1073 Budapest, Barcsay u. 16.
Tárkányi Sándor műemlékfelügyelő, 9400 Sopron, Új u. 16.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

TIBOR JÓZAN: Gruß zum 85. Geburtstag von Mihály Kubinszky	195
---	-----

MITTEILUNGEN

OTTÓ DOMONKOS: Das Ölbild des Gotteskastens der Soproner Evangelischen Gemeinde aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts	197
SÁNDOR TÁRKÁNYI: Die dubiose Geschichte eines unter Denkmalschutz stehenden Hauses in der Grabenrunde von seinen Anfängen bis heute	216

KLEINERE MITTEILUNGEN

ATTILA CSISZÁR – DEZSÓ FRANTA: Die Restaurierung der Gartaer Richtertruhe	237
ZOLTÁN SZILÁRDFY: Die ungarischen Bezugspunkte des Dominikanerordens in einem barocken Kupferstich	244

ÖDENBURGER PORTRÄTS

Gruß und Curriculum Vitae zum 80. Geburtstag von Péter Andrásy	251
PÉTER DOMINKOVITS: Gruß zum 80. Geburtstag von József László Kovács	258
ELEMÉR HEGEDŰS: Soldat des Königs. Der Lebenslauf des Generals Baron Antal Lehár	260

BÜCHERSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS: Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690). Hg. von János Kalmár – János J. Varga. Stuttgart, 2010.	276
KATALIN SZENDE: In labore fructus. Studien aus der Geschichte der Győrer Diözese. Red.: Gábor Nemes – Ádám Vajk. Győr, 2011.	278

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfájlban kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A fájl-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellekeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF fájl-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban. A szövegfájl-ba illesztett word formátumú illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -től -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi rész pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A festmény jelenete azt bizonyítja, hogy a nagylelkű adományok hitbéliek. Az üldöztetés idejének összefogása a példabeszéd alázatos megértését és együttérzését váltotta ki a hazai és külföldi hívekből. Úgy véljük, a festmény az új soproni evangélikus fatemplom felépítését és berendezését, 1677. április 18-án történt felavatását követően készülhetett, s ezért a képen megjeleníteni véljük az 1670-es évek főbb szereplőinek alakjait. A kompozíció középpontjában – a 12 apostollal a háta mögött –, az ülő Jézust látjuk, aki jobbával az adakozó szegényasszonyra mutat. Beszédes gesztusa, példabeszéde a körülállóknak szól. A 17. századi öltözetben megfestett, különböző rendű és rangú alakok, az evangélikus vallási közösség megjelenítői. Egy részük nyilván csak egy típust jelenít meg, s társadalmi helyükre inkább csak a városi polgári fejedők, a bécsi divatú széles karimájú kalapok, illetve a magyaros süvegek engednek következtetni. A festő nyilvánvalóan jól ismerte a nevesebb egyházi és világi személyiségeket, a bécsi követeket, a fejedelmi és királyi tanácsosok divatját és öltözetét épp úgy, mint a lelkészek, prédikátorok egyházi viseletét, a polgárok ünnepi öltözetét is. A típusként ábrázolt alakok sorából azonban több alak kiválik, akiknek arcvonásai egyénített karakterűnek tűnnek, ruházatuk is gondosan megfestett. A festő kompozíciós eszközökkel is kiemelte őket, s az előtérbe állította. Ezekben az alakokban a soproni evangélikusok történetének már bemutatott főszereplőit véljük felismerni.

Domonkos Ottó: A soproni evangélikusok perselyládájának olajfestménye a 17. század második feléből

Ára: 500,-Ft

Soproni Szemle

2012. negyedik szám

Hatvanhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Pf: 315.

Előfizethető bármely hírlapkézesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 3000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 2600 Ft-ért.

Előfizetési díj 2012-re egy évre 2000 Ft, egyes szám ára 500 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytani Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók. A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

FORENO Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.
Felelős vezető: Földes Tamás ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748
Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

2012. negyedik szám

hatvanhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

HEGEDŰS ELEMÉR: Elhunyt Molnár László (1924–2012)	287
---	-----

HÁZI JENŐ, SOPRONI TUDÓS FŐLEVÉLTÁROSA

TÓTH IMRE: Házi Jenő évszázada	289
DOMINKOVITS PÉTER: Házi Jenő főlevéltáros, a közéleti ember	292
HORVÁTH RICHÁRD: Házi Jenő szerepe a magyar középkorkutatásban	299
VAJK ÁDÁM: Házi Jenő egyháztörténeti munkássága	304
H. NÉMETH ISTVÁN: Házi Jenő várostörténeti munkássága	310
KATONA CSABA: „Én szívesen dolgoztam a Társulat érdekében...” Házi Jenő és a Magyar Történelmi Társulat 1932. évi soproni vándorgyűlése	318
KÖVÉR ANDRÁS: Házi Jenő és a zsidóság kapcsolata	330
NOVOTNY-TÖRÖK KATALIN: Házi Jenő, a magánember – az unoka visszaemlékezései tükrében	337

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Egy tudós és családjának élete a két háború közti Sopronban. Beszélgetés Törökne Házi Máriával és Novotny-Török Katalinnal	348
---	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

D. SZAKÁCS ANITA: Sopron város bírósági jegyzőkönyveinek regesztái III, 1570–1579. Sopron, 2011. (ism. Géra Eleonóra)	365
NÉMETH JÁNOS: Buchstabengebrauch in der Ödenburger Kanzleischriftlichkeit vom 16. bis zum 18. Jahrhundert (1510–1800) Frankfurt am Main, 2012. (ism. Bariska István)	368
HORVÁTH GYÖZÖ: Páli. Páli, 2010 (ism. Néma Sándor)	372
CSAPODY TAMÁS: Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből. Budapest, 2011. (ism. Csekő Ernő)	374
SZALAY BALÁZS: Csorna 1956-ban, Győr, 2012. (ism. Áldozó István)	381

Szerkesztőségi kiegészítés Domonkos Ottónak a Soproni Szemle 2012. évi 3. számában megjelent cikkéhez	383
---	-----

Örökre eltávozott közülünk 2012. október 11-én Molnár László gyémántdiplomás bányamérnök, a Központi Bányászati Múzeum egykori igazgatója, Sopron város Pro Urbe díjas polgára, a helytörténész, a honvéd hagyományok egyik őrzője, mindenekelőtt a katona, a nyugállományú alezredes. Tudtuk, hogy beteg, nehezen mozog, orvosi kezelésre szorul, de vártuk, reméltük, újra visszatér, az előadásokon, beszélgetéseken hozzászól, kiegészít, felhívja a figyelmet más szempontokra is. Szikár alakja, kedélyes egyénisége része volt városunknak, szinte mindenkit ismert és Őt is mindenki ismerte.

Molnár László 1924. június 15-én Zalaegerszezen született, erdélyi származású apját 1931-ben helyezték át Sopronba, rendőrfelügyelő beosztásba. Katona akart lenni, ezért jelentkezett a II. Rákóczi Ferenc katonai főreáliskolába, ahol sikeres felvételi vizsga után kezdte meg tanulmányait 1938–1942 között. Az érettségi után a Ludovika Akadémián tanult 1942–1944-ben. Gyalogos tisztként, hadnagyi rendfokozatba avatták fel 1944. augusztus 20-án Körmenten, az utolsó végzős Ludovikások között. Zomborba vezényelték, majd indult a frontra, ahol 1944. október 6-án megsebesült, ezért alakulatához 1945 tavaszán tért vissza. A Nagyvárad környéki védelmi harcok után Ausztriába vonultak vissza, ott angol fogságba került. Klagenfurtból tért vissza Magyarországra, katonai tevékenységét az Igazoló Bizottság elfogadta, de a hadseregből elbocsátották.

Katona volt, szívében lelkében továbbra is katona maradt; aki felvette a tisztí egyenruhát, térképet rajzolt saját alakulatáról, szakaszt, századot vezényelt, érezte a fegyverolaj illatát: soha nem felejt el hol tanult, milyen iskolát végzett. A további életében ez a motívum kísérte. Beiratkozott az egyetemre, bányamérnöki karra, ahol jó eredménnyel végzett. 1951. szeptember 11-én kapta meg a diplomáját. Dolgozott Brennerbányán, Tatabányán, Oroszlányban, majd 1953-ban Várpalotára neveztek ki bányavezetői beosztásba. Várpalotáról 1956-ban elbocsátották, ezt követően 1958 tavaszán katonai rendfokozatától is megfosztották, honvéddé fokozták le. A Nógrád megyei szénbányánál tudott elhelyezkedni. A mérnöki beosztásokban fokozatosan haladt előre, megszerezte 1961–1964 között az ipari gazdasági szakmérnöki oklevelet, tervezési főmérnöké neveztek ki. Sopronba újra 1975-ben érkezett, amikor megbízást kapott a Központi Bányászati Múzeum igazgatói tisztére. Ez időtől kezdve nagy munkát végzett. Irányította a rekonstrukciós építkezést, szervezte a gyűjtőmunkát, a feldolgozást, a kiállításokat, tanulmányokat publikált.

Sopronnak közéleti személyisége lett, tagja volt a Bányászati Egyesület vezetőségének, alelnöke a TIT Sopron városi szervezetének, elnöke a Honvéd Hagyományörző Egyesület soproni részlegének, tagja a Soproni Városszépítő Egyesületnek, és a Soproni Szemle Szerkesztőbizottságának. Kezdeményezte és szervezte a sopronbátfalvi katonai (hősi) temető rendbetételét. Együttműködött a Német Hadisírgondozó Szövetséggel, tevékenységének elismerésül megkapta tőlük az „Ezüst tű” kitüntetést.

A Honvédelmi Minisztérium felülvizsgálta korábbi határozatait, visszakarta rendfokozatát. 1995. március 3-án őrnagyi, majd 1998. október 2-án alezredesi rendfoko-

zatba léptették elő. Nyugdíjba 1999-ben vonult, 55 év szolgálati idővel. Munkáját a város „Pro Urbe” díjjal (1998), „Sopronért” díjjal (2004) ismerte el. A Honvédelmi Minisztériumtól a „Honvédelemért” kitüntető cím (1995), az „Aranykor” kitüntető cím (2008) kitüntetésekert kapta. Számos nívódíj, emlékérem, oklevél méltatja életútját.

Élete utolsó éveiben elkészítette munkásságának bibliográfiáját. Az 56 oldalas anyag megjelent könyveinek, könyvrészleteinek (58), folyóiratokban megjelent tanulmányainak (179), napilapokban megjelent cikkeinek (73), nem nyilvános tanulmányainak, szakvéleményeinek (34) tárgyát, megjelenési idejét, helyét tartalmazza.

Molnár László életének sok nehéz pillanata volt, melyen átsegítette hite. Élete végéig megőrizte a „Rákóczista”, a „Ludovikás” szellemet, ápolta, terjesztette a katonai hagyományokat. Emlékezett és emlékeztetett a múltra. Tudta, hogy ennek ismerete nélkül nincs jövő. Halála Sopron városnak, a katonai hagyományok őrzőinek nagy vesztesége.

HÁZI JENŐ, SOPRON TUDÓS FŐLEVÉLTÁROSA

TÓTH IMRE | Házi Jenő évszázada

Házi Jenő, a Soproni Városi levéltár főlevéltárnoka, hatvan évvel a soproni népszavazás után úgy emlékezett a katolikus konvent hallgatósága előtt, hogy 1921-ben hárman voltak, akik nem szüntek meg reménykedni a jövőben: Thurner Mihály polgármester, Ringhofer Mihály városi számvevőségi tisztviselő, és ő maga. A historizáló és nosztalgikus ihletettségű kijelentés konkrét érvényessége megkérdőjelezhető, de a mélyén rejlő állítás igazságát aligha lehet elvitathatni. 1921-ben, de mondhatnánk, hogy a férfiak tömegeit mündérba bújtató, frontokra parancsoló, emberek százezreit pusztító, területvesztést, káoszt és nyomort hozó, totalitárius gyakorlatokat megvalósító 20. században igen keveseknek adatott meg, hogy alappal reménykedjen a jövő jobbra fordulásában.

Köztörténeti közhely, hogy ez a 20. század nem a századelőn kezdődött. Az Osztrák–Magyar Monarchia, benne Magyarország fejlődési dinamikája csökkent ugyan, de az ország számára páratlan modernizációt hozó régi század mélyen „belenyúlt” az újba. Ahogy azonban az ország addigi növekedési üteme lassult, Sopron fejlődése is megtorpant, az új század bankcsőddel, ürülő városi büdzsével köszöntött az itt élőkre. A hirtelen elrugaszkodás, ami a nyolcvanas–kilencvenes évek Magyarországot jellemezte, bizonytalanságot is keltett a századvég gazdasági politikai, – társadalmi és kulturális közegében. A sűrűsödő botrányok, panamák, paradox módon a növekedés szimptomái voltak, melyek a századforduló táján Sopronon kívül más városokat is elértek. A mindig óvatos és az ellenzékiségtől távol álló Sopron című napilap tárgyyszerűen, de nem minden érzelem nélkül fogalmazta meg akkoriban, hogy „Sopron már nem gazdag és bőségben úszó város többé, mely egykor az egész Dunántúl kereskedelmét és iparát dominálta. Szomszédságunkban friss, élelmes városok emelkedtek fel, hirtelen fejlődéssel s váltak egy-egy nagyobb vidék központjaivá.”

A századforduló problémáit a háború utáni kül- és belviszonyok tovább mélyítették. Sopronra nézve nagyon hátrányos következménnyel járt, hogy a világháború végén megindult az Osztrák-Magyar Monarchia – nagyhatalmak által támogatott – szétzabdalása. 1918. november 12-én az önálló német-osztrák állam ideiglenes nemzeti gyűlése egyhangúan kikiáltotta a Német-Ausztriai Köztársaságot. Az osztrák sietség legfőbb oka az előremenekülés volt, azaz, hogy ezzel a lépéssel megelőzzék a többi utódállam megalakulását, és időben kijelöljék Német-Ausztria jövőbeli államterületét. A reménybeli államhatárok magukba foglalták a magyar királyság határ menti megyéinek egy részét, azaz Nyugat-Magyarország egyes területeit is. A nyugati határszél egy részét az Ausztriára és Magyarországra kényszerített békeszerződések hosszú, kacskaringós diplomáciai tárgyalások után elszakították az országtól. A hasonló sorsra jutott országrészek közül a nyugati volt az egyetlen terület, mely nem állt a szomszéd-

dos utóállamok megszállása alatt. Ez a tény némi manőverezési lehetőséget adott a szorult helyzetben lévő magyar kormánynak, mely annyit tudott elérni, hogy Sopront és közvetlen környékét népszavazás útján visszajuttassák Magyarországnak. A város alkalmazásában álló tisztviselőknek nem lehetett kérdés, melyik oldalon keressék a boldogulás útját. Természetesen ez jottányit sem von le Házi érdemeiből, melyeket a népszavazás magyar sikerének előkészítésében szerzett.

A háború vége, a polgári demokratikus forradalom, a Tanácsköztársaság elmúlása, majd pedig a soproni kérdés megoldása után a történelmet ismerő és azt tárgyilagosan elemző ember joggal gondolhatta, hogy elérkezett végre az ideje a nehézségekkel járó, ám kiszámítható nemzeti fejlődésnek, és az egyéni szakmai kiteljesedésnek. Mint tudjuk, nem így történt. A 20. század sem a nemzet, sem Sopron jövője, sem pedig az egyéni életpályák alakulása szempontjából nem volt előre kiszámítható.

Ha ez utóbbiakat elválasztani nem is tudjuk egymástól, helyezzük a hangsúlyokat a soproni történésekre! Az osztrák–magyar küzdelem felzaklatott lelkiállapotba hozta a határ mindkét oldalának lakóit. A túlfűtött indulatok időnként kölcsönösen a felszínre törtek, ami bizonyos fokig érthető is volt. A sérelmek és a velük járó vádaskodások mindkét oldalról jogosak, egyúttal azonban eltúlzottak is voltak. A város és a térség gazdasági mélyrepülése folytatódott. A békekötések évszázados gazdasági szálakat vágtak el, az elszakított területek felvevő piacának kiesése válságból válságba kergette a város iparosait, kereskedőit. Miután bizonyossá vált, hogy Nyugat-Magyarország (illetve Burgenland) csak a hátsó helyek egyikét foglalja el a magyar revíziós komplexum problémáinak sorában, valamint hogy a kormány és a magyar külpolitika érdekeinek sem rövid, sem pedig hosszú távon nem kedvez a kérdés kiéleződése, a városvezetésnek nem maradt egyéb lehetősége, mint az alkalmazkodás stratégiájának – egyebekben sikeresnek mondható – kidolgozása.

Mindeközben az európai politika alakulása sem adott okot derülátásra. A magyar nemzeti érdekek és város sorsa miatt aggódók eddig Ausztriában – és ne féljünk bevallani – a helyi németiségben látták legfőbb ellenségüket. Az 1930-as évek második felétől ez némileg megváltozott. Utóbbiak – vagyis a németül beszélő, de 1921-ben nagyon jelentős részben Magyarországot választó itteni németek – továbbra is a célkeresztben maradtak, de Bécs helyett egy másik főváros vonta magára a figyelmet: Berlin. A harmincas évek második felében egyre sűrűbben megfigyelhetjük annak a felismerésnek a jeleit, melyek a náci új Európa előszelében mutatkoztak meg, és ettől az új rendtől féltették a maradék Nyugat-Magyarország és Sopron magyarságát. Kevesebben voltak azok a ködevők, akik a kiszámítható Anschluss előtt az elcsatolt burgenlandi területek visszaadásában reménykedtek az új német kancellár jóvoltából. Házi realitásérzéke (mely a „Zeitgeist” hatása alatt talán túlzásokban is megnyilvánult) nem gyarapította a kívánság-gondolkodók táborát. Ezt abból is jól láthatjuk, hogy 1939-ben a város képviselőjének megnyerni kívánt Csáky István korteseként csatlakozott azoknak a táborához, akik a külügyminiszterben vélték felfedezni a város érintetlenségének garanciáját. Ez a garancia Csáky szerény képességeivel összhangban maga is meglehetősen gyenge volt, de szerencse a szerencsétlenségben, hogy a második világháború kirobbanása után nem a „Civitas Fidelissima” és a nyugati határszél ügye kötötte le a német birodalomépítők figyelmét.

Az 1945–48 utáni új rendszerben Sopron nehezen tudta elfogadtatni magát. A két háború korának jelszavai (népszavazási szereplés, nemzethűség) érvényüket veszítették nacionalista kisugárzásuk miatt. Sopront „reakciós” városként könyvelték el. Ezt csak alátámasztották a kulturális hagyományok és az egykori iskolavárosi rang is, melyekre a sokkal értékeesebb „munkásváros” jelzővel szemben nem illett hivatkozni. Az internacionalista és alapvetően osztálystruktúrákban gondolkodó kommunista világnézet számára problematikus volt a hely nemzetiségi összetétele, a sokszínű kultúra, melyet a németek elűzése után sem sikerült gyökeresen kiirtani. A város megítélését mindazonáltal alapvetően a határmentiségből eredő helyzete határozta meg. Sopron a vasfüggöny közvetlen szomszédságába került, és olyan *cordonne sanitaire* zónává vált, mely több mint két évtizeden át nyugatról, de főleg keletről, az ország belseje felől szinte megközelíthetetlen volt. Az ország közvéleményében lassan kialakult az a kép, mely egyszerűen csak „Sopronországként” aposztrofálta a várost, s amely szívósan része is maradt a hazai köztudatnak, olyannyira, hogy a határsáv megszüntetése után még sokáig vonzást gyakorolt a távolabb lakókra. Mivel az (egyébként diszfunkcionális és ésszerűtlen) iparosítási hullám hátára szerencsére nem sikerült felkapaszkodni, helyette a kultúra, a műemlékvédelem, a múlt felkutatása és publikálása jelentette a jövő lehetőségét Sopron számára. Ebben a munkában Házira is kulcsszerep várt.

Részben a represszív politika ellenhatásaként, részben Házi és társai munkásságának köszönhetően a városi társadalom „belső köreibben” nagyfokú identitás-érzés és lokálpatriotizmus állandósult. (Azért vagyunk kénytelenek itt csupán „belső körről” írni, mert a leírt önazonosság-tudat gondolati alapjainak termelői és fogyasztói is nagyjából ugyanazon körből kerültek, kerülnek ki, miközben persze diszkurzív viszonyban vannak a családi szocializáltság, a privát történelem lenyomataival.) A Kádár-rendszerben ez a lokálpatriotizmus és a kispolgári értékrend ráadásul újra beférkőzhetett a közpolitikába. A hatvanas évektől kibontakozó „dezideologizálás” eredményeképpen a hatalom visszavonta azt a hadüzenetet, melyet az ötvenes években a régi rendszer kísérőjének tartott értékeknek – és velük magának a városnak – küldött.

Ebben a folyton változó, többszörösen traumatizált 20. századi politikai és kulturális közegben, a korszak társadalmi „sérelemtörténetének” résztvevőjeként alig felfogható, hogyan sikerülhetett valakinek szuverén gondolkodóként a szellemi talpon maradás. Házi Jenőnek sikerült. A város teljes jogi és kulturális emancipációját már ő sem érthette meg, 1986-ban meghalt. A Soproni Szemle jelen száma neki állít emléket, a születése 120. évfordulója alkalmából 2012. április 16-án a Soproni Levéltár, Házi Jenő családja, a Török és a Novotny-Török családok szervezésében megtartott emlékülés előadásainak közlésével.

Közigazgatásba integrálódott levéltárnoki szolgálat – elmélyült, de fölöttébb intenzív tudósi, kutatói alkotómunka – aktív közéleti, társadalmi tevékenység: a legendás forráskiadó, középkor kutató, várostörténész Házi Jenő, Sopron törvényhatósági jogú város főlevéltárosa hivatali pályájának évtizedeit együttesen jellemezte e három, olykor eltérő ismereteket, készségeket megkövetelő terület, amelyet aktív időszaka évtizedeiben párhuzamosan, egyidejűleg művelt. A közösségéért felelősséget érző, annak formálásáért tevő, határozott véleményét vállaló ember alakja olykor a tudományos, történeti munkák keletkezés-, avagy hatástörténetének interpretációjában is megjelent. Ezt legszebben érzékeltetik az idős tudós szakmai életútinterjúban a pályakezdetére, a soproni oklevéltár első kötetének megszületésére, visszhangjára is visszatekintő szavai.¹

A történetkutató és a politika találkozásának még az okmánykötetet megelőző eredménye az a Sopron városhoz és a régióhoz fűződő adatgazdag, polemizáló történetpolitikai tanulmány, amely egykori professzora, Domanovszky Sándor biztatása nyomán, kiterjedt levéltári forráskutatás alapján készült el a nyugat-magyarországi kérdés késő-középkori, kora újkori történeti gyökereiről, a koronázalog uradalmak kialakulásáról, köz- és magánjogi státusáról.² Mind a tudós főlevéltáros széleskörű politikai-társadalmi kapcsolathálózata, mind a helyi és regionális társadalomba való beágyazottsága az eddigi ismereteinek további bővítését kívánja meg. Az ez irányú kutatások elválaszthatatlanok a kor városi politika-, társadalom- és egyháztörténetébe ágyazott, párhuzamos vizsgálatoktól.³ Az alábbi kis tanulmány csupán mozaikokat villanthat fel Házi Jenő, Sopron város főlevéltárnoka közéleti, helyi társadalmi szerep- és feladatvállalásaiból, helyesebben azok egyes elemeiből, felhívva a figyelmet az érintett területek – az egykorú helyi katolikus egyháztörténet, valamint a sporttörténet további vizsgálatának szükségességére.

¹ 1921 tavaszán jelent meg okmánytárának első kötete, mely „...kötet tartalmával rendkívül fontos szerepet játszott a soproni intelligencia, a hazafias gondolkodású iparoság megnyerésében...” A további érvelés szerint a városnak adott 166 db magyar királyi oklevéllel szemben 4 osztrák hercegi oklevél állott, ami egyértelműen a város középkori „hovatarozását” mutatja. *Kloss Andor*: Évtizedek a levéltár szolgálatában. Beszélgetés Házi Jenővel. *Levéltári Szemle*, 35. (1985) 2., 69–70. A levéltárosi életút összegzése a korábbi szakirodalommal: *Dominkovits Péter*: Két törvényhatósági levéltáros a XX. század első feléből. Házi Jenő és Sümegey Dezső. in: *Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században*. Szerk.: Sipos András. Budapest, 2004. 122–123., 126–135. 141–143.

² Az 1920-ban a Soproni Hírlapban folytatásokban – illetve az évben német nyelven külön kiadványként is – megjelent munka új kiadása: *Házi Jenő*: Történelmi jogunk Nyugat-Magyarországhoz. Sajtó alá rend., bev.: Dominkovits Péter, Sopron, 2011. A fiatal levéltáros történész pályakezdetének fontos eleme volt a bécsi magyar levéltáros történészekkel, különösen Szekfű Gyulával kialakult kapcsolata: *Dominkovits Péter*: Egy kevésbé ismert mester és tanítvány kapcsolat. Adatok Házi Jenő és Szekfű Gyula tudósbarátságához. in: *A negyedik nemzedék és ami utána következik*. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Szerk.: Ujváry Gábor – Nagy József Zsigmond. Budapest, 2011. 229–237.

³ Szakmai kapcsolathálójához: *Dominkovits Péter*: Egy vidéki tudós kapcsolatrendszerének dokumentumaiból. (Válogatás Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa levelezéséből, 1914–1944) *Levéltári Közlemények*, 67. (1996) 1–2., 93–134. Politikai kapcsolatai közül legismertebb a Thurner Mihály soproni polgármesterhez fűződő: *Turbuly Éva*: Soproni-Thurner Mihály (1878–1952) in: „Tisztelem csak a város érdeke és igazsága fog vezetni. A 120 éve született Thurner Mihály polgármester (1878–1952) emlékére. Szerk.: Turbuly Éva, Sopron, 1998. 9–17., passim.

Túlzás nélkül állítható: a meglévő összegzések ellenére Sopron város 20. századi katolikus egyháztörténete jóval kevésbé ismert,⁴ mint a város másik meghatározó felekezete, a helyi evangélikus egyház egykorú története.⁵

A 20. századi katolikus modernizáció egyik megnyilvánulása, a Böle Kornél domonkos szerzetes által 1921-ben Budapesten alapított Credo Férfiegyület soproni működése, még feldolgozásra vár.⁶ A soproni Credot 1926-ban a rendtörténeti munkák szerzőjeként is ismert Szalay János soproni superior alapította. Szervező munkája révén iparos és kereskedő családok sorát vonta be széleskörű karitatív tevékenységbe. A rend gr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter támogatásával támogatást nyert a Tschurl-átjáróban (Mátyás király utca) a Credonak helyet adó épület építésére, amely egyben a rendi utánpótlást szolgáló konviktus helye is lett.⁷ Jelen ismeretek alapján Házi Jenő aktív Credos tevékenysége az ún. Credo-ház építése időszakához kapcsolódik és 1934-től adathozható, midőn a Credo Férfiegyület világi elnökeként az ács- és kőművesmunkák ajánlatainak beszerzése mellett 1934. június 4-től önkéntes kölcsönjegyzést indított.⁸ Házi 1935. március 12-én lemondott világi elnöki tisztségéről. Lemondása okait elgondolásának meghiúsulásában jelölte meg. Az eredményesebb működés miatt egyezett bele, hogy „...a Credo kivonuljon a Domonkos-házból, ahol az internatussal sokszor meg lett volna az ellentéte és átmenjünk a Credo-házba, ahol akadályok és korlátok nélkül képzeltem el a Credo munkáját. Legnagyobb fájdalomra ez elgondolásom nem valószínűsíthető meg...”.⁹ Véleménye szerint, még Badalik Bertalan provinciális is elismerte, hogy a Credo segítsége, gyűjtése és pénzszerzése szükséges volt mind a „Domonkos-ház”, mind a „Credo-ház” felépítéséhez, ennek ellenére a Credo más katolikus egyesületek beengedésének kötelezettségével, a „Credo-ház” kizárólagos használati jogát nem kapta meg. Annak egy részét csak a harmadrend engedélyével használhatta.¹⁰ E levéllel párhuzamosan, ugyan ezen a napon, egy másik levelében, lemondása tudomásra hozása mellett, a Credo tagságát szólította meg, és a figyelmet felhívta a közelgő képviselő választások fontosságára. A szavazati joggal élés kötelezettségét jelezve, határozott politikai agitációt folytatott: „...a képviselő választásnál pedig Pinezich István, a katolikus

⁴ Rövid, fontos összegzés: *Hetény János: A katolikus élet Sopronban és környékén (1922–1999)* in: *Sopron és környéke 1922–1990. Főszerk.: Sarkady Sándor. Sopron, 1992.* (= *Hetény 1992.*) 85–99.

⁵ A rövid összegzés: *Szimon János: Az evangélikus egyház Sopronban.* in: *Sopron és környéke 1922–1990. Főszerk.: Sarkady Sándor. Sopron, 1992.* 100–109. A város modern kori evangélikus egyháztörténetének nagy nyeresége a közel egy évtizede megjelent, nagy forrásértékű kortörténeti munka: *Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. rész, A korszak krónikája. Sopron, 2000., Uő.: Uez. II. rész, A korszak munkáigai és emberei. Sopron, 2003.*

⁶ Ez az elkövetkező időszak feladata, mely csak részben tehető meg a Szt. Domonkos Rend soproni székházának iratai között: *Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=MNL GyMSM SL), XII. 4. 12–13. doboz (=d.)* Az alapszinten rendezett iratanyag csak részinformációkat nyújt a rend korabeli soproni működésére. A soproni rendház, a Szent Domonkos Konviktus (Julianeum), illetve a Credo mozgalom iratanyaga jelentős részben az alábbi forrásörző helyen kutatható: *Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Vasvár (www.lomart.hu/domonkos-muzeum/mn02_04 - letöltés: 2012 november).*

⁷ *Hetény 1992.* 85.

⁸ *MNL GyMSM SL, XIV. 98. Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa irathagyatéka (=Házi Jenő ir.), 59. d., Credo világi elnökének iratai, itt megtalálhatóak nemcsak a későbbi konviktus Hárs György által elkészített tervrajzai, de a Szent Domonkos Rend Kulturháza (Deák tér 41.) ugyancsak Hárs György építésmérnök által elkészített tervdokumentációja is (1934 április).*

⁹ *MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 59. d., Credo világi elnökének ir., Sopron, 1935. márc. 12.* Ismert egy datálatlan, 7 pontos rendi átirat, amely az összegyűjtött összeget tartalmazza, a Credonak díjmentes használatlalt elsőbbségi jogot ad.

¹⁰ *Uo.*

konvent elnöke mellé kell állni, mint akinél megvan a bizonyosságunk, hogy a katolikus érdekeket férfias bátorsággal fogja képviselni még akkor is, ha egymagára maradna. Mert kedves Credo Testvéreim nemcsak a párt fontos, hanem az ember is. (...) [N]e akadjunk fel azon, hogy Pinezich a kormánypárt jelöltje, ha esetleg legitimista, kigazda párti vagy más keresztény párti szimpátiája is lenne közülünk egyeseknek, hanem azon alapon, hogy egységben az erő, álljon a Credo Pinezich mellé rendületlen hűséggel...”¹¹

1. kép. Credo tagok felvétele, 1934. március 18. (MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d.)

Házi Jenő kapcsolatai a Credoval és a Szent Domonkos Renddel további kutatásokat igényelnek. Valószínű, hogy az egyházi elnök békítő és új szempontokat, részleges kompromisszumot ígérő válaszevele az állásfoglalás módosítására készíthette Házit,¹² hisz az esetet követően továbbra is a Credo vezetőségben maradt.¹³ Badalik Bertalan, az 1934-ben megválasztott tartományfőnök, 1943 őszén mondott köszönetet a Credotól más elfoglaltságai, Konventelnöksége miatt megváltó főlevéltárosnak.¹⁴

A Soproni Katolikus Konvent a 20. század első felében a város katolikus életének összefogó, koordináló intézménye volt. Az 1922-től Konvent elnöki tisztségbe lépő

¹¹ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 59. d., Credo világi elnökének ir., Házi Jenő levele, Sp., 1935. márc. 12. (fogalmazvány, gépirat) Az 1935. évi választásokon győztes Tóth Imre: Pinezich István (1935–1939) in: *Ifj. Sarkady Sándor – Tóth Imre: Országgyűlési választások és képviselők Sopronban 1848–2004*. Sopron, 2005. 98–110.

¹² A levélváltás: MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 59. d., Sopron, 1935. márc. 11., 15., 18.

¹³ A soproni Katolikus Karitás elnöke, Papp Kálmán 1935 elején is Credo világi elnökének címezte. MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d., Credo világi elnökének ir., Papp Kálmán Házi Jenőhöz, Sp., 1935. jan. 14.

¹⁴ Badalik Bertalan 1934–1936 között a Szent Domonkos Rend osztrák–magyar rendtartományának a provinciálisa volt, ezt követően a visszaállított magyar rendtartomány provinciálisa lett. MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 59. d., Credo világi elnökének ir., Badalik Bertalan Házi Jenőhöz, Budapest, 1943. okt. 13. Utóda Pogácsa József lett.

Pinezich István ügyvéd, politikus működési ideje a Konvent újbóli felvirágzását hozta. A pénzügyi stabilizálást követően került sor a Kuruc dombi „Szent István Elemi Iskola” megalakítására, mely kezdete volt az új plébánia, a városrész katolikus intézményhálózata kiépítésének.¹⁵ Házi az 1930-as években egyszerű tagként aktív tevékenységet folytatott a Katolikus Konventben. Az 1933. január 27-i közgyűlésében a történeti értékű régi sírkövek, síremlékek értékére, megmentésének fontosságára, gondozására hívta fel a figyelmet. Indítványa támogatást kapott, így Lauringer Ernő, Holl Jenő konvent tagokkal közösen megbízást nyert a „megmentendő” sírok, síremlékek összegyűjtésére.¹⁶ 1934-től Konvent egyre intenzívebben foglalkozott a két, nagy kiterjedésű történeti plébánia megosztásával. Az 1934. november 10-i közgyűlésben kidolgozták és döntöttek „...meglévő két plébánia és a jövőben létesítendő plébániák hathatósabb támogatása, a templomok és plébániák szükségletei...” céljából, „a hívők érdeklődésének ébrentartása s minderősebb felkeltése, a világi elemnek a plébániák és vezetőinek nem egyházi vonatkozású, de mindinkább szaporodó szociális, karitatív, hitéleti stb. feladatkörébe élénkebb bekapcsolása s munkavállalása érdekében, új plébániák és templomok létesítésének megalapozása s előmozdítása...” végett, hat plébániai körzet kialakításáról. Megalakították a munkálatokkal kapcsolatos bizottságokat.¹⁷ Az I.–II. kerület a két régi plébániát foglalta magába. A Szent Mihály (világi elnöke: Szerdahelyi János) és Szent György (világi elnöke: Kamenszky Árpád) plébániák körzete mellett a tervezés szerint a III. egységet a Szent Domonkos rend (világi elnöke: Masek József) plébánia körzete alkotta – akik rendi szabályzatukra hivatkozva lemondták a külön domonkos plébániát. A IV-et az Isteni Megváltó Leányairól elnevezett szerzetesrend (világi elnöke Schármár Károly) plébánia körzete jelentette, míg az V. az Erzsébet Kórház (Kurucdomb) térségében került kialakításra (világi elnöke: Márkus Ferenc). Az utolsó, VI. plébánia körzetet a Szent Imre Kollégium környékén alakították ki, világi elnöke Házi Jenő lett. Az elnök mellett Pinezich István 16 tagból álló választmány alakuló ülésére 1935. január 23-án délután, a Szent Imre Kollégium társalgójában került sor.¹⁸ A László Géza személyében jegyzőt választó közgyűlésen az elnöklő Házi közvetlen célként a körzet katolikusainak felmérését, törzslapok útján róluk kataszter felállítását látta legfontosabbnak, és a pontos statisztikai adatfelvételhez elengedhetetlenül szükségesnek tartotta a plébániai körzet határainak pontos megállapítását.¹⁹ Házi energikusan 1000 db kataszteri nyilvántartó lapot nyomtatott a létesítendő új plébánia katolikus lakossága szociális, kulturális feltérképezéséhez.

¹⁵ A Konvent tárgyidőszakbeli működésére, a Kurucdombi intézményhálózat megteremtésére: Hetény 1992. 86–88., *Bán János – Kovács József László: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000.* Főszerk.: Sarkady Sándor. Sopron, 2000. (=Bán – Kovács 2000.) 67–86.

¹⁶ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 58. d., Konvent ir., Kivonat a soproni Kath. Konvent 1933. jan. 27-i üléséből.

¹⁷ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d., Szent Imre Kollégium plébániai körzet világi elnökének iratai (Sz. Imre Koll. pléb. körz., vil. eln. ir.), A Soproni Kath. Konvent 1934. november 10. közgyűlésének határozata, Plébániai bizottságok világi elnökeinek, tagjainak névjegyzéke. Házi körzetében az első névjegyzék 15 világi tagot tüntet fel.

¹⁸ Házi Meghívó fogalmazványában 17 főből állt a választmány, de Gábor Géza a kurucdombi plébániai körzetbe jelentkezett át. A Konventelnök Pinezichet Hermann Rudolf konvent pénztáros helyettesítette. MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 59. d., Sz. Imre Koll. pléb. körz. vil. eln. ir., Meghívó, Sopron, 1935. jan. 19., Hetény 1992. 87.

¹⁹ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d. Sz. Imre Koll. Pléb. körz. Eln. ir., Jegyzőkönyv, 1935. jan. 23. Házi már a 10 pontos javaslatra is a bizottságok hatáskörébe utalva feltüntette a plébánia határok pontos megállapításának a fontosságát. Uo. Javaslat, 3. pont. A pontos plébánia körzeti határ 1936 elején került megállapításra, ahogy ezt a március 2-án Házihoz eljuttatott utcajegyzék tanúsítja. Ügyrendként a Konvent a Szent Domonkos Rend plébániakörzetének ügyrendjének átvételét javasolta, uo. Sp., 1936. febr. 24.

de a statisztikai adatfelvétel a leendő körzethatárok pontos tisztázása miatt még fél év múlva sem kezdődhetett el.²⁰ Ahogy azt Házi érzékelte, a kurucdombi Szent István-templom építése körüli tevékenység óhatatlanul hátráltatta az ő körzetében a statisztikai munkálatokat, miképpen világi elnök fél évvel később erről beszámolt. Ekkor arra kérte Házi a Konventet, hogy körzetében templomépítés céljából a Feichtinger apátúr által a Konventnek ajándékozott telket az cserélje el a Zrínyi utca, Felkelő út, Udvarnoki utca közötti üres telekkel.²¹

A Soproni Katolikus Konvent 1942. december 20-i elnökválasztásán Heiszler Béla városi tanácsossal, dr. Pogácsa József főorvossal szemben a katolikus hitközség 1943. január 1-jétől Házi Jenőt választotta meg az elnöki tisztre. A Konvent elnökségbe Házit 1943. január 17-én, ünnepélyes keretek között iktatták be a Katolikus Kör nagyertermében.²² Házi elnöki beszédében az elődök jó gazdálkodására, az átvett vagyon, a három plébánia, az iskolák, ház- és földingatlanok, a pincészet és borkimérés megőrzésére, megvédésére tett ígéretet. Külön kiemelte az új plébánia, a kurucdombi Szent István-templomra történő odafigyelést, szolt az alapszabályok megújításának szükségességéről, arról, hogy a nehéz időkben nem kívánja emelni a hitközségi adót, ugyanakkor hangsúlyozta, lépni kell a temetőbővítés terén. Békességet és egyetértést kívánt mind a soproni „katolikus táboron” belül, mind a város keresztény egyházai között. Ugyanakkor a katolikus hitelvek melletti kiállásra is felszólította a tagságot.²³

E rövid meglemlékezésnek nem lehet célja Házi Jenő elnöklete alatt, e nagyon nehéz hat esztendő során végzett tevékenységek, valamint a Konvent működésének még oly' vázlatos ismertetése sem.²⁴ Minderről álljon csak itt annyi, amit a munkásságát méltató beszédben fogalmaztak meg. Házi 1949 végén, küzdelmes esztendő, egyháza, a hívek érdekében vitt konfliktusok után, 1949 végén mondott le konventelnöki tisztségéről. Az 1950. január 29-i alakuló közgyűlésben búcsúztatták. Érdemeit Bűrchner László prelátnak kérésére jegyzőkönyvben is megörökítették. Az emlékbeszéd sok más mellett Házit a nehéz időkben vezetésre alkalmas férfiként, elnökként méltatta, aki – ahogy azt hét évvel korábban, elnöki beszédében is ígérte – nem a nagyvonalú tervek, hanem a realitás talaján állva, a cselekvés embere volt. Így szándékaiból megvalósult a Szent István-templom környékének rendezése, a kegyúri kérdések megoldása, a Konvent alapszabályának véglegesítése, a tervpályázatok 1945. évi beérkezésével, a Konvent javára történő örökbérlet előkészítésével, pedig ekkor már rendeződni látszott a temetőbővítés ügye.

A méltatás fontos tetteként szolt az Actio Catholica helyi életre hívásáról, alapszabályainak elkészítéséről. A szónok kiemelte, hogy az elnök hivatali esztendeiben a katolikus és keresztény egység előmozdítása jegyében tevékenykedett. A háború vesztéres idejében, és „amikor a felszabadulás viharai dúltak”, Házi értékeket őrzött és mentett, majd a romok felett az új feladatok megoldásába kezdett. Így nevéhez

²⁰ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d. Sz. Imre Pléb. körz. Eln. ir., Házi Jenő világi elnök a Konventhez, Sopron, 1935. júl. 8.

²¹ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d. Sz. Imre Pléb. körz. eln. ir., Házi Jenő világi elnök a Konventhez, Sopron, 1936. jan. 13. Míg a rendi templomokban, valamint a Szent Imre Kollégium kápolnájában is lehetőség nyílt istentiszteletek megtartására, felekezeti, közösségi életre, egyedül a Kurucdomb nem rendelkezett vallási központtal, a templom megépítése itt mutatkozott legszükségesebbnek. Bán – Kovács 2000. 69–70., 73–75.

²² Új Sopronvármegye 5. (1943. jan. 18.), 13. sz.,

²³ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 58. d., Konvent ir., é. n.

²⁴ Házi Jenő elnöksége időszakára: Bán – Kovács 2000. 80–86.

fűződik a Konvent adózásának újjáalakítása, a Konvent gazdaságának újjáépítése, a „Szent György templom, az Orsolyák temploma, a Bencések, Domonkosok, Orsolyák és Irgalmasok zárdái érezték a Konvent és elnöke támogatását. Az iskolák újjáépítése is elnökségéhez fűződik (...) elválaszthatatlan attól az új plébániák felállítása és az ezzel kapcsolatban megélenkült hitélet ...”. Az érdemeket méltató Bürchner kiemelte a plébániai bizottságok megélenkülő működését, és hogy Házi 1948-ban, a Nagyboldogasszony évében, Budapesten, az autonómiáról tartott előadást.

Ugyanakkor nem szólt mindarról a sok konfliktusról, amit a Konvent elnökének egyháza védelméért a kiépülő rendszerrel szemben vívott, a megváltozott politikai körülményekre, amire Házi is utalt köszönő szavaiban. Ahogy elmondta, ő „felemelt fővel, (...) tiszta lélekkel foglalta el az elnöki széket. Amikor továbbra az elnöki tisztiséget nem vállalhatta, tiszta lelkiismerettel távozik.” Hangsúlyozta: elnökké választását tudósi tevékenységének köszönhette, akkor lett elnök, amikor a Konventben belső ellentétek mutatkoztak, és ezért is az egység megteremtését tűzte ki feladatául. Köszönetet mondott a Konvent és az iroda személyzetének, akik nélkül nem dolgozhatott volna eredményesen. Az új elnöknek, Radics József építési szakembernek, készséges segítségét ajánlotta, jelezve: immáron egyszerű konventtagként van jelen, és ez időtől „minden erejét a tudományos munkának szentelheti”.²⁵

Az aktív közéleti szerepet vállaló Házi Jenő a kor helyi sportéletére is odafigyelt, a sportnak, és annak helyi intézményesüléseként az 1900-ban alakult Soproni Futball és Atlétika Club (=SFAC) működésének – mely a tárgydidőszakban leginkább labdarúgásban mutatott fel jelentős sikereket – a nemzetnevelés, nemzetépítés szempontjából is jelentőséget tulajdonított.²⁶ Várospolitikai szempontoktól áthatva, már 1927-ben a soproni futball élet támogatása, országos véráramhoz csatlakoztatása, és mindennek támogatása mellett érvelt. Beszédét írt a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) 1927. augusztus 13–19-i Sopron városában megrendezett országos bajnoki mérkőzés-sorozatára, melyben a város történeti emlékeivel és tradícióival, a közelmúlt hősie, hű magatartásával látta indokoltnak, hogy a MOVE e városban rendezze meg a bajnoki mérkőzéseket. Cseppet sem mellékesen úgy vélte, e rendezvénysorozat a helyi idegenforgalmat is fel lendíti.²⁷ Minden bizonnyal e folyamatos odafigyelés eredményezhette, hogy a SFAC 1939. június 25-i közgyűlésében Házi Jenő főlevéltárost elnöknek választották. Az új elnök köszönőlevelében „a soproni vasutas társadalommal” való jó kapcsolatait hangsúlyozva, pozíciójából „a sport terén is a barátság és a megértés szellemét” kívánta szolgálni.²⁸ Házi elnöksége idején aktívan részt vett a helyi sport, és sportegyesületi életben. Ezt az olyan fennmaradt iratai is jól érzékeltetik, mint az 1939. október 29-i SFAC pályán lezajlott mérkőzéssel kapcsolatos üdvözlő beszéde, illetve az olyan történeti példaktól, hazafias gondolatoktól sem mentes köszöntők, mint a SFAC és az ókomáromi csapat 1939. szeptember 10-i mérkőzésére, avagy a szabadkai focicsapat 1941 szeptember 21-i mérkőzése alkalmából, írtak, valamint a közkedvelt futball-legenda, a korábban

²⁵ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 58. d. Konvent ir., Kivonat a Soproni Katolikus Konvent 1950. jan. 29-i alakuló közgyűléséből. Radics munkásságára: Bán – Kovács 2000. 86–92.

²⁶ A város korabeli sportéletére, a SFAC történetére: Weisz Ferenc: Sopron sportélete, in: Sopron és környéke 1922–1990. Főszerk.: Sarkady Sándor, Sopron, 1992. (=Weisz 1992.) 200–203.

²⁷ „Bajnoki mérkőzések Sopronban”: MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d., SFAC eln. ir., 1927. júl. 28. (teljesebb kézirat), rövidebb gépiratok.

²⁸ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d., SFAC eln. ir., Sp., 1939. jún. 28.

a berlini olimpián is részt vett Peps (Scheidl József) köszöntése. Elnöksége alatt szívósan küzdött az Anger-réti sportpálya kiépítéséért, melyhez a(z) MLSZ támogatását is sikerült megnyernie.²⁹ Eredményes „lobby-tevékenységének” is köszönhető, hogy M. Kir. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Országos Sport Központja (=OSK) 1942. júliusában pénzügyileg is támogatta a SFAC pályaépítését – amit Sopron Thj. Város 1942. szeptember 24-i közgyűlése is támogatásában részesített (13278/132. kgy./1942.V.) –, majd az OSK 1942. december 30-i értesítésével a tervezésekre „első körben” 250.000 pengő segílyt adott, mérnökként Gulyás Kálmánt javasolva. A városi közgyűlés 1943. január 8-án bízta meg a tervezéssel Gulyást (392/6. kgy. 1943 V.), mely határozatot az evangélikus egyház megfellebbezett, de ezt a Belügyminisztérium 68059/1943. IV. sz. alatti (1943. máj. 18.) határozatában elutasította és Sopron város határozatát jóváhagyta. Az OSK 1943. júliusában, háromévi egyenlő részletfizetéssel, 300.000 pengő állami segílyt állapított meg. A kivitelezésben 1944 júniusától Boór Nándor soproni építési vállalkozó is részt vett. A háborús esztendők összes nehézségétől súlyosbítva (nyers-, és építőanyag ellátás, pénzügyi folyósítás), 1944 január végétől a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. Soproni Fiókja pénzügyi lebonyolításával majd egy éven keresztül folyt a pályaépítés.³⁰

A pályaépítéssel kapcsolatos lobbytevékenység során Házi az egyesületi szerepvállalásáról így vallott: „Mivel a SFAC Sopron város színeit viseli és mivel ez egyesületnek nagy érdemei vannak a népszavazás körül, – csakis azért vesződöm az egyesülettel, – ez okból nagyon kérlek arra, hogy kérésemet ez alkalommal teljesíteni szíveskedjél...”³¹ Házi nehézséget nem ismerve mozgatott meg minden követ a sportpálya építésért. „1917 óta, mióta Sopron szolgálatában állok, most történik meg először, hogy az állam a maga kezdeményezéséből nagy dologban kíván Sopron segítségére jönni, amikor egy modern sportpályát akar (...) az Angeron felépíteni” – írta 1943. július 14-én. Soraiban a sportpálya elkészítését összefüggésbe hozta a fiatalság sporton keresztül történő hazafias szellemű nevelésével. Nem csoda, ha a főlevéltáros elnöki lemondását követően is segítette a SFAC Anger réti pályájának kiépítését.³²

Házi 1945. november 26-án mondott le SFAC elnöki tisztségéről, az előző napi mérkőzés botrányosságára hivatkozva. Érvelése szerint – a pártpolitikától is áthatott helyi futballéletben – lemondása révén a megújulást kívánta szolgálni.³³

E vázlatos áttekintés is érzékelteti: ahogy Házi Jenő a szakterületén, úgy az általa vállalt közéleti, társadalmi feladatkörökben is következetes értékelvűséggel, a kihívásoktól, feladatoktól, de a konfliktusoktól sem riadva, legjobb meggyőződéséhez következetes hűséggel ragaszkodva igyekezett szolgálni azt a közösséget, amelynek tagja volt, avagy választott elnöke lett.

²⁹ Tervtári dokumentáció elnöki irataihoz becsatolásra került.

³⁰ A tervrajzok, anyagkimutatások: MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. SFAC elnökének ir., passim.

³¹ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir., 59. d., SFAC elnökének ir., [Sopron?], 1942. jún. 2.

³² MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. SFAC elnöke ir., Sopron, 1946. okt. 14., okt. 19. Valószínű Házi írta a Nemzeti Sportbizottsághoz a sportpálya építés rövid és adatgazdag összegzését. uo. Sp. 1946. szept. 28.

³³ MNL GyMSM SL, Házi Jenő ir. 59. d. SFAC elnöke ir., Sopron, 1945. nov. 26. Az 1945. évi, Naum Alekszejevics Romanov alezredes támogatását élvező, pártok politikája által is befolyásolt labdarúgás feltámasztására: Weisz 1992. 201.

A magyar középorkutatás történetében számos nagy formátumú személyiség neve, s ami fontosabb, munkássága maradt az utókorra. Amikor Házi Jenő (1892–1986) soproni levéltáros és történész középkori tárgyú dolgozatairól, az ezek által szűkebb szakterületünkön kifejtett munkásságáról esik szó, aligha lehet tagadni, hogy ő ezek közé tartozott. A kései utódok számára különösképp is érdekes Házi történetírói, középkorkutatói pályafutása, mert hosszú élete során legalább három nagy tudománypolitikai illetve tudományfilozófiai korszakot élt át, és működött is mindháromban. E működése során máig használható és használandó alpműveket készített. Talán ez a legfontosabb szempont, amiért a magyar középorkutatás meg kell, hogy emlékezzen a százhusz éve született soproni levéltárvezetőről.

Ifjonti évei és pályakezdése az ún. pozitivisták időszak utolsó évtizedére esett. Tanárai egytől egyig a forrásfeltárás örömeiben-lázában égő és egyre jobban specializálódó kései 19. században szereztek tapasztalatukat, s ezt adták tovább tanítványaiknak. Így Házi Jenőnek is, ami eleve magyarázatot kínál az életműben oly domináns forráskiadásra.

Mindezt tetézte a trianoni trauma, amikor ideig-óráig még Sopron város hovartartozása és közismerten gazdag levéltárának sorsa is bizonytalan volt. Házi éppen ezekben a viharos hetekben, hónapokban, 1918 szeptemberében lett a város levéltárosa, ami életre szóló félelem- és a levéltárért való aggodás-élményt jelenthetett számára. A pozitivisták hagyományokra épülő, 1917 tavaszán záródó egyetemi képzés,¹ a háborús élmények – maga is teljesített katonai szolgálatot, sőt meg is sebesült – mind-mind meghatározó élmények lehettek a fiatal Házi életében, aki hamar felelősségteljes megbízást kapott: a trianoni Magyarország egyetlen többé-kevésbé épen maradt városi levéltárának élére nevezték ki. Aligha kell ezek után meglepődnünk, ha kor- és pályatársaihoz hasonlatosan² maga is a források mielőbbi kiadását tekintette legfőbb feladatának.

Am mielőtt soproni tevékenységének középorkutató szemmel való áttekintésére sort kerítenénk, indokolt annak rögzítése, hogy a középkorral kutatói szinten történő foglalatalkodást korántsem 1918 táján kezdte. Élete első tudományos publikációja huszonegy éves korában, 1913-ban az akkor már patinás Hadtörténelmi Közlemények hasábjain látott napvilágot. E kis írást egy esztendővel később doktori disszertációjának nyomtatott változata követte Detrekő várának középkori történetéről, ugyancsak ezen folyóirat hasábjain.³ E tények ismeretében aligha tévedünk nagyot, ha kimond-

* A Sopronban, 2012. április 16-án – a Házi Jenő emlékülésen – elhangzott előadás szövegének szerkesztett, jegyzetelt változata.

¹ Horváth Zoltán: Házi Jenő élete és munkássága. In: Házi Jenő emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Dominkovits Péter – Turbuló Éva. Sopron, 1993. (= Horváth 1993) 9.

² Vö.: Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész: középkori oklevelek (1236–1526). Sopron, 1928. V–XVIII., külön kiemelve Házi Jenő segítségét az okleveles anyag sajtó alá rendezésében!

³ Házi Jenő: Szepesi László alkormányzó és Sós János budai várnagyk értesítik Pozsony városát Hunyadi Jánosnak a rigómezei csatából való szerencsés megmeneküléséről 1448. nov. 17. Hadtörténelmi Közlemények 14. (1913) 631–633. – *Uő.*: Detrekő vára a középkorban. Hadtörténelmi Közlemények 15. (1914) 190–209., 363–385., 503–527. Reprint: Detrekő vára a középkorban. In: Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza. (Csallóközi kiskönyvtár) Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Kóncsol László. Pozsony, 2000. 537–606.

juk: a fiatal Házi Jenő érdeklődése – bizonyára nem függetlenül a korszak tudományos szemléletétől és egyetemi mestereinek kutatási területétől – elsősorban a magyar középkor felé irányult. A háború és a soproni kinevezés azonban megváltoztatta az életpályát, s szükségszerűen befolyásolta az érdeklődési kört is. Ettől fogva a forrásközlések – ezekről lesz még szó, ezek persze középkori tárgyúak voltak – és a szélesebb értelemben vett közismereti, népszerűsítő dolgozatok voltak túlsúlyban két évtizeden át munkásságában.

Most érünk el oda, hogy a középkorkutató szemével szemlézzük: voltaképpen mekkora 1526 előtti időszakot érintő munkásságról is beszélhetünk egyáltalán? Ha pusztán a publikált művek számát tekintjük, terjedelmes anyagról van szó, hiszen csak a várostörténeti forráskiadvány 13 kötetet tesz ki. Ehhez – bár sokkal kevésbé ismert a szakmai és érdeklődői közönség előtt – hozzá kell vennünk 1967–1981 között harminchét közleményben, bő másfélszáz oldal terjedelemben az 1233–1484 között kibocsátott vasi káptalani oklevelek teljes szövegű közkinccsé tételét.⁴ Mindkettőt, de különösen a városi oklevéltár kiadását tudatos döntés eredményének kell tekintenünk. Hiába tűnik úgy ugyanis, hogy az 1920 utáni európai és magyar történetírás már távolodott a források pusztá közlésétől, s nyitottabb volt a szisztematikus, majd még inkább az interdiszciplináris feldolgozások irányába, a Trianon utáni Magyarországon a források feltárása és mielőbbi közzététele nyomasztóan aktuális feladat volt. Egészen egyszerűen értékmentésről, áldozatvállalásról volt szó, mondhatnók „sürgősségi helyzetről”.⁵ Házi munkássága szervesen illeszkedett a korszak neves, egy-egy egyházmegye, megye város történetének feltárására szakosodott kutatók (pl.: Bedy Vince, Géfin Gyula, Gutheil Jenő, Belitzky János, Bunyitay Vince) munkásságába. Éppen ezért e nagy terjedelmű és jelentőségű Házi közleményeknél, azok értékelésénél az utókor botcsinálta ítézésének semmi dolga sincs: a magas színvonalú forráskiadások soha, semmilyen körülmények között nem avulnak el. Mindig a magyar történetkutatás fontos, sokszor használt elemét fogják képezni.

Ráadásul van ebbéli tevékenységének egy további, a korábbiaknál még inkább elhanyagolt értékes vonása is. Az 1945/1948 utáni években, az ún. szocialista korszakban az Akadémián, egyetemeken és a levéltárakban – Házit is érintő, hisz 1938 májusától levelező tag volt az Akadémián – végbevitt „nagytakarítás” lehetetlenítette el többek közt az addig folyó középkori forráskiadást. Az egyetemekre és a levéltárakba a korszakot nem vagy csak alig értő „szakemberek” kerültek. Az 1950-es és 60-as években a lokális történetkutatás sáncai mögé vagy még azon kívülre szorult, kiválóan képzett személyek (Házi mellett például Kumorovitz L. Bernát, Oszwald Arisztid vagy Mályusz Elemér neve említhető) a szakma és a szakmai fogások továbbélésének zálogát jelentették. Voltaképpen, talán nem túlozva, ők voltak, „*qui ignes custodiunt*.”⁶ Jelentőségük, így Házié is, e tekintetben aligha túlbecsülhető.

⁴ Draskóczy István – Soós István: Középkori oklevélpublikációk Magyarországon 1945–1990 között. Levéltári Közlemények 62. (1991) 14.

⁵ Sokrétű – és ugyancsak a középkorhoz kapcsolódó – figyelmére jellemző, hogy Házi nevéhez fűződik a levéltári iratokból kiemelt kódexlapok és töredékek restaurálása és Radó Polikárral közös feldolgozásának előkészítése. Vö.: Madas Edit: Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae. Egy középkori forrásterület rendszeres feltárásáról. Aetas 23. (2008) 1., 103.

⁶ Závodszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: a törvények szövegei. Budapest, 1904. 144.

Ám lett légyen bármilyen fontos és bizony mindennél maradandóbb is a forráskiadás, beszélünk kell a történészek másik fontos működési köréről, a feldolgozásokról. Házi Jenő kutatói értékelésekor voltaképpen e második pillér az igazán fontos, lévén e sorok írója Házi ebbéli tevékenységének, középkorkutatói működésének áttekintésére kapott megtisztelő felkérést. Vegyük tehát górcső alá Házi Jenő klasszikus középkorral foglalkozó feldolgozásait.

A száztizenöt tételt számláló bibliográfiát⁷ áttekintve tizenhárom korszakunkba vágó tudományos közleményre bukkanhatunk, amely közül a pályakezdő kettőtől már esett szó. Ezt követően azonban hosszú ideig a levéltárosi feladatok, valamint a monumentális forráskiadási vállalkozás kötötték le Házi erőit, mert 1939-ig nem találkozhatunk középkortörténeti írásokkal a Soproni Hírlapban megjelent apró cikkeket nem tekintve.⁸

Az időrend különösképpen fontos. 1938-ban jelent meg ugyanis a soproni városi oklevéltár második sorozatának ötödik kötete, ami a nagy mű befejezését jelentette. Láthatóan az ekkor felszabaduló energiáit Házi, aki maga is érezte, hogy teljes tudományos megbecsüléséhez a hagyományos történészi feldolgozások is szükségesek, hagyományos monografikus munka elkészítésére szánta. A Magyar Tudományos Akadémia majdani tagsági lehetőségével kapcsolatosan ugyanennek megtételére buzdította volt egyetemi évfolyamtársa, Hajnal István is, még 1931-ben.⁹ Mindezen hatások és a lezárt munka feletti öröm sarkalhatták tehát Házit egy nagyobb összefoglaló elkészítésére, ami 1939-ben látott napvilágot. Ez volt a *Sopron középkori egyháztörténete* című, máig forgatott monográfiája.¹⁰

Az ezt követő éveket – ugyancsak a bibliográfia tanúsága szerint – a háború és az ezután következő helyreállítás árnyékolta be. A 20. század közepe pedig egyáltalán nem kedvezett a középkor kutatásának, és Házi számára is nehéz éveket hozott: 1947-től 1956-ig az addig töretlenül publikáló levéltáros-történész egyetlen írása sem látott napvilágot, így az utókor kutatója is könnyen kimondhatja, korszakváltás történt az életműben – ahogyan a korszak tudományosságában is. Házi Jenő a háború utáni években már nem Sopron város levéltárának felelős vezetője, hanem egy kényszernyugdíjazott, túl fiatalon, fizikai és szellemi ereje teljében félreállított levéltáros-történész volt. Ám ami veszteség volt a város levéltárának – és bizonyára az eltávolítást fájoan megélt Házinak – az legalább részleges nyereségévé vált a történetkutatásnak és az utókorak. Házi Jenő lényegesen több időt fordíthatott a kutatásra, kézíratai elkészítésére.

Nem lehet a szerző és e pár sor feladata, s valójában fölösleges is, hogy Házi összes 1950 utáni középkori tárgyú dolgozatát elősorolva, mintegy bő lére eresztett biblio-

⁷ Horváth 1993. 17–24. Itt csupán 114 tétel szerepel, de a posztumusz napvilágot látott Pozsony megye történeti földrajzát is beleszámítottam az áttekintendő művek körébe, épp középkori tematikájánál fogva.

⁸ Nem fedve, hogy ezen hosszú évek alatt is aktív tagja maradt a magyar kutatói társadalomnak. Részben soproni feltárisaival és a város támogatásának köszönhetően, részben a korszak bőkezű ösztöndíj-rendszere eredményeképpen többek közt Bécsben is alkalma volt többször kutatni. *Újváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban.”* (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai 1.) Budapest, 2010. 141., 202.

⁹ „Nem tudnál valami feldolgozást produkálni, kiadványaid mellett? Az általános becslés, miben részed van itt, nem érvényesülhet eléggé olyankor, mikor annak külső jelei kerülnek szóba, mert mindjárt jönnek az érvek, hogy nagyobb feldolgozó munkáid nincsenek még... Nem szabad semmibe vened a fent jelzett szempontokat, nemcsak magadról van szó, hanem ottani missziódról is.” *Dominkovits Péter: Egy vidéki tudós kapcsolatrendszerének dokumentumaiból. Válogatás Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa levelezéséből, 1914–1944. Levéltári Közlemények* 67. (1996.) (=Dominkovits 1996.) 94.

¹⁰ *Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete.* (Győregyházmege multjából; IV.) Sopron, 1939.

gráfiát adjon közre. Ehelyett talán célravezetőbb a lényegi elemek és a kései kutatás számára is fontos eredmények számbavétele.

Lássuk először a tematikát. A páratlanul gazdag soproni levéltári anyag teljes ismeretében egy tehetséges kutató voltaképpen arról ír, amiről akar, így a témaválasztás nem okozhatott gondot Házinak. 1956-ban írt a városi középkori kancelláriáról éppen úgy, mint alig évtized múltán egy Jagelló-kori királyi zenésről. Ám ez csak a felszín, figyelmesek lehetünk ugyanis arra, hogy két fontos „csapásirány” látszik az életmű középkori tárgyú dolgozataiban.

Egyfelől jól látható, hogy Detrekő vára történetéről szóló ifjúkori írása után sem hagyták nyugodni a várak, mert később a mára nyomtalanul eltűnt Macskakő és Ravó/Rov várak történetéről és fekvéséről írt fontos dolgozatot, ami a politikai és eseménytörténeti érdeklődés jele. Másfelől a hatalmas városi forrásközlés eredményeképpen megismert információk birtokában Sopron városának belső igazgatása láthatóan tartósan izgatta (többek között a városi kancellária kialakulása, első soproni városbíró személye), így e téren számos alkalommal nyúlt át a 16–17. századba is, hogy egyes folyamatokat azok teljességében mutathasson be. De lett légyen ezek bármelyike is adatgazdag, időtálló közlemény, a forrásokkal való foglalatosságodást mégsem szorították ki Házi életéből. A fiatalkorában önként vállalt „misszió”, már-mint a trianoni határokon belül maradt középkori forrásanyag szisztematikus megmentése és kiadása, egész életén át elkísérte, minden napját meghatározta. Ennek a kitartásnak köszönhető a haláláig csak részben publikált vasi káptalani oklevelek sorozata, s a máig kiadatlan Niczky családi levéltár középkori okleveleinek és a győri káptalan Mohács előtti számadáskönyvének¹¹ kézírata. Utóbbi három tétel együttesen kétezer oldalnál is többre rúg.¹² A nemrégiben napvilágot látott *Gerichtsbuch*,¹³ a „Soproni polgárcsaládok”¹⁴ és a bántóan kevés figyelmet kapott Magyar-Zsidó Oklevéltár¹⁵ számos kötete által képviselt tekintélyes forrásmennyiséggel együtt tekintve pedig egyenesen ámulatra készítetik az utókorat.

Végezetül nem kerülhető el, hogy a 21. század elejének kutatója korának szemével tekintsen ezen öt-hat évtized alatt keletkezett, így vagy úgy, de a középkort érintő kiadványokra, írásokra. A forráskiadványoknál nem érdemes hosszasan időznünk, hiszen azok általában nem vagy csak nagyon lassan avulnak el, jelentőségükről már volt szó. Ma is akad számos oklevéltár, amit naponta kezünkbe veszünk, pedig már 150 év is elmúlt kiadásuk óta. A „Házi” (azaz a városi oklevéltár sorozat) még csak feleennyi idős, de ugyanilyen alapműve a magyarországi várostörténet kutatásának 2012-ben is, s a tévedés nagyobb kockázata nélkül állítható, hogy az is marad még évtizedekig. A maradandósághoz kérdés sem férhet.

¹¹ E munka sorsáról és feldolgozásának mai állásáról lásd Vajk Ádám e számban olvasható dolgozatát.

¹² *Horváth Zoltán*: Házi Jenő 80 éves. Soproni Szemle 26 (1972), 98. – *Varga Imréné*: Dr. Házi Jenő hagyatéka a Soproni Levéltárban. In: Házi Jenő emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Dominkovits Péter – Turbuló Éva. Sopron, 1993. 50–53.

¹³ *Házi Jenő – Németh János*: *Gerichtsbuch/Bírósági könyv 1423–1531*. (Sopron Város Történeti Forrásai A sorozat 2. kötet) Sopron, 2005.

¹⁴ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok I–II. 1535–1848. Sopron, 1982.

¹⁵ Házi 80. születésnapja alkalmából az oklevéltár-sorozat 15. kötetének előszavában meg is emlékeztek idevágó munkásságának jelentőségéről, valamint addigi publikációs jegyzékét is közzétették. Magyar-Zsidó Oklevéltár XV. (1408–1770.) Házi Jenő közreműködésével szerkesztette és kiadta Scheiber Sándor. Budapest, 1972. 5–12.

Némileg más a helyzet a feldolgozásokkal. Általános tendencia, hogy modern kézikönyvek vagy monográfiák megjelenésével a vonatkozó korábbi részfeldolgozások, monográfiák iránti érdeklődés erősen megcsappan. Ebben semmi különlegeset nem kell látnunk, ezek zöme idővel már csak historiográfiai mérföldkő, mintsem aktuális tudományos munka. S ahogy az évek-évtizedek telnek, adott kor eredményeit úgy írják át/felül a későbbi korok kutatóinak munkái. Tudományunk egészséges fejlődésének eredményeképpen Házi Jenő írásai is ebbe a sorba tartoznak, igaz csak részben. A modern szemlélet hajlamos Házi munkásságát vagy a Háziéhoz hasonlatos életműveket helytörténetnek minősíteni, ám ez tévedés. Legfőképpen azért, mert a jól művelt „hely” története nem más, mint az ország történetének megismerése egy sajátos nézőpontból. Ennek rögzítése e kis írás keretein belül is indokolt, még akkor is, ha valóban igaznak kell gondolnunk a későbbi korok „felülíró” hatását, feladatát is. Persze ez a kijelentés csak akkor áll meg, ha készülnek új feldolgozások. Mert bizony annak is hangot kell adnia a jelen kor kutatójának, hogy – Sopron város és a megye új monográfiájának hiányában – az „elavultság” még korántsem mondható el Házi város-történeti és megyetörténeti dolgozatairól. Nemrégiben e sorok írója találkozott azzal a helyzettel, hogy Házinak az 1440–1450-es évek nyugat-magyarországi, osztrák–magyar harcokat feldolgozó macskakői írása például máig az egyik legjobb feldolgozás, ami napvilágot látott a témakörben, frissebb és publikált kutatási eredmények hiányában.

Zárásképpen egy utolsó megjegyzés. A tapasztalat azt mutatja, hogy a forráskiadványokéhoz hasonlatos a kézikönyvek maradandósága is. A *Soproni polgárcsaládok* című kétkötetes műről már esett szó, de fontos megemlíteni Házi posztumusz megjelent, Pozsony megye középkori történeti földrajzát bemutató művét is. A munkát az azt megkezdő Herzog József 1941 decemberében bekövetkezett halála után a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Házi vette át 1942 után.¹⁶ A háborús évek, a kényszerügydíjazás, az 1950-es és 1960-as évek tudományos szemlélete mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a hatalmas adattár lassan készüljön. A hátráltatás azonban a szakma számára előnyökkel is járt. Éppen az 1970-es évektől egyre nagyobb számban váltak ugyanis hozzáférhetővé Pozsony megyét is érintő anyagokat őrző oklevélgyűjtemények, levéltárak, amelyeket annak előtte Házinak esélye sem lehetett megtekinteni. Ez mindenképpen a később megjelenő munka hasznára vált. Azonban dacára a nagy mennyiségű egybegyűlt forrásanyagnak, a 2000-ben napvilágot látott kötet¹⁷ csak a megye közeli jövőben sajtó alá kerülő, modern és teljességre törekvő Árpád-kori történeti földrajzi kötetének kiadásáig lehet az érintett régió kézikönyve. Akkortól óhatatlanul is elavulttá válik, lévén a hosszas elkészülési idő alatt az efféle adattárakkal kapcsolatos használói elvárások és persze a létrehozó szakmai fogások is merőben megváltoztak.

Látható tehát, a kutatógenerációk egymás munkásságára építve, némi képzavarral élve „egymás vállára állva” próbálják elérni a célt, közös múltunk mind jobb és alaposabb megismerését és ismertté tételét. Ami a fentebb elmondottak alapján bizton állítható, Házi Jenő életműve, különösen is középkori tárgyú munkássága ebben az emberöltőkön átívelő feladatban nagy segítség: „vállá magasan és szilárdan áll”. Ezért a magyar anyanyelvű utókor csak hálával gondolhat rá, legyen szó a középkor vagy az újabb kor kutatóiról, avagy Sopron város polgáiról.

¹⁶ Erről maga ír egyik levelében: Dominkovits 1996. 130–131.

¹⁷ *Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza. (Csallóközi kiskönyvtár)* Pozsony, 2000.

Házi Jenő soproni főlevéltáros életművének nem csekély része egyháztörténeti, illetve egyházi intézménytörténeti forráskiadás és feldolgozás. Ebből a szempontból eddig nem vizsgált munkássága jól mutatja, hogy még az évszázadok tanúit őrző levéltáros életét is meghatározhatja a történelem folyása, ám ehhez többé-kevésbé mindenkinek lehetősége van alkalmazkodni.

Az 1930-as évek végén Házi már országSZerte ismert szakember volt, amelyhez a város középkori okmánytárának már napvilágot látott első tizenkét kötetén kívül kiterjedt szakmai és politikai kapcsolatrendszerének fenntartása is nagyban hozzájárult.¹⁸ A soproni közélet fórumain belül különösen az egyházi egyesületi életnek volt aktív tagja:¹⁹ 1934-től a soproni Actio Catholica kulturális szakosztályának világi elnöke, a Credo Férfiiegylet elnöke, 1942-től pedig a soproni Katolikus Konvent elnöke volt.²⁰ Ránk maradt levelezése számos egyházi személlyel fenntartott kapcsolatát is elének tárja. Rendszeres levelező partnere volt Badalik Bertalan domonkos rendi tartományfőnök, Balics Lajos és Házi mestere, Békefi Remig – akivel egészen 1924-es haláláig tartották a kapcsolatot. A bencés Csóka Lajossal különösen gyakorta váltott levelet, de levelező partnere volt Hetényi János győregyházmezgyés pap éppúgy, mint Hermann Egyed, Horváth Tibor Antal és Kumorovitz Lajos Bernát premonstreiek, vagy Mohl Adolf egyháztörténész. De nemcsak szakmai, egyesületi vagy konventi ügyekben levelezett, hanem a legkülönbözőbb témákról cserélt gondolatokat például Harsányi Lajos költő-író győri kanonokkal, nem utolsó sorban pedig barátjával, Papp Kálmán soproni városplébánossal, a későbbi győri püspökkel.²¹

A kezén átment sok ezer oklevél révén Sopron és környéke vallási életének történetére nyilvánvalóan beható ismeretekkel rendelkezett, azonban olyannyira lefoglalta a napi levéltári munka, oklevéltára és a várostörténet művelése, hogy egészen Breyer István győri püspök 1938 tavaszán érkezett felkéréséig nem fogott külön egyháztörté-

¹⁸ Levelezése fennmaradt hagyatékában (Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Házi Jenő hagyaték [XIV/98. – a továbbiakban Házi Jenő hagyaték]), ebből a nem családtagoktól érkezett levelek és a fogalmazványok (3/c. tétel – Egyéb levelezés, 3/d. – Házi által írt levelek) csaknem 9 doboz, vagyis bő 2 iratfolyóméter tesznek ki. Segédletének korábbi változatát l. Varga Imréné: Házi Jenő hagyatéka a Soproni Levéltárban. in: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk.: Dominkovits Péter – Turbuly Éva. Sopron, 1993. 27–61. (=Varga 1993.) Munkásságának nem egyháztörténeti oldalára az e számban megjelenő előadások mellett l. Horváth Zoltán: Házi Jenő élete és munkássága. In: Házi Jenő emlékkönyv 1993. 9–26. (=Horváth 1993.), és Dominkovits Péter: Egy vidéki tudós kapcsolatrendszerének dokumentumaiból. Levéltári Közlemények, 67. (1996) 93–134. a korábbi irodalommal.

¹⁹ Bár ezzel kapcsolatban csak általánosságban emlékeznek meg egyháza iránti elkötelezettségéről, nem egyszer egyháztörténeti műveivel összefüggésben (Horváth 1993. 10.), konkrétumok terén mindössze a Katolikus Konventben 1943. jún. 1. és 1949. dec. 31. között betöltött elnöki tisztségét szokták megemlíteni (Horváth 1993. 14. és Varga 1993. 29.).

²⁰ Actio Catholica kult. szakoszt. elnöki kinevezése: Házi Jenő hagyaték 1/a. tétel. Vegyes iratok (7. doboz) = Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki levéltár. Egyházkormányzati iratsorozat 299/1934., Házi Jenő hagyaték 3/c. Badalik Bertalan (10. doboz), Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Sopron, 2000. 79–86.

²¹ Az ismertebb személyek szakirodalmi fellelhetőségének részletezését itt mellőzzük, mindegyikük megtalálható a Magyar Katolikus Lexikon (Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Bp. 1993–2010.) vonatkozó kötetiben, illetve az 1936., 1940., 1943. és 1947. évi Schematismus Dioecesis laurinenensis, valamint az 1968-as Győregyházmezei Almanach tömör életrajzot közöl róluk. – Az alábbiakban a különböző személyekkel váltott, Házi hagyatékában fennmaradt levelek csak olyan esetben hivatkozom külön lábjegyzetben, ha az a szövegből nem derül ki, továbbá az érthetőséghez és az ellenőrizhetőséghez feltétlenül szükséges.

neti forráskiadásba, illetve feldolgozásba. Előbbire nem is volt szükség, hiszen a város középkori egyháztörténetéhez a vonatkozó anyag túlnyomó részét kiadta a város levéltárából, így az anyag viszonylag hamar összeállt. Eközben a püspökség részéről is példás gyorsasággal intézték a kötettel kapcsolatos teendőket, így az anyaggyűjtés és -összeállítás már 1939 tavaszára elkészült. Ekkor a kéziratot személyesen Breyer püspök is elolvasta, és 2000 pengő egyházmegyei támogatás kifizetéséről döntött a kötet megjelentetése érdekében. A sajtó alá rendezés és egy gyors korrektúra után, szeptemberben 10 nap leforgása alatt a kötet megkapta az *imprimatur*-t, vagyis az egyházi jóváhagyást. Hogy mennyire a megyéspüspök személyétől függött az ezer-ezer példányban megjelent kötetek sorsa – Házi Jenő középkori kötete mellett ugyanis Bán János soproni árvaházi igazgató megírta Sopron újkori egyháztörténetét²² –, mutatja hogy Breyer püspök halála után a még át nem utalt, a nyomdai költségek kisebb „el-szaladása” miatti 274 pengő hátralékot csak 1940 őszén fizették ki Házinak és Bánnak.

Egyháztörténettel igazán csak a politikai változások hatására, illetve a saját félreállítására való felkészülésként kezdett el foglalkozni, s ettől kezdve élete végéig ez vált hangsúlyosabbá. Egy 1956. július 26-i, Géfin Gyulának írt leveléből derül ki,²³ hogy már 1946-ban „meghirdette” a maga passzív rezisztenciáját, vagyis visszavonult a publikálástól és az íróasztalfióknak írt. Publikációs jegyzéke 1947 és 1956 között valóban teljesen üres.²⁴ Ugyanakkor végig megtartotta régi aktivitását, sőt fokozott intenzitással dolgozott, hogy az egyelőre a fióknak írt műveket idővel kiadhassa.

Régi barátja, a városplébánosból 1946. május 3-án győri püspökké szentelt Papp Kálmán épp a legnehezebb években nyitott új perspektívát Házi Jenő számára. 1949 júniusában a püspök ugyanis úgy döntött, hogy rendezi a győri püspöki és káptalani levéltárak helyzetét, amelyek ekkor még az irattári anyagtól sem voltak elválasztva, és semmiféle alaplétár vagy segédlet nem készült hozzájuk. A helyzetet súlyosbította, hogy a háború után jelentkezett az állami mikrofilmzés igénye, a középkori anyag felmérésének és elkülönítésének kötelezettsége, a káptalan hiteleshelyi levéltárának átvétele pedig a küszöbön állt – majd az 1950/29. számú törvényerejű rendelettel be is következett. Papp Kálmán Házi Jenőt bízta meg, hogy mérje fel a helyzetet és cselekvési tervet állítson össze. Ennek elvégzése után, augusztus 30-tól tiszteletbeli főlevéltárosként irányította az egyébként tavaly elhunyt Dr. Buzás József püspöki és káptalani levéltáros munkáját, aki még politikai okokból történt letartóztatása után, 1957. április 16-án is jelentést írt neki, amely egyébként rendszeren félévente volt esedékes.²⁵ Mindez nem igényelte Házi rendszeres győri jelenlétét, hiszen a szakirányú képzettséggel rendelkező Buzás végezte az érdemi rendezési munkát, akivel 1953-ra a tanár-tanítvány kapcsolatból barátokká váltak. A főlevéltáros olykor személyesen ellenőrizte őt Győrben, ilyenkor olvastak össze irat-átírásokat Buzással. Természetesen – amellett, hogy Házi kispap fiát, Jenőt meglátogatta ilyenkor – Papp Kálmán

²² Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (Győregyházmegye múltjából IV/1. kötet), Bán János: Sopron újkori egyháztörténete, Sopron, 1939. (Győregyházmegye múltjából IV/2. kötet).

²³ Géfinnel folytatott levelezését részben kiadta Varga Imréné: Egy tudósbarátság dokumentumai. Válogatás Géfin Gyula és Házi Jenő levelezéséből. *Vasi Szemle* 48. (1994) 261–276. (=Varga 1994.) Házi levele Géfinnek: Varga 1994. 271. A továbbiakban Géfin esetében nemcsak Házi hagyatékára, hanem a levelezés kiadására is támaszkodom, külön hivatkozás nélkül.

²⁴ Horváth 1993. 21.

²⁵ 1954. szept. 30-i jelentését például Buzás „a jól végzett munka örömeivel siettem hozzád” fordulattal vezeti be.

püspökkel és főként egyháztörténettel foglalkozó papokkal is megbeszéléseket folytatott, mint például Orbán László teológiai tanárral. Buzással 1957-ig végzett közös munkája az 1950 óta érvényben lévő, körülményes kettős kulcskezelés ellenére – mely szerint a hiteleshelyi levéltárakat az illetékes állami levéltárral közösen kezelték – meglehetősen sikeres volt, amelynek Buzás munkabírása mellett annak is köszönhető, hogy a levéltáros időnként befogta segíteni a másik kulcs állami levéltárból érkező felelősét, sőt ha alkalma nyílt rá, annak munkatársait is. Az iratrendező munka híre Budapestre is eljutott, a Levéltárak Országos Központja 1956-ban vendégeket hozott a levéltárak megtekintésére. Házi és Buzás kapcsolatát leginkább Házi két 1955. augusztus 12-i mondatával jellemezhetjük: „mivel napközben komolyan fogunk dolgozni, annál illőbb lesz, hogy este viszont szórakozzunk. Ennek a lehetőségnek meg-szervezését is Rád bízom.”

Győri kinevezésének és soproni helyzete megrendülésének hozadékaként 1949 valószínű fordulópontra Házi életében. Géfin Gyula szombathelyi kanonokkal folytatott igen bensőséges levelezéséből kiderül, hogy 1949-től mind a győri, mind a szombathelyi, mind pedig a veszprémi püspöki székhelyen egyháztörténetirői munkaközösség létrehozását kezdeményezte és szervezte, továbbá magukban a munkálatokban Szombathelyen és Győrött is oroszlánrészt vállalt, mintegy előkészülve, előre menekülve a várható félreállítás elől! Levelezéséből apránként feltárul, az ő szakmai vezetésével megvalósítandó grandiózus kutatási tervét és annak fokozatos megvalósulását – nem érintve a például Győrött ehhez szükséges iratrendezési feladatokat – az alábbiakban összegezzük:

Győr: 1) Buzással 1949-50 folyamán összeolvasta a még Ragats Rezső nagyprépost által lemásolt 17. századi egyházlátogatási jegyzőkönyveket. Ekkor még anyagi szempontból könnyen ki tudott mozdulni Sopronból, illetve 1950 nyarán szabadságát is Győrött töltötte a közös munka érdekében. Az egyébként zsúfolásig telt szemináriumban saját szobát kapott, és igazi kivételezettként külön is étkezhetett. Később Buzás a még addig le nem gépelt 17. századi egyházlátogatásokat, vagy legalább azok egy részét legépelte, ezek azonban csak magyarul jelentek meg jóval később.²⁶ 2) Tervezték a *Monumenta Ecclesiae aurinensis*, a győri egyház összes középkori oklevelének teljes szövegű kiadását is.²⁷ Buzás az oklevelek jelentős részét begépelte, ám ennél tovább nem jutott, apparátust már nem készített hozzá.²⁸ 3) A káptalan középkori számadáskönyvét²⁹ már a kezdet kezdetén, 1949-ben restauráltatták,³⁰ majd Házi átírta a teljes kötetet. Az 1092 oldalas gépelményt az Akadémiai Kiadó lektoráltatta, azonban

²⁶ A megjelent vizitációk: *Buzás, Josef*: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I–IV. Eisenstadt, 1966–69. (Burgenländische Forschungen, Bd. 52–55.), *uő*: Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1980. (BF 69.), a magyar fordításban megjelentek: *Lőrincz Imre*: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1659-ből. *Arrabona* 16. (1974) 233–241., *Varga Imre*: A Győri Székesegyházi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. *Arrabona* 13. (1971) 177–221., *uő*: A Rábaközi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–1697-ből. *Arrabona* 14. (1972) 283–315., *Varga Imre – Reichardt Gyula*: A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban. *Magyar egyháztörténelmi vázlatok* 1991/2. 117–201.

²⁷ Házi Jenő levele Papp Kálmánnak, 1949. júl. 1. és júl. 4.

²⁸ Gépelményei ma is (jelzet nélkül) megvannak a Győri Egyházmegyei Levéltárban.

²⁹ Győri Egyházmegyei Levéltár. A győri káptalan magánlevéltára. Feudális kori gazdasági iratsorozat. 1. kötet 1497–1528.

³⁰ Erről l. Házi 1949. júl. 4-i és aug. 5-i, a székeskáptalannak és Buzásnak írt leveleit: *Vajk Ádám*: Házi Jenő levéltárosi tevékenysége Győrben. *Forrásközlés. Archivnet* 2004/2. (április 15.) (www.archivnet.hu)

– a kézirat lerövidítése ellenére is – terjedelmi okokra hivatkozva a lektorok nem javasolták a teljes szövegű kiadást, inkább egyfajta feldolgozás kiadása mellett döntöttek. Ez a számadáskönyv szövegének, egyáltalán a forrástípus, valamint az azóta megjelent más középkori számadáskönyvek kiadásának³¹ ismeretében nyilvánvalóan vállalhatatlan volt Házi számára, így az ma is hagyatékában van kiadatlanul. 4) Tervezte a veszprémi kötetek mintájára a *Monumenta Vaticana Episcopatus Iaurinensis* kiadását is, összességében 15 évre becsülve az erre szükséges időt. Annak nem maradt nyoma, hogy bármi konkrét lépéseket is tettek volna ennek előkészítésére.

Győrben valójában kapóra jött Házi személye és felszabaduló energiái. 1951-től barátilag felügyelte Eröss István csapodi plébános középkori egyházmegye- és egyház-község-történeti műveinek munkálatait, amelyeket Papp Kálmán megbízásából, de Házi szándéka ellenére kezdett el, mivel a főlevéltáros erre csak a szükséges forráskiadások után látta volna elérkezettnek az időt.³² Erössnek már 1942-ben lektorálta *A ciráki körjegyzőség és plébánia története* című készülő kötetét,³³ kapcsolatuk pedig nem szakadt meg időközben sem, például anyakönyv-restaurálás kapcsán is hozzá fordult a plébános. Az 1953-tól egyébként szintén egyházmegyei levéltárosként, tehát Házi beosztottjaként működő Eröss mind tartalmi, mind módszertani kérdésekben (mit írjunk ki az oklevelek szövegéből, mire hivatkozzunk Sopron, egyes bencés monostorok stb. esetén) rendszeresen fordult hozzá. A szakmai tanácsadás kiterjedt a munka lelki nehézségeire is, amint Házi fogalmaz 1951. szeptember 26-án: „szívből kívánom, hogy munkás kedvét később se veszítse el, amikor kedvetlenség és kislelkűség fogja el az embert, és ebben a hangulatban szeretnők mindent a tűzbe vetni.” Eröss egyházmegye-történeti munkája a szakmai lektorálásig eljutott, azonban a szerző halála miatt kinyomtatására már nem került sor.³⁴

Veszprém: 1) A legősibb magyar püspökség történetének feldolgozása (köztük az egyházlátogatások közé tétele) már az 1930-as években intenzíven megkezdődött. Házi ennek megfelelően számolt azzal, hogy a Veszprémi Egyházmegye Múltjából sorozat régi „csapata” még élő, aktív, illetve hazánkban tartózkodó tagjai közül Pfeiffer János folytatja munkásságát, amelynek eredményeként utóbb valóban megjelent az egyházmegye történeti sematizmusa.³⁵ 2) Gutheil Jenő veszprémi kanonokkal már korábban megkezdte a közös munkát. A csak jóval később, 2007-ben *posthumus* megjelent oklevéltára³⁶ anyagának összeolvasását már 1949–1950 folyamán befejezték, jóllehet levélváltásaikból kiviláglik, hogy a veszprémi tartózkodások megszervezése rengeteg nehézséget jelentett Házi egyéb teendői mellett. Gutheilt hasonló módon támogatta munkájában, mint Eröss, 1949. március 14-i levelében így bátorítja kitarásra a kanonokot: „az oklevélpublikáció a történetírás alapja, mely nélkül csupán

³¹ A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Közreadja: Kredics László – Madarász Lajos – Solymosi László. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai; 13) Veszprém, 1997.

³² Házi Jenő levele Papp Kálmánnak 1949. júl. 1. és júl. 4.

³³ Eröss István: *A ciráki körjegyzőség és plébánia története*. Győr, 1943.

³⁴ Ma: Győri Egyházmegyei Levéltár, Eröss István hagyaték.

³⁵ Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München, 1987.

³⁶ Gutheil Jenő: *Veszprém város okmánytára (1002–1523)*. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából; 18.) Veszprém, 2007. Közös munkájuk gyümölcse Gutheil feldolgozása, *Az Árpád-kori Veszprém* is.

légvárakat építünk és történelmi regényeket írunk”. 1950 májusában aztán arra kérte Gutheilt, hogy halassa el a város korai történetének feldolgozását addig, míg az Országos Levéltár középkori gyűjteményeit meg nem nézte!³⁷ Kapcsolatuk ezután megszakadni látszik.

Szombathely: 1) A Szombathelyi Egyházmegye történetének feltárását a két másik egyházmegye után csaknem egy évvel később vette bele tervébe Házi Jenő. A Vas megyére vonatkozó 17–18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek kiadását magától értetődően tűzte ki elsődleges célul. Az 1698-as Kazó-féle vizitációt 1958-ban megjelentette, 1959-ben pedig lassanként hozzáfogott a Tormássy-féle kötethez, amely 1961-ben látott napvilágot. Buzás az itteni munkákban is részt vett a jegyzőkönyvek 18. század közepi anyagának kiadásával.³⁸ 2) Egyháztörténeti feldolgozások írása terén Géfin útmutatása nyomán további munkatársakra: Horváth Tibor Antal premontrei szerzetesre, Király József sárvári káplánra, Meszlényi Antalra, a Központi Seminárium egyetemi tanárára, későbbi vasvár-szombathelyi nagyrépostra, valamint Egyed Ferenc néhai rigyáci plébános Géfinnél lévő kéziratára is számított, azonban végül egyikükkel sem sikerült a közös munka kereteit kialakítani. 3) A vasvár-szombathelyi káptalan magánlevéltárában található okleveleknek teljes szövegű kiadását ugyancsak felvette Házi a tervek közé. Korábban szinte csak néhány oklevél jelent meg közülük nyomtatásban – Horváth Tibor Antal premontrei ötöt közölt, ezen kívül csak a Hazai okmánytárban volt megtalálható néhány.³⁹ A középkori oklevelek átírását már 1950 végén megkezdte Házi egymaga, s 1951-ben be is fejezte. Miután barátja, Géfin előkészítette neki az anyagot, – *horribile dictu* – százanként vitte el kézítéskával vasúton Szombathelyről Sopronba. Az anyagot azonban végül csak jóval később, 1967 és 1981 között publikálta a Vasi Szemlében,⁴⁰ de így is csak a vasvár-szombathelyi káptalan magánokleveleinek mintegy negyede vált nyomtatásban hozzáférhetővé.⁴¹

Az oklevelekkel egy időben kezdett el a győri középkori számadáskönyvvel foglalkozni, miután azt 1949 végén restaurálták. A vasvár-szombathelyi káptalan 651 oklevelét tulajdonképpen „felfrissülésként”, a számadáskönyv begépelésének szüneteiben írta át! Egy augusztus 5-i, Buzásnak írt levele szerint főlevéltárosi állásából való 1950. július 12-i felfüggesztésekor valószínűleg már nála volt a számadáskönyv, amelyet a Levéltárak Országos Központja 1951. november 17-ig kért vissza. A forrásokból kiviláglik, hogy ennek háttérében az átírás egy éve és az összeolvasás ideje alatt a számadáskönyv munkálata körül kibontakozó burkolt harc állt, a „bajszos püspök” rendszeresen faggatta erről Buzást, és legalább 50 jelentést küldtek el ezzel kapcsolatban 1951 szeptemberéig! Miután végzett az első munkafázissal, az átírással, félretette, más

³⁷ Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. A kötet csak részben Házi kérése, inkább kiadási nehézségek miatt késett ennyit.

³⁸ A három kötet: *Házi Jenő*: Die kanonische Visitation des Stefan Kazó Archidiakon von Eisenburg/Vasvár in Burgenland – Teil des Komitats Eisenburg in den Jahren 1697–1698. Eisenstadt, 1958. (Burgenländische Forschungen Bd.; 37); *Házi Jenő*: Die kanonische Visitation des Peter Tormásy Archidiakon von Eisenburg aus dem Jahre 1674. Eisenstadt, 1961. (BF; 46), *Buzás, Josef*: Kanonische Visitation 1757 Südburgenland. Eisenstadt, 1982. (BF; 71).

³⁹ *Horváth Tibor Antal*: Szent Márton születésének okleveles adatai. (Acta Savariensia; 4) Szombathely, 1944. 57–77., Hazai Okmánytár I–VIII. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr–Budapest, 1865–1891.

⁴⁰ 37 közleményben 173 oklevelet közöl: Vas megyei középkori oklevelek 1–37. *Vasi Szemle* 21–35. (196–1981).

⁴¹ Azóta Kóta Péter közzétette a teljes anyag regesztáit: *Kóta Péter*: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről: (1130) 1212–1526. (Vas megyei levéltári füzetek; 8) Szombathely, 1997.

munkák kötötték le. Ahogy bizonyos enyhülés következett be,⁴² 1960. november 1-jén Házi szerződést írt alá az Akadémiai Kiadóval a számadáskönyv kiadására. 1961. szeptember 30-án küldte el a lektorok, Baraczká István és Szabó István által javasolt változtatásokkal (káptalani névsorok kihagyása, illetve helytakarékosági szempontú összevonások) a kéziratot. Ezt a következő év március 23-án kapta meg az Akadémia II. osztályára elbírálásra. Az újabb lektorálás során Ember Győző és Szabó István azt javasolta, hogy a forrás ne *in extenso*, hanem csak statisztikai feldolgozása legyen kiadva. Ezt az MTA II. osztálya elfogadta, így új (1963. május 28-i) szerződést küldött Házinak a kiadó 1963. június 6-án. A tervezett kiadvány címe *A győri székeskáptalan legrégebb számadáskönyve az 1495–1528-as évekből* volt. Az új szerződés alapján 1) Házit 10 000.- forint illette volna meg úgy, hogy a szerzői jogot nem veszi meg a kiadó. 2) A korábbi szerződést semmissé nyilvánították, tehát a kiadó a meg nem jelent kéziratért fizetett úgy, hogy a jogok a szerzőnél maradtak és 3) az új kötetre, tehát a forrás statisztikai feldolgozására új, külön szerződést kötöttek. Lényegében mindenben Házi Jenő követeléseinek engedtek, abban is, hogy 4) még az Akadémiai Könyvtárba sem kellett volna letennie egy példányt a kéziratából a szokott módon. Az új kiadványra azonban a jelek szerint mégsem szerződtek, a ma is meglévő 1092 oldalas kézirat a hagyatékban pihelve azóta is várja a kiadást.

Házi Jenő az első vizitációk kiadásának beérésével, azaz néhány kötet megjelenése után, valamint ezzel párhuzamosan egyes munkatársak – Gutheil, majd Géfin, továbbá támogatója, Papp Kálmán győri püspök – elvesztésével egyre inkább magára maradt tervei végrehajtásával. A 60-as évek végétől csak Buzás segítségével vitte tovább elképzeléseit, és a három püspöki székhelyen senki más segítője nem maradt. Pfeifferrel Veszprémben láthatólag nem tartotta a kapcsolatot, egymástól függetlenül dolgoztak. Ambiciózus terveiből sok maradt az utókorra, így bár az utóbbi bő két évtized több elemét megvalósította azoknak, mégis sok feladat máig aktuális. Ezekből – csak a győri perspektívát vázolva – a *Monumenta Ecclesiae lauriniensis* munkálatai újra megkezdődtek, tervezzük a csak magyarul megjelent egyházlátogatási jegyzőkönyvek eredeti nyelvű kiadását, illetve elkészült és olvasható az Egyházmegyei Levéltár honlapján a Nemzeti Levéltár rendszerében a győri káptalan 2010 márciusa óta on-line kutatható középkori számadáskönyvéhez Házi kéziratának segítségével készült, a korabeli lapszámozást alapul vevő mutató.

⁴² Erről a nyilvánosság előtt is beszámolt: A győri székeskáptalan legrégebb számadáskönyve. *Magyar Nyelv* 1958. 253–257. és Győr város múltjából. A számadáskönyv titkai. *Kisalföld* 1984. júl. 7.

Házi Jenőt a magyar várostörténet-írás meglehetősen vegyesen szokta értékelni. Egyrészt mesterségbeli tudása és munkabírása a bámulat tárgya: két monumentális kötet-sorozata, a „Sopron szabad királyi város története”, valamint a „Soproni polgárcsaládok 1535–1848” című kötetek a várostörténezszek számára evidenciaként kezelendők, egyben hatalmas mennyiségű és értékű munkák.¹ A másik oldal történezszként kevéssé becsüli, hiszen nem elemző jellegű tanulmányai vagy monográfiái által ismert, hanem főként forrásközlései és adattárai okán. A modern társadalomtörténész számára tehát Házi idejétmúlt, korának trendjeit sem követő történezszként tűnik fel. Az ítéletalkotás – jóllehet ennek az írásnak nem ez a célja – egyik vagy másik részről is nagyon könnyűnek tűnhet, ha Házi Jenő munkásságát csak önmagában tekintjük. Érthetőbbé válik a mű egészének megítélése, és talán elnézőbbé válhat a társadalomtörténész is, ha egy kis eszmefuttatás keretében arról szólunk, hogy Házi Jenő hová is helyezhető el a magyar várostörténet-írás vonulatában.

Házi Jenő életútját és műveit (itt kifejezetten a várostörténetről lesz szó) áttekintve az olvasó elé vegyes kép tárul. A korszak, amikor Házi alkotóként működött, a magyarországi várostörténet-írás számára is váltópont volt. Így Házi Jenő munkásságában egyaránt felfedezhetjük a generációját megelőző elődök kutatási módszereit, célkitűzéseit és stílusát, de hatottak rá a vele egy generációja tagjainak munkássága is. A Házi megelőző generáció legjelentősebb alakjai között tarthatjuk számon Kemény Lajost, Demkó Kálmánt és Kerekes Györgyöt, illetve az őket is megelőző Wenzel Gusztávot és Fejérpataky Lászlót. A magyar várostörténet e korai szakaszának kiemelkedő alakjairól beszélünk, akik (Wenzelt és Fejérpatakyt leszámítva) Házihoz hasonló körülmények között működtek. Általában városi levéltárosokként (akik egyben a városi vezetés résztvevői is voltak), levéltár-rendezőkként vagy a helyi főiskola tanáraként kutattak a városi iratanyagban.

Publikációik többsége a kalászatokból tevődött össze. Ez a módszer valódi pozitívista hagyományokhoz nyúl vissza, ami szerint elég a forrásokat minél nagyobb számban feltárni, mivel azok majd önmagukért fognak beszélni.² Ennek mestere Kemény Lajos volt, aki hihetetlen mennyiségben közölt le olyan, érdekesnek ítélt forrásokat, amelyeket a levéltári munka és korszak stílusát követő kutatás során talált, általában kommentár és különösebb cím nélkül.³ Ezek a kisebb közlemények, kalászatok abból a szempontból nagyon hasznosak voltak, hogy egyre több városi forrás állt rendelkezésre. Megjelenésük azért is fontosnak számított, mivel ebben az időszakban a városi élet, a várostörténet leginkább hely(i)történetként jelent meg, a történetírás fő áramlatába semmiképpen nem illeszkedett bele. Ennek fő oka az volt, hogy a korszak történetírása az ország nemzetállamiságának kibontását tartotta legfontosabb feladatának, amin nem is csodálkozhatunk, hiszen ez általános európai

¹ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921–1943.; Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. Budapest, 1982.

² R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történezszelemélet a magyar történetírásban. Budapest, 1973.

³ Lásd erre: Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. Budapest, 1970. 479–484.

tendencia volt. Az európai tendenciával ellentétben azonban a nemzeti (polgári) hagyományokba nem tartozott bele a magyarországi városfejlődés, a hazai polgárság, mivel annak idegen (német, szerb, zsidó, stb.) hagyományai nem illeszkedhettek e koncepcióba. A hazai városfejlődés viszonylagos gyengesége is okozhatta azt, hogy a várostörténet-írás háttérbe szorult, és elsődlegesen a nemesi hagyományok, a rendi önállóság, illetve ezekkel összefüggésben a Habsburg–magyar ellentét hangsúlyozása volt a 19–20. század magyar történetírásának fő jellemzője. A várostörténet talán egyedül az önálló rendi igazgatás terén kaphatott figyelmet.

Kerekes György és Demkó Kálmán kötetei és tanulmányai ennél jóval problémaközpontúbbak. Ezt még akkor is igaznak véljük, ha mindkét szerző esetében a forrásfel-tárás az elsődleges célok között szerepelt. A két szerzőre egyaránt jellemző, hogy a várostörténet nagy alapműveinek számító köteteikben elsődlegesen a leíráshoz, a bemutatáshoz folyamodtak. Jóllehet Demkó korábban élt, mégis őt tekinthetjük a komolyabb történéseknek, hiszen munkái során nem alkalmazza a rejtett forráskiadás gyakorlatát, mint Kerekes. Demkó esetében erős jogi alapokra helyezett, forrásokkal alátámasztott leírásokkal találkozunk,⁴ míg Kerekesnél főként egy-egy problematika vagy korszak köré csoportosított, nem túl kevésbé leplezett forrásközlésekkel.⁵ A két szerző közötti különbség azonban nem feltétlen a történeti kvalitásokban keresendő (bár talán abban is), hanem az általuk művelt szakterület sajátosságaiban. Amíg ugyanis Demkó egy (német történészek által) viszonylag jól kitaposott úton haladt, addig Kerekesnek igen kevés támpontja akadt. A jogtörténeti, közigazgatás-történeti megközelítés, amely Demkót jellemezte, ugyanis jóval könnyebben művelhető volt, mint a gazdaság- és társadalomtörténet, amelynek módszertana Magyarországon csak igen kevésbé volt ismert. Ez utóbbi terület módszerei ugyanis éppen a két világháború közötti időszakban kezdtek ismertté válni, de valódi virágkorát már jóval később élte. A leírás műfaján mindenesetre nem is csodálkozhatunk, hiszen ez az a korszak, amikor a várostörténet alapjait kellett megeremteni, leírni mindazt, ami ma már evidencia (vagy néha nem is annyira az, csak elfeledjük olvasni ezeket a klasszikusoknak számító szerzőket). A magam számára ezt a generációt az „úri történészek” generációjának neveztem el, ami nem az emberi tartást hivatott kifejezni, hanem a mindennapi élethez való hozzáállásra utal. Ennek a generációnak a nagy alakjai ugyanis biztos polgári egyszíntenciával rendelkező történészek voltak, akiknek az elszántsága főként abban állt, hogy képzettségüket használva, tanári, hivatali hivatásuk mellett foglalkoztak e tudományággal.

Házi generációja ezzel szemben más körülmények között volt kénytelen dolgozni. Ők tekinthetők véleményem szerint a „vasemberek generációjának”. Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Hajnal István, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, továbbá tanítványaik, mint Léderer Emma, Eckhart Ferenc, Kosáry Domokos, H. Balázs Éva, Borsa Iván és – jóllehet nem mérhető az előzőekben felsorolt történészek újszerű munkásságához – maga Házi Jenő is méltán sorolható ezek közé. Ők, talán az átélte hatalmas trauma, az ország szétdarabolása és a kedvezőtlen finanszírozási körülmények hatá-

⁴ Jó példa erre: Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században. Budapest, 1890.; Demkó Kálmán: Lőcse története. Lőcse, é.n.

⁵ Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században. Schirmer János 1625–1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Kassa, 1940.; Kerekes György: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. Kassa, 1943.

sára, hatalmas elánnal vetették magukat a munkába, mindent túlélőként folytatták azt a feladatot, amit az elődök megkezdtek. Számukra nem volt kompromisszum: olyan vállalkozásokba vetették magukat bele, amire korábban az „úri történészek” nem is gondoltak, hiszen olyan hatalmas falat volt mindegyik, amit kivitelezhetetlennek ítéltettek meg. E generáció számára a munka és saját teljesítőképességük határai jelentették a fő kihívást. Mindemellett az új nemzedék kiemelkedő tagjainak nem elsősorban a források felkutatása, azok leírása, hanem az elemzés is a fő célkitűzéseik közé tartozott. Szekfű a szellemtörténet, Mályusz a népiségtörténet, Domanovszky a gazdaság- és társadalomtörténet, Hajnal és tanítványai pedig a történeti szociológia elméleti alapjain állva alkottak olyan életművet, amely az egykori európai történettudománnyal azonos szinten állt. E korszak történetírásának hatása mind a mai napig jelentősnek tekinthető a magyar történettudományra.

Házi Jenő részben életútja miatt mindkét generáció jellemzőit örökölte, de munkásságát áttekintve megállapíthatjuk, hogy levéltárosként és városi levéltárosként alapvető feladatának tartotta a levéltár forrásainak akár kalászat-szerű közlését. Az ilyen jellegű közlések között éppen úgy megtalálható kultúrtörténeti adalék, amelyet Házi a soproni dohányzás történetéről írt,⁶ mint a Sopron topográfiai helyzetét bemutató források bemutatása. Ez utóbbi esetben azt is sejthetjük, hogy Házinak már ekkor egy meglehetősen nagy terve volt, talán egy Sopron háztulajdonosait és topográfiáját bemutató nagy monográfiában, adattárban gondolkozott. A Schlippergasseról írt helynévfejtő tanulmánya még csak helyi jelenségeket mutatott be, de a soproni külváros 1536. évi telekkönyve már nagyobb területhez nyújtott adatokat.⁷ Ha volt is ilyen terve, ezt Thirring Gusztáv, illetve csak jóval később Dávid Ferenc és Goda Károly végezte el.⁸

Az elődök leíró jellegű tanulmányai, közigazgatási alapvetések kutatása és leírása sem állt távol Házitól. A legklasszikusabb célja az ilyen jellegű kutatásoknak a közigazgatás-történet. Házinak a középkori városi kancelláriáról készített alapvető tanulmánya elsődlegesen ebbe a körbe sorolható. Ezzel olyan elődök nyomában járt, mint például Demkó Kálmán vagy Wenzel Gusztáv, akik német minták alapján dolgoztak. Wenzel részéről erősen jogi háttérű tanulmányok születtek,⁹ míg Demkó Kálmán a lőcsei levéltári források segítségével a szepességi városok és főként Lőcse igazgatástörténeti monográfiáját alkotta meg. A soproni városi kancellária történetének feldolgozása szintén alapvető kutatásnak bizonyult a maga korában. A tanulmány részletesen mutatja be a korai városi írásbeliség kialakulását. A korai időszak városi oklevélkiadása mennyiségének elemzésétől a helyi hiteleshelyek (főként a johanniták) funkcióján keresztül jutott el annak felismeréséig, hogy a korai városi kancellária kialakul-

⁶ Házi Jenő: A dohányzás kezdete Sopronban. SSz. 16 (1962), 33–36.

⁷ Házi Jenő: Schlippergasse. SSz. 1 (1937), 104–110.; Házi Jenő: A soproni külváros 2. fertályának telekkönyve az 1536. évből. SSz. 13 (1959), 353–354.

⁸ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734–1939. Sopron, 1941.; Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488–1939. Sopron, 2008. [ld. a feldolgozások időbeli felosztásáról Mollay Károly megjegyzését a 80. éves születésnapjára interjúban].

⁹ Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. Pest, 1877.; Wenzel Gusztáv: A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. Pest, 1877.; Wenzel Gusztáv: Nevezetes per lőcsei polgárok között: 1421–1429. Pest, 1873.

lása a helyi rend tevékenységéig nyúlik vissza, amelyet a városi iskola és a városi jegyző vett át, így alakítva ki a 15. századi városi kancelláriát.¹⁰

Házi gazdaságtörténeti érdeklődését jelzi az 1566. évi soproni borkereskedelemről írt tanulmánya, amelyben a soproni Weinvisierer (mértékvizsgáló) elszámolásával kapcsolatban kimutatta, hogy a soproni városi bort mely irányokba adták el. Házi tanulmánya ezzel feltárta Sopron borkereskedelmének fő tendenciáit, a soproni bor bel- és külkereskedelmi forgalmának irányait és jelentőségét. A forrás egyben kiválóan alkalmas volt arra is, hogy egy újabb korszak némely igazgatástörténeti aspektusaira irányítsa a figyelmet, mivel a forrásban nem csupán a városi borkereskedelem jellemzőire találhatunk adatokat, hanem a városvezetők díjazásának korai (egészen a 17. század utolsó harmadáig alkalmazott) módszerét is bemutatta. A 17. század utolsó harmadáig ugyanis a városvezető választott tisztviselők díjazását a város birtokainak természetbeni bevételeiből fedezték. Házi ebben a tanulmányban levéltárosként a forrás minden lehetőségét kiaknázva elemezte a soproni borkereskedelem legfontosabb jellemzőit. A tanulmányok egyben tanúbizonyságul szolgálnak, hogy a forráskiadáson kívül Házi történészként is képes volt elemzésekre. Igaz, írásai még nem a modern értelemben vett gazdaságtörténet jellemzőit viselik magukon.¹¹

A vasgeneráció azonban egy dologban biztosan elütött az úri generációtól: olyan hatalmas alapműveket alkotott, amelyeket mind a mai napig méltán használt a város-történet-írás. Házira egyértelműen ráhúzható ez a szó: vasember. Szakmailag kérelhetetlen, megalkuvást nem ismerő és nem tűrő emberként nem viselte volna el, ha a város levéltárosaként más készíti el azokat az alapvető forrásközléseket és adattárakat, amelyek Házi Jenőt „A Házi”-vá tették. A város középkori forrásbázisát mindenki ismeri, sokan használták/használgák mind a mai napig. Az első kötetet magánkiadásban tette közzé 1921-ben. A sietségnek és az önfinanszírozásnak politikai okai is voltak: a soproni népszavazás!¹² A következő köteteket azonban már a város finanszírozta töretlenül, amiben egykori elődeiket utánozták a város vezetői, hiszen a szepességi városokon kívül igazából csak Sopronnak van valódi, évszázadokra visszamenő városi krónikai hagyománya Magyarországon, amelyet jórészt éppen a város támogattott, sok esetben próbált életre hívni. A kötetek két sorozatra oszlanak. Az első sorozatban az okleveles iratanyag került közlésre az 1531-ik évvel bezárólag összesen hét kötetben. A második sorozatban olyan iratokat közölt Házi, amelyek publikálása el szokott maradni: a városi végrendeletek, számadások, jegyzőkönyvek és hasonló források kiadására került sor összesen hat kötetben. Az utolsó, a pótkötet 1943-ban jelent meg, ami azt jelenti, hogy mintegy két évtized alatt 13, kiváló szakmai tudással elkészített, hatalmas mennyiségű forrást közzétevő kötet látott napvilágot.¹³ Mai fejjel talán

¹⁰ Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. SSz. 10 (1956), 202–215.; Házi Jenő: A soproni polgárjog megszerzésének története. SSz. 5 (1941), 269–279. Nagyon hasonló következtetésre jutott a pozsonyi káptalan mint hiteleshely és a pozsonyi városi kancellária együttműködésével kapcsolatban Šedivý, Juraj: Die Anfänge der Beurkundung im mittelalterlichen Pressburg (Bratislava). In: *Wege zur Urkunde, Wege der Forschung, Beiträge zur europäischen Diplomatik des Mittelalters*. Hrsg. Hruza, Karel – Herold, Paul. Wien – Köln – Weimar, 2005, 81–115.

¹¹ Házi Jenő: Az 1566. évi soproni borkereskedelem. SSz. 13 (1959), 151–157.

¹² Házi úgy vélte, hogy ha a soproniak megismerik városuk korai történetének forrásait, ettől erősödni fog bennük „a magyar állameszméhez való törheterlen ragaszkodás” (!) Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1. Sopron, 1921. VIII.

¹³ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1–7, II/1–6. Sopron, 1921–1943.

elképzелhetetlennek tőnik ennyi kőtet elkészítése, átírása, nyomdai előkészítése és kinyomtatása, hiszen egykor jóval nagyobb nyomdai átfutási időkkel kellett számolni, mint manapság. Házi forráskiadási tevékenysége azonban nem ért véget ezekkel a kőtetekkel, hiszen a magyar-zsidó oklevéltárban számtalan soproni vonatkozású forrást publikált,¹⁴ valamint igen nagy mennyiségű 16. századi magyar nyelvű forrást tett közzé önálló kőtetben.¹⁵ Másrészt a tisztán várostörténeti tárgyú kőtetei sem teljesekek a fenti sorozattal, hiszen számos olyan kézírata maradt fenn, amely vagy kiadásra, illetve átdolgozott kiadásra vár. Ezek közül a soproni bírósági könyv (Gerichtsbuch) 1423 és 1531 közötti 1. kőtetének kiadása Németh János gondozásában 2005-ben jelent meg.¹⁶ Házi forráspublikációs tevékenységét részben a tősgyökeres soproni Mollay Károly folytatta, aki az első telekkönyv, Moritz Pál üzleti könyve, adójegyzékek és a feljegyzési könyv (Gedenkbuch) kiadásával egészítette ki Házi igen gazdag munkásságát.¹⁷ Házi forráskiadvány-sorozatának (ezt nyugodtan elmondhatjuk) nincs párja ma sem Magyarországon, sem a környező országokban, hiszen egy igen gazdag városi levéltár szinte teljes iratanyagát kézbe vehetjük! Ez azt jelenti, hogy egy digitális kiadványsorozattal akár a teljes Házi életmű, és az eredeti oklevelek digitális képe egymásnak megfeleltetve elkészíthető lenne. Sopron az egyetlen olyan gazdag középkori iratanyaggal rendelkező város a középkori Magyar Királyság szabad királyi városai közül, ahol megvan rá az esély, hogy igen hamar megismerhetővé válhat a teljes levéltári anyaga ebből a korszakból. Ez azért is jelentős eredmény, mert a ma Szlovákiában fekvő városok közül Pozsony, Kassa, Bártfa, Eperjes, Selmechánya mind hasonlóan gazdag középkori iratanyaggal rendelkezik, de egy sincs abban a helyzetben, hogy rövid időn belül ilyen történeti kincset tudjon a magáénak.

Házi Jenő másik nagy műfaja az adattárak, vagy az ezekhez hasonló forrásközléssel egybevont elemzések voltak. Azt mondhatjuk, hogy Házi – igazi levéltáros lévén – az adatok széles tömegét nyújtotta a város történetének kutatói számára. Maga az igény, hogy a forrásokot adatolva közöljék, (ahogy arról fentebb szó volt) nem volt régi keletű, hiszen (sajnos vagy sem) a nagy elődök szinte mindegyike valódi adatközlőként járt el műveiben. Azt hiszem, erre a legjobb példa a már sokszor idézett Kerekes György, akinek egy-egy probléma köré csoportosítható művei szinte kis regeszta-, vagy cédulaközlések voltak. (Hozzátehetjük, hogy ez a stílus sajnos nem csupán e „régimódinak” bélyegzett várostörténetészekre volt jellemző, hanem még az 1980-as években kiadott, nagydoktori disszertációként elkészült művek is erre a műfajra utalnak vissza.) Az adattárak műfaja azonban sem akkor, sem most nem túl elterjedt és megbecsült műfaja a várostörténetnek, jóllehet elkészítésük nagy munkát, szakmai hozzáértést követel meg. Véleményem szerint Házi egyes tanulmányaival és

¹⁴ Többek között: Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó oklevéltár. VI. kőtet. Sopron 1600–1740. Gyűjtötte Házi Jenő. Budapest, 1961. Ezzel a tevékenységével kapcsolatban ld. Kövér András írását a Soproni Szemle jelen számában (*a Szerk.*).

¹⁵ XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Jókai Mór születésének százéves emlékére. Közli Vitéz Házi Jenő. Sopron, 1928.

¹⁶ Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch. Bírósági könyv. 1423–1531. Sopron, 2005. (Sopron Város Történeti Forrásai, A sorozat 2. kőtet).

¹⁷ Mollay Károly: Das Geschäftsbuch des Krämers Paul Moritz, 1520–1529. Sopron, 1994.; Mollay Károly: Első telekkönyv. Sopron, 1993.; Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch 1492–1543. Sopron, 2006.; Mollay Károly: Hausarznei- und Essigbüchlein von Hans Seyfridt. Sopron, 1995.

később kiadott művével valódi levéltárosként (aki önzetlenül, alázattal is képes információkat átadni) új műfajt teremtett. Adattáira jellemző, hogy mindegyikük egy-egy forráson vagy forrástípuson alapul, amelyeket Házi hatalmas forrásismeretére alapozva minden esetben kiegészített szinte az összes elérhető forrással. Első ilyen tanulmánya az 1379. évi soproni, általa telekkönyvnek tekintett szántóföld-felosztási ívet dolgozta fel oly módon, hogy a forrásismertetés és a részletes forrásfeldolgozás mellett szinte a 14. század végi Sopron történeti statisztikai felmérését nyújtotta, ház- és lakosságszám-bebecsléssel. A telekkönyv adottságait és az általa ismert hatalmas forrásmennyiséget kihasználva a város topográfiai és vagyoni viszonyait bemutató tanulmányt kapunk kézhez.¹⁸ Hasonló feldolgozással találkozunk az 1687. évi összeírás alapján készített belvárosi házakról és háztulajdonosokról készített tanulmányában. Ezzel a tanulmánnyal lényegében előkészítette Dávid Ferenc hatalmas munkán alapuló kötetét, bemutatva, milyen források állnak rendelkezésre egy ilyen vállalkozás során. A tanulmányban ismertetett forrás adatain túl minden egyes háztulajdonosról hatalmas mennyiségű adathalmaz áll rendelkezésre, ami előmunkálata is lehetett a soproni polgárjogúakról készített kötetének. A tanulmányban Házi egyben vázlatos háztörténeteket is feldolgozott, amelyek sora részben majd Mollay Károly munkássága nyomán fog kiegészülni, és a módszer kifinomulni.¹⁹ A tanulmánnyal párba állítható az a kötet, amelyet néhány évvel ezelőtt Frederik Federmayer pozsonyi történész készített. Módszerében is hasonló, hiszen ott egy 17. századi hasonló lakosság- és házösszeírást használt a szerző, amelyet kiegészített egy társadalomtörténeti adattárral.²⁰

A telekkönyvek és összeírások mellett Házi volt az első és sokáig egyetlen levéltáros-történész, aki a fennmaradt egyházi anyakönyveket a kora újkori és újkori kutatásba beemelte. A 17–18. századi soproni anyakönyvek statisztikai feltárása ugyanis Házi nevéhez köthető, aki ebben a tanulmányában még csak statisztikai adatok bemutatására használta a városi lelkészségeken, az evangélikus levéltárban, illetve plébániákon fellelhető anyakönyveket. A 17. század közepétől a 18. század közepéig terjedő időszak népességi adatainak közlésével a korszak történeti statisztikai elemzéseibe kapcsolta be a magyarországi átlagnál lényegesen gazdagabb és régebbi soproni anyakönyvi adatokat.²¹ Hasonló időszakra ugyanis csak igen kevés magyarországi, és csak néhány szlovákiai és romániai levéltári anyag terjed ki. Jóllehet a történeti statisztika és demográfia művelésének virágkora mára már leáldozott, de a forrásanyag feldolgozása mégsem állt meg. Pozsony kapcsán Tóth Árpád az evangélikus polgárság kapcsolatrendszerének és túlélési stratégiájának vizsgálatára ugyanis éppen ezt a hatalmas és

¹⁸ Házi Jenő: Az 1379. évi soproni telekkönyv. SSz. 12 (1958), 105–118. A tanulmány megállapításait Mollay Károly és Dávid Ferenc kutatásai már meghaladták.

¹⁹ Házi Jenő: A soproni belvárosi házi és háztulajdonosai 1687-ben. SSz. 19 (1965), 127–141, 223–232. Mollay Károly munkásságát lásd: Mollay Károly irodalmi munkássága. SSz. 47 (1993), 403–422., ill. Mollay Károly: Középkori háztörténet és várostörténet. SSz. 43 (1989), 18–40., 126–148.; Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Szent György utca 3. számú ház (1379–1550). SSz. 13 (1959), 121–136., 193–204., 43 (1989), 205–224.

²⁰ Federmayer, Frederik: Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvatel'stva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624. Pozsony, 2003.

²¹ Házi Jenő: A legrégebbi soproni felekezeti anyakönyvek statisztikai táblázatai. SSz. 20 (1966), 225–235. Az anyakönyvek felhasználásáról lásd: Fügedi Erik: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. Történeti Statisztikai Közlemények 1. (1957) 1. 16–75., 2. 43–85., 2. (1958) 1. 33–46.

jórészt kiaknázatlan forrástípust használja fel társadalomtörténeti elemzése során.²² Házi e tanulmányai azonban nem szakadtak el kora történelmi irányaitól, sőt sok esetben meg is előzték azokat!

Ezek az adattár jellegű tanulmányok, elemzések végül egy olyan műben csúcsonyultak ki, amely Házi Jenő mintegy „illegálisban”, de legalábbis kirekesztettségben töltött évtizedeinek főműve! A Sopron történetéhez elengedhetetlen forrásközlése mellett (sőt, talán még azon túlnyúlóan!) e kétkötetes könyv véleményem szerint Házi legnagyobb, még sehol meg nem ismételt műve! A *Soproni polgárcsaládok* fő célkitűzése alapvetően az 1535 és 1848 között polgárjogot kapott soproni polgárok feltárása, illetve – ahogy a cím is mutatja – a soproni polgárjoggal rendelkezők családjának feltárása volt.²³ A kötet jellegét tekintve igen sokrétű: családtörténeti és társadalomtörténeti adattár egyszerre, amin nem is csodálkozhatunk. Ahogy Házi életművét tanulmányozzuk, úgy kezdtük megsejteni, milyen ember is lehetett: a városáért munkájával áldozó, igen kitartó levéltáros, aki pontosan felismerte azokat az igényeket is, amelyeket történészként és városi levéltárosként egyaránt ki tudott elégíteni. Olyan ember, aki egyben kitörölhetetlen nyomot akart maga után hagyni. Ez már önmagában a *Soproni polgárcsaládokkal* is sikerülhetett volna, hiszen ebben a munkában – Házihoz méltó módon – a polgárkönyveken és a jegyzőkönyveken túlmenően szinte minden fontos, egy tömbben elérhető forrást felhasznált. A végrendeletek, néhol jegyzőkönyvi bejegyzések, levéltári iratanyag és nem utolsósorban a felekezeteknél lévő anyakönyvi adatok szintűgy szerepelnek ebben a hatalmas munkát igénylő műben. Házi nem törekedett társadalomtörténeti elemzésre, nem is gondolta, hogy ez lenne a dolga, de többek között éppen a társadalomtörténészek számára kiapadhatatlan tárház ez a két kötet! Mellette a helyi, lokális történet számára jelent kiváltképp fontos forrást, valamint a családtörténet, művészettörténet, az egész soproni polgárvilág bemutatására alkalmas. Ilyen mű nincs még egy a magyar – és hozzátehetjük – a Kárpát-medencei várostörténet-írásban. Jőmagam mindössze csak egy munkát, az Augsburg polgárságát bemutató hatalmas adattárat tudnám párhuzamba állítani vele, amely a soproni két kötetet követően született meg.²⁴ Házi e két kötete és a Dávid Ferenc és Thirring Gusztáv által kidolgozott, Goda Károly által kiegészített soproni háztulajdonosokat bemutató kötet egyedülálló adattárként áll rendelkezésre a várostörténet-írás és a helyi kutatók számára egyaránt. E két kötet egybeszerkesztésével, egy felületen történő használatával hatalmas tudás állna még könnyebben hozzáférhető formában a rendelkezésünkre. Ezt a város egykori levéltári vezetése is felismerte, amikor erősen támogatta a két kötet kiadását. Az akkori politikai és kultúrpolitikai viszonyokat mindenesetre jelzi, hogy Házi már 1972-ben jelezte egy megjelent cikkében, hogy a mű készen áll, de kiadására mindössze 1982-ben került sor.²⁵

Házi Jenő értékeléséhez tehát nagy mértékben figyelembe kell venni azt a korszakot, amelyben élt és alkotott, illetve – ismerve munkássága fő vonalait – azt is, hogy milyen

²² Tóth Árpád: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony, 2009.

²³ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. Budapest, 1982.

²⁴ Wolfgang Reinhard – Mark Häberlein: Augsburger Eliten des 16. Jahrhunderts. Prosopographie wirtschaftlicher und politischer Führungsgruppen 1500–1620. Berlin, 1996.

²⁵ Házi Jenő: A soproni polgári családok (1535–1848). Az Artner család (Beszámoló egy elkészült munkáról). SSz. 26 (1972), 160–168.

haszonnal volt kortársai illetve az utókor várostörténet-írására. A kortársai közé elhelyezett Háziról egyértelműen azt mondhatjuk, hogy – részben kortársi érintettsége folytán, részben levéltárosi mivoltából fakadóan – az alapozás, azaz a forráskiadás és adattárak elkészítésének nehézkes munkáját vállalta magára, amit heroikus munkabírással végig is vitt! Forráskiadásai leginkább ahhoz a generációhoz kötődtek, amelynek tagjai közül még sokan éltek és alkottak, de vannak olyan tanulmányai, amelyek már újabb kérdésfelvetések, újabb vizsgálati szempontok felé mutatnak. Ezek közé sorolhatjuk a városi topográfiához kapcsolódó írásait, illetve kereskedelem-történeti műveit. Ezek mellett elvégezte azt a feladatot, amelyekre korábban Sopron esetében nem került sor, azaz tisztázta a városi közigazgatás-történet körébe sorolható kérdéseket. Összességében elmondhatjuk róla, hogy következetesen véghezvitte azt, amit eltervezett és elkezdett, félbemaradt műve kevés, kiadatlan, de kész (vagy majdnem kész) annál több volt. Sopron esetében megalapozta a város történetének kutatását, de egyben a magyar várostörténet-írás számára is nagyon jó alapokat hozott létre, olyan alapot, amely más városban nem készült – sokszor sajnos nem is készülhetett volna.

Ezekre az alapokra több, alapvető művet lehetett építeni. Azt hiszem, nem tévedünk sokat, ha kijelentjük, hogy Szűcs Jenő nem tudta volna megírni a magyar várostörténet-írás alapvetésévé vált, 1955-ben megjelent művét, ha nem áll rendelkezésére Házi forráskiadása.²⁶ Munkája hátrányaként éppen azt szokták felemlíteni, hogy amiatt vált egyoldalúvá az elemzése, mert más várost nem vizsgált meg. Az értékeléshez mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy a könyv megjelenésekor Szűcs 27 éves volt, és nem állt rendelkezésre a főként Borsa Iván nevéhez fűződően létrejött Diplomatikai Fényképgyűjtemény, külföldi kutatásokat pedig szinte lehetetlen volt végezni. Szende Katalin alapvető könyve, amely a városi végrendeletek kutatásának sokrétű vizsgálatait alapozta meg Magyarországon szintén ebből a forráskiadványból indult ki,²⁷ illetve legújabban Goda Károly készítette el nagy részben Házi forráskiadványára alapozva kiváló doktori disszertációját.²⁸ A forráskiadás és a Házi által készített soproni adattár ugyanis mindig kiváló kiindulási alap volt ahhoz, hogy kezdő történészként a várostörténet irányába lehessen valakit elindítani, vagy egy felvetett történeti problémára viszonylag gyorsan lehessen választ adni anélkül, hogy több évig tartó levéltári kutatásokat kelljen végezni!²⁹

Amennyiben Házi helyét összegezve szeretnénk bemutatni, röviden és sematikusán azt mondhatnánk, hogy a magyar várostörténet-írás házának alapjait Wenzel Gusztáv, Kerekes György, Kemény Lajos, Demkó Kálmán, Gárdonyi Albert tették le, Lederer Emma, Mályusz Elemér, Szentpétery Imre és Házi a maga eltökéltségével a falakat húzta fel, Szűcs Jenő, Kubinyi András, Bácskai Vera, Granasztói György tetőt tettek rá. Ezt a munkát a ma és a holnap várostörténészeinek kell folytatni.

²⁶ Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, 1955.

²⁷ Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest, 2004.

²⁸ Goda Károly: *A soproni városvezető réteg a 15–16. században. A polgármesteri és városbírói tisztség összehasonlító igazgatási és társadalomtörténete*. Budapest, ELTE BTK, 2011.

²⁹ H. Németh István: *Az állam szolgái vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendezésére*. Sz. 61. (2007), 125–141.

1932-ben, tehát éppen nyolcvan éve került sor az 1867-ben alapított Magyar Történelmi Társulat¹ Sopronban megrendezett vándorgyűlésére. Igaz, nem először jelent meg a városban a magyarországi történész szakma színe-java: 1883-ban Sopron már otthont adott egy ugyanilyen összejövételnek.² Ezen írás tárgya mégis az 1932. évi eseménysorozat lesz, célja pedig elsődlegesen Házi Jenő³ szerepének feltárása a szervezésben, előkészítésben, lebonyolításban (és nem a vándorgyűlés eseménytörténetének felgöngyölítése⁴). Ekképp jelen tanulmány az egykori soproni főlevéltáros gazdag színezetű portréját nem újabb tudósi vonásokkal, hanem a nagyon is gyakorlatias szervező alakjának megidézésével árnyalja tovább.

Fontosnak tartjuk ezt hangoztatni, hiszen ha valóban feladatunknak tekintjük Házi életének minél teljesebb megismerését, nem feledkezhetünk el a mégoly jelentős tudományos teljesítmény mellett arról sem, hogy a hétköznapokban hogyan állt helyt, mint Sopron város főlevéltárosa. E keretek között pedig arról, hogy miképpen birkózott meg (karöltve többek között kollégájával, Sümeghy Dezső vármegyei főlevéltárossal) a vándorgyűlés szervezése és lebonyolítása kapcsán rá rótt, a tudomány magasztosnak vélt világához mérten szinte póriásnak, már-már alantásnak tűnő, ám nagyon is szükségszerű, mindennapi gyakorlati készségeket igénylő teendőeknek. Akinek valaha volt része hasonlóan, az pontosan tudja, milyen komoly kihívás egy ilyen sokrétű és összetett feladat. Írásunkban ezt igyekszünk tehát bemutatni, már csak azon megfontolásból is, hogy oldani tudjuk a bölcsészettudomány művelőiről, ezen belül sokszor a levéltárosokról számos helyen érzékelhető negatív

¹ E sorok írója 2007 óta tölti be a Magyar Történelmi Társulat (egyik) titkári posztját. Ebből adódóan jelen írás témája igen kedves számára – ha ezt netán a megengedtetnél jobban tükröződne, az objektivitás csorbulna, azért az Olvasó szíves elnézést kérem! Az MIT történetének igen gazdag irodalma van, ezt helyhiány miatt nincs módomban felsorolni, így itt most csak a legfrissebb olyan kiadványra hívom fel a figyelmet, amelynek tanulmányai e tárgykörrel foglalkoznak: A múlt felfedezői. Epizódok és arcélek a Magyar Történelmi Társulat és a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat múltjából. Szerk. Ertlész Ádám–Katona Csaba. Gyula, 2011.

² Az erről írt beszámoló: *Szádeczky Lajos*: A Magyar Történelmi Társulat soproni kirándulása (1883. aug. 23–27.). In: *Századok*, 17. (1883) 8. sz. 95–100. A Századok és számának önálló címe ez volt: A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi aug. 22–27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1883. Tartalmából pár példa: *Kemény Gábor*: Báro Kemény Gábor másodelnök megnyitó beszéde a M. Történelmi Társulat Sopronban, 1883. augusztus 22-én tartott vidéki nagygyűlésén (3–11.); *Nagy Imre*: Sopron multja: felolvasatott a M. Tört. Társulat Sopronban tartott f. é. aug. 22-iki nagygyűlésén (12–52.); *Paur Iván*: Függelék: a kiscenki remete (101–104.).

³ A személyére és működésére vonatkozó gazdag szakirodalom felsorolását, minthogy teljességre úgysem törekedhetnék e helyt, mellőzöm.

⁴ Erre nézve lásd: *Varga Imréné*: A Magyar Történelmi Társulat soproni vándorgyűlése (1932. február 13–14.). In: *Soproni Szemle*, 51. (1997) 3. sz. 251–254. (=Varga 1997) A vándorgyűlésről 1932-ben megjelent beszámoló: *Kossányi Béla–Csánki Dezső*: A Magyar Történelmi Társulat 1932. évi január hó 14-én tartott felolvasó, illetve igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyve. In: *Századok*, 66. (1932) 1–3. sz. 124–126.; *Kossányi Béla–Domanovszky Sándor*: A Magyar Történelmi Társulat 1932. évi február hó 13-án d. u. 6 órakor Sopronban tartott vidéki felolvasó ülésének jegyzőkönyve. In: *Századok*, 66. (1932) 1–3. sz. 126.

képet, amely szerint e tudós elmék kizárólag a régi iratok világában mozognak otthonosan, ám a valós életben nem feltétlenül tudnak boldogulni.

A Magyar Történelmi Társulat (a továbbiakban: MTT), mint már utaltunk rá korábban, 1867-ben alakult meg. Célja nem „csupán” a történelmi kutatásokat aktívan művelő historikusok egyesületbe tömörítése volt, hanem – ma már talán szokatlanul ható módon – a történelem, a múlt iránt érdeklődő polgárok összefogása is. Ennek megfelelően az MTT eléggé vegyes összetételű tagsággal rendelkezett. Egyfelől zömét a történész szakmai jelesei alkották, másfelől – és ezt látni fogjuk alább Sopron példáján is – a múlt iránt érdeklődő laikusok, a „történész céhen” kívüliek is helyet kaptak soraiban. Nyilván akadt ezek közt olyan, akit elsődlegesen társadalmi szerepe, a presztízs irányított az MTT-be, de feltétlenül volt olyan, akit ténylegesen történelmi érdeklődés vezérelt.

Az MTT alakulása után jószerivel azonnal programjába iktatta az éves vidéki vándorgyűlések megtartását.⁵ Ezek során a résztvevők nem elégedtek meg azzal, hogy tudományos tanácskozáson vettek részt, hanem bevett dolog volt a vándorgyűlésnek helyet adó település és vármegye levéltárainak, a környék történelmi emlékeinek felkeresése is, hogy ily módon is ismerkedjenek az adott hely múltjával. Azt, hogy ez hogyan is zajlott, azt egy 1883. évi soproni példával is megfelelően illusztrálni lehet: „A Magyar Történelmi Társulat [folyó] év[] augusztus havában Sopronban tartott vidéki nagygyűlése alkalmával egy könyvtári bizottság is működött, mely Sopronban az ág[ostai] evang[elikus] lyceum, a bencések és Domonkos-rendiek, Kismartonban pedig a Ferenc-rendi és a herceg Eszterházy-féle könyvtárakat vizsgálta at.”⁶

Ugyanakkor a vándorgyűlésnek helyet adó településeken komoly eseményszámba ment a társulat fogadása, így ezek nagyon hamar társadalmi színezetet is öltöttek, presztízskérdés volt, hogy a házigazdák minél fényesebben fogadják a tagságot. Jól példázza ezt Haan Lajos (rőla lásd az előző jegyzetet) visszaemlékezésének egy részlete, amely az 1881. évi eperjesi vándorgyűlést örökíti meg: „A Magyar Történelmi Társulat ez évi vándorgyűlését Eperjesen tartotta. [...] Miskolcon, Kassán át este nyolc óra tájban értünk Eperjesre. Itt az indóház fel volt koszorúzva, a pályaudvar lampionokkal kivilágítva, fogadott díszruhában a megye és a város tisztikara. Az üdvözlő beszédet a főispán tartotta. [...] Ezután már hintókba ültünk, 200 fáklya fénye mellett bevonultunk a kivilágított, fellobogózott Eperjesre. [...] Fájdalom, az eperjesiek anynyira elfoglaltak minket különféle ünnepélyekkel (bál, színi előadás, díszbenedek stb.), hogy bizony keveset dolgozhattunk.”⁷

A vándorgyűlések ötlete tehát sikeres kezdeményezésnek bizonyult. Sopron, mint láthattuk, 1883-ban már szintén fogadta az MTT-t, de ezt követően majd fél évszázad telt el, amíg újra felmerült az elképzelés, hogy Sopronba látogasson a történészek

⁵ E kirándulásokra nézve egyik legfontosabb forrásunk az a visszaemlékezés, amelyet Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész, történész, az MTT első igazgatóválasztmányának tagja írt. Haan Lajos naplója. Részletek. Szerk.: Papp János. H. n. [Békéscsaba], 1971. (Bibliotheca Bekesiensis, 6.). (=Haan 1971) A kiadvány azért viseli a napló címet, mert Haan, amikor naplójába kezdett idősebb korában, megírta korábbi évei emlékeit is. Így a formájában naplószerű írás nagobbik hányada voltaképpen utólagos emlékezés.

⁶ [Szerző nélkül]: Ismeretlen Grolier-kötés a kismartoni ferencrendiek könyvtárában. In: Magyar Könyvszemle, 8. (1883) 1–4. sz. 226.

⁷ Haan 1971. 112.

egyesülete. Az ötlet ekkor azonban termékeny talajra hullott, és rövidesen az előkészítés szakaszába jutott. E ponton kapott kiemelt szerepet Sopron főlevéltárnokaként Házi Jenő.

A fennmaradt források tanúsága szerint az előkészületekre nem jutott túl sok idő. A soproni vándorgyűlés kitűzött időpontja 1932. február 13–14-ére esett, ehhez képest Házi január 19-én Kossányi Béla országos levéltárnokhoz,⁸ az MTT titkárához írt levele azt látszik bizonyítani, hogy a szervezés ekkor még csupán csírájában volt. Házi levelének kezdő sora ez: „A szervezés munkájához hozzáfogtam.”⁹ Ugyanezen levélből¹⁰ derül ki, hogy a vándorgyűlés lebonyolítását helyben igen magas szinten támogatták: „A főispán úr a miniszter úrral már személyesen beszélt.” A vármegyén kívül természetesen elengedhetetlen volt Sopron város támogatása, szerencsére azonban ezt Thurner Mihály polgármester¹¹ – aki maga is MTT-tag volt – maximálisan biztosította. Ami azonban témánk szempontjából igazán releváns, az az, hogy a levél arról is árulkodik: a program konkrét megszervezése elsősorban Házi feladata volt. Ide tartozott az érkező vendégek számának összesítése, az érkezők és távozások időpontjának rögzítése, soproni fogadásuk és a szállásokra kísérés, a szállás és étkezés biztosítása, ezen felül pedig a szakmai program megtervezése, amelynek része volt a vándorgyűlés előadásainak összeállítása, a levéltárak látogatása és az ilyenkor elmaradhatatlan kirándulás, amely mindig összefüggésben állott valamely történeti emlék meglátogatásával is.

Házi – számolva a Sopront jellemző erős lokálpatrióta érzülettel – az előadásokat úgy állította össze, hogy azok a soproniak számára is érdekesek legyenek. Így soproni, illetve nyugat-magyarországi témákat preferált, továbbá olyan személyiséget, akinek van erős helyi kötődése. Ez utóbbi tekintetében választása Széchenyi Istvánra esett (nyilván azzal is összefüggésben, hogy a kirándulás céljának pedig – lásd alább – Nagycenket jelölték ki). Ezért is érte kellemetlen meglepetésként Házit, hogy Angyal Dávid, a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója, akinek Széchenyiről kellett volna beszélnie, végül témát változtatott, és a buchlaui találkozót¹² választotta előadása témájául. Házi joggal sajnálkozott ezért, mondván, hogy a soproniakat ez talán kevésbé fogja érdekelni.

Végül érdemes figyelmet fordítani a levéltárak felkeresésére is. Erről Házi így írt Kossányinak (akire titkárként az MTT részéről a legtöbb szervező munka hárult): „Mi-

⁸ A tanulmányban előforduló történészek életrajzi adatainak ismertetését terjedelmi okom miatt mellőzöm, azok bármely közgyűjteményben vagy az interneten könnyűszerrel elérhetőek.

⁹ A hivatkozott források többsége egy iratanyagból származik, nevezetesen Házi Jenő Sopronban őrzött hagyatékaiból. Jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára (= MNL GyMSM SL) XIV. 98. Házi Jenő főlevéltáros iratai. 18. doboz (=d.): Magyar Történelmi Társulat soproni vándorgyűlése. Ezért azokra az innen származó forrásokra, amelyekről a főszovegben kiderül, ki írta, kihez és mikor, a könnyebb áttekinthetőség és az ismétlések elkerülése végett nem hivatkozom jegyzetben. Az idézeteket a mai magyar helyesírásnak megfelelően közlöm.

¹⁰ A levelet hosszan idézi (a címzett azonosítása nélkül): Varga 1997. 251.

¹¹ „Tisztemben csak a város érdeke és az igazság fog vezetni”. A 120 éve született Thurner Mihály polgármester (1878–1952) emlékére. Szerk.: *Turbuly Éva*. Sopron, 1998.

¹² A morvaországi Buchlauban (csehül: Buchlov) találkozott 1908. szeptember 15-én Alois Lexa von Aehrenthal, az Osztrák–Magyar Monarchia, valamint Alekszander Petrovics Izvolszkij, Oroszország külügyminisztere. Ennek során állapotok meg abban, hogy a Monarchia hozzájárul a tengerszorosok (a Dardanellák és a Boszporusz) megnyitásához az orosz flotta előtt, cserébe Oroszország beleegyezett Bosznia-Hercegovina annexiójába.

vel úgy a városi, mint a vármegyei levéltárat Nektek be akarjuk mutatni, ebből kifolyólag lehetségesnek tartom, hogy néhányotoknak lesznek különleges kívánságai, így pl. valamely oklevél vagy irat után érdeklődik valaki, avagy bizonyos tárgykörre szeretne adatokat találni stb. Nagyon természetesen úgy én, mint a vármegyei kollégám a legkészségesebben állunk rendelkezésükre, de hogy ezt megtehesük, a Ti érdekekben is jó volna, ha a lehetőség szerint ilyen kívánságokról előre értesítést kaphatnánk, mert attól tartunk, hogy az ilyen természetű óhajok teljesítésére akkor, mikor már itt vagytok, nemigen lesz időnk."

Lukinich Imre egyetemi tanár, az MTT főtitkára január 25-én kereste fel írásban Házit. Levelében ezt rögzítette többek között: „A választmány tagjaihoz elmentek már a megszólítások a részvétel tárgyában. A hó végére várjuk a válaszok visszaérkezését, és akkor azonnal megírjuk [...] a résztvevők számát és nevét, hogy azután Ti az elszállásolás tekintetében intézkedhessetek.” Lukinich ezen túl még egy fontos kérdést vetett fel, miután válaszában lényegében átsiklott afölött, hogy milyen levéltári iratokat akarnának megnézni a résztvevők (erről Házi előzetes tájékoztatást kért tőle is). Helyette nagyon is gyakorlatias módon – mint vezető egyesületi tisztviselő – a tagság lehetséges gyarapítására koncentrált. Lukinich megfogalmazásában érzékeltetni lehet némi udvariassággal megspékelt finom pressziót is, míg az utolsó kérdés („Papok, mágnások?”) és az azt megelőző pár felvetés már leplezetlenül nyers pragmatizmust mutat: „Hanem a fő dolog a taggyűjtés. A napokban Hidegkúton voltam a kegyelmes úrnál¹³ és vele a soproni útról is beszélgettem. Ő a legnagyobb optimizmussal tekint ezen vándorgyűlés elé, mert Sopront a Dunántúl legintelligensebb városának tartja és azt hiszi, hogy ott neki sok jó barátja van, akik azzal fogják demonstrálni érzésüket, hogy támogatják a Társulatot. Tudom, hogy nehéz manapság vizet csavarni a sziklából, de sok mindenre lehet rábírnai az embereket még a mai viszonyok között is. Meg vagyok arról győződve, hogy Te mindazt megteszed, mi csak lehetséges. Lehetőleg testületeket és intézményeket kérünk, mert ezek nem fluktuálnak annyira, mint a személyek. A vidékről lehet-e számítani jelentkezésre? Papok, mágnások?”

Január 30-án ismét Kossányi ragadott tollat, hogy írjon Házinak. Ekkor már kialakult a tervezett tudományos program: a megnyitót e szerint az MTT elnöke, gr. Klebesberg Kunó nyugalmazott miniszter tartja, őt követi Angyal Dávid, majd Schwartz Elemér egyetemi tanár előadása, végül pedig, hogy a soproniak is képviselve legyenek, Házi Jenő prezentációja zárja a programot (a témákról később esik szó). Praktikus információkat is tartalmazott a levél: e szerint február 2-át jelölte meg az MTT a tagságnak a jelentkezés határidejéül. Kossányi arról is tájékoztatta Házit, hogy Lukinich főtitkár a nagycenki kirándulás mikéntjéről szeretne részletes információkat olvasni.

Házi február 1-jén küldött választ Lukinichnak. A nyomást ő is érezkelhette, mert biztosította a főtitkárt, hogy „mi mindent elkövetünk, hogy szavaid szerint a sziklából vizet csavarhassunk”. A tervbe vett nagycenki kirándulás kapcsán pedig azt fejtette ki, hogy nem volna célszerű Cenkről egyből továbbindulni Bécs, illetve Budapest felé a résztvevőknek, hanem inkább Sopronba visszatérve kellene továbbindulni. A kirándu-

¹³ Vagyis gróf Klebesberg Kunónál, aki 1922–1931 között volt a magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. Klebesbergnek Pesthidegkúton volt kúriája. Ekkor ő volt az MTT elnöke.

lás helyszínének kiválasztását így megindokolta: „a soproni közönség nem jó néven venné, ha a Történelmi Társulat ez alkalommal elmulasztaná Széchenyi szelleme előtt való tiszteletnyilvánítását.”

Házi következő, február 1-jei levele viszont megint arról tanúskodik, hogy roham-munkában folyt a szervezés. Ebben kifejtette (12 nappal a gyűlés előtt!), hogy a programnak immár véglegesnek kellene lennie, szüksége van tehát az előadások címére, mert a meghívókat még nyomtatni és postázni is kell. Szintén a kapkodó szervezés jeleként értékelhető, hogy Házi az előző, 1883. évi soproni vándorgyűlés nyomtatott programja iránt is érdeklődött, ti., hogy az megvan-e az MTT-nél, azt írván, hogy ha ebből van példány, jó lenne annak szövegét is kinyomtatni két példányban, egyet számára, egyet Thurner polgármester számára, akár úgy, hogy az MTT előző, győri kirándulásának¹⁴ programját vegyék formailag mintának. Némileg meglepő módon, Kossányi február 3-án kelt válaszához mellékelte ez utóbbit, ám egyúttal arról is tájékoztatta Házit, hogy az 1883. évi vándorgyűlés programja nincs meg az MTT-nél, sőt a *Századok*, amelyben az nyomtatásban napvilágot látott, az évi évfolyama sem. Ez utóbbi azért érthetetlen, mert a *Századok* 1867-től az MTT folyóiratként jelent meg...

Látnivaló, hogy Házi teljes lendülettel vetette magát a szervezőmunkába az idő mind sürgetőbbé váló szorításában. Az MTT – a késlekedések dacára – ebben azért készséges partnere volt. Jánossy Dénes, Bécsbe kirendelt levéltáros minisztériumi osztálytanácsos (később 1942–1949 között a Magyar Országos Levéltár főigazgatója) február 1-jén megírta Házinak, hogy az osztrák fővárosból kik látogatnának el Sopronba az ott dolgozó magyar történészek közül. E névsor több mint veretes: Angyal Dávid, Paulinyi Oszkár, Salacz Gábor, Szilágyi Lóránt, Bakács István, Iványi-Grünwald Béla és maga Jánossy. Összesen tehát – őt magát idézve – „heten lennénk, mint a gonoszok.” A levélre Házi sietve válaszolt (február 6-án), megköszönve a pontos információt, egyúttal aggodalmát fejezve ki a még mindig késlekedő budapesti információk hiánya okán: „A hetes számnak annál is inkább örülök, mert féltő, hogy a nagy távolság és a sok költség miatt Budapestről kevesen fognak érkezni.”

Két nap elteltével, 8-án Házi ismét az MTT főtítkárához, Lukinich Imréhez fordult levélben. Ebben biztosította őt, hogy a vándorgyűlés „anyagi és erkölcsi sikere érdekében” mindent elkövetett, „a kilátások idáig jók”, ám a szállások ügyében továbbra is megoldhatatlan nehézséget okoz számára, hogy még mindig nem tudja, Budapestről kik és hányan fognak érkezni. Láthattuk, hogy Jánossy Dénes révén a bécsi látogatók pontos névsora immár rendelkezésre állt, e szerint a fővárosiaké még mindig nem, ami szűk öt nappal a vándorgyűlés kezdete előtt nem könnyítette meg a szervezést...

Lukinich ezt világosan érzékelte, mert másnap már sietett válaszolni és rögtön le vele elején leszögezte: „... azt vélem következtetni, hogy a soproni vándorgyűlés a sikerült gyűlések közé fog tartozni. Tudom, hogy a siker elsősorban a Te érdemed lesz, és azért ne vedd tőlem túlzott udvariasságnak, ha már most megköszönöm mindazt, amit tettél”. Azonban túl sok biztatót nem tudott írni, főleg nem a legégetőbb kérdés, a résztvevők névsora tekintetében: „a jelentkezők neveit Kossányi bizonyára megírta”.

¹⁴ Az MTT 1932. január 10-én Győrött tartott vidéki felolvasóestet. Erre nézve: *Kossányi Béla–Klebsberg Kunó: A Magyar Történelmi Társulat 1932. évi január hó 10-én d. u. 4 órakor Győrött tartott vidéki felolvasó ülésének jegyzőkönyve.* In: *Századok*, 66. (1932) 1–3. sz. 124.

Ezen felül a főtítkárt egy koszorút kért az MTT számára a cenki kiránduláshoz, illetve azt jelezte, hogy a szállásokat illetően „magánházakat ne molesztáljunk a lehetőség szerint”.

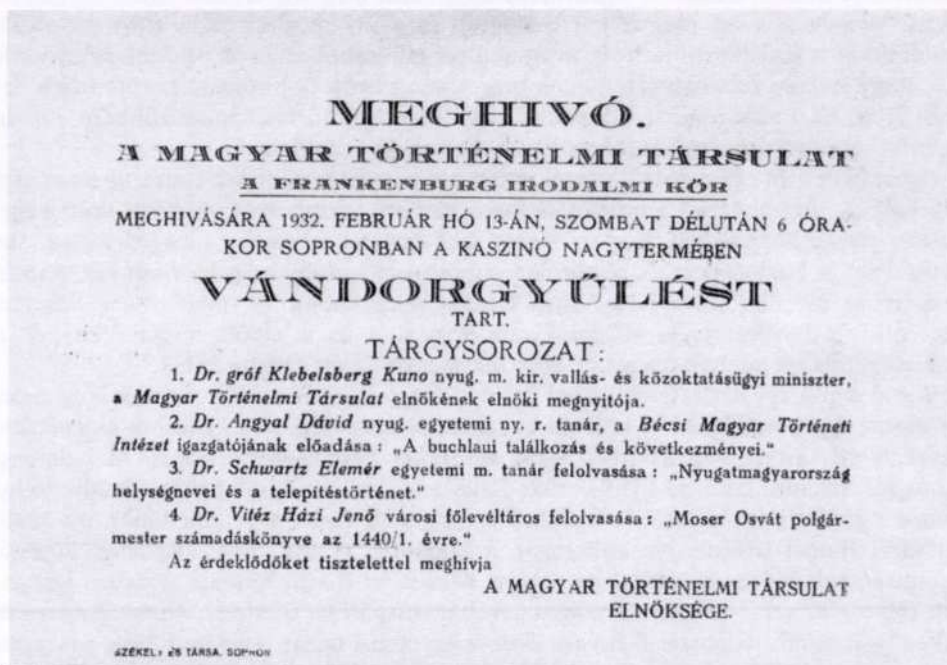
A felgyorsult ügyintézészt mutatja, hogy Házi ugyanaznap ragadott tollat. Udvariasan írt, de jelezte, hogy helyzete mint fő szervező kezd kilátástalanná válni: „Már nap-nap után várom válaszodat korábbi levelemre, melyben értesítést kértem a vándorgyűlésen résztvevők végleges névsorára nézve és szeretném tudni azt is, van-e valami különleges kívánság a levéltárainkkal szemben. Meg vagyok győződve, hogy mindezekre nézve válaszod a legrövidebb időn belül meg fog érkezni, talán már úton is van.” Vagyis a válasz még ekkor is váratott magára, eközben pedig Házinak olyan részletekkel is foglalkozni kellett, mint amelyet a Bécsből érkezők vetettek fel, tudniillik, hogy milyen ruhában jelenjenek meg a résztvevők Sopronban. Kerülendő a további vitát, Házi tömören azt válaszolta, hogy „fekete zakóruhában, miként Győrött is így volt”, a „pesti vendégek is lehetőleg ehhez tartsák magukat”.

Ugyancsak 9-én egy harmadik levél is kelt, ezt is Házi írta, ennek címzettje Kossányi Béla volt. A sürgetés Házi soraiban (érthető módon) mind markánsabban volt jelen. Tudatta ugyan Kossányival, hogy a fekete zakó igen jó választás a megjelenésre, ám egyúttal azt is, hogy „a pestiek részéről még most sem tudom, hogy biztosan kik jönnek és ezért az elszállásolásra nézve még mindig nem tudom a végső intézkedéseket megtenni”. A levélből az is világossá vált, hogy már az is eldőlt, mikor érkeznek a fővárosi vendégek (melyik vonattal), épp csak az nem, hogy hányan és kik...

Végső soron egy datálatlan iratból derül ki, hogy hányan is jelentkeztek (ami nem azt jelenti, hogy mindenki el is jött). Budapestről összesen 13-an jelezték előzetesen érkezésüket. Lényegében az MTT egész vezérkara képviseltette magát: Klebelsberg Kunó gróf, ny. miniszter, az MTT elnöke („szállása a szürke nénéknél”); Domanovszky Sándor egyetemi tanár, az MTT alelnöke; Lukinich Imre egyetemi tanár, az MTT főtítkára; Hajnal István egyetemi tanár, a Századok szerkesztője; Petrovich Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója; Csányi Károly, az Iparművészeti Múzeum igazgatója; Herzog József, a Magyar Országos Levéltár igazgatója; Gárdonyi Albert, Budapest székesfőváros főlevéltárosa; Schwarz Elemér egyetemi tanár; Kossányi Béla, országos levéltárnok, az MTT titkára; Tóth László, Asztalos Miklós és Deér József (1942–1945 között a Magyar Történettudományi Intézet igazgatója) múzeumi tisztviselők. A bécsi hét résztvevő névsora pedig nem változott az előzőekhez képest: Angyal Dávid, a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója; Jánossy Dénes és Paulinyi Oszkár, kormány megbízottak a bécsi levéltáraknál; Salacz Gábor, a Theresianum tanára; Szilágyi Lóránt, Iványi-Grünwald Béla és Bakács István, a Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjai.

Eközben a végleges programot is sikerült összeállítani, a vándorgyűlés ennek megfelelően zajlott le. Február 13-án délelőtt a Budapestről és Bécsből vonattal két különböző pályaudvarra (Győri, Déli) érkező vendégek fogadását, majd elszállásolását követően került sor az ebédre a soproni Kaszinó éttermében délután 1/2 13 és 14 óra között. Ezt városnéző séta követte 1/2 16 óráig, ennek vezetője – kissé meglepő módon – nem soproni volt, hanem a győri születésű Csányi Károly, az Iparművészeti Múzeum

igazgatója.¹⁵ A városnézés során egyebek mellett a Stornó-féle gyűjteményt is megtekintették a résztvevők.¹⁶ A sétát követően Sümeghy Dezső kalauzolásával a megyei levéltárat keresték fel, 18.00 órakor pedig sor került a vándorgyűlés (a Frankenburg Irodalmi Kör meghívására) szakmai programjára a Kaszinó nagytermében.¹⁷ A meghívó szerint a program az alábbi volt: 1. Klebelsberg Kunó elnöki megnyitója; Angyal Dávid: A buchlaui találkozó és következményei; Schwartz Elemér: Nyugat-Magyarország helységnevei és településtörténet;¹⁸ Házi Jenő: Moser Osvát polgármester számadáskönyve az 1440–1441. évre (1. kép).¹⁹

1. kép. A Magyar Történelmi Társulat Soproni Vándorgyűlése meghívója, programja, 1932. (SL. Házi Jenő ir., 18. d.)

Ez azonban a gyakorlatban módosult, Klebelsberg Kunó ugyanis végül nem tudott eljönni Sopronba.²⁰ Helyette az alelnök, Domanovszky Sándor tartotta meg a megnyitót, ő válaszolt a társulati tagokat köszöntő Thurner polgármester beszédére. Említést érdemel, hogy az alelnök megnyitójában külön kiemelte Házi Jenő

¹⁵ MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. A Magyar Történelmi Társulat soproni vándorgyűlésének napirendje.

¹⁶ Varga 1997. 253.

¹⁷ MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. A Magyar Történelmi Társulat soproni vándorgyűlésének napirendje.

¹⁸ Schwartznak könyve jelent meg hasonló címmel: *Schwartz Elemér: A nyugatmagyarországi német helységnevek*. Bp., 1932. A kötetet Házi ismertette a Századok hasábjain: Századok, 66. (1932) 4–6. sz. 189–191.

¹⁹ MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. Meghívó a Magyar Történelmi Társulat vándorgyűlésére.

²⁰ Varga 1997. 252.

tudományos munkásságának eredményeit.²¹ A napot a Pannónia Szálloda nagytermében tartott társasvacsora zárta.²² Ez utóbbira a meghívókat Thurner Mihály soproni polgármester saját kezű aláírásával küldték ki: „Sopron szab[ad] kir[ályi] t[örvény]h[atóság]j[ogú] város közönsége a Civitas Fidelissima ősi falai közé érkező kedves vendégeink tiszteletére 1932. február 13-án este 9 órakor a Pannónia fehértermében vacsorát ad.”²³ A Pannóniát bérlő Kelemen Károly az alábbi bőséges étrendet állította össze a vendégek számára: rácponty Pannónia-módra, pulyka, sült csirke vegyes köritéssel, salátával és „coumpot”-tal; vegyes torták. A italválasztékot a soproni Conrad szőlészet fajborai, valamint a Nyugatmagyarországi Sörfözde és Malátagyár Rt. világos és barna sörei alkották (2-3. kép).²⁴

2–3. kép. A Pannónia szálló ünnepi étlapja a vándorgyűlés résztvevői számára, 1932. (SL. Házi Jenő ir., 18. d.)

Másnap, 14-én a Kaszinóban elköltött reggelit követően Sümeghy Dezső vezetésével autóbusszal indultak a résztvevők Cenkre, ahol a kriptánál Róka József pápai kamarás fogadta őket (4-5. kép). Miután lerótták kegyeletüket Széchenyi István gróf sírjánál, amelynek végén Domanoszky Sándor helyezett el babérkoszorút az MTT tagsága

²¹ Varga 1997. 253–254.

²² MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. Thurner Károly polgármester vacsorameghívója.

²³ MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. Thurner Károly polgármester vacsorameghívója.

²⁴ MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. Étrend a Magyar Történelmi Társulat látogatására Sopronban.

nevében, rövidesen visszatértek Sopronba, ahol a városi levéltárba mentek: itt Házi Jenő fogadta őket.²⁵ 13 órakor immáron a Győri vasútállomás éttermében (étlap szerint) fogyasztották el ebédjüket, majd Budapest, illetve Bécs felé távoztak a vendégek.²⁶

4–5. kép. A Magyar Történelmi Társulat Soproni Vándorgyűlése résztvevőinek nagycenki kirándulása, az ún. "zarándoklat", 1932. febr. 14. (SL, Házi Jenő ir. 18. d.)

²⁵ Varga 1997. 254.

²⁶ MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. A Magyar Történelmi Társulat soproni vándorgyűlésének napirendje.

A vándorgyűlés történetéhez tartozik még az az összesítő ív, amely arról árulkodik, hogy hány tagja volt az MTT-nek Sopronban 1932-ben.²⁷ Fentebb esett róla szó, hogy az MTT nagyon fontosnak tartotta a tagság számának növelését, amire a vándorgyűlés kiváló alkalmat kínált. A Házi-féle hagyatékban fennmaradt összesítés szerint az MTT-nek ezt megelőzően már 32 személy és 11 intézet volt a tagja helyben. Talán nem érdeketlen felsorolni őket. Számos olyan embert találni köztük, akik a korabeli Sopron társaséletének meghatározó személyiségei voltak: Berecz Ábel ügyvéd; Bertalan Endre ügyész; Bodorkós Gilbert tanár; Bokor Ignác százados; Csanády Sándor gimnázium-igazgató; Csapodi József tanár; Czillinger József tb. vármegyei főjegyző; Fehér Géza százados; Flandorffer Ignác országgyűlési képviselő; Gedeon Emil volt jegyintézeti igazgató; Gósy Géza vármegyei főügyész; Hackl Antal katolikus segédlelkész; Havasi Lucius bencés tanár; Házi Jenő városi főlevéltáros; Hőgyész Pál vármegyei főjegyző; Huber János kanonok; Józsa Menyhért tanár; Kardos Árpád árvaszéki ülnök; Leicht József ügyvéd; Marinczer Endre tb. vármegyei főjegyző; Martini Róbert ny. ezredes; Östör József ügyvéd; Pálovich István ügyvéd; Payr Sándor ny. egyetemi tanár; Prickler János bankfőnök; Rabel László ny. vármegyei árvaszéki ülnök; Simon Elemér főispán; Szilvássy Alexandra tanár; Thurner Mihály polgármester; Töpler Iván ügyvéd; Viczián Dezső evangélikus lelkész. Említést érdemel, hogy e tagok majd mindegyike három korábbi év (1926, 1927, 1928) során lépett be az MTT-be, legtöbbjük 1927-ben A tagsággal rendelkező „intézmények” ezek voltak: Sopron vármegye levéltára, Sopron szabad királyi város közönsége, az Evangélikus Tanítóképző Intézet, az Evangélikus Lyceum tanári testülete, a MOVE Sopron Vármegyei Főosztálya, a Soproni Múzeum, az Állam Széchenyi István Reáliskola, a bencés főgimnázium tanári könyvtára, az Állami Felsőkereskedelmi Iskola Önképzőköre, az Állami II. Rákóczi Ferenc Reáliskolai Nevelőintézete, végül az orsolyiták leánygimnáziuma. Látnivaló tehát, amiről fentebb már általánosságban szót ejtettünk, az Sopront is jellemezte: a tagság nem „csak” aktív történésekből tevődött össze. Részben a lokális társadalom azon képviselői voltak tagok, akiket társadalmi helyzetük, szerepvállalásuk erre szinte predesztinált, részben azonban a történelem iránt érdeklődő civilek, így például tanárok is.

Legalább ilyen érdekes az a belépési nyilatkozat ív, amely a gyűlés alkalmával taggá válók névsorát foglalja magába („Magyar Történelmi Társulatba 1932. január hó 1-től kezdődőleg. Évi tagdíj: 10 pengő. A tagdíj fizetése 3 évre kötelező”).²⁸ Házi tehát eredményesen tudott eleget tenni Lukinichnek tett ígéretének, amely szerint megpróbál vizet csavarni a sziklából. Több lapra jegyezték fel az új jelentkezőket, korántsem biztos, hogy mind megmaradt, így csak azt állapíthatjuk meg, hogy legalább 20-25 új taggal lehetett számolni 1932-öt követően. A teljesség igénye nélkül említhető pl. a Siketnémák Intézete, Huber Aladár városi főszámvevő, a Katolikus Kör vagy Stornó Miksa építési vállalkozó. Ami azonban igazán meglepő, az az, hogy Sümeghy Dezső is „csak” ekkor lett társulati tag. Domanovszky mint alelnök és Kossányi mint titkár február 18-i dátummal küldték meg számára az értesítést, hogy az MTT aznapi ülésén – kandidálása nyomán – megválasztották. Érdekesség, hogy Sümeghy ajánló – két régebbi

²⁷ MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. A Magyar Történelmi Társulat soproni tagjainak névsora.

²⁸ MNL GyMSM SL XIV. 98. 18. d. Belépési nyilatkozat a Magyar Történelmi Társulatba.

társulati tagnak kellett ajánlani az újonnan jelentkezőt, ez egyébként máig érvényes eljárási mód az MTT-ben – Thurner Mihály polgármester és Házi Jenő voltak.²⁹

Visszatérve Házi szerepére: talán nem érdektelen a vándorgyűlés utáni köszönőlevelek némelyikébe is betekinteni. Nyilvánvaló, hogy ezek megírásában szerepet játszottak az elemi udvariasság szabályai is, de okkal feltételezzük, hogy nem csak azok. A levelek hangvétele, az azokban foglalt dicséret ténylegesen a sikeres szervezés iránti köszönetet látszik igazolni.

Paulinyi Oszkár február 16-án vetette papírra köszönő sorait. Ő Házi szerepét külön fontosnak tartotta kiemelni. Ezt azért is hangoztatnák, mert neki – mint egyszerű társulati tagnak – nem volt úgymond kötelessége hivatalból kifejezni elégedettségét: „Nehéz szavakat találnom, hogy kifejezést adhassak azoknak a főlemelő gondolatoknak és érzéseknek, melyeket a soproni kirándulás váltott ki belőlem. Úgy éreztem azonban, hogy nem vonulhatok velük magamba vissza, legalábbis nem annyira, hogy az élményt Nektek meg ne köszönjem.” [...] „abban az ámulatba ejtő meglepetésben, amit a soproni kirándulás jelentett számunkra [...], mennyi része van, oroszlánrsze van a Te munkásságodnak, legszemélyesebb kezdeményezésednek.”

Paulinyi udvariasságát amúgy jelzi, hogy hasonló köszönetekben volt része Sümeghy Dezsőnek is, amint azt az ő egy ugyanazon a napon kelt, másik levele igazolja: „Hogy Sopron vármegye levéltára jó kezekben van, ezt a Levéltári Közlemények révén ismert alispáni jelentésekből évek óta tudtuk. Amit azonban a valóság tárt elénk, ez minden várakozásunkat megszegyenítette. Számunkra, levéltáriak számára a többi lebilincselő benyomás mellett éppen Főlevéltárnok Úr odaadó munkálkodásának szép eredményei is egyik legfélejtethetlenebb emléke maradnak soproni kirándulásunknak”.

Házi Paulinyinak február 22-én adott válaszában nem cáfolta, hogy tényleg sokat dolgozott a jól sikerült gyűlésért. Ám döntően nem a maga érdeméért tüntette fel a sikert, hanem igazi soproni lokálpatriótaként a város szellemiségét emlegette fel: „Kétségtelenül igaz, hogy az eredmények elérése érdekében úgy én, mint segítő-társaim valamelyest fáradtunk, de minden munkánk hiábavaló lett volna, ha Sopronban nem lenne évszázados hagyomány a történelem megbecsülése és szeretete. Ez a szeretet vett körül Benneteket és ez esett Nektek olyan jól.”

Domanovszky Sándor 1932. február 19-én írt Házinak. Ez már hivatalos köszönőlevél volt. Az alelnök arról értesítette Házit, hogy az MTT igazgatóválasztmányának beszámolt a soproni vándorgyűlésről, megemlítve, hogy „Sopron városa Társulatunknak ezt a vállalkozását [...] a legnagyobb megértéssel és szeretettel fogadta”. Ezt követően hivatalosan is köszönetet mondott Házinak „mint akinek elsősorban köszönhetjük, hogy Társulatunk vándorgyűlését oly értékes siker koronázta”, illetve arról is értesítette, hogy a köszönetet jegyzőkönyvileg is rögzítette az MTT.

Ez igen komoly elismerés volt, amire Házi ekképp válaszolt február 22-én: „Én szívesen dolgoztam a Társulat érdekében, és ha a viszonyok úgy hozzák magukkal, hogy újból síkra kell szállni, a további munkától a jövőben sem fogok visszariadni. Én a Társulat vidéki kapcsolatainak kiépítésétől nagyon sok jót várok és ezért e célból a vándorgyűlések folytatását igen ajánlatosnak tartanám. [...] Ahogy a Magyar Törté-

²⁹ MNL GyMSM SL XIV. 44. Sümeghy Dezső főlevéltáros iratai. 1. doboz.

nelmi Társulat Sopronból jó benyomásokkal távozott, úgy viszont a soproni közönség is rendkívül meg volt elégedve a vándorgyűlés műsorával: olyan körülmény ez, amire a jövőben nyugodtan lehet építeni.”

Domanovszky levele mellé Kossányi Béla titkár is írt pár sort, kiemelve, hogy a vándorgyűlés „minden előzetes várakozást messze felülmúlt”. Aligha kétséges tehát, hogy Házi nagy munkabírása, precizitása, odafigyelése, helyismerete, kapcsolatrendszere, nem utolsósorban pedig tudományos felkészültsége mind Sopron városának, mind neki magának széleskörű szakmai és emberi elismerést kamatozott a vándorgyűlés kapcsán. Ez még akkor is igaz, ha a vándorgyűlés – az előzetes optimista várakozások ellenére – hosszabb távon nem hatott igazán termékenyítőleg a soproni helytörténetírásra: „A Magyar Történelmi Társulat 1883-ban és 1932-ben jól sikerült vándorgyűlést tartott Sopronban, de a soproni helytörténetírásra hatást nem gyakorolt. Ennek pedig nem a Magyar Történelmi Társulat, hanem a soproni helytörténetírás szervezetlensége volt az oka.”³⁰

Házi Jenő Kossányihoz írt, 1932. február 22-én papírra vetett válaszában egy részletevel zárjuk írásunkat, annál is inkább, mert az abban foglaltakat ma is aktuálisnak érezzük. A Házi által említett fél évszázad ugyan már rég, 1982-ben elmúlt, ő maga is megérhette annak elteltét, úgy azonban, hogy reménye valóra válása nem adatott meg számára: „Én úgy érzem, hogy semmiképp sem szabad újabb ötven esztendőnek eltelnie a legközelebbi vándorgyűlésig. [...] Nehéz ugyan a jövőbe látni, de mégis hiszem, hogy az említett kívánság teljesítése nem lesz lehetetlen”.

³⁰ *Maár Károly–Mollay Károly: A soproni és sopronmegyei helytörténetírás módszere s feladatai. I. A módszer. In: Soproni Szemle 2 (1938), 5–6. sz. 281.*

A Soproni Levéltár egykori főlevéltárosának, Házi Jenőnek döntő szerepe volt a héber kódextöredékekre vonatkozó magyarországi kutatások beindításában. Bár korábban is voltak már szórványos eredmények ezen a területen,¹ de Büchler Sándor² és Házi Jenő ösztönzésére kezdte el kutatni ezeket a töredékeket Scheiber Sándor, a 2. világháború utáni legkiemelkedőbb magyar zsidó tudós. Szisztematikus munkája eredményét Scheiber könyvben³ is megjelentette. Scheiber az Európában talált héber kódextöredékek összességét Európai Genizának nevezte, szembeállítva a Kairói Genizával. E sorok szerzője hebraistaként az elmúlt év szeptemberétől tagja annak a kutatócsoportnak, amely Turán Tamás, az MTA Judaisztikai Kutatócsoportja tudományos főmunkatársa vezetésével OTKA pályázatban vesz részt. A kutatás a régi könyvekben, ill. 15–17. századi levéltári anyagokban előforduló héber kódextöredékekre irányul, melyek főleg a kötetek és a levéltári iratok kötéstábláiban, illetve a könyvek gerincén találhatóak pergamenlapok és -csíkok formájában. Mindkét esetben a pergamendababnak az a szerepe, hogy erősítse a könyvet. A kutatócsoport célja egyrészt a Scheiber által talált, ill. leírt töredékek ismételt előkeresése, lefotózása és leírása az európai szabványnak megfelelően, másrészt pedig új töredékek felkutatása.⁴ Hasonló kutatások folynak európai együttműködés keretében hazánkon kívül még a következő országokban is: Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia, Németország, Ausztria, Csehország és Lengyelország.

¹ Itt megemlíthetjük Kohn Sámuel, Ábel Jenő, Pollák Miksa, Ovidius Faust és Büchler Sándor nevét. Vö. *Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban*. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája. Bp., 1969. 6–7.

² Így ír Scheiber: „Büchler Sándor megtárgyalta velünk idézett tanulmányait [a héber kódextöredékekről] ... s ezzel felkeltette bennünk az érdeklődést e témakör iránt.” Scheiber 1969. 7–8.

³ Scheiber 1969. A könyvet ismertette többek között Házi Jenő: Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. *Századok* 105 (1971) 5. sz. 1067–68. A Scheiber-könyvben a Soproni Levéltár még Soproni Állami Levéltár néven szerepel. Scheiber mindvégig abban reménykedett, hogy Magyarországon írt vagy magyar vonatkozású héber kódexmaradvány kerül egyszer a kezébe (vö. Scheiber 1969. 10.). Magyarország élenjáró volt a héber kódextöredékek kutatásában. Scheiber tudomása szerint csak az angol zsidóság középkori könyvkultúrájának dokumentálására történt kísérlet. *Roth, Cecil: The Intellectual Activities of Medieval English Jewry*. London, 1949. 7–11 (vö. Scheiber 1969. 10. o. 14. jegyzet). Scheiber első, ebbe a témába vágó dolgozata szintén 1949-ben jelent meg a *Haladásban*.

⁴ Scheiber után Grüll Tibor is talált két héber kódextöredéket a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Liceum) könyvtárában. Ő Turán Tamást kérte fel a leletek elemzésére (*Turán Tamás: Újabb kódextöredékek magyarországi kötéstáblákban*. In: *Hetven év. Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára*. Szerk.: Landeszman György – Deutsch Róbert. Bp., 1992. 161–163.). Az előbbi cikknek hamarosan megjelent egy kiegészített, javított változata, melynek elkészítésére Turán Tamás Grüll Tibort hatalmazta fel (*Turán Tamás: Újabb héber kódextöredékek soproni könyvtárakban*. *SSz.* 49 (1995) 1. sz. 60–62.). Az újabb változatban változatlanul hibásan vannak megadva az 1. töredék gazdakönyvének bibliográfiai adatai. Matthes Stöckel nem a szerző, hanem a nyomdász. A szerzők nevei: Timotheus Kirchner, Nicolaus Selnecker és Martin Chemnitz. Ugyanezt a hibás adatot vette át *Szende Katalin: A könyvkötéshez felhasznált kódextöredékek társadalom- és kultúrtörténeti összefüggései Sopronban*. „In geschribn Pergament einbunden”. *Magyar Könyvszemle* 123 (2007) 3. sz. 73. jegyzetben. Legalábbis vitatható Grüll Tibor azon állítása, hogy a soproni levéltári és könyvtári anyagban felbukkant héber kódextöredékeket először Róth Ernő, majd Scheiber Sándor rendszerezte. Scheiber valószínűleg nem értett volna egyet ezzel, ő már 1949–50-ben a *Haladásban* és az *Új Életben* publikált a töredékekről. Az igaz, hogy az első alapos elemzés Róth Ernőtől származik: *Róth Ernő: A Soproni Állami Levéltár héber kéziratairól*. *SSz.* 10 (1956), 319–334 (Róth 1956.). A cikk végén fel van sorolva a könyvtár három könyve, melyek szintén Melchior Eccard (mint possessor) tulajdonában voltak, úgy, mint az első töredék gazdakönyve. A három könyv közül a második és a harmadik teljes mértékben megegyezik. Tolnai Ágnes kollégánommal mi is találtunk egy eddig ismeretlen héber kódextöredéket a Soproni Evangélikus Egyházközség könyvtárában.

Házi Jenő a következő három területen járult hozzá a judaisztika fejlődéséhez: egyrészt az előbb már említett héber kódextörödékek megtalálásával; másrészt mint forrásközlőnek, közreműködőnek kiemelkedően fontos szerepe volt a Magyar-Zsidó Oklevéltár kötetei megírásában; harmadrészt tanácsadóként (történész és levéltáros) segítette a soproni középkori Új-zsinagóga régészeti feltárását. Az alábbiakban e három témakört szeretném részletesebben bemutatni, támaszkodva a kortársak visszaemlékezéseire.

A héber kódextörödékek kutatása

A héber kódextörödékek feltárásának történetét jól illusztrálják a kordokumentumok és visszaemlékezések. Házi Jenő 1947. október 12-én egy rádióinterjúban a latin, német, héber kódextörödékek restaurálásáról beszélt. A riporter azon kérdésére, vajon megéri-e ez a munka a ráfordított sok pénzt, Házi a következőket válaszolta: „E kódextörödékek restaurálása minden pénzt és minden fáradságot megér, mert Sopron középkori szellemi életének olyan magas fokát bizonyítják, hogy Európa bármely más, hasonló nagyságú nyugati városával felveszi a versenyt. A soproni levéltár kódextörödékei ezenkívül kétségbevonhatatlan bizonyóságot szolgáltatnak ahhoz a megállapításhoz is, hogy kulturális téren már a középkorban egyetlen nyugati nemzetnél sem voltunk alábbvalók.”⁵ Dávid Ferenc Scheiber Sándor- és Pro Urbe Sopron-díjas művészettörténész, aki tevékeny részt vállalt a soproni régi zsinagógák helyreállításában, az alábbiakat közölte a soproni héber kódextörödékekről: „Tudomásom szerint 1949-ben járt először [Scheiber] Sopronban, s akkor legsajátabb érdeklődése okán. Házi Jenő, a nagy soproni levéltáros 1942–1948 között 221 kódex 300 töredékét fejtette ki a levéltár kódexeinek⁶ kötetstábláiból, közte 19 héber kódextörödéket, amelyek meghatározására Scheiber Sándort kérte föl. Scheiber Róth Ernő⁷ kíséretében utazott Sopronba, s a szövegek szemrevételezése után a rabbiképző költségén le is fényképezte[tte] a becses leleteket, amelyek mind a zsidók 16. századi soproni kiüldözését s könyveik elkobzását-feldúlását követően kerültek fölhasználásra, így joggal tekinthetők a soproni középkori zsidók hagyatékának, kultúrájuk emlékének.⁸ Az útról és a tudományos szenzációról Scheiber a *Haladás* című lap 1949/52.

⁵ A kéziratok és levelek átírása, most és a továbbiakban is, betűhív.

⁶ Kertész Péter: A könyvek hidja. Emlékfűzér Scheiber Sándorról. Bp., 2005. 213–214.

⁷ Itt nem kifejezetten kódexekről van szó, hanem különböző levéltári anyagokról.

⁸ Róth Ernő (Abraham Naftali Zwi Roth) a zsidó jog, a halákha ismeretével tűnt ki. Először jesivákba járt, megkapta a hagyományos szemikhat is, három tudós rabbitól. Egy időben ő volt a pesti hitközségben a zsidó jog döntőnöke, paszkán vagy decisor. Amint végzett a Szemináriumban, nyomban kinevezték tanárrá, Hoffer Ármin utódjául. Talmudot és későbbi halákhikus iratokat tanított. Mély halákhikus tudásával senki sem versenyezhetett a környezetében, senki Magyarországon. A Rabbiképző igazgatói székben jó fél évtizeden át évente váltották egymást Scheiberrel. A váltakozó igazgatók rendszere nehézkes volt, feszültségek támadtak, s 1956 őszén Róth inkább külföldre ment. Németországban is mint decisor szerzett tekintélyt. Ezen kívül még héber kéziratok katalógizálásával foglalkozott. Külföldre távozása után Róth pesti emlékeit a feledés és feledtetni akarás pora fedte be; kristálytisza értekezéseivel talán hazatérhet egyszer. (Vö. A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem. Szerk.: Komoróczy Géza. I. Budapest, 1995. 316.)

⁹ 1926. szept. 10-én üzték ki a zsidókat, akiket azzal vádoltak, hogy együttműködnek a törökökkel. Igazából a kereskedelmi vetélytársától, a bankügyletek lebonyolítójától akartak megszabadulni. A kiűzés dátumáról és politikai összefüggéseiről: *Szende Katalin*: Habsburg Mária királyné és a nyugat-magyarországi városok, SSz. 60 (2006), 133–145.

számában írt cikket,¹⁰ s [a kódextörédek] közzétételére törekedett. A fényképeket azonban Róth Ernő vette magához – az ötvenes években, amikor ők ketten évente váltogatva ültek a rabbiképző igazgatói székében, megtehetette ezt –, s közölte őket az újrainduló Soproni Szemle harmadik [téves! – tizedik. K.A.] évfolyamában, 1956-ban.¹¹ Mint Scheibernek Csatkai Endréhez, a Soproni Múzeum igazgatójához, jó barátjához 1957. február 18-án írott leveléből tudjuk, Scheiber nagyon fájlalta ezt, hiszen a magyarországi középkori kódextörédek feldolgozását a legsajátabb tudományos témájának tekintette.¹² Mint a levélből kitűnik, Scheibernek ekkor mind emberi, mind tudományos vonatkozásban nagyon rossz véleménye volt Róthról. Keserű, minden bizonnyal erősen túlzó kifakadása emberileg talán érthető, mivel úgy érezte, hogy munkatársa méltánytalanul járt el vele szemben. Lehetetlen egyértelműen állást foglalni ebben a vitában, ugyanis az egyik fél, Róth Ernő véleményét nem ismerjük. Scheiber könyvében viszont (13 évvel később) lépten-nyomon hivatkozik Róth 1956-os cikkére!¹³

A Scheiber Sándor tiszteletére összeállított kötetben Domán István a következőképp emlékezett arra, hogy kik voltak Scheiber segítői a héber töredékek megfejtésében:¹⁴ „Scheiber professzor nagyra értékelte apám [Domán Ernő – Ráv Élijáhu Domán] Szentírásban való jártasságát és Talmud-tudását. Több munkájánál számított közreműködésére. Különösen, amikor a Héber kódexmaradványok magyarországi kötetstáblákban című könyvén dolgozott a 60-as évek második felében. Diákjai számos alkalommal hozták apám lakására a töredékes talmudi és talmudi magyarázatokat tartalmazó szövegmaradványokat, amelyeknek elejéről és gyakran a végéről, sőt nemegyszer a közepéből is tekintélyes részek hiányoztak. Apám hámozta ki, különleges memóriájára támaszkodva, hogy melyik traktátus melyik fejezetéből, hányadik lapból hiányozhatnak. Apám büszkén idézte nekem Scheiber szavait: »Főtisztelendő úr, ezt ma Magyarországon önön kívül senki nem tudta volna elvégezni.«”

¹⁰ Scheiber Sándor: Középkori latin és héber kódextörédek a soproni levéltárban. *Haladás* 5 (1949) 52. sz. Továbbá uő: Héber kéziratok Sopron város levéltárában. *Új Élet* 6 (1950) 1. sz.

¹¹ Róth 1956. Egyébként Róth cikkében csak 3 fotót tett közzé, és kiváló elemzéseket adott az összes, már meglelt töredékhez. Róth cikkéről Házi Jenő is írt ismertetést, ami lehet, hogy nem jelent meg (l. HJE 1993. 54.).

¹² Kertész 2005. 214 (Dávid Ferenc visszaemlékezése). Scheibernek Csatkaihoz írt levelét a Soproni Múzeum Csatkai-hagyatékában őrzik. Az ominózus, rendkívül vitriolos levél így szól: „Kedves barátom! A kérdezett hál' Istennek még december elején elszőkött – iam pridem debuisset. Ilyen méltatlan, jellemtelen csirkefogó Intézetünkben fennállása nyolcvan éve alatt se iskolapadban, se tanári székben nem ült. Távozásakor ellopta legértékesebb kézírataink, a genizák egy részét. A cikket nem ajánlom közlésre egy ilyen – meggyőződésem szerint a tudományban is – szélhámostól. Ami a soproni töredékeket illeti, én jártam Sopronban először (ő kísérőmként hozzám csatlakozott), én írtam le őket először (Haladás, Új Élet) s tervbe vettem szisztematikus feldolgozásukat. Az anyagot a szeminárium költségén én fényképeztettem le s mikor először volt igazgató-váltás (az ő aljas emberei aknamunkája következtében, akik ma szintén kiüldöztek [?]), magához vette a fényképeket s mint saját tudományos anyagát kezelte. Hogy publikálni fogja, azt nekem nem merete mondani soha. (Mindem, amivel foglalkozott, az én dolgom mimélése volt.) No de kár ezzel a sötét fráterrel tovább foglalkoznom. Az Intézet él, kevesebb tanítvánnyal. A Kaufmann-Haggáda facsimile kiadása március végén jelenik meg az Akadémiai Kiadónál. Ólél barátod: Scheiber S.”

¹³ Scheiber 1956-os incidensük után néhány évig egyáltalán nem említi Róth nevét, nem hivatkozik cikkeire. Az első részleges áttörés 1962-ben következett be (Scheiber Sándor: Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési táblájában. *Magyar Könyvszemle* 78 (1962) 25.). Scheiber itt leírja, hogy a soproni töredékeket elhagyja, mert azok már másutt feldolgozást nyertek. A „másutt” azt jelenti, hogy Róth Ernő már leírta őket. A 2. jegyzetben Róth Ernő nevének említése nélkül megadja Róth három, témába vágó művét: Róth 1956.; *Erno Roth*: Keta mi-midras Ve-Hizhir. *Talpijot* (N.Y.) 7 (1957) 89–98; *Erno Roth*: Mi-peruse R. Jehuda bar Nathan. In: Samuel K. Mirsky Jubilee Volume. Szerk.: Appel, Gersion. New York, 1958. 285–312.

¹⁴ Kertész 2005. 62–63.

A Magyar-Zsidó Oklevéltár

A Magyar-Zsidó Oklevéltár elkészítésének körülményeiről szólva Dr. Schöner Alfréd, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem rektorának felidézte Scheiber visszaemlékezését:¹⁵ „olyan embereket sikerült megnyernie az ügynek, akik megszállottjai a történetkutatásnak”. Ilyen ember volt Házi Jenő is. Dávid Ferenc részletesen mutatja be Házi részvételét a Magyar-Zsidó Oklevéltár munkálataiban:¹⁶ „[Scheiber] 1959-ben újra kezdhette a Magyar-Zsidó Oklevéltár 1938-ban elakadt sorozatának közlését. Csatkai Endre ajánlására munkatársnak kérte föl Házi Jenőt, az 1950-ben [kényszer]nyugdíjazott nagy tudású levéltárost, aki az 1960-ban megjelent V/2. kötetből kezdve az oklevéltár állandó s legtermékenyebb munkatársa volt:¹⁷ az 1980-ig megjelent 15 kötet közül többet egyedül töltött meg Sopronból, Pozsonyból, Kőszegről, Kismartonból, Bécsből, Bécsújhelyről és a Magyar Országos Levéltárból gyűjtött adatokkal, s lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy az oklevéltár a magyarországi zsidóság történetét az 1770-es évekig a maga teljességében tükrözze.” Így például a Sopronnal foglalkozó VI. kötetet Házi egyedül töltötte meg anyaggal, de a XV. és XVI. kötet esetében is egyedüli közreműködő volt. A XV. (1972) kötetben Scheiber közli Házi Jenő tudományos publikációinak listáját is.

A soproni középkori zsinagógák (Ó- és Új-zsinagóga) kutatása

Az Országos Műemléki Felügyelőség Soproni Kirendeltsége 1968-ban¹⁸ az Új utca 22–24. háztelkeken egy román stílusú zsinagógát fedezett fel, amely a 13. század közepéből származik.¹⁹ Az egyik kövön töredékes héber feliratra is bukkantak. Scheiber haladéktalanul Sopronba ment, s a felirat olvasatát és fotóját később közölte.²⁰ Dávid Ferenc további beszámolója szerint:²¹ a zsidók az Új u. 11-ben a 14. század második felében egy új, gótikus zsinagógát építettek. Ezt a zsinagógát 1957 decemberében tárták fel, és később rekonstruálták.²² Az előkerült középkori zsinagóga helyreállítása során Scheiber szakértőként működött közre. A zsinagógáról írt tanulmányában újra feldolgozta a középkori soproni zsidók megtelepedésére és zsinagógájukra vonatkozó adatokat – Pollák Miksa²³ eredményeinek teljes kiaknázásával, de úgy, hogy az általa használt adatokat Házi Jenő és Mollay Károly²⁴ segítségével újraolvasta, teljes szöveggel közölte és interpretálta.²⁵

Scheiber a soproni zsinagóga megtalálását, föltárását és helyreállítását a soával megszakított magyar zsidó történelem újraéledéseként élte meg, mint erről a *The*

¹⁵ Kertész 2005. 72.

¹⁶ Kertész 2005. 215.

¹⁷ A korán nyugdíjba küldött Házi Jenőnek anyagilag is fontos volt ez a nyugdíj-kiegészítés.

¹⁸ Vö. Scheiber Sándor: A feltárt középkori soproni zsinagóga. SSz. 12 (1958), 289–298. és Kertész 2005. 211–213.

¹⁹ Ez az Ó-zsinagóga. Részletes feltárása 1972–76 között történt.

²⁰ Scheiber 1969. 70–71.

²¹ Kertész 2005. 214. o.

²² Vö. Scheiber 1969. 73. Ez az Új-zsinagóga.

²³ Pollák Miksa Sopron mártírhalált halt főrabijja volt. Fő történeti munkája: *Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban a legrégebbi időkől a mai napig* Budapest 1896.

²⁴ Csatkai Endre halála után 25 évig ő volt a Soproni Szemle főszerkesztője. Kiváló germanista, nyelvész, kézíratszakértő.

²⁵ Scheiber (SSz.) 1958. 289–298.

Glory That Was Sopron című, három helyen is megjelent cikke tanúskodik.²⁶ Dávid Ferenc visszaemlékezésében található ez a Scheibernek tulajdonított gondolat, sőt még hangsúlyosan a fejezetcímbe (211. o.) is pontosan ez az elképzelés szerepel. Azonban a hivatkozott cikkben semmi nyoma sincs ennek a felfogásnak.²⁷

Végezetül néhány szóban szeretnék kitérni arra, hogy milyen volt Házi Jenő viszonya magánemberként a zsidósághoz általában, illetve milyen személyes kapcsolatot ápolt néhány zsidó tudóssal. Szembefordult a német expanziós törekvésekkel, a helyi Volksbund szervezkedésével.²⁸ 1939-től a nyilas párt helyi mozgalma ellen szervezett és agitált.²⁹ Az 1939. évi nemzetgyűlési választásokon a későbbi külügyminiszter, gróf Csáky István mellett kortesként agitálva fő érdeme volt abban, hogy a nyilasok Sopronban súlyos vereséget szenvedtek. Nem véletlen tehát, hogy a Gestapo 1944. október 16-án 24 társával együtt túszként elhurcolta, és közülük kettőt meggyilkolt.³⁰

Nyíltan elítélte a zsidóüldözést és a zsidók deportálását.³¹ Ezt bizonyítja például Horváth Ferenchez, Sopron országgyűlési képviselőjéhez intézett levele.³² Ebben többek között a következőket írja: „1. mi a Te felfogásod a zsidók deportálására és az azt megelőző inquisitóra nézve ugyis, mint országgyűlési képviselőnek és ugyis, mint katolikus embernek? 2. mi a pártod hivatalos álláspontja? Abban a meggyőződésben, hogy a feltett kérdéseimre férfias nyíltsággal fogsz válaszolni, maradtam régi barátsággal...”

Levelezésben állt Scheiber Sándorral, Róth Ernővel és Schweitzer József főrabbiával is. Kapcsolatuk emberi oldalára is rávilágítanak az alábbi idézetek. Scheiber Sándor és Házi Jenő levelezésében 1972. november – december folyamán Házi Scheiber segítségét kérte a Soproni Fegyházzal folytatott peres ügyében. Házi a Fegyházzal saját beépítetlen telke miatt pereskedett, ahol építkezni szeretett volna. A Fegyház is ezt a telket szemelte ki magának. Házi első fokon elvesztette a pert (vö. Házi – Scheiber, nov. 18.). Scheiber és barátai fellebbezést javasoltak, s készek voltak minden segítséget megadni (vö. Scheiber – Házi, nov. 16.). „*Ez az ügy számomra szívügy. Ha nem sikerül, a munkakedvem odavan. Szíves intézkedését nagyon-nagyon kéri: [Házi Jenő]*”. Arra kérte Scheibert, illetve barátait, hogy a Győr megyei végrehajtó bizottság elnökénél lépjenek közbe az érdekében (vö. Házi – Scheiber, nov. 18.). Megígérték Scheiberéknek, hogy húzni fogják az ügyet, azért, hogy Házinak alkalma legyen elkezdni az építkezést (vö. Scheiber – Házi, dec. 4.). Scheiber tehát olyan jó viszonyban volt Házi Jenővel, hogy még egy ilyen peres ügyben is segítette neki.³³

²⁶ Alexander Scheiber: *The Glory That Was Sopron*. Jewish Chronicle (1960) Febr. 5.; i. m. Canadian Jewish News (1960) Febr. 5.; i. m. Jewish Advocate 126 (1960) No. 6. (Én a harmadik újságot láttam, s ez alapján téves a Dávid Ferenc által megadott cím: *Glory of Sopron*.) Hangsúlyozom, hogy Scheiber ugyanazt a cikket három helyen jelentette meg.

²⁷ Elképzelhetőnek tartom, hogy elhangzott Scheiber részéről ez a vélekedés, de Dávid Ferenc rosszul emlékezett a forrásra. Nem tudtam eldönteni, hogy Scheibertől származik-e ez a kijelentés.

²⁸ Horváth 1987. 179.

²⁹ Horváth 1972. 97–98.

³⁰ HJE 1993. 14.

³¹ HJE 1993. 29.

³² HJE 1993. 57.

³³ A Scheiber – Házi Jenő levélváltásból csak 1972 november – decemberekből van 5 db levél a SL tulajdonában (a többi nem került be a levéltárba, valószínűleg a család birtokában van).

Ugyancsak baráti viszony és segítőkészség jellemezte Róth Ernő és Házi Jenő levelezését (minden levél 1950-ból való). A héber töredékek fotózásával kapcsolatos problémák miatt kérte Róth Házi Jenőt, hogy vasárnap 4-kor legyen a soproni irodájában (vö. Róth – Házi, febr. 2.). Házi február 7-én kelt levele több szempontból is jól jellemzi Házi Jenőt, ezért az egészet idézem.

„Kedves Barátom!

Még tegnap elmentem a fényképészhez és közöltem vele, hogy 5 db. héber kodextöredéket kellene lefényképezni. Nagy meglepetéssel kellett itt értesülnöm, hogy egy db. fénykép elkészítése 13/18 cm nagyságban 35 Ft-ba kerül, a levéltár részére adandó másolat pedig még külön 12 Ft. Amikor megemlítettem neki, hogy ilyen árajánlat mellett aligha lesz a fényképezésből valami, utolsó szava az volt, hogy másolattal együtt a 35 Ft-hoz ragaszkodik, vagyis 175 Ft-os költséggel kell számolni az utánvételezés díján kívül.

Elmélkedve ezen az áron, úgy találtam, hogyha én egy napra Budapestre mennék, mi 100 Ft költséget jelent feltéve, ha a még meg nem újított vasúti igazolványok érvényessége meg nem szűnik, és ismét 8 Ft-ot fizetünk a muzeumi fényképésznek, mi 40 Ft, még mindig olcsóbban jövünk ki, mint a Sopronban való fényképezéssel. A nehézség csupán ez esetben az, hogy nagy elfoglaltságom és egyéb, új hivatali beosztásokkal kapcsolatos zavarok miatt én korábban nem, csupán február 18-án, azaz a jövő heti szombaton tudnék Pestre utazni, mikor is a fényképésznek rám kellene várakoznia, és nem megfordítva, miként multkoriban történt.

*Szíveskedjék a megadott két lehetőség közül a megfelelőbbnek látszót választani, és engem erről lehetőleg postafordultáival értesíteni, hogy tudjam magam mihez tartani. Szívélyes üdvözlését küldi: [Házi Jenő]
Sopron, 1950. febr. 7-én”*

Schweitzer József főrabbi két alkalommal fordul tanácsért Házi Jenőhöz, elsősorban a Magyar-Zsidó Oklevéltár kapcsán. Egyrészt a türelmi adó felől, másrészt az „ex questura farinae vulgo 'Pinkler'”³⁴ kifejezés jelentése iránt érdeklődött.

Csatkai Endre soproni múzeumigazgató is sokat köszönhetett Házinak.³⁵ 1944-ben kiállt érte a soproni értelmiség (köztük Házi Jenő³⁶) és az egyházi főméltóságok, hogy mentesítsék a zsidótörvények hatálya alól. De az akció nem járt sikerrel, s Csatkainak be kellett vonulnia munkaszolgálatba.³⁷ Értékes könyvtárát Házi letétben átvette. A munkaszolgálatban kis híján elpusztult, szinte teljesen megvakult. 1945-ben megbízták a romos Soproni Múzeum felújításával, melynek igazgatójává is kinevezték. 1955-ben az újra indult Soproni Szemle főszerkesztője lett egészen haláláig. Csatkainak köszönhető, hogy a visszavonultságban élő Házi Jenő 1956-ban ismét bekapcsolódott a Soproni Szemle munkájába. 1958-ban ő ajánlotta Házit Scheibernek munkatársként a Magyar-Zsidó Oklevéltárhoz.

³⁴ Házi szerint: lisztet áruló zsidó, aki szekérrel járja a vidéket.

³⁵ Kossuth-díjas művészettörténész, író, zenetörténész, múzeumigazgató, szakíró.

³⁶ Ő írta alá elsőként a tiltakozó levelet (a piszkokat maradt meg).

³⁷ *Szita Szabolcs*: Csatkai Endre munkaszolgálat (1944–45). SSz. 38 (1984), 332–344.

Összegzésként tekintsük át, hogy milyen tényezők járultak hozzá ahhoz, hogy Házi Jenő ennyire jelentős mértékben elősegítette a judaisztika fejlődését, annak ellenére, hogy nem volt judaista és nem tudott héberül? Egyrésztől felsorolhatjuk az objektív tényezőket: közel állt a tűzhöz: szakmáját tekintve levéltáros és történész volt, továbbá az ország legértékesebb, leginkább éppen maradt vidéki levéltárának volt a vezetője. A szubjektív tényezők között szerepel rendkívüli munkabírása, kitartása, nagy tudása. Széles látókörű tudós volt, a szűkebb szakmáján túl tudott tekinteni. Bár elsősorban német és latin kéziratokkal foglalkozott, de amikor héber kódextöredékekre bukkant, nem dobta félre azokat – mint számára érdektelen anyagot –, hanem értesítette kora legnevesebb hebraistáját, Scheiber Sándort az értékes leletről.³⁸

³⁸ Végezetül megköszönöm kolléganőmnek, Tolnai Ágnesnek a segítségét.

Az eddig elhangzott előadások Házi Jenőről, a tudósról szóltak, én a magánembert szeretném bemutatni. Elsőként a soproni évekről lesz szó, azután a menekülésünket követő bécsi időszakról. Végül azokról a közös emlékekről, amelyeket fiatal felnőttként, egyetemistaként éltem át vele. Sajnos a soproni gyermekkorából nem maradtak fent közös fényképek.

A legkorábbi emlékeim nagymamámhoz, Házi Jenő első feleségéhez, Lovranits Gabriellához (1898. március 13. – 1954. május 30.) kötődnek. Mindnyájan a Zrínyi utcai házban laktunk, szüleim az első emeleten, nagyszüleim a földszinten. Nagymamám – akit a rendszerváltás során kisajátított büki birtok és nagypapám bizonytalan jövője, korai nyugdíjaztatása nagyon megviselt – már súlyos beteg volt, én két éves lehettem.

1. kép. Házi Jenő a Soproni Levéltárban

Néhány évvel később, amikor nagypapám nyugdíjasként rendszeresen bejárt a levéltárba kutatni és dolgozni (1. kép), többször előfordult, hogy egyedül mentem a Zrínyi utcából a vasúton át az Erzsébet utcába, ahol akkoriban lakott második feleségével, apai nagymamámmal, Ullein-Reviczky Alice-szal.¹

Ebből az időszakból már többféle eseményre emlékszem. Vasárnap Béla bátyámmal rendszeresen jártunk szentmisére, hol a Domonkos templomba, hol a Kecse-

¹ Első férje dr. Török Béla volt.

templomba. Hogy nagypapám értünk jött, vagy a templomnál találkoztunk, arra már nem emlékszem. Mindenesetre pontosan kellett érkezünk, azaz legalább 10 perccel a mise kezdete előtt – ez később, a 70-es, 80-as években Bécsben is így volt – „...mert nekünk illik várni Istenre, nem illik várakoztatni...” Ha jó idő volt, hazafelé mindig kaptunk egy fagyit az Olasz cukrászdában.

2. kép. Házi Jenő az 1940-es években

Nagypapám egész életében rendszeres beosztás szerint élt: délelőtt hivatalos feladatok, meleg ebéd, utána rövid pihenés, majd délután tudósi munka. Ezt követően kezdődött a társasági élet: vendégségbe ment vagy vendégek jöttek. Remekül ismerte a környéket, a természetet, nagyon szeretett sétálni. Nyugdíjasként délutánonként gyakran elment velem az erdőbe, sokszor felsétáltunk a Károly-magaslatra. Útközben megismertetett a növényekkel, fent a kilátóból pedig megmutatta a Sopron körül lévő falvakat, a határt és Ausztriát. Vacsora után néha társaság volt, máskor családi körben folyt a beszélgetés. Erre kevésbé emlékszem, mivel mi gyerekek már ágyban voltunk, mikor a rádióban elhangzott a „Jó éjszakát gyerekek”.

Emlékeim szerint gyakran ellátogattam nagyszüleimhez az Erzsébet utcába. A ház elrendezése a háború után átalakult, az egyik első emeleti szobából konyha és egy paravánnal elválasztott fürdőszoba lett. Itt többször megfigyeltem a borotválkozási ceremóniát szappannal, tállal, pamaccsal, késsel. Később villanyborotvát használt, amire nagyon büszke volt. Nagypapám mindig sokat adott a fellépésére, akármilyen nagy volt a nyomor; fehér inget, nyakkendőt, szabónál készült öltönyt viselt mellényel, amihez gondosan kifényesített cipő, kalap tartozott (2. kép).

Egyik este nagyszüleimnél vacsoráztam. Nagymamám rántott halat készített. A konyha melletti szobában volt megerítve. Még egy falatot sem ettünk, mikor rám és főleg a tányéromba esett az öt méter magas plafonról egy nagy darab vakolat. Nagyon megijedtem, el voltam keseredve, mert ehetetlenné vált a vacsorám. Nagypapa vigasztalt, megmagyarázta, mi történt és miért.

Ritkán olvasott az unokáinak mesét, tornyokat sem épített velünk. Ő valódi történeteket mesélt, mindent megmagyarázott, sokat sétált velem, és komolyan vett gyermekként is. Így igyekezett valamennyire pótolni papám hiányát, aki sokszor vidéken dolgozott, később bujkált, majd kilenc hónappal előttünk kimenekült Ausztriába. Bátyámmal gyakran kártyázott, sakkozott.

A családban a születésnapok helyett a névnapokat ünnepeltük meg. Az ő névnapját július 13-án tartottuk. Nagy élmény volt számomra, amikor a Zrínyi utcából taxival az Erzsébet utcába mentünk, és átadtunk egy gyönyörű csokor kardvirágot – nagypapa kedvenc virágát.

Ez a keserves körülmények dacára is „idilli élet” a családi körben hirtelen megszűnt, amikor 1960. május 22–23-a éjszakáján gyalog Ausztriába menekültünk.² Végre együtt voltam édesapámmal, de nagyszüleimet és Magyarországon élő családomat négy évig nem láttam. Közben bejártuk a világot, Bostonig jutottunk. Azt sem tudtuk, visszatérünk-e egyáltalán Európába.

1962-ben visszatelepedtünk Bécsbe. Először 1964-ben jöhettek hozzánk a rokonaink külön-külön látogatóba. Izgatottan vártam nagyapát. Nagy gondban voltam, mert a családban mindenki magázta. En tegeztem a szüleimet, és nem tudtam, hogyan szólítsam meg. Végül harmadik személyben beszéltem hozzá.

Délelőtt a Hofkammerarchivban kutatott, ahol egyedül ő kapott külön helyiséget írógéppel. A rendelt okmányokat rögtön legépelte. Találkozott ismerőseivel, például Akiba és Paul Chaim Eisenberggel,³ Bécs első főrabijával a második világháború után, vagy Hanns Jäger-Sustenuval,⁴ Bécs város főlevéltárosaival. Egyik vasárnap délután megkért, kísérjem el az orsolyitákhoz, akik akkor már a város szélén, Mauerban éltek. Voltak közöttük, akik tanították annak idején a mamámat és a nővéreit Sopronban, mint például Innocentia nővér, aki a főnökasszonyuk volt. Hosszú út után érkeztünk meg a vadonatúj iskola- és zárdakomplexumba a szőlők között. Körbevittek minket, majd finom uzsonnával kínáltak. Ettől kezdve csak statiszta voltam. Legalább húsz apáca ülte körül nagyapámat és csüngött a szavain. Estig mesélt és szórakoztatta a társaságot.

1964-ben nem volt egyszerű Magyarországról külföldre utazni. Rokonlátogatást külföldi meghívóval két évente engedélyeztek. A vízum pénzbe került, és minden kint töltött napra meghatározott összegű devizát kellett váltani nagyon rossz árfolyamon. Magyarországon nagy divat volt az orkán esőkabát. Minden magyar rokon, nagypapám is, ezt kívánta beszerezni. A '60-as években Bécsben a Mariahilfer Straße-n, a Grabenen és a Stephansplatzon voltak az átjárókban és az udvarokban kis magyar bol-

² Lásd: Novotny-Török Katalin: Híd a szabadságba. Soproni Szemle 66 (2011), 308–315.

³ Béla Akiba Eisenberg (1908, Nemessúr – 1983, Bécs). 1948-ban megnősült, majd Bécsbe költözött, ahol átvette a főrabbi tisztét. Halála után, 1983-ban fia, Paul Chaim Eisenberg vette át hivatalát. Ő már Bécsben, az Akademisches Gymnasiumban és a bécsi egyetemen tanult.

⁴ Hanns Jäger-Sustenu (1911–2008), 1946-tól 1973-ig Bécs város főlevéltárosa.

tok, ahol drága pénzért, és csak ezeken a helyeken, lehetett orkánt kapni. Emlékszem, mennyire sajnáltam a rokonaimat, hogy ilyen módon kihasználták a helyzetüket és csodálkoztam, hogy miért van egyáltalán szükségük erre a ruhadarabra!

3. kép. Házi Jenő és Novotny-Török Katalin, Sopron, Zrínyi utca 30., 1974 február

Vacsora után először a konyhaasztal körül, később a szalonban két szenvedélyes történész – édesapám, Török Sándor és apósa, Házi Jenő – tárgyalt a honfoglalásról, a magyar helynevekről, a történelmi Magyarországról éjszakákon keresztül.⁵ Amikor Házi Jenő először jött hozzánk látogatóba, a kilencedik kerületben, a Wilhelm Exner-Gasse-ban laktunk⁶. Az utca névadójának személye valószínűleg emlékeztette súlyos sebesülésére az első világháborúban. Említette, hogy ebből a családból származott az a sebész professzor, aki Bécsben operálta. Így mesélte el sebesülésének a történetét, amit a naplójában pontosan leírt. Ezt követően kapta a császártól arany vitézségi érmét.⁷

Szüleim és nagypapám között sűrű levelezés folyt – ebből sajnos alig került a levéltárba. Mi, gyerekek, bizonyos ünnepekre: karácsony, húsvét, születésnap képeslapokat küldtünk, ritkábban levelet. Én az Egyesült Államokban kezdtem iskolába járni, ahol az angol nyelvet gyorsan megtanultam. Két évvel később Bécsben folytattam az iskolát. A némettel már nehezebben boldogultam, több időt vett igénybe. Tanárain nem értették meg, hogy otthon magyarul beszéltünk és csak az iskolában tanultuk és

⁵ Édesapám épületgépész volt, de szabad idejében etimológiával és történelemmel foglalkozott. Lásd: Török Sándor: Településtörténeti tanulmányok és határproblémák a Kárpát-medencében. Garfield, N.J. USA, 1978.

⁶ Alfred von Exner-Ewarten (1875, Bécs –1921, Bécs) osztrák sebész. 1909-ben egyetemi tanár, a háború alatt főorvos a Garnisonspitalban. 1917 és 1919 között a bécsi Barmherzige Brüder kórházban dolgozott.

⁷ Ezt a kitüntetést a Soproni Múzeumban lehet megtekinteni.

használtuk a német nyelvet. Úgy éreztem, szigorúbbak velem, mint osztrák társaimmal. Végül mégis sikerült hibátlanul fogalmaznom. Első jeles német dolgozatomat az összes rokonnak, így nagypapának is lemásoltam!

Érettségi után a jogra szerettem volna jelentkezni, de apám lebeszélte róla. Így végül a franciát, a pedagógiát és a történelmet választottam. Ez tetszett a családnak. Gyakrabban leveleztem nagypapával, aki többször megkért arra, hogy szerezzek be számára bizonyos adatokat a kutatásaihoz. Például az 1693-as Centen/Zentner pontos súlyát. Erre az időszakra nem találtam adatot, de 60 évvel későbbre igen, akkor egy bécsi Zentner 56 kg-nak felelt meg.

Máskor arra kért, nézzem meg a bécsi Nemzeti Könyvtárban, milyen adatok találhatóak ott Rauch Andrásról,⁸ és milyen kottalapokat őriznek tőle a kéziratgyűjteményben. A hetvenes évek elején még nem fedezték fel az evangélikus zeneszerzőt és így sajnos nem találtam használható adatokat róla. Mára mind magyar, mind német nyelven gazdag szakirodalom segíti a személyét és munkásságát kutatókat.

Miután osztrák állampolgár lettem, 1974. február elején látogathattam újra Sopronba. Egy esős, jéghideg napon érkeztem, minden szomorúnak, kopottnak tűnt. A Zrínyi utcai ház és a kert mintha összementek volna (3. kép). A kert felét két évvel korábban kisajátították, a fákat kivágták – minden puszta és siralmas volt. Nagypapám örömmel várt, végigvezetett a házon, büszkén mutatta több ezer kötetes gazdag könyvtárát, kéziratait, aktuális munkáját. A volt hálószobában két plafonig érő könyvszekrény, a szalonban és a manzárdban továbbiak. A szalonban kisebb üvegajtós szekrény őrizte összes publikációját kronologikus sorrendben. A háló- és dolgozószobában hatalmas íróasztal állt teli paksamétákkal, közöttük egy írógép. A földön iratokat és dobozokat láttam. A kéz- és gépiratokat a padláson tárolta fadobozokban és régi szekrényekben. Megemlítette, mik a tervei a gazdag könyvtárral. Saját publikációit az Országos Széchényi Könyvtárnak szánta.

A városban büszkén mutatott be ismerőseinek, a tágabb rokonságnak, tarokkpartnereinek (Ringhofer Mihály, Komlós Vilmos bácsi). Mivel a vőlegénnyemmel érkeztem, kitűnő vezetést kaptunk a városban, amit a Fő téren kezdtünk. Felmentünk a Tűztoronyba, meglátogattuk a levéltár mindkét épületét, bejártuk a belvárost (4-5. kép). Minden háznál megálltunk, nem csak a történelmi adatokat említette, a volt tulajdonosokról is mesélt. A vezetés magyarul és a vőlegényem felé tökéletes némettel folyt. Kiérve a Várkerületre, az OTP épületénél megállt, és a várfalra mutatott: Az alsó rész szép, nagy kőtáblái római eredetűek, felette az apróbb, rendtelenebbül egymásra rakott kőfal középkori, jobbra az OTP ronda, ízléstelen, már kopott épülete kommunista építkezés, jegyezte meg. Jellemző volt rá, hogy mindig nyíltan kimondta a véleményét, nem tett lakatot a szájára.

⁸ Andreas Rauch (1592 k.–1656) zeneszerző és orgonaművész. 1629-től Sopronban élt haláláig, ahol orgonistaként és karmesterként működött. Sopron zenetörténetében kimagasló szerepet tölt be. Nagypapa Rauch-hal kapcsolatos kutatásairól lásd: Nagy Alpár: Rauch András Házi Jenő kéziratok hagyatékában. In: Házi Jenő Emlékkönyv, szerk. Dominkovits Péter – Turbuly Éva. Sopron, 1992, 63–112. Ezen kívül a *Soproni polgárcsaládok 1535–1848 I–II*. Budapest, 1982. című munkában dolgozta fel a Rauch család adatait (8622. sz.).

4. kép. Házi Jenő és Novotny-Török Katalin. Sopron, Templom utca, 1974 február

5. kép. Házi Jenő és Novotny-Török Katalin. Sopron, Fő tér, 1974 február

Természetesen felmentünk a Károly-magaslatra és a Löverekbe is, ahol nagypapám a fél kert kisajátítása után vett egy telket, amire kis házat építtetett (6. kép). Nem volt egyszerű feladat, mivel akkor Magyarországon hiánygazdálkodás volt. Az első látogatást követően rendszeresen meglátogattuk, és mindent beszereztünk az építkezéshez, amire szüksége volt: villanykapcsolókat, konnektorokat, drótot.

6. kép. Házi Jenő és Novotny-Török Katalin, Sopron, Károlymagaslat, 1974 február

Nagypapám élvezte az autózást. Ennek is köszönhető, hogy minden alkalommal új kirándulási célokat tűzött ki. Megjártuk Eszterházát: akkoriban csak sejteni lehetett, milyen volt valaha. Egy meleg májusi napon Fertőrákoson voltunk, ahol körbevitt bennünket a kőfejtőben és a barlangszínházban (7-8. kép).

Ha Bécsben kutatót, 1975 után többször szállt meg nálunk az I. kerületben, ahonnan könnyen eljutott gyalogosan a Hofkammerarchívba. Este együtt vacsoráztunk, ilyenkor jóízűen mesélt diák- és katona-kori élményeiről. Elmondta például, hogy nagyon szerette a zenét, és katonaként gyakran járt a bécsi operában. Jegyet többnyire a kakasülőre tudott csak venni. Sajnos nem gondoltunk arra, hogy felvegyük magnóra ezeket a beszélgetéseket. Egyszer próbálkoztunk vele, de nem sikerült a felvétel.

Elsőszülött leányunkat Véronique-nek neveztük (9. kép). Emlékszem, sokáig lapozgattam a naptárakat és olyan keresztnévet kerestem, amelyik még nem fordult elő a családban. Ahogy hazaértünk a keresztlőről, nagypapám elmondta, hogy a nővérét Veronikának hívták. Addig nem is tudtam, hogy voltak testvérei. Róluk soha sem beszélt.

7. kép. Kirándulás Eszterházára

8. kép. Kirándulás Fertőrákosra

Látogatásai alkalmával Ausztriában is gyakran kirándultunk. Jártunk Lilienfeldben, ahol 1976-ban egy nagyon érdekes Babenberger kiállítást rendeztek. Élmény volt vele végigjárni a termeket. Annyi mindent mesélt, amit nem olvashattunk a katalógusban! Dicsérte a kiállítást és a katalógust – ezt a fényképekkel együtt ajándékba kapta. Megdöbbsentünk, amikor a halála után sok más könyvével együtt az antikváriumban bukkantunk rá! Mariazellt különösen szerette. A zarándokút soha nem maradt el, ha nálunk járt.

Végül hadd szóljak néhány szót a híres tudós és a történelem szakos egyetemista viszonyáról. Már említettem, hogy a család – édesapám és nagypapám – nagy örömmel üdvözölte a döntésemet, hogy francia és történelem szakra készülök. Ettől kezdve „befogadtak a körükbe” és elvárták, hogy az ő szintjükön mozogjak. Amikor egy római koros vizsgára készültem, sok latin szöveget kellett fordítanom. Nagypapa éppen nálunk szállt meg, így megkérdeztem, tudna-e segíteni. „*Sajnos, kisleányom, nem tudok már latinul, a középkori latint használom, az pedig teljesen más.*” – hangzott a válasz. Keservesen fordítottam Tacitus-t, a feliratokat és Eugippiust. Mikor befejeztem, mégis kíváncsi volt a munkámra és átnézte a fordítást, mintha a latintanárom lenne. Hála Istennek, jónak ítélte.

Mivel gyorsan elvégeztem az egyetemet, letettem az összes vizsgát, várnom kellett egy évet, mielőtt felvehettem a pedagógiai előadásokat. Ezért úgy gondoltam, időközben hozzálátok a disszertációm megírásához. Papám, nagypapám a középkorral foglalkoztak, így nyilvánvaló volt, hogy középkori témát keresek. Egyik középkori professzorom, Appelt⁹ főleg a német–olasz viszonytal, a Stauf-korral foglalkozott, ami érdekelt, mégis Zöllner¹⁰ professzort kértem meg, legyen a doktori témavezetőm. Érdeklődött, milyen témára gondoltam.

- „*Valamire, ami Sopronnal áll kapcsolatban.*”
- „*Rendben, de ahhoz Házi munkáit kéne használnia.*”
- „*Nagypapám könyvei megvannak, ez nem okoz gondot.*”
- „*Házi Jenő az ön nagypapája?! Mi van vele, él még, hogy van,...?*”
- „*Köszönöm, jól, még mindig dolgozik...*”
- „*Nagy tisztelettel üdvözlöm. Fiatal asszisztensként rövid ideig együtt dolgoztam vele a Kismartoni Levéltárban. Szencációs tudós, bámulatos okmányolvasó, nem tudtam lépést tartani vele...*”.

A professzor úr végigvitt intézményén, az Institut für Österreichische Geschichtsforschungon, és minden kollegájának bemutatott mint Házi unokát. Többek között Herwig Wolfram professzornak is, aki melegen érdeklődött nagypapám iránt. Annyit dicsérték, bántam már, hogy elszóltam magam. Mert bárhogy is sikerül a disszertációm, vagy nem felelek meg az elvárásoknak, mint Házi unoka, vagy azt hiszik, segített. De Házi Jenő nem segített. Érdeklődött, hogyan haladok, és minden alkalommal, amikor meglátogattuk, meglepett valamivel. A munkámhoz – *Österreicher und Ungarn im gegenseitigen Urteil im Spiegel mittelalterlicher Chroniken und Darstellungen* (Osztrákok és magyarok egymás megítélése szerint középkori krónikák és leírások tükrében), – az összes magyar és osztrák krónikát átnéztem, részben az

⁹ Heinrich Appelt (1910, Bécs – 1998, Bécs), történész professzor, az oklevéltan kutatója.

¹⁰ Erich Zöllner (1916, Bécs – 1996, Bécs) történész professzor.

eredeti latin, illetve korabeli német nyelven, részben fordításban. Nagy segítség volt egy könyvecske, amit Sasvári Dezső budapesti könyvrestaurátor küldött Házi Jenőnek, ő pedig nekem: 11 magyar krónika egy kötetben! Egy másik alkalomnál azzal a feltétellel, hogy hamarosan visszaadom, kölcsön kaptam egy kéziratot: *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin*, amit Sasvári Dezső egy másik kézirat restaurálásánál talált meg a borítóban.

9. kép. Házi Jenő dédunokájával, 1975. június

Végül elkészült a munkám. Odaadtam a két történésznek a családban, hogy olvassák el. Házi Jenő véleményétől tartottam egy kicsit. Én csak krónikákból, versekből és más középkori anyagokból gyűjtöttem ki az egymásról szóló véleményeket, nem fe-

deztem fel új oklevelet vagy iratot. Mégis nagyon érdekesnek, értékesnek találta a munkámat.

A Philosophikum keretében négynapos szépművészeti és középkori szemináriumon vettem részt a heiligenkreuzi kolostorban. Amikor nagyapám meghallotta ezt, érdeklődött, jártam-e a padláson és láttam-e a kéziratokkal teli ládákat? Kutatásai során Heiligenkreuzban is járt. Akkor a padláson több ládát talált teli értékes kéziratokkal és okmányokkal, amikről a rend nem is tudott. Azóta remélhetőleg felfedezték és feldolgozták ezt az anyagot...

Visszatekintve nagyapámmal kapcsolatos emlékeimre, a Sopronban töltött kisgyermekkor idején és a hetvenes években, főleg 1972 és 1978 között volt a viszonyom a legközvetlenebb és a legmehittebb Házi Jenővel (9. kép). 1978-tól 1980-ig külföldön, Franciaországban és Spanyolországban éltünk. Később is rendszeresen látogattuk, de időközben újra megnősült, és a felesége sajnos megakadályozta a személyes vagy szakmai beszélgetéseket. Mindig nagy-nagy szeretettel, hálával és büszkeséggel gondolok nagyapámra (10. kép).

10. kép. Házi Jenő dolgozószobájában, 1984.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

Egy tudós és családjának élete a két háború közti Sopronban.
Beszélgetés Törökné Házi Máriával és Novotny-Török Katalinnal¹

Házi Jenő nem csak a két háború közötti időszak kiemelkedő tudósa volt, a „levéltáros”, hanem Sopron közéletének megkerülhetetlen alakja. Saját és családja élete, személyes sorsa a változékony és megpróbáltatásokkal teli 20. században túlmutat önmagán, egy társadalmi osztály két háború közötti mindennapjaiba, majd kálváriájába, túlélési stratégiáiba pillanthatunk bele személyes életük alakulásán keresztül. Ezért is örültem, amikor sikerült mikrofonvégre kapni Bécsben élő leányát és történetész unokáját.

A történelmet leginkább az egyéni sorsokon keresztül lehet megismerni. Teljesen más, ha általánosságban olvasunk egy könyv lapjain arról, hogy Magyarországon az 50-es években diktatúra volt, és megint más, amikor emberi sorsokon keresztül tapasztaljuk meg ugyanezt. Az interjúk készítésével olyan dolgokat szeretnék megmutatni, amelyek valamilyen módon túlmutatnak az egyéni életsorsokon, így közérdekűek, visszatükrözik a korszakot, amiben az elbeszélések alanyai éltek. Házi Jenő ismert történész volt, Sopronban a levéltár vezetőjeként, a Katolikus Konvent elnökeként megbecsült társadalmi pozíciót töltött be, részt vett a helyi politikában. Tudományos munkássága mára jól feldolgozott, de a magánéletével, közéleti szerepvállalásával kevésbé foglalkoztak. A soproniak máig emlékeznek rá, ezt bizonyítja, milyen sokan vettek részt a halála 25. évfordulóján tartott koszorúzáson.² Az emberekben általában is él az érdeklődés saját családjuk múltja iránt.

TK Bennünket is ez érdekel. Persze az idő múlásával a visszaemlékezés nem egészen pontos.

A tévedéseket, torzításokat nehéz kiszűrni, de nem baj, ha az elbeszélésben ott a szubjektum. Az egyéni látásmód a személyes források értéke lehet, ami színezi az elbeszélést.

HM Úgy is tudod, idővel megszépülnek, leszűrődnek a dolgok.

TK Ha több adatot össze tudsz vetni, abból már történeti értékű következtetéseket lehet levonni. Ezért fontos, hogy összeszedd az információkat a még élő személyektől.

¹ Az interjú 2011. augusztus 13-án, Sopronban készült.

² Időközben a Soproni Levéltár és Házi Jenő családja 2012. április 16-án konferenciát rendezett a tudós születésének 120. évfordulóját ünnepeelve, amely a fenti témát is érintette, s amelynek előadásai e számban olvashatók.

Ezek a dolgok számomra is nagyon fontosak. A mami nekem, a gyerekkoromban, és később is keveset mesélt a fiatalkoráról. Most, hogy Sopronban vagyunk, azt tapasztalom, jobban előjönnek az emlékek. Jön nyáron, húsvétkor és akkor az első két nap mindig mesél. Itt hallottam először, hol jártak a gyerekek a szülőkkel, hol nyaraltak. Gyerekkorunkban erről nem esett szó. Úgy látom, a szüleimnek nehéz sorsa volt. Éltek a háború előtti világban, és utána egy teljesen más pozícióban, egy másik életet kellett elkezdeniük. A kontinuitás, a korábban kialakult rend tulajdonképpen már a háborúval megszakadt. Egy óriási törés volt a család életében, amiről nem beszéltünk. Apu mindenféléről mesélt, a történelemről, a rokonokról, de a háborúról soha. A mami is csak egy-két dolgot mondott el például arról, hogyan éltek át a bombázásokat a zárdában. Most, hogy itt vagyunk Sopronban, gyakrabban szóba kerülnek ezek az évek. Bizonyos dolgokat most hallottam először (1. kép).

1. kép Törökné Házi Mária 2009-ben Sopronban (Turbuly Éva felvétele)

Igen, a hely szelleme fontos dolog. Előhívja az emlékeket.

TK Idő és távolság is kellett a visszaemlékezéshez, nehéz lehetett számukra a változások megélése. Nekünk, gyerekeknek könnyebb volt. Nem hiányzott semmi, mert megvolt a család melege. A csokoládé sem hiányzott, mert nem ismertük. Így egyszerűbb volt.

HM Persze hogy egyszerűbb. Én teljesen más viszonyok közé születtem.

Kezdjük a családdal. Apa, anya, testvérek, nagymama. Az édesapádról sok mindent tudunk, anyukádról kevesebbet. Az ismert, hogy Bükről származott, és az apai nagymama is Sopronban lakott élete végén.

HM Azt tudjátok, hogy édesapám Vásárúton született, 1918-ban került Sopronba.³ A pozsonyi gimnáziumba járt. 16 éves volt, alacsony növésű fiú, aki nem tűnt fel különösebben a tanároknak. Akkor jött egy szakfelügyelő, aki az édesapám osztályát látogatva történelem órán vett részt. Feladott egy témát, amihez senki nem tudott hozzászólni. Apám jelentkezett, és attól kezdve végig ők ketten beszélgettek. Amikor véget ért az óra, az igazgatónak elmondta a tanfelügyelő, hogy erre a fiúra figyeljenek, mert roppant értelmes gyerek. A VII. gimnáziumban történt az eset, és ettől kezdve tényleg remek tanuló volt. Tudni kell, hogy az édesapja még a születése előtt meghalt, és az édesanyja azt szerette volna, ha papnak megy.

Egyedüli gyerekként nőtt fel?

HM Nem, két nővére volt, Veronika, és Lina, azaz Karolina. Ő volt a legkisebb. Érettségi után édesanyja mindenképpen papnak szerette volna adni, amire a plébános is rábeszélte.

TK Akkoriban bevett szokás volt, hogy a tehetséges fiúkat papnak adták.

HM Édesapám sehogy sem akarta. Elhatározta, hogy felmegy Pestre és ott végzi el az egyetemet, annak ellenére, hogy édesanyja kijelentette, ebben az esetben nem támogatja. Teljesen önállóan tartotta fenn magát. Ösztöndíjat kapott és gyerekeket instrualt. Hamar feltűnt a tanárainak és mentori – baráti viszony alakult ki közöttük. Tiszta jeles bizonyítványa volt, amit otthon őrzök. Summa cum laude végzett.

TK Történelem-földrajz szakon. Rövid ideig tanított, nagyon élvezte, kitűnő előadó volt. Közbejött azonban a háború, rövidesen bevonult. Nekem azt mesélte, kapott egy éves ösztöndíjat Párizsba. Nagyon vágyott rá, hogy kimehessen, de erre sajnos már nem kerülhetett sor.

HM A háború kitörésekor éppen otthon volt, Vásárúton. Leírta a háborús naplójában, milyen nagy lelkesedéssel fogadták a háború kitörését az emberek. Azt hitték, nagyon hamar vége lesz. Hogy gyakorolja magát a német nyelvben, Csehországba kérte magát kiképzésre. 1915. március elején került ki a frontra, a Kárpátokba és nagyon hamar megsebesült. Egy magaslatot kellett elfoglalniuk, eközben srapszelvények csapódtak a derekába. Kocsival szállították le a legközelebbi faluba.

TK Nekünk azt mesélte annak idején, először otthagyták, azt hitték, meghalt. Később vették észre, hogy lélegzik.

HM Borzasztó fájdalmak voltak a döcögős úton. Bekerült egy lazarettbe, onnan továbbvitték a kórházba, majd Pestre került. A kórházban kapta meg a vitézségi érmét. A felgyógyulása után az I. bosnyák hadtápszázalóhoz osztották be, majd újra visszakérte magát a frontra. Ezúttal Erdélybe került, az Ojtozi szorosba, a 82. gyalogezredhez. Még egyszer megsebesült, a karját lőtték meg. Ezt követően már nem teljesített frontszolgálatot, készült a doktorátusra. Egy ideig Bécsben, a Hadilevéltárban kutatót.

³ Vonatkozó irodalom: Horváth Zoltán: Házi Jenő élete és munkássága. In: Házi Jenő Emlékkönyv, Szerk. Dominkovits Péter – Turbuló Éva. Sopron, 1992. 9–26.

TK 1917. márciusában doktorált. Ebben az évben nyerte el a soproni levéltárosi állást, de csak később, a leszerelését követően, 1918 őszén lépett ténylegesen szolgálatba.

HM Amikor idekerült, az volt a szokás, hogy le kellett vizitálni a feljebbvalóknál, meg a kollégáknál. Akkoriban Balogh-Kovács Sándor bácsi vezette a városnál az építési ügyekkel foglalkozó osztályt. Felesége, Janka néni a büki nagymama testvére volt. Náruk ismerte meg édesanyámat, Lovranits Gabriellát, aki egyedüli lány volt. Rövidesen, 1919. októberében összeházasodtak. Először a Lőverekben laktak, majd 1925-re megépült a Zrínyi utcai ház. Akkoriban ez a terület még teljesen beépítetlen volt.

TK Papa mesélte, hogy az övüké volt az első ház az utcában. Ő vezettette be a vizet, a villanyt. Nagyon szép helyen épültek, óriási volt a kert. Mi gyerekek nagyon élveztük.

HM Egymás után jöttek a gyerekek, összesen hat. Először Péter, 1921-ben. A nővérem, Margit 1925-ben, a másik, Teréz 1926-ban, utána harmadik lányként én 1928-ban, végül a két öcsém, Imre 1930-ban és Jenő, a legfiatalabb 1935-ben.

Nagyon komoly feladat lehetett felnevelni a hat gyereket, a gondoskodást és az anyagiakat tekintve egyaránt.

HM. Édesanyámat teljesen lefoglalta a háztartás és a gyermeknevelés, annak ellenére, hogy mindig volt háztartási alkalmazott és mellettünk nevelőnő is. Állandóan tevékenykedett, annyi munkája volt, hogy velünk tulajdonképpen nem volt az a bizalmas kapcsolat, ami mostanában gyerek és szülő között. Édesapám reggelente elment a levéltárba. Pontosan fél háromkor volt az ebéd, utána fél órát pihent, majd újra visszament dolgozni. Azt mondta, délelőttönként lefoglalja az adminisztráció, a látogatók, csak délutánonként tud ténylegesen foglalkozni a kutatásaival. Késő este jött haza. Kicsit féltünk tőle, mert szigorú volt, ha valami rosszat csináltunk. Ennyi gyereknél mindig előadódnak veszekedések, csintalanságok. Ha fény derült rájuk, mehettünk a sarokba térdepelni, addig, amíg bocsánatot nem kértünk! Nekem nehezemre esett bocsánatot kérni, nagyon nem szerettem!

Ki főzött? Volt külön szakácsnő?

HM Anyám és a cselédlány főztek, velünk a nevelőnő foglalkozott. A mosónő hetente kétszer járt, és a kertész, amikor szükséges volt. Még nem voltak háztartási gépek, sok volt a munka. Gondoljunk csak a pelenkákra ennyi gyereknél! A mosás rémálom volt! Előző este mindent beáztattak. A ruhanemű többsége fehér volt. Az ingek, a gallérok mosása különös gonddal történt. Külön merevítő gallérok is voltak, és mandzsetták, ezeket a mosodába küldték.

Hogyan étkeztetek? Mit reggeliztetek?

HM Kávét, vagy kakaót kaptunk zsömlével, amit kihoztak a házhoz, vajjal, lekvárral. Kenyeret sütöttünk. Tízóráira az iskolába zsíros kenyeret vittünk meghintve sóval, paprikával. Nem volt kolbász, vagy ilyesmi.

A termények gondolom Bükrről jöttek.

HM Igen. Minden ősszel jött az alkalmazott a nagy lovas kocsival. 40 km-ről hozta a terményt, gyümölcsöt, tojást, zsírt, lisztet, cukrot. Télen a disznóság érkezett. Négy

sertést vágta egy évben. Boldogan vártuk nagymama remek kolbászait. Akkoriban volt már hűtőnk. Kocsival, nagy stanglikban hozták a jeget. Pár napig elállt, amíg érkezett a következő adag.

Milyen volt az ebéd és a vacsora? Este is főtt ételt fogyasztottatok? A péntek gondolom térszanap volt.

HM Az ebéd háromfogásos volt, leves, főétel és tészta. Két hústalan nap volt hetente, az egyik a péntek. Ha a szülők elmentek hazulról, vacsorára darakását kaptunk, később szendvicset, hidegtalat teával.

TK Halat ettetek?

HM Édesapám nem szerette, így nem nagyon. Egyedül a szardíniát kedvelte, szenteste ettük.

Jártam a házban, de akkor másként volt berendezve. Hol volt a gyerekek birodalma?

HM Alul négy szoba volt. A gyerekszoba, a háló, az ebédlő és a szalon. Mellettük a cselepszoba, konyha, fürdőszoba, hosszú folyosó. Fönt két kis szoba, az egyiket édesapám dolgozószobájának tervezték, úgy is volt berendezve. Mellette volt még egy kis szoba heverővel, ahol pihenhetett. De nem otthon dolgozott, mindig visszament a levéltárba, a forrásokhoz. A nyugalom is nagyobb volt ott, mint a gyerekektől nyüzsgő házban. Később mi, a három lány felkerültünk az emeletre, ott aludtunk, ott tanulhatunk. Külön instruktor járt hozzánk, németből például. A fiúk lent aludtak. Én gyakran félrevonultam olvasni, vagy zenét hallgatni. Nagyon szerettem a zenét. Apám egy zenetanárnőt fogadott mellém, Munczy Lenkét. Ő járt ki hozzánk tanítani. Én voltam a legkisebb lány, de a nagyobbakhoz húztam, a nővéreim osztálytársaival voltam jóban.

Hova jártatok iskolába?

HM Elemibe a szürkékhez,⁴ a mai óvónőképzőbe, gimnáziumba az orsolyitákhoz.

Volt arra példa, amikor már nagyobbacsák lettetek, hogy szülők a gyerekekkel együtt eljártak színházba, előadásokra? Vagy ez csak a felnőttek privilégiuma volt?

HM Először is, édesapám mindenféle körbe eljárt. A Flandorffer Irodalmi Társaságba például. Ő volt a Konvent, a Credo elnöke sokáig, még a focicsapaté is. A szüleink sokat jártak hangversenyekre, színházba, irodalmi előadásokra a Kaszinóba. Ahogyan már az előbb említettem, ha ők elmentek, mi darakását kaptunk este vacsorára. Állandó bérletük volt a színházba, moziba is jártak.

Akkor a gyerekek egy bizonyos korig nem mentek velük.

HM Idővel már igen. A polgármesternek díszpáholya volt a színházban. Thurner Mihály nagyon jó kapcsolatban volt édesapámmal, sokszor átadta nekünk ezt a páholyt. Boldogan feszítettünk benne. Minden operettet ismertem, amit akkoriban játszottak.

⁴ Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Apácarend

Hány évesek lehettetek?

HM Körülbelül tíz éves koromtól jártam el a nővéreimmel. Ők idősebbek voltak nálam és mindenhova magukkal cipeltek Arra is emlékszem, hogy a közeli Szent Imre kollégiumban, ahol főiskolások és középiskolások is laktak, tánciskolát szerveztek, ahova bennünket is meghívtak. Én 12 éves voltam csak, mégis elmehettem a nővéreimmel.

TK Én bezzeg 17 éves korom előtt nem mehettem sehova!

HM A nagyok mellett valahogy én, a kicsi is ott lehettem. Emlékszem a tánctanárnokra, a gyakorlásra. Ha lekérés volt, hölgyválasz, mindig a legcsinosabb fiúkat választottam ki. Mérgelődtek, hogy egy kislánnyal kell táncolniuk! Valahogy mindig besodródtam a nővéreim életébe és a szárnyaik alatt az átlagosnál korábban részt vehettem a „nagylányos” eseményeken.

Hét közben tehát a mamát teljesen lefoglalta a háztartás, a családfő dolgozott. Hétfévégén voltak közös programok?

A hétféve más volt. Minden vasárnap mise, utána kirándulni mentünk. Nekem mint diáknak az orsolyitákhoz kellett volna járnom, de apu megkérte őket, hogy a közeli Szent Imre kápolnába mehessek a családdal együtt. Roppantul élveztük, mert csupa nagyfiú volt ott.

És a kirándulások?

HM Sokat jártunk a Lóverekbe, a Károly kilátóhoz és az Ojtozi fasorba. Gyakran elmesélte, azért szereti a fasort, mert a háborúban az Ojtozi szorosnál harcolt. Sorban mentünk, mint az iskolások, elöl a gyerekek, hátul a szülők. Szigorú fegyelem volt, nem lehetett össze-vissza mászkálni.

TK Étkezéskor beszélhettek a gyerekek? Azért kérdezem, mert máig vannak olyan francia családok, ahol nem szabad beszélni étkezés közben, és sok helyen magázzák a gyerekeket. Ausztriában is láttam erre példát, főként protestáns családoknál.

HM Mi is magáztuk, kézcsokkal köszöntöttük a szüleinket. Annak idején az étkezések előtt ima volt, és a fő fogások alatt nem lehetett beszélgetni. A desszertnél már igen. Ma már más a helyzet, étkezés közben folynak a legnagyobb beszélgetések.

TK Érdekes, nekem már szabad volt beszélnem, amikor a nagypapáéknál ettem.

Fogadtatok vendégeket is?

HM Óh igen. Rengeteg látogatót hívott meg édesapám. Sokszor jöttek Pestről, Bangha páter⁵ például. Beszélgettek, szórakoztak. Édesapám nagyon szeretett tarokkozni. Volt egy négyes tarokk kompánia, csak férfiak. Csütörtökönként jöttek össze. Bán bácsi, az árvaház igazgatója,⁶ Horváth Jóska bácsi, aki pénzügyi szakember volt, és Ringhoffer Mihály, aki a városházán dolgozott. Horváth Jóska bácsi a Balogh-Kovács útról, ami most a Mikovinyi út, jött apuért, és minden alkalommal hozott nekünk egy zacskó nagyon finom cukrot, amit Gitta mint a legidősebb testvér osztott szét igazságosan

⁵ Bangha Béla (1880–1940) jezsuita szerzetes, teológus, író, az Actio Catholica alelnöke.

⁶ Bán János (1887–1971) lelkész, 1946 és 1962 között soproni városplébános, egyháztörténész.

közöttünk. Apu tehát ritkán volt otthon, és nem sokat foglalkozott velünk. Ha segítséget kértünk, például dolgozatíráskor, mindig azt mondta: magatok csináljátok meg, legyetek önállóak! Ő is egyedül csinált mindent az életében és tőlünk is ezt várta el. Később, ahogy cseperedtünk, már lehetett vele beszélgetni sokféle dologról.

Hogyan teltek a nyarak?

HM Nyáron mindig Bükön voltunk. Ahogy befejeződött az iskola, rögtön kirepültünk.

A nagymama nyaraltatott benneteket, vagy a szülők is mentek?

HM Anyuka mindig velünk volt, apunak hat hét szabadsága volt, amit a cséplés idején vett ki. Nagyon szerette a falusi életet, ezért is vett ott egy kis birtokot. A nagypapa kezelte, de ő adta a tanácsokat, mit hova ültessenek.

Emlékszem rá, van a levéltárban őrzött hagyatékból erről egy kis füzet, amibe beírta a legfontosabb dolgokat és az elszámolásokat is.

TK És az is, mikor mit vett a birtokra.

HM Bükön leégett egy cukorgyár. Óriási területek tartoztak hozzá, ezekből vásárolt apu, amikor a házassága révén odakerült. Eladták a vásáruiti földeket, annak az árából vett 100 holdat. Öt hold gyümölcsös is tartozott a birtokhoz, és egy teniszpálya, ahol régen a tisztviselők játszottak.

Szép nyaraitok lehettek!

HM Olyan finom almákat azóta sem ettem! 150 szilvafánk volt! Kisgyermek korunkban nagyon élveztük az ottani szabadabb életet. Az első emlékeim is Bükhöz kötődnek, négy éves koromból. Fürödtünk a Répcén a nagypapa malmánál, ahol külön fürdőrészt alakított ki nekünk. A falusiak a felduzzasztás utáni kiszélesedő részénél fürödtek, mi feljebb. Évente megtisztították ezt a szakaszt az iszaptól és egy külön kis kabint is építettek, ahol átöltözhattünk. Nagy szabadságban éltünk. Nagymamát lekötötte a gazdaság és a háztartás. Pedáns és szigorú volt, mindent rendben tartott. Gondolhatod, mekkora feladatot jelentett neki, amikor mi heten anyukával lezúdulunk. Nagyon szép házuk volt.

TK Azóta ott is nagy változások történtek. A ház még áll, de a területet felparcellázták, a melléképületek eltűntek, a Répcét másfelé vezették.

HM Élveztük a malmot, figyeltük, hogyan őrlik a lisztet. A cselédlány dagasztotta a kenyeret, egyszerre hatot, a kalácsot, a tésztákat. 60 üveg paradicsomot tettek el egyszerre. A mi feladatunk volt a hullott gyümölcs összeszedése. A szilvából pálinka lett, az almát a sertéseknek darálták le.

Ki segített a birtok megművelésében a már említett mindenesen kívül?

HM Nagypapa vezette a gazdaságot. Volt egy kocsisa, aki a malomhoz kellett. Ő szedte össze a gabonát és szállította vissza a lisztet. Nagyon pontosan vezették a nyilvántartásokat, rendszeresen jöttek az ellenőrök. Emlékszem, egy nagy teremben álltak a kupacok a földön. Pontosán kimérték, bizonyos mennyiségű gabona után mennyi liszt jár. Apu gazdaságában egy alkalmazott, cseléd dolgozott a fiával, ők jelentették az ál-

landó munkaerőt. Mellettük alkalmanként napszámosokat fogadott, akik megkapálták a kukoricát, cukorrépát, ami jól fizetett. Nyáron aratók, cséplők dolgoztak. A nagyszülők állatokat tartottak, önellátásra rendezkedtek be.

Meddig éltek?

HM A nagypapa 1953-ban halt meg, a nagymama jóval később, a 70-es években. Sokáig ő vezette a háztartást a Zrínyi utcában, kitűnően főzött. Bükön 1953-ig élt. A kitelepítését követően apu kérvényezte, hogy engedjék be Sopronba.

Máshova is jártatok nyaralni?

HM Nem nagyon.

TK De jártatok a Balatonnál, nem?

HM Na várj csak! Minden nyarat Bükön töltöttünk, amíg csak tizenévesek nem lettünk! Akkor már nem akartunk oda menni. Emlékszem, 1938-ban, amikor az eucharisztikus világkongresszus volt, a nővéremet felvitte apu Budapestre. Amikor visszajött a Felvidék, akkor tettünk egy körutat, a három lányt vitte apuka. Elmentünk Vásárútra, a rokonokhoz, onnan Budapestre és a Balatonra. Rettentően élveztük. Komáromtól hajóval utaztunk, este érkezünk meg Budapestre. Füreden a Frank hotelben laktunk. Azt tervezte, hogy Erdélybe is elutazunk, megnézzük az Ojtozi szorost, ahol megsebesült. De akkor ő már nem utazhatott, hogy bármikor elérhessék. Emellett állandóan kutatni járt a levéltárakba.

Erre én is rá akartam kérdezni. Az iratokból kiderült, hogy a várostól minden évben kapott a szabadságán felül hat hetet, hogy anyagot gyűjtsön a várostörténeti monográfia megírásához. Sokat járt Bécsbe, Pozsonyba, de kisebb városokba, főúri magánlevéltárakba is. Ilyenkor teljesen egyedül ment, vagy vitt magával valakit?

HM Egyedül ment. Anyu nagyon sokszor magára maradt velünk. Képzelheted! Ha egyikünk elkapott egy fertőző betegséget, például a kanyarót, az egész gyerekseregen végigment! Télen sokszor betegeskedtünk. Gitta első elemiben súlyos tüdőgyulladást kapott. Akkor még nem volt penicillin, sokáig válságos volt az állapota.

Mennyire ismertétek édesapátok munkáját, mennyire voltatok tisztában a jelentőségével?

HM Tudtuk, mit csinál, és nagyon büszkék voltunk rá. Persze a részleteket nem ismertük. Be is fogott bennünket. Például, amikor a kefelevonatokat kellett ellenőrizni, a latin szövegeket. Mi olvastuk a szöveget és ő ellenőrizte, hogy jó-e. A győri egyháztörténetben benne is van a nevünk. Nagyon büszkék voltunk, hogy tudtunk segíteni.

TÉ Bevitt benneteket a levéltárba?

HM 18 éves lehettem, amikor először jártam ott. Az férfidolog volt.

Említetted, hogy akkoriban még nem otthon dolgozott, csak később, amikor elkerült a levéltárból. A család alárendelte magát az ő feladatainak és elképzeléseinek, bár a mindennapokban kevésbé vett részt, többnyire az étkezésekkor találkoztatok. A tár-

sadalmi kapcsolatokat részben említettük már, – Sportclub, Credo, Konvent, egyes emberek neve is szóba került.

HM Élveztük, ha vele mentünk az utcán, és mindenki köszöntötte. Kérdeztük, apu, mindenkit ismer? Őt is mindenki ismerte. Igazi vezéregyéniség volt. Nagyon jóban volt Thurner Mihállyal, így jutottunk a színházi páholyhoz is. Akárki jött Budapestről, a minisztériumból, vagy egy társadalmi személyiség, főherceg, akkor apu mindig ott volt a banketten, mindig hívták, mert a társadalmi tekintélyén túl is remekül tudta szórakoztatni a társaságot. Nagyon élveztek, amikor előadta a háborús élményeit. Ha jó, beszélős hangulatban volt, rendszerint szombat-vasárnap, akkor mesélt dolgokról. 1940 után, ahogy felcseperedtünk, már közvetlenebb volt vele a viszony, többet beszélgettünk.

TK Aktív volt a korabeli politikai életben, már a népszavazás idején is. De erről mami személyesen nem tudhat.

HM Az országgyűlési választások idején is tevékenyen politizált, például amikor Csáky⁷ képviselővé választották. Iskolás voltam, gimnazista. Csáky a mi gimnáziumunkat is meglátogatta, sorfalat álltunk a tiszteletére. Apu nagyon jóban volt vele. Ullein–Reviczkyvel,⁸ a Török családdal, a férjem szüleivel tulajdonképpen akkor került kapcsolatba, a Csáky választása körüli időkben. Bementek a levéltárba és édesapám előadta, mit őriznek ott. Ez nagyon érdekelte Sándort.⁹ Amikor hazament, az édesanyjának elmesélte, hogy megismerkedett egy kiváló emberrel. Kölcsönösen meghívták egymást, és amikor a férjem már Pesten tanult, a Ludovikán, akkor is minden évben eljött vizitálni. Persze apuhoz, nem hozzám.

Ha a történészek közül jött le valaki a levéltárba, akkor nálatok is megfordult, vagy ez csak munkahelyi kapcsolat maradt?

HM Egészen biztosan eljöttek hozzánk is, de én arra nem emlékszem, bennünket bemutatnak, és utána kiharancsoltak. Sóvárogva vártuk, – mert gyönyörű büféket csinált anyu és finom vacsorákat készített – hogy elmenjenek a vendégek és lecsaphassunk a maradékra! Emlékszem, rengeteg féle italt tartott édesapám, a pincében jó minőségű borokat.

A tudós barátokat tehát nem ismertétek, legfeljebb hallottatok róluk. Azt sem tudhatod, szakkönyveket, egyebeket hozott-e haza az ösztöndíjas újtjáról.

HM Mi annyit tudtunk csak, hogy most Bécsben van hat hétig, vagy Pozsonyban, vagy máshol. Hogy pontosan mit csinál ott, azt nem tudtuk.

TK Lipcsében is járt a háború előtt, említette, milyen szép város volt. Megfordult Kismartonban is.

HM Édesapám nagyon kemény ember volt, uralta a családot, meghatározta, hogyan menjenek a dolgok. Néha elvitt bennünket focimeccsre, a Credo rendezvényeire. Később, amikor nagyobbacsokká váltunk, az előadásaira is a Kaszinóba. Ezeket nagyon

⁷ Csáky István (1894–1941) politikus, Sopron országgyűlési képviselője 1938-tól, külügyminiszter az Imrédy, majd a második. Teleki kormányban.

⁸ Ullein–Reviczky Antal (1894–1955) soproni származású diplomata, politikus

⁹ Török Sándor, Házi Mária férje

élveztük. Jóba lett például egy írónővel, Rónay Máriával, aki ifjúsági regényeket írt. Minden évben más városba látogatott el, és annak a történetét dolgozta fel egy ifjúsági regényben. Megkereste aput a levéltárban és kérte, meséljen, mi lenne esetleg alkalmas egy regény témájául. Kérdezte az egyetemi tradíciókról, a valétálásról, egybekről. Minket is megismert, és beleszötte a három lányt a regényébe, aminek Nyári élmény a címe.¹⁰

Volt olyan család, vagy személy, akivel közeli barátságot tartottak?

HM Például a Zrínyi utcában lakókkal nagyon jóban volt édesanyám. A gyerekeik a nővéreimmel jártak iskolába. Plenningerékre, Wallsteinékre, Fehér professzorékra emlékszem. Ők a harmadik házban laktak tőlünk. Györffy professzor az állattan tanára volt az egyetemen.

Édesanyátok nagyon elfoglalt lehetett. Volt arra lehetőség, hogy szorosabb, személyes viszonyt alakítsatok ki vele? Megbeszéljétek a bizalmas dolgokat?

HM Vezette a háztartást, gondoskodott a ruházódásunkról, az iskolába menetelünkről. Az iskolai dolgokat a nevelőnő intézte, aki nálunk is lakott. Többen voltak egymás után, egészen 1939-ig. Mindegyikük végzett tanítónő volt. Velük írtunk, olvastunk, ők ellenőrizték a házi feladatainkat. Az egyiket nagyon szerettük. A túl bizalmas viszony anyuval nem fért bele az akkori nevelési szabályokba és a hat gyerek mellett energiája sem maradt rá. Nagyon be volt fogva. Amikor apu hazajött, vele kellett foglalkoznia. Tudod, teljesen alárendelte magát az édesapámnak. Akkoriban nem foglalkoztak annyit a gyerekekkel, mint később, a mi időnkben. Édesanyánk áldott jó ember volt, nagyon vallásos, a kötelességét 100 %-ig teljesítette. Saját magára kevés ideje jutott. Kézimunkázni szeretett, horgolt, kötött, gyönyörű terítőket, párnákat hímzett.

TK A nagymama Grazban tanult. Különös véletlen, hogy a férjem mamája is.

HM 1914 előtt került be anyu egy internátusba, francia apácákhoz. Francia és német nyelven folyt az oktatás. Örööm a francia könyvet, amiből tanult. Nagyon tehetséges volt rajzban és zenében. Egy év után szépen festett. Cimbalmozott és zongorát tanult. Ahogy férjhez ment, ez teljesen megszűnt. Pedig tehetséges volt, kár, hogy nem fejleszthette tovább!

Az első világháború előtt bevett szokás volt, hogy a lányokat valamilyen nevelőintézetbe küldték, gyakran külföldre is. A háború után a pénz is kevesebb volt, és a külföldre jutás is megnehezedett. Mire rátok került volna a sor, közbeszólt a háború, az utána következő nehéz évek. Ráadásul édesapád konzervatív nézeteket vallott, nem fért bele a terveibe, hogy a lányai továbbtanuljanak, elkerüljenek Sopronból.

HM Igen. Édesapám nem vette szívesen, hogy a lányai elmenjenek dolgozni. A mi kötelességünk az volt, hogy jó háziasszonyok legyünk, férjhez menjünk, gyereket szüljünk.

Mi volt a gyerekek kötelessége, amit különösen megköveteltek tőletek?

¹⁰ Rónay Mária (Bp., 1899. dec. 8. – Bp., 1968. okt. 19.) újságíró, író. Cikkei 1926-tól jelentek meg. Hosszabb időn át Supka Géza mellett dolgozott, 1927-től 1939-ig a Literatura c. irodalmi lap munkatársa, 1945–1949 között a Világ c. napilap szerkesztője. Cikkei jelentek meg a Magyar Hírlapban (1926–38) és a Fővárosi Tudósítóban (1926–32). Ifjúsági regényei, leányregényei kedveltek voltak.

HM Először is, hogy szót fogadjunk. Nem volt szabad feleselnünk, magunkat rendben kellett tartani, teljesíteni kellett a feladatainkat. Ez elsősorban a jó iskolai szereplést jelentette. Egyikünknek sikerült, a másoknak nem. Én jó tanuló voltam, állítólag nagyon szerettek, de ezt akkor nem tapasztaltam, utólag tudtam meg. A gimnáziumi igazgatónő, Mater Stefánia később, amikor feloszlatták a szerzetesrendeket, Bükre került egy időre a nagymamához. Vitt magával egy sorort, ő gondozta. Amikor megesküdtem, szép levelet írt, mennyire szerettek és mennyire meg voltak velem elégedve. Gondoltam magamban, jó ezt tudni, mert akkor, amikor odajártam, nem érezteték velem. Nagyon szigorúak voltak.

Mikor érettségiztél?

HM 1946-ban. Az egyetemről több ok miatt sem lehetett már szó. Nehéz volt eldönteni, mit csináljak. Akkor kezdtem intenzíven foglalkozni a zongorázással. Elhatároztam, elvégzem a tananyagot, hogy felvételizhessek a Zeneakadémiára. Azt mondták, Budapestről a származásom és apu klerikális beállítottsága miatt nem lehet szó, de próbálkozzam Győrben. Ez lett tehát a cél, hogy oda felvegyenek és zenetanári képesítést szerezzek. Napi 4-5 órát gyakoroltam. A felvételi vizsgát letettem, de nem kezdtem el a tanulmányaimat, mert közben férjhez mentem. Zenekarban is játszottam.

Itt Sopronban?

HM Igen. Munczy Lenkének volt egy kis köre, ott. Nagyon szerettem trióban játszani: Zongora, cselló, hegedű. Rengeteg Haydn trió van például. Kétszer zongoraversenyt is játszottam, zenekarral. A férjhez menetelemmel ez abbamaradt. A plébánia kórusában énekeltem, harmóniumoztam. Nagyon szívesen megtanultam volna az oklevélolvasást is. Emlékszem, egy fiatal papot tanított apu, de arra nem gondolt, hogy a gyerekeinek átadja a tudását.

Ejtsünk még néhány szót a testvéreidről, mi lett a sorsuk. Úgy tudom, Kanadába kerültek.

HM A két öcsém közül a fiatalabb, Jenő geodétának tanult az egyetemen. Két évet itt Sopronban végzett el, aztán jött a forradalom. Előtte Pannonhalmára járt. Édesapám azt gondolta a háború idején, ha már bennünket kiirtanak, legalább egy valaki maradjon, aki tovább viszi a nevet. Ezért 9 évesen oda küldte. Később a győri szemináriumba adta, ami ellen nagyon tiltakoztunk. Nem akartuk, hogy pap legyen. Végül a líceumban fejezte be a gimnáziumot, onnan ment a főiskolára. A másik öcsém, Imre az autók iránt érdeklődött, ő az alkatrészgyárban dolgozott a vasút mellett. Elvégezte a gimnáziumot, de szívesebben foglalkozott az autószereléssel, mint a latin tanulással.

Ő is kiment 1956-ban?

HM Igen. Részt vett a Kisvárkerületen a szovjet emlékmű ledöntésében. Megsúgták neki, hogy keresik, így elmenekült. Imre főiskolásként puskát kapott, otthon tárolta és később azzal menekült. Judenburgba kerültek, és mivel fegyver volt náluk, kivizsgálták őket. Ez időbe került. Elhatározták, hogy a főiskolások együtt maradnak, és együtt végzik el az egyetemet. A németek átvették volna a diákokat, de a professzoro-

kat nem. Ők a kanadaiakkal tárgyaltak, és végül oda kerültek. A diákokat vizsgáztatták. Két hónap alatt kellett volna úgy megtanulni angolul, hogy le tudják tenni a vizsgát. 100 pont volt a határ, és Jenő 90-et ért el. Így egy vasbányába került és a másik öcsémet is oda hívta. Végül Jenő bekerült Torontóba, ott letette a szükséges vizsgát, és elvégezte az egyetemet A városnál kapott jó állást geodétaként. A két nővérem 1967-ben hagyta el az országot, majdnem egy időben. Gitta férjnél volt, egy ideig nálunk is laktak. Nem kaptak Ausztriában letelepedést, mert nem politikai menekültek voltak. Végül úgy kerültek Kanadába, hogy a fiúk vállalták, eltartják őket, amíg nem dolgoznak. Gitta Torontóba került, Terka először az USA-ba, később sikerült átkerülnie Kanadába. Terka sajnos már meghalt. Az öcsémék jól érzik magukat, a nővérem nem.

Biztonságban eltöltött, szép és nyugodt gyermekkorotok volt.

HM Igen, nagyon élveztuk. Egymás között jól elvöltünk.

A boldog békeidőket a háborús évek követték. Mikor éreztétek meg a szelét? Édesapátok a kora miatt már nem vonult be, a fiúk pedig túl fiatalok voltak.

HM Az első jel, ami érintett bennünket, az volt, hogy nem tudtunk elmenni Erdélybe. Nagy dolog lett volna a számunkra. De, mint említettem, édesapánk akkor már nem utazhatott.

A kora miatt már nem volt behívható.

HM Tudom, de valami miatt mégsem utazhatott el. Azután jöttek a bombázások. Arra emlékszem, éppen veszekedtünk az öcséimmal, gyönyörű időnk volt. Kirohantunk a kertbe, csillogtak a felettünk átvonuló repülőgépek. Hirtelen fekete pontokat láttunk és már robbantak is a bombák. Rohantunk le a pincébe, mint az örültek, remegett minden. Szörnyű érzés volt, hogy ránk omlik a ház és nincs tovább. Teljesen váratlanul történt, apu bent volt a levéltárban. Amikor kijöttünk a pincéből, a gyönyörű, napsütéses reggel után az egész város szürke porfelhőbe burkolózott, és az a halotti csend, tudod... Borzasztó volt.

Ez 1944. december hatodika volt. Addig tulajdonképpen mentek a dolgok, ha nehezebben is, mint korábban.

HM Addig mi nem nagyon érzékeljük a háborús viszonyokat. Büknek köszönhetően az élelmiszerellátás biztosítva volt. A bombázás után a két nővérem annyira megijedt, hogy rögtön lementek az állomásra, hogy vonattal Bükre utazzanak. Pedig az állomás volt az egyik legfontosabb célpont! Ők le is jutottak, mi anyukával később hintóval mentünk. Abban az időben, amikor az amerikai gépek a fejünk fölött vonultak bombázni Wiener Neustadtot.

A végjátékot is Bükön éltétek át?

HM Egészen március végéig ott tartózkodtunk, akkor már nagyon közel volt a front. Édesapám az utolsó pillanatban egy mentőautót szerzett, és azzal hozott haza bennünket. Már lehetett tudni, miket műveltek az oroszok az asszonyokkal. A pálinkát

kiöntötték. Az egyik öcsém Pannonhalmán volt, a másik Bükön maradt. Sopronban apu az orsolyita zárdába vitt bennünket, nem akarta, hogy otthon érjen bennünket a front. Nagyon sokan voltunk ott, az emberek egy kis biztonságot reméltek a falaitól. A pincében éltük át a harcokat. Az oroszok gyújtóbombákat dobtak, körülöttünk minden égett. Szemben a Széchenyi-palota és a többi épület lángokban állt. Az utolsó nap a városprelátus is velünk tartott a két nővérel, lent is aludtunk. Feladták az utolsó kenetet, akármi történik. Az a hír terjedt el, hogy a németek fel akarják robbantani a postát, és az a végünket jelenthette. Remegve vártuk, mi lesz. Hála Istennek, lemondtak róla. Jöttek be az oroszok a zárdába. Kint volt a vöröskeresztes zászló, mert a gimnáziumban kórház működött. Katonákat kerestek. Másfél hónapig éltünk a zárdában. Bentlakóként ott végeztem el a VII. gimnáziumot. A házukba katonákat telepítettek.

Olvastam a naplókban, hogy állandóan jöttek-mentek az orosz katonák a házban és sok bosszúságot okoztak.

HM Előbb a Gestapo lakott nálunk, azután az oroszok.

Akartam már kérdezni, hogyan éltétek meg, amikor elvitték a németek a családfőt a megszálláskor?

HM Az iszonyatos volt. Éjszaka jöttek, házkutatást tartottak, gorombán közölték, öltözzön fel, velük kell mennie. Anyu Balogh-Kovács Sándort hívta, a nagynénje fiát, aki nyilas képviselő volt. Felháborodva számolt be a történekről és kérdőre vonta, hogy történhetett ez meg? Végül csak két napig tartották bent. Egy lista alapján dolgoztak.

A pontos okokat csak találgatni lehet.

TK Túlságosan magyar érzelmű volt. Az 1941-ben tartott népszámlálás kapcsán is lehetek vele szemben averziók. A képviselő választáskor pedig Csákyt támogatta a németbarát jelölttel szemben.

HM Kezdetől fogva tudta, hogy a háborút nem lehet megnyerni. Az egész család gyűlölte a németeket. Anyut sokkolta, amikor elvitték. Ahogy kiengedték, beszállásoltak a szalonba egy gestapós tisztet.

TK Olyan volt a ház kialakítása, hogy mindent lehetett hallani, amit fent, vagy lent mondtak.

HM Aztán jöttek az oroszok, akik teljesen otthon érezték magukat a házban. Mindent dugni kellett előlük. Mi bent voltunk a zárdában, apu a levéltárban, sokszor ott is aludt. Az oroszok az egész lenti részt elfoglalták.

Meddig tartott ez a „megszállás”?

HM Egy évig talán. 1945 őszéig laktam a zárdában. Amikor hazaköltöztünk, még ott laktak. Valami ünnepséget rendeztek, ahova a családot is meghívták. Ezen mi lányok nem vettünk részt. Később egy felcser lakott nálunk, aki a Szent Imre kollégiumban kialakított kórházban dolgozott. Vele nem volt gond. Egyikük zongorázott, diplomás tanár volt. Ők rendes emberek voltak

A házat tehát nem érte bombakár?

HM Nem. Az ablakok persze betörték.

A beszállásolás is megviselhette.

HM Ne is mondd! Kivitték a bőrgarnitúrát a kertbe, ott étkeztek. Esőben is kint hagyták. Amikor elmentek, levágták a bőrt. Elvitték a gyönyörű varrógépunket, az öcsém Märklin vasútját. Rettenetes koszt hagytak, amit nehezen tudtunk kitakarítani.

Készült a család, elástak a kertbe dolgokat?

HM Az Bükön volt. Abban az időben minden lánynak elkészítették a stafíringot, az ágyneműket, vászonneműket. Ezeket elfalazták, de sajnos benedvesedtek. A 12 személyes őzbőr tokos ezüst evőeszközkészlet is károsodott. A vásznakat kiszárították, de idővel kiszakadtak a sérült helyeken. Az üveggészletünk is odaveszett. Kinyitották a szekrényt, és karddal végighúztak a polcokon. Minden összetört. Apu megvette a herendi készletet mindegyikünknek. Csodálatosképpen az megmaradt Igaz, az egyik levesestálban megfagyott a víz a padláson, az alja körben megrepedt és levált.

A rendelést láttam az anyagban.

TK Nagyapa naplót vezetett. Naponta írta, akkor is, amikor nálunk volt. Csodálkozom, hogy csak négy található meg belőlük a levéltárban. A többi valahol elkallódott.

HM Ráadásul nagyon nehezen olvashatók, mert ceruzával írta őket! A büki nagymama Fülesről származott, értett horvátul, így jól megértette magát a katonákkal. Volt, amit hoztak neki, mást meg elvittek tőle!

TK Ami végül elkerült bútor, egyéb, azt nem a katonák vitték el, hanem a falusiak.

HM Visszatérve a háború utáni időszakra, apuka ideje nagy részét a levéltárban töltötte. Terka nővérem felkerült Budapestre, az apácákhoz, azt hiszem kertészeti főiskolára, mivel arra gondoltak, valakinek folytatni kell majd a büki birtokot. Akkor még nem sejtettük, hogy elveszik. Rengeteg tervünk volt, hogy mit lehetne ott csinálni. Én még gimnáziumba jártam.

Az járhatott édesapátok fejében, bármi történik, a földet nem lehet elvinni.

HM Apu finanszírozta Terka taníttatását. De feloszlatták az apácákat és abba már nem egyezett bele, hogy egyedül Pesten maradjon. Gitta érettségi után elvégzett egy varró iskolát, hogy esetleg szalonban fog elhelyezkedni. Én 1946-ban érettségiztem, és akkor elhatároztam, hogy zenével foglalkozom. Tudod, amíg bent laktam, volt egy remek zenetanárnőnk, a Vavrincez Dionézia. Az ő édesapja híres karmester volt abban az időben. Az énekkarban is bent voltam. Sajnos, amikor kijöttem a zárdából, ez abamaradt, mert csak a bentlakókat oktathatta. Újra Munczy Lenke keze alá kerültem, és nála tanultam egészen 1950-ig, amíg férjhez nem mentem. Sándor 1948-ban jött vissza a fogságból, és akkor újra felvettük a kapcsolatot, aminek házasság lett a vége. Az ő helyzete is nagyon bizonytalan volt. Ludovikát végzett és a műszaki képzettsége révén nagyon jó állást kapott a tervezőirodában. Bedolgozta magát. Két évet elismertek, így be tudta fejezni a tanulmányait, épületgépész lett. Nagy középületek gépészeti terveit készítette el. Remekül érezte magát a soproni tervezőirodában, Winkler

Oszkár volt a főnöke. Nagyszerű gárda volt. Én is bedolgoztam nekik, gépeltem, költségvetéseket készítettem.

Azt tudom, hogy a háború után még mentek a dolgok, sokat dolgozott édesapátok a levéltárban, a németek kitelepítésekor próbálta elérni a minisztériumban, hogy akik magyarnak vallották magukat 1941-ben a népszámláláskor, azok itthon maradhassanak.

TK Nem tudta, hogyan alakul a világ... Akkor, 1946-ban, néhány zsák lisztért lakásokat lehetett venni Bécsben. Nem gondolt arra, hogy oda investáljon.

HM. Nem volt élelem Bécsben. Átjártak Sopronba az osztrákok, a legfinomabb holmikat cserélték be élelmiszerre. Anyu is sok mindent cserélt, így pótolta az oroszok által elvitt holmikat.

A büki birtok így a háború után is stabil hátországot biztosított, Az élelmiszer fontos csereeszköz volt az élelmiszerhiány, különösen az infláció elszabadulása idején.

TK Bécsben később többször beszéltünk arról, mindent megoldhatott volna, ha akkor vesz néhány házat odakint.

A következő nagy törést a család életében 1950 hozta, amikor előre kitervelt provokációval eltávolították édesapát a levéltárból. A polgármester megbízott valakit, hogy egy bizonyos iratot egyedül, önállóan keressen ki a raktárban. Ezt Házi Jenő megtagadta azzal, hogy neki egy másik fennhatósága is van, a Levéltárak Országos Igazgatósága, így csak az ő jelenlétében lehet azt a bizonyos iratot kivenni. A kiállását szabotázsnak minősítették, ami okot szolgáltatott az eltávolítására. 58 éves volt. Kezdetben kapott még valami nyugdíjat, amit később elvontak.

HM Mindenáron ki akarták rakni. Büköt is elvették, így a család egzisztenciája gyakorlatilag megsemmisült. Az anyai nagyszülők vagyona is odalett, a nagymamát kitelepítették, majd hozzánk került. Édesanyánk 1954-ben meghalt. Szegény ott maradt ennyi gyerekekkel. Terka elment dolgozni, Gitta és én férjhez mentünk, Imre és Jenő még iskolások voltak. Mivel Sopronban lakásínség volt, a Zrínyi utcai házban maradtunk. Fizetni sem bírtuk volna a bérletet. Végül is szerencse volt, hogy annyian laktunk ott, így nem államosították a házat.

Miben halt meg édesanyátok?

HM Kisagyi tumora volt. Ez ráfeküdt a mozgó idegre, végül nem tudott már menni. Törékeny alkatú lévén, igen szívére vette a mindenünkből való kifosztást, és nagyon aggódott gyerekei sorsáért. Ebben ment olyan gyorsan tönkre. Halála előtt mindnyájunkat az ágyához hívott és elbúcsúzott tőlünk. Pár nappal később meghalt.

Az anyagi források teljesen beszükültek. Apukátok kapott valamilyen munkát a kollégáktól?

HM Csak később, ebben az időszakban még nem. Bizonyos idő után bejárhatott a levéltárba dolgozni. Tanulmányokat, cikkeket írt, azért kapott némi pénzt. Egyházi

megbízásokat is kapott. Mi 1960-ban elhagytuk az országot. Először 1977 nyarán jöhettünk haza, amikor megkaptuk az osztrák állampolgárságot. Apu minden második évben nálunk tölthetett egy hónapot. 1964 körül jött ki először. Idővel kapott egy kis nyugdíjat, nagyon keveset. Fantasztikusan tartotta magát. Mondhatom, a férjhezmenetelemet követően alakult ki köztünk bensőségebb viszony. A férjemmel sok közös témájuk volt. Minden érdekelt, a technikai dolgok is. Azt bánta, hogy nem volt elég ideje a szakmukák mellett irodalmat olvasni. És hogy nem tanult meg franciául. Aztán jöttek az unokák, velük nagyon szeretett foglalkozni.

Bécsben is dolgozott?

HM Minden nap bejárt valamelyik levéltárba. Megvolt a kialakult napirendje. Nagyon élvezte, hogy nyugalom van, a családjával lehet. Derűs, harmonikus kapcsolatunk volt, annak ellenére, hogy elszakadtunk egymástól.

Visszatérve a személyes sorsotokra, közismert, hogy a férjed politikai okokból 1959-ben elhagyta az országot. Rövidesen – kalandos úton – Ti is követtétek. Erről Katalin írt a Soproni Szemlében, így most nem ejtünk róla szót.¹¹ Egy ideig Amerikában is éltetek.

HM A sógorom azt szerette volna, ha mi is kimegyünk. A férjem gyorsan megkapta az amerikai vízumot, és nem akart nélkülünk utazni.

Miért jöttetek vissza?

HM Nem tudtunk megszokni. Már az odaút is rémes volt egy rozszant repülőgéppel, amin a menekülteket szállították. Amikor kiszálltunk New Yorkban, egymásra néztünk a férjemmel, és mindketten azt mondtuk, nem tudunk itt maradni. A hőség, a páratartalom, más szokások, idegen kultúra. Másfél évig azon dolgoztunk, hogy összedjünk a pénzt a hazaútra és gyűjtsünk annyi tartalékot, ami átsegít az első bécsi hónapok nehézségein. Én is dolgoztam, egy aranyos kisbabával foglalkoztam. Annyit kerestem velem, ami biztosította a megélhetésünket.

A férjed el tudott a szakmájában helyezkedni Amerikában?

HM Remek helyet talált, ahol szépen keresett. De nem tudtunk megszokni, egészen más élet volt, mint az európai. És ha nem tudsz belenyugodni a sorsodba, akkor jobb, ha az egésznek hátat fordítasz, és visszajössz. A gyerekek, ők jól érezték magukat.

TK Hamar megtanultunk angolul, három hónap múlva már jól beszéltünk. Az iskola nem jelentett nehézséget. Béla az előkészítő osztály anyagát rövid idő alatt teljesítette.

HM Az iskola nagyon gyenge volt.

TK Az is szempont volt a hazajövetelnél, milyen iskoláztatást tudnak nekünk biztosítani, mi lesz belőlünk. De jelentős szerepet játszott a honvágy is, hogy minél közelebb legyünk az otthoniakhoz.

¹¹ Novotny-Török Katalin: Híd a szabadságba. In: Soproni Szemle 66., (2011) 3. 308–315.

HM A férjemet nagyon érdekelte a középkor, a településtörténet. Ezzel ott nem tudott volna foglalkozni. Bécsben jól érezte magát.

Másfél évet töltöttetek kint.

HM Nemzetközi útlevelünk volt, két nappal a lejárta előtt érkezünk vissza Bécsbe. Így továbbra is menekültként kezelték bennünket. A férjemet becsülte a volt személyzeti osztályvezetője, jótállt érte. Visszavette abba a beosztásba, amiben korábban dolgozott. A lakáskérdést már nehezebben oldottuk meg a gyerekekkel.

Nem kaptatok tanácsi bérlakást?

HM Nagyon nehéz volt kisgyerekekkel lakást kapni. Magas kauciót kellett volna fizetni. Szerencsére átmenetileg lelépés nélkül is főbérleti lakáshoz lehetett jutni. Így magasabb lakbérrel, de lelépés nélkül szereztünk lakást, jó helyen. Igaz, szörnyű állapotban volt, amit nekünk kellett rendbe hozni. Előtte albérletben laktunk.

Bécsben végül sikerült a beilleszkedés és a gyerekek taníttatása is.

HM Mind a négy gyerek egyetemet végzett. Ennek az volt a záloga, hogy én otthon maradtam. Próbálkoztunk, hogy fogadunk melléjük valakit, de az egész fizetésem elment volna rá. Drágább lett volna az életünk, ha dolgozom.

TK Béla gépészmérnök, én tanár, Zsuzsi gyógyszerész, Juli közgazdász. Zsuzsi lánya most végzett a Corvinus Egyetemen politológia szakon *summa cum laude* minősítéssel.

Katalin mesélte, milyen odaadóan szolgáltad a családot. Mindenkinek külön főztél, a kedve szerint.

TK Béla születésétől egészen a legutóbbi időkig folyamatosan pelenkák között éltél!

HM Mert az unokák is hozzám jártak. Béla felesége tanárnő, a gyerekek hozzám jöttek az iskolából. Örökké tele voltam gyerekekkel. A legkisebb unokám, Kristóf fiatalabb, mint a legkisebb dédunoka. Ők Hamburgban élnek. Szóval van itt négy gyerek, nyolc unoka és öt dédunoka. A kicsik 3–4 évesek. Mára én vagyok a család legidősebb tagja.

Néhány éve Katalinék házat vásároltak Sopronban a Kurucdombon, így még gyakrabban megfordulsz a városban. A kör bezárult, a család újra itthon van Sopronban.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GÉRA ELEONÓRA

D. Szakács Anita: Sopron város bíró-
sági jegyzőkönyveinek regesztái III,
1570–1579.

Sopron, 2011. Győr-Moson-Sopron Megye
Soproni Levéltára. 225. pp.

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára az intézményben végzett, nemzedékről nemzedékre hagyományozódó kiemelkedően magas színvonalnak köszönhetően szakmai körökben napjainkra szinte fogalommá vált. Magyarországi viszonylatban egyedülálló forrásadottságai következtében az anyag népszerűsége állandósult, különösen a középkorászok és a kora újkorral foglalkozó kutatók csodálatát sikerült tartósan megőrizni. Már levéltáros hallgatóként sokat hallottunk arról, milyen kitűnő tudományos műhely működik Sopronban és hogyan vált a nyugat-magyarországi hajdani szabad királyi város a „legkutatottabb várossá”. Sopron a forráskiadásban is élen járt. Örömteli dolog, hogy a történeti kutatások és a forráskiadás tradíciókban gazdag vonala nem szakadt meg, a 2011-ben megjelent kötet szerzője, *D. Szakács Anita* joggal tekinthető a nagy múltú „soproni tudományos műhely” egyik mai képviselőjének. A szerző tapasztalt kutatónak számít, ezért munkásságát, szakmai kiválóságát nem szükséges külön részletezni, illetve ezt a terjedelmi korlátok sem engednék. D. Szakács Anita nevéhez több forráskiadvány is kötődik, de jelen esetben a bírósági jegyzőkönyvekről készített regesztákra térek ki bővebben.

A közigazgatási jegyzőkönyvek iránti érdeklődés az 1990-es években élénkült fel, ekkor jelentek meg egymás után megyei és városi jegyzőkönyvekről készült kiadványok. Az első, 1996-ban közzétett soproni bírósági jegyzőkönyvet Tirnitz József és D. Szakács Anita regesztázta, az 1997-ben megjelent folytatást az utóbbi közzéadó jegyzi. A mostani kötet szerzője a két első kötet elkészítése után sem hagyott fel a regesztázás buktatókkal teli, ugyanakkor többféle területről (pl. nyelvészet, germanisztika, jogtörténet, helytörténet) is speciális háttérismereteket követelő áldozatos munkájával, így napvilágot láthatott a *Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyvei* sorozat legújabb darabja. A jegyzőkönyvi sorozatot különösen értékesé teszi az a tény, hogy a harmadik kötet megjelenésével a soproni eseményeket megszakítás nélkül, 1533-tól 1579-ig tanulmányozhatják az érdeklődők, vagyis ez a leghosszabb időszakot felölelő ilyen jellegű regesztakiadvány.

Felvetődhet az olvasóban az a kérdés, vajon miért olyan nehéz műfaj a regesztázás, miért olyan érdekesek, értékesek ezek a kiadványok? Sajnos, még a témakörben nem elég tájékozott történészekről is hallani olyan véleményt, hogy a forráskiadás másodrangú, nem tekinthető önálló szellemi produktumnak. Ezt a jegyzőkönyvekkel kapcsolatban feltétlenül cáfolni kell: a regeszta készítője nemcsak elolvassa, hanem nyelvi és tartalmilag is értelmezi, majd a mai olvasó számára érthető formában

„tálatja”, vagyis kutathatóvá teszi a szöveget. A 16. században keletkezett szövegek írásmódja, a sajátos nyelvezet, az írókra jellemző egyéni sajátosságok, a gyakori utalások, rövidítések, kihagyások még a korszakkal foglalkozó szakembereknek is komoly gondokat okozhatnak, ha nem mélyedtek el korábban kellőképpen a kapcsolódó egyéb levéltári anyagokban, és nincsen megfelelő helyismeretük. A soproni bírósági jegyzőkönyv bejegyzései a városi élet majdnem minden, tanácsfi felügyelet alá tartozó szegmensére kiterjednek: hagyatéki ügyek, adósságok és csődügyek, bűnügyek, közérkölcsök, hiteleshelyi funkció, városi alkalmazottak szegődttetése, kegyúri jog, céheken belüli viták, árszabások, élelmiszerellenőrzés, mértékfelügyelet, termékhamisítás.

Dominkovits Péter és *D. Szakács Anita* a kötet elején elhelyezett rövid, de adatgazdag bevezetője jó áttekintést, eligazítást nyújt a főbb kutatási lehetőségekről (a gazdaságtörténetől a jogtörténetig vagy a társadalmi nemektől a kapcsolati hálók tanulmányozásáig), egyben segít eligazodni a szakirodalomban is. A bevezető fejezet különösen hasznos azok számára, akik nem ismerik a város történetét a szerzőpárossal azonos mértékben vagy egyenesen laikusként kezdenek a szöveg tanulmányozásába. A bevezető fejezet elengedhetetlenül fontos, ha a regesztakötetet a felsőoktatásban oktatási segédanyagként akarjuk felhasználni, de középiskolai tanárok is színesíthetik tanóráikat egy-egy „életszagú” bejegyzés ismertetésével. A csak bizonyos kérdéskörök iránt érdeklődő hallgatók, tanárok dolgát jelentősen megkönnyíti a kötet végén elhelyezett, véleményem szerint regeszták esetében egyenesen nélkülözhetetlen mutató.

Néhány hiányoltam legalább egy-egy néhány soros lábjegyzetet, esetleg a bevezetőben valamiféle rövidebb eligazítást a speciálisabb ismereteket igénylő határozatokhoz. Ilyen, a többség számára feltehetően értelmezhetetlen bejegyzések azok, melyek állatok megölésével vagy a panaszos becsületével kapcsolatosak. Miért nem engedi dolgozni a céh azt a takácsmestert, aki beteg lova elaltatásában segédkezett (424., 490. számú regeszta), mit jelent az, hogy emiatt folt esett a céh becsületén? Miért fordult egy másik takácsmester azért a tanácshoz, mert mezőri hivatala miatt mások nem akarták tisztességesnek elismerni (1. számú regeszta)? Miért fordult mestere és céhe a mészárossegéd ellen, aki véletlenül akkorát ütött az asztal elé piszkító kutyára, hogy az elpusztult (161. számú regeszta)? A magyarázat viszonylag egyszerű, a kortársak a tisztességüket, becsületeket mindennél többre tartották, pontosan tudták, hogy a becsületükön esett folt akár egész további életüket hátrányosan befolyásolhatja: a törvényszék nem hisz majd nekik, nem kaphatnak polgárjogot, nem lehetnek céhtagok. Jól ismerték a becsületvesztéssel járó cselekedeteket, az árnyalatnyi különbségeket és a meg nem cáfolt szóbeszéd hatalmát, ezért amint lehetett, azonnal hivatalos helyről szereztek igazolást arról, hogy tisztességesek.

Az embereknek nem kellett feltétlenül köztörvényes büntényt elkövetniük ahhoz, hogy a becstelenség közé sorolják őket, akár születésük (etnikai, vallási hovatartozás) és foglalkozásuk alapján is a lenézettek csoportjába kerülhettek. A legalantasabb személynek a városokban a hóhérokat tekintették, akiket mindenki került, nem ültek velük egy asztalhoz a kocsmában, külön helyet kaptak a templomban, amihez hozzáérték, az tisztátalanná vált. A hóhérok viszonylag ritkán dolgoztak ítéletvégrehajtóként, hétköznapijaik többségét a gyepmesteri teendők végzése töltötte ki. A kutya vagy a ló megölésével a kortársak szemében a mészárossegéd és a takács a hóhér feladatait

vette át, méltatlanná vált a tiszteletre, s ha nem rekesztették volna ki, akkor közvetlen környezetére is szűgyent hozott volna.

A felsorolt kutatási lehetőségek közül kiemelném a művelődéstörténetet, a mentalitástörténetet vagy az ún. mindennapi történelem (*Alltagsgeschichte*, *histoire de la vie privée*) modern irányzatát, melyeket az alábbiakban néhány érdekes példával kívánok szemléltetni. Régebben a regesztaköteteket elsősorban a kora újkori városok közigazgatási, gazdasági viszonyainak tanulmányozására használták, pedig a hétköznapi élet rekonstruálásához is elsőrangú források. Érdekes a városigazgatás hozzáállása a különböző ajkú lakossághoz, „vallonoknak és olaszoknak” soha nem adományoznak polgárjogot (38., 398. számú regeszták), ugyanakkor természetesnek vélik, hogy magyar anyanyelvűek vitájában nem dönthetnek tolmács jelenléte nélkül, az érintettek kérésére pedig a határozatot latin nyelven adják ki (126., 128. számú regeszták). Számos apró, de érdekes részletet ismerhetünk meg például az egyik utcában kipattant rejtélyes tüzesetről (306–310., 321., 326., 328., 341., 346., 349., 353–354., 360–361., 384., 394., 427., 457., 469. számú bejegyzések), mely többek között felemésztette. Az eljárásjogi finomságok és az ítélkezés érvei mellett a tanúvallomásokból betekintést nyerhetünk az érintettek egyéni sorsának alakulásába – pl. a tüzet az egyik elhagyott asszony férje gyújtotta volna, hogy megleckéztesse családját –, a tűzhely őrzésének szokásaiba vagy akár a pletyka terjedésének természetébe.

Hasonlóan figyelemre méltóak a megyesi és a harkai evangélikus lelkészek és híveik között kialakult nézeteltérések rendezését szolgáló tanúkihallgatások, tanácsi határozatok (434., 444–445., 555. számú regeszták). A regeszták a hozzá érkezőket olykor ingerülten fogadó megyesi lelkész esetéből több, a nőtörténet szempontjából érdekes adatmorzsára világítanak rá. A lelkész azért nem fogadta megfelelő tisztelettel az egyik férfit, mert az illető felesége előző éjszaka egy batyuval a kezében menekült a lelkészlakba; közben kiderült az is, hogy paráznaság gyanújára hivatkozva maga a lelkész is rosszul bánt saját feleségével; a lelkész felesége egy esküvőn leült férfiak társaságába borozgatni, majd néhány pohár után beszámolt férje igazságtalanságáról. A harkaiak lelkészével több gond akadt: megsértette a bormérés rendjét, ivott és játszott, éjszakánként szánkózott és ordibált, a parasztasszonyokat paráznak nevezte, a bíróval kiabált és kezével fenyegette. Külön figyelmet érdemel a lelkész Bibliából levezetett eszmefuttatása a paráznaság kétféle természetéről: a lelki és testi paráznaságról, illetve az egyháziról és a világiról. A közösség tagjai rátámadtak, miután kifejtette, hogy a lelki paráznaság bálványimádás. Az emberek környezethez való viszonyáról árulkodik több bejegyzés (42., 46., 50., 147. számú regeszták): ne hordják a szemetet az Ikva patak partjára, a pintérek és kádárok figyelmeztetést kapnak az erdő pusztításáért, a nyúl vadászokat pedig testi fenytés terhe mellett eltiltják a háló használatától.

A sorozat eddig megjelent kötetei feltehetően nagyban segítik majd annak a vállalkozó kedvű történésznek (vagy történészeknek) a munkáját, aki a jövőben majd a kora újkori szabad királyi városok hétköznapi életének megírására vállalkozik. De kihagyhatatlan források lesznek azok számára is, akik Bónis György nyomában az említett korszak városi jogszolgáltatását fogják vizsgálni. Remélhetően addigra már egy újabb kötet is napvilágot lát majd a szerző tollából.

Szegediner Schriften zur germanistischen Linguistik
Herausgegeben von Ewa Drewnoska-Vargáné und Péter Bassola
Band 1.
Peter Lang, Internationaler Verlag der Wissenschaften
Frankfurt am Main, 2012.
356pp. + CD-Textkorpus

A Szegedi Tudományegyetem Germán Filológiai Intézete Német Nyelvészeti Tanszéke legfrissebb kiadványsorozatának első kötetét tartja az olvasó a kezében (a továbbiakban: Buchstabengebrauch). Szerzője Németh János, jelzi a kötet bevezetőjében, hogy a kötet alapját a 2008-ban megvédett PhD dolgozata képezte. Ugyanazon címet viselte, mint ez a kiadvány, csak éppen magyarul. A témavezetést Bassola Péter professzor látta el. A most harminchat éves kutató Szegeden, Hannoverben és Münsterben végezte stúdiumait. Tanulmányai befejezése után 2000–2002 között anyaintézetében kapott megbízott oktatói állást, majd a Veszprémi Egyetem Germanisztikai Intézete Német Nyelvtudományi Tanszékén folytatta szakmai pályáját 2003–2008 között. Diszsertációja anyagának nagyobb részét ezalatt gyűjthette össze a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Sopron Városi Levéltárában és annak közreadott forráskiadványaiból. Erre utal a Soproni Szemle (SSz) 2004. évi 2. száma, amelyet a szerkesztőség a német-magyar együttélés tematikájának szentelt. Németh János ebben a számban „*A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásainak lehetőségei*” (SSz. 2004. 102–123.) címmel foglalta össze mondanivalóját, amelyben lényegében nyelvtörténeti kutatómunkája módszerét és elképzeléseit is kijelöli.

Az opus alapvetően nyelvtörténeti munka. Alapkutatásaiban persze nagy segítségére lehetett választott második szakja, a történelem diszciplínája. „*A nyelvi kiegyenlítődés vizsgálatát, írja a szerző, a 18. században pedig össze lehet kapcsolni Sopron 15., 16. és 17. századi nyelvének még elkészítendő vizsgálataival, hogy ezzel a nyelvi kiegyenlítődést a német nyelvnek a városi kancelláriában történő elterjedésével kezdve a normatívnak tekinthető standard változat (Hochdeutsch) elterjedéséig vizsgáljuk*” (SSz. 2004. 118.). Nos, ez lett a szerző célkitűzése. Még pontosabban, azt vizsgálta, hogy 1510–1800 között miként alakult a városi kancelláriai írásbeliségben a hangjelölés, a betűhasználat. Másként szólva a jelenkori német standard graféma-rendszerhez mint normatív változathoz képest a soproni forrásokban miként alakult a nyelvi kiegyenlítődés. Egyáltalán megfogható, kimutatható-e az egységesülés folyamata a hangjelölésben? Aki megnézi a kötetben a Németh Jánosra vonatkozó irodalmat, nem csodálkozik a témaválasztáson. 2000-ban kész volt a Budai jogkönyv három kéziratának eltéréseiről írt munkája. 2005-ben kiadta a Házi Jenő hagyatékban fennmaradt soproni Gerichtsbuch (1423–1531) anyagát. Ebben ő írta a forráskiadvány

nyelvről szól tanulmányt. Ugyanebben az esztendőben Szegeden a 15–16. századi soproni városkönyvek jogi terminológiájáról értekezett, de 2008-ban a budai mészáros céh fennmaradt középkori iratainak nyelvezetét is görcső alá vette. 2010-ben pedig osztrák és cseh szakmai fórumokon elemezte a soproni forrásokat (Buchstabengebrauch. 349.). Németh Jánost szakmai érdeklődése és felkészültsége tehát kiváltképpen predesztinálta arra, hogy elkészítse a soproni források meglehetősen hosszú szakaszának nyelvtörténeti elemzését.

Az eredmény önmagáért beszél. Kitűnő és páratlan munka született. E sorok írója több mint negyven évet töltött levéltári források között, s főleg Kőszeg korai újfelnémet anyagán „nevelkedett”. A recenzor tudja, mit jelent ezekben a forrásokban dolgozni, noha életműve történeti és nem nyelvészeti természetű. Előre kell tehát bocsátani, hogy maga is játékos, de ez esetben inkább a pálya széléről követi az eseményeket: afféle széljegyzetek formájában. Egyben azt is be kell vallania, hogy ilyen alapos forrásismerettel, paleográfiai felkészültséggel, kitartó és következetes szöveggondozással még nem találkozott. Érvényes ez a közreadott CD-re is, amelyben már az is hatalmas teljesítmény, hogy a nem publikált szövegek (korpuszok) egészét közreadta, elérhetővé, visszakereshetővé tette. Az ilyen forráskiadás már az összeolvasás szakaszában is kivételes figyelmet és munkabírást követel. A táblázatszerkesztő regiszterébe (forrásjegyzékébe) további olyan ötletet vezetett be, amellyel az egész kötet szerkezete kitűnően követhető (Buchstabengebrauch. CD: D Quellenverzeichnis – Register). Ez a regiszter arra enged következtetni, hogy nyelvi elemzés közel 160 kiadott, s több mint 470 kiadatlan forrás alapján készült. Megismételjük, ez valóban páratlan teljesítmény. A regiszter 15 fő- és 5 alszempontra alapján írja le az elemzett forrásokat, benne többek között az iratokat kiadó személy, testület, valamint a címzett adatai alapján, nem feledkezve meg a rövid regesztáról (tartalomról), valamint az iratok minősítéséről sem, a kiadótól egészen az írásképig.

Amikor Németh János könyvét először átlapoztuk, befészkelte magát a gondolat, hogy ezt a munkát tulajdonképpen nem lehet ismertetni. Hiszen nyomban felmerült, hogy a mű részletekben is rendkívül tagolt, ugyanakkor intellektuálisan is nagy ívű. Arról eleve le kellett mondani, hogy érdemben kitérjünk a kutatás első kilencven oldalára. Mindenekelőtt a II–III. fejezetre. Aki a szerző kutatásait felhasználja, az tapasztalja, aki pedig a recenzorra szorul, annak el kell hinni, hogy Németh János kiválóan ismeri betűhasználat hazai és nemzetközi irodalmát, nyelvtörténeti elméleteit és a kiadványokat is (Buchstabengebrauch 41–95; 335–356). Ebben a könyvben ugyan nem hivatkozott Mollay Károly 1988-ban Göppingenben megjelent cikkére, amelyben a híres, soproni származású germanista professzor a kőszegi formuláskönyveket elemezte. Németh János fenti idézett, soproni tanulmánya jegyzetében azonban utalt rá (SSz. 2004. 108. 31. jz.). E sorok írója vitte fel még az 1970-es évek elején személyesen a két, vaskos formuláskönyvet az akkor még volt pesti, piarista gimnázium épületében működő német tanszékre. Mollay professzort az érdekelte, hogy a kőszegi hivatali utasítások mit tartalmaznak (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Kőszegi Fióklevéltár. V/3/g. Formularbücher. Instruktionen: 1560–1595. 1588). Ebből bizony az következik, amit Németh János könyve kitűnő összefoglalójában is megfogalmazott, hogy ti. létezik-e soproni párhuzam „Magyarország más német nyelvű városában”. (Buchstabengebrauch. 316.). Minthogy Kőszeg ekkor zálogjogon Alsó-Ausztriához tartozott, nyelvi mintáit is innen, ill. Bécsből kölcsönözte.

Maradjunk a mű összefoglalójánál és kitekintésénél (Buchstabengebrauch: 309–316.)? Csak remélni tudom, hogy a magam eszközeivel jól adom vissza a Németh-féle kutatások szintézisét. A szerző ebben a részben két maximát idéz, olyanokat, amelyek a 16. század első felének betűhasználatára (Buchstabenverwendung) vonatkoztak. Az első maxima (alapelv) szerint azonos szavakat azonos módon kell írni. A második pedig arról rendelkezik, hogy azonos hangokra ill. azonos pozícióban lévő hangokra azonos betűket ill. betűrendet kell használni. Ezek persze tendenciaként érvényesültek, aminek következtében a nyelvtörténet már egy harmadik maximát is felismerni vélt. Az egyik korai, soproni jegyző 1514-ben a mai német nyelvhasználat /i:/ betűjét az egyik jegyzőkönyvi forrásban <ye> formában írta, de pl. *dy*, *dyser* szavakban következetesen <y> változatban. Németh János következetes aprólékossággal vette leltárba a szóhoz kötött és a szöveg írójára jellemző írásmódot.

Aki már dolgozott német nyelvű forrásokkal, az tudja, hogy milyen jelentősége van példának okáért a szövegkiadásokban a mindenkori hangjelöléseknek. Meg sem kíséreltem ehelyütt, hogy a példákat folytassam. Pedig a szerző ezt tette a 17. és a 18. századi soproni betűhasználat esetében is. Ő ugyanis nem tehetett mást, ha törvényszerűségeket akart megállapítani. Ennek során mutatta ki, hogy az első és a második maxima közti hierarchiának (nevezetesen, hogy a második betűhasználati alapelv alá volt rendelve az elsőnek) miként alakult az érvényessége a 17. század első felében, továbbá hogy miként éledt újjá ez a hierarchia a 18. században. Jellemző például, hogy a 19–20. század fordulóján tartott helyesírási konferenciák a mai német nyelvhasználat <t> betűhasználatát miként normalizálták a <th> írásmód helyett.

Mindez csupán egy csipetnyi só ahhoz a hatalmas fűszerkészlethez, amit Németh János a 16–18. századi hangjelölések nyelvi kiegyenlítődének folyamatvizsgálatában bemutatott. A módszer, ahogy ezt végrehajtotta, egyszerre bonyolult és átlátható. Bonyolult, mert ki kellett találnia azt a módot, hogy a miként vethesse össze a négy vizsgált korszak vagy ciklus (1510–1540, 1610–1640, 1720–1750, 1770–1800) betűhasználatát a mai német fonémákkal (hangokkal) és grafémákkal (betűkkel). A mai német nyelv fonémáinak száma csaknem negyven, érthető, hogy a grafémáké ennél sokkal több. A forrásokban használt betűjelölések pedig ennek megfelelően tovább sokasodnak. Ennek megértéséhez érdemes fellapozni az egyes korszakokhoz tervezett táblázatokat (Buchstabengebrauch. 168., 213., 257., 300.). Mínthogy eleve le kell mondanunk ezek részletezéséről, okosabbnak tűnik példát hozni a követett módszerre.

Vegyük példának okáért a /k/ hang ma normának tekintett <k> illetve <ck> hangjelöléseit, grafémáit. A /k/ hangnak az első, középkori ciklusban ötféle: <k>, <ck>, <c>, <gk(h)>, <ck(h)> betűhasználatra fordult elő. A <ck> normának négy, nevezetesen <ck>, <ckh>, <gk> és <gkh>. (Buchstabengebrauch. 168.) Jelölésük attól is függött, hogy szókezdő pozícióban voltak-e pl. *kayserlich*, *clarlich* avagy belső szótagban ill. szóvégi helyzetbe pl. *merklich*, *furstrecken* (Buchstabengebrauch: 146–148.). A szerző kidolgozta a hangjelölések elveit is (Buchstabengebrauch. 121–122.), amely szerint követni lehet, hogy az adott korszak betűhasználatát mely forrásokban fordul el, továbbá, hogy ki volt a forrás soproni kancelláriai írója (pl. jegyző, ismeretlen írnok). Így utal a betű vagy betűcsoportok forráshelyére is, hiszen azok ismételt leírására nincs hely. Ennek a CD-n is utána lehet keresni. A /k/ hang kilenc középkori betűvariánsának ilyen tömörített felsorolására is csaknem három teljes publikációs oldalra volt szüksége. Egyetlen hang, két mai német betűjelöléséhez felsorolt középkori változatairól és azok

forráshelyéről van tehát itt szó (pl. <gkh>: kizárólag <gkh>: fordul elő a 14 (2), 20 (2), 29 (2), a 40 (8) sz. forrásokban [Buchstabengebrauch: 147.]). A recenzornak magának is igen figyelni kellett, hogy ebben a leegyszerűsített fejezetben ne vétson hibát. Elképzelhető, hogy mennyi következetes fegyelemre volt a szerzőnek arra szüksége, hogy betartsa a nyelvtörténeti és a maga által kidolgozott elvek mindenre kiterjedő, unos-untalan ismétlődő részleteit. A forrásokban talált kivételekkel együtt, amit persze itt ki is írt pl. *kchummenn* (Buchstabengebrauch. 146.). Pedig ezeket a változatokat minden esetben és minden korszakban össze kellett gyűjteni, csoportosítani kellett, el is kellett különíteni, és meg kellett adni a rövidített forráshelyét. Ez az oka annak, hogy a mű ismertetése úgyszólván lehetetlen. Ilyen értelemben egy szótárt sem lehet ismertetni, ha csak nem az elveit és módszereit vesszük számba.

A /k/ hang betűhasználati karrierje a 18. század végéig látványos utat futott be. 1610–1640-re már csak öt variánsa maradt életben, 1720–1750 között négy graféma, de ez az 1770–1800 közti periódusban már nem is változott. Meg is jegyezte a szerző, hogy a betűhasználatot illeti, „a 18. század első és második fele közt nem is következtek be átfogó változások” (Buchstabengebrauch. 300.).

Ebből az egyetlen példából könnyen belátható, hogy önmagában a forráspéldák gyűjtése, leíró jellegű számbavétele, forráshelyének megjelölése is hatalmas analízist jelentett. Ezt végigkövetni csaknem negyven hangra (a négy korszakra vetítve ennek négyszeresére), hangonként általában kétféle (esetenként három) normatív betűátírására, illetve ezek közép-, korai újkori és újkori variánsaira, megismételhetetlen teljesítmény. És még nem szóltunk a nyelvszintekről, a városi kancelláriai és céhes anyag közti nyelvhasználatról, a graféma- és morfémahasználatról, a szisztematikus és genetikus irattani jellemzők alapján elkülöníthető források kezeléséről. Azaz arról, hogy mi következik nyelviileg az írást keletkeztetők alá- és fölérendeltségi viszonyából, képzettségéből, funkciójából (igazgatás, igazságszolgáltatás, státútum, országrendiségi értekezés, stb.) és az iratok (források) eredetjellegéből (eredeti, másolat stb.). Megannyi befolyásoló tényező, hogy csak párat említsünk.

Németh János kitűnően oldotta meg a feladat, járatlan útból járt utat csinált azoknak, akik a soproni kutatást szeretnék követni. Ez a munka rendkívül fontos hozzájárulás ahhoz, hogy igazolva lássuk egy jelentős nyugat-magyarországi város kancelláriája és céhei betűhasználatában a nyelvi kiegyenlítődést. Azt, hogy miként következik be a dél-német „Hochsprache” írásbeliségében a közép- és északnémet hatás, így a gottsched-i nyelvtan adaptációja, vagy a szótári kiegyenlítődés. Mikor adta fel és abból mennyit a helyi német kancelláriai írásbeliség az addig követett mintáit. Sopron ugyanis ehhez a délnémet, bajor-osztrák nyelvi hagyományhoz kötődött. A három évszázad soproni korpuszainak betűhasználati vizsgálata ennek a nagy általános folyamatnak a részei.

Sopron rendkívüli forrásadottsága számos kutatási ágat vonzott már magához. Így a német nyelvtörténetet is. Németh János ezt a gazdag tudománytörténeti hagyományt gazdagította rendkívüli erudícióval. Csak az elismerés hangján szólhatunk Ewa Drewnowska-Vargáné és Bassola Péter kiadóknak, kiváltképpen a doktori iskola és disszertáció témavezetőinek. Ezzel az első kötetel igen magasra tették a léctet, de a szegedi műhely ismeretében ez szinte kötelező erejű is volt. Egyszerre lett gazdagabb azonban Sopron városa is, de a hazai és a nemzetközi germanisztika nyelvészeti ága is.

A helytörténetírás 1990 utáni reneszánszának egy újabb példáját ismerhetjük meg Horváth Győző Páli című könyvében. A helytörténet, a történelem lokális változata, lehetővé teszi a kisebb közösségek, ez esetben Páli históriájának összefoglalását, az itt lakóknak a róluk, nekik és az elszármazottaknak szóló monográfia elkészítését. E műfaj lehetővé teszi a történelem után kevésbé érdeklődőnek is, hogy mint az előbb említett közösség tagja, mégiscsak Klió bűvkörébe kerüljön.

Horváth Győző legújabb munkáját, Páli község történetét lapozgatva, óhatatlanul felmerül a Szerző műveinek hosszú sora. A felsorolást kezdhetjük akár az elsővel, az 1974-ben megjelent „Fejezetek Farád múltjából és jelenéből”, és az ugyanakkor kiadott „Rábaközi gyermekjátékok” című munkákkal. A teljesség igénye nélkül megemlítjük még továbbá a „Szülőföldünk Vica. Szemelvények Vica község történetéből és népéletéből” címmel 1989-ben Csornán kiadott, vagy a néprajzi területről a „Lucanaptól Pünkösdig. Rábaközi népszokások” című 1991-ben publikált könyveket, avagy a népzene területéről Győrött 2002-ben megjelentetett „Daloló muzsikáló Rábaköz. Rábaköz népzenei hagyományai” című CD-ROM-ot. E felsorolás is jelzi a szerző évtizedes elkötelezettségét a honismereti, helytörténeti, néprajzi, népzenei kutatással. Legújabb kötetében ugyancsak e területekről kapunk átfogó feldolgozást, ismertetést Páli községről, kezdve a természeti viszonyokkal, a régészettel, folytatva a történeti áttekintéssel és zárva a néprajzi fejezettel.

Természetesen Horváth Győző, lévén Vica szülőtte, gyermekkorában ismerkedett meg a Rábaközszel és a településsel, mikor a páli erdőből hozták az Úrnapí sátorhoz a gyertyánágakat. Tíz évvel később már népzenei gyűjtést végzett a faluban és munkája eredményességét dicséri, hogy az ekkor rögzített dalok közül több is bekerült a daloskönyvekbe.

Az itt ismertetett kötet elkészítéséhez alapos kutatást végzett a szerző Győr-Moson-Sopron Megye Soproni-, valamint a Győri Egyházmegyei, és a Premontrei Rend csornai Levéltárában. Könyvébe beépítette az elődök munkáit, így Felber János egykori páli plébános „A páli templom és plébánia története” című, 1908-ban megjelent munkáját. Nem feledkezett meg Póczik Vilmos tanár úr, Eőry Ferenc iskolaigazgató és Németh Sándor tanító, valamint a község vezetői közül Konczos Imre Népfőnt elnök, Gáncs Antal VB titkár és Horváth Ferenc VB elnök régebbi, még az 1960-as években végzett kutatásairól sem.

A több mint egy évszázada megkezdett községtörténeti kutatómunkát koronázta meg Horváth Győző 2010-ben megjelent monográfiája. A 248 oldalas kötettről már első ránézésre látszik, ízléses munka. Képei, térképei jó minőségűek, szinkronban vannak a szöveggel. Így például megfelelő helyre kerültek a természeti részben az erdészt, s a humort sem nélkülöző vadórt ábrázoló felvételek. A kötet Póczik András polgármester ajánló szavaival indul, amit a szerző bevezetője követ. Az említett két részen kívül, négy fő fejezetre tagolódik a monográfia.

Az első fejezetben megismerkedhetünk Páli földrajzi helyzetével és névhasználatával. E részben olyan érdekességet is megtudhatunk, hogy a ma is létező Linkó-ér,

amelynek a nép nyelvén Keszeg-ér a megnevezése, vízfolyást és „vízállást” is jelöl. Páliban ez utóbbi értelemben használják, így a vízjárta, vízmosásos mélyedéseket értik rajta. A másodikban „Amit az eke a földből kiforgat” címmel áttekinti a régészeti lelőhelyeket, leleteket. A harmadik nagyobb egység a „Fejezetek Páli írásos történetéből” című, amely maga is 27 alfejezetre tagolódik. Ebben a szerző a kezdetektől napjainkig dolgozza fel a falu történiáját. Talán érdemes lett volna „Az alapítás” című alfejezetnél még a címben megjegyezni, hogy nem a település létrehozásáról, hanem egyik birtokosa, a pápóci prépostság létrejöttéről van ebben szó. Az eligazodást segítette volna, ha a 27 alfejezet 154 oldalát, kronológiai alapon, középegysegekre tagolja. A negyedik főrész a néprajzi fejezet, amely hét alfejezetre tagolódik. Az utolsó részben megismerkedhetünk a Páli származású közéleti személyekkel és alkotókkal, s a felhasznált irodalommal.

A munka alaposágát dicséri a szerző gazdag szakirodalmi ismerete, legyen szó régészetről, török kultúráról, 1848–1849-ről vagy néprajzról. Így a régészeti fejezetben *Bella Lajos, Csatkai Endre* munkáit ugyanúgy feldolgozta, mint *Takács Károly* 2005-ös örökségvédelmi tanulmányát. Természetes, ez az alaposág minden fő fejezetre érvényes megállapítás, sőt ezt hangsúlyozza még, hogy Horváth Győző áttekintette a környező településekről eddig megjelent monográfiákat is.

A történeti részben megtudhatjuk, hogy kezdetben – az 1325-ös oklevél tanúsága szerint – két Páli volt, és Kispáliban Szent Demeter tiszteletére emelt templom állt. A lakosság állatait a ma már a község határát képező Bándhegyen legeltette. Ugyancsak a határ részét képezi az eredetileg önálló, de ma már Dág pusztának nevezett rész is. 1505-ben a páli jobbágyok egyik, Bándhegyen elkövetett hatalmaskodása (más vete-ményesében tartott marha-legeltetési konfliktus) ügyében Vághy György „előülése” alatt Sopron vármegye Németiben (ma Sopronnémeti) tartott törvényszéket. Ez volt a rábaközi sedria, mivel Sopron vármegye a 17. századig két helyen is tartott megyegyűlést és törvényszéket.

A néprajzi fejezet hét részre tagolódik. Itt kapott helyet a népesedéről szóló rész. A település lélekszáma 1787-ben 967 fő, legtöbben, 1405-en 1890-ben éltek itt. Ettől az időponttól folyamatosan csökkent a lakosság, 1941-ben 1177 lélekre, majd egy rövid emelkedő időszak után 1970-re 788 lakosra. 2005-ben mindösszesen, és ez a megdöbbentő, az 1787. évi lakosság kevesebb, mint felére csökkent a faluban élők száma, 407 főre. Valószínűleg a korfa még tragikusabb képet mutat. Az általános iskolás tanulókat 2007 óta kisbusz szállítja át Szilba. Sajnos, a népességcsökkenés a Rábaköz falvainak túlnyomó többségét sújtja!

Evezünk vidámabb „vizekre”, a falucsúfolók világába, s idézzünk meg egy Páliról szólót: A páliak keresztbe vitték be a létrát az erdőbe. Ezt akár ostobaságnak is tekinthetnénk, ha nem lett volna meg a frappáns válasz, hogy annyi fát mondhattak a magukénak, amennyi a lajtorja nyomvonalába esett.

A szerző precizítására csak egyetlen adalékot említünk, 77 műre 230-szor hivatkozik, legyen szó *Drinóczy György* csornai premontrei prépost művéről, vagy *Belitzky János, Nagy Imre, Horváth Zoltán, Soós Imre* munkáiról. A tudományos alaposággal készült olvasmányos munka stílusa miatt, a „céhen kívüli” nagyközönségnek, a község lakóinak is szóló olvasmány.

Az elmúlt év végén jelent meg Csapody Tamás *Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből* című kötete. Bár a kötet szorosán vett soproni, illetve az egykori Sopron megye területéhez kötődő vonatkozásokat nem tárgyal, az mégis számot tarthat a *Soproni Szemle* olvasóközönségének érdeklődésére. S nem csupán azért, mert a kötet szerzője soproni származású, hanem azért is, mert a magyar munkaszolgálat, s annak főként 1944–1945-re eső történetében a Dunántúl nyugati része, s benne az egykori Sopron vármegye területe kiemelt szerepet játszott. A német birodalommal határos nyugat-magyarországi megyék területe, mindenekelőtt Sopron, Vas, Győr és Moson, ezt egyrészt az itteni védelmi vonal- és erődítésrendszer építése érdekében idekoncentrált munkaszolgálatos kötelékek, másrészt a további munkaszolgálatos századoknak a birodalom belsejébe történő transzportálása útvonalaként „érdemelte ki”. A munkaszolgálat soproni, illetve az egykori Sopron megyei vonatkozású története igen részletesen feltárt, elsődlegesen Szita Szabolcs munkásságnak köszönhetően.

Az igen jó adatoltság ellenére azonban nem a Sopron megyéhez kötődő munkaszolgálat története ment át a szélesebb köztudatba. Nem kockáztatunk sokat azzal, ha kijelentjük, hogy a munkaszolgálatosok történetén belül a bori munkaszolgálatosok sorsa a legismertebb országszerte. S az nem is elsősorban a roppant nehéz bori munka- és életkörülményeknek, vagy épp a visszavonulás során a Szerbia és Magyarország területét átszelő híres-hírhedt „erőltetett menet”-nek tudható be, hanem mindenekelőtt a 20. század egyik legnagyobb magyar költőjének, Radnóti Miklósnak a tragikus halálával, s személyes – de végeredményben az egész emberiség – kálváriájáról is tudósító megrendítő verseivel hozható összefüggésbe. A *Razglednicák*, a *Hetedik Ecloga* emelték a boriak sorsát, az erőltetett menet történetét széles körben ismertté, legalábbis olyan mértékben, hogy minden iskolába járó magyar legalább egyszer találkozott, találkozik vele életében.

Mindezekre tekintettel érdeklődéssel vettem kézbe a Szerző munkáját, s kíváncsiságomat további körülmények is fokozták. Többek közt az a nyilvános vita, amely egy-két évvel ezelőtt több orgánumban is folyt, s amelynek apropóját az adta, hogy a Szerző észrevételezte, illetve kifogásolta, miszerint több, 1945 után háborús bűnök miatt halálra ítélt bori keretlegény – köztük feltételezhetően Radnóti gyilkosai – emléket a kommunizmus mártírjaként őrzi a nemzeti sírkert (Rákoskeresztúri köztemető, 298. parcella).

A kötet csak részben igazolta előzetes várakozásaimat. De ha maradt is hiányérzet bennem, annak oka nyilván bennem keresendő. Hiszen várakozásaimat első benyomásaim alapozták meg, ti. a kötet elsődleges paraméterei, így mindenekelőtt nagy terjedelme. Amely félrevitt abban az értelemben, hogy a hat és félszáz oldalra rugó terjedelem kapcsán értelemszerűen arra számítottam, hogy a bori munkaszolgálat

monográfiáját veszem kézbe. De amint az alcím (*Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből*) is orientál, s ahogy a *Bevezetésben* a Szerző is fogalmaz: „A kötet tehát nem monográfia, hanem a bori történet egyes 'vonatkozásainak' a teljességre törekvő feldolgoása.” (23. p.) Több oldallal később viszont azt is megtudjuk, hogy a bori munkaszolgálatról a monográfia is készülöben van (28. p.). Ha a kötettel kapcsolatos előfeltevéseimmel kapcsolatban rögzítettem, hogy Csapody könyve, vaskos terjedelme ellenére vállaltan nem monográfia, akkor hangsúlyosan hangot kell adnom a további meglepetéseknek, amely a recenzeált mű olvasása közben értek. Mindenekelőtt az a módfelett körültekintő, aprólékos és precízen dokumentált kutatás, amely volumenét tekintve – a fő téma kapcsán nyitott számos oldalági, illetve leágazó kutatási irány miatt is – szinte párját ritkítja. S a részletező, az adatolás tekintetében pedig rendkívül részletes és pontos kifejtés miatt mindez az olvasó számára is nyilvánvalóvá válik.

Csapody Tamás műve többretegű. A mű tartalmául és címéül szolgáló „bori munkaszolgálatosok” történetének feltárása, bemutatása mellett a kötet olvasása közben részletesen kibontakozik előttünk a bori munkaszolgálat kutatásának immár több mint fél évszázadra visszanyúló története, azaz historiográfiája, s harmadik réteggént pedig a Szerző kutatásainak történetébe nyerünk bepillantást. De a mű alapja, a bori munkaszolgálatosok, illetve a munkaszolgálat történetének bemutatása sem egyrétegű. A munkaszolgálattal kapcsolatban 1943 és 1945 közt zajló események feltárása mellett a keretlegények felelősségre vonása is részletes tárgyalásra kerül. Sőt, szintén a Szerző érdeklődésének tárgyát képezik – így például a bori munkaszolgálatosok és túlélők, valamint a keretlegények sorsát, életét illetően – az azt követő évtizedek is, egészen napjainkig.

Összegezhetünk úgy is, hogy a Szerzőt minden érdekli, ami a bori munkaszolgálattal kapcsolatos. A könyvet olvasva az embert olykor elfogja az érzés, hogy nem is (szak)történelmi munkát, hanem nyomozás, felderítő munka történetét, illetve annak hihetetlenül részletes és precíz dokumentációját, beszámolóját tartja a kezében. A Szerző szinte nem ismer lehetetlent. Nem csak a bori munkaszolgálatról, s annak különböző aspektusairól megjelent szak-, illetve helytörténeti irodalmat gyűjtötte össze, dolgozta fel roppant alaposággal, hanem jelentős mennyiségű kiadatlan, közgyűjteményben illetve magánszemélyek tulajdonában lévő naplót, visszaemlékezést, feljegyzést, illetve egyéb narratív forrást kutatott fel. A hét évre nyúló kutatás során emellett értelemszerűen kiterjedt mélyfurásokat végzett a magyarországi levéltárakban, közgyűjteményekben, egyéb archívumokban. A Szerző a szerbiai, németországi, illetve izraeli levéltárakban, archívumokban, kéziratárakban szintén személyesen kutatott. De kutatásai során az osztrák, román, illetve egyesült államokbeli levéltárak, vagy épp külföldi országok bevándorlási hivatalai, valamint helyhatósági hivatalok anyagaira is támaszkodott, illetve azok munkatársainak segítségét is bátran igénybe vette. Csapody Tamás elhivatottságát, kiapadhatatlan energiáit szemlélteti, hogy több mint száz bori túlélővel sikerült a kapcsolatot felvennie. Ezek közül 67 fővel sikerült személyesen is találkoznia, hat országban. További ötven fővel telefonon, postai illetve elektronikus levélben vette fel a kapcsolatot (25. p.). Emellett öszszességében több hónapot töltött Bor és környékének, illetve az erőltetett menet

szerbiai, vajdasági, illetve magyarországi színhelyeinek bejárásával. Ez elsősorban a korabeli helyszínek, illetve események rekonstruálásához volt fontos a Szerző számára, de egyúttal az esetleges adatközlők felkutatása, illetve a helyi emlékezet feltárása szempontjából sem volt érdektelen.

Csapody Tamás könyve több, illetve más, mint egy „hagyományos” történelmi munka. Feltétlenül több annál abban az értelemben is, miszerint igen komoly személyes indíttatásból, elkötelezettségből született. A Szerző a hadkötelezettséget ellenzők egyik hazai élharcosaként is ismert, aki az 1980-as évek végén maga is megtagadta a fegyveres katonai szolgálatot. Ezirányú meggyőződése vezette Csapodyt a fegyverhasználatot, így katonai szolgálatot is tagadó kisegyházak, így a szombatisták, nazarénusok, illetve Jehova tanúi történetének tanulmányozásához, kutatásához. A fegyverhasználatot tagadó hitelveikhez való ragaszkodásukból fakadó megpróbáltatásaik iránti érdeklődés pedig idővel a második világháborúhoz, s azon is belül a bori munkaszolgálathoz, annak kutatáshoz vezetett.

A Bor környéki bányákba 1943 júliusában, illetve egy évvel később, 1944 derekán két lépcsőben három-háromezer, összesen hatezer magyar munkaszolgálatos került. Döntő részük zsidó, illetve annak nyilvánított személyekből állt, de az első, 1943. évi kontingens részeként ún. „jehovás”, vagy „szektás” század is került Borba. A 801. számú különleges musz-os századot 18 főnyi szombatista, kilenc nazarénus vallású, illetve 160–180 főnyi Jehova tanúja alkotta. Őket különböző börtönökből összpontosították Jászberénybe, s onnan történt Borba szállításuk.

A kisegyházak szolgálatmegtagadás miatt Borba került munkaszolgálatos századának sorsát azonban könyvében nem kezeli kiemeltként a Szerző. Igaz, embervesztésük közel sem volt olyan mérvű, mint a zsidó munkaszolgálatos századoké. Mint bevezetőmben írtam, a kötet vállaltan nem monográfia, hanem „*a bori történet egyes 'vonatkozásainak' teljességre törekvő feldolgozása*”. Ugyanakkor a részben eltérő megközelítésű – részben különálló tanulmányokként is megálló – főfejezetek kronologikus sorrendben szerepelnek a kötetben. Ez több szempontból is hasznos az olvasó számára. Egyrészt kronologikusan haladva, értelemszerűen időrendben kerül kifejtésre a kötet tartalma. Másrészt, azáltal, hogy ugyan a Szerző a bori munkaszolgálat egy-egy vonatkozására, specifikumára fókuszál, ezekhez kapcsolódva a bori munkaszolgálat (esemény)történetének fő vonulata is tárgyalásra, bemutatásra kerül. Így például a kötet első nagyobb különálló részét alkotó *Orvosok és orvoslás Borban* (37–114. p.) c. fejezetében a címben megadott téma részletes bemutatása mellett megismerhetjük a bori lágerrendszer részletes felépítését, az egyes táborokat, az ott lévő élet- illetve higiénés körülményeket, valamint a lágerélet mindennapi nyomorúságát, a fogva tartás viszonyait.

A következő, *Justus Pál bori munkaszolgálata* (115–140. p.) c. fejezetben a neves szociáldemokrata politikus bori munkaszolgálatának, megmenekülésének története mellett olvashatunk az 1944 szeptemberében második lépcsőben hazaindított mintegy 2000 munkaszolgálatos sorsáról. A szovjet előrenyomulás miatt Bor és környékének kiürítésekor visszavonulásra vezényelt közel 6000 fős bori magyar munkaszolgálatos kontingens két lépcsőben, azaz eltérő időpontban indult útnak, s ennek következtében gyökeresen eltérő sors jutott osztályrészüül. Az első, közel 3600 főre

tehető csoport szeptember 17-én indult, a második pedig két héttel később, szeptember 29-én. Az előbbieknél jóval később elindítottakat az a szerencse érte, hogy már másnap, szeptember 30-án felszabadították őket a partizánok. A felszabadult munkaszolgálatosok egy része, illetve az orvosok döntő része beállt a partizánok közé, míg a többség Arad és Temesvár irányába kereste a számára már biztonságot adó területeket. Így tett Justus is, aki Halász Jenő és Mária Béla költőkkel, illetve Szalai Sándor filozófussal együtt Temesváron talált oltalmat. Itt mindannyian a Méliusz József szerkesztette helyi *Déli Napló*, majd novemberétől *Szabad Szó* munkatársai lettek. E munkásságuk annyiban is jelentős, hogy általuk került először nyomtatásba több Radnóti vers, valamint adtak hírt elsőként a bori munkaszolgálatosokkal kapcsolatos hírekről, így például – többször túlélők beszámolói alapján – az erőltetett menetre kényszerített első lépcső szerbiai, vajdasági megpróbáltatásairól. A szerencsés sorsú második csoport sorsával gyakorlatilag e fejezet végéig foglalkozik a kötet, a könyv hátralévő több mint 450 oldala az első lépcsőben indított munkaszolgálatosok kálváriáját követi nyomon. Ennek részeként a Szerző kitüntetett figyelmet fordít az előbb Magyarországra, majd a Német Birodalomba történő visszavonulásukon őket kísérő, őrző bori keret tevékenységének, szerepének, illetve felelősségre vonásának beható vizsgálatára is.

A kötet kronologikus tárgyalásában ugyan kisebb törést okoz, hogy az első lépcső tragikus sorsának, illetve visszavonulásának részletes ismertetését közbevetőleg megelőzi – s a bori keret felelősségre vonásának kötet végén történő tárgyalásától elkülönítve – a boriak parancsnokának, Marányi Edének szánt rész. (*Marányi Ede, a bori táborcsoport főparancsnoka*, 141–183. p.) Ugyanakkor e szerkesztési megoldást nem csak az igazolja, hogy Marányi 1943–1944 fordulójától a bori munkaszolgálatos kontingens parancsnoka volt, és a honvédelmi minisztérium 1944 októberében továbbiakban is őt bízta meg a bori maradék Szentkirályszabadján történő újbóli munkaszázadokba szervezésével, hanem az is, hogy társaitól eltérően ő elkerülte a háború utáni felelősségre vonást. E fejezetben egyrészt egy összefogott pályaképet kapunk a boriak hírhedt parancsnokáról, másrészt a Szerző felfedi a titkot Marányi második világháború utáni titokzatos életéről. Így megtudjuk, hogy Marányi Fehér Antalként élt kettős életet, illetve bujkált, nem is olyan messze hazánktól, előbb Ausztriában, majd 1956-tól az NSZK-ban. Az 1985-ben elhunyt Marányi Edét Fehér Antal néven temették el a bermatingeni temetőben, de végrendeletében foglaltaknak eleget téve sírkövén ma már valódi neve (Marányi Ede) és valós születési és halálozási adatai szerepelnek.

Csapody Tamás ugyanakkor az előbbiekhöz hasonló tényszerű adatokkal már nem tud választ adni arra az általa megfogalmazott kérdésre, hogy miként úszhatta meg negyven éven keresztül a felelősségre vonást Bor magyar parancsnoka, miként nem bukkantak a magyar rendvédelem hatóságok és titkosszolgálatok ez idő alatt a nyomára. Ugyanis Marányi ellen 1945 után folyamatba tett nyomozás, illetve népbírói eljárás idővel elévült, s 1962-ben megszüntették. Pedig amint a Szerző kiemeli, az 1945 után tett tanúvallomásokban, vagy felvett DEGOB-jegyzőkönyvekben a túlélő munkaszolgálatosok egységesen elítélően, elmarasztalóan nyilatkoznak Marányiról, ami pedig az olyan hírhedt keretlegények, mint a végül háborús bűnök miatt halálra

ítélt Tálás András hadapród őrmester esetében sem volt jellemző. A Szerző feltételezése szerint Marányi sikeres bujkálásában, illetve abban, hogy elkerülte a felelősségre vonást, az játszhatott szerepet, hogy a háború után, miután a nyomára bukkantak, a magyar katonai elhárítás beszervezte.

A Marányi Edével foglalkozó részt követően már csak a Borból elsőként indított első csoport sorsával foglalkozik a kötet. Az eddig ismertettek után következő három fejezetben változik a megközelítés optikája, az eddig is gazdagon adatolt kifejtés még részletezőbbé válik. A már említett *A bori menet a Dunántúlon* (185–359. p.) című, és az azt követő *A bori keret felelősségre vonása* (361–457. p.) és *Az abdai exhumálás* (459–552. p.) c. fejezetekre azonban nem csupán a minuciózus pontosságra törekvés jellemző, hanem az, hogy egyre inkább Radnóti Miklós sorsa, tragédiája kerül a tárgyalás középpontjába. S ezzel együtt a Szerző kiemelt figyelmet szentel a Radnóti sorsa és halála körül fokozatosan képződő mítosz, illetve a történések tényszerű számbavételére törekvő, tudományos alappal is bíró „Radnóti-kánon” kialakulása folyamatának.

Ez a Radnótira fókuszálás az előbb említetteknel kevésbé hangsúlyos a kötet legnagyobb egységét képező *A bori menet a Dunántúlon* c. fejezetre. Ugyan Radnóti sorsának nyomon követése e részben is fontos, illetve központi helyet foglal el (227–284. p.), egészen az abdai tömeggyilkosság tárgyalásáig, a Szerző a bori csoport történetét Újvidék és Szentkirályszabadja, valamint Abda és Zurány (Zurndorf, Au.) közötti szakaszokon is nyomon követi. Itt a boriak újvidéki, illetve mohácsi, valamint bajai átvonulásáról, állomásozásáról, elhelyezéséről olvashatunk részletesen. A menet szerbiai, azaz Bor és Újvidék közti szakaszáról – igazodván a fejezet címéhez – viszont semmit. Ez feltehetően a készülő monográfia tárgyát képezi majd. Ahogy minden biztonnal szintén ott olvashatunk majd a kötetben csak röviden ismertetett cservenkai mézszárlás részleteiről is. A könyvből így is megtudjuk, hogy a Borból egészen idáig a magyar katonai keret felügyelete alatt visszavonuló munkaszolgálatosokat a németek nyomására itt adták át a németeknek. Azok október 7-én éjszaka kb. 700–1000 bori zsidót a helyi téglagyárban megölték, míg a megmaradó munkaszolgálatosokat Zomborba kísérték. A Jehovás század sorsa Cservenkán időlegesen elvált a többiekétől, ők a magyar keret felügyelete alatt meneteltek Zomborba, ahonnan Kiskunhalason át vonattal kerültek Szentkirályszabadjára. Zomborból német kíséret mellett a boriak egyik fele – továbbra is gyalog – Mohácsra, míg a másik Bajára menetelt. Itt őket a németek átadták a magyar katonaságnak. Elmondható, hogy a menet az ezidáig tartó szakaszon, talán a rendezetlenebb visszavonulásának és a front közelségének betudhatóan nagyobb veszteségeket szenvedett, mint amit később a magyarországi szakaszon érte. Kísérőik itt jóval nagyobb számban gyilkolták le a főként beteg, rossz állapotban lévő boriakat, igaz viszont, hogy azoknak is több lehetőségük nyílt a szökésre. Így menekült meg például Újvidéken többek közt Spira György később elismert történész. De a visszavonulás korábbi, Belgrád környéki szakaszán szöktették meg szerbiai hittársaik a zombatista musz-osokat is.

A könyv ezen fejezetei is megerősítik az olvasót abban, hogy a sorsnak, vagy épp a merő véletlennek mekkora szerepe lehetett a túlélésben. Így például az is sokat számított, hogy valaki Zomborban a Mohácsra vagy Bajára menetelő csoportba került. A Bajára kerültek jobb elhelyezésben részesültek a Duna-parti városban, s nem is kellett

dolgozniuk, ami a legyengült és még sok megpróbáltatás előtt álló emberek számára fontos körülmény lehetett. Ráadásul Szentkirályszabadján is alapvetően a korábban Bajára került csoport tagjait osztották abba ez első három századba, amelyek a Hegyeshalomig tartó dunántúli menetben kevesebb emberveszteséget szenvedtek el, mint a másik három század. Maga Radnóti a mohácsi, illetve később Szentkirályszabadján, a jóval durvább, embertelenebb bánásmódot elszenvedni kénytelen csoportba került.

Radnóti Miklós sorsának középpontba állítása a tekintetben is indokolható, hogy Bor magyar vonatkozásainak, illetve a boriak sorsának kutatásához oly sokszor Radnóti tragikus sorsa szolgáltatta a motivációt. S ez hatásában olykor még a történet- és irodalomtudomány határain is túllépett. Ugyanis Tolnai Gábor irodalomtörténész és Kőszegi Ábel 1960-as években egymástól is külön folytatott kutatásai hatására a korabeli Belügyminisztérium szigorúan titkos nyomozást végzett 1967–1977 közt. A számos fontos részadattal szolgáló „Abdai gyilkosok” fedőnevű akta (lelőhelye: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) anyagára értelemszerűen a Szerző is bátran támaszkodott, amint a bori keret 1945 utáni felelősségre vonását célzó népbírói perek aktáira is, amelyek az eljáró bíróság székhelye szerint több közlevéltárban lehetők fel. A kötet további számos levéltári forrásanyaga közül még kettőt emelnék ki: az egyik az úgynevezett DEGOB-jegyzőkönyvek, amelyeket 1945–1946-ban a holocaust ötezer túlélője mondott jegyzőkönyvbe a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság szervezeti keretei között. E jegyzőkönyvek jelenleg a Holokauszt Dokumentációs Központ őrizetében vannak. A másikat a bori túlélők körében 1960-as évek elején végzett szociológiai kutatás eredményei jelentik, amely 402 személy dosszióját tartalmazza. Ennek mai lelőhelye a MAESZ Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága archívumában található.

E kis kitérő után Tolnai Gáborra és Kőszegi Ábelre visszatérve ki kell emelni, hogy ők voltak Radnóti tragikus sorsának első igazán elhivatott kutatói, akik tanúkat kutatnak fel, illetve egyaránt bejárták a bori munkaszolgálatosok útvonalát. De ezen utóbbi, tudományos célzatú kutatást évtizedekkel korábban megelőzte egy másik – igaz, ekkor még Radnóti életben maradásában reménykedő – kutatás, amely a költő megtalálását célozta, és amelyet Gyarmati Fanni, Radnóti neje, illetve Ortutay Gyula, a költő barátja folytatott. Az ekkor még kiscgazda politikus Ortutay a Magyar Rádió és a Magyar Távírási Iroda elnökeként is rendelkezésre álló kapcsolati rendszerét is mozgósította, de kutatása végeredményben eredménytelen maradt. Erről Csapody Tamás könyve 498–520. oldalán részletesen is beszámol. Itt megtudjuk azt is, hogy a költő tragikus sorsáról, haláláról barátai és özvegye – aki nemrég ünnepelte századik születésnapját – majd két évvel Radnóti halálát követően egy hírlapi tudósításból értesültek. Az *Új Élet* 1946. augusztus 1. száma adott hírt a győri exhumálásról, s a 22 exhumált holttest azonosításáról.

A Radnóti személyével kapcsolatos kimerítő részletességű fejezeteket olvasva óhatatlanul felmerülhet egy soproniban, hogy milyen jó lenne, ha a Balfon elhunyt hasonlóan tragikus sorsú neves magyar írók, költők, így mindenekelőtt Szerb Antal és Sárközi György utolsó napjairól, heteiről is – a lehetőségek szerint – közel hasonló alaposágú és precízitású könyv születne. Csapody Tamás műve ugyanakkor nem

„csak” alapos és precíz, hanem további erényei közé tartozik, hogy nem dramatizál, kifejtésében kimért és tárgyilagos. Talán egyfajta tudatos ellensúlyozása ez annak, hogy a téma, amelyről ír, szívszorító. Hiszen nem csupán az egykorú polgári lakosság, hanem a többi zsidó munkaszolgálatos század, de még az azokat őrző katonai egységek szemében is különleges helyet foglaltak el az embertelen megpróbáltatások során átesett, híres-hírhedt „bori”-ak. A Szerbia déli részén található Borból első lépcsőben elindított 3600 munkaszolgálatosból a hetekkel későbbi, Szentkirályszabadján történt újbóli munkaszázadokba szervezés idejére csupán 1600–1650 fő maradt életben. Hegyeshalomnál a Szerző szerint mintegy 1380 bori munkaszolgálatost adtak át a németeknek (305. p.). A Jugoszlávia déli részéről a magyar–osztrák határig eső mintegy 800 km-es utat – egy kisebb szakasztól eltekintve – gyalog és általában étlen, szomjan megevevő boriak látványáról egy szintén Mosonmagyaróvárra vezényelt zsidó munkaszázad tagja így számolt be:

„Egyszerre nagy sürgős-forgás támad, katonák jönnek-mennek, körülnéznek, majd elmennek, érdeklődünk, hogy miről van szó, mondják jönnek a boriak, az úgynevezett első lépcső. És jöttek... négyes sorokban, borzalmas állapotban, mint a csontváz brigád. (...) Az 1200 emberből talán háromnak volt cipőnek nevezhető valami a lábán, a többi mezítláb, se sapka, se csomag. Dűlőutakon hozták őket, hogy a lakosság ne lássa (...) Nem messze haladtak át az udvaron és integettek, hogy éhesek, erre mi elővettük az összes kenyeret, ami nálunk volt a hátizsákban és kiraktuk az útra, ahol jöttek, erre vagy 30-an kirohantak az addig fegyelmezett sorból és egymást ütve és harapva harcoltak a kenyérér [sic!], most tudtuk, hogy mire kell a furkósbot. A katonák agyfőbe verték őket. És amikor a mi őrzetőnk megkérdezte, hogy miért ütik úgy őket, azt felelték, hogy ha nem választanák szét őket, megölnék egymást. De ha mi még egyszer próbálunk valamit adni, agyonlőnek bennünket.”

A gondosan szerkesztett kötet főszerzőjét száz oldal feletti összterjedelmű jegyzet-apparátus, irodalomjegyzék (553–575.), számos térkép-illusztráció, illetve annotált képmelléklet (584–588. oldal között) egészíti ki. A könyv végén található további mellékletekből még a névmutatót (601–647) emelem ki, mely közel sem szokványos, hiszen abban a Szerző a könyvében előforduló valamennyi személy legfontosabb életrajzi adatai megadására törekedett. Az esztétikus kiállítású, keménykötésű kötet a Vince Kiadó munkáját dicséri.

Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságának támogatásával megjelentette Szalay Balásznak az 1956-os forradalom csornai eseményeit feldolgozó, kismonográfia terjedelmű tanulmányát. A közvélemény, de még a történettudomány részéről is sokáig tartotta magát az a sztereotípiá, hogy 56 évvel ezelőtt a legfontosabb események a fővárosban és néhány vidéki nagyvárosban zajlottak, a kisvárosok és falvak viszont éltek mindennapi életüket. A rendszerváltozást követő időszakban, különösen a forradalom kitörésének negyvenedik és ötvenedik évfordulóján számos 1956-ról írt tanulmány jelent meg, ezek azonban kevés kivételtől eltekintve az országos, a fővárosi és a nagyvárosi történésekre fókuszáltak. A csornai II. Rákóczi Ferenc Katolikus Közoktatási Központ jeles történelemtanára munkájában szülővárosa, az 1956-ban még nagyközségi rangú Csorna akkori hőseinek állít méltó emléket. A szerző hosszas, alapos kutatómunkát követően elkészített tanulmánya hiánypótló műnek tekinthető, mivel a csornai 1956-os eseményekkel ilyen terjedelemben eddig még nem foglalkoztak.

A mű bevezető részében a szerző ismerteti azokat az országos és helyi eseményeket, amelyek a forradalom kirobbanásához vezettek. Csornán, ahol a lakosság zöme az 1950-es években még mezőgazdaságból élt, érthető módon a kollektivizálási kísérletek, valamint a középparasztságot és a módosabb gazdákat érintő beszolgáltatási kötelezettségek váltották ki a legnagyobb indulatot. A helyi értelmiség a könyvtárban tartott rendezvényeken népszerű, országosan ismert előadóktól hallhatott a reformprogram szükségességéről. A nagyközség helyi pártszerve által elkövetett túlkapasok esetenként még az országos hatóságok körében is nemtetszést váltottak ki. Szalay Balázs tanulmányából is kiderül, hogy a Rákosi-rendszerben a társadalom szinte valamennyi rétege sérelmet szenvedett országos és helyi szinten egyaránt, ez szükség-szerűen társadalmi robbanáshoz vezetett.

A „Forradalmi napok Csornán” című fejezetben arról olvashatunk, hogy október 26. előtt e községben sem voltak nagyobb megmozdulások, bár a lakosság az átutazóktól és a rádióból már értesült a fővárosban történekről. A tanulmány e részében a szerző kronologikus sorrendben ismerteti a főbb eseményeket. Legnagyobb terjedelemben az október 27-i nagygyűléssel, valamint a november 3-án tartott szembesítéssel foglalkozik. Az előbbi fórumon Csorna forradalmi szerveinek tisztségviselőit választották meg, a november 3-án lezajlott „közmeghallgatáson” pedig a korábbi MDP vezetőknek kellett magyarázatot adniuk tetteikre. Székely Sándornak, a forradalmi események legendás csornai alakjának köszönhetően a feszült helyzet ellenére nem került sor atrocitásra.

A forradalom kitörését követően a régi közigazgatás vezető beosztású hivatalnokai, valamint a pártvezetők többsége távol maradt munkahelyéről, sőt néhányan lak-helyükről is elmenekültek. Így Csornán is hozzáláttak az új, forradalmi testületek megszervezéséhez. Az államigazgatási feladatokat a helyi Nemzeti Tanács vette át, a rendfenntartás pedig a Nemzetőrségre és a Határőrség maradék alakulataira hárult. Bár Csornán nem voltak nagyobb ipari üzemek, a Munkástanácsok mégis fontos szerepet játszottak a forradalom napjaiban. Az Ifjúsági Forradalmi Bizottság, a katonai tanácsok és a határőrség is tevékenyen részt vettek a forradalom 13 napjának történé-

seiben. Sok szerző abba a hibába esik, hogy az események részletes tárgyalása mellett nem fordít kellő figyelmet a testületek működésére. Mentségükre szól, hogy az akkori hatóságok működésének forrásai megsemmisültek. Szalay Balázs az *oral history* módszeréhez nyúlva kiemelten foglalkozik a hatóságok működésével.

Csorna 1956-ban járási székhely volt, így az ott zajló események a környező településekre is kihatottak. Ezért a Járási Nemzeti Tanács megszervezése mellett a környező falvak történéseire is utal Szalay Balázs. A forradalmi események irányításában elsősorban az értelmiség vette ki részét. A szerző részletes tájékoztatást ad az iskolákban történelekről, szinte valamennyi forradalomban részt vevő pedagógusról megemlékezik. A nagyközség iskoláinak egykori jeles oktatói közül szerencsére többen is élnek, így az ő visszaemlékezéseiket sikerült még időben megörökítenie a könyv írójának.

Az 1956. november 4-i szovjet inváziót követően a nyugati határ menti települést különösen érzékenyen érintette a menekültáradat. A szerző kiemelten foglalkozik a menekülők átmeneti elszállásolásával és a határszakaszra való kísérésével. A közvélekedésben, de az 1956-os forradalom eseményeit tárgyaló tanulmányok egy részében is elterjedt az a nézet, hogy november 4-én véget értek a küzdelmek, a kommunista hatalom újra berendezkedett Magyarországon. Szalay Balázs tanulmányában jól érzékelhető, hogy a magyar nép szabadságharcának leverését követően nem került sor az azonnali restaurációra, a forradalom fő szervei még az év végéig tartották hidfőállásukat. A mű utolsó előtti fejezetében a megtorlásról és a Kádár-rendszer konszolidációjáról olvashatunk, majd a forradalom Csornához köthető áldozatairól is említést tesz Szalay Balázs. A nagyközségben békésen zajlottak az 1956-os események, más városokban azonban csornaiai is áldozatául estek a harci cselekményeknek.

A mű legnagyobb pozitívuma, hogy rendkívül széles forrásbázison nyugszik. A szerző az eddig megjelent tanulmányokat beépítette művébe, s azokra mindenütt korrekten hivatkozik. Szalay Balázs rendkívül széles körű levéltári kutatásokat is végzett. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában a Magyar Dolgozók Pártjának, valamint a Magyar Szocialista Munkáspárt megyei és járási szerveinek iratanyagát, valamint a Győr-Sopron Megyei Bíróság peres iratait is tanulmányozta, így nagyon sok új ismerettel gazdagítja az érdeklődőket. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában végzett aprólékos kutatómunkának köszönhetően tudjuk nyomon követni a forradalom hőseinek további életútját. A forradalmi események tevékeny résztvevői voltak a történelmi egyházak, az ő szerepüknek szakszerű feltárásához a Győri Egyházmegyei Levéltárban, valamint a helyi Evangélikus Egyházközség intézményében is kellett kutatnia a szerzőnek. A helyi, a megyei, valamint az országos sajtó a szabadság időszakában a társadalom visszhangját tükrözi, a diktatúrák időszakában viszont a cenzúra működésére is enged következtetni. A szerző a főbb sajtótermékeket átnézte, s azokat be is építette művébe. A forradalomnak voltak olyan eseményei, amelyekkel az újságok nem foglalkoztak és a levéltári forrásokban sem történik rájuk utalás. A történész ilyenkor az események tanúit szólaltatja meg az *oral history* módszerével. Szalay Balázs gondosan ügyelt arra, hogy több, a forradalmi eseményeket tevékenyen átélt személlyel is készítsen interjút, így nem esett a szubjektivitás csapdájába. A kötet bőséges képanyaggal ellátott, szerkezetileg is jól áttekinthető.

A tanulmányt szíves figyelmébe ajánlom a történész szakmának, a helytörténet iránt érdeklődő embereknek, s nem utolsó sorban a forradalom még élő tanúinak.

A Soproni Szemle 2012. 3. számában Domonkos Ottó: A soproni evangélikus perselyládájának festménye a 17. század második feléből c. tanulmányához beérkezett Eggenberg hercegnő portréjának másolata. Ez a csehországi Český Krumlov kastélyában (ld. Jiří Zálaha: *Státní zámek Český Krumlov*, Praha, 1991) őrzött magántulajdon. A hivatkozás megjelent Barbara Kaiser: *Schloss Eggenberg*. Wien: Brandstätter, 2006. c. kötetének 61–63 oldalai között. A színes arckép és a perselyláda képe összehasonlításában kétségtelenné teszi az azonosságot Eggenberg hercegnő személyét illetően. Köszönetet mondunk Dr. Barbara Kaisernek (Eggenberg) az információ megküldéséért.

A közlemény 27. jegyzete helyesen: Han, Paul-Conrad Balthasar: *Alte und neu Pannonia*. Nürnberg, 1686. 86-87.

Ez alkalommal mondunk köszönetet a Soproni Evangélikus Egyháznak a színes betétlap megjelentetéséhez nyújtott szíves támogatásáért!

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Áldozó István** főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 9002 Győr, Liszt Ferenc u. 13.
- Bariska István** ny. levéltár-igazgató, MNL Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fiókleveletára, 9730 Kőszeg, Várkör 58.
- Csekő Ernő** főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Dominkovits Péter** igazgató, főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Géra Eleonóra** egyetemi adjunktus, ELTE Művelődéstörténeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
- H. Németh István** fősztályvezető, főlevéltáros, MNL Magyar Országos Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.
- Hegedűs Elemér** ny. honvéd alezredes, 9400 Sopron, Csengery utca 85.
- Horváth Richárd** tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet, 1014 Budapest, Úri u. 53.
- Katona Csaba** tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet, 1014 Budapest, Úri u. 53.
- Kövér András** tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
- Néma Sándor** igazgató, főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 9022 Győr, Liszt Ferenc u. 13.
- Novotny-Török Katalin**, gimnáziumi tanár, igazgató-helyettes, Akademisches Gymnasium Wien; lektor, Universität Wien; 9400 Sopron, Balogh Ádám u. 18.
- Tóth Imre** múzeumigazgató, történész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Turbuly Éva** főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Vajk Ádám** igazgató, főlevéltáros, Győri Egyházmegyei Levéltár, 9012 Győr, Káptalandomb 5/A.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

ELEMÉR HEGEDŰS: Zum Gedenken an László Molnár (1924–2012)	287
---	-----

JENŐ HÁZI, DER WISSENSCHAFTLER UND OBERARCHIVAR VON SOPRON

IMRE TÓTH: Das Jahrhundert von Jenő Házi	289
PÉTER DOMINKOVITS: Der Oberarchivar Jenő Házi, ein Mann des öffentlichen Lebens	292
RICHÁRD HORVÁTH: Die Rolle von Jenő Házi in der ungarischen Mittelalterforschung	299
ÁDÁM VAJK: Die Tätigkeit von Jenő Házi in der Kirchengeschichte	304
ISTVÁN H. NÉMETH: Die Tätigkeit von Jenő Házi in der Stadtgeschichte	310
CSABA KATONA: „Ich arbeitete gerne im Interesse der Gesellschaft...“ Jenő Házi und die Soproner Wandertagung der Ungarischen Historischen Gesellschaft 1932	318
ANDRÁS KÖVÉR: Jenő Házi und seine Beziehung zum Judentum	330
KATALIN NOVOTNY-TÖRÖK: Jenő Házi als Privatmann im Spiegel der Erinnerungen seiner Enkelin	337

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Das Leben eines Wissenschaftlers und seiner Familie in Sopron zwischen den zwei Weltkriegen. Ein Gespräch mit Mária Török-Házi und Katalin Novotny-Török	348
---	-----

BÜCHERSCHAU

ELEONÓRA GÉRA: Anita D. Szakács: Regesten der Gerichtsprotokolle der Stadt Sopron III. 1570–1579. Sopron, 2011.....	365
ISTVÁN BARISKA: János Németh: Buchstabengebrauch in der Ödenburger Kanzleischriftlichkeit vom 16. bis zum 18. Jahrhundert (1510–1800) Frankfurt am Main, 2012	368
SÁNDOR NÉMA: Győző Horváth: Páli. Páli, 2010	372
ERNŐ CSEKŐ: Tamás Csapody: Arbeitsdienstler in Bor. Ein Kapitel aus der Geschichte des Borer Arbeitsdienstes. Budapest, 2011	374
ISTVÁN ÁLDOZÓ: Balázs Szalay: Csorna im Jahre 1956. Győr, 2012	381

MITTEILUNG

Ergänzung der Redaktion zur Studie von Otto Domonkos (erschieden in Soproni Szemle 2012/3)	383
--	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfájlban kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A file-ok a cikknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF file-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban. A szövegfájlba illesztett word formátumú illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Közigazgatásba integrálódott levéltárnoki szolgálat – elmélyült, de fölöttébb intenzív tudósi, kutatói alkotómunka – aktív közéleti, társadalmi tevékenység: a legendás forráskiadó, középkor kutató, várostörténész Házi Jenő, Sopron törvényhatósági jogú város főlevéltárosa hivatali pályájának évtizedeit együttesen jellemezte e három, olykor eltérő ismereteket, készségeket megkövetelő terület, amelyet aktív időszaka évtizedeiben párhuzamosan, egyidejűleg művelt. A közösségéért felelősséget érző, annak formálásáért tevő, határozott véleményét vállaló ember alakja olykor a tudományos, történeti munkák keletkezés-, avagy hatástörténetének interpretációjában is megjelent.

Dominkovits Péter: Házi Jenő főlevéltáros, a közéleti ember

Ára: 500.-Ft